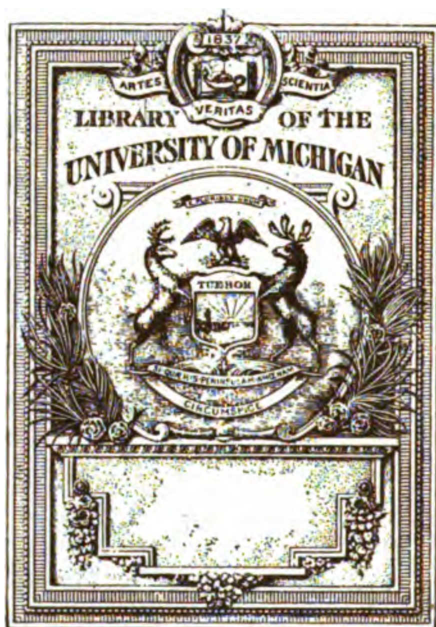

1837
ARTES
SCIENTIA
VERITAS
LIBRARY OF THE
UNIVERSITY OF MICHIGAN
TUEBOR
CIRCUMSPICE

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE,

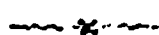
INZONDERHEID VAN DE

PROVINCIE GRONINGEN,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. G. ACKER STRATINGH, Mr. H. O. FEITH EN
Mr. W. B. S. BOELES.

ZEVENDE DEEL.

GRONINGEN
J. B. WOLTERS.
1870.

Bergersdijk.
8-6-1923

INHOUD VAN HET ZEVENDE DEEL.

Bladz.

Groninger en Ommelander Praesentiepenningen, door J. E. Hooft van Iddekinge . . . . 1.
Prediger voor 't gaarnisoen, door Mr. H. O. Feith. (Bladvull.) 12.
De oude Groninger Adel, door Dr. G. Acker Stratingh . . 13.
De scheiding van de Peizer Mark, 1577, door J. Nanninga Uitterdijk . . . . 47.
Vereering aan de Advocaten der stad, 1596, door Mr. H. O. Feith (Bladvull.) . . . . 50.
Lied op het gedrag van Graaf van Rennenberg en de Groningers in 1580, door denzelfde . . . . 51.
Aanteekeningen betreffende Groningen en omstreken in 1580, 1581 en 1582, door denzelfde . . . . 68.
Een brief van den Bisschop van Munster aan den Graaf van Megen, 1568, door J. Nanninga Uitterdijk . . . . . . 79.
Verbaal van de reis van den Burgemeester Joachim Ubbena, den Raadsheer Egbertus Upkena en den Syndicus Dr. Johan de Gouda, naar den Kon. Maj. Raad van State, enz. te Brussel, van den 19 Januarij — 10 October 1576, door Mr. H. O. Feith . . . . , ... 81.
Beschrijving van eenige Alba Amicorum, I, door Mr. W. B. S. Boeles . . . . 140.
Een brief van Asueer Clant van Meima uit den Haag aan Johan Lewe tot Asinga en Sicco Panser, vooral van politieken inhoud, 1611, door J. Nanninga Uitterdijk . . . 153.
De Bond der Friesche Zeelanden, door Dr. G. Acker Stratingh 161.
Het Ommelander wapen, door denzelfde . . . . 200.

Bladz.
Volksspel, Koordedanzerij, te Groningen 1586, door Mr. H. O. Feith (bladvull.) . . . . 216.
Rijmkroniekje betreffende de gebeurtenissen in Nederland van 1577—1581, door Mr. J. S. G. Koning . . . . 217.
Aanwijzing van den toestand van Groningen in 1586, door Mr. H. O. Feith . . . . 231.
Verhandelde op een paar Landdagen in 1550 en 1551 te Beilen gehouden, door J. Nanninga Uitterdijk . . . . . . 239.
Sporen der steendienst uit het Heidensche tijdperk?, door Dr. R. Westerhoff . . . . 241.
Iets over de zoogenaamde looden Kruiskogels, door denzelfde 241.
Tractement van den Groninger Scherpregter, door Mr. H. O. Feith (bladvull.) . . . . 253.
Twee oude Sleutels van brons, door Dr. R. Westerhoff . . 254.
Punterbrug, Weerdenbras, door Mr. H. O. Feith (bladvull.) . 261.
Oude aanteekeningen over Heksen-processen in de Ommelanden en het Oldambt, door Mr. J. S. G. Koning . . . . 262.
Geschiedkundige aanteekeningen over de Krijgsbedrijven in en nabij Groningen, van 1566—1581, door Mr. W. B. S. Boeles 274.
Over het eerste ontstaan van den Dollard, door Dr. G. Acker Stratingh . . . . 287.
Groninger burgers in garnizoen te Delfzijl, 1586, door Mr. H. O. Feith (bladvull.) . . . . 305.
De voormalige hofstede de Wijert onder Helpen, door Dr. G. Acker Stratingh. . . . . 306.
Belooning der acht kluftmeesters, te Groningen, door Mr. H. O. Feith (bladvull.) . . . . 315.
Getuigenis van Abel Eppens omtrent den Opstalsboom, door Dr. G. Acker Stratingh . . . . 316.
Tractement van den Torenwachter en Klokkenspeler te Groningen, in 1586, door Mr. H. O. Feith (bladvull.) . . . 317.
Toverij in Groningerland in 1587 en elders, door denzelfde . 318.
Ongelijke huwelijken besproken in de Synode van 1735, door J. Nanninga Uitterdijk . . . . 320.
Drukfeilen . . . . „

1

2.

3.

4.

5.

Hooft van Iddekinge del. Lith. J H. v. d Weijer, Gron.

GRONINGER EN OMMELANDER

PRAESENTIEPENNINGEN.

Even als voorheen de geschiedvorscher, die zich uitsluitend bezig hield met de beoefening der staatkundige geschiedenis van een land, had toen ook de penningkundige alleen voor die zaken een open oog, die met de staatkundige geschiedenis in betrekking stonden of gebragt konden worden. Alleen gedenk- en legpenningen alsmede nood- en belegeringsmunten trokken zijne aandacht, en waar de penningen niet zelve spraken, daar werden zij dikwerf zeer ten onregte toepasselijk gemaakt op gebeurtenissen en personen waarmede zij niets te maken hadden.

Langzamerhand breidde zich evenwel de gezichtskring van geschied- en penningkundigen beiden uit, en meer en meer kwam men tot de overtuiging dat, wil men waarlijk de geschiedenis leeren kennen, het niet genoeg is, om op de hoogte te zijn van dat wat men wel eens de *histoire bataille* genoemd heeft, maar dat men moet doordringen tot de kennis der maatschappelijke toestanden, in een woord tot de geschiedenis van het volk zelve.

Om daartoe te geraken, diende men kennis te nemen van elke bijzonderheid uit het dagelijksche leven in vroegere dagen. Hoe weinig belangrijk ook op zich zelve, zoo kan daarom, in verband met het geheel beschouwd, iedere bijdrage op dat gebied nog van nut zijn, en hierin vooral zijn het de hulpwetenschappen welke der geschiedvorsching de hand kunnen bieden. Vandaar dat ook de penningkundige thans eenen anderen weg bewandelt dan vroeger. Wel blijven penningen en noodmunten nog tot de onderwerpen zijner studie behooren, maar zij zijn geen hoofdzaak meer. In de

eerste plaats kwamen daarvoor in aanmerking de in verschillende tijdperken geslagene en gangbare muntsoorten, die als onwraakbare en officieele getuigen beter te vertrouwen zijn dan menige gedenkpenning, door bijzondere personen en somwijlen veel later geslagen dan zij schijnt. Maar, behalve de munten, is er nog eene klasse van voorwerpen welke de aandacht tot zich heeft getrokken en die belangstelling zeker in hooge mate waardig is.

Wat wij bedoelen zoude men met eenig regt de penningkunde van het volk kunnen heeten; het zijn al die stukken welke in betrekking staan tot het maatschappelijk en dagelijksch leven van het voorgeslacht, b.v. de penningen van corporatien, zooals gilden, boogschuttersvereenigingen, rederijkerskamers enz., de armen- en toegangspenningen, kerkelijke penningen, eindelijk ook de praesentiepenningen van verschillende regeringscollegiën. Toen daarop eenmaal de aandacht was gevestigd, duurde het niet lang of er verschenen monographiën van die vroeger zoo weinig getelde stukken, welke nu ijverig gezocht en verzameld worden. Buiten 's lands, inzonderheid in België, ging men ons daarin voor, doch ook ten onzent bezitten reeds eenige plaatsen de meer of min volledige beschrijving van die soort van metalen gedenkstukken. Van de stad Groningen evenwel bleven tot hiertoe, behalve enkele gildepenningen, alle dergelijke stukken nog onbeschreven. Om daarin langzamerhand verandering te brengen, hebben wij gemeend den lezers van dit tijdschrift in het algemeen, en den penningkundigen onder hen meer in het bijzonder, geen ondienst te doen door mede te deelen wat onze nasporingen ons op dit gebied geleerd hebben. Anderen mogen dan onze kleine bijdrage aanvullen en uitbreiden, opdat er eenmaal een helder licht verspreid worde over de gebruiken en het volksleven van vroegeren tijd in onze stad en provincie.

Wij bepalen ons thans bij de verschillende praesentiepenningen welke binnen de provincie Groningen gebruikt zijn en zullen deze bijdrage later mogelijk door meer dergelijken laten volgen, indien het mogt blijken dat zij den lezer aangenaam was.

Wat zijn praesentiepenningen en waartoe hebben zij gediend, vraagt misschien deze of gene. De volgende, ook in andere opzigten niet onbelangrijke regelen, aan een oud handschrift ontleend, geven op die vraag antwoord. „Dat veele," zoo luiden de bedoelde aanteekeningen, „van den

Omlantsen Adel, en andere Welgestelde Lieden, uit het Lant in de Stadt sigh settende (om meerder sekerheijts wille, alsoo tusschen den Eems ende de Lauwers, geen ander bemuirde plaats en was als Groningen) in de Regeringe quamen, was niet te verwonderen; aen dese Regeringe was moeijten en gevaer vaste; geen off weijnigen profijts; de man konnende steunen op sijn eijgen staff, wiert gesoght. De gesworen gemeijnte (des Raedts hantlangers) en de aghtien Gilden (tegenspreekers van die selve Raet als zij wierden beswaert) bekommerden sigh meer met de koopmanschap, ambaghten, hanteringen, hoewel geen saeken van gewighte, roerende het gemeene, sonder haer wierden gesloten.

De eerlijke opkomsten, de welke bij de Raedt van Groningen voor hen dienst wiert genoten, was voor een Borgemeester twe Lootiens, voor een Raedsheer een, op elke comparitie, wie niet vaceerde, die kreegh geen lootie. Lootiens waren teykenen van loot als penningen; niet gangbaer, konden alleenlijk worden uitgegeven en verwisselt voor Wijn, in der stadsherberge off Wijnhuis, brengende de Weerdt, die selve in Rekeninge tot verminderinge van sijn beloofde huirgelt, hoewel deze lootiens daernae in geluw koper zijn verandert, ende gangbaer gelt geworden ende ten laetsten geheellijk verbooden, ter oorsake van 't bedrogh, dat daer mede wiert gepleeght."

In vroegere eeuwen waren vele, naderhand gretig gezochte regeringsambten, slechts lastposten, immers terwijl de verantwoordelijkheid, de moeite, ja somwijlen het gevaar daaraan verbonden, groot was, was het voordeel gering en van belooning of bezoldiging in den regel geen sprake. Vandaar dan ook de gewoonte om op het weigeren van aangeboden ambten zware boeten te stellen, ten einde de aanzienlijken tot het aanvaarden daarvan te dwingen.

Langzamerhand bragt de tijd hierin verandering en wel toen de zoogenaamde vereeringen in zwang kwamen. Vereeringen of geschenken, in den beginne veelal in wijn, werden, eerst eene gunstbetooning, van lieverlede eene gewoonte en eindelijk iets waarop men bepaalde aanspraken deed gelden, dus met eene bezoldiging min of meer overeenkomende. Evenwel bleven de vereeringen nog in gebruik toen eene vaste belooning voor de meeste ambten reeds was ingesteld.

Ook te Groningen bestond dat gebruik en op gezette tijden schonk men op stadskosten aan verschillende rege-

ringspersonen en andere ambtenaren in het stads wijnhuis, wijn of bier. [1])

Aan deze instelling schijnen de praesentiepenningen hun ontstaan te danken te hebben. Eerst van lood later van geel koper vervaardigd, werden die penningen aan verschillende ambtenaren uitgereikt, wanneer zij de raadsvergaderingen hadden bijgewoond, om daarvoor dan eene bepaalde hoeveelheid wijn of bier ten stads wijnhuize te gaan drinken of, zooals later ook gebruik werd, te laten halen. De waard bragt de ingebeurde penningen dan weder aan de stad in rekening ter afkorting zijner pachtgelden. Natuurlijk was zoodoende het gebruik dezer penningen beperkt, maar langzamerhand breidde zich dat uit en kregen zij eene zekere, hoewel altijd conventioneele en geheel plaatselijke, waarde als munt. Men betaalde er de stads accijns mede en kon er naderhand ook geld voor inwisselen, zooals blijkt uit de volgende posten, voorkomende in de stads rekening van 1543. [2])

„Van des Rhades, Taelmans, Suër meente (Gezworene meente) Boumesters teken: oeck des Secretarie ende Scrivers.

Jtem Borgermester *Reiner Gamius* betaelt XII Embd. gl. III St. Voor Ic/ XXI Rhadesteken.

Jtem van Borgemester *Horenkens* untfangen Ic/ XIIII Rhadensteken betaelt XI Embder gl. XII st.

Jtem van Borgermr. *Reiner Alberda* untfang. Ic Rhadesteken, betaelt X Embd. gl.

Jtem van Doctor *Uffke* (deze was Raadsheer) untf. LXX Rhadesteken betaelt VII Embd. gl.

Jtem van *Bemeer Jargens* (ook een Raadsheer) IIc/ XX Rhadestek. betaelt XVII Embd. gl.

Jtem vau *Michael Celtz* ende *Tonnijs Maïs* wijnheeren, untf. Ic/ ende VI Rhadesteken den 11 Jan. a° 43.

Jtem Ic XV teken. den XV Augusti enz.

Jtem van *Johannes Scriver*, untf. LXXXXIIII Rhadestek. betaelt IX Embd. gl. VI stuver.

Jtem *Broer* upt Hamburger bierhuis, XVII Radestek. betaelt IJ Embd. gl. VI Stuver.

---

[1]) Zie over dit onderwerp het stuk over *de vrije of goede wijnen*, van Dr. Stratingh, *Bijdr.* III, 44 en verv.

[2]) Zie de verhandeling van G. van Orden over dit onderwerp in het *Tijdschr. voor Algem. Munt en Penningkunde*, I, bl. 686.

Jtem van *Hendrick van Lewerden*, Boumestr. VI Rhadesteken: betaelt XVIII stuver. [1])

Hieruit blijkt dat men ze toen ter tijde tegen drie stuivers Groninger, den stuiver van zes plakken of duiten, berekende. Later werden zij, volgens Stadsordonnantie van 1 en 11 Sept. 1601, 20 Febr. 1602 en 30 Octob. 1604, gesteld op 2 stuivers Brabands. [2])

Toen nu deze stukken van lieverlede als eene, hoewel altijd geheel plaatselijke, munt in gebruik kwamen schijnen er verschillende misbruiken ontstaan te zijn, waardoor de raad zich genoopt zag om ze voor goed af te schaffen, wat bij Resolutie van 9 Mei 1609 dan ook besloten werd. Waarin die misbruiken bestaan hebben is onzeker, vermoedelijk ook daarin, dat men die praesentiepenningen namaakte; wij bezitten er eene van 1594 welke, hoewel oud, blijkbaar gegoten en derhalve valsch is.

De benaming van Raadsloedgens, Loodkens enz. zijn zij verschuldigd aan de gewoonte om deze stukken eerst van lood te vervaardigen, en die benaming bleef ook, toen men naderhand een ander metaal daarvoor bezigde. Wanneer men ze voor het eerst heeft geslagen is ons onbekend, evenmin bleek het wanneer men de looden afgeschaft heeft. In het Stadboek van 1425 is er nog geen sprake van; uit de boven aangehaalde rekening van 1543 echter blijkt, vooral omdat zij toen reeds tegen geld werden ingewisseld, dat zij destijds al lang in gebruik moeten geweest zijn.

De vervaardiging droeg men op aan den Stads muntmeester, zooals blijkt uit de Stadsrekening van 1586, waarin wij lezen:

„Rhadestekenen anno 86."

„Des Rhadestekenen worden van my tijtlicks vth de Axcijskamer gelichtet ende daetlick up de Raedtkamer ande jungste Raedtsheer gebrocht. Ende also my deselve in plaets van gelt angerekent worden (als up mijn vntfanck vth de Axcijskamer sichtlick) [3]) moet ick die gelijksfals weder int vthgevent tho rekenscup brengen [4])

---

[1]) Sommige namen van porsonen zijn in dit uittreksel bij van Orden, t. a. pl., zeker gebrekkig opgegeven. Reiner Gamius zal zijn Reiner Garmens; Bemeer Jargens Verneer Jarges; Michael Celtz Michael Eeltz.

[2]) Mr. H. O. Feith in de *Gron. Volksalmanak*, 1844, bl. 105. Van Orden t. a. p. bl. 685.

[3]) Te zien is.

[4]) Bij de uitgaven in rekening brengen.

Den XIIII Martii a° 86 vntf. vth. de axcijskamer III^m LXXX tek.	
Den XXI Juni .vntf. vth. de kamer I^m III^c XL tek.	V^c/ XXXIIIJ Embd. gl.
Den XIIII Augusti vntf. VI^c tek.	
Den IX Novembris vntf. III^c/XV tek.	

Summa V^m. III^c XXXV tekenen upt hues [1]) gekomenn waervoer men my korten ende voer vthgeuent passeren sall [2]) 533 ½ rijder, gelijck mijn vntfanck daermede oeck vermeert is, want deselve 5335 tek. vp den vntfanck voer gelt mij angerekent sint.

Hijrtho heb Jck doerch mester *Hans then Busse* [3]) munthemester laten slaen ende munten dit jaer 4450 Radestek. (als dat anno 83 den 24 Septembris my van den Erb. Raedt bevolen is) dat hundert II Daler, waarto dan de muntemester gekoft IIJ messing. beckenen gewegen 42 punt, dat punt VIJ stuver, ende een messingplath van 9 punt t anderhalff veerdell punts, dat punt acht stuver, noch de muntemr. laten maken III munthyseren, gekostet to smeden XXVII st. Groening. — ende tho snijden II Daler, tsamen belopende I^c/ Daler 26 st. to VIII pl. [4]) de ick de muntemester betaelt hebbe den lesten Decembris, — mak. I^c/ XXXIIIJ Rider XVI st.

„De voerg: nije geslagen tekenen vthgekeert als volghet.
Jtem vpt Raedthues gesent den V Augusti a° 86 III^c/ LX tek.
Noch gesent vpt Raedthues II Septembris IX^c/ tek.
Noch &. &.
„Jtem dat Ghiltrecht gesent den 26 Julij a° 86 100 tek.
Noch gesent den Ghiltrechte den 4 Octobris 100 tek.
Noch &. &.
Summa vthgekeert 4450 tek. als dit jaer 86 gemuntet sint, wie voerg.

Eindelijk

„Voer Radestekenen ende nije geslagen tek. betaelt a° LXXXVI. VI^c/ LXVIII Rijder I stuver." [5])

---

[1]) Raadhuis.

[2]) Korten en in uitgave aannemen of passeren zal.

[3]) Hans thom Bussche of then Busse komt als muntmeester der Stad Groningen voor van 1578 tot 1622. *Gron. V. A.* 1844, bl. 89.

[4]) De stuiver tegen 8 plakken of duiten gerekend, alzoo de stuiver Brabands.

[5]) Van Orden, t. a. p. bl. 686.

Uit deze voor ons onderwerp belangrijke rekening blijkt, dat men een vrij aanzienlijk getal van deze praesentiepenningen, hier „tekenen," dat is Raadsteekens, genoemd, noodig had. Dat men ze telken jare vernieuwde is niet waarschijnlijk; vermoedelijk vervaardigde men dan alleen nieuwe, wanneer zich daartoe de behoefte deed gevoelen. Voor dit gevoelen pleiten ook de kosten en moeite aan het munten verbonden. Nog eene bijzonderheid verdient vermelding voor wij overgaan tot de beschrijving der ons bekend gewordene stukken.

Mindere bekendheid met onze plaatselijke geschiedenis bragt den beroemden Mr. Gerard van Loon in den waan dat eene praesentiepenning met het jaartal 1590 zoude geslagen zijn als noodmunt, tijdens de insluiting van Groningen door Prins Maurits in de maand Junij van dat jaar. Met eene zekerheid als of de zaak boven elken twijfel ware verheven, verhaalt ons die schrijver zulks in zijne *Beschrijving der Nederlandsche Historie penningen* [1]), en op zijn gezag werd die fout tot in het oneindige herhaald, zelfs onlangs nog in een nieuw werk over nood- en belegeringsmunten. Van Orden bewees in zijn meermalen door ons aangehaald stuk het onjuiste van die meening en herkende in deze penningen, wat zij ook inderdaad zijn, Groninger praesentiepenningen. [2])

Van Loon's fout had nog een ander gevolg: de praesentiepenning door hem afgebeeld werd nagemaakt, óf om te voldoen aan de zucht van sommige verzamelaars die hunne verzamelingen volledig wenschen te hebben en bij gebrek aan echte stukken zich met nabootsingen tevreden stelden, óf, met een minder goede bedoeling, om voor echte stukken in den handel gebragt te worden. Een zoodanige penning, welke waarschijnlijk naar de afbeelding bij van Loon werd gegraveerd of gesneden, bevindt zich in zilver in het Koninklijk Penningkabinet te 's Hage, terwijl een exemplaar in koper in onze verzameling berust.

Wij hebben gezien dat oorspronkelijk de praesentie-

---

[1]) Deel I, bl. 419. Ook bij Tobiesen Duby, pl. 10 no. 3, en *Tijdschr. v. Algem. Penningk.* II, 196.

[2]) Reeds vóór hem twijfelde men aan de juistheid van van Loon's opgaven. Zie (van Doorninck) *Gedenkp. en munten uit de penningkas van een liefhebber der hedendaagsche penningk.* te Deventer, 1833, bl. 26. Daar worden praesentiepenn. genoemd van 1580, 83, 90, 91 en 94.

penningen van lood werden vervaardigd. In dat metaal echter hebben wij er nimmer een mogen aantreffen, alle de door ons opgespoorde zijn van geel koper, en alleen van die van 1594 zagen wij twee malen een fraaijen afslag in zilver, vermoedelijk proefslagen. Ofschoon het blijkt dat zij reeds in 1543 gebruikt werden en hoewel wij er een van het jaar 1566 vermeld vonden, [1]) zoo is de oudste ons bekende niet ouder dan 1578. Van toen tot 1594, de laatste slag naar het schijnt, zijn allen even groot en bijna gelijk in type. De keérzijde is steeds vlak of vertoont vier stippen met of zonder eene streep of punt, zooals op bijgaande plaat de keerzijde van no. 4. De beteekenis daarvan is onzeker, mogelijk zijn zij een gevolg van het gebruik maken van een aanbeeld waarin vier kuiltjes voorkwamen, om zoo bij het stempelen het koperen schijfje voor verschuiven te vrijwaren. Op een proefslag in lood der keerzijde van den goudgulden, in 1591 te Groningen geslagen, zien wij dezelfde figuren.

Door het bezigen van verschillende muntijzers — in 1586 had men er vier in gebruik, zooals wij gezien hebben — ontstonden kleine stempelverscheidenheden, zoodat ook met dezelfde jaartallen de penningen nog wel eens verschillen. Wat de type betreft, die is in de hoofdzaak bij allen dezelfde, en, dit zij nog in 't voorbijgaan opgemerkt, waarschijnlijk ontleend aan de dubbele plak, een klein koper muntje, dat in dien zelfden tijd in Groningen werd geslagen. [2])

Zie hier de ons voorgekomen varieteiten.

1. 1578. Binnen een parelcirkel de dubbele arend met het Groninger wapen op den staart, die in en onder het schildje zichtbaar is. Om de koppen een heiligenschijn, tusschen dezelve de letter G, tusschen hals en vleugel regts een cirkeltje, links eene zespuntige ster. Onder de klaauwen ter wederzijden van het schild het jaartal 15—78. Zeer fijne gravure, de keerzijde glad. Vergelijk op de plaat no. 2.

---

[1]) *Gron. V. A.* 1844, bl. 103.

[2]) Verkade geeft daarvan in zijn Muntboek eene weinig juiste afbeelding op pl. 188 no. 4. Wij kennen het stuk van 1578, 79, 80, 82 83 en 90 in onderscheidene varieteiten. Vergelijk ook P. O. v. d. Chijs, *de Munten van Friesl. Gron. en Drenthe*, pl. XX, no. 42, waar op een koperen muntje nevens den arend dezelfde ster en ring voorkomen, welke op geen enkelen praesentiepenning ontbreekt.

2. 1578. Behalve het jaartal geheel als de voorgaande.

3. 1581. Dezelfde type als no. 1, alleen is thans de staart in en onder het schild niet te zien, ook is de gravure, even als van alle volgenden, minder fijn en ziet men op de keerzijde vier bollen of stippen. Vergelijk op de plaat no. 3 en 4.

4. 1583. Dezelfde type als no. 4, de staart in en onder het wapen en, hoewel flaauw, heiligenschijnen om de koppen, de keerzijde is glad. Afgebeeld op de plaat no. 2.

5. 1583. Dezelfde type als no. 3 maar zonder heiligenschijnen, op de keerzijde vier bollen. Hiervan twee iets verschillende stempels. Vergelijk op de plaat no. 3 en 4.

6. 1583. In type gelijk aan no. 5, maar geheel andere stempel. De koppen anders gevormd, even zoo de cijfers van het jaartal en de letter G. veel grooter. Op de keerzijde vier kleine stippen digt bij elkander geplaatst. Afgebeeld op de plaat no. 3.

7. 1583. Als no. 5, maar thans met de heiligenschijnen om de koppen en het jaartal zeer klein. De keerzijde van eenige exemplaren glad, van anderen met de vier bollen voorzien.

8. 1590. Als no. 5, zonder heiligenschijnen en op de keerzijde vier bollen.

9. 1591. Als no. 5, zoowel voor- als keerzijde, afgebeeld bij van Loon, Deel I, bl. 419.

10. 1591. Als voren, doch thans zijn de heiligenschijnen aanwezig.

Hiervan bestaan twee stempels, te onderkennen aan een grooter en kleiner cirkeltje tusschen kop en vleugel regts.

11. 1593. Voor- en keerzijde als no. 5.

12. 1594. Als no. 11, op de keerzijde, behalve vier bollen, nog een punt, welke op de meeste exemplaren voorkomt. Zie op de plaat no. 4. Alleen van dezen praesentiepenning komen afslagen in zilver voor, ook is hij van allen de minst zeldzame. Wij kennen er drie stempelvarieteiten van welke onderling weinig verschillen.

Er bestonden nog anderen dan de boven beschrevenen. Zoo vinden wij er eene van 1566, vermeld in de *Groninger Volksalmanak* voor 1844, bl. 105, evenwel zonder opgave waar die zich bevond. Evenzoo vonden wij van de 4450

in 1586 geslagen exemplaren geen enkel terug, en, hoewel vermeld, zoo zagen wij er evenmin met de jaartallen 1580, 85 en 95 ooit in 't oorspronkelijke. [1])

Langen tijd en tot in de tweede helft der zestiende eeuw waren de Ommelanden met de stad Groningen verbonden en zoo als het ware onder eene regering.

Toen evenwel de stad in 1577 door hare handelingen, inzonderheid door de onwettige gevangenneming van vele Ommelander edelen, praelaten en hovelingen, de Ommelanden zeer tegen zich had ingenomen, en dezen reeds in 1575 den 17 Januarij de gedurende eeuwen met de stad geslotene en telkens vernieuwde verbonden hadden opgezegd, begonnen zij afzonderlijke landdagen buiten de stad te houden en namen zij eene, van de stad onafhankelijke, eigene regering aan. Ook werd er besloten tot de oprigting van eene eigene munt en wel te Appingedam, alwaar *Hendrick van Velthuijsen*, burger van Deventer, den 5 Junij 1579 als muntmeester werd aangesteld. [2]) Een zijner eerste werkzaamheden aldaar zal wel het vervaardigen van praesentiepenningen zijn geweest, want de behoefte daaraan was dringend. Die penningen zullen uitgereikt zijn aan de gedeputeerden, waarvan Rengers zegt dat ontvingen: „dem van adel anderhalf daler, dem egenerffden dre oert (drie vierde) dalers sdages, wenig genoech bij dat in andere prouintien gegeuen wort: de oirsaken deses want der deputeerdagen veelheit, vnd mennigfoldige gescheffte der landen vnde aller dingen vpstigeringe niet langer den goeden lueden tholate vp horen budel to reisen, wo tot deser tijt to gescheen is in den Vmlanden." [3]) Rengers geeft daar eene beschrijving van die penningen doch ten onregte bij het jaar 1577. Het op de stukken voorkomende monogram (H. V. S.) van *Hendrick van Velthuijsen* bewijst

---

[1]) Die met 1580 is vermeld in het zeldzame werkje van van Doorninck, *Gedenkpenn. en munten uit de penningkas van een liefhebber der hedend. penningk.* te Deventer (1833—35). Die met de jaartallen 1585 en 95 kunnen ook door verkeerde lezing van 1583 en 93 ontstaan zijn. Wij vinden in den Cat. Keizer Gron. 1860 no. 420 er een van 1609? Doch die opgave is ongetwijfeld verkeerd, ook omdat deze penningen in dat jaar zijn afgeschaft.

[2]) Mr. H. O. Feith, *Het muntregt der Ommelanden*, bl. 18.

[3]) J. Rengers van ten Post, *Kronijk*, II, 45.

dat zij niet vóór Junij 1579 kunnen geslagen zijn. Uit eene andere plaats [1]) schijnt het dat dit in November van gemeld jaar is geschied. De geschiedenis van het kortstondig bestaan en de tegenspoeden van der Ommelanden munt is genoeg bekend, wij bepalen ons dus tot de beschrijving van de bedoelde praesentiepenning, die wat de zeldzaamheid betreft, voor geene der weinige overgeblevene Ommelander munten behoeft onder te doen.

Slechts twee exemplaren zijn ons daarvan bekend, het eene in goud berust thans in het Kon. Penningkabinet te 's Hage, [2]) het andere in zilver ging uit de rijke verzameling van wijlen den hoogleeraar J. Baart de la Faille over in de onze.

Op de voorzijde ziet men een staande leeuw, in den regter klaauw een ontbloot zwaard boven zich houdende en in den linker een schild met het Ommelander wapen. Om alles heen de woorden: PRO LIBERTATE PATRIÆ.

De keerzijde vertoont eene regterhand, die, een dolk omvat houdende, gestoken is in de vlammen, welke uit een met vogelbeelden versierd vuurbekken oprijzen. Onder het bekken als monogram de letters H. V. S. (Hendrik van Velthuijsen.) Tot randschrift de woorden: AGERE AVT PATI FORTIORA, even als die op de voorzijde door siesieraden gescheiden.

Middellijn 38 millimeters, gewigt in goud 21 en in zilver 6.5 grammes. Zie de plaat no. 1.

De zinnebeelden op dezen penning zijn geheel toepasselijk op den toestand waarin zich de Ommelander regering bevond, ook is de hand van *Mutius Scaevola* een zinnebeeld dat in dien tijd meermalen op penningen is gebezigd. [3])

Waarom deze penning èn in goud èn in zilver is geslagen is onzeker. De heer Meijer vermoedt dat sommige gedeputeerden het bedrag hunner daggelden lieten oploopen en dit dan in goud ontvingen. [4]) Dat kan zijn, evenwel is

---

[1]) Rengers t. a. p. bl. 192. Zie daarvoor verder Feith, *Muntregt*, bl. 22, en de daar aangehaalde werken van Wichers en Abel Eppens.

[2]) Verkocht te Amsterdam; zie Cat. (Stricker) van munten en penn. verkocht 19 Dec. en verv. 1859, no. 3114, en *Aanwinsten van het Kon. Pennk.* 1861 bl. 26.

[3]) Zie b. v. de legpenningen van H. van Brederode bij van Loon, I, 74 en 79. Het zinnebeeld is ontleend aan Claude Paradin's *Devises Heroiques.*

[4]) *Aanwinsten v. h. K. K.* t. a. p. bl. 26.

het ook mogelijk dat de gouden afslagen alleen proefmunten zijn geweest of als gedenkpenningen op de instelling der Ommelander regering te beschouwen zijn.

De zilveren exemplaren hebben ongetwijfeld als praesentiepenningen dienst gedaan.

Ten slotte blijft er voor ons nog een stuk ter beschouwing over. Het is een gegoten geelkoperen penning waarvan voor- en keerzijden dezelfde voorstelling vertoonen, doch overigens zonder eenig op- of omschrift. Op beide zijden ziet men in een versierd schild een pelikaan jongen voedende met eigen bloed, welk zinnebeeld de stad Appingedam sedert eeuwen als haar wapen heeft aangenomen. Ons werd eenmaal verhaald dat dit een praesentiepenning voor de regeringsleden der stad Appingedam zoude zijn. Bewijs voor of tegen deze stelling ontbreekt, maar onmogelijk is het niet dat ook Appingedam, even als Groningen, Emden en de Ommelander regering, hare praesentiepenningen gehad heeft. Eene afbeelding van het stuk geven wij op bijgaande plaat onder no. 5, in de hoop dat deze of gene ons omtrent dezen penning opheldering zal kunnen geven. Ook voor de mededeeling van andere ons onbekend geblevene praesentiepenningen van Groningen houden wij ons steeds aanbevolen.

Prediger voor 't gaernisoen.

3 Januarij 1599. Js bij de provincie geresolveert, dat 't garnisoen binnen Groeninghen liggende, van een prediger versijen sall worden, soe tot weeckelicke vermaninghen, als vm de siecken vnde krancken tho besichten vnde troosten, mit sulcke verstande, dat hij gelichfals in tijdt van noodt, inden leger gebruickt sal mogen worden, vnde voor sijn tractament vierhondert guldens siaers genieten. [1])

[1]) In het archief, *Stadtsverbael bij den Sijndicus Johan Houfflin gehouden* over het jaar 1599 en 1600.

DE OUDE GRONINGER ADEL.

In de eerste van deze *Bijdragen* heb ik eene schets gegeven van den ouden Frieschen adel, vooral Ommelander adel, en aangetoond, zooals ik nog vermeen, naar waarheid, dat die adel een bijzonderen stand uitmaakte, die eigen was aan dat volk en land en niet gelijk te stellen met den adel elders in ons land. De Friesche Ommelander adel onderscheidde zich, namelijk, van dezen o.a. door den naam en rang van *hoofdelingen* of regenten en regters des volks, en vooral daardoor, dat die titel en waardigheid berustte op eigen vrij grondbezit, terwijl de adeldom overigens algemeen op leenbezit, en alzoo op onvrij bezit van grond of goed gegrond was, zoodat de edelen wel een eigen min of meer aanzienlijken ridderstand vormden, gelijk die later in 't algemeen genoemd werd, naar den hoogsten persoonlijken titel, maar wijders, als leenmannen of vassalen, afhankelijk waren van leenheeren, aan wien zij hulde, krijgs- of andere dienst voor het leen, dat zij bezaten, moesten doen. De Friesche adel onderscheidde zich dus ook evenzeer van dien adel, welke men van ouds in de stad Groningen, zoowel als in het Goregt en Drenthe verder, aantreft; en ik heb dit ook wel reeds met een enkel woord aangeduid en den oorsprong van dezen adel verklaard uit de leenbetrekking, waarin deze stad en gezegde streken tot haren heer, den bisschop van Utrecht stonden (*Bijdr.* I, 49); doch misschien zal men dit ook wel nader wenschen bevestigd te zien en wat meer te weten van onzen ouden Groninger adel vooral. Ik zal mij alzoo inzonderheid bij dezen bepalen, maar ook over Goregter en Drentschen adel moeten spreken, als zeer naauw onderling verwant, even als later ook met den Friesche adel, zooals wij zullen zien.

Groningen en het Goregt behoorden oorspronkelijk, zooals bekend en door mij in het bijzonder ook aangewezen is (*Bijdr.* V, I), tot Drenthe en niet tot Friesland. Gelijk land en volk hier en ginds alzoo onderscheiden waren, zoo was het ook met hunne geschiedenis, wetten en gewoonten. Groningen met Goregt en Drenthe stonden niet alleen kerkelijk, maar ook wereldlijk, onder den graaf-bisschop van Utrecht, terwijl Friesland, vooral in ons gewest, meer vrij bleef. Aldus ook de grond. Geen vorst of heer had of behield althans daar bezittingen; er waren geene dusgenoemde domeinen. Niet alzoo in Drenthe. Te Groningen, in de stad zelve, en het Goregt, bezat zelfs de rijksvorst, Hendrik III, een eigen landgoed, gelijk meer anderen in Drenthe, die hij in 1040 aan de Utrechtsche St. Maartens of Domkerk schonk, even als vervolgens in 1046 geheel Drenthe, als één graafschap, aan den Utrechtschen prelaat. Ik maak hier onderscheid tusschen kerk en bisschop, gelijk de giftbrieven ook behelzen en er werkelijk bestond. De bisschop verkreeg daardoor wel het opperbewind over deze stad en dat landschap, maar die kerk hier vele bijzondere grondbezittingen in eigendom. Zij gaven beiden dit bewind en die bezittingen, naar 't schijnt, eerst meer tijdelijk in beheer en gebruik, pacht of leen, doch vervolgens meer voor vast of in erfleen uit, in navolging van de rijks- en andere vorsten en stiften. Wij vinden alzoo vermeld, dat de bisschoppen van Utrecht aanvankelijk gewoon waren nog zelve door hunne ambtenaren die bezittingen te beheeren en te besturen. Zoo hadden zij hunne stedehouders te Groningen over de stad en het Goregt aangesteld, alsmede te Koevorden over het kasteel aldaar en Drenthe, tot dat bisschop Herbert in 1143, dus eene eeuw omstreeks na gemelde koninklijke schenkingen, het een en ander erfelijk in leen uitgaf aan zijne broeders. Hij meende daardoor misschien de twisten, die er tusschen zijne stedehouders onderling en met de bevolking, vooral tusschen die van Groningen met de voornaamste ingezetenen dier stad, aanhoudend plaats grepen, te zullen voorkomen. Zoo min dat gelukte, gaf die beleening omgekeerd aanleiding nog tot veel geschil tusschen de bisschoppen en hunne *prefecten* zelve, zooals de stedehouders van Groningen sedert veelal genoemd werden, die van Koevorden *burggraaf* of *kastelein* en die van Drenthe *schout*. Doch behalve deze meer hooge heerlijke betrekkingen en goederen had de bisschop en vooral de Domkerk te Utrecht, zóoals ik zeide, ook nog

andere meer gewone bezittingen te Groningen en in het Goregt, zoowel als in overig Drenthe, hetzij dezen oorspronkelijk mede tot het Groninger landgoed hebben behoord, hetzij daar afzonderlijke bezittingen zijn geweest, of later daarbij gekomen. Hoe dit zij, deze goederen, zoo van den bisschop en dan in 't bijzonder zijne *tafelgoederen* geheeten, als van deze of gene kerk van Utrecht, werden ook in leen, pacht, of ander gebruik uitgedaan. Ja, dit was niet alleen het geval met deze wereldlijke bezittingen, maar ook met de niet geringe kerkelijke inkomsten der tienden, welke de bisschop en deze en gene kerk van Utrecht trokken uit Groningen, Goregt en Drenthe.

De houders van deze waardigheden, goederen en inkomsten hier, zoowel als in het overige Utrecht, plegen met den naam eerst algemeen, van *ministrialis*, *dienstman*, aangeduid te worden, vervolgens ook deze en gene in 't bijzonder met dien van *miles*, *ridder*, *armiger*, *schildknaap* enz. *Dienstman*, *man* of *leenman*, *ridder* enz. duiden wel meer of min een verschillenden lageren en hoogeren rang aan, maar allen behoorden tot het leenmanschap of den adelstand onder den vorst-bisschop van Utrecht. [1]) De adel had voorts ook met de geestelijkheid gemeen den titel van *heer* (*dominus*), jonkheer (*domicellus*), *vrouw* (*domina*), *jonkvrouw* (*domicella*), zooals die titel onderscheidenlijk naar den ouderdom en sekse der personen luidde; en men kan dus de adellijken hieraan ook herkennen. Men moet echter hierbij in het oog houden, dat men oudtijds zeer eenvoudig en spaarzaam was met de titels en niet meer gebruikte, dan noodig was ter onderscheiding der personen, zoodat er uit het gemis hiervan niet altijd is afteleiden, dat de persoon niet van adel was. Zoo vindt men aldus, als *heeren*, betiteld

---

[1]) Men kan dit voldoende aangewezen vinden bij A. Matth. *de Nobilitate*, en Mr. J. W. Racer, *Overijsselsche Gedenkst.* vooral II, 114 enz., zoodat wij ons bij dit verschil in titel niet hebben op te houden. Voor den ouden Ommelander adel was deze of gene titel onbekend, en mogt er in mijn opstel daarover nog eenig twijfel zijn overgebleven of in de Wierummer Knonijken op een paar plaatsen onder den naam van *milites*, *ridders*, andere dan Friesche edelen zijn aangeduid (*Bijdr.* I, 59), zoo is die twijfel door de nieuwe uitgaaf van die kronijken geheel opgeheven. Want de aldaar vermelde *milites de Binechum* zijn gebleken te zijn *milites de Binethum* d. i. *ridders van Benthem*, geenszins van *Winsum*; en voor *milites de villis diversis* etc. in Fivelingo moet gelezen worden *nobiles* etc. of *edelen* eenvoudig. Zie die *Kronijken*, n. u. p. 206 en 264.

voornoemde stedehouders van Groningen, Koevorden en Drenthe, en ook de andere leenbezitters aldaar. Bijzondere of persoonlijke voorbeelden van de eerstgenoemden hier bij te brengen, zal niet noodig zijn, daar men die in de oudste Groninger en Drentsche oorkonden, bij Driessen en Magnin geboekt, genoegzaam kan vinden en het ons ook vooral te doen is, om de laatstgenoemde te leeren kennen en wel de bijzondere leenbezitters te Groningen.

Den ouden Groninger adel kan men — en hoe ouder, hoe meer — als waren stedelijken adel beschouwen. Want wegens politiek en nationaal verschil met de Friesche Ommelanden zullen zich in de stad Groningen eerst nog zoo geene Friesche edellieden opgehouden hebben, dat zij als ingezetenen, als burgers van die stad kunnen beschouwd worden, zooals later het geval is geworden, toen zij met de Ommelanden zich verbond en beiden één gewest uitmaakten. Eerder is hier te denken aan Goregter en Drentschen adel en ook bekend, dat onder de vele Groninger familiën, hiervan afkomstig, mede adellijken zich voordoen. Zoo waren de prefecten van Groningen ook eigenlijk vreemdelingen; de eerste leenman immers, de broeder van bisschop Herbert van Utrecht, was, even als deze, van Frieschen stam en afkomstig van Bierum, in de Ommelanden of in het naburig Friesland gelegen; de lateren, de Sepperothes, waren uit Westphalen.

Behalve deze prefecten vinden wij nu op het jaar 1169 vooreerst een Ludgerus vermeld als dienstman van St. Maarten en den bisschop Godfried van Rhenen, althans in het Goregt. Deze Ludgerus hield, namelijk, als zoodanig in leen zeker stuk lands te Selwerd (terra Selewert) en droeg het regt daarop in dat jaar over aan de abdij van Ruinen in Drenthe, die dat land voorts geheel in eigendom van den bisschop verkreeg. [1]) Men zal hieronder een deel van het bijzonder land van Selwerd te verstaan hebben, waarop vervolgens het klooster van dien naam gesticht is nabij het kasteel van Selwerd, en dien dienstman Ludgerus mogen houden voor een voorzaat van de heeren daarvan. Als zoodanig ontmoeten wij de gebroeders Egbert en Ludolf, zonen van den ridder Godschalk, op het jaar 1283 in eene verklaring, door Hunzingo in eene bijeenkomst te Groningen afgegeven, over de onderhorigheid van die heeren aan den prefect, als regter van het Goregt. [2]) Later werden zij zelven prefecten, maar

[1]) Driessen, *Mon. Gron.* I, 3.

[2]) Emm. *Rer. Fris. Hist.* XII, 178. Westendorp, *Jaarb.* II, 43.

dat zij reeds voor dien tijd als heeren van Selwerd leenmannen van den bisschop van Utrecht zullen zijn geweest, wordt ook nog bevestigd door eene aanteekening vermoedelijk uit het midden den 15[de] eeuw, waarbij dat toen sedert lang reeds gesleten kasteel of huis van Selwerd nog gezegd wordt geweest te zijn een huis van den bisschop, zeker als leenheer. [1])

Deze heeren van Selwerd behoorden dus eigenlijk nog tot het Goregt. In hoe verre op zekere lijst van de goederen van het domkapittel te Utrecht in Drenthe uit het eerst der 13[de] eeuw, behalve de leden van de Groninger prefektenfamilie, ook nog andere Groninger bezitters daarvan voorkomen en welke en hoe dan, is niet met zekerheid op te maken. Er worden opgenoemd een Gerard en Goswijn, als verpligt wegens goederen nabij Groningen een dag te dienen, namelijk de kameraars of boden van het kapittel te herbergen. Dit zal althans wel op geen leengoed of leenregt zien.

Als ware Groninger edelen komen het eerst duidelijk onderscheïdenen voor na het midden der 13de eeuw onder de toenmalige regeringsleden van de stad, de *rationales* of rekenmeesters, later burgemeesters, en de *aldermanni* of oldermannen, later *consules* of raden geheeten. Zij worden namelijk hier en daar met den titel van *dominus* of *heer* onderscheiden van andere regeringsleden. Zoo treffen wij daar aan in een brief van 1262 [2]) onder de rationales Geldmar Remian, Thedricus de Heltmen, Nicolaus Paus als domini of heeren, terwijl de vierde rationalis Gerardus juvenis Huginge, d. i. de zoon of de jonge, met dien titel niet prijkt noch eenig ander lid van deze familie, schoon zij tot de eerste Groninger geslachten behoorde en later wel degelijk leden daarvan als leenmannen van het sticht voorkomen, zooals wij zullen zien. Van de eerstgenoemde rationales vinden wij verder niets meer vermeld. Een Gelmar Remian komt nog alleen als rationalis voor in 1272 in de *Fasti consulares* of lijst der Groninger burgemeesters bij Emmius. De aldermannen, in denzelfden brief van 1262 voorkomende, hebben ook deels den adeltitel, deels niet. Zoo dragen dien wel Sibrandus, zoon van vrouwe (domina) Tetta, Johannes Folcardinghe, Dodo Ebbinge en

---

[1]) Zie dit reeds nader vermeld in *Bijdr*. V, 125.

[2]) Driessen, a. w. I, 38.

Johannes zoon van heer Winrich; daarentegen niet Udo, Sibrandus de Corenporte, Menico Ricbadinge, Alardus Ulf, Gerardus Sculte, Egbertus Pipe en Henricus de Velde. Van de voornoemde adellijken komt Folcarding vervolgens meer voor in de Fasti consulares, Ebbinge niet, beide behooren zeker tot de oudste Groninger familien, waarnaar de straten van dien naam immers zoo genoemd zullen zijn. Alleke Folkerdingh bewoonde in 1338 een der sterke steenen huizen of stinzen, die in gevolge het verdrag met de Friezen van dat jaar afgebroken moesten worden, en wel gelegen in Folkerdinge straat, waar later Polmanshuis is in de plaats gekomen. [1]) Johannes zoon van Winrich komt nog maar eens voor op het jaar 1266; misschien zijn de Calmar's de opvolgers. [2]) Men kan hier niet wel een toevallig verschil aannemen, maar veel eer dat ze opzettelijk zoo onderscheiden zijn. Het was ook reeds van ouds de gewoonte hier ter stede, dat in den raad althans, niet alleen adellijken of patriciers, maar ook burgers zitting hadden. Men merkt dat verschil dan ook alleen in deze en gene oude bescheiden op, waarin niet alleen de hoofden, maar ook de overige leden der regering, de gewone raadsleden, aan het eind voorkomen. Nadat later alleen de eersten, de rationales en vervolgens de burgemeesters zich voordoen, wordt er geen titel van heer meer bij hunne namen gevoegd. — Als bijzondere personen komen nog de volgenden met dien voor. In een brief van 1303 vrouwe Ave, de weduwe van Gijsekin bijgenoemd Cappella (domina Ave relicta Gijsekini, dicti Capella) en hare vijf wettige zonen, ook allen heer (dominus) betiteld. [3]) Alting wil in zijn geslachtregister van de prefecten van Groningen [4]) domina Ave gehouden hebben voor eene dochter van den prefekt Adolf en vrouw van Egbert van Selwerd en moeder van Bertold van Selwerd prefekt te Groningen, denzelfde als „Bertholdus filius dominae Avae” welke in de Fasti consulares op het jaar 1345 als burgemeester voorkomt, of liever op

---

[1]) Dienst Lorgion, *Gesch. beschrijv. der stad Gron.* I, 99.

[2]) Rengers van ten Post (*Kron.* I, 67) heeft, dezen brief mededeelende, daarin voor Johannes den zoon van den heer Winrich deze lezing: Johannes den zoon van den heer Wicheringe. Hier is Winrich in Wicheringe veranderd en schijnbaar reeds eene familie genoemd, die anders eerst later voorkomt, en ook wel eene andere zal zijn.

[3]) Driessen, a. w. III, 590.

[4]) *Not. Germ.* II, 73.

het jaar 1346 volgens een brief van dat jaar bij Driessen. [1]) Doch die eerstgenoemde Ave behoorde zeker niet tot de familie der prefekten en was ook niet dezelfde als Ave op de lijst der Burgemeesters, daar, volgens opgaaf in den brief, zij geen zoon had die Bartholdus heette en haar man geen Egbert, maar Gijzekin Capella. Er was dus nog eene andere domina Ave. Driessen houdt de opgaven van Alting ook voor onbewezen, maar laat dit overigens in het midden, zoo ook wat Alting wil, dat Johannes Minzonis, onder de rationales als onderteekenaar van den brief voorkomende, desgelijks zou zijn een lid van de prefectenfamilie. Maar het geslacht van Menso, bijgenaamd ter A (ad amnem), is als een afzonderlijk Groninger geslacht genoeg uit oude bescheiden bekend, zooals Driessen ook aanwijst, het kan zijn ververmaagschapt met dat der prefekten, doch te onderscheiden van de Drentsche familie Mensing (*Bijdr.* VI, 288). Dat deze Johannes zoon van Minzo of Menso en familie ook van adel waren, blijkt voorts uit den naam van vrouwe (domina), welke zijne vrouw, met name Blichardis, draagt in een volgenden brief van 1309. [2]) Maar omtrent dien van 1303 moet ik nog vermelden, dat daarin vrouwe Ave en hare zonen verkoopen eene hofstede, waarop stond het oude convent van Menijldis, aan de begijnen in het nieuwe convent Oxnijldis. Ofschoon van deze beide begijnenconventen en hunne stichteressen overigens niets bekend is, mogen wij deze laatste mede voor adellijke vrouwen houden. Zoo waren de stichteressen van twee andere bekende begijnenconventen, het vr. Menolda en vr. Sijwen Convent, ook ongetwijfeld van adel, immers genoemd vrouwe (domina Menoldis in 1276 en 1292 en domina Sijwe Pluckerose in 1300). [3]) Van deze beiden, Menoldis en Pluckerose, komt de laatste ook onder de voorname geslachten en regeringspersonen van Groningen voor, zooals in de Fasti consulares op de jaren 1306, 1309, 1323, de brieven van 1308 [4]) en 1346. [5]) Wat Menoldis betreft, zoodanige familie ontmoet men anders niet in de Groninger stukken en het is de vraag of die niet afstamt van de Ommelander familie van dien naam of Menalda te Hellum bestaan hebbende. Het kan ook eene vrouwelijke voornaam zijn. In meer dan eene familie, Lewe en Stickel

---

[1]) A. w. IV, 655. [2]) Driessen, a. w. III, 593.
[3]) Driessen, a. w. III, 556, 567 en 584.
[4]) *Hist. Episc. Gron.* p. 74. [5]) Driessen, a. w. I, 71.

b. v., bestond ook eene mannelijke voornaam Menoldus. Zoo wordt een burgemeester Menoldus Lewe of Leo genoemd op het jaar 1299, een Menoldus Stickel op het jaar 1315. Hoe dit zij, dat deze familie Stickel ook eene adellijke was, volgt uit den naam van vrouwe Alvradis of Alphradis Stickel op het jaar 1344. [1]) Buitendien hebben wij nog leeren kennen een ver Claren Convent in de oude Kijk-in-tjatstraat tegen over vr. Sijwen en vr. Menolda convent gelegen. Ook dat begijnen convent zal genoemd zijn naar eene vrouwe Clara, maar welke, is ons niet bekend geworden, misschien eene begijn van vr. Sijwen convent. [2]) In een brief van 1329, kort na de stichting van vr. Claren convent opgesteld, waarin de omringende grond daaraan verhuurd wordt, worden als belendende bewoonsters daarvan opgenoemd Ave van Menekingwerve en vrouwe Alleke Papinghe. [3]) Wij vinden aan deze laatste uitdrukkelijk den titel van vrouwe (domina) gegeven, niet aan de eerste. De familie Paping staat buitendien hier en elders bekend als eene oude adellijke familie. Menko vermeldt op het jaar 1242 de Papingers, als te Groningen verbonden met de Gelkingers tegen de toenmalige prefectenfamilie. [4]) In het Drentsche goederenregister van het Domkapittel van Utrecht uit het begin der 13de eeuw komt een Henrik Papinck met zijne dochter Resindis voor. [5]) In een brief van den bisschop van Utrecht Hendrik I van het jaar 1258 ook een Henrik Papinc als getuige en dezelfde waarschijnlijk in een brief van het jaar 1262, waarin hij zich zelven noemt *miles*, *ridder*, van Steenwijk, en *leenman* van den Graaf van Benthem, even als zijne voorzaten, wegens het huis Walderkinghe in Emesere, d. i. vermoedelijk de buurt Eemster onder Dwingelo in Drenthe, en met zijne vrouw Suaneka en zoon Herdradus dat huis aan het convent te Ruinen aldaar opdraagt. [6]) Daarop verschijnen weder te Groningen Paping's onder de eerste regeringsleden. Zoo in de Fasti consulares een Andreas Popinghe of Popinga op de jaren 1281 en 1290; een Arnoldus Butzel Papinge op het jaar 1299, Allart Papinge op de jaren 1300, 1306 en 1319, en nog een Ja-

---

[1]) Driessen, a. w. IV, 651. [2]) *Bijdr.* II, 334.

[3]) Driessen, a. w. III, 629.

[4]) *Kron. van Emo en Menko* enz. n. u. p. 181. Onder de hier vermelde *Papelingi* (niet *Popelingi*, zooals Matthaeus en Hugo hebben) zal toch wel de familie *Paping* bedoeld zijn.

[5]) *Bijdr.* V, 62. [6]) Driessen, a. w. III, 573.

cobus Paping in 1350. Buitendien wordt er op het jaar 1342 genoemd dominus Winandus Papinghe, doch blijkbaar een priester te Groningen. [1]) Vervolgens ontmoet men nog wel dezen familienaam, maar meer elders, zooals in Drenthe onder de voorname eigenerfden; [2]) zelfs in de Ommelanden, zooals een Rembertus Papinge in 1366 als een voornaam persoon in het Westerkwartier; [3]) in 1510, een Henrik Papinck, cureet te Wetsinge. [4]) Alsnog bestaat hier ter stede eene en andere familie van dien naam; maar in hoe verre deze en gene niet adellijke familie van de oude Groninger afstamt, zooals wel vermoed wordt, kan ik niet verzekeren; evenmin of en welk verband er tusschen deze en andere dus genoemde familien elders bestaat.

Wat de Gelkingers aangaat, die in voornoemde kronijken, behalve in 1242, reeds in het jaar 1227 (p. 117), gelijk vervolgens in 1252 en 1253 nog (p. 204), als tegenpartij der prefecten, onder de stedelingen zich voordoen, het is opmerkelijk dat men overigens geen lid dier familie van dien naam in oude Groninger bescheiden ontmoet, noch in de Fasti consulares, noch in brieven. En dat er toch werkelijk eene familie met dien eigen naam bestaan heeft, geven genoeg te kennen de *Gelkingestraat* in de stad en het *Gelkingeland* in het Goregt op de grens van de stadstafel bij den Hoorn gelegen. Alting gist dat zij schuilt onder de Wigbold's en Everhard's in de Fasti consulares, omdat Emo op het jaar 1232 spreekt van een Wigbaldeswerf door de Hunzingoers verbrand, en Menko op het jaar 1242 van een Wigboldus Wiggers (filius Wiggeri), die gesneuveld was bij de inneming en verwoesting van het kasteel der Gelkingers te Knerdawinkel, misschien in gezegd Gelkingeland te zoeken. [5]) Maar Wigbaldeswerf in Fivelingo kan hier wel geheel niet van toepassing zijn en de persoon van Wigboldus Wiggers kwalijk. Het zou toch vreemd zijn, dat eene familie den toenaam dien zij had geheel niet gebruikte. Ik vermoed veeleer dit, dat na den herhaalden laatsten strijd van 1255, die ten nadeele der Gelkingers uitviel, waarvan wij in de kronijk van Menko vernemen (p. 206), deze familie van het tooneel is afgetreden, misschien uitgeweken. Hieraan doet denken het voorkomen van een Sifridus Gelekinga onder de onderteekenaars

---

[1]) A. w. IV, 648. [2]) *Teg. Staat van Drenthe*, *I*, 127.
[3]) Driessen, a. w. II, 255. [4]) Gron. Arch. 1510, no 6.
[5]) Zie *Kron. van Emo*, p. 124, *van Menko*, p. 182.

van wege Hunzingo van de verklaring van 1283 boven genoemd (bl. 16). Schoon nergens met zekerheid blijkende, zal die Groninger familie van adel geweest zijn, evenals Sifridus Gelekinga voor een der hoofdelingen of edelen van Hunzingo mag gehouden worden.

Als mede van de partij der Gelkingers en onder de eerste regenten van Groningen doet zich voor de familie Buchel of Butzel. Zoo vermeldt Menko, hoe Hermannus Buchel bij den onverhoedschen inval van de ridders van Groningen, dat zijn blijkbaar de leden van de familie en den aanhang der prefecten, in de stad ten jare 1252 door dezen werd omgebragt, op dien inval geheel niet verdacht, als vertrouwende op den vrede door middel van den bisschop van Utrecht zelven gemaakt en bezworen (p. 204). Hij zal denkelijk een der hoofden van de stedelijke regering geweest en als zoodanig door dien bisschop erkend zijn. Er komen verder meer leden dezer familie onder den naam van Butzel voor onder de eerste regeringsleden der stad in de jaren 1276, 1292, 1302 en nog 1329; en dat deze familie vermaagschapt was met die van Paping volgt uit voormelden naam van den burgemeester Arnoldus Butzel Papinge op het jaar 1299. Er wordt ook nog in een brief van 1300 een Hermannus Butzel genoemd, doch bloot als burger van Groningen; [1]) maar in dien van 1319 eene *vrouwe (domina)* Walburgis Butzel. [2]) En hieruit mag men besluiten tot den adelstand van deze familie. — Dit is vermoedelijk nog het geval met de Groninger familie Hoptates en Potens, daar Alheijdis, de wed. van Hoptatus, en Hemma, de wed. van Potens, als begijnen van vr. Menolda convent in een brief van het jaar 1342 vermeld worden. [3]) Het vr. Menolda convent was een convent inzonderheid voor adellijke begijnen, evenals vr. Sijwen convent, waarom de begijnen daarin opgenomen ook *jonkvrouwen* genoemd werden en het vr. Menolda convent later, nadat vr. Sijwen convent daarin is ingelijfd geworden, het *Jufferenhuis*. Onder de Groninger burgemeesters komt een Joannes Potens voor op het jaar 1305 en is misschien van dezelfde familie als vervolgens Joannes Poder en meer van dezen naam tot in 1350 als zoodanig worden vermeld. Hoptatus vind ik echter niet meer. [4]) — Zoo mogen ook van

---

1) Driessen, a. w. IV, 897. 2) Driessen, a. w. III, 625.

3) Driessen, a. w. IV, 647.

4) Een dominus Hoptatus met een d. Thijsso, beiden te Roden,

de familien, waartoe de volgende begijnen van vr. Sijwen convent behoorden, die in een brief van 1301 vermeld worden, deze en gene van adel geweest zijn. Er worden daar genoemd Wendelmode Snep (mulier), Afgehardis dochter van Christina van Hamborgh, Aleijdis en Christina dochters van Gerardus Campinghe, Aleijdis en Luitburgis dochters van Jacobus Campinghe, en Aleijdis dochter van Willeken Hughinghe. De eerstgenoemde Wendelmode Snep zal wel niet van adel geweest zijn, omdat zij eenvoudig *mulier*, vrouw in 't gemeen heet, niet *domina*. Twijfelachtig is het ook van de familie van Hamborgh, schoon leden daarvan burgemeesters waren in de jaren 1352, 1355 en 1356. Zoo ook met de familie Campinge, waarvan een Albertus Campinge burgemeester was in 1306. De laatstgenoemde familie Hughinghe zal nader blijken van adel te zijn. — Er komen voorts in de Fasti consulares voor Lubbertus fil. dominae Idae op het jaar 1302 en Benno fil. dominae Wijae op het jaar 1319, deze laatste dezelfde wel als Bruno fil. Dominae Wijae in een brief van hetzelfde jaar [1]); beiden zijn overigens onbekend. Zoo is het ook met Bernard zoon van *vrouwe* Goedewer in een brief van 1257. [2])

Tot dus ver heb ik alleen zulke personen aangevoerd, die wegens hunnen titel van *heer* of *vrouw* gehouden konden worden tot den Groninger adel te hebben behoord, zonder bewijs te kunnen leveren, dat zij op grond van eenige bisschoppelijk leen dien titel en rang voerden. Men mag dit toeschrijven aan gemis van genoegzame bescheiden in dit nog vroege tijdvak onzer geschiedenis. Oude leenregisters van Drentsche en andere goederen aan de kerk van Utrecht onderhoorig ontbreken. Behalve het bijgebragte register van des domkapittels Drentsche goederen uit het begin der 13de eeuw, is er slechts een leenregister van de kerk van Utrecht van 1387 voorhanden. En buiten dit staan er wei-

---

komt voor onder de onderteekenaren van een brief van 1360. Driessen, a. w. IV, 666. De vraag is of hieronder een pastoor dan adellijk heer te Roden te verstaan is. Het eerste schijnt het waarschijnlijkst. Tot deze Drentsche familie Hoptatus schijnt ook te behooren een Uden zoon van Gheerd Hoptaet, die goederen te Halen aan het Convent Dickesijnghe verkoopt, volgens brief van 1367, afgegeven door Henric en Roelof Polleman, bij Magnin, *Best. van Drenthe*, II, Iste Ged. bl. 79.

[1]) Driessen, a. w. III, 626. [2]) Gron. Arch. 1257, no. 2.

nige leenbrieven zelve te dienste. Men moet dus alleen uit analogie besluiten dat voorzeide personen aldus *heeren* of *vrouwen* genoemd zijn of van adel waren, omdat zij leenmannen of leenvrouwen waren van het Sticht, evenals dit van de nu volgende personen meer bekend is.

Het eerst komt dan hier in aanmerking de familie Polleman of Polman. Er bestaat nog een leenbrief van het jaar 1372, waarbij de bisschop van Utrecht, Arend van Hoorn, erfelijk beleent Otto Polleman met het Nijdinge goed gelegen te Groningen en in het Goregt, zooals zijne voorvaders dit reeds hadden bezeten. De beleening had plaats ten overstaan van eenige leenmannen van het sticht, waaronder ook nog een Roelof Polleman genoemd wordt, die mede straks ons als zoodanig zal voorkomen. [1]) Waarin dat Nijdinge goed nader bestond, worden wij niet gewaar. Wel mag men vermoeden uit den naam, dat dit goed te voren ook reeds in leen zal bezeten zijn door eene familie Nijding, die hier vroeger voorkomt en wel leden daarvan onder de burgemeesters van Groningen, het eerst op het jaar 1310, en het laatst op het jaar 1348. Zooals men weet, was het veelal de gewoonte de goederen naar de bezitters en wel de eersten of vroegeren te blijven noemen. Maar dit aannemende, mogen wij ook onderstellen dat die familie Nijding wegens zoodanige beleening tot den vroegeren Groninger adel zal te reekenen zijn. Hoe dit zij, thans in 1372 verkreeg Otto Polman dit leen. Volgens Magnin stamt het adellijke geslacht der Polmans af van het huis *den Pol*, dat nabij Ruinen werd gevonden, doch later schijnt te zijn overgebragt naar de Esphorst, een enkele hoeve, reeds bekend in de 14de eeuw, nabij de rivier de Reest in Overijssel, gemeenlijk *der Espers* geheeten, kerkelijk onder de IJhorst en burgerlijk onder Staphorst behoorende. [2]) Er komt reeds vroeg eene familie *Pol* en *van de Pol* of *Polle* voor in Drenthe en Groningen. Zoo Herman en Otto de Polle als Drentsche onderteekenaars van brieven van 1181 en 1206, de eerste uitdrukkelijk onder de ministriales; [3]) Udo Pol onder de Groninger burgemeesters op het jare 1269. De vraag komt dus hier bij ons op, of deze en

[1]) Driessen, a. w. II, 328. Deze leenbrief is reeds besproken, met het oog op des *Bisschops hof*, waar de jaarlijksche rente van dit goed moest opgebragt worden. *Bijdrag.* VI, 33.

[2]) Magnin, *de Voormal. Kloosters in Drenthe*, 1835, bl. 157, 1866, bl. 223.

[3]) Driessen, a. w. I, 9 en 11.

gene dezelfde familie is geweest, die dan eerst *van de Pol* en later *Polleman* of *Polman* zal zijn geheeten? — De volgende leenbrieven, die er van dit goed bestaan, betreffen andere familien. Het is echter niet onwaarschijnlijk, dat onder de leengoederen, die Rudolf Polman, dezelfde wel, die als medeonderteekenaar van den leenbrief van 1372 voorkomt en met Hendrik P. als afgevers van den brief van 1367 (boven bl. 23 n. 1), volgens het leenregister van 1387 toen bezat, ook dat Nijdinge goed te rekenen is. Deze had in leen van Utrecht aanzienlijke goederen in Drenthe, Goregt en Groningen, te weten: „sijn aandeel in den daghelix gherechte van Drenthe. Jtem die Gruyt tot Yde, ghelegen in den kerspel van Vrees. Jtem dat Swanenvlot, ghelegen in Drenthe, ende een deel van Gronynghen ende oppen Goe. Jtem den tiende to Haren, grof ende smal, ende den hof to Hempne, ghelegen in den kerspel van Haren. Jtem den tiende van Anderen, ghelegen in den kerspel van Roelde". [1]) Misschien dat onder „een deel om Gronynghen ende oppen Goe", zoo dit niet nog mede op het Zwanenvlot slaat, te begrijpen is het Nijdinge goed, dat immers ook deels in en deels buiten Groningen in het Goregt gelegen was. Hoe dit zij, van goederen in het Goregt bezat Rudolf Polman de geheele tienden te Haren en den hof te Hemmen onder Haren, reeds vroeger besproken en dus bekend (*Bijdr.* V, 135), Henric, Otto, Johan en Rolof Polman worden genoemd onder de Drentsche mannen, die den toenmaligen bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, in 1395 huldigden [2]), en Harmen, Otto en Johan Polleman gebroeders bezegelden mede als magen van Johan te Hove de overdragt van zijn derde deel in de heerlijkheid van Groningen in 1405 aan dien bisschop. [3]) Van de vrouwelijke leden komen Lutgardis Pulmans voor in 1416 als abdis en de juffers Catharina en Elzebe Polmans in 1602 onder de laatste adellijke nonnen van het klooster te Assen. [4]) Deze familie was vermaagschapt met de eerste Drentsche en Overijsselsche familien, van IJsselmuiden, van den Klooster, de Vos van Steenwijk enz., en later o. a. met de aanzienlijkste Ommelander familie van Ewsum; en zij hield zich voortaan meer te lande op, bij Appingedam vooral. Jhr. Rudolph Polman en

---

[1]) Magnin, *Bestur. in Drenthe*, II, Iste Ged. bl. 125.
[2]) Magnin, a. w. bl. 181. [3]) Driessen, a. w. IV, 750.
[4]) Magnin, *Kloosters in Drenthe*. 1835, bl. 191.

vrouwe Johanna Emilia van Ewsum kochten in 1700 den burg Snelgersma aldaar met al de regten daarvan; hij was er redger en liet zich noemen heer van Snelgersma en Garreweer, ook nog te Tammingahuizen (zeker van wege zijne vrouw). [1]) Op welk een grootschen voet hij leefde, kan men opmaken uit de aanzienlijke schulden die hij maakte, o. a. van bier alleen 703 car. guldens bedragende. [2]) De familie die zoo lang bloeide is thans uitgestorven, maar haar naam leeft nog voort in dien van Polman Gruijs, welken een lid van deze familie Jhr. Mr. P. Polman Gruijs te dezer stede voert, zijnde deze familie gene opgevolgd in hare overgebleven goederen en regten en te Appelburg onder Garreweer gevestigd geweest.

Onder de opvolgers van het leen van Nijdinge goed treffen wij nu niet meer de Polmans maar anderen aan. Ingevolge leenbrief van den Elect Rudolf van Diepholt van 1433, is toen Fije Calmers met dit goed beleend. [3]) Deze familie Calmer of Kalmer is ook eene zeer oude en voorname en, naar 't schijnt, echte Groninger familie. Er komen reeds sinds 1263 tot 1391 leden daarvan onder de eerste regeringsleden van deze stad voor, en het is zeker al ten gevolge van het bezit van dat leen door deze familie, dat Fije Calmers daarmede begiftigd is. Luidens het vredesverdrag tusschen de Friezen en de stad Groningen in 1338 gesloten, waren er van de zes sterke steenen huizen of stinzen die afgebroken moesten worden, twee van de Calmers, gelegen in de Boteringestraat bij de Broerstraat, denkelijk op den zuiderhoek, waar thans nog een hoog sterk huis staat. [4]) Ik weet er echter ten bewijze van den adeldom van deze familie niet meer bij te voegen.

Volgens de leenbrieven van 1451 en 1452 bezat toen het Nijdinge goed in leen Rolef van Ummen en droeg dat in achterleen op· in 1451 aan Clawes Kater, zooals dat Nanneke zijne moei vóór hem bezeten had, en in 1452 aan Henrik Kater. [5]) Rolef van Ummen is buiten twijfel dezelfde persoon met Roleff van Unnen die op het register der hoofd-

---

[1]) Gron. Arch. 1693, no. 3, 1700, no. 2, 1710, no. 6.

[2]) Gron. Arch. 1716, no. 6. Verg. 1710, no. 6, 1709, no. 1.

[3]) Gron. Arch. 1433, no. 3. Van Idsinga, *Staatsr.* II, 353. Deze Fije Calmers komt ook nog in eene verzegeling van 1428 voor. Gron Arch. 1428, no. 13.

[4]) Rengers van ten Post, *Kronijk*, II, bl. 82.

[5]) Driessen, a. w. II, 328.

mannen van Groningen bij Emmius op de jaren 1438 tot 1452 meermalen voorkomt en zoo genoemd zal zijn naar en afkomstig van de plaats Ommen in Overijssel, wel niet Onnen in het Goregt. Men wordt echter van hem en zijne familie zoo weinig gewaar, dat wij op geen anderen dan voornoemden grond hem en haar tot de adellijken van Groningen kunnen reekenen.

Zoo is het ook met de Katersfamilie. Men ontmoet haar al vroeg, sedert 1352 tot 1490, op de lijst der burgemeesters; Henrik Kater was zelf burgemeester in genoemde jaren 1451 en 1452; een Hermannes Cater, toen ook burgemeester, wordt in een koopbrief van 1356 eenvoudig „civis in Groninghen" geheeten. Zij komen later als Ommelander hoofdelingen, voor, zooals Clawes Kater in 1470 hoofdeling te Stedum [1]) en Claes Kater te Fraem in 1547, als verkooper tevens, in 1549 ook, van grond bij en binnen de stad. [2]) Deze familie schijnt vermaagschapt te zijn geweest met oude wezenlijk adellijke familien, zooals de Addinga's van Westerwolde, volgens brief van 1496, met de Ripperda's en Claut's, volgens brief van 1574. [3])

Letten wij op „de mannen des gestichtes van Utrecht" Johan Huginge en Otto ter Hansouwe met name genoemd in den leenbrief van 1451, en, behalve dezen laatsten, Henric ter Brugghe in dien van 1452, dan zullen wij in dezen ook mannen van adel te zoeken hebben. Vooreerst wat de Huging's betreft. Na Gerardus juvenis Huginge in 1261 boven genoemd (bl. 17), komt nog eene reeks leden van dit geslacht onder de eerste regeringspersonen van Groningen voor tot 1420 en, was Huijnge hetzelfde geslacht, nog later tot 1522; ja behoort Jr. Arnold Huinghe op de Braak, die genoemd wordt op de jaren 1658, 1659 en 1661, [4]) hiertoe, dan nog veel later, maar blijkt de familie, althans dit lid, de stad met het land verwisseld te hebben, doch hier ook den titel van adel te handhaven. De grond van dezen titel volgt ook uit den naam van *Hughinghe-tiende*, die wij straks onder het leen van Hendrik ter Brugge zullen aantreffen. Want die naam zal immers willen zeggen, dat de Huging's die tiende voorheen in leen bezeten hebben.

---

[1]) Gron. Arch. 1470, no. 24.
[2]) Gron. Arch. 1547, no. 19, 1549, no. 2.
[3]) Gron. Arch. 1496, no. 81, 1574, no. 71.
[4]) Gron. Arch. 1658, no. 45, 1659, no. 40, 1661, no. 42.

Vooraf gaat nog Otto ter Hansouwe. Deze was wel eene Drentsche adellijke familie en zoo genoemd naar de plaats of het huis *ter Hansouwe* onder Eelde. [1]) Zij komt dan ook eerst in Drentsche stukken voor en niet vóór het midden der 15de eeuw leden daarvan onder de burgemeesters van Groningen, namelijk in 1454 tot 1469.

Eene echt Groninger familie is zeker de familie ter Brugge en waarschijnlijk zoo genoemd naar hare woonplaats nabij de brug over de A. [2]) Zij schijnt echter laat opgekomen te zijn. Henrik ter Brugge, grootvader van voornoemden Henrik ter Brugge, komt eerst in 1419 en volgende jaren onder de burgemeesters van Groningen voor en dan nog eens een Clawes ter Brugge en voorts deze en anderen onder de hoofdmannen tot in 1457, buitendien leden van deze familie tot in het laatst der 16de eeuw. [3]) Zij schijnt opgekomen te zijn ten koste van de Heeren van Selwerd, wier schout eerstgenoemde, althans een Henrik ter Brugge in het laatst der 14de was. [4]) Hij verkreeg van het domkapittel van Utrecht, volgens de lijst der leenen van 1387, „den Hughinghe-tiende met sinen toebehoren, ghelegen om Groeninghen. Jtem twee hofsteden ende eenen appelhof, ghelegen bynnen Gronynghen", anders het Selwerder hof geheeten en vermoedelijk het oude Prefectenhof dat aan de Groote markt ten westen van het Kreupelstraatje gestaan heeft (*Bijdrag.* VI, 25). Ik voeg hier nog bij, ter bevestiging van den adeldom dezer familie, dat in een verzoekschrift van het convent te Assen, tusschen 1522—1536 geschreven, over zekere nalatenschap van Meyster Hynrick ter Bruggen aan zijne zuster Hebbele, de eerste wordt geheeten „Ersame manne" en de laatste „Joffer." [5])

Eene voorname, zoo niet eerste plaats beslaat onder den Groninger adel, en wel leenadel, de familie Sickinghe, schoon ons eerst bewijs daarvoor sedert 1376 is voorgekomen. In dat jaar beleende namelijk Reinold van Koevorden eerst Lub-

---

[1]) Driessen, a. w. IV, 810.

[2]) Het is misschien het huis, dat voorkomt in den giftbrief van mevrouwe wed. Ludekina Jarges aan het Klerkenhuis te Groningen des jaars 1468, als bewoond geweest door wijlen haren broeder Otto ter Brugge en staande te Groningen bij O. L. Vrouwe kerk „aan de rivier." *Oudh. en Gest. v. Groningen*, bl. 64.

[3]) Zie het Reg. van het Gron. Arch. in v.

[4]) Driessen, a. w. IV, 742.

[5]) Magnin, *Kloost. in Drenthe*, 1835, bl. 186.

bert Sickinghe en daarna in 1384 Johan Sickinghe met de Tamminge-tienden. Later in 1463 werd Evert Sickinghe door den bisschop David van Bourgondie daarmede beleend. [1]) Bij de vroegere beschouwing van deze tienden (*Bijdr.* VI, 302) is ons uit de nadere aanwijzing daarvan gebleken, dat deze Tamminge-tienden lagen grootendeels in de stadstafel, in het thans zoogenoemde Wester-stadshamrik, en deels in het naast hieraan grenzend deel van het Goregt, het oude Gelkingeland; maar onzeker gebleven, of deze tienden zoo genoemd zijn naar een vroegeren bezitter. Reinold van Koevorden treedt hier volgens de beide eerste brieven op als leenheer. Hij zal dit gedaan hebben, als Heer toenmaals van de Groninger Heerlijkheid. Nadat hij vervolgens hiervan ontzet is door den bisschop Frederik van Blankenheim en deze die Heerlijkheid van het domkapittel met al zijn inkomsten aldaar heeft overgenomen, kon zijn opvolger David dit regt van leenheer uitoefenen.

Of de familie Sickinghe reeds vóór 1376 die tienden heeft bezeten en hoe lang nog na 1463 is ons onbekend, daar wij er niets meer van vernemen. Wel bestond en bloeide die familie al lang, Lubbert Sickinghe was in 1367 een der burgemeesters van Groningen, evenals reeds zijne voorzaten, Ludolphus S. op het jaar 1284 en 1292 rationalis, Gerardus S. in 1304 burgemeester, en zoo velen meer tot 1562. [2]) Johan en Lubbert S. komen ook voor in brieven van 1445 en 1449 als bezitters, de eerste van al de tienden op de zuidesch te Groningen en de Helper esch, vóór Rande Wicheringh, de laatste van een deel van de Helper tienden, maar in die jaren verkocht aan Albert Jarges en Barold ter Brugge. Het schijnt dezelfde tienden te zijn, welke Postynge tiende in andere brieven genoemd wordt, zooals van 1467. [3]) — Sickinghe-huis, dat lag in de Oude Boteringestraat ten westen, was vermoedelijk het stamhuis der familie, totdat Evert en Feije Sickinghe het in 1457 verkochten aan Abele Onsta. [4]) In lateren tijd blijkt zij of

---

[1]) Gron. Arnh. 1376, no. 2, en 1463, no. 25.

[2]) In de *Fasti consulares* komt reeds een Lubbertus Sickinc op het jaar 1264 als rationalis voor, maar deze en anderen zijn ten opregte op dit jaar gebragt, als behoorende tot het een eeuw later jaar 1364. Driessen, a. w. II, 240.

[3]) Driessen, a. w. II, 310 — 312. *Bijdr.* VI, 297.

[4]) Gron. Arch. 1457, no. 29.

leden daar van zich te lande nedergezet te hebben en met den titel van *jonker* ook dien van *hoofdeling* gedragen te hebben, zooals Evert S., in 1470 te Winsum, [1]) Rudolf S. tot 1670 op Warfumborg. [2]) Zoo bloeide deze familie lang en bleef zij zelfs bestaan tot op den huidigen dag. Een afstammeling nog daar van is o. a. Jhr. W. F. G. L. Sickinghe, te Groningen woonachtig. Terwijl deze familie zich alzoo geheel als eene Groningsche voordoet, schijnt zij of eene andere van dien naam toch in Drenthe ook niet vreemd geweest te zijn. Er wordt in een koopbrief van 1264 van veengronden te Zuidlaren aan het convent te Aduard onder de bewoners van Zuidlaren ook opgenoemd een Thidbold Syckinga; [3]) voorts onder de Drentsche eigenerfden ook leden van de familie Sikking; [4]) Sijckinge-guedt tot Borger en Erme in de registers der Drentsche domeinen. [5]) Het blijft dus zelfs de vraag of zij ook niet van daar afstamt?

De familie Lewe, in latijnsche stukken Leo geheeten, is ongetwijfeld eene oude Groninger adellijke familie, schoon waarschijnlijk uit Drenthe afkomstig. Burgemeesters daaruit komen reeds sinds 1299 voor, maar het geslacht zelf ook nog wel een eeuw vroeger in Drenthe, in brieven namelijk van 1206, 1209, 1210 en 1217 [6]), doch later niet meer, nu te Groningen. Een Gherardus Lewe wordt in den brief van 1209 uitdrukkelijk onder de ministrialen, die dezen onderteekenen, opgenoemd. Krachtens dien titel kan ook zijn leenadeldom niet twijfelachtig zijn, al wordt ook op de lijst der Drentsche leenmannen van Utrecht van 1387 geen Lewe vermeld. Deze aanzienlijke familie is overigens genoeg bekend in stad en lande beide in meer dan een tak, als Lewe van Middelstum, van Aduard en Nijenstein, en nog heden meer en min in stand.

Reding, Redinc of Rading, Radinc is eveneens eene vroeger Drentsche, zoo niet Overijsselsche, later Groningsche leenadellijke familie. Het eerst ontmoeten wij haar in Drentsche

---

[1]) Gron. Arch. 1470, no. 24.

[2]) Gron. Arch. 1667, no. 13, 1670, no. 6, toen hij dien borg weder heeft verkocht.

[3]) Gron. Arch. 1264, no. 1.

[4]) *Teg. Staat v. Drenthe*, I, 127.

[5]) Zie het register bij Magnin, *Kerk. Gesch. v. Drenthe*, Bijl. 3, bl. 28 en 31.

[6]) Driessen, a. w. II, 241.

bisschoppelijke brieven. Aldus worden vermeld: Walter Radinc op het jaar 1176 onder de laici of voorname wereldlijken achter Lifferd, den prefect van Groningen, Lambert van Peize en Johannes Schulte (van Drenthe); [1]) dezelfde of zijn naamgenoot in 1206 met Gerardus Leo en andere Drentsche en Groninger edelen; [2]) dezelfde met denzelfde en andere Drentsche ministrialen in 1209; [3]) Frederik Redinc in 1218; [4]) Frederik en Walter Radinc in 1223 met de Heeren van Koevorden, Ruinen, Groningen enz. uitdrukkelijk *milites* of *ridders* genoemd; [5]) W. Radincg, desgelijks in 1246; [6]) Aleidis de vrouw van Bartholdus Radink en hare zoons Walter en Bartholomaeus in een brief van 1285, waarbij zij zich met alle hunne goederen, waaronder ook leengoederen, opdragen aan het Duitsche huis te Utrecht en waaruit blijkt dat hunne voorzaten plagten te woonen op een werf bij het kasteel te Vollenhoven, [7]) en dus misschien van daar afkomstig zijn; Johan Redinc met anderen insgelijks *dominus* en *miles*, *heer* en *ridder*, beide geheeten, in 1328. [8]) Intusschen komen er ook reeds leden van deze familie onder de burgemeesters van Groningen voor en wel Rodulph Reding of Rading het eerst op het jaar 1310, 1320, 1324, 1329, vervolgens niet meer; ja reeds eerder hier Walter en Bartold Rading als medeonderteekenaars van den te Groningen vastgestelden fundatiebrief van de Akerk aldaar in 1246, overigens hier zonder titel, maar met bekende edellieden. [9]) Daar men nu in den loop van de 14[de] eeuw deze familie niet meer, althans niet in Groningen en Drenthe aantreft, schijnt ze al in die eeuw uitgestorven te zijn of zich daar niet meer opgehouden te hebben. [10]) En zoo laat zich verklaren, dat er geen Rading op de lijst der Drentsche leenmannen van Utrecht voorkomt.

Men vindt op die lijst nog vermeld: „Jtem Nese de Mepesche hout dat goet geheeten Houwinge-goet in der

---

[1]) Driessen, a. w. I, 6. [2]) Driessen, a. w. I, 12.
[3]) Driessen, a. w. II, 141. [4]) Driessen, a. w. I, 19.
[5]) Driessen, a. w. I, 21. [6]) Driessen, a. w. I, 196.
[7]) *Oudh. en Gest. v. Gron.* bl. 591.
[8]) Driessen, a. w. I, 109. [9]) Driessen, a. w. III, 545.
[10]) Ik vond nog een Gherardus Radinc als kannunik te Keulen genoemd in een brief betreffende het oude bagijnenconvent te Groningen van 1401 (Driessen, a. w. IV. 824), en land van een Johan Redink bij Vollenhoven vermeld in een bisschoppelijken brief van 1527, bij Magnin, *Best. in Drenthe*, II, 1ste Ged. bl. 120

Buerscap te Banlo, ghelegen in den kerspel van Roelde; ende voor sie hulde Johan de Mepsche, hoer soen." [1]) Onder de Drenthenaren, die den bisschop van Utrecht Frederik van Blankenheim in 1395 huldigden, staat Roloff de Mepsche en onder diegenen, welke hem vijand waren, Jan de Mepsche vermeld. [2]) Deze laatste zal dezelfde als voornoemde Johan zijn. Het was dus eene eerst Drentsche familie, waarvan men niet vóór het laatst der 15de eeuw leden te Groningen aantreft, zooals een Rolof de Mepschen in 1476, in 1478 en vervolgens, alsmede Evert Mepsche in 1530 enz. onder de burgemeesters van die stad optreden, om nu eene geheel Groningsche te worden, die als van adel bekend staat in de stad en te lande en beroemde of liever beruchte mannen onder hare leden telt o. a. in den Spaanschen tijd den luitenant der hoofdmannenkamer, Johan de Mepsche, en Rudolf de Mepsche van Faan in het midden der 18de eeuw. De eerstgenoemde Johan wordt op zijn portret in het Groninger archief voorhanden, *ridder* betiteld, anders niet, zoover ik weet, en zonder dat bewijs bestaat, dat hij dien met regt draagt (*Bijdr.* I, 55.) Misschien was het eene vleijerij van den schilder. Hierop schijnt die familie te gronde te zijn gegaan, maar zij heeft toch ook een goed aandenken achter gelaten in het Mepschen-gasthuis te dezer stede, door vrouwe Sierd de Mepsche, wed. van Otto ter Hansou, in 1479 gesticht.

Vooraf gaat nog in dezelfde lijst: „Jtem Henric Hoenrekinghe hout dat goet to Hoenrekinghe, mit sinen toebehoren, ghelegen tot Andren, in den kerspel van Anlo." [4]) Als men hier mag lezen Hoornking dan zou men hieronder de oude Groninger familie van dien naam kunnen verstaan, en niet dien van Hoenderken, alsnog in Drenthe bekend. Er komt reeds een Christiaan Horneking voor in eene uitspraak van burgemeesters te Groningen van het jaar 1270 over eene uitvaart uit zeker steenen huis over zijn heem naar de Ebbingestraat; [5]) een Bernardus Bernoldi alias Horneking op het jaar 1324 onder die burgemeesters en vooraf op het jaar 1309 Bernardus Bernoldi, als zeker dezelfde; Berent Horneking in 1387, wiens steenhuis lag in het westen van de Peperstraat

---

[1]) Magnin, t. a. pl. bl. 122. [2]) Magnin, t. a. pl. bl. 182, 183.
[3]) Gron. Arch. 1476, no. 36, 1487, no. 10, 1491, no. 30, enz.
[4]) Magnin, t. a. pl. bl. 118. [5]) Gron. Arch. V, 193, no. 8.

bij Jarich Coppiins zoens erve; [1]) en meer leden in deze en de volgende eeuwen, nu verder onder den naam van Hoorenken of Hoernken, zoodat dit geslacht bloeide tot ver in de 17de eeuw, wanneer het niet meer voorkomt. Ik noem daarvan nog Geert Hoernken, aan wien in 1559 na de Wichering's op nieuw de bisschoppelijke tafelgoederen der stad werden verpacht, toen olde Johan Hoernken een der toenmalige burgemeesters was, terwijl hij zelf dit werd in 1562, en beide waren leden der Hoofdmannenkamer. Hij draagt daar den titel van „erbaeren" [2]), en onder de vrouwelijke leden treft men aan met dien van „juffer", zooals juffer Swane Hoerenkens in 1553. [3])

Eindelijk geeft datzelfde register aan: „Jtem Lutgart, Herman Wigbolts soensdochter, hout" enz. [4]) Het leengoed, dat jammer is, wordt hier bij Magnin niet genoemd. Ik kan ook alleen gissen, dat onder Wigbolts hier de oude Groninger familie Wigbolds te zoeken is. Deze treedt onder de burgemeesters op in het jaar 1305 (Eno Wigboldi) tot 1450.

Er komt onder de voorname Groninger geslachten reeds vroeg een met den naam van Rengers voor en hiervan Thitmar Renger het eerst in 1353 onder de burgemeesters, Johan Rengers in 1397, 1399, 1400, Reiners genoemd 1401, want deze zal wel dezelfde zijn; nog eens Johan Rengers 1413, Ditmar Rengers 1420, en dan Johan Rengers van den Poste 1459, 1474, vervolgens niet weder. Men heeft tot deze familie Rengers ook gebragt Pieter Reinerszoon of Reinderszoon, die door hertog Albrecht van Beijeren in 1396 en 1398 beleend werd met het schoutambt te Groningen en Humsterland enz. in 't Westerkwartier en door de vetkooper Hoofdelingen in de Ommelanden met goedvinden van dien hertog met het goed ten Post in Fivelingo. [5]) Zoo beschouwt het *Nobiliarium Groninganum* van Coenders en noemt hem Pieter Rengers van Holland. Driessen schijnt dit ook te beamen, niettegenstaande hij eerst van hem getuigt: dat hij was een Hollander, die in dienst van hertog Albrecht op de Oostfriezen, waaronder ook de Ommelanden en Groningen begrepen waren of werden, te kaap voer. [6]) Westendorp houdt daarentegen Pieter Reijnersz. en Rengers

[1]) Driessen, a. w. IV, 720. [2]) Driessen, a. w. II, 317.
[3]) Gron. Arch. 1553, no. 22. [4]) Magnin, t. a. pl. bl. 123.
[5]) Driessen, a. w. IV, 781.
[6]) A. w. III, 501. Zoo wordt ook werkelijk Pieter Reinersz. op-

voor verschillende familiën, daar Rengers reeds om en vóór dien tijd te Groningen in de regering voorkomt. [1]) Ik heb mij reeds vóór dit gevoelen verklaard (*Bijdr.* I, 38) en zal dit hier nader bevestigen. Pieter Reinersz. kan geen Rengers zijn, want met dien voornaam Pieter is geen lid dier familie bekend, Johan Rengers was de naam en toen juist burgemeester en zeker, even als de stad, schieringsgezind en tegen de heerschzuchtige pogingen van Albrecht en zijne partij gekant. Dat het goed ten Post, waarmede die Pieter Reiners ook beleend werd en waar hij te Aitzum een toren of steenhuis met zijne Hollanders had bezet, die door de Schieringers werd vermeesterd, en waarbij Pieter en al zijne Hollanders het leven lieten, dat dat goed, zeg ik, hetzelfde was als waarvan de familie Rengers ook later bijgenoemd is *van den* of *ten Poste*, is ook geen bewijs voor de éénheid dier familiën, maar zeer wel anders te verklaren. De burgemeester Johan Rengers zal dat goed reeds bezeten hebben, doch wegens zijn tegenstand tegen Albrecht daarvan door dezen ontzet zijn, om daarmede zijn gunsteling Pieter Reinersz. te beloonen. Zoo was dezelfde Rengers volgens genoemd Nobiliarium in 1395 gehuwd met vrouwe Menolda van Hellum en had daardoor het huis Hellum aan zich gekregen. Dat inderdaad dit geslacht Rengers al vroeg zeer vermogend te lande moet zijn geweest blijkt uit de leenopdragt, die een naamgenoot van den vorige, nu Johan Rengers van ten Poste, een eeuw later in 1499 zich liet doen van de goederen te ten Post, Garrelsweer, Siddeburen, Hellum, Schildwold en Slochteren door Albrecht hertog van Saksen. [2]) Men weet, dat die opdragt en poging om het leenstelsel ook in de Ommelanden in te voeren evenzeer mislukt is, als die in het laatst der 14de eeuw beproefd werd door Albrecht van Beijeren. Een voorzaat Johan Rengers van ten Poste, ook burgemeester te Groningen in 1458 en 1459, komt voor als hoofdeling te Scharmer en rentmeester van den bisschop van Utrecht, David van Bourgondië, te Koevorden, en verwierf in 1461, met toestemming van dien kerkvoogd, van het convent Mariënwolde bij Nordhoorn in het graafschap Benthem twee deelen van de grove en smalle tienden in de marke en het

---

genoemd onder de Hollanders, aan wien kaperbrieven werden uitgegeven, in het laatst van 1396, namens hertog Albrecht. Schwartzenberg, *Charterb. v. Friesl.* I, 261—263.

[1]) *Jaarb.* II, 269. [2]) Driessen, a. w. IV, 499.

kerspel van Haren, zooals dat convent in leen had ontvangen. [1]) Dit zullen dezelfde tienden zijn, als wij zagen dat Henrik ter Brugge, volgens het leenregister van 1387, toen bezat en waarover door mij reeds vroeger is gesproken (*Bijdr.* V, 86, VI, 296). Dezelfde heeft ook den eeretitel van *ridder* gedragen, doch wel niet van de algemeene Rijksridderorde, maar denkelijk van de bijzondere Johanniter ridderorde. [2]) Hoe dit zij, wij hebben hier in de familie Rengers een voorbeeld van althans dubbelen of tweevoudigen adeldom, zoo van Frieschen vrijen adel, als van Utrechtschen leenadel. Het was echter vooral op grond van het bezit van heerlijke regten in de Ommelanden dat het regt van adel vervolgens bij deze familie zal gegolden hebben en zij dus verder als eene Friesche kan beschouwd worden. Onder de burgemeesters van Groningen treft men ook niet verder dan 1474 een Rengers aan en wel laatstgenoemden Johan; en de familie nu verdeeld in onderscheiden takken, als te Scharmer en Harkstede, Hellum en Slochteren, zooals zij lang en tot in onzen tijd gebloeid heeft.

Voor eene Groninger en tevens van ouds waarschijnlijk adellijke familie is te houden het geslacht Wichering of Wicheringe. De eerste leden, die zich hiervan voordoen, treden reeds dadelijk als burgemeesters op: zoo Ludulphus W. 1329, 1333; Johan W. 1401, 1409 en 1413. Men treft vervolgens aan een Barthold W. in 1434, aan zijne dochter Oede bij haar huwelijk met Gosen van den Grave schenkende een steenhuis in de Brugstraat, renten uit twee andere huizen, land in Ooster-hamrik enz., ten blijke dat hij althans een vermogend man was; [3]) en Willem W. op het zelfde jaar als olderman van het Groninger stapelregt in de uitoefening van zijn ambt in de heerlijkheid Farmsum zijn leven verliezende. Doch vooral komt hierin aanmerking Rande W., als bezitter van al de tienden, smalle en grove,

---

[1]) Gron. Arch. 1461, no. 23. Van Idsinga, *Staatsr.* II, 382. Westendorp, *Jaarb.* II, 565.

[2]) *Bijdrag.* I, 53. Schoon hier is aangewezen uit de stukken, dat Johan Rengers niet door den keizer Frederik tot ridder is geslagen, zoo vind ik nogtans door zijn naneef uitdrukkelijk vermeld, dat dit wel geschied is, en hij ettelijke jaren in groote gunst ten hove had geweest. J. Rengers van ten Post, *Kron.* I, 157. Er schijnt onder deze historie nog eene mijstificatie te schuilen.

[3]) Gron. Arch. 1434, no. 14, 18.

die Johan Sickinghe plagt te hebben op der stad Zuidesch te Helpen en op Helper esch, volgens verzegeling van 1449, waarbij hij die verkoopt aan Albert Jarges en Barold ter Brugge en hunne erven, maar in 1464 werden ze weder overgegeven door Ludeken, de wed. van Albert Jarges, ten behoeve van mr. Johan Wichering in handen van den bisschop van Utrecht. Laatstgenoemde Johan W. staat bekend als de erfpachter van al de bisschoppelijke tafelgoederen in Groningen en het Goregt volgens dezen brief en die van 1459 en 1462; [1]) hij was Doctor in de geestelijke regten en Proost van Humsterland, alsmede Raad van den bisschop en wordt voorts met den titel van *eerbare* begroet. En schoon hij noch zijn voorganger met dien van *heer* of *jonker* voorkomt, noch eigenlijk als leenman, maar als erfpachter, zoo mag men toch aannemen, dat hij niet alleen een zeer voornaam en vermogend man was, maar ook van adel. Men was te Utrecht al sedert het laatst der 14de eeuw begonnen deze goederen, zelfs de prefectuur van Groningen, niet meer te beleenen, maar te verpachten. Dit schijnt een meer algemeene maatregel geworden te zijn en toe te schrijven aan den toenemenden invloed van het Romeinsche regt, dat meer en meer ingang kreeg, vooral bij de kerkelijken, en hen de oude wijs van beleenen heeft doen verlaten voor de erfpacht of emphijteusis, zooals die in dat regt heette en gegrond was. Zoo wordt ook overeenkomstig hiermede de jaarlijksche pachtsom in de latere overdragt dier tafelgoederen uit de familie Wichering in die van Hoernken in 1559 met den naam van *canon* bestempeld. [2]) Inmiddels komen onder de leden dier familie nog voor in Groninger oorkonden op het archief Gheert W. als ambtman van Selwerd in 1496 (no. 78), Willem W. in 1531 (no. 20) als bezegelaar van een brief, dat een regt der adellijken was; verder een Johan W. in 1607 (no. 34), raadsheer te Groningen; Luirt W. ontvanger generaal der provincie in 1622 (no. 34); Barthold W. officier in dienst der provincie in 1629 (no 35). Van de vrouwelijke leden ontmoet men Blijke W. in 1532 (no. 19) en volgende jaren (1536, no. 22, 1537, no. 16, 1548, no. 14), en Grete W. in 1520 (no. 32) en 1521 (no. 39), beide als Ministersche van het vr. Sijwen convent, en *vrouwe* Jeije W. in 1621 (no. 58). Zoo wordt dan ook in het Nobiliarium

---

[1]) Driessen, a. w. II, 302 en verv.

[2]) Driessen, a. w, II, 317.

Gron. van Coenders van 1660 deze familie onder onze adellijke geslachten opgenoemd. En schoon dit al niet met zekerheid blijke, zoo mag hier ook leen tot grondslag daarvan aangenomen worden; deze zal den erfpacht voorafgegaan zijn, waarmede wij deze familie in het midden der 15de eeuw beschonken zagen door den bisschop van Utrecht. Van Ommelander bezittingen, die daartoe regt hebben kunnen geven, vinden wij niets vermeld.

De familie Clant treffen wij in de stad Groningen het eerst aan op het jaar 1411 in de bekende opdragt door Henrik van Selwerd van al zijne goederen in het Goregt en Groningen aan den bisschop van Utrecht. Volgens dezelve was een Andries Clant bewoner van eene der hofsteden te Groningen voornoemd, die ik voor het Selwerder en Prefectenhof heb erkend (*Bijdr.* VI, 25). Meer leden dezer familie treden nu onder de regeringsleden van Groningen op, namelijk in den raad, bij gelegenheid van het oproer aldaar in 1413 voorgevallen, ten gevolge waarvan de Schieringers, waartoe zij behoorden, door de Vetkoopers werden verdreven. Er worden daarbij opgenoemd Hendrik en zijn broeder Otto Clant, Albert Clant met zijn zoon Wijbrand en Johan Clant, waarvan Hendrik en Albert toen werden vermoord. [1]) Later met 1427 komen Otto Clant en Wibrant Clant onder de burgemeesters voor, en meer anderen tot in de 17de eeuw. Hierop schijnt ook deze familie zich meer te lande gevestigd te hebben en hier ook eigenlijk haren adeldom opgedaan te hebben. Want vóór dien tijd, zoolang zij in de stad woonde, is daarvan geen voldoend blijk. Ode Clant, nicht van Wessel Gansevoort, die geboren in 1419 van moeders zijde tot die familie behoorde en aan die nicht zijne eerste geleerde opvoeding te danken had, was eene adellijke dame volgens zijne levensbeschrijvers. [2]) Het is mogelijk, maar zeker niet, daar Ode Clant ons als zoodanig in echte stukken niet is voorgekomen. Wel zijn als hoofdelingen bekend Clant te Stedum, te Meijma onder Baflo en op Hankema te Zuidhorn; en in het mannelijk oor uitgestorven, leeft de stam en

---

[1]) Zie Diest Lorgion, *Gesch. der stad Gron.*, I, 146; Rengers van ten Post, *Kron.* I, 105; Westendorp, *Jaarb.* II, 341. Lorgion noemt Hendrik Clant zoon van Otto Clant, en Westendorp Allert C. in plaats van Albert C. in navolging vast van Emmius, *Rer. Fris. Hist.* f. 260.

[2]) Westendorp, *Jaarb.* II, 369.

naam nog voort in de familie Clant Bindervoet op laatstgenoemd voorvaderlijk huis, een van de weinige adellijke Ommelander zetels, die nog zijn overgebleven. Deze familie zou aldus een voorbeeld opleveren van eene Groninger familie, die eerst niet van adel was, maar dit geworden is later te lande.

De familie Jarges zou omgekeerd reeds van buiten als eene adellijke in de stad gekomen zijn, namelijk uit het naburig Friesland en wel Staveren, wijkende voor de Hollandsche overheersching, in het laatst der 14[de] eeuw, tijdens en bij gelegenheid der toenmalige troebelen tusschen de Vetkoopers en Schieringers, tot welke laatste partij zij behoorde. Volgens de stamlijst van dit geslacht op het Groninger archief voorhanden en luidens de overlevering daarbij aanwezig, zou het nog verder afkomstig zijn uit Engeland en hier reeds de stamvader Jarich Jarges in 1155 door den koning van dit rijk, Richard I of *Leeuwenhart*, tot ridder zijn geslagen. Ten blijke daarvan zou het in zijn wapen voeren eene H., omgeven van rozen, als beduidende deze letter den naam van Hendrik, een der Engelsche koningen. [1]) Wij laten dit hier, als twijffelachtig, in het midden. Het eerst komt Jarich Koppens in 1388 hier voor, als zoon van Koppen Jarich te Staveren; zoo heette ook weder zijn kleinzoon; en eerst later werd en bleef de geslachtsnaam Jarges. Dit strookt althans niet zeer met de aloude adellijke afkomst. Hoe dit zij, wij zien beide genoemde leden den een na den ander aan het hoofd der Schieringers en als burgemeesters te dezer stede van 1388 af en zoo vervolgens meer anderen. Een Albert Jarges wordt zelfs *ridder* genoemd in bisschoppelijke brieven van 1466 en volgende, na zijn dood geschreven. [2]) In oudere stadsbrieven van 1445, 1449, ook 1464, toen hij reeds overleden was, wordt hij nogtans eenvoudig zonder dien titel genoemd. Driessen denkt dat hij dien titel droeg als leenman van den bisschop van Utrecht. Koppen Jarges staat bekend als begunstiger van het plan van den toenmaligen bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, om Groningen in zijn magt te herkrijgen, en het kon wel zijn, dat hij met eenig leen door dien bisschop is begiftigd geworden, maar hoe of

---

[1]) Gron. Arch. 1845, no. 1. IJpeij en Feith, *Oudh. v. h. Gor. en Gron.*, bl. 189.

[2]) Driessen, II, 311.

wanneer vind ik nergens vermeld. Uit voormelde brieven is ook wel gebleken, dat Albert Jarges tienden bezat, namelijk een deel van Helper tiende met Barold ter Brugge aangekocht van Lubbert Sicking en Rande Wichering, gelijk zijne vrouw Ludekina ter Brugge mede een deel hiervan, aangekomen van deze hare familie. Deze tienden zullen oorspronkelijk wel in leen uitgedaan zijn geweest, maar toen plagt dat in erfpacht te geschieden, op eene wijze trouwens, die nog, gelijk wij zagen, veel overeenkomst met beleening had (bl. 36). Op grond hiervan kan Albert Jarges toch nog niet den persoonlijken titel van ridder gevoerd hebben en, was hij ridder van de rijksorde, dien titel niet van den bisschop van Utrecht, maar van den keizer ontvangen hebben. Daarvoor bestaat geen blijk noch reden, en ik zou dan ook wel willen vermoeden, dat hij dien titel niet ontleende aan de wereldlijke rijksorde, maar aan eene geestelijke orde, evenals voornoemde Rengers en de Mepsche misschien. Hoe dit zij en hoe aan den adeldom gekomen, er is geen twijfel aan, dat de familie Jarges dien bezeten heeft, al reeds voor dat zij door goederenbezit in de Ommelanden daartoe ook geregtigd is geworden. Wij verwijzen verder tot het merkwaardig geslachtregister zelf dat van af de 12de eeuw tot aan den laatsten afstammeling Jhr. Joost Jarges, die als lid der Ridderschap en van de eerste kamer der Staten-Generaal in het jaar 1845 hoogbejaard binnen Groningen overleed, is voortgezet en uit zijne nalatenschap op het Groninger archief overgebragt. Velen zullen zich nog met mij den waardigen en regtschapen man herinneren, die in waarheid den eerenaam van *edelman* droeg.

Er doen zich ook familiën voor, waarvan het niet blijkt, dat zij tot den Groninger adel hebben behoord, schoon men dit anders van haar wel zou verwachten. Tot voorbeeld hiervan breng ik bij de familie Corting of Korting. Bekend is deze familie en het naar haar geheeten Kortingshuis of kasteel dat gestaan heeft op Goregter of Selwerder grondgebied ten noorden van de stad aan de Hunze bij Borgham. Er komt onder de rationales van Groningen reeds op het jaar 1276 een Frethricus Cordinghe voor, doch vervolgens geen meer in de stadsregering, wel anders, zooals in het verdrag tusschen Groningen en de Friezen van het jaar 1338 een Henrik Cortingh, als bezitter van voornoemd kasteel of versterkt huis, een Ane en Ocko Kortingh in het begin der

15[de] eeuw te dezer stede. [1]) Bij gemis van meer gegevens, is het moeijelijk te bepalen, of deze familie werkelijk van adel en wel leenadel is geweest. Dit laat zich alleen uit den stand dien zij eenmaal bekleedde en het bezit van een stins in het Goregt vermoeden. Men zou alligt hieruit kunnen afleiden, dat deze familie hiertoe eigenlijk behoord heeft. Maar als men in aanmerking neemt, dat er op het stadsgebied zelf geen zulk sterk huis mogt bestaan, luidens de bepaling in het Stadboek van 1425, VII, 2, die misschien reeds vroeger gold, zoo bleef er voor den aanleg daarvan ook door Groningers geene nadere plaats over dan het Goregt. Aldus was ook niet alleen het naastgelegene kasteel van Selwerd en dat der prefecten, Groenenberg ten oosten aan de Hunze, maar mede de burg der Gelkingers in het westen van de stad op Goregter grond, doch allen het naast aan hare grenzen gelegen.

Er zijn werkelijk in het Goregt een paar families gevestigd geweest, die echter wegens hare naauwe betrekking tot Groningen hiertoe ook kunnen gerekend worden en in zoo verre ook tot haren adel, als zij daartoe mogen behoord hebben; ik bedoel de familie Coenders van Helpen en Ulger van Noorddijk.

De oorsprong van de familie Coenders zoowel als hare adeldom is wat duister. IJpeij en Feith achten het wel buiten twijfel dat deze familie, wier geslachtsnaam oorspronkelijk Conrades of Coenrades, zoon van Koenraad of Koert luidde, van Friesche afkomst was, uitwijzens hare eigen namen of voornamen Coert, Tamme, Melle enz. [2]) Maar men vindt die, vooral den stamnaam, dien van Koert, nog heden meer in het Goregt en Drenthe. Het is ook de vraag, of niet de sporen die men aantreft van eene oude voorname familie te Helpen tot haar zijn terug te brengen. Zoo komt op het jaar 1262 onder de rationales van Groningen voor een „dominus" of heer Thedricus de Heltmen. [3]) Helpen komt in oude stukken met dien naam zoowel als met dien van Helcman en Helpman voor. [4]) De

---

[1]) Gron. Arch. 1400, no. 10, 1402, no. 9, 1404, no. 11, 1408, no. 9.

[2]) *Oudh. v. h. Gor. en Gron.* bl. 196.

[3]) Driessen, a. w. I, 39.

[4]) In 1309, 1332 en 1335 *Helcman* (Driessen, a. w. III, 593 en I,

vorm *Helcman* schijnt wel oudste te zijn, en ook bij de volgende opgaven in aanmerking te komen. Er worden namelijk in een brief van 1285, zijnde eene uitspraak tusschen de abdij van Aduard en de ingezetenen van Oosterwolda en Gha over de afwatering bij de Groeve en het gebruik der veenen aldaar door die abdij, onder de onderteekenaars genoemd Eneko en Sweger broeders Helmerchiaman na Eltatus Geykinga, Jvo en Eylwerd gebroeders van Franchem (Fransum bij Aduard) in Hunzingo, alsmede Arnold en Johan gebroeders van Zuidlaren. [1]) De schrijver van den Tegenwoord. Staat van Stad en Lande (II, 188) plaatst deze broeders te Helpen, en Driessen houdt Eneko Helmerchinga in een vroegeren brief van 1264, over den aankoop van veengronden door voornoemde abdij te Zuidlaren, voor waarschijnlijk denzelfde als eerstgenoemde Eneko Helmerchiaman. [2]) Maar is dit zoo, dan hoorde deze zoowel als gene gebroeders te Zuidlaren te huis, en niet te Helpen. Want Eneko wordt daar uitdrukkelijk onder de ingezetenen (cives, eigenerfden) van Zuidlaren opgenoemd. Ik zou ze echter voor verschillend willen houden en de Helmerchiaman voor inwoners van Helpen, om twee redenen. Ten eerste worden zij werkelijk in den brief onderscheiden van die van Zuidlaren. Ten tweede zou het vreemd zijn, dat in eene uitspraak tusschen den abt van Aduard en Goregters, van dezen geen een als getuige zou optreden. En als nu de titel van *domini*, *heeren*, niet alleen slaat op de eerstgenoemde getuigen van Hunzingo, maar ook op de volgenden uit Zuidlaren en Helpen — wat waarschijnlijk is, omdat anders dezen wel den gewonen naam van *cives* (*eigenerfden*), even als in den brief van 1264 die van Zuidlaren, zouden dragen — dan zullen hier niet alleen Friesche edelen, hoofdelingen uit Middag, zooals de familie Gaijkinga aldaar bekend staat, maar ook Drentsche edelen uit Zuidlaren en Goregt en wel

111. Gron. Arch. 1335, no. 13), 1360 *Heltman* (ald. IV, 680), 1462 *Heltman* en *Helpman* (ald. II, 303); later gewoonlijk *Helpman* (ald. III, 531, 593) en vervolgens *Helpen*.

[1]) Gron. Arch. 1285, no. 3, gedrukt bij Driessen a. w. I, 49. Het slot van dezen brief luidt aldus: „Dominis presentibus Eltato Geykinga, Ivone et Eylwardo, fratribus de Franchem in Hunesgonia, Arnoldo et Johanne, fratribus de Suthlare, Enekone et Swegero, fratribus dictis Helmerchiaman, aliisque quam pluribus fide dignis."

[2]) Gron. Arch. 1264, no. 1, gedrukt in de Werk. van het Gen. P. E. J. P. IV, 1ste St. bl. 283.

van Helpen bedoeld zijn, deze laatsten als leenmannen van Utrecht. Hoe dit zij, het blijft daarbij dan nog altijd onzeker, of men onder deze leenmannen van Helpen de voorzaten van de familie Coenders hebbe te begroeten, te meer daar deze familie zich eerst op het laatst der 15de eeuw — dus schier een paar eeuwen later — kond doet. Doch wie weet of niet o. a. vrouwe Blichardis wed. van Johan Menso, die ook in 1303 als rationalis van Groningen voorkomt, met hare zonen Lodewijk en Otto, die in 1309 aan het convent te Essen en den ingezetenen van Helpen (cives de Helcman), verkoopen een kanaal van uitwatering, een zijlmaar, loopende door hunne landerijen aldaar, niet tot die voorzaten zijn te rekenen. [1]) Men is hier zeer in de nabijheid van de plaats, waar de Coendersen hunnen zetel aan de oostelijke helling van den Hondrug gevestigd hadden. In plaats van den voormaligen burg staat er nu eene boerenwoning, maar men kan in de ruime hofstede met singels en grachten nog duidelijk genoeg de oude burgstede herkennen.

Johan Coenrades alias Coenders opent eerst in 1472 de rei der burgemeesters, hoofdmannen en andere voorname ambtenaren, drost der Oldambten, ambtman van het Goregt enz., die deze familie heeft opgeleverd. Zij bleef niet alleen gevestigd en gegoed in het Goregt, maar werd dit ook in de Ommelanden. Jhr. Frederik Conders was Jonker en Hoveling to Fraem, Huzinge en Faen in 1611 en 1616 [2]), en alzoo Ommelander edelman. Voorts blijkt zij vermaagschapt geweest te zijn met de familiën Starckenborg, Huinga, Entens, Cater, Mepsche, Lewe, Gaijkema enz.

De tweede Goregter familie, die ik hier nog heb te gedenken is die van Ulger te Noorddijk.

Een Ulger van Noorddijk verschijnt niet eer op het tooneel dan omstreeks het midden der 15de eeuw; zoo het eerst als hoofdman in 1438, als burgemeester te Groningen in 1466. [3]) Dan volgen Roleff Ulger 1483, 1488, 1500 enz. Evert Ulger 1591 enz. als burgemeester en als hoofdman. Een Evert Ulger was nog burgemeester in 1670

---

[1]) Driesten, III, 591 en v.

[2]) Gron. Arch. 1611, no. 39, 1616, no. 11.

[3]) De Hr. Boeles Jun. noemt in de *Aant.* op zijne leerrede: *Het Tweehonderdvijftigjarig bestaan der Herv. gem. te Noorddijk*, bl. 53, dezen eersten Ulger een Everardus. Ik verwijs verder naar de bijzonderheden, die deze S. daar omtrent dit geslacht heeft bijgebragt.

en woonde in een huis aan de A. [1]) Rudolf Ulger komt voor in 1473 en 1484 onder de kooplieden te Groningen. [2]) Mr. Johan Ulger in 1478 cureet in de St. Maartenskerk. [3]) Tot dusver vond ik nog geen Ulger zoo genoemd, waaruit blijkt dat deze familie van adel was. Uit den handel, dien voormelde leden dreven, zou men zelfs van dezen het tegendeel kunnen opmaken; want dit was aan adellijke personen niet geoorloofd. Eerst in eene sententie geveld tusschen Hendrik Ulgher, Johan Ulgher en juffer Lijze Ulgher aan de eene, en juffer Everd Ulgher met Willem van Bassen en Jurgen Jarghes van wege hunne beide vrouwen aan de andere zijde over de goederen door mr. Johan Ulgher Marissinghe nagelaten van het jaar 1554, schijnt de naam van *juffer* aan de vrouwelijke leden gegeven en de vermaagschapping met de Jarges o. a. dit wel aan te duiden. [4]) En van lateren tijd is er geen twijfel aan. De familie woonde op het huis of slot Ulgersma, dat stond op den ooster oever van de oude rivier de Hunze, thans vervangen door eene boerderij, nabij het tegenwoordig buitengoed Sorgwijk, beide thans aan den heer O. de Rheden van Swinderen toebehoorende. Leenverband wegens dit huis of diens grond of eenig ander is mij als grond voor haren adeldom niet voorgekomen. Frederik ten Naerdijcke, die te boek staat onder de ridders en knechten van Drenthe, welke den bisschop Frederik van Blankenheim in 1395 vijandig waren, zal toch wel niet tot deze familie of als haar voorzaat te rekenen zijn? [5]) Dat het bezit van het hoofdelingschap hier of daar in de Ommelanden haar het regt van adel gegeven heeft, is mij evenmin gebleken. Hoe zij er dan aangekomen is, moet ik hier, misschien uit gebrek aan bescheiden, in het midden laten, en pleit dit voorbeeld niet voor mijne stelling, het spreekt er ook niet tegen, te minder, daar het van lateren tijd is.

Behalve het bijzonder leen van het Huis van Selwerd en dat van den Hof te Hemmen onder Haren, waarover reeds gesproken is, is mij van dergelijke andere leengoederen in het Goregt geen voorbeeld meer voorgekomen; zoo dan ook niet van zulke Havezathen of riddermatige hofsteden,

---

[1]) Boeles, a. w. bl. 55.

[2]) Gron. Arch. 1473, no. 7, 8, 1484, no. 2, 3.

[3]) Gron. Arch. 1478, no. 11. [4]) Gron. Arch. 1554, no. 63.

[5]) Magnin, *Best. in Drenthe*, II, 1ste St. bl. 183.

als waaraan in Drenthe vervolgens het regt van adel verknocht is geworden. Dit kwam in eene heerlijkheid als het Goregt was, ook wel niet te pas; anders zou misschien genoemde leenhof te Hemmen, dat nog tot aan onze eeuw als zoodanig in wezen gebleven is, en de huizen van Coenders en Ulger, wel daartoe verheven zijn.

Terugkeerende tot Groningen en den Groninger adel wil ik ten slotte bij de meer bijzondere bewijzen die ik leverde voor het gevoelen, dat die adel berustte op leenbezit, nog dit volgende in 't algemeen voegen. Zoo is op te merken, dat er genoeg oude patricische familiën zich voordoen, waarvan men geene andere reden kan vinden, waarom zij niet van adel waren, dan juist het gemis van Utrechtsche leengoed of Friesche hovelingschap. Ik vermeld bij de reeds genoemde nog de familiën: Maurissing, Buning, Heding, Hardering enz. Met het ophouden van het leenstelsel hield dan ook de oude Groninger adel op als leenadel te bestaan. Er kwamen als zoodanig geen nieuwe leden of familiën meer bij, en er bleven van de ouden, zooals wij zagen, ook maar enkele familiën meer overig, tot in onzen tijd slechts Lewe, Sickinghe en Rengers, en dezen werden ook van Frieschen adel. Die later opkwamen, waren allen van Frieschen adel, gelijk de familiën Alma, Thedema, Alberda, Lellens, Gruijs enz., om van andere vreemden niet te spreken. En na de vereeniging van Stad en Lande tot eene provincie of na de 16de eeuw bestond er alvast geen onderscheid meer tusschen beider adel, maar alleen ééne gewestelijke. Slechts een paar zekere voorbeelden van rijksadel ontmoet men daarbij. Had de stad niet opgezien tegen de geldelijke opofferingen, om van den keizer Frederik III in 1480 te erlangen het erfpotestaatschap over het naburig Friesland, dan zou bij die gelegenheid niet alleen de geheele toenmaligen raad, maar al de volgenden tot den ridderstand verheven zijn geworden. Het zou dan niet aan ridders ontbroken hebben, maar er genoeg geweest zijn, dat men den tot weinige leden ingekrompen gewestelijken adel in onzen tijd niet met nieuwen had behoeven aan te vullen, om een ridderschap te vormen. Vóór dien tijd, zooals men weet, heeft de Groninger, zoomin als Ommelander adel zich kunnen verheffen tot zulk een afzonderlijk ligchaam van staat, als in Drenthe en andere provinciën is geschied. De hooge bijzondere eer van verheffing

in den rijksadel viel eerst later, zoo ver ik weet, aan de twee volgende personen ten deel. Joachim Ubbena, die in de *Fasti consulares* van Emmius eenig en alleen met den titel van *ridder* prijkt en als een ijverig Spaanschgezinde bekend staat, schijnt daartoe verheven te zijn door Philips II, misschien bij gelegenheid dat hij als burgemeester van Groningen door hare regering met den sijndicus Gouda naar dien koning van Spanje is afgevaardigd geworden in 1582, om van hem te verwerven de bevestiging van haar stapelregt en hoofdmannenkamer, zooals ook gelukte. Dit schijnt echter maar eene persoonlijke eer geweest te zijn. De familie Ubbena verschijnt eerst met dezen Joachim te Groningen en wel dadelijk als burgemeester in 1563, zonder blijk van waar zij afkomstig en dat zij reeds van adel was. [1]) Warmold Hillebrandes, welligt de zoon van Jacob Hillebrands, die als oud-burgemeester van Groningen bij den afval van den stadhouder Rennenberg in 1580 sneuvelde en omgekeerd staatsgezind was, werd in 1600 door Keizer Rudolph II met zijn nageslacht in den adelstand verheven bij een adelbrief nog op het Gron. Archief voorhanden en door mij uitgegeven. [2])

Is het nu aannemelijk, zooals ik meen aangewezen te hebben, dat de oude Groninger en Drentsche adel berustte op leenadel, terwijl in de Ommelanden en andere naburige Friesche landschappen een eigen vrijen adel bestond, zoo is de rede van dit verschil, gelijk ik reeds bij de beschou-

---

[1]) Men ontmoet verder in 1606 Wilhelm U. hoveling te Bolzijrsema onder Leermens (Gron. Arch. 1606, no. 7) en in 1565 Jhr. Duirt U. te Oldermeulen onder Vries (afd. 1656, no. 26, voorts 1661, no. 26, 1663 no. 35), waar nog de naam Ubbena (Nieuw-Ubbena) in een herberg aan de straatweg overig is, als ook nog te Groningen in het Ubbena-Gasthuis — in den een dus zoowel een Ommelander als in den ander een Drentschen edelman. — Er komt ook nog op het alphabetisch register van het Gron. Arch. een Ubbena—heerd te Kloosterburen in 1501 en volgende jaren voor, maar dit moet zijn Ubbema—heerd.

[2]) Zie mijn opstel over den Ommel. adel in *Bijdr.* I, 54 en Bijl. 5. — Een Redmer Alma — om dit nog aan te teekenen — wordt *Ridder* geheeten bij gelegenheid van zijne aanstelling met drie andere Groningers tot bevelhebbers der stads troepen tegen graaf Edzard in 1499, bij S. Beninga, *Kron.* bl. 30 (Lorgion, a.w. I, 334), maar wij vernemen verder niets van hem. Wel zijn bekend Garmet A. in 1481, 1484, 1488—1500, en Eppo A. al in 1418, als burgemeesters van Groningen.

wing van den Frieschen adel heb opgemerkt, kennelijk te zoeken daarin, dat er in die Friesche oorden zoo geene domeinen van ouds hebben bestaan, noch die onderhoorigheid aan bijzondere vorsten, als in Drenthe, Groningen met het Goregt en onder begrepen, en verdere zuidelijke gewesten van ons land, alsmede het overig oud-Friesland het geval was. Maar men zou hier nog de vraag kunnen doen: hebben er dan hier oorspronkelijk geen eigenlijke vrije volksedelen geweest, als in die Friesche landschappen en in 't algemeen bij de Germanen oudtijds zich voordoen? Ik zou zeggen ja en ook wel genoegzame reden kunnen opgeven, waarom men ze daar vervolgens mist. Als men bedenkt, dat juist deze edelen boven anderen met domeinen zullen zijn beschonken geworden, dan moest daarvan al spoedig het gevolg worden, dat de oude vrije volks adel in deze en gene oorden, vooral bij de stichting en uitbreiding van het groote Frankische rijk, opging in den leenadel. Zoo zal het ook te verklaren zijn, dat men bij de Franken reeds geene zulke eigene vrije edelen meer aantreft, maar wel vassalen, in gevolg en dienst van den Koning, *in truste dominica* en *antrustio*, zooals zij genoemd worden in de Salische wet. Wat hier bij de Franken al vroeg plaats greep onder hunne koningen, zal gevolgd zijn bij de Duitsche stammen, die zich later aan hen onderwierpen of aansloten, en niet alleen ten aanzien van die koningen, maar ook van hunne bijzondere vorsten. Behalve den algemeenen rijksadel ontstond er alzoo ook in de verschillende afzonderlijke landen een bijzondere leenadel. Zoo hier te lande in het Sticht onder den vorst-bisschop van Utrecht een Stichtsche, in Holland en verdere gewesten onder hunnen graven een Hollandsche en andere leenadel En zoo behoorde de Groninger zoowel als overige Drentsche adel tot den Stichtschen adel. Alleen de Friezen tusschen het Flie en de Wezer, die hunne onafhankelijkheid van goederen zoowel als personen genoegzaam wisten te handhaven, maken hierop, zoover ik weet, de eenige uitzondering. — Ik besluit met deze opmerking. Evenals ik nu den Frieschen en Groninger adel heb beschouwd, zou het, geloof ik, van belang zijn, dien ook verder in ons land na te gaan. Wat ik er van gelezen heb in oudere en latere geschriften doet mij vermoeden, dat daaromtrent, vooral omtrent den ouden Hollandschen adel, nog al wat onzekerheid en ook onjuistheid heerscht en eene herziening hiervan wel noodig is.

DE SCHEIDING VAN DE PEIZER MARK,

1577.

In het midden der 15de eeuw ziet men in deze provincie, maar vooral in Drenthe, nog in volle kracht de inrichting der marken.

Uitgestrekte weilanden en bouwlanden of essen behooren gemeenschappelijk toe aan de eene of andere buurt.

Ieder der markgenooten heeft zijn aandeel daarin en moet ook tevens zijn aandeel in het onderhoud daarvan opbrengen.

In de markvergaderingen worden de zaken van plaatselijk belang en publieke veiligheid besproken, reglementen of willekeuren gemaakt, en het onderhoud der gemeenschappelijke eigendommen geregeld.

Tegen het midden der 16de eeuw echter, begon men die onverdeelde gronden en goederen te scheiden, voornamelijk omdat er dikwijls geschillen tusschen de markgenooten onderling ontstonden, over het recht dat ieder op de gemeene goederen had, als ook tusschen de markgenooten der eene en die der andere mark, over de grenzen der marken, en omdat die goederen, verdeeld zijnde, beter zouden onderhouden worden en dus meer zouden opleveren.

Zoo besloten de markgenooten van Peize omstreeks 1576 ook hunne mark te scheiden.

Die scheiding schijnt evenwel toen niet doorgegaan te zijn, misschien omdat Rempt Jensema op den 24 Juni van dat jaar een schrijven zond aan den schout te Vries en Peize, baanderschout [1]) van Noordenveld, om uit te brengen eene

---

[1]) In elk kerspel van Drenthe was een Schout, terwijl er bovendien in geheel Drenthe zes Baanderschouten of Bannerschouten waren. Deze laatsten waren als zoodanig, ieder in zijn ban, district of dingspil, intermediaire ambtenaren tusschen den Drost en de Schouten der kerspelen, boven welke zij in rang verheven waren. Door tusschenkomst van den Baanderschout werden de gewone schouten en door deze de volmach-

citatie op de markgenooten van Peize, ten einde de mark niet zou scheiden, vóór dat het belang van de kinderen van wijlen Wigbolt van Ewsum, heer van Nienoort, zou zijn onderzocht. [1])

In het volgende jaar, 1577, gingen de Peizer markgenooten weer een verdrag over dit punt met elkander aan, waarvan een oud afschrift in mijn bezit dus luidt:

„Int Jaer uns heren dusent vijffhondert souen end souentich den vijfftinden dach der mandt Juli, sinnen wij undergeschreuen marckgenoten van peise mit den anderen verdragen ein drachelicken, dat wij peiser marcke mit den anderen wullen scheiden, in hoge und in lege in heide un in groen landen, in holte und in venen, so de marcke doer den anderen gelegen is in forma und maneren hir na beschreuen, in den eersten dat de Erentpheste Erbere Joest lewe sal liggen laten alle sijne segelen und breeuen de dar sinnen van wardeelen spreekende in de marcke van peise, mit ock dat halue buirdeel van lubbens hoff, dat welcke sal blijven thot der buiren beste, end dar vor solen wij hem en vor sijne moijeten, binnen end buiten peise, thostaen veer vulle tho slagen doer de gansse marcke, end so hebben wij undergeschreuen mit den anderen willen scheiden, nae olde buir huisen end de nu in peiser marcke jn de possessie van buirhuisen gerechtiget sijnnen omme nu tho gebruicken, end mit soe danige vorbeholden jndien desse vorschreuen marcke scheijdinge gene vortganck mochte hebben dat dan ein yder hir inne sijnes rechtes sol unuerkortet blijven, sunder alle archgelist end bedroch van enige nije vonden de men in deser saeken solden moegen gebruicken hemelick ofte openbar alle hir buiten bescheiden.

roleff luinge hinderick spoldes.

Joest Leuwe

Wolter Luinge

om bede van roleff schuiringe bartolt willems otte ter hansouwe end Johan luinge classen end roleff luinck allerts hebbe Juinge hoer namen hir onder tekent.

---

ten en ingezetenen der kerspelen, dorpen, gehuchten en buurtschappen, met de bevelen, aanschrijvingen en besluiten van den Landsheer, den Drost en de Gemeene Meente bekend gemaakt. J. S. Magnin, *Geschiedk. Overzigt der Besturen in Drenthe*, 2de stuk, 2de ged. p. 74.

[1]) Gron. Arch. Reg. dl. II, 1576, nr. 45.

Willem luinge roleff luinge suirt reiner luinge wegen sijn vader hinderick luinge Egbert lunssche Johan lunssche Johan schuiringe min moeder falle olde Johan landt.

---

om bede van Johan schuiringe und schulte hebbe ick roleff luinge sijn name hir ondre getekent.

Ick roleff luinge umme bede van Johan schuiring hebbe ick sin naem hir und getekent Johan schuiring.

---

bartold spoldes.

Johan prisz. schuiringe dorch bede van roleff drewes Johan prisz. schuiringe.

Johan prisz. schuiringe dor bede van schuirinck wolters.

---

barolt schuiringe bij dat kerckhoff.

Johan hiddinge
roleff hiddinge
berent hiddinge."

Het plan volgens 't welk de verdeeling zou plaats hebben was het volgende:

„Jtem ein regiester so men de buirdelen tho peise heft geordineert end in 10 porsselen gelecht end ein yder porsseel is gerekent up vijfte halff buirdeel jn somma de tein porcelen maken tho samen 55 porcelen und so lopen dar noch ouer dre vulle buirdelen anders so hebben de buiren de porcelen gedeelt up veer buirdelen ein vorndeel van ein buirdeel end so lopen dar ein halff blynde buirdeel over.

Jtem dese 10 porcelen und ein jder van vijftehalff buirdeel maeken dese 10 porcelen 45 buirdelen und so sinnen um de 45 buirdelen dre blijvende buirdelen sunder namen end ock noch sonder einigen heren, und thot der gemeenten beste, und dat is umme des willen geschiet dat men anders niet mit enene rekenschap hadde koenen uth komen ofte dar hadde weinich ofte tho uoele gewest end in sunderheit umme de orsaeke haluen dat het gemene kaspel noch mit itlicke luiden jn den rechte hangen und myt etlick luiden noch in thokomende tyden in rechte mochten komen, end ofte het dan geboerde, dat de gemente dan mede mochten tho kort komen dat men dan noch etlicke buirdelen

mochten vor de handt hebben up dat de metinge niet mochte wedder umme tho schanden gemaeket worden, und dat men dan up dat nije niet bedarueden wedderomme tho meten.

De porcelen oestert und westert suirt end noert in gudt und quat jn hoge end in lege, somannige tein porcelen als dar dan gemeten sijnnen het sij dan 8 oft negen stucken elck stucke jn tin porcelen gelecht als vorschreuen als nu de mit den besten tegens den ander verlicket sijnnen und 8 oft negen stucken van de porcelen tho samen gesettet sijnen, so sal men van de tin porcelen tein lottinge maeken und also alle de gemetene lande mit ene verlottinge delen, wal tho verstane als ein porceel sijne lot untfangen heft so degene de mede in dat porceel sinnen de soelen mit de ene verlottinge vort weten war se dorch de gansse marcke hoer landt und loet soelen entwar nemen."

Of de scheiding toen volgens dit plan ook tot stand is gekomen is niet zeker. Ik zou het wel gelooven, want nergens is mij een spoor van eenigen weerstand hiertegen voorgekomen.

Vereering aan de advocaten der stad, 1596.

13 December 1596, „hebben de gedeputeerden van de stadt, de declaratien van de vacatien bij d' advocaeten van de stadt gevoordert ende de selue successivelijken betaelt, ende een ijder voor een vereering ses guldens toegelecht bouen sijn declaratie, om dies te beter de reputatie van de stadt te bewaeren. [1])"

[1]) In het Archief, Stads-verbaal van den sijndicus Joh. Houfflin, over 1596, 1597 en 1598.

LIED OP HET GEDRAG

VAN

GRAAF VAN RENNENBERG EN DE GRONINGERS

in 1580.

Het verraad van Rennenberg, waardoor Groningen weder werd gebragt in de magt der Spanjaarden, is in onze vaderlandsche en in het bijzonder in onze gewestelijke geschiedenis een bekend maar ook belangrijk feit. In het liedje, 't welk thans wordt medegedeeld en omstreeks den tijd dier gebeurtenis schijnt vervaardigd te zijn, wordt dat feit bezongen. Men treft het aan in de kronijk van Abel Eppens, waar het voor in het handschrift bij eenige andere liedjes en aanteekeningen is geschreven. De volgende aanteekening is er ter zijde van het liedje geplaatst, „Hind. Castgijn, in Steenwijck verhangert, 7maal to gro.gegijsselt, onschuldich, Johan ten M." Hieruit blijkt, dat de vervaardiger van dit gedicht, Hindrik Castgijn te Steenwijk is opgehangen, nadat hij reeds vroeger zeven malen te Groningen was gegeesseld, evenwel, zooals de aanteekenaar vermeldt, onschuldig. Deze aanteekenaar noemt zich Johan ten M. Zoo dit Johan de Mepsche beteekent, dan wel niet den Spaanschgezinden luitenant der hoofdmannen-kamer, maar het anders gezinde familielid van dienzelfden naam. Op lof van fraaije taal en poëzij kan het liedje in geenen deele eenige aanspraak maken, maar als aanvulling van de geuzenliederen, waarvan in deze *Bijdragen* [1]) eenige zijn medegedeeld, verdient het wel hier eene plaats.

---

[1]) *Bijdragen*, dl. 2, bl. 49 en dl. 3, bl. 172.

Met betrekking tot het onderwerp van dit gedicht, herinneren wij, dat graaf Rennenberg den 18 december 1579 Groningen als stadhouder uit naam der algemeene staten is binnen getrokken, nadat er reeds vroeger zes aanzienlijke koningsgezinde ingezetenen, overeenkomstig de bepaling van het tractaat van 10 Junij 1579, tot waarborg van de goede nakoming van dit tractaat als gijzelaars naar Campen waren getrokken, „vnde solen de ostagiers also bewaart bliuen vnde in giselinge geholden, ter tijt vnd wijlen to, de saicken wegen sijne Altese vnde generaliteit, der geboer vnd billicheit na, verhandelt sollen sijn." Reeds kort daarna, en wel den 3 Maart 1580, verliet de graaf wederom der staten zijde en bragt hij door verraad Groningen onder de heerschappij der Spanjaarden terug. Hij had evenwel gezorgd, dat weinige dagen voor den 3 Maart, de gijzelaars van hunne verpligling werden ontslagen en van Campen naar Groningen konden terugkeeren. Behalve enkele aanteekeningen hier en daar ter opheldering bijgevoegd, verwijzen wij verder in 't algemeen naar *Teg. Staat van Stad en Lande*, I, bl. 472 en v.v.

Een nije leijdt waer in cortelick veruaetet, hoe meneedichlick jdtlick in groningen tzedert vertreck des Corneels Bellij sich gedragen, om die gemeente onder iock der Spansche slauernije wederom te trecken.

Up die wijse Wilhelmus van Nassouwe.

Hort to ick zal jw singen
Een screcklick neuw leedt,
Van den nu seer verblinden
Groningers als men claer siet,
De vormaels hebben gesworen
Den staten bij te staen;
Maar twaeren niet dan loren,
Die Spangers wilden sie haen,
Het welcke genoech gebleeken
Vth hoerer raedtslaen sol,
van die Ouericheit geweeken
met tijrannije snell
Wilden niet consentieren
Den reformierdens aertt,
Godes leer to tractieren
all na den Spanschen art.

Op dat ick jw verkunde
hoer rebellije koen
hebben die staten gesonden
een Religioens vrede scoen,
Dat men die wilde invoeren
als dander landen claer,
het mucht daer nicht geboeren,
een Spansche nuck was daer.
Daer na soe sint gecoeren
feertich mannen seer koen
om sich alsoe to scoeren
van die ouericheit seer vroem.
Tedict ter handt genomen
van Marce en famijnn
om so wederom to comen
all bij dat Spansche fenijn.
Volgent sick voergenomen
tegen die rechten claer,
dat men all sonder schromen
nemandt solden keeren daer.
Dan papisschen vermeeten
all in den gansen raedt,
om dat men sie niet vergete,
maeckten een boesen vpsaedt.
De Raedt vnde die geswoeren,
die men daer sitten sach,
hebben al sonder verstoeren
tstadtboeck hem voorgelacht,
op dat sie mochten hoeren
daer van die puncten sijn,
waer op sie waeren gesworen,
dat must vervolcht sijn.
Hijr vth kom men recht marcken
wat dit vor luijden sint,
de hem seer deden verstarcken
jn Martzije seer fijn,
het rotten nust ten broeren
was hoer raedthuijs, tijs claer,
al waer men sach vervueren
die onnoselen vorwaer.
Ter stont heft men verseret
loegenen bij hoepen schoen,
ho dat daer werden tractiert

die stadt mijt garnisoen
wederom te beswaeren.
Twelck valslick ijs erdocht,
die gemeente to vervaeren
is hoeren raedt gewrocht,
Vortaen heft sich vermeret
die Spansche verraderije
om in die slauernije
wederomme te breugen
doer hoer bescheit seer fell.
Het muchte hem nijt gelingen,
sij worden rasch versnelt,
Die Stadtholder hefft vernemen,
welck men voertrouden al gudt
hoe dat men wilde die vromen
verdrucken seer verwoet.
Daerom hefft hij gescreuen
breven all van credens
an die ouericheit verheuen.
Recht doen was sijn nitens.
Die breff ijs wol omfangen
gebrocht all bij den raedt.
Den vromen dede verlangen
ho dat die boesheit quaet
gestuert muchte worden.
Dan die anderen obstinaet
hebben als boese gesoerden
gevolcht den Spanschen raedt.
Daer na vort hefft genomen
die boesheit die ouerhandt.
T gerucht ijs ock gecomen
seer droefflick in brabant
dat men sach rebellieren.
Groenijgen die schone stadt
maneedelick omkeeren
al tot Bellij geradt.
Horr wat ick vertelle
van dese boesheit groet.
Sij hebben hem versellet
bijt hoff seer mijpioett
all waer sij ock gesonden
hoer deputierden goet,
vp dat sij dan verstonden

wat men aldaer besloet.
Dees ontrow hefft gemarcket
sijn hoecheit al to handt.
Daer vp ijs stracks gewercket
mijt wisheit vnde verstandt,
Commissarien gesonden
den heren van Lalaing,
vm dat hij solde verkonden
der staten wille reijn.
Het popel sonder versagen
hefft vp der straten [1]) macht
doer haer vproerrijge vlagen
ganslick niet geacht.
Waeromme vorth ijs gecomen
krijchsvolck all voer die stadt
vp dat hem worde benomen
den valschen boes vpsadt.
Men hefft geschermutzeret
seer lustelick int velt,
boeslingen worden versieret
waer mit sij mennich helt
also vant leuent brochten,
doer hoeren valschen schijn,
onder die vrijheit sochten
die Spangers hoeren snijn.
Terstont hefft dit verstonden
die borgerije goet,
hoe dat men den ommelanden
vpleggen wilde onvroet,
dan Godt die here hijr bouen,
die aldinck regeert,
die men altijdt moet louen
hefft den anslach verkeert.
Gaer balde sach ock veruoren
het borgerlicke gemoet,
men sprack dat men tractieren
sulde tot een vreedes goet,
vnde sie ock obedieren,
den Staten wilde voert
hem na den eet regeren
als uit tractaet beroert.

---

1) Staten.

sees ostijagiers genomen
hefft sijn genaden vort,
dat men sick sonder schroemen
holden solde naet accordt.
Die sint terstont gesonden
to Campen in der stadt.
Nochtans deden verconden
die Spanijaerts hoer vpsadt.
Daer nae ijs voert gecomen
Lalaing all in der stadt,
hij hefft mijt hem genomen,
tsestich schutten geraedt.
Daer sach men hem handtieren
na sijn hoecheit beueel
die Religoensvreede ijnvoeren,
nemant was hem rebell.
Maer als he hefft gewendet
die rugge al vth die port,
word hem sijne here geschendet,
het spijl ginck weer an boert,
gar balde ijs ock vernomen
een Spansche legaet aldaer
van den hertoch gecomen
de terra noua claer.
Nijet meer als dit verstonden
die magistraet seer vroem,
hebben na hem gesonden
beuelende cortsom,
dat hij vort muste coemen
bij die ouericheit vorwaer,
maer niet tot sijnen vromen,
int strick quam hij daernaer.
Sijn Instruction ghelesen
ijs bij den gansen raedt,
waer bij ock sindt gewesen
breuen vull valscheit quaet
om sie wederom tschoeren
all van den staten vroem,
meneedelick om voeren
all in den Spanschen toem.
Tfenijn hefft ock gewarcket
all bij den boesen vort,
ock sach men dar verstarcket

het popel gans beroert
all dor het valsche ingeuen
Bijllijs creatueren saen,
sij wolden niet belouen
den Staten bij to staen.
Nochtans hefft sunder scroemen
die magistraet valiant
mijt goedes hulpe genomen
tractaet all bij der handt,
daer ijn geremedieert
den Staten vull tdoen,
vp dat geobseruiert
word hun beloefften schoen.
Die middelen waeren besloten
van nieuw vnde olt tgaer,
maer word rasch omgestoten,
groet Jammer quam daer naer,
want die olden sick bedochten
ho dat men mocht affdoen,
balde moijterie sochten
mijt hoer practijcken coen.
Hoe wal dus wal besloten
voer raedtsaemst in gesien,
nochtans hefft verdroten
den boumesteren alleen,
als dat men wilde anneerden
den Staten bij to staen,
want sij hartlick begeerden
die Spanniartt weer to haen.
Daerna sach men verdagen
tgespuijs int generaell,
dat sij sich niet tbeclagen
hadden, wilde men vor all
hun dit to kennen geuen,
wes daer besloten waer,
vp dat sij ock beleeffden
den eet to comen naer.
Maar als men nu begunde
tconcept to leesen claer,
hebben sie in corten stonden,
die magistraet vorwaer,
al bij den cop genomen
geslagen wal een bet,

terstont ock sonder scroemen
maeckten een Spans banckeet.
Daerna so hoerde men esschen
dre mannen vth den raedt,
die sach men sich vermischen
bij dusse boesheit quaet,
hebben terstont gesworen
den anderen bij to staen.
die gevangenen vth to voeren,
die gijsseleers loes to haen.
Die raedt vnde die gesworen
waeren in groter noet
van hun leuendt, wilt horen.
tgeroep was al slae doet,
hoer spijl worde begunnen
all na den Spanschen trein,
maer was noch niet gewonnen,
dat huijs worde hem to clein.
Niet meer als dit verhoerden
die reformierden froem,
dat men dus wilde vermoerden
die magistraet corth om,
sint vp raedthuijs getreden
mijt ener vrijsschen gemoet,
die overicheit to redden,
dat men sie niet sloech doet.
Soe balde als sie gecomen
to samen vp raethuijs,
sint sie vort sunder scroemen
getreden manck gespuijs,
vp dat men wilde weten
waerom die magistraet
aldaer gevangen seeten
al na hoer taelmans raedt.
Eer dat men hefft gecregen
van hun enich bescheet,
sach men neerstelick vlegen
die reformierden gereet,
ropende onuerzaget,
mijn heren hebt guden moet
wij willent nijet beiagen,
vpsetten lijff ende gudt,
Maer als dit bijnnen vernomen

die heren seer benout,
dat daer nu weren comen
die reformierden stolt
om haer aldaer to helpen
all vth der bosen handt,
die tirannije stelpen,
hebben hoer stem gecant.
Comt aff, was dat sij roepen,
verlost sijdt gij vorwaer,
terstont ock mede verlepen
die boeswichteren van daer,
die ene quam ter doeren,
die ander ten vensteren aff,
seer lustlick, wilt hoeren,
verstroijt sint sie als kaff.
Terstont quam daer gans blij
die magistraet vant huijs,
dunckten dat sij gevrijet
waeren all vant gespuijs,
waer vaen men godt moet louen
vnde dancken tot aller tijdt,
die hen gans onuerschouen
verlost hefft vnde verblijt.
Als dit claerlick vernomen
die Spaniaerts seer verwoet,
dat men daer nu begonde
te moijten gans onvroet,
naer Groningen vorwaer,
met haer valsheit vorwaer,
die Spansche vrede claer.
Waer bij ock om to verspreijden
affscrijfften quemen daer
om popel soetgens to leijden
an hoer complicen claer,
gans nijet sach men betrachten,
den eedt die sij gedaen,
dan vaderlant vercrachten,
waer tegens sij vpstaen.
Maer als dit nu verstonden
ijs bij die magistraet,
ho dat daer was vorhanden
een reuolutie quaet,
hebben terstont gescreuen

an sijn genaden claer,
dat hem doch wilde beleuen
bij hem to comen daer.
Hier vp hefft sijn genade
geantwoerdt mijtter spoet,
dat hij swaerlick beladen
bevresede tspans gebroet,
maer vp dat hij bewaeren
die vromen wilde goet,
sijnt met hem gevaeren
tsestich soldaten vroet.
Soo balde als dit vernomen
die mesters gans verwoet,
dat he ynne was gecomen
to Assen mijt voerspoet,
hebben terstont gemaket
een moijterije plaet [1]),
dat hij niet ys geraket
met scutten in der stadt.
Het spijl wordt vort gedreuen
all vp den Spanschen voet,
dat men niet wilde ancleuen
de Colsche vrede onsoet,
hebben geprotestiert
all voer die ouericheit,
dat men dus rebelliert
der Spangerden vreetheit.
Niet meer als was begangen
die ridderlicke feijt,
gaer seer dede hem verlangen
ho dat sij dit bescheet
den Spaniarden muchten schicken,
spaerden geen gelt noch guedt,
omdat sie sick verquickten
hijr mijt sulden gans froet.
Als dit bescheet ontfangen,
hebben die Spaniaers fell,
waerna sie groet verlangen
gehadt hebben, seer snell
een antwordt hem gescreuen,
dat men die Magistraet

---

[1]) Placaat?

suld nae billijs belieuen
angripen mijtter daet.
Soe balde als men vernomen
die breff hefft in die stadt,
sijnt die vromen gecomen
bij die ouericheit geraedt,
vp dat sie hen ontdeckten
wilden vp vrijsscher voet,
wat men van Spansche trecken
jn voeren suld vorwoet.
Als dit nu hadde verstanden
die ouericheit vorwaer,
die breff hem ock verhanden
gestelt was openbaer,
hebbent jlendt gescreuen
an den Stadtholder fijn,
dat hem nu wilde belieuen
hoer Scutter vorts to sijn,
vp dat muchte worde geweert
die Spansche verraderie;
js sijn genade gekert
na gron. gans vrij,
om daer bijnnen to comen
orde tmaken gudt,
die boesheit to verwinnen
quam to Essen mijtter spoet. [1])
Die vromen seer betrouden
vp dit scarp seer deuoet,
waer onder listelick browde
der hartoch, seer verwoet,
van palma, wilt doch hoeren,
een post hefft hem gesandt,
dat hij ock wilde vthvueren
na sijnen belooffte gant [2]).
Alst vuer nu was ontsteken

---

[1]) „De oirsaken, dat de stadtholder vornemlich to Essen lach, was vm de stadt mitten landen to verdragen, vnd jnde vnie to brengen. Jtem vm besettinge jnder stadt thebben, darmit de in versekertheit sijn mochte, de niet groter sol sijn als dat de reformeerden vnd ouericheit, den gilden vnd popel jnden macht mochte holden" *Joh. Rengers van ten Post, Kronijk*, dl. 2, bl. 190.

[2]) Gant, vermoedelijk, gants.

an allen canten claer,
nochtans con men niet weten
off sijn genaden waer
gudt staets, als men vertrouwde,
nemant condt hem ansien,
dat hij secretelick browde
die Spaniaerts in to teen [1]).
Niet meer als was verstarcket
der boesen hoer quade gemoet,
hefft hij jlendt gewercket
mijt sijne practicken soet,
dat hij nu muchte inrijden
mijt sijne gesindt alleen,
nochtans sick niet verblijden
die gilden int gemeen.
Aldus so sint verstreken
geheel dre maenden gudt,
dat men niet konde beweken
ant popel seer verwoet,
dat hij muchte bijnnen comen
mijt sijn guarde vroem,
nochtans ijs niet vernomen
waerom dit was tdoen.
Maer als hij was gecomen
met blijscap in der stadt
hefft men sijn gront vernomen
als daer sijn raedt, tis plat,
die anders niet en sochten
dan moijterie balt,
ho sij om besten muchten
daer maken een refolt.
Daer na so ijs getreden
tot hem die Magistraet,
dat hij die stadt in vreeden
sulde stellen naet tractaet,
het welcke sie corts tvoeren
omtrent een halff ijaer,
hadden mijt den eede besworen
jn Junio vorwaer.
Tgerucht ijs daer gecomen
all bij die mesters boes,

[1]) Teen = trekken.

die welcke knap sonder schroemen
met hun practiquen loes
sint bij Lalaing gegangen,
dat hij in corter tidt
den eedt sunder verstrangen
den gijseleers maecte quijt.
Het kindt worde rasch verdouet
van diese vorslach spel,
waertoe hij vortz belouet
an hoer to scriuen snell,
dat sie nu muchten keren
derwers all in der stadt,
vp dat ock muchte vermeren
der boesen anslach plat.
Die boetscap is gecomen
tot Campen mijt der haest,
dat hen all sonder schromen
den eedt ontslagen was [1]),
waer vp sie niet en slepen
dan scheiden rasch van dar,
na gronnijgen sie liepen
om Spans tworden claer.
Soe balde als in gecomen
die gijsseleers sint to huijs,
hefft men terstont vernomen
een scrickkelick confuijs,
want sie terstont verblinden
Lalaing mijt woerden soet,
dat hij met heur beginde
een moterije verwoet.
Sijn raedt hefft hij gesonden
all bij die magistraet,
dat sij hem wilden vercunden
huer menninge paraet,
offte men ock sij gesinnet
enich bijstandt tdoen
den vijant to verwinnen
hoern nabuer steden vroem.
Hier vp sij sich bedachten

---

[1]) Rengers v. t. Post teekende bij de bepaling van het tractaat van 10 Junij 1579 over deze gijzelaars aan, „de stadtholder hefft se tho vro vnd one consent loslaten." *Kronijk*, dl. 2 bl. 183.

met wijsheit vnde verstant,
wilden ock niet verachten
den nabueren raliant,
waer an stracks sint gesunden
legaten vth den raedt,
dat men hun wilde verkunden
hier vp hoer wille geraedt.
Nochtans ijs werck gedreuen
bij den stadtholder stout,
waer bij sick vort ghegeuen
het popel mannichfalt,
waerin sich seer verblijden
die mesters all to handt,
dat men nu sach verglijden
sijn eher vnde ede tot handt.
Als bier nu was gebrouwen
na hoer aptijt seer soet,
hoer fama, eedt vnde trow
vergeten sij verwoet,
hebbende ock gecregen
brieuen nu full fenijn,
na inholt sie verreeden
die reformierden fijn.
Ock hefft men balde verreschet
die waerheit openbaer,
dat sick hier mit vermesschet
Kempis vnde Popco claer, [1])
want men tot een orkunde
Kempis sijn egen hant
bij Pellems vrouwe hefft vonden,
tot hoerder aller schant.
Maer als nu sint gecomen
des schrifften in den raedt,
hefft men terstont genomen

---

[1]) Cornelius Kempis, procureur, en Popco Everhardi, secretaris der hoofdmannenkamer; beide waren ijverige koningsgezinden. Eenige dagen voor dit verraad had men bij de vrouw van eenen Groninger burger, Elletien doenge, vrouw van Pellens, gevonden een pas van Billij en een handschrift van C. Kempis, waarbij hij verklaarde twee brieven van den prins van Parma ontvangen te hebben, die door Popco Everhardi den graaf waren overhandigd. *Tegenw. St. van st. en l. dl.* 1, *bl.* 489. *Rengers v. t. Post Kronijk*, dl. 2, bl. 196.

met wisheit een vpsaet,
dat ment nu wilde doerdriuen
des boesheit mijt der daet,
vp dat sie niet becliuen
sullden met hoer verraedt.
Daer na so ijs genomen
Kempis nu bij den hals,
dat men ock sonder scromen
van hem wilde weten, als
wel dat die mesters weren,
die dus tot hoeren scant
janckten naet Spansche regeren,
den vijant doen bijstant.
Als dit nu dus besloten
was bij den gansen raedt,
wordt rasch omgestoten
all mijt hoer slapheit quaet,
want dar oc mede beuonden
alst na gebleken ijs,
die sick mijt hem verbonden
tot een voerraedt gewis.
Die keerse brant ant ende
all in die pijp met hoer,
want een scrickelijk elende
stont hem nu vor die doer,
daerom sij stracks begunden
een moderije boes,
als men claer hefft bevonden
an hoer boesheit verwoest.
Gans niet kond men veresschen
van deser anslach boes,
maer dat men muchte vthlesschen
hoer vpsaedt heel verwoest,
so sint terstont gegangen
die reformierden froem
bij Boltman mijt verlangen
hier na to fragen coen.
Terstont sint mede gecomen
die boumesteren daer bij,
die welcke ock bald vernomen
wat daer to doene sij,
hebben eedt gesworen
to samen alle dre,

menoedelick wilt horen,
sij wijsten niet als vree.
Als men nu solde vpvoeren
die wacht als placht to geschien,
vp dat men niet mucht sporen
an hoer enich fenijn,
so hefft men dar mijt frowde
geleesen vor die gemeen
darticulen tonderholden,
de den vproer verbeen..
Maer ick sal jw verkonden
grontlick hoer Spans vorraedt,
den darden Martij begonnen
anno tachtentich geraedt,
smorgens vmtrent vijff vren
hoerdt men alarm slaen,
daer na sach men sick roeren
die boesen vp die baen.
Als die vromen dit hoerden,
die daer hadden die wacht,
groetlick sick nu verstoerden,
wusten van hoer compact
gans niet, daer sij bedochten
die wapenen an tdoen
waerom sie daer beuochten
wijl er vermoert worden koen.
Daer nu worden besettet
die straten alle gaer,
men sach daer niet dan sletten
dragers [1]) nu voer vnde naer,
als boeswichten daer lopen
rasende seer verwoet,
die reformierden sie grepen
geuenckelick metter spoet.
Nemant was die daer wiste
van dit screckelick verraedt,

---

[1]) Slettendragers, de aanhangers van Rennenberg, de Roomschgezinden, hadden als herkenningsteeken witte doeken om de armen gebonden. Bij Joh. Rengers van ten Post (*Kronijk*, *dl.* 2 *bl.* 196) vindt men; „witten linnen sletten vnd doecken alle vm den luchter arm dragende ende vp den marckt versammelende.” Zie ook E. E. Phebens in zijne kronijk bl. 64.

waer met sich nu vermisschede
Lalaing ock vp die strate,
groet ijammer men daer hoerde
jn allen gansen claer,
ock sach men daer vermoerden
Jacob Hilbrans voerwaer.
Als sie nu hadden gevangen
hoer magistraet seer vroem,
daer to ock met verstrangen,
hoer midtborgers, corts om
als die van Gota deden
bij hoeren heren vrijsch,
sach men dat sie verreeden
hor vaderland gewijs.
So bald als dit vernomen
die staten volck hefft,
sint sie terstont gecomen
sich voer die stadt verhefft,
vp dat sie wilden helpen
die vromen bijstandt doen
hoer tijrannie stelpen,
nemant had se ontboen.
Terstont hebben gescreuen
dese verraders boes
dit feit, dat sie bedreuen,
an den hartoch verwoest
van parma, wilt doch horen,
dat hij muchte verstaen,
dat sijt wilden vthvoeren,
sochten bijstant to haen.
O godt een prince der heren
wilt desen doen ansien,
die sick van V affkeeren,
alleen vp menschen sien,
die vromen wilt bewaren
hoer schermer gij doch sijet,
vp dat altijdt verclaeren
V eher mijt grot zaleijt.

FINIS.

AANTEEKENINGEN

BETREFFENDE

GRONINGEN EN OMSTREKEN IN 1580, 1581 EN 1582.

Deze aanteekeningen zijn in 1830 door mijnen vader genomen uit een langwerpig en in een hoornsche band gebonden handschrift, met eene oude hand geschreven, welk handschrift toen in het bezit was van den heer Jhr. A. van Panhuys. Het is mij onbekend, wie er thans de bezitter van is. De aanteekeningen klaarblijkelijk gemaakt door een Groninger en tijdgenoot en een spaanschgezinde worden hier nu medegedeeld met weglating der verkortingen.

Acta quedam tempore belli nostro aeuo in anno 1580. 81. 82.

Januarij 13 anno 80.

De graue van Rennenberch als stadtholder domals volgende der staten part hefft onse giselers, de te Campen weren, relaxeert, vnd sinnen den 24sten weder in Groningen komen.

Februarij 11.

Worde de olde secretarissen ende olde hoefftluden weder in hoer officie gestelt.

Martij 3 anno 80.

Hebben de Catoliken de Reformeerden geuangen genomen, adel vnd vnedel in groten antal des morgens te 5 vren; vnd Jacob Hilbrants borgemester doet geschoten.

8.

Dese nacht branden de goesen veer moelens buten de Oester vnde Heerpoerte.

Maij 27. 80.

Bartolt Entens willende het schutendeep bestormen is doer de cop geschoten, des aues vmtrent 8 vren.

Junij 19.

Des morges to vijff vren is onse stadt Groningen gevrijt van hor viand en belegeringe.

Julij 28.

Worde van Koenichsuolck Monkezijl innomen. Item de vpslach worde vpgeuen.

September 9.

Hebben de goesen twe. van onse veendels ouerrompelt in Auert, als Cloester vnd blanckfort, vnde het Cloester en part verbrant.

12.

Twe metalen ende twe Jseren stucken geschutts in groeningen gebracht, de de goesen vor Wedde hadden verlopen ende staen laten.

24.

Sinnen des nachtes 5 veendel goesen in Awert komen.

30.

De stadtholder Lalein voer Steenwijck togen om te belegeren.

Nouember 8.

In Staueren, Sloten ende de Lemmer vans koningsvolc innomen, vnd doeko Martena geuangen.

21.

Een goesen Hopman, twee Veendrix mit twe veendels van St. Johannes Camp hijr to Groningen in gebracht.

December 24.

Is de meeste husen in de stadt angesecht geen huisluden gelt to doene bij straffe arbitrale.

December 26. 27.

Des nachtes dre schoten gedaen mit grof geschutt tot en teken, dat onse volck in Warfum liggende, als Vpko Donwens Swartgins lutenant, neet sullen vpgeuen dan ontsetten willend, ouerst noetshaluen mit de goesen verdragen vnde wt Warfum toegen, Eussum vnd Scelte Jarges sint daer weder intogen.

Deese goesen hebben vp karsdach in den dam een halff veendel ongemolsterde knechten van de onsen nedergelecht vnd geslagen.

Stadtholder Laleinck end de ouerste Marten Scenck van Uiddingen hebben vp nijaers auent degene, de Steenwijck ontsetten wolden, verslagen.

In Anno 1581.

Januarij 12. 13.

Des nachts to 4 vren sinnen de goesen mit al hoer macht vp een vorst voert Scutendeip komen, ouerst onse borger sint wt de poerte getogen, de schutenschuuer to hulpen, vnde also offgemet vnd mit groff geschutt dar manck geschoten, sinnen mit schande weder to afgetogen, doet latende hoer hopman Stammer mit etlike soldaten.

16.

Tot Winscoten hebben de goesen geslagen omtrent 70 van hopmans Samsons pesten [beste] knechten.

17.

Ses veendel knechten van koningsvolck van Winsum genomen vnd naet leger voer Stenwijck gesonden tot groet achterdeel van ons, vermits den viant in onse landt een opene doer gemaket worde, vnde Winsum weder innomen.

18.

Tot Geethoern sinnen 3 veendels Engelsche goesen neergelecht.

20.

Doko Martena binnen Groningen geuencklick ingebracht in Theme Scatters huis in osterstrate.

31.

Sinnen twe Veendels mit alle, de lustich weren, na Winsum togen vm het scantsen to beletten, ouerst to swack sijnde nicht wtgericht.

Februarij 1.

Stadtholder Rennenberch versochte an de van der stadt twintich dusent gl. to betalinge der knechten voer Steenwijck, Ende is goetwillich vpgebracht.

4.

Loll Ockema Hopman worde scoten bij S. Johannescamp int dicke vant been, End is in Groningen storuen, to Jacopinen begrauen.

6.

Hopman Snater voer Steenwijck geschoeten is in Groningen gebracht ende ten Broeren vpt koer begrauen mit onse borger hopluide hen gedragen mit grote droefnis, vermits wesende een dapper krijsman, de ons vake ontsettet hadde, ock belegeert sijnde vole onsent haluen to houe om ontset gearbeidet.

9. 10.

Is Deueren in Drenthe verbrant worden.

12.

In de stadt gepubliceert, de den prince van Oranien kan leueren liuendich of doet sal hebben 25 dusent kronen ende daetlich edel gemaket sijn ende is de prince in de Ban gedaen.

19.

Boeckholt Snaters veendrick voer Steenwijck geschoten, te Broeren begrauen. Item onse volck hebben Winsum berent. Voer Stenwijck golt een tonne beers 14 Carol. gl.

20.

De kerke en de pastorie ende Tammingehuis to Bellingeweer is afgebroken van de goesen in Winsum.

21.

Is Steenwijck an de ene zijt mit water belopen wesende gespiseget mit volk in der nacht doert water daer broet in dragende.

22.

Sint 42 peerden van Groningen gesonden na Hauelt om onse groff geschut weer to halen van Steenwijck, als 8 kartouwen ende 4 veltstucken.

27.

Is onse geschutt weder van Steenwick binnen de Stadt gebrocht. Domitrio een Albaneser capitein ouer de Rode bende is binnen Groningen gestoruen, geschoten sijnde in de arm voer Steenwijck, vnde mit vole trompetten ende wapende mannen in Jacopiner kerke gebrocht, aldar begrauen.

Martij 5.

Is het Regiment van Wigbolt van Ewsum tsauens komen op de Mue [1]) ant Damsterdeip, sick dar legerende in en husmans huis. Ende is seluen gelegert vpt huis in den Ham [2]), hebben aldus Loppersum belegert, darinne lagen van de onse hopmans Cloester, Oijenbruck, Carel Kockel Veendrick ende Hopman Harms Piraet.

---

[1]) *Huis te Mude*, een sterke burg to ten Post, woonplaats en zetel van Joh. Rengers van ten Post.

[2]) *Huis op den Ham*, een sterke burg bij Loppersum, woonplaats en zetel van het geslacht de Mepsche.

Ouerst sint in torff schuten van de stadt groff geschutt hen gesonden mit 7 veendels vant Uwefke Regiment, welke de up de Mue liggende neet hebben doeren verbeiden, dan sint lopen gaen.

Euszum hefft Mepsken twe schatthusen in de brant gesteken mit anderen meer bij de Mue, vnde sint wech getogen na etlich schermutseren.

Hopman Oijenbruck is daer geschoten vnd to Groningen begrauen.

8.

De goesen sloten weder innomen vnde Snaters knechten sunder geweer daer wt sinnen getogen.

Hopman Wibe Kruse to Middelstum van de goesen berent sijnde is geschoten ende to Jacopine begrauen.

11.

Etlike van Rengers knechten buten Heerporte an bomen gehangen, vermits sie om gelt geropen hadden.

14.

Adamus Wachler primus Archidiaconus Groningen gestoruen, aldar begrauen.

18.

Negen Veendelen van onse Geldersce Regiment sinnen doer Drente komen ende bij de Groeue ouertogen. Ende Johan Arens Redger hefft sie doer de Ommelanden na Zawert ende Wetzinge geuoert.

30.

Luleff Panser van de wacht bij de Ae kerke gewondet volgens daran gestoruen.

April 15.

De goesen to Tium en Valkum 3 husen branden ende Awerder zijldoren wtsmeten.

12.

Snaters knechten de Leke innomen.

20.

De goesen liggende mit twe veendelen in Doernwert bij Middelstum hebben de schans vpgegeuen, und sint mit hoer geweer wtgetogen, latende nochtans hoer veendels ende trommen.

22.

Hopman Wibrant van goutum hefft kregen in de kerke

to Tolbert vijfftehalf hondert stormhoeden mit voele kruitvlasken dar Euszum sijn volck mede wolde wapenen.

24.

Wigbolt van Euszum ouerste mit 15 veendels geldersche gosen knechten, ende de buren van Visvliet, Grijpskerke, grote en lutkegast ende de van humsterlandt, ock vt de Marna hebben soeuen veendels van Konings volck ock gelderschen, de gekomen weren de gosen in Auerderzijl liggende te besoken, weder in Awert gedreuen, ende hebben hoer dre veendels ontiacht, ende omtrent en hondert geslagen en geuangen, de anderen in Awert belegert.

Item vp seluen dage hebben onse volck liggende in Middelstum to Onderen Dam een schants gemaket, End de gosen hebbent selue willen beletten, ouerst sinnen mit gewalt weder in Winsum gedreuen, vnde vole van doet slagen.

26.

Een blawe bende ende een Rode bende speerruter sinnen van Helpen doer de stadt getogen na Middelstum mit noch een bende Renneberchsche Correbines ofte lichte peerden.

Maij 9.

Hopman Tijs Ort Drost to Wedde is mit zijn volck in' Zelwert togen.

12.

Conings volck hebben Staueren vpgeuen ende hoeren hopman Reint van Deekema in handen van den goes geleuert.

14.

Rainck Koninck pastoer to S. Meerten storuen.

16.

De gosen Garbent Jarges koen gehalt van Steem vnd to Winsum gebrocht.

19.

Onse gelderschen in Auert hebben XI husen om Awert verbrant, doe se daerinne belegert worden, mit noch 5 husen, als Langeweer vnd ander.

20.

De goesen hebben mit 15 veendels Aeduwert belegert, ende onse volck Steentil verlopen.

22.

Hebben Conings volck onse gelderschen in Awert ontsettet, mit schepen de helffte sick ansetten laten bijt waschhues, de anderen an steentil geuallen, gewaldich mit sie schermutseert, mede ock sinnen onse gelderschen wt Awert geuallen vnd also vp dre orden de goessen angeuallen vnd vp de vlucht geiacht, vnd tusken northorn vnd awert vijffhondert getelter goesen doet slagen en X goesen veendels kregen, vant konings volck sint neet meer als twe doet bleuen ende twe gewondet. Ende hebben dre veltstucken van de gosen kregen vnd in Gronigen gebrocht.

27.

Conings volck Jan Babtista Taxis hefft vort de scans vp Scaephalster zijl inkregen mit conditie, dat sie mit hoer zijtgeweer sulden wtgaen, End als men hoer den eedt sulde afnemen, hadden sie een lopent vuer gemaket bij al hoer puluer vnde vlasken. Dan heft huer lue selues geraket, ock etlike van de onse beschadiget, ouerst sinnen 20 goesen verbrant, vnde de reste hebben onse volck alle doet slagen mit hoer veendrick om dese schelmerije willen.

29.

Hebben vort de goesen de borch to Warfum vpgeuen, ouerst hemelick de brugge vant huis onder en stucken gesaget vnde de onse volck meenden vpt huis to trecken, sinnen mit de brugge in de grafft geuallen.

30.

Van de slach tusken Northorm vnd Awert sinnen 77 goesen geuangen in Groningen op Heerpoerte gebrocht mit 3 hopluden.

31.

De Goesen hebben Ranum het caspel gebrant vnd sinnen daer wt verlopen.

Junij 4.

Hefft de Oeuerste Leutenant Taxis mit stormeder handt Winsummerzijl in kregen, hoer veste an de ene zijt mit kartouwen affgeschoten vnde alle de neet ontlopen konden doet geslagen.

Item to Groningen gepubliceert de prouisionale ordinancie vant stapelrecht van alle buten en binnen goederen.

6.

Awerderzijl mit gewalt ende stormeder handt ingenomen vnd den hopman Scelto Jarges mit 84 getelder mannen doet geslagen in de schans, behaluen de noch int water sprongen en verdronken.

7.

De Graue van Rennenberch selues wt Groningen na Winsum getogen.

8.

Hebben Taxis mit dre ander capiteinen, mit Euszum in Winsum geparlamenteeret vnde verdragen mede oeck Winsum vpgegeuen beholtlich mit hoer geweer wt te gaen ende onse geuangen als Kempis ende ander sunder schade vrij leueren. Ock al hoer groff geschut moeten ons laten, als 5 metalen stucken, twe halue kartouwen ende 3 veltstucken. Ende is Winsum daernae onse soldaten prijs geuen.

11.

Sinnen wt Winsum eluen Goesen Veendels in Groningen gebracht.

15.

Stadtholder na Winsum getogen vnd voert na Westerlant to trecken mit het gantse herleger.

22.

Een mandaet wt Groningen na Winsum gesonden, dat een jder sijn husinge sal slecht maken binnen 14 dagen wtgesecht huismans husen.

Julij 5.

Sinnen wt beuel des Rades twe veendel borgers, als Johan Jarges Hopman in Botteringe strate, vnd Wibrant van Oldendorp Hopman in Ebbingestrate na Winsum gesonden om het hele dorp in de brandt to steken.

9.

De Goesen hebben vort Monnikesijl innomen, alwaer Conings volc hoer versokende, verdeelt sijnde in dre delen, waruan de goesen ene deel hebben oueruallen, vnde al eer onse anderen to hulpe konden komen, sinnen van de onse ouer twe hondert geslagen, vnd vele schade int getros vnd

bagasie geleden, vnd de andere voergeweken weder na Groningen, staen latende 3 veltstukken geschutts.

17.

Luitenants Mepscken huis in de Paddepoel mit de weem to Werum vnd vole ander husen daerumme hebben de goesen in de brant gesteken.

21.

Sinnen 3 veendel Goesen int kloester Tesinge getogen. Item 4 jufferen wechgeuoert, voert peerden, koeien vnd al hoer ingoet genomen.

Mors prefecti. 22.

De stadtholder Graue George van Lalein is desen dach gestoruen des morgens een weinich na 7 uren.

25.

Wesende vp S. Jacobs dach sauens omtrent 6 vren sinnen de goesen, liggende mit al hoer macht beschantset in Zelwert, komen vaste bij dese stadt mit de onsen te schermutseren. Ende onse volck is hem manlick beijegent, hebben to den nacht tho schermutseert, ouerst onse speerruter liggende domaels to Helpen, sijn to hulpe gekomen, vnde hebben inder nacht de goesen weder in Zelwert geiaget, bleuen 6 goesen Ruter mit de peerden mit itlike knechte, vnde de nacht scheide se van een.

27.

Sinnen hijr voer Ebbingepoerte gekomen een trompetter mit noch 3 Irlander Ruter ende voetknechten, van de goesen affgeweken, begerende den Koninck van Hispanien vnde de stadt Groningen trow to sijn en to denen. Vnd sint angenomen. Hebben sick wol geholden bij ons.

30.

Des nachtes is de graue van Laleins licham ter eerden gebrocht to S. Meerten voert hoge altaer onder een blawe steen.

31.

Worden tusken Groningen en Selwert 17 goesen schoten wt Groningen mit grof geschut.

Die Augusti 1.

Hebben de Goesen sick to Reida angeset vnde onse schants aldaer ingenomen ende onse volck weerloes wt trecken laten.

Item hebben Coning volck het huis te Weldaened in kregen en alle capiteinen geuangen, als Bougemer ende drost Eggerich Ripperda ende capitein Koene goldsmit.

2.

Affgepubliceert in Groningen, dat sine excellentie de prince van parma ordonneert, dat men gene soldaten meer vp Rantsoen soellen setten, dan daetlick ommebrengen. Item de weem to Suidwolde brande.

9.

De goesen sint wt Zelwert vertogen smorgens to 6 vren vermarkende de Coronel Francisco Verdugo mit meer volck verhanden was.

Vnde is Verdugo des auens. to 5 vren in Groningen gekomen.

11.

Verdugo vnd Taxis sinnen mit de witte bende getogen om de Niezijl to besichtigen.

Item 2 veendel Walen togen na Reida om onse volc to ontsetten.

15.

De scans to Reida hebben de goesen mit accort vpgegeuen nadat hoer hoplude sich toe schepe hadden wech gegeuen. Ende Henrick Kater bleeff int innemen van de kerke.

18.

Binnen Groningen ingebracht 4 goesen veendels van Reida. Item Verdugo mit al sijn volc na de Marne togen.

19.

Onse geldersche Regiment vertogen mit de witte bende na den Ouersten Anholt. Item de Goesen hoer scans den Soltkamp in de Marna verlepen.

21.

Het Vreeske Regiment van Groningen vertogen na Awert.

28.

De beganckenis van saligen stadtholder Graue van Lalein seer stadich geholden to S. Meerten, mit de generale geestlichheit der stadt, vort 32 hulers in swart mit torsen, 32 ende 64 wapenen, darna volgen de Vriheer van Rijnswa, darna de Ouerste Verdugo, darna de Lutenant Mepske, darna van wegen sijn ampt als Veltheer general een Rutervane Cornette, voert een peert heel dichte bedeckt omme heer mit swart laken, darna een Rutervane huiden [1]), darna een geheel geharnast peert met alle verguldet toem, sadel ende bogels vort al sijn Adel, vnd geestliken vnd werlicke van buten ende binnen der stadt. Et cet..

28.

Hebben onse volck de lopscans van die niezijl inkregen auents to 8 vir.

31.

Conings volck ende de goesen stonden omtrent Awert tegens malkander in slachorden.

September 2.

Hopman Vridach ende Lubbert de Wale molsterden to Hogerbrugge elck een Veendel knechten.

8.

Vijff Veendel goesen ankomen in de Marna ende etlike van Hopman Wibrants volck belegert vp Panseershuis.

Anno 83.

Vp omtrent Heren Hemelfart sint geseen bouen Groningen dre grote ronde circulen in de lucht de grote van en Regenboge (gescheen vormiddages van 10 vvren hen tot 12 vren) warna geuolget heft also groten drochte sonder regen het voeriaer, dat het koren en gras verdorde vpten velde vnde de sonnenschijn was vole dagen als vlammen van vuer hoer coleur, in Junio en Julio.

Julij 1.

Is tijnga [tijding] komen ho dat de prince van parma in des van Alencons leger geuallen war vnd alles nedergelecht wat neet ontlopen.

---

[1]) De eerste letter is onduidelijk, *H* of *G*.

EEN BRIEF

VAN DEN

BISSCHOP VAN MUNSTER AAN DEN GRAAF VAN MEGEN, 1568.

Ik meen den lezers van dit tijdschrift geen ondienst te doen met de mededeeling van den volgenden brief, in het oorspronkelijke onder mij berustende.

Er wordt daarin o. a. melding gemaakt van de pogingen van den prins van Oranje om in Hessen troepen te werven, en van den afkeer dien de executie van Egmond en Hoorne in Duitschland tegen den koning van Spanje had verwekt.

Dit laatste vooral is, dunkt mij, nog al van belang, dewijl het van Spaanschgezinde zijde komt.

De graaf van Megen aan wien deze brief gericht is, is dezelfde, die, tot hulp van Aremberg afgezonden, te laat op het slagveld van Heiligerlee kwam, en na diens sneuvelen, als stadhouder van wege den koning van Spanje over dit gewest werd aangesteld.

De graaf van Schouwenburg in dezen brief vermeld, ondersteunde Lodewijk van Nassau na den slag van Heiligerlee in het beleg van Groningen, wat laatstgemelde evenwel spoedig heeft moeten opbreken.

De brief is van den volgenden inhoud:

Mon cousin, Jay recu voz lettres en viij^e de ce moys, et bien entendu la requeste contenue en Icelles, par laquelle desyrez que je vous aduertisse de tout ce qui passera par ces quartiers, Pour a quoi respondre, vous aduiseray, suyuant ce que vous ay escript des faicz du conte Jost de Schawmburgh, que dequys jls sont passez par ce pays envyron cincq cens cheuaulx, lesquelz suyuent et se veullent

joindre auecq led. conte. Et dict on que Jcelle conte en attendt tous les jours dauantage, Le passage desquels je nay peu et ne pense empescher pour beaucoup de raisons, et entre aultres que cela ne pourrait aucunem. (au bien fort peu) aduancer les affaires du roy, Et les nouvelles se continuent encores que le prince d'oranges faict toutes diligences au pays de Hessen, et aillieurs, pour assembler bon nombre de gens tant de cheual que de pied, pour suyure et assister le susd. conte et aultres qui sont de ce party, Le temps descouurera ce qui en est, Mays je seroys bien dad-uys que depeschassez quelques ungs de voz seruiteurs pour en aller scauoir la verite, Les aultres nouvelles dycy sont, que lexecution qui a este faicte de ces seigneurs au pays bas, a fort aliene les courages princes et aultres snrs. allemans du seruice dud. sse. Roy, Au surplus Jay dernierem. escript a Monssr. le duc d'alba quelque nouuelles, et vous ay envoye les lettres pour les luy faire tenir, Ce que sy vous nauez faict je vous prye bien fort de faire, et laduertir aussy tousjours de ce que je vous escripseray digne de commemoration, comme je ne fauldray de faire en vre. endroit toutes les foys que se pntera chose de merite, Vous pryant pour la fin de me mander ce que auez certain de la veuve dsd. sse. duc, Atant je me recommaude a vre. bonne grace, Et prye dieu Mon côusin vous auoir en la sienne, Escript a Benergernes ce 4e Juillet 1568.

Vostre bon Cousin.

Jo. Epis. Mönast.

Petit.

Opschrift:

Mon cousin
Monsieur le conte de
meghen gouuerneur et
lieutenant general pour
le roy despagne et son
duche de Geldres.

VERBAAL VAN DE REIS

VAN DEN

BURGEMEESTER JOACHIM UBBENA, DEN RAADSHEER EGBERTUS UPKENA EN DEN SYNDICUS DR. JOHAN DE GOUDA;

NAAR DEN

Kon. Maj. Raad van State, enz. te Brussel,

van den 19 Januarij — 10 October 1576.

Uit de in het vorige deel dezer *Bijdragen*, bl. 161, gemelde verzameling, deelen wij thans mede een verbaal van eene belangrijke reis der stadsgezanten naar den raad van state en andere hooggeplaatsten te Brussel in 1576, ten einde verruiming te erlangen van de zware op de burgerij van Groningen drukkende lasten, als, de weekleening, het zware garnizoen, het kasteel en de daarmede in verband zijnde afbreking van poorten en stads muren, de belemmering in de uitoefening van het stapelregt enz. De instructie aan de gezanten ter hand gesteld voegen wij achter dit verbaal; zij geeft een duidelijk inzigt in de opdragt aan hen verleend.

VERBAEL van de reijse gedaen tho Bruijssel den XIXden Junij 1576.

Dijnsdaechs den XIXen Junij 1576 bin ick [1] des smorgens vrouch mitten E. heeren burgemeister Joachim Ubbena

[1] Doct. Johan de Gouda stadssijndicus.

en den Raetsheer Egbertus Vpkena gereijst van Groningen ende des smiddaechs gepeijstert hebbende tho Rholde, zijn des auonts te Couuerden gebleuen.

Den XX^en Junij des smiddachs gepeijstert hebbende te Nijeuwerbrugge zijn des auonts gebleuen tho Rhalte en des anderen daechs smorgens vmtrent VIII vren gecoemen zijn tho Deuenther, zijn omtrent den middach van daer vertrocken en des auonts gecoemen tot Aernhem.

Den XXII^en Junij des smorgens gereijst zijnde van Aernhem up Nimwegen sonder conuoij, zijn des auonts met een conuoij van XVI ofte XVII duijtsche soldaten gecoemen van Nimwegen tho Graeff.

Den XXIII^en Junij des smorgens met een conuoij van XIX duijtsche soldaten gereijst zijnde vp Erp hebben wij heml. aldaer affgedanct ende zijn sulcx des auonts gecoemen tho Eijndouen.

Sonnedaechs den XXIIII^en Junij reijsende met vijff burgers met haeckschutten van Eijndouen, hebben omtrent een mijle van Thurnout heml. gelicentieert ende zijn des auonts tho Thurnout gebleuen.

Smaendaechs den XXV^en Junij reijsende van Thurnout hebben tho Westmael gepeijstert ende sulcx omtrent zes vren tsauonts gecoemen zijnde voer Antwerpen werden die poorten aldaer thoe gehouden tot IX vren, ouermits eenige geusen schepen omtrent een anderhalff mijle van Antwerpen vpt Schelde gecoemen waeren.

Dijnsdaechs den XXVI^en Junij verstaen hebbende, dat de heer Tresorier Schetz tot Antwerpen was, hebben wij naer ouerleueringe onser brieue van credentie zijne Gestr. van Stadts wege gesalueert ende verclaert de saecke van onse legatie te wesen dat wij mits onse stadts groote ende sware lasten gedrongen werden van Co. Ma. te versoucken rembour-sement vande penningen bij de Stadt tot leeninge vande soldaten gedebourseert bedragende ouer de 29000 carolus guldens ende voerts omme van de weeckleeninge voertaen ontlast te moegen werden, alsoe wij gheen middel wisten omme de zelue langer te furneren ende sonder te hebben rembour-sement vande gedebourseerde penningen nijet machtich waeren vnse Stadts creditoren te voldoen van heur achterwesen.

Waer vp dvoern. heere tresorier zeijde althans gheen middel te weten vmme ons aen penningen te helpen alsoe te houe gheen gelt en is, ende ingeualle wij eenich bequaem

middel wisten vmme gelt te vinden beloefde ons in als behulpelick te wesen ende woude mede vpte saecke naerder dencken.

Waer vp bij mij geseijt werde dat wij onderrecht waren dat de heeren Fockeren in Vrieslant ende te Groningen hadden tontfangen de somme van 17500 guld. ende noch 13000 guld., die al verschenen waeren, ende ingeualle wij vandt hoff eenige vertroostinge mochten verweruen vmme te hebben remboursement van onse penningen, wilden alsdan mitten heeren Fockeren factoer Monraet handelen omme te moegen crijgen assignatie van betalinge vpte voerss. penningen ten eijnde Sr. Thomas Fiesco ende andere des Stadts creditoren mochten werden voldoen.

Seijde daervp dvoern. Schetz dat dvoerss. 17500 guld. al geassigneert waeren tontfangen te behouue van eenige Spangnaerden, nijettemin moste sanderen daechs buijten de Stadt van Antwerpen wesen vp een vruntschapdaeh ende begeerde mitsdien dat wij aldaer wilden verwachten tot donredach omme alsdan mit malcanderen naerder te communiceren.

Ten zeluen daege hebben wij den voern Fiesco ouergeleuert des Stadts brieuen van credentie ende alsoe hij zeer verlangde vmme te hebben betalinge van zijn achterwesen, zeijden dat wij ter oersaecke van dien onse reijse principalick hadden geuordert ende van meeninge waeren te Bruijssel te reijsen omme te veruolgen betalinge van onse gedebourseerde penningen beloepende omtrent 29000 carolus guldens, ende nijet vertrecken zouden nae Groningen sonder hem te doen hebben contentement van zijn achterwesen.

Woensdaechs den XXVII[en] Junij omtrent den auont zijn wij onderrecht dat dvoerss. tresorier Schetz in een dach ofte twee nijet wederomme t' Antwerpen coemen mer wederomme naer Bruijssel reijsen zoude. Twelck wij ten zeluen tijde den voern. Thomas Fiesco aengesecht hebben ende dat wij daeromme van meeninge waeren voerts te reijsen naer Bruijssel.

Donredaechs den XXVIII[en] Junij 1576

Hebben wij tzelue des smorgens mede te kennen gegeuen den heere Fockeren factoer Monraet, seggende dat wij van de ouersettinge van de penningen met hem althans nijet en wisten te handelen, zoe lange wij mitten heeren tresorier

Schetz nijet naerder gecommuniceert hadden van onse saecke belangende tremboursement van onse voerschoten penningen, twelck verstaen hebbende zouden alsdan malcanderen wederomme spreecken, ende oock van Bruijssel aduerteren van onse meeningen.

Ten seluen daege hebben wij gecoft drie vergulden schalen met een verheuen decxsel passende op alle drie ende dat donce voer. L IIII stuuers, beloepende al te samen omtrent XLV ponden vlaems.

Vrijdaechs den 29 Junij vts.

Des smorgens te VII vren te schepe gereijst zijnde naer Bruijssel zijn sauonts omtrent X vren aldaer gecoemen.

Saterdaechs den laesten Junij.

Sijn wij naede middach gegaen ten huijse van mijn Eerw. heere van St. Baeff ende naer ouerleueringe onser credentie brijeff hebben, mits zijne indispositie, int cort voergedragen de saecke van onser commissie, ende dat wij principalick gecoemen zijn omme te hebben voldoeninge van de penningen bij onse stadt tot leeninge van de soldaten gedebourseert, monterende ouer de 29000 carolus guldens. Item omme van de weeckleeningen ontlast te wesen ouermits des stadts ende gemeene burgeren armoede ende die groote sware lasten van dien ende voerts vmme te hebben interpretatie vpte sententie vanden Ex^{tie} van den Hertoch van Alua vpten VII^{en} Augusti anno 1571 tusschen de stadt Groningen ende d'Omlanden vandien gewesen, vp dat wij eens van de molestatien ende processen van de Omlanden vntlast moegen wesen, begerende vp zijn eerw. zeer oetmoedelick als dat de zelue gelieuen wilde die handt daer aen te houden vp dat wij een cort guet ende vruchtbaerich affgescheijt mochten crijgen, twelk zijn Eerw. sulcx beloefde te doen ende nooden ons des anderen daechs smiddaechs te gaste.

Ten zeluen tijde zijn wij gegaen bij den heere President D. Arnoult Sasbout ende hebben zijn E., naer ouerleueringe vnser credentie, mede voergedragen dvoerss. saecken van vnser commissie ende insunderheijt van de saecke van Henrick Thimans versouckende mandaet in cas dappel mitte clause van relijeff vermits den laps van den tijdt ende anders.

Daer vp zijn E. zeijde, dat wij belangende tversouck van de ontheffinge van de leeninge noch totten XIIII der

toecomende maent patientie mosten hebben, ende belangende tremboursement van de gedaen leeninge wilde vns daer inne gaerne assisteren zoe veele zijn E. doenlick wesen zoude, als hij mede beloofde te doen inde saecke van Henrick Thimans.

Ende alsoe de heeren van de Staet ende Secreten Raide ten zeluen tijde nijet te houe en gingen, zijn voerts gegaen bij den Raetsheere Assuonvijle, die wij mede voergedragen hebben (naer ouerleueringe der credentie brieue) de saecke van vnse commissie, die vns mede beloefde alle hulpe ende assistentie te doen. Van daer voerts gaende ten huijse van den heere Proost Funck hebben zijne E. naer ouerleueringe der credentie brieue mede alle saecken voergedraegen, ende insunderheijt versocht interpretatie vpte sententie van de Ex.[tie] van den Hertoech van Alua in date den VII[en] Augusti 1571. Waer vp zijn E. zeijde, dat wij zeer qualick te passe quaemen vmme te houe gelt te halen, alsoe daer geen en is. Ende dat zijne E. met andere heeren nv vnlancx ten behouue van zijne Maj. zeluer gedebourseert hadden een groote merckelicke somme van penningen, alsoe men alle middelen sochte vmme die duijtsche soldaten, leggende vnder tregiment van Conte Hannibal tot Antwerpen, aff te dancken. Ende belangende de versochte interpretatie souden de stucken soucken ende ons daerinne behulpelick wesen, zoe veel zijne E. doenlick wesen soude, seggende dat de Sijndicus van de Omlanden seecker tijdt geleden bij zijnre E. geweest hadde ende dat zijnre wel guet dochte, dat hij onse saecke aen vier ofte vijff onpartijge heeren gebleuen hadden. Waer tegens ick seijde dattet zelue nijet doenlick was, overmits die van de landen tot geenen vruntlicken communicatie en wilden verstaen, ten waere die van de stadt eerst ende alvoeren afstandt deden van alle heur priuilegien ende gerechticheijden ende van de voerss. sententie van de Ex[tie] van den Hertoch van Alua alst blijcken mach bij heur insinuatie nv vnlancx gedaen, ende dat wij daeromme alsnv alleen versochten recht ende expeditie van justitie, alsoe die van de landen vp geene accorden ofte verbliuen passen, alst blijct bij taccordt tanderen tijden gemaect bij wijlen den Raetsheer Doctor Philips Cobel, twelck die landen nijet en hebben willen achteruolgen.

Waer naer wij gegaen zijn bij den Raetsheer Indeuelt ende naer ouerleueringe vnser credentie brijeff hebben voergedragen die questiose saecken wesende tusschen de stadt

ende Omlanden van dien, ende versocht expeditie vpte interpretatie van de voerss. sententie van den Hertoch van Alua, waervp hij seijde dat wij onse requeste in den secreten Raedt souden presenteren ende souden ons in alles behulpelick wesen.

Sonnedaechs den I Julij 1576

Sijn wij smiddachs bij mijn heere President Viglius te gast geweest, alwaer mede was den Proost Funck ende naede maeltijt recommandeerde zijnre Eerw. den voerss. Proost Funck des stadts saecken ende dat hij ons wilde helpen tot guede expeditie. Twelck dvoern. Proost sulcx beloefde te doen.

Smaendaechs den II Julij

Alsoet was festum visitationis beate Marie virginis hebben dijen dach met onse sollicitatie vpgehouden.

Dijnsdachs den III Julij 1576.

Hebben, nae voergaende communicatie met malcanderen gehouden, des smorgens de heere tresorier Schetz wederomme gecommuniceert onse saecke ende een present ofte vereeringe gedaen van twee die grootste schalen mittet decxsel, waerdich wesende badt dan twee hondert gulden, ende gebeden dat hij tzelue cleijne present in dancke wilde vntfangen, nijet dattet genouch was vmme te recompenseren zyne Gestr. gedaen diensten mer alleen een gedenckenisse ende zoe wanneer het God mitte stadt versaege dat ment alsdan zoude verbeteren, begerende dat gelijck hij altoes de stadt een guet voerstander ende sunderling patroen geweest hadde, dat wij versochte ende nijet en twijfelde off zijne Gestr. soude sulcx alsnoch wesen. Waer vp zijne Gestr. zeijde, dat hij de stadt altoes een guet harte toe droege ende ons gaerne in als wilde assisteren ende dattet nijet van noode was eenige vereeringe te doen, alsoe hij sonder scrupule ende swaricheijt tzelue nijet en dorste ontfangen, bedancte nijettemin de stadtt daer van zeer hoochlick.

Omtrent een halff vre daer te voeren hadden wij geweest bij den Heere Secretaris Bertij ende naer ouerleueringe onser credentie brijeff de principaelste saecken van onse commissie voergedragen ende versocht, dat zijne E. ons behulpelick wilde wesen, namentlick omme te moegen geraecken tot remboursement van onse gedebourseerde penningen ende vnt-

heffinge van de weeckleeningen. Waer vp zijne E. zeijde, dat den Raedt van den Staet voer den noen nijet en zoude vergaderen vermits men doende was met een poste aff te vaerdigen naer Spangnen ende soude ons gaerne in als behulpelick wesen.

Den III Julij compt te Bruijssel tijdinge dat Zirricxzee daechs te vooren ouergegaen was ande Co. Ma.

Woensdaechs den 4 Julij

Hebben wij des smorgens ouergeleuert in handen van den heere President Sasbout des stadts credentie brieue generael addrescherende aen den Raedt van den Staet, de brieuen van faueur van den Eed. Gestr. heere van Billij aen den zeluen Raedt, met vier requesten, deerste belangende dontheffinge van de weeckleeninge ende omme te hebben remboursement van de somme van 28520 carolus guld., de tweede vpte naeme van de Burgemeesteren Rolteman ende Ubbena, vmme te hebben remboursement van de somme van 1137 carolus guld. X st. mede tot leeninge van de soldaten gedebourseert; de derde belangende de vuijt ende invoeringe van de coopmanschappen ende het oopenen ende sluijten van de stadts poorten ende waterboemen. De vierde vmme te hebben betalinge van de estimatie van de huijsen ende landen, die ter oorsaecke vant nijeuwe angelechte casteel tho Groningen vuijtgedoluen ende affgebroecken, ende versochten dat wij mochten crijgen een corte vruchtbare expeditie vpten inhoude van dien. Waer vp dvoern. heere President zeijde, dat hij dezelue visiteren ende inden Raedt van den Staet presenteren zoude dan vermoede wel dat die ijemant van de heeren ter handen gestelt zoude werden vmme te letten vpten inhoude van dien ende alsdan daer inne gedaen te werden naer behoeren. Ten zeluen tijde zijn wij gegaen bij den heere Proost Funck ende hebben zijnre Eerw. gepresenteert vier requesten vmme in den Secreten Raidt gepresenteert te werden. Deerste vmme te hebben interpretatie vpte sententie van de Ex.^tie van den Hertoech van Alua in date den VII Augusti 1571. De tweede vmme te hebben mandement in relijeff dappel in de saecke van Heinrick Thimans tegens dOmlanden. Ten derden vmme te hebben mandaet penael tegens dOmlanden belangende heur vmmeslagen ende collectatien, die zij doen ouer de Oldampten ende stadthemrijcken mitsgaders des stadts ende burgeren guederen. De vierde vmme te hebben missiuen aenden Eed. Gestr. heere van

Billij ende den lieutenant ende hooftmannen van Groningen ten eijnde zijluijden elcx respectiue willen remitteren voer zijne Maj. secreten Raide de questien, die bij de Omlanden ter oersaecke van de voerss. sententie van zijn Ex.^{tie} ende de pretense reuocatie vant verbont van den jare 1482 gemoneert zijn ende noch gemoneert zullen werden. Alle welcke requesten zijne Eerw. beloefde te visiteren ende in den Secreten Raide te visiteren, ende dat wij wel doen souden ende spreecken den heere van Jndeuelt als wesende de outste van den Raide vpdat zijnre Eerw. audientie mochte crijgen, dan mosten een dach twee ofte drie patientie hebben.

Donredaechs den V Julij 1576.

Sijn wij des smorgens gegaen bij den Hertoch van Aerschot ende naer ouerleueringe der credentie brieue hebben gedaen des Stadts eerbiedinge ende int corte voergedragen ons oetmoedich begeren te wesen, dat wij mochten crijgen rembourseraent van de somme van vmtrent 29000 carolus guld. bij de Stadt tot leeninge vande soldaten gedebourseert, ende dat de stadt van de leeninge voertaen vntlast mochte wesen, zeggende dat wij tot dijen eijnde requeste gepresenteert hadden aenden Raedt vanden Staet ende versochten mitsdien dat zijne Ex.^{tie} gelieuen wilde de handt daer aen te houden, dat wij mochten crijgen een cort vruchtbarich affscheijt. Waer vp zijne Ex.^{tie} zeijde dat hij mitten voerss. Raedt de requeste visiteren zoude.

Ten zeluen tijde zijn wij gegaen bij den Raedtsheer Jndeuelt ende hem vermaent dat hij des Stadts saecken indachtich ende voer gerecommandeert wilde houden, vpdat wij mochten coemen tot expeditie vandien, twelck hij beloefde te doen.

Nae de middach verstaen hebbende van den Raidtsheer Funck, dat onse vier requesten geapostilleert waren, hebben dezelue veruolcht ende beuonden dat de requeste belangende de versochte interpretatie zoude geuoucht werden bij de sententie van de Ex.^{tie} van den hertoech van Alua belangende die saecke van Heinrick Thimans, dat wij soude exhiberen de prouisionale sententie daer inne geroert. Angaende de contributien ende vmmeslagen ouer de Oldampten ende Stadthemrijcken missiue aen den heere van Billij vmme de saecke tinstrueren totter sententie diffinitiue exclusiue ende beroerende de saecke rijsende vuijte pretense reuocatie vandt verbundt missiue aenden voers. heere van

Billij vmme de saecke tinstrueren als voeren ende jnterdictie vpten lieutenant ende hooftmannen van geen kennisse te moegen nemen van de saecken inde requeste vandien geroert. Mits twelck wij verstaen hebbende mitte twee laeste appostillen nijet veel beholpen te zijn, resolueerden dat wij de zelue twee requesten noch een weijnich tijdts zouden laten berusten ende veruolgen expeditie vpte interpretatie van de voerss. sententie, alsoe de decisie vandien genouch zoude wesen de decisie van der saecke inde voerss. requeste geroert. Ende zijn sulcx den VI Julij nae den noen gegaen bij den heere President Sasbout versouckende expeditie vpte voerss. interpretatie ende presenteerden hem tot een gedenckenisse van der saecke een zilueren vergulden coppe van 36 oncen ende 8 engelschen ende drie fierlinck tot Lst. donce, mer en begeerde de zelue voer ditmael nijet t ontfangen om redenen, seggende dat wij gecoemen waeren vp een ongeluckigen tijdt alsmen nijet en sprack dan van oorloge ende gelt, ende alsoe ick zeijde dat wij quaemen van verre wegen ende eens begeerden onse saecke gedecideert te hebben vmme met onse naebueren vande Omlanden in vrede ende eenicheijt te moegen leuen, zeijde dvoern. President, dat hij den Proost Funck rapporteur van onse saecke spreecken soude vmme ons te helpen tot expeditie vande voerss. interpretatie.

Ten zeluen tijde gegaen zijnde bij den heere tresorier Schetz, hebben hem gerecommandeert onse saecke, verhalende de groote schulden daer inne de stadt mits de sware leeninge is geuallen ende dat wij deur t cesseren van de neeringen ende vphouden vande coopmanschappen geen incompste middallen hebben, waermede wij onse schulde moegen betalen ende veel min vmme eenige leeninge te doen, ende versochten mitsdien dat hij onse saecke ter harte wilde nemen, twelck hij beloefde te doen, seggende dat Thomas Fiesco aen hem gescreuen hadde vmme van ons te hebben betalinge van zijn achterwesen ende dat wij beloeft hadden hem contentement te doen voer ons vertreck ende dat zijne Gestr. ons wederomme behulpelick wesen zoude int vercrijgen van onse gedebourseerde penningen.

Ten zeluen tijde gesonden hebbende ten huijse van den Proost Funck vmme hem te spreecken, zeijde dattet alsnv nijet gelegen was mer dat wij op sanderen daechs smorgens t acht vreu coemen zouden.

Saterdaechs den VII Julij 1576.

Des smorgens gegaen zijnde bij den Proost Funck ende hem vermaent hebbende van onse requesten, die wij gepresenteert hadden in den Secreten Raedt belangende de saecke van Henrick Thimans ende die pretense reuocatie vant verbundt van den jare 1482 ende dat wij mitte apostille daer vp gegeuen nijet beholpen waeren ende dat ons nijet geweijgert mochte werden prouisie in cas dappel in de voerss. saecke van Henrick Thimans, in de welcke zijne E. versochte exhibitie van de sententie van de Ex. van den hertoech van Alua, die wij hem deden, zeijde daer vp dintentie van den houe geweest te zijn (naer zijn vnthouden) dat de penningen, die in de Omlanden kiste moste wesen ende daer van bij Heinrick Thimans als accijsmeester van de Omlanden nijet gereeckent was ten date van de voerss. sententie, vnder dezelue sententie nijet gecomprehendeert en waeren. Waer vp bij mij geseijt werde, dat de sententie sulcx nijet mede en brachte, ingeualle men de zelue verstonde van penningen voer date van dien bij de Stadt van de accijsen ontfangen, dattet zelue geheel absurd ende contrarie dvoerss. sententie wesen zoude alsoe die vande Stadt meer dan 25000 guld. zedert etlicke jaren vande voerss. accijsen voer heur quote genoten hadde ende dat die van de Omlanden jnden jare 1571 gecontendeert hebben nijet alleen tot restitutie vande penningen daer van nijet gerekent was, mer van alle tgunt twelck de Stadt vande voerss. excijsen ende vpcompsten vandien oijt vntfangen ende genoten heeft gehadt, sulcx dattet vreempt was datmen de zelue sententie alsnv verstaen zoude vande ongereeckende penningen. Ende zulcx zijn Eerw. verscheijden onderrechtingen mede gedaen hebbende vande ommeslagen ende collectatien, die d Omlanden dagelicx deden ouer des Stadts burgeren ende ingesetenen mitsgaders heur onderdanen guederen buijten weten ende consent van die van Groningen, zeijde daer inne zeer verwondert te zijn, angemerct de teneur vande voerss. sententie anders mede bracht. Mits twelck angemerct wij versochten interpretatie vpte questoise puncten vandien, seijde dat die vande Omlanden bij requeste versocht hadden, dat de zelue interpretatie noch een tijdt van vier maenden vp gehouden mochte werden vermits de stucken vandien bij zal. Mr. Pieter van Zijl nijet te becoemen waeren ende dat zij versochten copie vande stucken onder zijn Eerw. berustende vmme heml.

daer vp te beraden ofte zij nijet meer scriuen wilden ende dat wij daervmme wel doen souden ende presenteren requeste aen zijn Maj. secreten Raide omme te hebben surcheance van alle proceduren de tijdt van vier maenden vpdat die vande Omlanden middeler mede bescreuen mochten werden, alsoe men in heur absentie geen interpretatie conde doen etc.

Ende alsoe ick zijnre E. presenteerde een zilueren vergulden cop alleen tot een gedenckenisse van onser saecke, en woude die egensins accepteren, seggende dat hij volgende zijnen particulieren gedaen eedt geen gauen moste ontfangen ende noijt ontfangen hadde.

Des smiddaechs hebben wij gegeten bij den heere van Grobbendunck ende den heere van Ruijsbrouck.

Naeden noen hebbe ick gemaect zeecker requeste vmme ten fijne voerss. te presenteren inden secreten Raide.

Ten zeluen daege geweest int logement vanden Graue van Mansfelt dan en conde zijn G. nijet te spraecke coemen.

Sonnedaechs den VIII Julij 1576.

Sijn omtrent den middach van wegen d Omlanden tho Bruijssel gecomen de jonge Abt van Rottum, Johan de Mepsche vpten Ham, Feico Sickinge ende Sijndicus Verrutius.

Des smiddaechs zijn wij te gast geweest bij mijn Eerw. heere van St. Baeffs, alwaer mede te gast waeren de heere van Esschesteijn ende de Burgemeester Amerongen van Vtrecht.

Smaendaechs den IX Julij 1576.

Des smorgens onder anderen van Stadts wegen begruet hebbende den Raedtsheer Hieronijmo del Rhoda ende gerecommandeert hebbende des Stadts saecken beloefde ons alle hulpe ende assistentie te doen.

Ten zeluen daege des smorgens gesonden hebbende ten huijse vanden heere Proost Funck omme hem te spreecken, dede seggen dat hij nijet wel te passe en was.

Ten zeluen dage naede noen gesalueert den heere President Sasbout ende hem onse saecke gerecommandeert, die hij beloefde te rapporteren, ende quaemen alsdoen mede aldaer die vande Omlanden, die omtrent een halff quartier vuijrs bij den President waren.

Ten zeluen tijde gesonden hebbende ten huijse vanden voerss. Funck omme hem te spreken werde geseijt, dat wij

patientie mosten hebben tot sanderen daechs smorgens t acht vijre.

Dijnsdaechs den X Julij 1576.

Des smorgens geweest bij den Heere Proost Funck, die sieckelick vp zijn bedde lach, ende hebben zijnre Eerw. andermael gepresenteert requeste omme te hebben interpretatie vpte sententie vande Ex. vanden hertoech van Alua, ende voerts versocht mandaet in relijeff dappel inde saecke van Heinrick Thimans, daer vp hij zeijde dat hij vp huijden noch in huijs zoude bliuen, mer zoude vp morgen te houe gaen ende de requesten inden Secreten Raidt presenteren. Ende alsoe wij spreeckende werden van die vande Omlanden ende dat zij gecoemen waeren, zeijde den voern. Proost Funck dat hij wel wilde dat wij geaccordeert waren ende dat die heere van Billij een missiue gescreuen hadde aenden President Viglius daer inne hij onder anderen daer van vermaende ende oock mede dat de Stadts jurisdictien behoerden mede te contribueren totte leeninge vande soldaten, alsoe zij bij de zelue mede zijn gebaet ende beschermt. Waer vp wij zeijden dat die contributie nijet en mochte geschieden mit die van de Omlanden alsoe zij geen macht en hebben vmme eenige ommeslagen te doen ouer onse guederen nae vermoegen de sententie vande Ex. vanden hertoech van Alua ende dat zij zedert drie jaren herwaerts ouer d Omlanden tot leeninge vande soldaten vmmegeslagen hebben ouer de 300000 guldens aen Jaertaxen ende dat vp elcken jaertax inden ommeslaech ouerschiet bij de 2000 guldens, waer vuijt men verstaen can dat die vande Omlanden meer dan 30000 guld. ouergehouden hebben, waer van zij geen reeckeninge en doen als zij mede nijet en doen van alle d andere penningen. Waervp bij den voern. Funck geseijt zijnde dattet moegelick was voer de vncosten van collectatie ende anders, werden bij ons geseijt dat zij daer voeren hadden de wijn ende bijeren accijsen inde Omlanden, die ongelijck meer beliepen dan des Stadts accijsen ende voerts communicerende zeijden dat wij brieuen hadden van eenen Graeff Jan van Hollant daermede wij verthoenen zouden, dat de stadts limiten zijn in de wateren gelegen rontsomme dOmlanden sulcx datmen daer vuijt wel verstaen conde wije dezelue Omlanden onderworpen behoeren te wesen, daer inne zijnre E. zeer verwondert was ende beloefde ons in onse saecke alle hulpe ende assistentie te doen.

Ten zeluen tijde gegaen zijnde bij den heere President Sasbout omme hem te vermanen van onse saecke, beloefde onse saecke te rapporteren zoe wanneer hij gehoer mochte hebben, zeggende dat wij dander heeren mede aenspreecken souden.

Ten zeluen tijde zijn wij mede gegaen om de Graue van Mansfelt te spreecken dan was naer thoff gereden.

Naeden middaech was, mits de alteratie van de Spangnaerden in Zeelant, den Raedt van den oorloge vergadert ende werden inden Raedt van den Staet nijet gedaen.

Woensdaechs den XI Julij

Des smorgens vrouch onse saecke gerecommandeert hebbende den Raetsheer Assumville, zeijde dat wij vp huijden patientie mosten hebben ouermits den Raedt vanden oorloge terstont vergaderen soude ende dat de hertoech van Aerschot terstont vuijtreijsen moste ende t auont wederomme coemen soude.

Ten zeluen daege is de Proost Funck mits zijn siecte nijet te houe geweest.

Naeden noen werden ons bij Pompilius Numan deurwaerder vanden Secreten Raide gepresenteert copie van een requeste van de gedeputeerden vande Omlanden, daer bij zij versochten copie vande requeste bij ons zijne Maj. gepresenteert hun saecken concernerende.

Donredaechs den XII Julij 1576.

Des smorgens geweest bijden Graue van Mansfelt ende naer ouerleueringe onser credentie brieff ende des Stadts gedaen eerbiedinge hebben voergedragen onsen Stadts groote sware lasten ende alsoe wij ten behouue van zijne Maj. soldaten geleent hebben ouer de 29000 guldens dat wij den Raedt vanden Staet gepresenteert hadden requeste omme te hebben rembourssement vandien, versouckende zeer ootmoedelick als dat zijne Ex. gelieuen wilde de handt daer aen te houden dat wij daer toe mochten geraecken. Waer vp zijn Ex. zeijde dat alhijer te houe geen gelt en is, ende indien wij eenich middel van penningen wisten in Vrieslant ofte omtrent Groningen, daer wij assignatie vp mochten versoucken, wilde die handt daer aen houden, dat wij daer toe mochten geraecken ende vraechde hoe veel wij ter weecke leenden, daer vp wij seijden dat de Stadt ende Omlanden vandien alle weecke tsamen brengen mosten XVI^{c} guldens

ende dat wij geen gelt en wisten tassigneren, versochten daeromme dat zijne Ex. de saecke voer gerecommandeert wilde houden, twelck zijne Ex. beloefde te doen.

Ten zeluen tijde vernoemen hebbende naeden heere Proost Funck werde ons geseijt dat hij noch sieckelick was ende van daege nijet ten houe en zoude gaen.

Ten zeluen daege naeden noen zijn wij gegaen bij den Baron van Rasschem ende hebben zijn G. gerecommandeert onse saecke, biddende, dat hij de hant daer aen wilde houden dat de Stadt mochte geraecken tot remboursement vande gedebourseerde penningen ende anders naer inhoude onse requeste den Raedt vanden Staet gepresenteert. Daer vp zijn G. zeijde, dat de heere President Sasbout inden Raidt gesproecken hadde omme onse requesten te rapporteren, mer dat zij luijden zoe zeer geoccupeert waeren mitte jegenwoerdige saecken vanden oorloge, dat zij daertoe nijet en hadden moegen vaceren, soude nijettemin onse saecken voer gerecommandeert houden.

Van daer gegaen zijnde bijden Raetsheer Rhoda die wij van gelijcke onse saecke recommandeerden, antwoorde zijnre Eerw. in alle manier als dvoern. heere van Rasschem gedaen hadde.

Vrijdaechs den XIII Julij 1576.

Alsoe de Raetsheer Funck mits zijn siecte ten zeluen daege nijet te houe quam, hebben wij ons des morgens gepresenteert voer de heeren vanden Raedt vanden Staet om onse saecken gedachtich te wesen.

Naeden noen hebbe ick gesalueert den Raedtsheer Rhoda ende hem gerecommandeert onse saecke daer inne hij beloefde alle hulpe ende assistentie te doen.

Ten zeluen tijde gesalueert den heere President Sasbout ende daer nae mijn Eerw. heer van St. Baeffs, die mijn elcx beloefde alle hulpe ende expeditie te doen.

Saterdaechs den XIIII Julij 1576.

Verstaen hebbende dat den heere Proost Funck alsnoch sieck was ende nijet te houe zoude gaen, hebben ons gepresenteert voer de heeren vanden Raidt van den Staet.

Sonnedaechs den XV Julij

Wesende den ommeganck ende processie generaal vant

heijlich sacrement van miracule en hebben dijen dach nijet connen bisongneren.

Ten zeluen dage ontfangen een missiue vande Stadt met een quictantie vanden heere van Billij inhoudende de somma van 8400 carolus guldens.

Smaendaechs den XVI Julij

Des smorgens gesalueert den Proost Funck, die seijde dat hij te houe zoude gaen ende beloefde ons aen expeditie te helpen van onse saecken.

Ten zeluen tijde gegaen zijnde bijden heere President Sasbout, zeijde dat onse requesten geuisiteert waren ende dat wij die vinden zouden bijden Secretaris Bertij, de welcke ons gemoet zijnde vpte straet, omme naer thoff te rijden, zeijde, dat wij naeden middach dezelue zouden halen, ende nae den middach gecoemen zijnde werde ons aengesecht dat wij des anderen daechs smorgens coemen zouden.

Ten zeluen daege naeden noen hebben wij gesalueert mijne heere den President Viglius ende gerecommandeert onse saecken.

Dijnsdaechs den XVII Julij 1576.

Des smorgens geweest bijden Secretaris Bertij ende hebben aldaer verstaen, dat op onse requesten, belangende de versochte betalinge vande huijsen ende landen affgebroecken ende vuijtgedoluen ter oersaecke vant casteel ende voerts aengaende toopenen ende sluijten vande poorten ende vphoudinge vande coopmanschappen, missiuen geconsenteert waeren aenden heere van Billij Stadtholder etc.

Van daer gegaen zijnde bijden heere tresorier Schetz ende vereijsschende naer onse requeste vande gedebourseerde penningen, zeijde die zelue noch nijet ontfangen ofte geuisiteert te hebben.

Ten zeluen tijde hebben wij gecregen appoinctement vp vnse requeste belangende de versochte interpretatie vpte sententie vande Ex. van den hertoch van Alua, dat de zelue geuoucht zal werden bij dandere stucken de zelue saecken concernerende.

Voerts naeden noen gesonden hebbende ten huijse van den heere Proost Funck vmme hem te spreecken van onse saecken, werde ons aengesecht dat wij patientie mosten hebben tot sanderen daechs smorgens.

Swoensdaechs den XVIII Julij 1576.

Des smorgens geweest bij den heere Proost Funck ende zijnre Eerw. gepresenteert de requeste mitten appointemente belangende de versochte interpretatie vande sententie vande Ex. vanden hertoech van Alua ende versocht dat zijnre Eerw. ons doch wilde helpen ande voerss. interpretatie, alsoe de zelue gedaen zijnde zal wesen de decisie van veele saecken. Daervp zijnre E. zeijde al gereet te zijn omme de saecke te rapporteren ende dat die saecke daer toe al is geinstrueert, dan terwijlen die vande Omlanden omme dezelue interpretatie nijet en solliciteren en die oock nijet en begeren, dat wij wel doen zullen ende spreecken den heere van Indeuelt ende andere heeren vanden Secreten Raide ten eijnde zijne E. audientie mach crijgen vmme dvoerss. saecke te rapporteren. Hebbende mede ouergeleuert copie autentijck vande voerss. sententie beneffens die requeste van Heinrick Thimans, jtem extract vuijt beijde parthien interpretatien dienende vpt laeste articul vande voerss. sententie.

Van daer gegaen zijnde ten huijse van Doctor del Rio hebben hem gecommuniceert dvoerss. saecke ende versocht dat hij de handt daer aen wilde houden, dat wij mochten geraecken totte voerss. interpretatie vp dat wij eens vander Omlanden molestatien ontlast mochten wesen ende in rust ende vrede mochten leuen, waer inne hij ons preese ende beloofde alle hulpe ende assistentie te doen.

Ten zeluen tijde mede gesproecken den heere van Indeuelt ende hem gerecommandeert dvoerss. saecke.

Ten zeluen tijde omtrent X vre insinueerde Pompilius Numan deurwaerder vanden Secreten Raide ons seeckere tweede requeste van die van den Omlanden mitten appoinctement vanden zeluen Raide, daer bij zij versochten dat onse requesten ende appoinctementen, heur saecken concernerende, heml. gecommuniceert zouden werden, daer tegens ick gemaect hebbe seeckere scriftelicke antwoert ende verclaringe, die wij den voerss. deurwaerder naeden noen ouergeleuert hebben omme inden Raidt gepresenteert te werden.

Sijn mede geweest voerden noen ten huijse vanden heere tresorier Schetz mer en was nijet bij huijs.

Donredaechs den XIX Julij vts.

Des smorgens geweest zijnde mitten heer burgemeester Ubbena bijden heere tresorier Schetz, zeijde hij brieuen

ontfangen te hebben van Thomas Fiesco, daer bij hij versocht dat wij opten X Augustus toecoemende wilden betalen tot Lingen ten behouue van Graue Otto van Schouwenburch vijff duijsent daelders tot 32 st. tstuck, thoenende ons seeckere brieuen mittet dubbelt vandien, die zijn Gestr. zeijde bijden voerss. Fiesco ten fijne voerss. aen burgemeesteren ende Raidt van Groningen gescreuen te zijn, seggende datmen middel moste soucken vmme den voern. Graue daervan te contenteren. Daerop wij seijden, dat wij daer mede nijet geholpen en waren, mer rembourseement mosten hebben van alle onse gedebourseerde penningen alsoe wij anders vuijt onse schulden nijet en wisten te geraecken, angemerct wij omme te voercomen alle onlust ende inconuenienten de gedebourseerde penningen tallen plaetsen geleent ende oock vuijt gerechts handen gelicht hebben, sulcx dat wij gereede penningen moeten hebben omme onse creditoers te voldoen. Daer op zijn Gestr. zeijde, dat te houe geen penningen zijn te becoemen, mer dat wij wadt anders mosten dencken off de Coninck in onse quartier geen gueden en heeft, daerop wij eenige assignatie souden moegen versoucken, ende off wij geen priuilegien en begeren, ofte ijet anders, waer mede men onse gemeente best zoude moegen benougen, angemerct men nv ter tijdt wel soude crijgen datmen op een ander tijdt nijet en zoude weten te becoemen, daer op wij seijden dat wij gelt mosten hebben ende dat onse Stadt priuilegien genouch heeft, dan dat se die nijet en mochte gebruijcken mits het groot hinder ende letsel vande soldaten inde voerss. Stadt in garnisoen leggende, ende datmen dezelue Stadt ende gemeente geen aengenamer dinck en zoude moegen doen dan ingeualle men het casteel, geheel onnodich ende de stadt bouen mate schadelick ende hinderlick wesende, mochte wech nemen. Waer op angemerct zijn Gestr. zeijde, dattet zelue te verre gecoemen was, zeijden wij daer tegens dattet zelue inde minste defensie als noch nijet gebrocht is ende met veel duijsenden in vijftien jaren alsnoch nijet gemaect en zal wesen ende dat de stadt in tijde van noodt althans deur tvoerss. casteel zeer grootelick zoude wesen gecrenct ende ongelijck meerder garnisoens behouuen zoude dan offer tcasteel nijet en ware, ende sulcx voerts verhalende vande rigoreuse constraincte, die ons gedaen werdt ende waeromme wij dagelicx gedrongen werden zoe grooten somme tot leeninge vande soldaten op te brengen, versouckende mitsdien dat zijne Gestr. als ons eenige voerstander ons in deesen

wilde assisteren, zeijde dat wij wel doen souden ende tzelue mede te kennen geuen den heere van Berlaijmont, den President Sasbout ende anderen ende dat hij van heml. van onse saecke vermaent zijnde beter middel zoude hebben omme ons te helpen. Nijettemin dat wij een ander middel onder malcanderen soucken mochten omme te sijen off wij eenige penningen vanden heere Fockeren factoer Monpaert (die alhijer tho bruijssel verwacht werdt) conden lichten ende sulcx ande Maj. wederomme versoucken mochten affdracht vandien.

Ten zeluen tijde geweest totten Secretaris Bertij ende hem vermaent omme dexpeditie van onse missiue.

In ons logijs gecoemen zijnde werden ons bij Caspar de Secretaris vanden voerss. Graue van Schouwenberch geleuert dvoerss. missiue van Fiesco, die wij opgebroecken ende geuisiteert hebben, seggende dat wij onder malcanderen daer van spreecken souden en was sulcx als hijer nae volcht [1]).

Vrijdaechs den XX Julij 1576.

Des smorgens geweest bijden heere President Sasbout ende hem gerecommandeert onse saecken belangende die ontheffinge vande weeckleeninge ende omme te hebben restitutie van onse gedebourseerde penningen, seggende dat wij brieuen gecregen hadden dattet onse stadt nijet langer en mochte harden mitte weeckleeninge, waarop hij seijde dat wij noch XIIII dagen ofte een maent die leeninge continueren zouden ende datmen alle daege bescheijt vuijt Spangnen verwachte watter te doen zoude staen, angemerct men dagelicx nijet en arbeijde dan omme die soldaten etende te holden, hebben voerts gerecommandeert die vorsc. saecke omme te hebben interpretatie opte sententie vanden hertoech van Alua. Waer inne hij ons beloefde alle hulpe te doen.

Ten zeluen tijde geweest bij den heere van Grobbendonck ende hem gerecommandeert onse saecke, ende alsoe wij requeste gepresenteert hadden omme te hebben rembourrsement vande somme van 28520 carolus guld. ende nv onlancx noch ontfangen hadden een quijctantie vanden heere van Billij, inhoudende die somme van 8400 guld., hebben zijne Gest. een ander requeste gepresenteert, inhoudende augmentatie vande voerss. somme, ende die eerste requeste

---

[1]) De brief is in het h. s. niet opgenomen.

naar ons genoemen, waer op zijn Gestr. ons beloefde mitten eersten een guede apostille te doen hebben.

Van daer gegaen zijnde ten huijse vanden heere van Jndeuelt, den heere Proost Funck ende den Raetsheere Assumleuille, hebben hem elcx gerecommandeert onse saecke belangende dvoerss. interpretatie als wij mede gerecommandeert hebben den Raetsheer Del Rio, die ons elcx beloefde expeditie te doen hebben.

Ten zeluen tijde mede geweest zijnde ten huijse vanden heere van Berlaijmont omme zijn G. te recommanderen onse saecke, was alsdoen een post vanden heere van Hierges gecoemen, mits twelck wij zijn G. alsdoen nijet spreecken en mochten. Voerts geweest zijnde ten huijse van mijn heere van St. Baeffs ten fijne als vooren, was zijn Eerw. met eenige heeren vanden Secreten Raide geoccupeert.

Nae den noen was de Raedt vanden Staet geoccupeert mits daencompste vande gemutineerde Spangnaerden.

Saterdaechs den XXI Julij.

Hebben wij ons des smorgens te houe verthoent ende veruolcht expeditie op onse saecke. Naeden noen en werde nijet gebisongneert dan in saecke van oorloge.

Sonnedaechs den XXII Julij 1576.

Coemen inden morgenstont omtrent Bruijssel 1200, ofte zoe eenigen seggen wilden, 1500 gemutineerde Spangnaerden, die drie maenden betalinge wilden hebben ter cause van heur verloopen besoldinge ende noch twee maenden in plaetse vande plunderinge van Zirricxzee.

Ten zeluen daege gesonden een pacquet naer Groningen met Adolff die boede.

Smaendaechs den XXIII Julij

Werden mits daencompste vande voerss. Spangnaerden omtrent bruijssel nijet getracteert dan van heur betalinge.

Dijnsdaechs den XXIIII Julij

Smorgens gesonden hebbende omme den heere Proost Funck te spreecken werde ons gesecht dat hij van dijen dagh nijet te houe zoude gaen.

Ten zeluen tijde geweest bijden tresorier Schetz ende hem gerecommandeert onse saecke, die zeijde, dat de Raedt vanden Staet ende die vander finantie althans onledich ende

doende waren mitte betalinge vande voerss. gemutineerde Spangnaerden ende souden nijettemin onse saecke gedachtich zijn.

Swoensdaechs den XXV Julij

Wesende St. Jacobsdach tsauonts tusschen VII ende VIII vren ouernallen omtrent 1500 gemutineerde Spangnaerden de stede van Aelst in Vlaenderen.

Donredaechs den XXVI Julij

Alsoe inde morgenstont binnen Bruijssel tijdinge quam, dat dvoerss. gemutineerde Spangnaerden met gewelt binnen Aelst gecoemen waeren, is daer deur terstont zeer groote murmuratie ende rumoer onder de burgeren gecoemen, sulcx dat doctor Hieronijmus de Rhoda Raedt vanden Staet ende Capiteijn Juliaen Romero tzelue verstaen hebbende ende willende met eenige cofferen vuijtte stadt vertrecken, werden hun tzelue bijde burgeren beleth, de welcke daer deur te meer ontroert wesende, zijn ten laesten omtrent XI vren voer de middach subijtelicken eenige burgeren opte marct vergadert ende sulcx met blooten rappieren ende andere heur geweer, voerts loopende ende roupende, dat zij nae thuijs vanden heer van Berlaijmont wilden (vermits zij verstaen hadden dat aldaer ten huijse eenige lange roers, stormhoeden, lonten ende spiesen, geleden zeeckere dagen, gebracht waren) is hemluijden bouen de canter steen een spangnaert gemoet, eertijts dienaer van Rhoda, dewelcke mits zijn qualick spreecken ende bijten op zijn duijm (zoemen zeijde) inde zelue furie is doot gebleuen. Ende sulcx dvoerss. burgeren noch voorts loopende is hun int gemoet gecoemen Le grand bailliu de brabant, die hun met guede woerden gestilt ende weder te rugge heeft doen gaen. Mer zijn ten zeluen tijde eenige schutters van wege die magistraet gesonden geweest ten huijse vanden graue van Berlaijmont omme te vereijsschen naede voerss. roers, die hemluijden bij jnuentaris ouergeleuert heeft omtrent 100 roers met flesschen, lonten ende stormhoeden, 100 spiesen enke X ofte XII rustingen, die zijn G. zeijde ouer twee ofte drie maenden ten behouue van zijne zoenen gecoft te hebben.

Waer naer dvoerss. schutters gegaen zijn ten huijse vanden swager van capiteijn Juliaen Romero, die zijn natuerlicke dochter getrouwt heeft, ende hebben aldaer geuonden twee tonnen buspuluere ende eenige spiesen.

Al twelck die spangnaerden vernoemen hebbende, hebben hun terstont altesamen in huijs gehouden ende dvoern. Rhoda, Juliaen Romero ende Alonso de Verguas ouerste capiteijn vande lichte paerden hebben hun op scouincx hoff begeuen.

Ende zijn sulcx verscheijden huijsen, daermen vermoede eenige Spangnaerden gelogeert te zijn, bijde voerss. schutters ten zeluen daege besocht geweest.

Waer mede tvoerss. rumoer alleijnskens gestilt zijnde, werden dvoerss. gemutineerde spangnaerden omtrent den auont bijden Raedt vanden Staet verclaert te wesen vianden van zijne Maj. ende werden bij openbaer vuijtroupinge opte wijcken vande straeten verboeden hemluijden eenige assistentie te doen, jtem dat geene vuijtheemsche persoenen vuijt heur logijs mochten gaen op lijfstraffe, jtem datmen geen huijssouckinge meer en zoude doen sonder spetiael beuel vande Magistraet.

Waer deur wij beleth zijn geweest dijen dach te bisongneren ofte solliciteren.

Vrijdaechs ende Saterdaechs den XXVII ende XXVIII Julij 1576.

Was den Raedt vanden Staet ten huijse vanden heere President Viglius beesich mitte voerss. saecken ende gingen alsdoen de heeren vanden Secreten Raide ende vander finantie nijet te houe.

Sonnedaechs den XXIX Julij

Werden tot Bruijssel tijdinge gebracht dat de heer van Hauere ten zeluen dage tot bergen in Henegouwen vuijt Spangnen gecoemen was, denwelcken den hertoech van Aerschot zijn broeder ten zeluen dage aldaer te poste te gemoet reede.

Gesonden een pacquet brieuen tho Groningen.

Smaendachs den 30 Julij

Sijn wij des smorgens bijden heere Proost Funck geweest ende hebben zijnre E. gebeden omme expeditie onser saecke, twelck hij beloefde te doen, seggende dat wij den heere van Jndeuelt aenspreecken zouden (gelijck wij na den noen deden) ten eijnde hij audientie mochte hebben ende angaende de saecke van Henrick Thimans, dat daer op geappoincteert was, datmen de requeste stellen soude in handen vande

gedeputeerden vande Omlanden omme daer tegens te seggen. Sijn voerts gegaen ten huijse vanden heere tresorier Schetz ende hebben hem gerecommandeert onse saecke, desgelijcx gesolliciteert aenden secretaris Bertij omme geexpedieert te hebben onse missiue.

Naeden noen compt den heere van Hauere vuijt Spangnen tho Bruijssel.

Dijnsdaechs den laesten Julij.

Veruolgende expeditie van onse saecken, zeijde de Proost Funck opt hoff coemende, dat hij onse stucken mede genoemen hadde omme in onse saecke te bisongneren.

Naeden noen insinueerde Pompilius Numan deurwaerder vanden Secreten Rhaide ons een derde requeste van die vande Omlanden met zeecker appoinctement vanden voerss. Raidt in date den XXX Julij, inhoudende dat wij hemlieden communiceren zouden dappoinctementen, bij ons verworuen, binnen twee dagen ofte dat de zelue zouden werden gehouden voer gereuoceert. Daer op wij den 1 Augustus den zeluen deurwaerder seeckere scriftelicke antwoert ouergeleuert hebben, wesende in effecte conform de voergaende antwoert opten XVIII Julij opte Omlanden twee eerste requesten ouergegeuen.

Woensdaechs den 1 Augustus 1576.

Geweest voerden noen bijden tresorier Schetz ende hem gerecommandeert onse saecke, die seijde dat hij ons gaerne helpen zoude zoe verre hij eenich middel van gelt wiste, mer dat wij wel doen zouden ende spreecken den heere van Rasschem ende geuen hem opt swaertste onsen noot te kennen ende dat wij mede seggen souden dat hij, wesende metten hartoech van Alua tho Groningen, ons wel hulpe beloeft hadde belangende de restitutie vande penningen, die de stadt tot leeninge soude moegen debourseren ende dat hij alsnv zijn schouderen optrect ende ons weijnich troost contrarie dvoerss. belofte.

Vanden zeluen dage tweemael geweest zijnde ten huijse vanden heere van Rasschem, was telcken reijse vuijt.

Naeden noen hebben wij mijn heere den President Viglius begruet ende hem onse saecke gerecommandeert, die zeijde dat de heeren voerden noen onse saecken gesproecken hadden ende dat die mits dese jegenwoerdige oproerte vande spanguaerden

was geretardeert ende zouden nijettemin de zelue recommanderen.

Alsoe opte requeste van Heinrick Thimans geappoincteert was, dat die gestelt zoude werden in handen vande gedeputeerden vande Omlanden, is de zelue den laesten Julij voerss. heml. bij Pompilius Numan geinsinueert omme daer tegens te seggen heur guet duncken binnen vier dagen.

Donredaechs den II Augustus 1576.

Des smorgens geweest bijden heere van Rasschem ende hem gerecommandeert onse saecke, die ons beloefde expeditie te doen hebben zoe rasch als de heere van Grobbendonck rapport gedaen zoude hebben van onse requesten, twelck wij den heere van Grobbendonck terstont gerelateert hebben, die ons beloefde aen expeditie te helpen.

Ten zeluen tijde mede begruet de heere Proost Funck ende hem gerecommandeert onse saecke.

Naeden noen en mochten wij, mits den grooten slachregen, nergens gaen.

De Walen binnen Zirricxzee leggende onder tregiment van Mons. de Dragon beginnen te mutineren om heur betalinge ende smijten in de stadt alle de glasen aen stucken den II Augustus 1576.

Vrijdaechs den III Augustus 1576.

Des smorgens geweest bijden heere Proost Funck ende gerecommandeert onse saecke belangende djnterpretatie vande sententie vande Ex. vanden hertoech van Alua, daer op hij seijde ons aen expeditie te willen helpen mits dat wij spreecken souden den heere van Jndeuelt, dat hij bij zijn propoost wilde bliuen omme audientie te hebben, gelijck wij ten zeluen tijde gedaen hebben.

Saterdaechs den IIII Augustus

Des smorgens geweest bijden heere van Grobbendonck ende zeijde dat hij rapport gedaen hadde van onse saecke, dan alsoe te houe geen gelt is, datmen ons de schulde bekennen zoude ende dat wij voer ditmael daer mede patientie zouden moeten hebben, waer op ick zeijde dat wij daer mede nijet geholpen zijn ende dat wij met sulcken antwoert nijet thuijs en mochten coemen, mer dat wij mosten hebben affdracht vande schult van Sr. Thomas Fiesco ende restitutie mosten hebben ten minsten van 16000 gulden buijten rechts handen gelicht ende datmen belangende die reste zijen

mochte dat wij daer voeren eenige verseeckerheijt crijgen. Waerop zijn Gestr. zeijde dat wij wel doen zouden ende versoucken aen dandere heeren vander finantie als den Graue van Berlaijmont ende den Baron van Rasschem dattet hoff ons wilde affdracht doen vande voerss. schulde ende voerts handelen mitten heeren Fockeren factoer, dat wij mochten ontfangen de penningen, die de zelue Fockeren in Vrieslant verschenen zijn ende beloefden ons in als behulpelick te wesen ende bekentenisse vande schult te doen hebben.

Vandaer gegaen zijnde bij doctor Del Rio hebben hem gerecommandeert onse saecke belangende dinterpretatie vande sententie vanden hertoech van Alua ende versocht expeditie vandien. Daerop hij zeijde dat de heere Proost Funck geordonneert was die stucken te duersien ende mitten eersten rapport te doen ende wilde opte saecke letten.

Ten zeluen daege tsauonts omtrent VI vren jnsinueert ons Pompilius Numan twee der Omlanden requesten mitte appoinctementen vandien beijde in date den III deeser maent, deene inhoudende tversouck omme executie te hebben opte sententie van lieutenant ende hooftmannen gegeuen tegen Heinrick Thimans, dandere ten eijnde de Oldampten ende Stadthemrijcken voertaen mitte Ommelanden zouden contribueren in alle schattingen ende Ommeslagen, die bij hemluijden geconsenteert ende vuijtgeseth werden tot onderholdinge vande soldaten, ende werden ons beuolen binnen vier dagen daer tegens te seggen ons guet beduncken.

Sonnedaechs den V Augustus 1576.

Geschreuen een missiue aenden Erntfesten heere Burgemeesteren ende Raidt van Groningen ende daer inne veradverteert die gelegentheijt van onse saecken.

Smaendaechs den VI Augustus

Des smorgens geweest bijden heere tresorier Schetz ende hem in presentie vanden commijs Rijnckhout gerecommandeert onse saecke, seggende dat wij alle daechs groote clachte hoorden van onse stadts beswaernisse ende nijet langer en wisten eenige leeninge te [1]).

Daer op dvoern. tresorier Schetz seijde, dat hij ons gaerne helpen soude, mer datter geen gelt en was ende, ingeualle daer gelt te houe ware, datment mits deese troublen nijet en mochte outbeeren.

---

[1]) Hier is het woord, *doen*, vermoedelijk weggelaten.

Daerop wij wederomme met veele clagende woerden zeijden, dat wij gelt mosten hebben omme Thomas Fiesco ende parthien, die heur gelt in rechts handen geleijt hebben, te contenteren.

Waer op dvoern. tresorier seijde tegens den voerss. commijs, waerachtich te wesen dat wij ten dienste vande Maj. gefurneert hebben de somme van 60000 guld., noch 50000 guld. ende noch 12000 guld. voer een jaer interest ende dat de Ex. vanden hertoech van Alua ons daer mede beloeft heeft vrij te houden vanden casteel ende andere lasten ende dattet daeromme redelicke was datmen ons contenteerde ende beloefde ons alle hulpe ende assistentie te doen.

Naeden middach gesalueert hebbende mijn Eerw. heere van St. Baeffs, seijde dat wij op een zeer onbequamen tijdt alhijer gecoemen zijn, alsoe hijer te houe geen gelt en is, ende dat wij noch een maent patientie mosten hebben totte compste vanden nijeuwen Gouuerneur, die wij doch. souden moeten coemen begroeten, ende dat hij ons inde gelt saecken althans nijet en wiste te helpen, mer soude ons in andere saecken behulpelick wesen etc., seggende mede dat de Westvriesen ende d Omlanden insgelijcx op een onbequaemen tijdt gecoemen waeren om gelt te hebben.

Ende alsoe ick begonste te verhalen onse stadts groote lasten, seijde dat hij daer op nijet en conde antwoerden.

Dijnsdaechs den VII Augustus 1576.

Geweest des smorgens bijden heere van Rassegem ende hem gerecommandeert onse saecke, die ons beloefde aen expeditie te doen helpen, dan alsoe te houe geen gelt en is, dat wij zeluer eenige aenwijsinge mosten doen, waer men eenige penningen zoude moegen becoemen, daer op wij seijden geen raidt te weten omme eenich gelt, mer dat wij tzelue versochten aen zijne Maj. ende dat wij nijet en twijffelden off zijn Maj. en zoude ons assisteren vermits der Stadts Groningen getrouwe diensten.

Ten zeluen tijde mede begruet den heere tresorier Schetz, die ons weijnich troost gaff van eenige vruchtbare expeditie ofte antwoerdt.

Woensdaechs den VIII Augustus

Smiddaechs bijden heere President Viglius te gast wesende was aldaer mede de heere Proost Funck, die seijde den Secreten Raidt alsnv te bisongneren in onse saecke,

ende dat wij wel doen souden ingeualle wij onse stadts geschillen mitte Omlanden int vruntlick conden veraccorderen ende verlijcken alsoe die vande Omlanden hem te kennen gegeuen hadden dat ter oorsaecke van heur reuocatie vant verbundt, jnden jare 1482 tusschen stadt ende landen gemaect, questie was voerden heere van Billij Stadtholder van Vrieslant ende vier ofte vijff rechts geleerden ende dat de saecke alreede volscreuen was bij eijssch, antwoerde, replijck ende duplijck, waer vuijt noch veel questien mochten rijsen. Daer op ick zeijde, dat de stadt aldaer hadde geproponeert exceptie declinatoir ende van renvoij voer zijne Maj. Secreten Raide, alsoe de questien resulteerden vuijte sententie vande Ex. vanden hertoech van Alua vpten VII Augustus anno 1571 tusschen Stadt ende landen gewesen, opte interpretatie vande welcke alsnoch questie hangt voerden voerss. Raide, et quod proinde continentia causae non debeat diuidi, mer dat ten principalen bij ons nijet en is geantwoert ende dat de Stadt geen swaricheijt en maect in die pretense nulle reuocatie, die om redenen in tijdt ende wijle te deduceren haer nijet en mach praeiudiceren, ende verhalende sulcx de stadts sware lasten, recommandeerde onse saecke, tot expeditie vande welcken zijne Eerw. ons beloofde te helpen.

Donredaechs den IX Augustus

Geweest des smorgens omme te spreecken den heere tresorier Schetz dan en conden hem nijet becoemen.

Ten zeluen daege ontfangen vanden secretaris Bertij twee missiuen aenden heere van Billij, deene belangende het oopenen ende sluijten vande poorten ende waterboemen ende het vuijt ende invoeren vande coopmanschappen ende die andere beroerende de huijsen ende landen ter oersaecke vant nijeuwe aengelechte casteel tho Groningen geruijneert ende affgebroecken.

Ende alsoe de heere Proost Funck doende was in onse saecke belangende dinterpretatie vande sententie vanden hertoch van Alua en hebben van dessen dach aen zijnder E. nijet gesolliciteert.

Vrijdaechs den X Augustus.

Wesende St. Laurens dach des smorgens gesproecken den heere tresorier Schetz ende den commijs Rijnchout ende seijde dvoerss. tresorier, dat hij om ons gedacht ende rapport gedaen hadde ende hoe wel daer geen middel en is van

gelt, dat hij nochtans soe veel doen ende die schult bekent maecken zal ende datmen alsdan zal doen bescriuen den heere Fockeren factoer omme te zijen dat wij tjaer rente, dat hem nv in Vrieslant verschenen is, moegen ontfangen mits dat die vande finantie met hem handelen zullen ende dat de stadt tot alle verseeckerheijt daer van zal geuen haer obligatie.

Den IX deeser maent omtrent den auont ontfinck ick een missiue vande heere van Billij bij zijn secretaris gescreuen, daer bij wij veraduerteert werden dat die vande Omlanden zijne G. ouergegeuen hadden seeckere doleantie tegens de Stadt ende Lieutenant van Groningen, die zijne G. met eenen expressen boede ouergesonden hadde, mer dat de zelue tusschen Sutphen ende Dotecum affgeset was, ende dat zijne G. daeromme de zelue mitten eersten post weder ouer seijnden soude.

Saterdaechs den XI Augustus 1576.

Des smorgens geweest zijnde bijden heere Proost Funck hebben zijne E. gegeuen seeckere scriftelick aduertissement dienende tot instructie van onse saecke, zoe belangende dinterpretatie vande sententie vanden hertoech van Alua, als oeck mede vande proceduren tusschen Stadt ende Landen gehouden voer den heere van Billij Stadtholder ter oersaecke van de pretense reuocatie vant verbundt vanden jare 1482. Ende seijden alsdoen zijne E. eene missiue ontfangen te hebben vanden heere van Billij Stadtholder, daer bij hij zeer ernstelick versochte datmen, zoe verre het doenlick was, Stadt ende Landen wilde verlijcken van alle heur differenten ende geschillen, opdat wij eens in rust ende vreede met malcanderen mochten leuen, ende discourerende sulcx op onse Stadts stapel ende stapelrecht, zeijde zijne E. dat wij voer date vande voerss. sententie zeer weijnich geprobeert hadden ons stapelrecht ende alsoe dijes iegenstaende zijne Ex. geneicht was de Stadt te helpen, dat de zelue daeromme, zonder eenich regard te nemen op beijde parthien gerechticheijt, de sententie vuijtgesproecken ende buijten de resolutie vanden Raidt daer bij geuoucht hadden de vier maenden, mer dat wij nijet behoerlicken geprobeert hadden onsen stapel ende stapelrecht ende hoe wel de sententie nijet mede en bracht eenige clausule prouisioneel, dat nochtans dintentie vanden Raidt sulcx geweest hadde, dat de zelue bij prouisie alleen was vuijtgesproecken ter tijdt ende wijle der saecken gelegent-

heijt ende den tijdt anders souden vereijsschen, ende aengemerct die vande Omlanden alsnv gereuoceert hebben tvoerss. verbundt, waer vuijt geschapen zijn veel questien tusschen dvoerss. Stadt ende Landen van nijeuws te rijsen, dat wij daeromme wel doen zouden, ingeualle wij de saecke, int vruntlick conden verdragen, ende de zelue verbleuen aen vier ofte vijff geleerde persoenen, nominerende tot dijen eijnde den President van Vrieslant ende den Cancellier van Gelderlant met eenige andere heeren van Ouerijssel. Ende alsoe die vande Omlanden bij requeste te kennen gegeuen hadden, dat, inde saecke belangende de reuocatie vant verbunt, voer den heere van Billij gescreuen was bij eijsch, antwoerde, replijck ende duplijck, dat den Secreten Raidt missiue gescreuen hadde aenden heere van Billij omme te verstaen die gelentheijt [1]) vander saecke met zijn aduijs ende dat dijes nijettemin den Raidt dinterpretatie hadde gedaen ende dat hij last hadde omme de zelue te communiceren mijn Eerw. heere van St. Baeff ende mijn heere President Sasbout.

Waer op ick seijde, eerst belangende de stapel ende stapelrecht, dat wij van allen ouden tijden in possessie van dien zijn geweest ende tzelue nijet vercregen hadden vuijt eenich verbundt jnden jare 1482 tusschen stadt ende landen gemaect, mer voer date vandien bouen memorie van menschen hadden gehadt, alst blijcken mach vuijt seecker verbundt jnden jare 1500 tusschen hertoch Aelbrecht van Saxen, ofte heer Joriaen van Thoorn vuijt zijnen naem, ende dvoerss. Stadt Groningen gemaect, ende hoe wel wij daer van geen bezegelde priuilegien exhibeerden, dat daeromme onse gerechticheijt nijet te min is, aengemerct dvoerss. Stadt altoes een rijckstadt ende vande hense steden is geweest, die veel gerechticheijden genieten, hoe wel zij daer van geen bezegelde priuilegien en hebben, ende dat nijet te twijffelen is off de Stadt gefundeert zijnde, met veele gerechticheijden voersien is geweest, dienende altesamen tot prosperiteijt ende conseruatie vandien, gelijck men zijet geschien in veel andere steden.

Ende aengaende die pretense reuocatie vant verbundt zeijde dat zelue ons nijet en mach preiudiceren, alsoe die vande Omlanden omtrent 18 ofte 19 jaren nae date vandien tzelue, contra fidem datam, datelicken hebben gecontrauenieert ende ingebroecken, mits viantlicke wijse in Groningerlandt ende

---

[1]) Gelegentheijt.

voer Groningen brengende hertoech Aelbrecht van Saxen, mit wijens hulpe zijluijden de Stadt zulcx hebben benauwt, dat die van Groningen benodicht werden mitten voerss. hertoch een tractaet van vreede aen te gaen, onder conditie nochtans, dat die van Groningen daer bij gebleuen zijn in de possesie ende tgebruijck vanden stapel ende stapelrecht, woe zij voer de zelue erringe bouen memorie van menschen hadden gedaen. Jtem datmen inde Landen gheen bijer brouwen zoude omme te vercoepen ende geen vreemde bieren inde Landen tappen omme te vercoepen, ende aengaende de vordere poincten int voerss. tractaet geroert, dat die gereserueert zijn geweest totter decisie vant camergerecht tho Spiers. Waer vuijt men wel can verstaen dat de verbunden voer den jare 1500 tusschen Stadt ende Landen gemaect, ten zeluen tijde van onwaerden gehouden ende nijet meer geacht zijn geweest, mer heur questien mit recht hebben willen laten termineren ende slijten, ende dattet mitsdien ridiculoes is, tgunt die van de Ommelanden vande reuocatie vant verbundt vande jaren 1482 alsnv voertstellen, wandt ingeualle tzelue verbundt in esse gebleuen hadde en hadde nijet van noode geweest een nijeuw tractaet te maecken ende die decisie van camerrecht te verwachten.

Voerts aengaende tverbliuen vander saecken aen vier ofte vijff geleerden, seijde dat wij tanderen tijden in onsen Raedt int bijwesen vande treffelickste burgeren daer van gesproecken hadden, mer dat zij om verscheijden redenen, daer toe nijet en conden verstaen ende begeerden de questien bij zijne Maj. Secreten Raide rechtelicken getermineert te hebben, diemen alles guets toebetrouwde, ende dat wij sulcx voerden heere van Billij geproponeert hadden exceptie declinatoer ende van renuoij voerden zeluen Raidt, ende verhoepte alsdan naerder te deduceren onse gerechticheijt ende dat de Stadt lange voer d'Omlanden is geweest, die nijet en zijn dan aenwassen, angemerct men in voertijden met een geladen hulck plach te coemen voer St. Walburchs kercke, die alsdoen een geweldige starcte was, ende sulcx voerts verhalende des Stadts gerechticheijden recommandeerde zijnre E. onse saecken ende werde int vuijtgaen ontboden de Sijndicus der Omlanden.

Sonnedaechs den XII Augustus 1576.

Alsoe den geheelen dach zeer regende, hebben nijet gesolliciteert ende was alsdoen weder seeckere gerufte naeden

noen onder de burgers van bruijssel, die opte marct waeren, tegens eenen spangnaert, die opt stadthuijs liep, ende inde ommeganck van Bruijssel tegens die burgers wadt grootmoedich gesproecken hadde.

Smaendaechs den XIII Augustus 1576.

Des smorgens geweest bij den heere van Grobbendonck, die seijde in onse saecke gebisongneert ende wadt ontwerpen te hebben ende dat hijt dandere heeren communiceren soude.

Ten zeluen tijde geweest bij den heere Proost Funck ende ouergeleuert het narré van de sententie vanden hertoch van Alua, met extract vant lxx art. vuijte Omlanden Replijcke in julio 1571 tot bruijssel ouergegeuen, dienende inde saecke van Heinrick Thimans ende daer bij verthoont dat ter cause vande penningen bij de stadt, vuijt handen van Heinrick Thimans ontfangen, questie geweest is voer de hertoch van Alua ende dat de Stadt bij de voerss. sententie daer van is geabsolueert.

Waer op dvoerss. heere Proost zeijde, dat hij wel wiste ter cause vandien questie geweest te zijn ende dat dinterpretatie al gereet was ende alleen bijde heeren President Viglius ende Sasbout geuisiteert ende voorts geextendeert mosten werden, mer dat wij wel doen souden, ingeualle wij alle onse questien wilden verbliuen aen eenige rechtsgeleerden, die de saecke mochten termineren ende zoe verre zij parthien nijet en conden verlijcken, dat alsdan eenige van heml. de saecke soude moegen rapporteren inden Secreten Raide, omme aldaer getermineert te werden, wandt hoe wel dinterpretatie gereet is ende men belangende de twist saecke, vuijte sententie geresen, de verclaringe heeft gedaen, datter nochtans geschapen zijn swaerder questien tusschen Stadt ende Landen te rijsen, mits de reuocatie vant verbundt bij de Omlanden gedaen, waer mede zij maintineren in heur oude vrijheijt, gelijck zij waren voerden jare 1482 gestelt te zijn. Waerop ick zeijde, dat de Stadt getroost moste wesen te verwachten de questien die dOmlanden vuijt saecke vande voerss. pretense reuocatie zouden moegen moueren, mer datmen ons daer mede nijet en mochte depossesseren van onse hebbende gerechticheijt, daer inne wij veel hondert jaren voer den verbundt zijn geweest als genouch verstaen can werden vuijt seecker tractaet van paijs inden jare XV^{c} tusschen hertoch Albrecht van Saxen ende de Stadt Groningen ge-

maect. Ende aengaende tverbliuen vande saecke, seijde daer van inde winter laestleden groote communicatie geweest te zijn onder des Stadts gemeene geswoerens ende oeck int bijwesen vande treffelickste burgeren, alsoe die vande Omlanden alsdoen sulcx mede hadden versocht, mer dat dvoerss. geswoerne ende burgeren om merckelicke redenen daer toe nijet en conden verstaen, alsoe de questien bij de Omlanden gemoueert concerneren den geheelen handel ende des stadts ende gemeene burgeren weluaert ende daeromme begeerde onse questien bij zijne Maj. hoochwijsen Secreten Raide getermineert te hebben, die wij alles guets toe betrouwen, ende ingeualle het parthien alhijer te moijelick ware omme te procederen, datmen mochte authoriseren Lieutenant ende Hooftmannen van Groningen omme voer heml. te procederen ende saecke te instrueren totter sententie diffinitiue, exclusiue, ende dat zij alsdan de stucken in zijne Maj. voerss. Raedt beslooten ouerseijnden mochten, omme daer inne gedaen te werden, zoe nae rechte beuonden zal werden te behoeren.

Waer vp zijnre Eerw. seijde, dat wij geen sorge en dorsten hebben dat ons t stapelrecht benoemen zoude werden, alsoe wij bij de voerss. sententie ende anders daer zoe diep ende vast genouch in beuesticht zijn, datment ons nijet en conde benemen, ende dat wij altoes, ceteris paribus, nijet en dorsten twijffelen off zijne Maj. en zoude badt totte Stadt dan de Landen geneicht wesen, vermits zijne Maj. daer aen meer is gelegen, ende aengaende tprocederen voer Lieutenant ende Hooftmannen, dat die Landen daer mede nijet wel te vreden zouden zijn, alsoe zijl. hun suspecteren ende dat wij sonder twijffel wel doen souden, indien wij de saecke, in maniere als voeren, verblieuen aen vier ofte vijff rechtsgeleerden, nomineren den President ende eenige vanden Raedt van Vrieslant, jtem den Raetsheer Ratinge t Utrecht, die hij zeer recommandeerde, seggende mede dat wij eenige mede mochten verkiesen vuijten Raedt van Hollant ende tgunt sulcx geconcludeert ende geresolueert zoude wesen, datmen tzelue bij zijne Maj. zoude doen confirmeren ende met zijne Maj. zegel beuestigen opdat wij eens van malcanderen gescheijden mochten wesen.

Waer op ick seijde, dat wij nijet en conden verstaen tot eenich verblijff ofte compromis ende dat wij nijet lieuer en sagen dan dat de saecken mit rechte getermineert mochten werden ende sulcx alleen geinstrueert voer Lieutenant ende Hooftmannen, die daer van geen kennisse ofte judicature

souden hebben ende dat de Stadt gheen oersaecke en geeft van eenige twist ende tweedracht, mer alleen defendeert hoer olde priuilegien ende gerechticheijden, die se ouer veel hondert jaren heeft gehadt ende dat dOmlanden, wesende mer aengewassen landen veel hondert jaren naede fundatie vande Stadt, de zelue alsnv nijet en conden preiudiceren in hoer voerss. gerechticheijden.

Ende alsoe wij seer insisteerden omme te hebben dvoerss. interpretatie, seijde zijnre E. de zelue gereet te wesen ende dat wij alleen spreecken souden de heere van Jndeuelt omme te hebben expeditie ende pronuntiatie vandien.

Alsoe ten zeluen dage bij clockeslach vande Magistraet van bruijssel waeren geciteert alle de geene, die daechs te voeren den spangnaert (die alsnoch opt Raedthuijs was) hadden geinuadeert ende een vuijstslach gegeuen, ende dat op peijne van bannen, compareerde omtrent den auont een burger van bruijssel voer de Magistraet, de welcke tzelue confesserende werde verseeckert gehouden, waer deur de gemeene burgeren zeer ontroert zijnde, werde omtrent acht vren inden auont alle de stadt deur alarm geslagen ende sulcx alle de burgeren, opte marct vergaderende met heur vaendelen, wilden dvoerss. citatie gereuoceert ende de voerss. geuangen burger ontslagen hebben, twelck bij de Magistraet terstont werde gedaen ende openbaerlick voerden Stadthuijs gepubliceert. Ende alsoe zijl. mede in heuren handen wilden hebben de voerss. spangnaert, werde geseijt dat zij tot sanderen daechs te IX vren daer mede patientie hebben souden ende datmen hem alsdan leueren soude, waer mede trumoer werde gestilt.

Dijnsdaechs den XIIII Augustus 1576.

Des smorgens geweest bijden heere tresorier Schets, die ons beloefde onse saecke te doen expedieren bijden Griffier vande finantie, seggende dat hij ons van wegen der finantie mede een brijeff doen scriuen soude aenden facteur vanden heere Fockeren, ten eijnde wij met hem mochten handelen ende datmen ons daer van copie geuen soude, mer dat hij nijet en wiste hoemen mitte 1137 p. X st. soude handelen, die bijde heere burgemeester Feico van Fritema zijn betaelt. Daer vp wij seijden datmen ons dijes aengaende een ordonnantie geuen mochte op Baudewijn van Loo in Vrieslant ofte den voerss. Fritema ofte anders, soe mijnheeren vande finantie dat best vinden souden.

Waer op dvoern. tresorier zeijde hem noch te resteren van Fritema 1000 gulden, die hij vande Stadt van zijnen wegen ontfangen hadde ende dat hij wel wilde, dat wij hem dvoerss. 1137 guld. ende X st. nijet betaelt en hadden vermits hij vande 1000 guld. geen betalinge conde crijgen. Waer op ick seijde, dat de Stadt daer van was ontlast ende dat de zelue beruste onder Fritema als hij zeluer heeft bekent.

Ende vermanende voerts vande vercoopinge vande greijnen, die deur beuel vande finantie van wegen zijne Maj. alsnv in Drenthe zoude geschien, ende die bij Fritema plagen inde Stadt geuoert ende vercoft te werden, zeijde dvoern. tresorier dat die Stadt dar bij geen hinder hebben soude, alsoe de huijsluijden de zelue greijnen mede inde Stadt brengen ende vercoepen souden.

Vandaer gegaen zijnde bijden heere van Jndeuelt ende hem gerecommandeert hebbende onse saecke, seijde dat hij ons aen expeditie zoude hebben.

Desgelijcx gedaen hebbende bij doctor Del Rio, seijde onse saecke belangende dinterpretatie op gisteren gedaen te zijn ende dat de heere Proost Funck last hadde omme mij bij hem tontbieden ende spreecken, ende dat de heeren vanden Secreten Raide alle diligentie gedaen hadden omme Stadt ende Omlanden te vereenigen.

Voerts gegaen zijnde bijden Raedsheere Assumvijle ende aen hem versocht hebbende expeditie belangende dvoerss. interpretatie, zeijde op gisteren onse saecke gedaen te zijn ende dat hij wel verstaen hadde die getrouwe diensten ende sware lasten der Stadt Groningen, ende insunderheijt vant casteel, twelck men zijne Maj. gepersuadeert hadde, dattet alleene costen soude vijftich duijsent gulden ende datment daeromme aengelecht hadde ende alsnv alreede gecost hadde bij de 200000 gulden ende noch nijet halff volmaect was, dan alsoe zijne Maj. aenden Raedt vanden Staet brieuen gescreuen ende daerinne gewilt hadde, dat alle dingen alleijnskens op zijn oude ploije ofte voet wederomme gebracht zouden werden, gelijck twas bijde tijde vanden keijser Carolus, dat die vanden Raidt vanden Staet sulcx gaerne doen souden, mer dat zij alsnv te zeer beleth werden mits deese alteratien, die dagelicx geschien, ende wiste wel dat de Stadt zeer groote laste leedt vant casteel, zoe vant breecken vande huijsen ende anders, ende dattet al te groot was, mer dat hij verhoopte dat alle dingen mitter tijdt wel coemen souden,

ende dat hij altoes de stadt in alles behulpelick wilde wesen daer hij eenichsins conde ofte mochte, ende altoes de stadt insunderheijt toegedaen geweest hadde.

Waer op ick zeijde, dat wij zijne E. zeer hoochlicken daer van bedancten, dan alsoe de Stadt mitte soldaten ende heur leeningen zeer grootelicken is belast, sulcx dattet de Stadt ende burgeren nijet langer mogelick is te verdragen, versochte derhaluen ontheffinge vande weeckleeninge ende ontlichtinge der soldaten; ende mede alsoe de burgeren zeer excessiue beschadicht waeren deurt affbreecken vande voerss. huijsen, sulcx dattet eenige alsnv haer broot moeten gaen bidden, dat daeromme zijne E. daer toe mede wilde raiden ende de handt aen houden, dat zij van heur affgebroecken huijsen voldaen mochten werden, ende aengaende het casteel zeijde, dattet vierendeel vandien alsnoch nijet en is gemaect ende dattet nauwelicx tvierendeel minder is dan tcasteel van Antwerpen.

Waer op zijne E. zeijde, dat hij wel verstaen hadde van onse groote schade ende ons gaerne in als behulpelick wilde wesen; ende vragende hoeveel vaendelen knechten inde Stadt leggen, die wij seijden op vier vaendelen geraempt te werden, was daer inne zeer verwondert ende begeerde, dat wij op donredach smiddachs bij hem te gast wilden coemen, daer van wij zijne E. bedancten.

Ten zeluen dage, omtrent twaelff vren, werden ons geinsinueert een requeste der Omlanden mitten appoinctemente opten XIII deeser maent ofte marge vandien gestelt, daer bij ons beuolen werde binnen vier dagen te antwoerden op heur twee voergaende requesten ons opten vierden deeser maent geinsinueert, belangende de saecke van Heinrick Thimans ende heur ommeslagen, die zij ouer d'Omlanden ende des Stadts jurisdictie doen.

Woensdach den XV Augustus 1576.

Alsoet was hooge Lieue Vrouwen dach hebben wij geuaceert ende des auonts bij den Raidtsheere Assumvijle te gast geweest.

Werde alsdoen bijden Cancellier van Brabant geseijt, dat de Prince van Orangnen 4000 paerden aengenomen hadde omme hijer te lande te brengen.

Donderdaechs den XVI Augustus.

Des smorgens geweest zijnde omme den heere Proost

Funck te spreecken, was hij alsdoen mit anderen saecken geoccupeert, sulcx dat wij hem nijet te spraecke en mochten coemen.

Naeden noen geweest bijden heere tresorier Schetz, die ons beloefde aen expeditie te helpen.

Vrijdaechs den XVII Augustus.

Naeden noen geweest bijden heere Proost Funck ende alsoe die vande Omlanden ons hadden doen insinueren opten XIIII deeser maent, dat wij binnen vier dagen souden beantwoerden heur twee requesten, belangende die contributie totte schattingen, die bijde Omlanden tot dienste van zijne Maj. ende leeninge vande soldaten ommegeslagen werden, ende omme te hebben executie opte sententie tegens Heinrick Thimans gewesen, presenteerden wij zijnre Eerw. seeckere requeste beroerende de saecke vanden zeluen Heinrick, daerbij wij versochten dat die vande Omlanden eerst zouden antwoerden op onse requeste, die vande zelue saecke in heuren handen was gestelt opten laesten Julij ende dat wij zoe lange ongehouden zouden wesen tantwoerden op heur requeste, ende belangende dvoerss. ommeslagen exhibeerden zeeckere scriftelicke remonstrantie dienende tot destructie van heur requeste, versouckende als dat zijnre Eerw. gelieuen wilde dezelue requeste ende remonstrantie mitter Omlanden bij geuouchde stucken te visiteren ende inden Raidt te rapporteren omme daerop geappoincteert te werden naer behoeren, opdat wij van antwoerde nijet versteecken zouden werden.

Waer op zijnre Eerw. seijde, dat dinterpretatie opte sententie van zijne Ex. was gedaen ende dat wij dezelue vinden zouden mit zeeckere requeste vande ende heurl. antwoerde opte requeste van Heinrick Thimans, bijden secretaris de la Torre, die ons al tzelue communiceren soude, ende dat wij dvoerss. stucken ende interpretatie eerst visiteren souden, daerinne wij oock wadt guets vinden souden tot voerdeel van onse Stadt, ende ingeualle wij alsdan eenige swaricheijt vonden, dat wij zijne E. aenspreecken zouden, ende hadde al gedaen tot voerdeel vande Stadt, dat hij conde ofte mochte, mer en hadde tegens dandere heeren nijet meer connen behouden ende dat zij op als zeer naerstelick hadden gelet.

Van daer gegaen zijnde totten voerss. Secretaris, verthoende ons zeeckere requeste, bijde Stadt zijne Ex. inden jare 1571 ouergegeuen, beroerende in effecte dinterpretatie vant III art. vander voerss. sententie aengaende tvercoopen

vande gueden bijde zijlen vuijte schepen, daer op geappoincteert was, dat die vander Stadt hun reguleren souden naevolgende den inhoude vant voerss. III art., waer op wij seijden vande zelue requeste nijet te weten.

Ende aengaende dvoerss. interpretatie seijde dvoerss. de la Torre, dat hij die binnen drie ofte vier daegen int nette stellen ende ons alsdan ouerleueren zoude.

Voerts geweest zijnde bijden heere tresorier Schetz zeijde, dat hij ons aen expeditie helpen soude ende dattet hem leet was, dat hij mits de meenichfuldige dagelicxe affairen ons nijet eer en hadde moegen helpen.

Saterdaechs den XVIII Augustus.

Voerde middach vertrecken zij, die vande Omlanden, van Bruijssel naer Groningen.

Naeden noen hebben wij gesolliciteert aenden heere tresorier Schetz omme expeditie van onse gelt saecken.

Sonnedaechs den XIX Augustus.

Des smorgens geweest bijden heere President Sasbout ende alsoe ick hem presenteerde seeckere particuliere requeste, werden spreeckende vande groote beswaernisse, die de Stadt Groningen ende de burgeren vandien lijden ende dat die stadt genouch geregiert werdt in virga ferrea ende nijet mogelick is de groote leeningen ende sware besettinge vande soldaten langer te verdragen met veel meer doleantien aengaende tnijeuwe angelechte casteel ende die groote costen, die daer gedaen werden, mitsgaders onder wadt tractaet de Stadt gecoemen is aen de keij. Maj. Seijde daer op dat hij al tzelue wel wiste ende dat van gelijcke geschiede in Gelderlant, Ouerijssel ende andere plaetsen ende dattet landt op een ander maniere geregiert moet werden ofte anders datter geschapen is te coemen een reuolte generalen ouer theele landt.

Jtem alsoe ick wesende bijden President Sasbout presenteerde seeckere requeste van wegen Peter Nijeman onse stadts burger ende den inhoude ende tversouck vandien, seijde te wesen dat hij mochte coemen tot betalinge van zeeckere somme van penningen, die hij ten achteren was aen eenige personen gebannen vuijt saecke voer de voerleden troublen, ende angemerct lieutenant ende hoofdmannen tho Groningen swaricheijt maecten de saecke te termineren, vermits Co. Maj. Rentmeester aldaer van wegen zijne Maj. hadde

gesustineert de schulden gemaect te zijn nae date vanden jare LXVI, dat aen heml. mochte missiuen gescreuen werden, dat zij de saecken wilden termineren sonder daer op te letten.

Seijde de dvoern. President, dat den Raedt vanden Staet gescreuen hadde aen zijne Maj. omme te hebben ordonnantie ende resolutie generael belangende de questien gereserueert inde pretensien, die men eerstdaechs verwachte ende dat dvoern. Pieter Nijeman ende andere burgeren wel doen souden ende veruolgen dexpeditie vande saecken ende ingeualle die rechters swaricheijt vonden dat zijt den Raidt van State mochten rescriberen omme daer op te ordonneren ende dat zij inder saecke welvoert mochten gaen ende recht doen souden optes Rentmeesters allegatien ende comminatien te letten.

Des middaechs te gast wesende bij mijn E. heere van St. Baeffs, verhaelde ouer taffel onse stadts sware lasten ende die groote costen, die aent casteel werden gedaen tottes stadts grondelose bederffenisse.

Ten zeluen dage een missiue gescreuen aenden E. Raidt van Groningen.

Maendaechs den XX Augustus 1576.

Hebben wij des smorgens den heere President Sasbout gepresenteert twee requesten, deen belangende die ontheffinge vande soldaten ende die andere beroerende dinterdictie vant affbreecken vande stadts poorten ende muijren, ende versocht dat wij mochten geraecken tot vruchtbare appoinctementen naer inhout der voerss. requesten, hebben mede int lange voergedragen die sware lasten vande garnisoenen, die de stadt ende burgeren bijde thien jaren tot heur grondelose bederffenisse gedragen hadde.

Daer op hij seijde, dat hij wel wiste dvoerss. groote sware lasten, mer dat ons althans nijet en wiste te helpen, vermits die groote sware saecken, die den Raidt van State dagelicx voercoemen, ende dat men nijet weten soude waer men de soldaten soude laten.

Daer op ick seijde inde Omlanden ofte in Westerlant, alsoe wij die in onse stadt nijet van doen en hadde, ende dat onse burgers de lasten nijet langer en mochten dragen, daer op dvoern. heere President seijde, dat hij de requesten soude rapporteren ende dat wij wel doen en souden ende mede spreecken dandere heeren opdat hij audientie mochte crijgen.

Ten zeluen tijde vernoemen hebbende dat de heere van Grobbendonck gereijst was naer Antwerpen ende aldaer seeckere dagen bliuen soude ende dat onse gepasseert was inde finantie, hebben op sanderen smorgens verctegen dexpeditie vandien.

Dijnsdaechs den XXI Augustus vts.

Omtrent den middach gereijst zijnde naer Mechelen zijn sanderen daechs omtrent thien vren tot Antwerpen gecoemen.

Woensdaechs den XXII Augustus.

Tot Antwerpen wesende hebben aldaer gesproecken den heere tresorier Schetz, die ons renuoijeerde aen Hans Henrick Monprat factoer vande Fockeren, die hij seijde van onse saecke gesproecken te hebben ende dat hij met ons handelen ende tracteren soude.

Ende zijn sulcx gegaen bijden zeluen factoer die ons seijde, dat hij op kersmisse toecomende van Baudewijn van Loo voer seecker ontfangen soude 7500 gulden, ende alsoe wij hem ouerleuerden de missiue vande heeren vander finantie, ten eijnde hij mettet hoff tracteren zoude van een jaer rente 25000 carolus gulden, die wij souden ontfangen, seijde dat hij op shooffs schoone beloften ende vruntlick scriuen nijet veel en achte ende hem daer op nijet betrouwde sonder andere verseeckerheijt te hebben, nijettemin soude op maendach tot bruijssel coemen ende alsdan int bijwesen vanden heere van Grobbendonck met ons naerder vander saecken communiceren.

Donderdaechs den XXIII Augustus 1576.

Vacerende den geheelen dach in eenige onse affairen tot Antwerpen zijnde.

Vrijdaechs den XXIIII Augustus

Des sauonts wederomme tot Bruijssel gecoemen.

Saterdachs den XXV Augustus.

Alsoe den Graeff van Mansfelt metten President Sasbout ende tresorier Schetz gereijst waren tot Antwerpen ende zij luijden nijet weder en quamen voerden XXVIII Augustus, zijn benodicht geweest zoe lange met onse sollicitatie te supersederen.

Ten zeluen daege doen ons die vande Omlanden insinueren seeckere requeste omme te moegen lichten heur sack mitte stucken vuijt handen vanden Secretaris de la Torre.

Dijnsdachs den XXVIII Augustus.

Des smorgens de President Sasbout gesproecken hebbende beloefde onse requeste te rapporteren, mits dat wij aen dandere heeren solliciteren souden, dat hij mochte crijgen audientie.

Ende alsoe ick hem vraechde off wij geen pardoen mochten crijgen inde saecke van Anna van Couuerden, seijde, dat wij noch wadt patientie hebben mosten ende dat hij verhoopte datter wadts guets coemen soude die ende andere gelijcke saecken belangende.

Voerts gegaen zijnde omme de heere van Rasschem ten fijne voerss. te spreecken en conden hem nijet becoemen.

Ten zeluen dage een missiue vande stadt ontfangen.

Woensdachs den XXIX Augustus.

Des smorgens gesproecken hebbende den heere van Grobbendonck, die sauonts te voeren was thuijs gecoemen, seijde dat hij Montprat de facteur vanden Fockeren tot Antwerpen gesproecken hadde ende dat hij van die tot bruijssel wesen zoude.

Donderdachs den XXX Augustus.

Compt mr. Jan Fagens solliciteur vander Fockeren cantoer tot bruijssel ende communiceert met ons int lange vande opneeminge vande penningen, die wij aen de Fockeren versochten.

Ten zeluen daege werden ons geinsinueert twee requesten van wegen dOmlanden, deene belangende tlichten van heur, daer op ick Pompilius Numan alsdoen een scriftelicke antwoerde ouerleuerde met presentatie, dat wij te vreden waren, dat wij ten weder sijdt onse stucken souden lichten.

De tweede belangende, dat wij antwoerden souden op heur twee requesten beroerende de saecke van Heinrick Thimans ende die contributie ende collectatien vander Omlanden schattingen ouergegeuen, ofte dat wij die ouerleueren souden anden Secreten Raide omme opt versouck vandien gedisponeert te werden.

Nota dat wij den XXVIII Augustus naeden noen

wesende bij den Proost Funck hem gecommuniceert hebben die swaricheijden, die wij inde interpretatie vonden, belangende het oopenen vande naemen vande getuijgen bijden Olderman voirt Giltrecht te produceren. Jtem vande penningen, diemen van wegen Heinrick Thimans soude moeten betalen ende dat wij requesten presenteren souden omme te hebben sauluegarde voerde getuijgen ende atterminatie ofte surcheance van executie inde saecke vanden voern. Thimans tot dat wij van zijne Maj. vercregen zouden hebben remboursement van onse geleende penningen, waerinne hij ons beloefde all hulpe ende assistentie te doen, seggende sulcx int doen vande interpretatie mede gedaen te hebben, ende dat wij in alle saecken, die perpetueel zijn, dinterpretatie genouch hadden tonsen voerdeel, als belangende tstapelrecht ende het compareren mitte Omlanden in heur vergaderinge naer inhouden tlaeste articule vander sententie, ende dat op als rijpelicken was geleth ende, ten ware zijne Maj. Secrete Raide hijer voertijts ingesien hadde tweluaert vande stadt Groningen, datter veel swaricheijts geuallen zoude hebben belangende den stapel ende discourreerde zijnre E. voerts vande groote oultraige die de knechten vande heere van Hierges dagelicx doen int Sticht van Utrecht ende in Gelderlant ende van andere saecken vanden oorloge mitsgaders het quaet gouuernement.

Vrijdaechs den laesten Augustus.

Des smorgens de President Sasbout gesproecken hebbende van onse Stadts twee requesten belangende dontheffinge vande soldaten ende die reparatie vande affgebroecken stadts poorten etc., seijde, dat hij ons aen expeditie soude helpen zoe rasch hij audientie conde crijgen inden Raedt omme die te rapporteren.

Ten zeluen dage reijst de tresorier Schetz, vermits daffairen vande gemutineerde Spangnaerden ende Walen, naer Antwerpen.

Saterdaechs den I Septemb, 1576.

Des smorgens gepresenteert inden Secreten Raidt twee requesten, deerste omme te hebben brieuen van sauluegarde voerde getuijgen vanden Olderman, daer op verclaerdt werde fiat, ende die tweede omme te hebben brieuen van atterminatie tot dat de Stadt van zijne Maj. betalinge zoude hebben vande geleende penningen, daer op geappoincteert

werden lettres djnduction au lieutenant et hooftmannen de Groningen, ende ten derde ouergeleuert een antwoerde opter Omlanden requeste belangende die contributie tot heur schattinge ende ommeslagen, daer op geappoincteert werde, dat de stucken gerenuoijeert souden werden aenden heere van Billij omme parthien te hooren ende de saecke te instrueren totter diffinitiue ende alsdan den Secreten Raide ouer te seijnden.

Welcke appoinctementen wij luijden gesien ende onse stucken belangende der Omlanden collectatien vuijt handen vanden Secretaris de la Torre ontfangen hebbende, vuijtgesundert de copie vander Omlanden requeste ons opten naestlaesten Augustus geinsinueert, zijn naeden noen gegaen bijden heere Proost Funck ende hebben hem onse beswaernisse belangende die twee laeste saecken voergedragen ende geremonstreert, dat de saecke vande ommeslagen is gedecideert bij de interpretatie ende dat wij in allen geualle dijes aengaende nijet behoerden gerenuoijeert te werden voerden heere van Billij, alsoe die vande Omlanden vercregen hadden acte commissoriael op lieutenant ende hooftmannen omme aldaer alle heur actien ende pretensien te instrueren etc. Ende aengaende die brieuen van inductie seijde, dat wij daer mede nijet beholpen zijn alsoe wij int seecker weten dat die vande Omlanden tot geen atterminatie zullen verstaen ende ons sullen doen executeren, soe verre wij middeler tijdt geen surcheance vercrijgen. Daerop dvoern. Proost Funck seijde, dat wij een requeste maecken souden ende soude beschicken dat wij surcheance hebben souden tot dat opte versochte atterminatie soude zijn gedisponeert, mer dat de Secrete Raide parthien ongehoort geen respijt ofte atterminatie verleenen mochte oeck hoe cort die ware.

Ende aengaende dandere saecke soude mede requeste maecken omme de selue voer lieutenant ende hooftmannen gerenuoijeert te hebben.

Ten zeluen dage werden bij appoinctement verclaert opter Omlanden requeste ende onse gedaen presentatie, dat wij ten weder sijde onse stucken lichten souden vuijt handen vanden Secretaris de la Torre.

Sonnedaechs den II September.

Des smorgens van IX vren tot elfuen geweest ten huijse vande Secretaris de la Torre ende aldaer ter presentie van Laurens den dienaer vanden Proost Funck hem seggende

volmachtich vande Omlanden, geuisiteert de sacken onder denseluen Secretaris berustende ende gemaect een jnuentaris vande stucken, die wij van Stadts wegen lichten souden.

Naeden noen, alsoe de Secretaris was te gast gegaen, nijet gebisongneert.

Maendaechs den III September.

Hebben wij des smorgens volmaect ten huijse van de la Torre den voerss. jnuentaris in presentie vanden voerss. Laurens. Ende alsoe daer noch was een groote sack vol stucken daer op gescreuen stonde, Groningen, ende dat wij dvoerss. stucken al te samen genouch geuisiteert hebbende, beuonden daer inne te wesen eenige verbalen vanden Raetsheer Cobel, jtem twee vanden President van Vrieslant ende den Raetsheer Vastaerts, mitsgaders den Raedtsheer Oostendorp ende lieutenant ende hooftmannen van Groningen ende dat dandere stucken concerneerden seeckere questiose saecken tusschen de Stadt Groningen ende den Dam mitsgaders dOmlanden, altesamen onder malcanderen geworpen, jtem seecker verbael ende missiue vanden Graue van Arenberge ande hertoginne van Parma ende seeckere missiuen van de hertoginne mitsgaders oock vande voerss. Stadt anden voern. Graue gesonden, altesamen concernerende de twist saecken jnden jare LXIII voerden voerss. Graue tusschen Stadt ende landen geuentileert, die wij van malcanderen nijet en conden scheijden, hebben de zelue altesamen inde voerss. sack bij malcanderen geslooten ende daer op gescreuen, Groningen contra Dam ende Omlanden, ende den Secretaris belast dat hij die stucken altesamen onder hem behouden soude, vermits die questie tegens den Dam alsnoch nijet eijntelick is getermineert, twelck hij beloefde te doen ende naemen sulcx naer ons de sack mitte geinuentarieerde stucken.

Ten zeluen tijde zijn wij gegaen eerst bijden Raetsheere van Assumvijle ende hebben hem gebeden, dat wij mochten crijgen een vruchtbare appoinctemente op onse twee requesten belangende dontheffinge van de soldaten ende dinterdictie tegens die demolitie vande stadts poorten ende muijren ende int voergedragen des Stadts thien jarige sware besettinge.

Daer op hij seijde, dat aengaende daffbreeckinge vande poorten was geappoincteert, datmen brieuen depescheren soude aenden heere van Billij, dat sulcx nijet meer en soude geschien, seggende met grooter vehementie ende als daer inne

zeer verwondert wesende, dat sulcx nijet en behoerde te geschien oeck aen wadt poorten ende muijren vande Stadt tzelue mochte geschien. Ende aengaende de requeste vande ontheffinge vande soldaten, seijde daer van nijet gehoort te hebben ende alsoe ick zeer sware voerdrouch die zeer groote beswaernissen vandien, seggende dat wij vier vaendelen soldaten mosten houden ende voer VIIIc hoofden billetten furneren, behaluen die capiteijnen ende beuelhebberen, seijde daerop, dat wij wel doen souden ende specificeren de nombre vande soldaten in onse requeste.
Vandaer gegaen zijnde totten President Sasbout seijde hij onse requeste geexpedieert ende onder den Secretaris Bertij te zijn, den welcken wij terstont daer nae geuraecht hebbende, seijde dat hij daer naer sijen soude ende dat wij naer den noen weder coemen souden, gelijck wij deden, dan seijde alsdoen onleedich te wesen in andere saecken.

Naeden noen gegaen zijnde bijden Proost Funck ende hem int lange voergedragen hebbende onse beswaernisse aengaende der Omlanden requeste beroerende heur schattingen ende ommeslagen ende trenuoij vandien aenden heere van Billij ende dat (onder correctie) sulcx nijet en behoerde te geschien, alsoe de questie bijde sententie van zijne Ex. ende dinterpretatie daer op geuolcht was gedecideert, et quod semel deberet esse litium finis, ende dattet nijet en was dan twerck van Laurens zijn dienaer, die daechs te vooren van wegen dOmlanden met ons geweest hadde ten huijse vanden Secretaris de la Torre ouer djnuentarisatie vande stucken ende dat hij, nijet wetende vander saecke gelegentheijt, de missiue voer de Omlanden hadde gelicht vuijt handen vanden secretaris Boonen, beroerende tvoerss. renuoij aenden heere van Billij ende dat hij deur ons vermanen de zelue weder gerestitueert hadde in handen van den zeluen Boonen, versouckende mitsdien, dat die vande Omlanden geordonneert zouden werden hun te reguleren naede voerss. sententie ende interpretatie vandien.

Daer op dvoerss. heere Proost Funck seijde, dat die vande Omlanden aen alle heeren vanden Secreten Raide zeer ernstelick gesolliciteert ende met veele middelen geremonstreert hadden, dat dinterpretatie achterwegen soude bliuen, seggende dat, mits der tijdts gelegentheijt, de zelue alsnv nijet en behoerde te geschien vm verscheijden oorsaecken ende dat hij alleen tonser ernstelicke sollicitatie dinterpretatie hadde aengeuangen ende ten eijnde gebracht, ende dat wij wel doen

souden ende remonstreren ons versouck met een cleijne requeste ende dat hij des anderen daechs de saecke inden Raedt soude rapporteren ende in als tbeste doen.

Dijnsdaechs den IIII Septemb. 1576.

Hebben wij des smorgens den voerss. Proost Funck ouergegeuen zeeckere requeste tenderende ten fijne dat die vande Omlanden hun beroerende heur schattinge ende ommeslagen in als souden reguleren naeruolgende dvoerss. sententie ende interpretatie, die wij, mits de cortheijt des tijdts, hebben daer aen gehangen, ende mitsgaders die Acte vande Omlanden, omme daer mede te verthoonen trenuoij generael van alle heur pretensien voers. den lieutenant ende hooftmannen van Groningen.

Ten zeluen tijde omtrent thien vren is tot bruijssel opt hoff gecoemen de heere van Glijmes, groot bailliu van Wals Brabant, met omtrent twee hondert soldaten bij de Staten van brabant aengenomen, daer van Coronel was Maximiliaen van Horne heere van Gaesbeeck, ende dvoern. bailliu was ouerste lieutenant ende oopen slaende de binnenste deure, daer de Grauen van Berlaijmont ende Mansfelt mitten President Sasbout ende Raetsheer Assumvijlle, mitsgaders den Marcquijs van Hauere als Staten vant nederlant, vergadert waren mitte secretarissen Bertij ende Scharenberch, heeft dvoerss. Glijmes dvoerss. twee Grauen mitten President, Raedtsheer ende twee secretarissen van wegen den Coninck ende de Staten van brabant geuangen genoemen ende terstont met etlicke soldaten opt broothuijs, staende opte groote marct, geuangen gebracht ende elcx bijsunder geset, ende werden dvoerss. Grauen heur rappieren affgenoemen inde voerss. apprehensie, ende aengaende de voerss. Marcquijs van Hauere reedt hij ten huijse van zijn broeder, den hertoch van Aerschot, geconuoijeert zijnde met etlicke soldaten. Ende alsoe den heere van Jndeuelt, de Proost Funck, doctor del Rio ende den aduocaat fiscael Bouschot vergadert waren inde camere vanden Secreten Raide mette secretarissen de la Torre, Praets, Boonen ende noch twee anderen, werden zij bijde soldaten, die thoff bewaerden, aldaer beslooten gehouden, werden tot omtrent halff zes vren inden auont, als oock mede gehouden werden de commijsen ende andere, die inde finantie vergadert waren. Ende mocht van deesen daech nijemant vuijtte stadt dan den post vanden ambassadeur van Vranckrijk.

Ten zeluen tijde werden gesonden ten huijse van mijn heere President Viglius omtrent LX soldaten, waer van vijff ofte ses stadich met heur barnende lonthen in zijn camer bleuen totten auont, mer sliepen des snachts int portael vande camer deure.

Sauonts omtrent zes vren werden dvoerss. Proost Funck mitten aduocaet fiscael Bouschout ende doctor del Rio bijden voerss. Glijmes alle drie geuangen gebracht inde gulden molen opte groote marct ende gingen alle dandere heeren altesamen vant hoff naer huijs ende werden int huijs van Del Rio, Bouschot, Bertij ende Scharenberch, zeeckere soldaten geleijt tot bewaernisse.

Ten zeluen dage een missiue ontfangen vande Stadt Groningen des smorgens omtrent 9 vren.

Woensdaechs den V September 1576.

Des smorgens vergaderde de Staten van Brabant opt stadthuijs te bruijssel ende waeren bij heml. den hertoch van Aerschot ende den Marcquijs van Hauere, ende naedat zij een weijnich tijdts bij malcanderen geweest hadden, reedt de hertoch van Aerschot bij de voerss. vier heeren ende twee secretarissen opt broothuijs ende quam daer nae weder opt stadthuijs.

Alsoe de principale interpretatie vande voerss. sententie vanden hertoch van Alua mitte acte van renuoij vande Omlanden, mits dvoerss. apprehensie, gebleuen was inde camere vanden Secreten Raide, daer van dvoern. Glijmes die slootel met hem genoemen hadde, hebben wij vanden Secretaris de la Torre gelicht die duplicate vandien, mitten jnuentaris vande stucken bij ons gelicht ende copie vander Omlander stucken onder hen alsnoch berustende, die hij ons geleuert heeft den VI Septemb. naer inhoude onse recepisse onder dezelue jnuentaris gestelt.

Donderdaechs den VI September 1576.

Werde tcantoer vanden Secretaris Bertij toegezegelt ende werde omtrent den auont den heere President Viglius ontlast genouch van alle zijn soldaten, die binnen den huijse waren, vuijtgesondert IX die voer bij de poorte bleuen.

Ten zeluen daege geweest bij den Secretaris Boonen ende hebben op hem begeert, nae dijen wij daechs te voeren vanden heere van Jndeuelt die gelegentheijt van onse saecke verstaen hadden, dat hij dOmlanden ofte heur gemachtich

nijet en wilde laten volgen die missiue aenden heere van Billij geschreuen, belangende tinstrueren vander Omlanden saecken, noopende heur schattingen ende omslagen hijer voeren geroert, twelck hij beloefde sulcx te doen.

Vrijdaechs den VII September 1576.

Des smorgens een missiue ande Stadt Groningen gesonden met Jan van Beum, die tot bruijssel ande Mechelsche poorte bijde burgeren geopent ende gelesen werde.

Ten zeluen dage vergaderden die Staten vant brabant opt stadthuijs aldaer, bijde welcke mede waren de Bischop van 's Hertogenbosche, den hertoch van Arschot, den Marcquijs van Hauere, den Cancellier van brabant mitten Raetsheer Breugel, wesende vuijtten Raedt van brabant, ende den aduocaat Liesuelt, ende was alsdoe een groot rumoer opte marct vuijt oorsaecke van seecker vechteles van twee burgers van Bruijssel..

Ten zeluen dage naeden noen te twee vren compt bij ons eene Franciscus Martinij met mr. Jan Fagens van Antwerpen ende seijde dvoern. Martinij zeeckere commissie vande Staten van brabant ontfangen te hebben, daer mede hij in poste soude reijsen in Gelderlant, Ouerijssel, Vrieslant ende tho Groningen omme aldaer te remonstreren de saecken, die zedert drie dagen herwaerts alhijer zijn gepasseert, ende aen hemluijden te willen versoucken, dat zij mede die hant daer aen wilden houden, ten eijnde men mochte crijgen een guede paijs, daer toe alreede seer guede hoope was, ende datter vanden auont ofte morgen binnen bruijssel soude wesen de Graue van Egmont met veel eedele luijden, die altesamen die saecke toegedaen waeren, ende alsoe hij verstaen hadde, dat wij waren inde Stadt van bruijssel, dat hij daeromme deur beuel vande voerss. Staten aen ons versocht een cleijn brijeffken van recommandatie ende credentie aen die van Groningen ende willende sulcx thoonen zijn brieuen van commissie ende credentie, die hij seijde in zijn boosem te hebben, seijden dattet van geen noode was, alsoe wij alleen gesonden waren om seeckere onse stadts saecken te houe te solliciteren, ende tot anders geen saecken last ofte commissie hadden. Twelck dvoern. Martinij verstaen hebbende seijde, dat hij tzelue de Staten zoude relateren ende is daer mede wech gegaen.

Te vijff vren omtrent den auont is dvoern. Martini in mijn camer gecoemen ende begerende te weten den tijtel,

hoemen aen burgemeesteren ende Raedt der Stadt Groningen scrijft, seijde dat die verscheijden gescreuen werdt, zoe een ijegelick dat guet duncte ende gelijck men aen andere steden gewoenlick is te scriuen, ende dat ick hem anders nijet en wiste te seggen, soe hij wel wiste de gemeene maniere van scriuen ende intituleren.

Saterdaechs ende Sonnedaechs den VIII en IX Septembris 1576.

Alsoe de heeren vanden Raedt van State alsnoch in vangenisse gehouden werden ende men nijet en hoorde van heur ontslaeckinge, zijn wij den X Septembris vertrocken naer Antwerpen, alwaer geseijt werde te wesen den heere tresorier Schetz. Mer daer coemende en hebben hem nijet connen becoemen, dan werde geseijt vuijte stadt gereijst te zijn, sonder datmen wiste waer te Louen, te bruijssel ofte te Grobbendonck. Mits twelck wij gegaen zijnde bijden heere Fuggeren Facteur, Hans Heinrick Muntpradt, omme te handelen vande lichtinge van eenige penningen, die de zelue heeren in Vrieslant ende tho Groningen verschenen waren ende hebben nae verscheijden communicatien ende dijlaijen vanden voerss. facteur, die hij onder decxel van zijn dagelicxe affairen was voertstellende, eijntelicken zoe veel gehandelt, dat wij mitten zeluen aengegaen hebben zeecker contract opt welbehagen vanden E. Raedt, volgende de welcke de stadt van Boudewijn van Loo ende Feico van Fritema, Co. Maj. Rentmeesters in Vrieslant ende tho Groningen, ontfangen zoude de somme van 37000 carolus guldens, mits dat de Stadt de penningen verschenen tot kersmisse 1575, van kersmisse toecoemende een jaer onderhouden zal, mits daer van betalende interest naer aduenant thien ten hondert, ende aengaende de penningen verschenen St. Jansmisse LXXVI, dat de Stadt, naeden ontfanck vandien, de zelue mede een jaer lanck onder gelijcke interest behouden zal, ende heeft dvoern. facteur ons tot dien fijne mede gegeuen zeeckere zijne quijctantien ende procuratien omme dvoerss. penningen tontfangen alst naerder blijct bijden inhoude vande voerss. contracten opten XIX deeser maent voer mr. Pieter van Laren openbaer notaris tot Antwerpen gepasseert.

Donderdaechs den XX Septembris.

Gegaen zijnde bij St. Thomas Fiesco ende hem voerge-

dragen hebbende die groote diligentie, die wij tho Bruijssel den tijdt van X ofte XI weecken continuelicken gedaen hadden, omme te hebben remboursement vande Stadts geleende penningen, waer mede men hem ende andere des Stadts creditoren zoude moegen voldoen, daertoe men ons zeer guede hoope gegeuen hadde, mer dat wij mits dapprehensie vande heeren vanden Raedt van State alsnv daer toe nijet en conden geraecken tot onse Stadts zeer groote preiuditie ende nhadeel, versochte mitsdien, dat hij alsnoch een tijdt lanck patientie wilde hebben mitte betalinge van zijne penningen, nijet twijffelende off de zelue zullen hem mittet interest vandien eerlicken voldaen werden.

Daer op dvoern. Fiesco zeijde, dat hij ons zijne penningen op onse obligatie gedaen hadde, mits datmen hem dezelue tot zeeckere lange vuerstreecken tijdt betalen zoude ende alsoe hij daer nae de Stadt Groningen noch tijdt van betalinge gegundt hadde tot in Aprili laestleden, waer op hij gecontraheert hadde met Graue Ottho van Schauwenburch, dat hij de penningen, in de voerss. obligatie begrepen, vande Stadt zoude ontfangen, dat hij daeromme nae de betalinge, die ons zijne Maj. doen zoude, nijet en coude wachten, alsoe hij de stadt zijn penningen daer op nijet gedaen en hadde ende den voern. Graue Ottho geen betalinge en conde doen sonder vande Stadt voldaen te zijn ende dattet de Stadt gerijffelicker was de penningen te betalen te Lingen dan tot Antwerpen, nijettemin was te vreden dat wij Caspar den gecommitteerde van den voerss. Graeff (die hij seijde tAntwerpen te wesen) spreecken zoude omme met hem te handelen vande voldoeninge vande voerss. penningen, alsoe dvoern. Graeff wel te vreden was de Stadt dvoerss. penningen op behoerlicke rente te laten ofte anders zoude moeten doen dat hij nijet gaerne soude doen, met meer dijergelijcke woerden.

Mits twelck wij gegaen zijnde int logement vanden voerss. Caspar, die geseijt werde op maendaech laestleden naer Antwerpen gereijst te zijn, hebben wij tzelue den anderen daechs smorgens vrouch den voern. Fiesco te kennen gegeuen, die nae seeckere communicatie te vreden was dat wij den voerss. Graue souden contenteren zoe wij best mochten ende, mits tzelue doende, was te vreden des Stadts obligatie te restitueren ofte bij gebreecke vandien, dat hij begeerde betaelt te zijn. Ende alsoe wij seijden, dat wij om onse affairen wederomme souden reijsen naer Bruijssel ende aldaer noch eenige dagen souden bliuen, alsoe wij verstaen hadden

eenige vande heeren van den Raidt van State vuijter hechtenisse ontslagen te zijn ende dat dvoern. Caspar mogelick binnen corte dagen mede tot bruijssel zoude coemen, begeerde dvoern. Fiesco, dat wij met Caspar naerder vander saecke communiceren ende hem van alles antwoerde scriuen zouden, twelck wij, oerloff nemende, beloefden te doen [1]). Voert alsoe wij vraechden ten huijse vanden broeder vanden tresorier Schetz naeden zeluen tresorier, werde ons geseijt dat hij tho Grobbendonck sieck lach.

---

[1]) Hierbij staat ter zijde aangeteekend, „den 13 Septemb. een missiue vuijt Antwerpen aenden E. Raidt tho Groningen gesonden." Het concept van dezen brief bij deze aanteekening liggende is van den volgenden inhoud. „Erntfeste achtbare hoochwijze voersienige, dese dient om U Ed. L. taduerteren hoe dat wij opten VI deeser maent de zelue hebben gescreuen vande gelegentheijt van onse saecken daer van wij Uwe E. L. ten zeluen tijde naerder aduertissement gedaen zouden hebben, dan alsoe die Staten van brabant opten vierden daer te voeren tho bruijssel op 's Coninckx hoff hadden doen apprehenderen ende opt broothuijs aldaer ende int molentgen ande groote marct in hechtenisse hadden stellen die Grauen van Mansfelt ende Berlaijmont, den heeren President Sasbout, de Raetsheeren Assumvijlle, Funck, Del Rio, de aduocaat fiscael Bousschot, de Secretarissen Bertij ende Scharenberch ende voerts inden huijse vanden heere President Viglius hadden doen leggen tusschen LX ende LXX soldaten tot zijnre bewaeringe, waer deur terstont een zeer groote veranderinge inde Stadt gecoemen zijnde, die commissarissen ende burgeren, gestelt tot bewaernisse vande poorten, geen brieuen hebben willen laten passeren sonder de zelue te openen ende visiteren, zoe en hebben wij V. Er. L. anders nijet deruen scriuen deur sorge dat onse brijeff mede geopent soude moegen werden, als wij verstaen naderhant geschiet te zijn. Wij hebben nae groote sollicitatie op eenige onse requesten vanden Raedt van State scriftelick bescheijt becoemen ende eenige vandien leggen alsnoch onder den Secretaris Bertij, daer op corts voer zijn vangenisse mede was geappoincteert, mer alsoe wij mits zijn meenichfuldige affairen nijet en conden geraecken tot expeditie vandien, zijn de zelue mede in zijn cantoer bezegelt. Voorts alsoe die vande Omlanden nae heur vertreck inden Secreten Raide tegens ons hadden doen ouergeuen verscheijden requesten, die wij benodicht zijn geweest te beantwoerden met exhibitie van eenige stucken, daermede de heeren vanden Secreten Raide ten daege van heur apprehensie alsnoch geoccupeert waren, zijn de zelue stucken mits dvoerss. vangenisse in heur Raidtcamer mede beslooten gebleuen. Mits twelck wij tot noch toe tho bruijssel zijn gebleuen verhoepende middeler tijdt der voerss. heeren ontslaeckinge ende dat wij tot expeditie van onse saecken ende restitutie van onse stucken souden moegen geraecken, dan berekenende dat daer van nijet en is geuolcht ende dat de besongnen zoe vanden Raedt van State ende Secreten Raide als oock mede vander finantie cesseren, ende dat wij

Vrijdaechs den XXI Septembris 1576.

Sijn wij des auonts weder tho Bruijssel gecoemen.

Saterdaechs den XXII Septembris

Des smorgens gegaen zijnde bijden Secretaris Bertij ende hem geuraecht hebbende naer onse requeste, seijde de zelue met zijn ander stucken bij eenige van wegen die Staten van Brabant vuijt zijn cantoer genoemen ende wech gebracht te zijn, ende dat wij daeromme patientie mosten hebben tot dat hem de stucken zouden zijn gerestitueert.

Voerts gesonden hebbende omme den heere Proost Funck te spreecken van onse saecken, was hij te houe gegaen. Mits wij naeden noen bij hem gegaen zijnde ende naer voergaende congratulatie vande ontslaeckinge van zijnder vangenisse hem geuraecht hebbende nae onse requeste, zeijde de zelue geexpediert te zijn ende dat wij die souden vinden bijden Secretaris de la Torre, ende gaende voerts met hem naeden huijse vanden President Sasbout, discoureerde hij onder wege vande saecken bijde Staten van Brabant nv onlancx aengerecht ende dat den Raedt van State hadden doen bescriuen dandere prouinciën vmtrent Brabant leggende, opdat zij mede de aengeheuen saecken souden coemen helpen draegen ende vuijt rechten ende metten anderen ten besten raeden, alsoe die saecke tgemeene landt aenginck, jtem dat de Graue van Megen opten wech was met XV vaendelen knechten omme naer Bruijssel ofte daeromtrent te coemen.

Ten zeluen daege geweest ten huijse vanden President Viglius dan en conden, mits zijn occupatien, hem nijet te spreecken coemen.

---

deur hulpe vande heeren vander finantie alsnu nijet connen geraecken tot remboursement vandes Stadts gedebourseerde penningen, waer toe men ons van te voeren guede hoope gegeuen hadde, hebben ons getransporteert alhijer tho Antwerpen omme opt wel behagen van U. Er. L. metten heeren Fuggeren Factoer Montpraet te handelen vande lichtinge van eenige penningen vuijt handen vanden Rentmeesteren Boudewijn van Loo ende Fritema. Twelck gedaen zijnde zullen alsdan wederomme reijsen naer Bruijssel, alwaer wij mits dvoerss. alteratie alle onse stucken munimenten ende clederen hebben moeten laten ende die wij verhoopen tonser wedercompste aldaer vuijtte stadt te crijgen, omme alsoe opt spoedelicxt weder thuijs te coemen ende Uwe Er. L. van als naerder mondeling rapport te doen, die wij hijer mede den heere almachtich beuelen. Gescreuen vuijt Antwerpen den XIII Septembris 1576.

Ten zeluen dage, sijnde XXII, coemen die gedeputeerden van Vlaenderen te Bruijssel omme tè communiceren mitte Staten van brabant vande saecken nv onlancx aengeheuen.

Sonnedachs den XXIII Septemb.

Werden tot Bruijssel gepubliceert twee placcaten, het eene inhoudende interdictie dat nijemant hulpe ofte assistentie zal doen die gemutineerde Spangnaerden ende heure adherenten, die andermael verclaert werden vianden van zijne Maj., het anderde inhoudende reuocatie vande ordonn. ende mandementen van Hieronijmo de Rhoda als gouuerneur generael van deese nederlanden ende datmen de geene, die hij alsnoch zal moegen euulgeren, nijet en zal achteruolgen.

Maendaechs den XXIIII Septembris

Des smorgens geweest bijden President Sasbout ende hem geremonstreert, dat onse twee laeste requesten belangende dontheffinge vande soldaten ende daffbreeckinge van des Stadts poorten ende muijren alsnoch zijn onder de stucken vanden secretaris Bertij, wesende (zoe de zelue Bertij ons geseijt hadde) in handen vande Staten van Brabant, ende alsoe de heeren van den Raedt van State alsnv eensdeels ontslagen waeren vuijter hechtenisse, daer inne wij zeer verblijt waren, dat wij daeromme alsnv versochten expeditie op onse voerss. requesten naervolgende dappoinctementen daer op gegeuen.

Waer op dvoern. President zeijde, dat de huijssier vanden Raedt van State terstont bij hem geweest ende te kennen gegeuen hadde deur ingeuen van eenige heeren vande Staten van Brabant, datmen den voern. Bertij zijn stucken soude laten volgen, mits dat he tot dijen eijnde een requeste aen die van brabant presenteren zoude, beuelende ons tzelue den voerss. Bertij te willen seggen. Twelck wij ten zeluen tijde gedaen hebbende, seijde dvoern. Bertij, dat hij sulcx nijet begeerde te doen alsoet Conincx stucken waren, soude nijettemin mitten voerss. President daer van spreecken.

Jtem alsoe wij bijden voerss. President zeer doleeren van de affbreeckinge van de poorten ende die groote lasten vander soldaten, seijde dat hij tzelue wel wiste ende dat ons belangende daffbreeckinge verleent was missiue met surcheance aenden heere van Billij tot zijn antwoerde gescreuen etc.

Ten zeluen tijde gesolliciteert hebbende aenden secretaris

de la Torre omme expeditie van onse sauluegarde ende acte reuocatoir, in date den XXII Septembris, seijde dat hij ons de zelue expedieren soude.

Naeden noen geweest zijnde ten huijse vanden Secretaris Bertij omme te verstaen zijn meeninge, dede hij ons seggen bij monde van zijn zoen, dat hij noch nijet vuijt geweest hadde ende zoe rassch nijet en zoude weten te geraecken aen onse requesten, mer dat wij wel doen souden ende presenteren de zelue andermael inden Raedt van State.

Dijnsdaechs den XXV Septembris 1576.

Des smorgens geweest bijden voerss. President Sasbout ende nae voergaende relatie van de antwoert vande voerss. Secretaris Bertij, hebben hem andermael gepresenteert dvoerss. twee requesten, ende met groote doliantie voergedragen hebbende den inhoude vandien, versochte dat wij doch mochten crijgen precijs beuel opten heere van Billij belangende daffbreeckinge vande voerss. poorten ende muijren, wandt ingeualle men zijn rescriptie soude wachten, dat wij beureest waren dat hij mitter daet eenige poorten ofte muijren zoude moegen affbreecken tottes Stadts groote preiuditie ende nadeel, ende dat de Stadt doch eens ontlast mochte vande thienjarige sware besettinge der soldaten.

Waer op dvoern. President seijde, dat op onse requesten eens was geappoincteert ende datmen nijet andermael daer op en conde disponeren ende voer ditmael patientie moste hebben, mits deesen jegenwoerdigen tijdt ende dat wij geen sorge en dorsten hebben voer eenige affbreeckinge van poorten alsoe de missiue ofte het appoinctement expresse inhoudende was inhibitie ende surcheance van sulcx nijet meer te doen etc. vts., nijettemin indient ons guet dochte mochten onse requesten doen brengen inde vergaderinge vande Raedt van State op dat die onder hun alle gelesen mochte werden.

Nota dat wij daechs te vooren remonstrerende bij den voerss. heere President onse Stadts zeer groote sware lasten ende vuijtgeleijde penningen ende dat wij nijet getwijffelt hadden ofte zouden van zijne Maj. geobtineert hebben remboursement vandien, waer inne wij mits de jegenwoerdige alteratie beleth werden, zeijde dvoern. President, dat wij noch een weijnich tijdts patientie mosten hebben alsoe zijne Maj. beloeft hadde in de maent van September op als resolutie vuijt Spangnen te seijnden ende dat zijne Maj.

gesonden hadde 200000 croonen omme daer mede te continueren die leeningen vande soldaten, mer dat de zelue voer tmerendeel gelicht waren bij Hieronijmo de Rhoda, sulcx datmen althans geen middel en wiste vande soldaten tonderhouden ofte eenige leeninge te doen. Seggende voerts dat die gemeene staten vant nederlant, die gewoenlick zijn te contribueren, tot seeckeren daege te bruijssel bescreuen zijn bij den Raidt van State, mer nijet die van Gelderlant, Vrieslant, Ouerijssel ofte Groningen alsoe wij nijet gewoentelick zijn te contribueren mit dandere landen.

Den XXV oerloff genoemen hebbende omme te reijsen aen mijn heere den President Sasbout, de Raetsheeren Funck ende Judeuelt, beloefden zij onse Stadt in alle saecke tassisteren ende behulpelick te wesen zoe veel heml. doenl. wesen zal.

Ende alsoe wij mede willen oerloff nemen aen mijn heere van St. Baeffs begeerde hij dat wij sanderen daechs bij hem te gaste coemen souden ende woude ons alsdan eenige brieuen mede.

Woensdaechs den XXVI September.

Des smiddaechs bij mijn E. heere van St. Baeffs te gast wesende hebben aen zijnre E. oerloff genomen.

Bij dit reisverbael liggen de beide volgende twee aenteekeningen betreffende deze reis.

„Woensdaechs den 26 September omtrent den auont is bij mij gecoemen mr. Johan Gillis Reeckenmeester (als ick naderhant verstonde) vande camere vande Reeckenmeesteren van brabant, mitten procureur Schaerlant, vraechende off wij onlancx van Groningen gecoemen waeren, waerop alsoe ick seijde neen, mer dat wij wel XIIII weecken te bruijssel geweest hadden om seeckere des Stadts saecken ende dat wij van meeninge waeren eerstdaechs te vertrecken, vraechde of wij onlancx van onse Stadt gheen missiuen ontfangen hadden ende off bij de Staten van brabant nijet begeerden te coemen. Waer op ick seijde geen brieuen ontfangen te hebben ende dat wij commissie hadden ad certas causas mer nijet omme mitte voerss. Staten ijet te communiceren ofte handelen, waer mede zijluijden zijn wech gegaen.

Donderdaechs den 27 September is des smorgens tusschen IX ende X vren bij mij gecoemen in ons logement den

eersten huijssier vanden Cancellier van brabant ende seijde, dat de Staten ons deden aenseggen, dat zij althans in groote aental bij malcanderen opt stadthuijs vergadert waeren ende alsoe zij ons ontbeeden hadden omme voerden noen bij heml. te coemen, dattet hun alsnv nijet gelegen was, mer begeerden dat wij naeden noen te drie vren bij heml. coemen zouden. Waer op ick seijde, dat wij noijt ontboeden waren omme bij heml. te coemen ende oock geen commissie hadden omme mit hun ijet te communiceren ende handelen, mer van meeninge waren terstont te vertrecken alsoe wij onse saecken gedaen hadden daeromme wij gecoemen waeren, ende vraegende voerts off wij onlancx geen missiue van onse Stadt ontfangen hadden, seijde neen, ende is dvoerss. huijssier daer mede wech gegaen.

Onlancx daer nae is den voerss. huijssier weder bij mij gecoemen seggende, dat die Staten begeerden, dat wij nijet vertrecken souden voer ende al eer wij heml. hadden gesproecken, waer van alsoe ick mijn excuseerde mits mijn siecte ende dat wij geen commissie hadden omme met heml. ijet te communiceren ofte handelen ende dat wij terstont vertrecken mosten alsoe onse waegen gereet stondt, seijde den huijssier dat die Staten sulcx van ons begeerden ende is daer mede wech gegaen.

Alsoe wij ten zeluen tijde gesonden hadden Phls. Diertijns onse waert omme voer ons luijden een paspoert te halen vande stadts commissarissen, waer mede wij vuijt bruijssel zouden moegen geraecken, werde hem tzelue gegunt mits dat hij onse naemen ende toenamen mitsgaders onse packen ofte bagage daer inne soude expresseren, dan terstont daer nae coemende omme de zelue verclaringe te doen, werde hem aengeseijt, dat wij zeluer mosten coemen bij de Staten van brabant ende datmen ons geen paspoert geuen soude voer ende al eer wij de staten gesproecken hadden.

Terstont daer nae is dvoerss. huijssier weder gecoemen bij den heere burgemeester Ubbena, seggende, dat die Staten begeerden dat wij nijet reijsen souden, mer dat zij nae den noen te drie vren ons begeerden te spreecken ende alsdan souden doen halen. Mits twelck wij gedrongen werden dijen dach noch te bruijssel te bliuen dan en werden naeden noen bij de Staten nijet gehaelt.

Vrijdaechs den 28 Septembris des smorgens met veel loopens ons paspoort vande Stadts commissarissen vercregen

hebbende werden omtrent X vren bijden voerss. huijssier weder ontboeden bij de Staten te coemen ende dat wij nijet vertrecken zouden voer ende al eer wij heml. hadden gesproecken. Mits twelck wijlieden zijende, dat wij nijet vuijte Stadt van bruijssel conden geraecken sonder die Staten te spreecken, zijn terstont alle drie op ons reijsens gereet zijnde opten stadthuijse gegaen bijde voerss. Staten ende staende int middel van heur raedtcamer dede Cornelis Wellemans heuren griffier voerdragen, hoe dat de Staten van Brabant, Vlaenderen ende Henegouwen aldaer vergadert zijnde ons deden vraegen off wij geen brieuen van onse Stadt ontfangen hadden belangende de bescriuinge, die de gemeene Staten aen de zelue Stadt gedaen hadden, seijde neen, mer dat wij omtrent XIIII weecken in seeckere des Stadts saecken aldaer geweest hadden ende alsnv van meeninge waren terstont te vertrecken.

Waerop dvoerss. Wellemans seijde, opdat wij vant inhouden vande missiue onderrecht mochten wesen, de zelue te houden twee poincten, het eerste datmen mochte geraecken tot een guede pacificatie op dattet landt wederom in zijn oude rust tranquilliteijt ende voerspoet gebracht mochte werden ende dat al behouden ende onvermindert altoes die olde catholijcke religie. Het andere dat die gemutineerde spangnaerden met heur adherenten vuijten lande mochten coemen, ende vraechde voerts off wij copie vande voerss. missiue begeerden mede te nemen, seijden wij daer op dattet van gheen noode was, naedemael die aen onse Stadt gesonden was ende datmen ons daermede nijet wilde belasten alsoe de heeren boeden genouch hebben, die de zelue gewoenlick zijn te draegen ende dattet ons mitsdien nijet vougen soude ende alsoe zij vraechden off wij de justificatie ende placcaten, die onlancx aldaer gepubliceert waeren, begeerden mede te nemen, seijden dat wij die hadden, twelck zijl. verstaen hebbende seijden tot ons dat wij tzelue onse heeren zouden rapporteren, gelijck wij beloefden te doen, ende daer mede oorloeff nemende ende vuijt heur Raidtsvergaderinge scheijdende, seijde dvoern. Wellemans int oopenen van de deure (alsoe wij die nijet en conden oopen doen) dat onse heeren heur Stadts gecommitteerden mede seijnden souden omme mette voerss. Staten te vougen indient hun guet dochte.

Den 28 September 1576 smiddaechs gereijst van bruijssel sauonts te Waueren.

. Den 29 September naeden noen te III vren te Namen.

Den 30 sauonts te Luijck.

Den I Octob. sauonts te Maestricht.

Den II sauonts te Remunde.

Den III smiddaechs te Venlo sauonts te Stralen.

Den IIII smiddaechs te Sonsbeeck, sauonts te Wesel.

Den V sauonts te Borcken in Westphalen.

Den VI smiddaechs te Stadtloon, sauonts te Eep.

Den VII smiddaechs te Noorthoorn, sauonts te Velthuijsen.

Den VIII smiddaechs te Coeuerden, sauonts te Sweele.

Den IX smorgens te Rolde, sauonts te Groningen.

Den X smorgens den E. Raidt van onse gedane legatie rapport gedaen.

INSTRUCTIE ende beuell, soe wij Borghermesteren ende Raedt, oldt ende nije sampt Taelmans, swoirne meente ende bouwmesteren vanden ghijlden der stadt Groeninghen, den Erentfesten Erb. ende vromen Borgermester Joachim Vbbena, sampt den Erb. Egberto Vpkena, raedtzvorwanten, ende den hoichgeleerden ende Erbaren doct. Johan de Gouda Stadt Sijndico mitgegeuen, sich daernae tho richtende.

Juden eersten sullenn vnse gesanthen met alle diligentie nae Co. Mat. Raidt vanden Staet als yegenwoirdich gecommitteert tottet gouuernement van deese nederlanden, daer dezelue is aen to treffen, reijsen, ende heur Ex. neuensz oeuerleueringe onser credentie brijeff presenteren de requeste alhijer geconcipieert, belangende de ontheffinge vande weeckleeningen ende omme te hebben remboursement ende betaelinge van de somme van 29000 Carolus gulden, bij de Stadt, tot leeninge vande soldaeten alhijer in garnisoen leggende, gedebourseert ende zoe veel meer alsmen beuinden zal alsdan verschooten te zijnn. Ende sullen daer beneffens remonstreren die getroiuwe

diensten, die de stadt tot deesen daege toe, zijne Mat. in diuerschen saken heeft gethoent ende beweesen ende dattet de Stadt nijet langer moegelick is, eenige penningen vp te brengen, tsij tot leeninge van de soldaeten ofte anders, ouermitz der Borgheren ende Jnwoinderen groote armoet, gebreck vande neeringe ende de excessiue swaere lasten ende interesten, geduijrende dese troublen, tot onderholt des garnisoens vp des stadts geringe incoemen ghelacht. Sulcxs dat indien zijne Mat. daerjnne nijet en remedieert, nijet moeghelijck is, des stadts creditoorenn te voldoen, ofte oick dezelue Stadt langer in guede politie tonderholden.

Ende zoe veere d'Ex. van den voerss. Raidt van den staet nijet terstont en zouden weten te doen rembourseren dvoerss. verschooten penningen, zullen alsdan solliciteren, dat heur Ex. gelieuen wil te doen handelen met Sr. Thomas Fiesco woenende te Antwerpen, omme affdracht te krijgenn vande somme van . . . . . Carolus gl., die hij aen de Stadt ten achteren is, ende voirtz diligentie doen, ten eijnde wij eenige penningen khonnen bespoerenn, waer vp sij assignatie vande resterende gedebourseerde penningen zouden moegen versoucken.

Ende soe veere sulcken affdracht terstont nijet en souden moegen geschien, ende dat dvoern. Fiesco ter cause van sijn achterweesen onse voerss. Gesanten eenige molestatie offte behinderinge zouden willen doen, zullenn alsdan mitten voern. Fiesco handelen, zoe henluijden tottes stadts meeste oerbaer best gheraeden duncken zall.

Jtem alsoe al hijr geconcipieert is seeckere requeste beroerende daffneminge offte verlichtinge des garnisoens, ende dat mits de jnvallenn, de dagelixs bij de vianden jn de Ommelanden geschien, voer alsnu nijet gheraeden is, de zelue te presenteren, zullenn onse Ghesanthen daerinne doen, zoe hemluijden nae ghelegentheit des tijdes, dat oerbaerlixt duncken zall.

Jtem zullenn d'Ex. vanden voerscreuen Raidt vanden Staet presenteren zeeckere requeste meede alhijer geconcipieert, beroerende de jnvorderinge ende vuijtfoeringe vande coopmanscappen ende het oopenen ende sluijtenn van de stadts poorten ende waterboomenn ende daer vp appoinctement ofte beslooten missiue veruolgen.

Jtem sullenn aen Co. Mat. Secreten Raide tot Bruijssell veruolgenn expeditie vpte interpretatie vande sententie Ex. vanden hertoech van Alua inden yaere 1571, tusschenn Stadt ende

landen gewesen, ende daerinne doen, zoe zij bevijnden sullenn te behoeren.

Sullen mede versoucken prouisie van justitie tegens d'Omlanden beroerende de sommatien ende molestatien, de zij de Stadt daghelixs doen ter cause vande contributien vande Oldampten ende Stadthemrijcken ende dess Stadts ghemeene Borgheren ende Jnwoenderenn guederen, inde Omlanden leggende, naer luijdt de requeste, mede alhijer geconcipieert.

Jtem alsoe de vande Omlanden onder decxel van zekere pretense reuocatie vant verbunt vanden yaere 1482, deese stadt daeghelicxs molesteren met verscheijden proceduren, soe voer den E. Gestr. heere van Billij stadtholder etc. als oick mede voerdenn Lieutenant ende hoofftmannen, zullenn onse Ghesanthen der voerss. Raedt vanden Staet presenteren zeeckere requeste alhijer geconcipieert, ten eijnde alhijer geen kennisse genoomen en werdt van enige saeckenn, questien ofte differenten, de ter oersaecke vande voerss. pretense reuocatie tusschen Stadt ende landen alreede ghereesen zijnn ende noch zullen moegen rijsen, mer dat dezelue al te saemen gerenuoijeert zullen werdenn voer zijne Mat. Secreten Raide ofte Gouuerneur-generael van deese Nederlanden omme aldaer getermineert te werden.

Jtem zullen den voerss. Raedt vanden staet presenteren zekere requeste, mede alhijer geconcipieert, omme te hebben restitutie vande affgebroken poirten ende muijren ende interdictie ende beuell, dat de personen, gecommitteert totte wercken vanden angelachten casteel alhijr, hun niet meer onderstaen zullen eenige des stadts poirten ende muijrenn ofte starcten aff te breecken.

Jtem zullenn den voerscreuen Raedt presenteren sekere requeste, mede alhijer geconcipieert, ten eijnde de stadt, mitsgaders de goidshuijsen, ghasthuijsen, borgerenn ende inwoenderen van dien, van sijne Mat. voldaen moeghen werden vande estimatie van heur huijsen ende landen, de ter oirsake vant vorss. casteel affgebroocken ende vuijthgedoluen zijnn ende interdictie ende beuel, dat voert aen ten respecte van dien, geen huijsen offte landen meer affgebroeken offte vuijtgedoluen zullenn werden.

Jtem aengemerct Heinrick Thimans als geweesene Rentmeester van de accijsen vande Omlanden, bij Lieutenant ende hoofftmannen tonrecht gecondemneert is de vande Omlanden te betaelenn de somme van 2908 Embder gulden

15 st. bij de Stadt van den voern. Rentmeester ontfangen, sullen de vors. Gesanthen zijne Mat. Secreten Raidt presenteren de Requeste, mede alhijer geconcipieert, omme te hebbenn mandement van appel, ende voirts jn dezelue zaecke doen ende bisongieren, zoe zij beuinden zullen te behoeren.

Jtem zullenn aen den vorss. Raidt van den staet versoucken remboursement van de somme van 1137 ½ Carolus guld., de Feico van Fritema Co. Mat. Rentmeester inden jaere 1571 tot leeninge van de soldaeten heefft gedebourseert ende waer voeren eenige heeren Burgemeesteren hebben gerespondeert, de oick dezelue penningen den voern. Fritema hebbenn voldaen, naer wthwijsen de recepisse van den voern. heer stadtholder, daer van zijnde.

Zullenn mede mitten heere Tresorier Schetz affrekenen ende claer maeckenn (ist noodt) alsulcken reeckeninge van ontfanghenn ende vuijtgegeuen penninghen, (als tusschenn dvoerss. stadt ende zijne Gestr. alsnoch sall moeghenn staen) te liquideren.

Voerts alsoe den zeluen heere Tresorier deese stadt jn verscheijden saeckenn groote assistentie ende behulpelickheijdt heeft gedaen, ghelick wij verhoopenn, datt zijne Gestr. alsnoch zall doen, ende waer voerenn gheenn recompensie is gedaen, zullenn vnse Gesanthen zijne Gestr. een vereeringe moeghen doen totte somme van 200 golden Croonen offte anders, zoe zijluijden, als tottes Stadts meeste oerbaer ende beste, datt the rhaede beuinden zullen te behoeren.

Jtem anghemerckt dvoeren. Feico van Fritema onder decxel vann seeckere pretense nominatie vanden vorss. heere Stadtholder, hem, als pretense hoofftmann offte adiunct daeghelixs ingereert inder heeren Lieutenant ende hoeffmannen verghaederinge, tot deesen Stadts groote prejuditie ende nahdeel, ende datmen, tho houe althans, te besorgenn heefft eenige heerenn, die den voern. Fritema int gunt vorss. is, zouden moeghen fauoriseren, zullenn onse Gesanthen in de zelue saecke doen, zoe hemluijden dat oerbaerlicxt duncken zal.

Ende zullenn voerts generalick jn alles doen ende laten, zoe zij luijdenn, nae ghelegentheijdt der saecke ende des tijds, tottes stadts meeste oerbaer te Rhaide beuinden zullenn te behoeren. Tho oirkhunde onsser Stadt hijr vpghedruckten signete. Ghegeuen den XVIII dach Junij anno XVc LXXVI.

BESCHRIJVING

VAN EENIGE

ALBA AMICORUM.

I.

Dat de albums dikwerf eenig licht kunnen verspreiden over den levensloop en de studien hunner eerste eigenaren, of belangrijke bronnen zijn voor geslacht- en wapenkunde, is reeds te dikwerf gebleken, dan dat ik daarover nog zou behoeven uit te weiden. Mij daarom hebbende voorgenomen om van eenige nog onbeschrevene albums, die reeds onder mijn bereik zijn, den inhoud meer algemeen te doen kennen, zoo met het oog op de personen, die ze hebben aangelegd, als van hen, die daarin inscriptien plaatsten, roep ik verder beleefdelijk de medewerking der bezitters van oude albums in, door mij die voor eenigen tijd tot hetzelfde doel wel te willen afstaan. Ik zal een aanvang maken met:

Het album van den Groninger hoogleeraar Marcus Pels. 1662—1670.

Bij het bewerken van de „Levensschetsen der Groninger hoogleeraren", voor het Gedenkboek dezer hoogeschool van Dr. Jonckbloett, vond ik geene bouwstoffen, voldoende om den levensloop van Marcus Pels eenigzins volledig te behandelen. Het vermoeden, dat Charitii *Comment. de viris eruditis Gedani ortis*, Vitemb. 1715, iets over hem inhouden,

mogt ik niet tot zekerheid brengen, daar het mij zelfs tot heden niet gelukte om dat kwartijntje onder de oogen te krijgen.

Door Mevrouw de wed. prof. H. Nienhuis werd mij later zijn album ten gebruike verstrekt. Gaarne maak ik hiervan gebruik om het weinige, dat ik destijds van hem konde opsporen, daaruit gedeeltelijk aan te vullen. Het is aangelegd ten jare, waarin onze Dantziger, op een-en-twintig jarigen leeftijd, als student te Leiden werd ingeschreven, namelijk in 1662.

Op het eerste blad schreef hij met zijne vaste en fraaije hand: Marci Pelsii. Anno CIƆIƆCLXII.

Het prijzenswaardig verlangen om een eenvoudig aandenken te bezitten van de mannen, aan wie hij zijne wetenschappelijke en godsdienstige opleiding tot dusver had dank te weten, en die hij op het punt stond te verlaten, gaf hem daartoe gereede aanleiding. Uit de eerste inschrijvingen blijkt het duidelijk.

De vermaarde sterrekundige Johannes Hevelius, lid van den Raad der vrije stad Dantzig, opende de rei, toen hij op 18 Julij 1662 „ten blijke van de groote genegenheid, welke hij den uitstekenden jongeling toedroeg," daarin het ware gezegde van Seneca schreef:

Sola virtus praestat gaudium, perpetuum, securum, etiam si quid obstat et nubilum intervenit [1]).

Een dag later schreef Johannes Maukisch zijn naam onder de volgende, op Abrahams offerhande (Gen. XXII) zinspelende, inscriptie:

Auxilium rogitas? Jovae expectato salutem. In dumo gratum monstrat Jova pecus [2]).

Maukisch was doctor in de godgeleerdheid, professor aan het Dantziger gymnasium en Rector daarvan tevens. Door een groot aantal geschriften, waaronder Disputationes apologeticae tegen de Groninger hoogleeraar Sam. Maresius, verwierf hij zich een naam. Van harte bad hij den

---

[1]) Alleen de deugd waarborgt eene aanhoudende, zekere vreugde, ook in onspoed en donkere dagen.

[2]) Vraagt Gij nog hulp? Verwacht redding van Jehova! Het Offerdier in de struiken toont den Heer.

goddelijken zegen toe — zoo schreef hij — aan den door bekwaamheid, zijn inborst en zijn geslacht uitstekenden jongeling, die aan het Dantziger gymnasium zoovele bewijzen van fijne smaak in de letteren als van beschaving in den omgang had gegeven.

Tempora ne perdas. Deërit tibi posse volenti
Postea; quando potes, si tibi velle deëst [1]),

was de welmeenende les van Joachim Pastorius van Hirtenberg — juveni ad omnia praeclara magno vigore tendenti, nunc ex Athenaeo patrio ad celebriora Musarum emporia profecturo.

Pastorius, vroeger hoogleeraar in de geschiedenis te Elbingen, destijds professor honorarius te Dantzig, ging later over tot de Roomsche kerk, waarin hij verschillende waardigheden o. a. die van Protonotarius apostolicus, heeft bekleed. Vervolgens werd hij nog koninklijk-Poolsch historicus, Secretaris en Commissaris. Onder de geleerden van dien tijd bezorgden verschillende werken van zijne hand hem een eervollen rang. Op 71jarigen ouderdom overleed hij den 28 December 1681, te Frauenberg, in Pruissen.

Dan volgen inscriptien van:

Johannes Petrus Titius, leeraar in de welsprekendheid en poëzie aan hetzelfde gymnasium. Hij was een Sileziër van geboorte en schrijver van verschillende werken. Ruim 70 jaren oud overleed hij den 7 September 1689.

Georgius Neufelt, Philos. professor († 1673) gaf, in μνημόσυνον sui et affectus benevoli tesseram, erga politissimum Dn. possessorem, auditorem hactenus suum, uti solertissimum, ita amantissimum, gaarne de volgende inscriptie:

Sunt cunctis potiora bonis, bona fama, caducis,
Conscia mens recti, propitiusque Deus [2]).

Wolfgangus Rosteuscherus, Graecae linguae in Gymn. Gedan. Prof., een zeer bekwaam man, als schrijver van eenige werken over zijn vak niet onbekend ge-

---

[1]) Verspil den tijd niet! Indien u de wil ontbreekt, wanneer Gij kunt, zal u de magt ontbreken, wanneer Gij wilt.

[2]) Een goede naam, een goed geweten en het welgevallig oog der Voorzienigheid zijn te verkiezen boven alle vergankelijke goederen.

bleven en eerst hoog bejaard in 1690 overleden, ontmoeten wij hier ook als zijn leermeester, met Christianus Rosteuscherus, Jur. et histor. Prof., die, ten jare 1620 te Dantzig geboren, te Leiden en Straatsburg had gestudeerd. Hij is schrijver van onderscheidene regtsgeleerde verhandelingen. † 1681.

Rabbi Johannes Salomon, hoogleeraar in de Hebreeuwsche taal te Dantzig, een Poolsche jood, die zich tot het Christendom bekeerde, drukte zijne wenschen ook geheel in het Hebreeuwsch uit. De heer M. M. Cohen, Jr., israëlitisch-godsdienstonderwijzer te Assen, gaf mij daarvan de volgende vertaling:

Die het goede wil, wordt daartoe geholpen!

Na Uwe naarstigheid te hebben opgemerkt, kon ik den wensch niet onderdrukken, dat gij bij voortduring daarin volharden en daardoor in de kennis der godgeleerdheid (Thora) moogt uitmunten, en dat de Albarmhartige U in Zijne hoede neme, dat Hij al uwe hartewenschen vervulle; opdat Uw vader en Uwe vrienden zich over U verblijden!

Dit is de hartewensch van hem, die
U alle heil wenscht,
JOHANNES SALOMON.

Over den schrijver dezer regelen, die zich door verschillende werken bekend maakte, en den 1 Julij 1683, op zestigjarigen leeftijd, bezweek, vgl. men Jöcher's *Gelehrten-Lexicon*, waar verwezen wordt naar Praetorii *Athenae Gedanenses*.

Na Clemens Cölmer, een lid van den Raad der stad Dantzig, die boven zijne naamteekening de beste wenschen uitdrukte voor den jeugdigen Pels, ad exteras nationes eunti, schreef een Henry Schwartzwaldt alleenlijk de spreuk Rien sans Dieu op een der albumblaadjes, terwijl het:

Douce est la peine
quand elle ameine
apres tourment
contentement

door Joannes Schwartzwaldt werd ingeschreven. Dan volgen Casp. Conr. Cruciger, Rud. Gunth. Kiese-

wetter, Barth. Pantelus (?), Tobias Sellius, Nathanaël Vechnerus en Chr. Pauli, allen Protestantsche leeraren te Dantzig, het album van hunnen vriend en kweekeling met kernachtige inscriptien vereerende.

Zoo schreef b. v. de eerstgenoemde:

Invidiam virtute, malum probitate, favore osores vincas, spe precibusque Deum [1].

Dat er geen nieuws onder de zon is, blijkt uit het bijschrift van den derde:

Tria sunt, quae evertunt Rempublicam:
Immaturum consilium, occultum odium et privatum commodum [2].

De eerwaardige en geleerde Pauli meende Pels aan de les van Beza te moeten herinneren:

Haec quatuor inter caetera cognovi, et ad conscientiae tranquillitatem et ad vitam commode transigendam multum prodesse: Si neque credamus, quicquid audimus; neque faciamus, quicquid possumus; neque dicamus, quicquid scimus; neque de omni eo, quod viderimus, judicemus [3].

Met nog twee inscriptien, waarvan eene is geteekend door Philip Pels, ongetwijfeld een zijner bloedverwanten [4], wordt de rei van Dantzigers gesloten. Al de bovengenoemde zijn gedagteekend van 18 tot 22 Julij. Zij wijzen ons de plaats aan waar Marcus Pels voor de hoogeschool is gevormd, de leermeesters, wier onderwijs hij daar heeft ontvangen; zij hebben ons eindelijk hun hoogst gunstig oordeel over zijn persoon en zijne vorderingen bewaard.

[1]) Door deugdzaamheid moet gij de afgunst, door regtschapenheid eene ramp overwinnen, door betoon van genegenheid hen, die U haten, door hoop en gebeden Gode.

[2]) Drie dingen zijn er, die een staat te gronde rigten, een onrijp besluit, verborgen haat en het eigenbelang.

[3]) Zeer dienstig tot het behoud van gemoedsrust en om het leven aangenaam door te brengen zijn, naar mijne bevinding, onder anderen deze drie: wanneer men niet gelooft, al 't geen men hoort; noch doet, wat men kan; noch zegt, al wat men weet; noch een oordeel velt, over alles wat men heeft gezien.

[4]) Het *Register* van het Gron. archief, 1668 n⁰. 33, vermeldt een brief van den *Commissaris* P. Pels, uit Dantzig, aan de Staten Generaal.

Op een der eerstvolgende dagen vertrok hij te scheep naar de Nederlanden, waar wij hem den 14 Augustus aantroffen, en wel te Amsterdam. Twee inscriptien van dezen datum bewijzen dit; de eene is eene Duitsche kalligraphie, onderteekend, naar ik meen te lezen, Elia Norkyst; de andere van Joachimus Fridericus Benckendorffius. Uit de volheid zijns harten wijdde deze eenige Latijnsche dichtregelen aan de trouwe vriendschap van Pels, hem zoo ruimschoots gebleken, toen zij gezamenlijk de zeereis maakten. Hij noemt hem amicus, fraternis mihi nexibus junctus. Of dit nu in éigenlijken zin moet worden opgevat, durf ik niet beslissen. Von Benckendorff schreef welligt het albumblaadjo toen zij afscheid van elkander namen.

Pels liet zich, gelijk wij van elders weten, den 12 September als student te Leiden inschrijven. Al spoedig zien wij hem in aanraking met vaderlandsche geleerden, en wel het eerst met Robertus Keuchenius, die den 26 Januarij 1663, te Amsterdam, waar hij de geschiedenis onderwees, eenige regelen in het album schreef.

De dichter der *Musae juveniles* (Amstel. 1662) noemt zich J. U. D., Eloquentiae et Historiarum professor. Onwaarschijnlijk is het niet, dat Pels gedurende eenigen tijd Keuchenius' lessen bijwoonde, alvorens zijne studien te Leiden aan te vangen. Aan zijn werkelijk verblijf aldaar herinneren sedert 13 Maart 1663 de inschrijvingen der volgende personen:

Nicolaas Witsen, later burgemeester van Amsterdam, die als staatsman, aardrijks-, wis- en scheepsbouwkundige vermaard is geworden. Geboren in 1640, had hij destijds dus den 23jarigen leeftijd bereikt.

Samuel Andreae, geb. 29 April 1640, een zoon van Ernestus Andreae, predikant te Dantzig, toen reeds overleden. Deze academievriend noemt Pels dan ook zijn amicus et popularis suavissimus. Andreae had ook de academiën te Heidelberg en Groningen reeds bezocht; hij beklom later den katheder, eerst te Herborn, vervolgens te Marburg. Vgl. Joh. Tilemanni, dicti Schenck, *Vitae profess. Theologiae, qui in Academia Marburgensi docuerunt.* Marb. 1727, p. 255, sqq.

Johannes Eberhardus Fabricius, S. S. Th. studiosus, Marco-Hammoniâ Guestphalus, waarschijnlijk uit het geslacht van dien naam, dat reeds twee hoogleeraren aan het gymnasium te Dantzig had geschonken. Deze Fabricius

had ook reeds te Groningen en Franeker gestudeerd. In het Academie-album van Groningen staat hij namelijk ingeschreven op 19 Augustus 1661, in dat van Franeker op 11 September 1662.

Leonardus Tertreau, Gallus, Pels' leermeester in de Fransche taal, gelijk wij zich noemt, wijdde een vierregelig Fransch versje aan den bezitter van het album, praestantissimo, laborioso, indefatigatoque adolescenti Marco Pelzio Gedanensi, philosophiae, juris, omniumque bonarum artium studioso atque peritissimo. Deze inscriptie is van 16 Junij 1663.

In de nu volgende zomervacantie bragt Pels een bezoek aan de zuster-academien te Franeker en Groningen. Ter eerstgenoemde plaats maakte hij kennis met de hoogleeraren J. Wissenbach en N. Arnoldus, die den 10 en 11 Julij elk een albumblaadje invulden. De laatste had vroeger ook aan het Dantziger Gymnasium gedurende een drietal jaren (1635—1638) de wijsbegeerte, welsprekendheid en theologie beoefend.

Een tiental dagen later bezocht hij te Groningen de hoogleeraren in de godgeleerdheid Maresius en Alting, ook Joachimus Borgesius, Mathes. et Eloq. Prof. en Tobias Andreae, Hist. et Ling. Graec. Prof.

O foelix hominum genus
Si vestros animos amor
Quo coelum regitur, regat! [1])

Zóó luidt de inscriptie van Sam. Maresius, die hare waarheid wel wat beter had mogen betrachten. Zijn zachtmoedige ambtgenoot Jac. Alting vulde den Hebreeuwschen tekst van Job XIV, 14, en den Griekschen van Hebr. XIII, 14 in.

Aan de kennismaking met den verdienstelijken Johannes Martinus, predikant te Groningen, was hij eveneens een albumblad verschuldigd. Martinus was ook een Dantziger, den 25 November 1603 geboren uit het huwelijk van Joh. Martinus en Catharina Pauli. Uit zijn *Programma funebre*, op de Academie-bibliotheek te Groningen voorhanden, kan men meerdere levensbijzonderheden putten over

---

[1]) O gelukkig menschengeslacht, als eens de liefde, waardoor de Hemel geregeerd wordt, uwe gemoederen mogt besturen!

dezen ijverigen man, die zich door verschillende geschriften bekend heeft gemaakt.

Johannes Conradus Nuberus en Johannes Fredricsen, twee Groninger studenten, met Pels van Dantzig geboortig, komen ook in zijn album voor. De eerste was den 25 Mei, de tweede den 23 Augustus 1661 in het Album Acad. Groninganae ingeschreven. In dat van Franeker ontmoette ik Nuberus wederom op 1 April 1664.

Den 2 September 1663 vinden wij onzen Pels weer te Leiden, in eene zeer vriendschappelijke ontmoeting met den Dantziger Reinoldus Pauli, die ook reeds te Groningen en Franeker had gestudeerd, en vervolgens eerst aan het Gymnasium Arnoldinum te Steinfort, daarna te Marburg, het hoogleeraarsambt in de godgeleerdheid bekleedde [1]). Aan hem, „Pelssianarum virtutum perpetuus cultor," herinnert een blaadje met de woorden van Seneca:

Optimum est pati, quod emendare non possis, et Deum, quo auctore proveniunt, sine murmuratione comitari [2]).

Twee dagen later was hij te 's Hage bij Isaäc Vossius, die met de woorden:

Contumeliam nec ingenuus fert, met fortis facit [3]),

mogelijk zinspeelde op de behandeling, welke hij van Salmasius in Zweden had ondervonden.

Daarna treffen wij Pels het eerst weder aan te Utrecht, blijkens inscriptien van de hoogleeraren G. Voetius en J. G. Graevius. De woorden, met welke Graevius het album vereerde zijn in de uitkomst op Pels zeer toepasselijk geworden; namelijk:

Multi suam
Rem bene gessere et publicam, patria procul,
Multi domi qui aetatem egerunt, propterea
Sunt improbati [4]).

ENNIUS.

---

[1]) Vgl. Tileman, dictus Schenck, p. 248 sqq.

[2]) Het is het beste geduldig te verdragen, wat gij niet ten goede kunt veranderen, en zonder morren u te verlaten op God, die de bewerker daarvan is.

[3]) Geen edel mensch verdraagt smaad; die zich sterk gevoelt doet ze niet aan.

[4]) Velen hebben hun belang zoowel als dat van het algemeen goed behartigd, ver van het vaderland. Velen die hun leven te huis doorbragten, verwierven daarom afkeuring.

De inscriptien van 1664 zijn alle gedagteekend te Leiden. Zij zijn van de volgenden:

Andreas Alstenius, Vnna-Marcanus, Theol. Studiosus;

Gabriël Oxenstierna, Comes de Croneburch;

Tuvo Oxenstierna, Comes de Croneborg;

Andreas Jaski, een Dantziger, die den 14 Junij, op het punt om Leiden te verlaten, in het album gewaagt van zijne innige vriendschap reeds in de prille jeugd met Pels gesloten.

In de geleerde wereld is Jaski niet onbekend gebleven als uitgever der brieven van Hugo de Groot aan Israël Jaski, en der briefverwisseling van Mart. Opitius. Hij overleed den 27 Maart 1679 [1]).

Henricus en Joh. Car. Schwartzwaldt; Jaski's neven van moeders zijde, ongetwijfeld ook stadgenooten (zie boven), die in hartelijke bewoordingen een onverdeelde hulde bragten aan de rara indoles en het ingenium sublime van Pels, met den wensch: ut dignam aliquando meritis tuis apud posteros gratiam consequaris.

Johannes van Horne, die als ontleedkundige een sieraad was onder Leiden's professoren. Hij noemt Pels: Politissimus juvenis-vir, ad magna quaevis natus, J. U. Candidatus et cognatus suus percharus.

Joh. Fred. Gronovius, die hem zijn auditor solertissimus, en

Johannes de Raeij, hoogleeraar in de wijsbegeerte, een Cartesiaan, die hem auditor et amicus integerrimus noemt. Over van Horne en de Raeij leze men o. a. Dr. J. Banga, *Gesch. van de geneeskunde en van hare beoefenaren in Nederland*, Leeuw. 1868, I, blz. 372, 436.

Johannes Legerus, uit Zevenbergen, voorheen leeraar bij de Waldenzen, in de valleijen van Piemont, daarna bij de Fransche gemeente te Leiden, vereerde met zijn ambtgenoot Jacobus Rennet het album met schrif-

---

[1]) Voor mij ligt: *Groningen in rouw, over het ontydig doch Zalig ontslapen van de Hoogh welgeborene en Hoogh Deugden- ryke Juffer, Mejuffer Anna Elizabeth Köhne-Jaski, Oudste Dochter van den Hoogh Welgebooren Heer, de Heer Andreas Köhne-Jaski.* Gron. 1733. Zij overleed 1 October 1733, 64 jaren oud. Vermits uit deze lijkzang blijkt, dat Dantzig haar geboorteplaats was, komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat Andreas Jaski en Andreas Köhne-Jaski dezelfde personen zijn.

tuurplaatsen, terwijl Paulus Junius, waarschijnlijk een student, er eenige regelen van Cicero bijvoegde.

Is de laatste dezer Leidsche inscriptien den 9 Augustus gedagteekend, — reeds den 29 Augustus dv. vond ik Pels ingeschreven onder de academieburgers te Franeker. Aan zijn verblijf alhier herinneren de albumbladen van:

Jacobus Klein, uit het stadje Holland in Pruissen, een student in de regten, wiens naam den 13 Julij bevorens in het Album Acad. Franequeranae is opgenomen.

Sibrandus ab Ockinga, een Leeuwarder, den 24 October 1662 als Ling. et Polit. Stud. te Franeker ingeschreven. Merkwaardiger is het volgende:

Qua patet orbis.

J. MORITZ F. ZU NASSAW.

Franiker den 11 Febru. 1665.

Johan Maurits, de Braziliaan, had den 25 December (Oude stijl) bevorens te Leeuwarden de begrafenis van den stadhouder Willem Frederik bijgewoond. Op de terugreis trof hem twee dagen later het ongeluk, dat te Franeker eene brug zich begaf, juist toen hij dien met zijn gevolg overtrok. De Prins, met vijf anderen in het water geraakt, werd het laatst gered, door dat hij onder zijn paard lag. Gevaarlijk in de borst bezeerd, moest hij een geruimen tijd tot herstel zijner gezondheid te Franeker blijven, waar hij zelfs zijn testament maakte en den 4 Januarij 1665 aan den Acad. Senaat in bewaring gaf.

Hij zelf beschrijft dien ramp zeer uitvoerig in een brief aan zijne zuster, medegedeeld in de *Vrije Fries*, II, 342 en volg. Deze inscriptie herinnert dus aan de treurige omstandigheden, waarin Pels den Vorst moet hebben ontmoet.

Uit de volgende blijkt, dat Pels zijn intrek bij den hoogleeraar Wubbena genomen had.

Sit tibi Prudentia oculus & Iustitia manus. Et memor, dum remotiores alioque sole calentes terras meditaris, utilissimi illius apud Martialem moniti:

Si vitare velis acerba quaedam,
Et tristos animi cavere morsus:
Nulli te facias nimis sodalem;
Gaudebis minus; At minus dolebis. [1])

---

[1]) De voorzichtigheid zij uw oog, de regtvaardigheid uwe hand.

Quae paucula, Politissimo ac Doctissimo Dno Marco Pelsio, Academiae nostrae ornamento, Auditori suo solertissimo, Domestico optatissimo, ac amico integerrimo, benevolentiae et affectus testandi gratia relinquere voluit

Franequerae, quinto calendarum Martij 1665.

JOHANNES WUBBENA.
L. A. M. Philosophiae Doct. ac Professor.

Wijders volgen nog Abraham de Grau, Mathes. Prof., Alexander Nicolai, S. S. Theol. Stud., Lithuanus; Tobias a Rauboszk (?), Boguslaus de Naglovie Reij, die in het Album Academiae den 18 October 1663 staat ingeschreven als Generosus Dominus Boguslaus Reij, Polonus; en ten laatste Theotardus ab Aijlva, wiens naam op den 21 Augustus 1662 als Phil. et jur. Stud. ter zelfder plaatse voorkomt.

Van Franeker vertrok Pels naar Groningen, waar hij den 7 Maart 1665 zich als student inschreef. De eerste, die hier zijn album teekende, op 21 Maart (N. S), en wel onder eenige regelen van Seneca, was zijn vriend Johannes Ernestus Oelhaffius, dien wij uit het Album dezer Academie, waarin hij den 29 Augustus des vorigen jaars zich als student in de regten op 23jarigen ouderdom inschreef, ook als een Dantziger leerden kennen. Waarschijnlijk was hij een zoon van Petrus Oelhafius († 1654), hoogleeraar in de regten te Dantzig.

In het volgende jaar ontmoetten wij hem nog eens weer, eerst te Franeker, blijkens albumblaadjes van de hoogleeraren Chr. Schotanus en Joachim Frencelius, van 21 Mei, N. S., vervolgens te Leiden. Immers schreef de groote Johannes Coccejus den 20 Mei d. j. O. S. den Hebreeuwschen tekst van Spr. 28, 5, in zijn album, terwijl de hoogleeraar in de geneeskunde Franciscus de la Boë Sylvius, nevens het ingeschreven symbolum Probis probari den 25 Mei hem bij zijn vertrek eene

---

En, wanneer gij u voorbereidt om ver verwijderde landstreken van anderen zone te bezoeken, wees dan gedachtig aan deze zeer nuttige les bij Martialis:

> Als gij hetgeen u mogt grieven wilt vermijden, en droeve zielesmart voorkomen, maak u dan met niemand te gemeenzaam. Gij zult dan wel minder vreugde genieten, maar u ook minder bedroeven.

voorspoedige reis toewenschte. Vervolgens was hij den 27 Mei bij Mauritius Crusius, uit Holstein geboortig, predikant te Edam; eindelijk den 10 Nov. weder te Groningen, gelijk blijkt uit de inscriptie van een SilezIër Daniel Ditz, die zijn reisgenoot was geweest.

F.

Industria ac Fortuna venimus ad metam;
Cavendum tamen, ne sciant alii, quid velis,
qui impediant [1]).

Sunt homines varii.

Tentandum.

Quibus lineis et emblemate Nobilissimo Domino Marco Pels, Litteraturae solidioris indagatore curiosissimo, amico suo omnium rerum intimo, itinerisque per diversa loca jucunde facti comiti dilectissimo, desideratissimo, ob singularem familiaritatis culturam se suamque memoriam intense commendat abituriens

DANIEL DITZ. Siles.

Scribebam Groningae
A. O. R. MDCLXVI
X Nov. Mens.

Schreef ik vroeger, dat mij van Pels niets was gebleken sedert hij student te Groningen werd tot aan 1674, toen de Staten hem tot hoogleeraar in de geschiedenis aanstelden, ook de drie inscriptien, welke wij nog kunnen vermelden, geven over dat tijdperk weinig of geen licht. Zij zijn van David Bourgesius, David Cassius en Joachim Scultetus, drie Groninger studenten; de eerste een Zwitser, die den 29 Maart 1668, de tweede een Bohemer, die den 7 April, en de derde een Silezier, die den 28 April 1670, die inscriptien teekenden.

Pels schijnt zich hier neergezet en met het geven van privaat-onderwijs in de geschiedenis onledig gehouden te hebben. Dit laatste mag men althans afleiden uit het getuigenis der curatoren, die hem voordroegen ter benoeming tot hoogleeraar, op grond, dat hij „reeds voor lange van zijn kennisse en verder bequaemheit in gem. professio hier goede preuves heeft gedaan [2]).

---

[1]) Door vlijt en geluk komt men tot het doel. Echter dient men te voorkomen, dat anderen, die het zouden verhinderen, te weten komen, wat men wil.

[2]) Blijkens het register van 't Groot-burgerregt, is hem eerst den

Dit album heeft ons dus alleenlijk Pels in zijne studiejaren, zoo aan het Dantziger gymnasium, als aan onze vaderlandsche hoogescholen nader leeren kennen. Over zijne verdiensten als hoogleeraar in de geschiedenis, magistraat en lid der Staten-Generaal kunnen wij vooralsnog niets toevoegen aan het weinige, dat wij in het Gedenkboek der Groninger hoogeschool hebben gegeven. Blijkt het uit zijne roeping tot die hooge betrekkingen, dat hij zeer gezien was in de groote maatschappij — hoe hij ook bij nagelatene verwanten in eerbiedige herinnering bleef voortleven, blijkt ten duidelijkste uit hetgeen Israël Bergman, een neef van moeders zijde, 22 jaren na zijn dood, in hetzelfde album, destijds het eigendom van Gerhard Abraham Pels, busheer in het collegie der gildregtsheeren, schreef, namelijk:

Magnus honor magno plerumque labore paratur.

Symb.
Pie et humiliter!

Dab. Groningae
A. O. R. 1727, d. 27
Julij.

Haecce in tesseram debitae observantiae, post fata Viri olim Amplissimi Dn. Marci Pelsii, Avi in aeternum colendi, adjicere voluit, seque pariter benevolae memoriae praesentis possessoris Honorati Dn. G. A. Pelsii quam optimé commendare voluitque debuitque [1])

ISRAËL BERGMAN
Patricius Gedanensis.

---

17 Januarij 1674 „het cleijn en groote borgerrecht geaccordeerd", waarop zijn huwelijk met eene dochter van den Burgem. Ten Berge, in die dagen gesloten, hem misschien aanspraak gaf.

[1]) Hooge eer wordt meestendeels met veel moeite verworven.

Als een bewijs van verschuldigde hoogachting heb ik na het overlijden van wijlen den zeer aanzienlijken Heer Marcus Pels, mijn immer te vereeren oom, dit er willen bijvoegen, en mij gelijkelijk ten zeerste, gelijk ik verschuldigd was, willen aanbevelen in het welwillend aandenken van den tegenwoordigen bezitter, den Eerzamen Heer G. A. Pels.

EEN BRIEF

VAN

ASSUEER CLANT VAN MEIMA UIT DEN HAAG AAN JOHAN LEWE TOT ASINGA EN SICCO PANSER, VOORAL VAN POLITIEKEN INHOUD, 1611.

Volgende brief door Assueer Clant van Meima (bij Baflo gelegen) uit den Haag aan Johan Lewe tot Asinga (bij Ulrum gelegen) en Sicco Panser redger te Winsum geschreven, en in Originali onder mij berustende, bevat m. i. bijzonderheden waarom hij niet onwaard is in dit tijdschrift medegedeeld te worden:

Edeler Erentfester grotgunstiger L. vedderen, negest mijne gans denstelicke erbedenisse, twivele ick neit, off der here Sindicus ende de Redtger harderwick selvest, soelen E. Ed. L. relatert hebben, wadt Recontre hem vp sin overgegeven requeste, mit de bigaende stucken van vedder Coenders alhir is bejegent, alsoe dat ick neit sach op wadt manere, wen sin Reden jnde vergadringe toe bane quemen, eijts goedts voer harderwick vdtgerichtet sulde koenen worden wandt see eijnnigermaten, vm dat het is eijn particulere saeke, ende van gedebursseirde penninck schulden is heijr gecomen, jn reden gefundert weren. Maer overdenckende dat E. Ed. L. vorgangen jaer op den laesten lansdach voer de Roer, mit grote jnstantie versochten dat wij de handt daer an holden wolden, dat hedt request van Harderwick soe hee doemaels inde provintie was presenterende, ten favorabelsten muchte affgedaen worden, hebbe sin L. daerumme geraden (dije saeke destoe meer ten harten nemende) dat he sin request bij mij sulde laten verbliven, vm off ick noch eijdt tot sijnen voerstel sulde koenen verrichten, want anders bij mangel van deijn toe bevresen stundt, dat hee doer de harde partije van de van Groenningen, gans sulde Ruijnert ende vp neit gebracht worden, hebbe der wegen geijn moeijte noch arbeijt mij laten verdreten, vm de heren tot

haer E. behuisinge jnt particuleir eijn jder toe besoecken, ende de saeke jnt lange ten favorabelsten toe Recommanderen, waer doer ick ten laesten sekere missive van Autorisatie (alwaer jn hadderwick sin stucken sinnen verslotcn) an sin Genaden hebbe becommen, gelick E. Ed. L. vdt hir bijgaende Copie, de ick hir jn versloten, neffens de principale mit de bijgaende daer jnne verslotenne stucken E. Ed. L. bij brenger deses bijn oversendende, vm Redenen, eijnsdeels dat dese saeke doer E. Ed. L. en andere goede vrunden mit toe doent van den heren sindico, wisliker ende mit meijrder fundament tot eijnnen goeden ende beleit kan worden, als van den E. harderwick gedaen wijl sin, anderdeils dat ick beger dat de copie neit harderwick moege tenn handen gestellet, dan wol laten lesen, vpdat sijn leven de solvige neit mach vertoenen an personen de hee meint sijn vrunden ende daer entusken sin vijanden sinnen daer vdt de van Groenningen hoer voerdel sulden scheppen ende orsake nemen, alhir toe Rescriberen, dat dese saeke naerder moege resumert worden dan stille hijr van suigen, wes ter tijdt sijn Ge. versocht de nominatie van de ses personen, ende sijn last doet openen, ick meine dat de laeste clauisela jn dese autorisatie, dat voer soe vast bijndet, dat de van Gronningen eijnne wech nu jn moeten, ende verhope dat de Redtger harderwick tot sijn jntentie, doer beleit van E. Ed. L. neffens andere goede vrunden sal geraken, jck hebbe hijr mede Coenders jn de grundt vertoerent, dan hedt begint wadt weder slissen [1]). De here van Asparen ende de Trisorier de Bije, sinnen den 11 deses, weder vdt Vrieslant komende boven gewest, ende jn vergaderinge van haer wedervaerent Raport gedaen, toe weten dat de van de soeven wolden ende de steden toe vreden waren, hoer vngerepartijerde negen Companijen noch ses maenten toe betaelen, mit sulcke Restrictie ende protestatie, dat men sulde Gelderlant Selant ende Stadt ende lande, vp sekere ende groter quota, jnwendig de voersz. ses maenten brengen, offte se gedachten bij mangel van deijn, van de consenten soe see luiden toe koemende jaer sulden dragen, neit alleine de penningen van dese toekomende ses maenten, dan ock van de vorige verstreken ses maenten, soe se rede betaelt, weder jn toe holden ende jnder solviger toe komende

---

[1]) In het Gron. Arch. (Reg. 1ste Verv. bl. 164) bevindt zich ook een brief aan den Graaf Willem van Nassau over het request van Henricus Harderwijck, gewezen commandeur van Warfum, 1614 no. 57.

consenten toe Corten, de van oester ende westergoe, hebben hijrinne neit wijllen bewilligen, dan daertegens eijn grot protest gedaen, hebben ock hoer gedeputeerden, soe wal jnt colegio als jnde Reken Camer verboden, gein Ordinantie op de voersz. Companien toe passeren. Binnen vordts eijnsellich gesinnet, van hoer andere defecten geinne toe suiveren alsoe dat hedt jn Vreislandt alheijl an eijn pael gement is. De heeren dit Raport gehoert hebbende, sinnen seir op hoer jntgelick verbeten, doch de advocaet sede: de solven neit wijllen betalen, dat de altijt over eijn ander clagden, daerbij opentlick seggende, wadt willen se seggen van Stadt ende lande, se doen soe als de doen, soe sal men daer nemant behoeren toe senden, de Commiteirden van Selant liggen hijr noch, vm entlijck, mit de van hollant onderlinge van haer quota toe vergeliken, mij is van eijn vertroud vrundt toe kennen gegeven, dat hoer questie tot eijn goeden ende sulde komen, vm de vreissen destoe beter, hoer opstinaetheit aff toe leren, mit Andere woerden meijr de ick de penne neit dorffe vertrouwen, de vreissen hebben tegens mij gesecht, dat see alsoe wol wusten wadt vp onsse landagen vmme ginck, als wij sulvest, dat se bij vns weren sittende de alles overschreven, seggende, doet ju dat nije, hebben wij neit vnsse vrissen daer bij ju wonen. Jck vruchte dat eijn man hijr van neit vrij en is, he is vergangen jaer al toe seijn voergetogen, doch de absentibus nihil nisi bonum, godt geve dat ik qualike dencke.

De breven van Aerssens van den tweden October vdt paris brengen mede, dat haere Maijt. den hartoch van Bollion belovet de van de Relisie toe mantineren ende de hant toe beden, ende alle beloften nae toe komen soe de koninck hir bevoerens bij sin levent an hoer luidden hadden gedaen, hefft toe den ende van versekerheit Anden hartoch van Bollion doen tellen vifftich dusent Croenen in spetie, waervan 15000 tut onderholdinge van hoer predicanten, ende twintich dusent tot onderholdinge van haer Garnisoenen, de ander 15000 tot betalinge vande Commissarien, de hare Maij^t^. toe summer gedent, ende aldaer mede jn de vergaderinge Compareirt hebben, dit sal alle jaren continuert worden, dese voersz. Commissarien hebben Raport an haere Maij^t^. gedaen, sinnen nu eijn jder weder nae hoer quarteren vertogen haere Maij^t^. hefft den Ambassadeur Aerssens vntboeden, ende hem in persona belastet an mijn heren Staeten Generael toe schriven, dat haere Maij^t^. geresolveirt

was: Alles wat accorten sine Maij^t. milder gedachten mit de nederlanden gemaket toe willen naekomen ende onverbroken holden. Ock dat see noch meirder toe de walvaerdt vande nederlanden affectioneirt was als oijt den overgeleden koninck gewest weijr, schrifft mede dat hare Maij^t. ende haeren Raedt, vm soe voele doenliken jn haer koninckrike ende daerbuiten toe soeken peijs vrede ende goede eijnnicheit toe holden, hem ock mede belastende jngeval he muchte vernemen dat daer eijnnige saken muchten geboeren tot nadeil vande gevnieerde provintien, dat hee vrij acces muchte nemen, soe wolde haere Maij^t. daetlick daer jnne alsulke verseninge doen alse tot meisten walvarent van de nederlanden sulde vinden toe behoeren. Dese woerden sinnen goet. De hartochinne van Mantua wesende hare Maij^t. eijnichste suster is doet daer hare Maij^t. seir vmme is bedroevet.

De gesanten sinnen weder vdt denemarken gecomen, hebben den 14 deses Raport gedaen, waarvan dit (soe volget) de princepale hoeffstucken sinnen. Verclaren den 23 Augusti toe kalmar angecomen, ende den 24 audientie hebben gehat bij den kunninck ende ju sijn salet gevunden, veir heren mit namen jacup vlevelt, Gerreit Ransovi Stein Maltis veltmaerschallick ende doctor Steven Brae, hebben voerts an den koninck de behoerlicke Complementen gedaen, ende sine Maij^t. voergeholden erst dat punct van dat orloch, wadt vruchten daer vdt quemen, dat welke de heren Staten, doer den lanckdurigen orloch wal hadde gesmaket, waerdoer se voerorsaket dese legatie an sine Maij^t. toe doene, vp dat doer jnteresse van hoer luiden sine Maij^t. harte van dat orloch eijn afkeer ende tot vreide geaffectionert muchte worden. Sine Maij^r. dit anhoerende, hefft mit sin anwesende heren (seinde dat dese gesanten arme slichte schapen weren, de princen ende heren neit onder ogen gesein hadden) eijn wordt dre oder vere gesproken, ende solvest vp haer propositie geantwordt, dat he bedanckede de heren Staten voer hoer goede affectie ende genegentheiden, seggende dat he gein orloch voerde om de Relije, dan hadde dat orloch toe den ende angevangen, dat Sueden sulde sijne wesen off Denemarcken sulde koninck Karel toe komen, eijr hee gedachte vp toe holden, ende dat het orloch soe weijdt was angecomen, dat doer hoer luider Jntercessie neit kunde gelesket worden muchten de moeite wol bespaert hebben. Hefft voerdt sine Maij^t. gevraget off se luijden ock ander warvinge an hem hadden, dat se sulckes wolden openen

wandt sine Maij[t]. altijt neit gelegen was auddientie toe geven, daer de gesanten vp geantwordt jae, dan ze hadden last sine Maij[t]. van Sweden op dit erste punct gelichfals ersten toe besoeken alleijr see hoer naerder last kunden proponeren, daerup de koenninck antwoerde, dat het war al te vergeves off scheenen de Sueden toe frede gesinnet, gedachte hee doch daer neit toe verstaen, neit to mijn, soe wolde sine Maij[t]. eijn vrijen pas hoer luiden neit weijgeren, hir mede haer affscheit nemende ende sijnnen verreiset nae de koninck van Sueden, de dre mijle mit sijn leger van Calmer was liggende, bijnnen daer den 28 augusti angecommen, ende hebben den 29 vordt audientie gehadt ende hoer last aldaer geopent, toe weten erst van de peijs, ten anderen dat dese landen aldaer muchten hebben hoer vrije navigatie ende trafiken, sunder mit eijnnige nije jmpositien offte verhoginghe van tollen besuaerdt toe worden, ten daerden, dat van alle dese nederlansche schepen ende goederen, soe alrede confisceret ende vercofft gedurende dese oerloge, Restitutie gedaen ende de gevangen Schipperen, costloes sunder Ransoen loes gelaten muchten werden. Daer vp sijne Maij[t]. haer geantwordt, dat hie gein orsake hadde toe dat orloch gegeven, ende hem jn sinen levende ende hogen olderdoem neit levers was als peijs ende vrede, dat hee ock de koeninck van Denemarcken daer toe gein orsake hadde gegeven, was allene heer gecomen vm den derden deil van laplant, waer jn de Suede eijn part hadde, de dene eijn part, ende de muskowiter de derde part, welker derde part de Suede tot sijn part an sick gecofft, daer entegens de Dene sustinerde, dat de Muskowiter gein part daer jn hadde, hielt de coep van geinen weirden, wandt hem ende sin voer vaderen de tue parten stedes egen herich, vm dese derde part van laplant, is dit orloch princepael angevangen, sine Maij[t]. van Sueden verclaerde, dat de dene hem dede gewalt, dat hee hem nu jn sijn 75 jaren gaende, soe oneijrlicken orloch was andoende, sunder hem daer erst van toe verwittigen, gelick hijr bevoeren seker accort tusschen de Suede ende de Dene gemaeket, dat nemant den ander sulde gaen bekrigen, offte de eijnne oder de ander partije, sulde opentlick veir maenten toevoeren, mit 4 trompetten den anderen toe doen denuntieren, dat neit gescheit was, seggende vorts off hee toe peis genoget soe wust he wal dat de dene gene sins daertoe gesinnet weijr daerumme alles vergeves. Belangende vordts de vrije Navigatie ende Coephandel, kunde qualike

gedurende dit orloch sunder schade geschein, dan dat orloch cesserende weir hem neit levers als onderlinge desolvige toe onderholden, belangende dat derde punckt, van de Restitutie der angetaste schepen ende goederen, verclaerde dat de confiscatie mit kentenisse van wijse ende ervaren personen gedaen was, daer kunde gein Restitutie van vallen, dan wolde de gevangen laten Relaxeren, der orsake dat hee spoerde de goede affectie van mijn heren staten de se sijne Maij[t]. ende sin Rike weren toe dragende, gelick see mit dese tegenwordige legatie weren bewisende, belovende tot allen tiden dat solvige tegens de heren staten genecdichlick ende gunstlick toe erkenen. Dese audientie gehadt hebbende, is de Ruterie van de dene voer des Sueden leger mit ock jdtlick voedt volck gecomen ende den Suede eijn suaer schermutzel gebracht, de gesantten hebben mit hoer ogen angesein, dat de konninck van Sueden mit grote Corasie, mit sin Rueterie in persone sijn vijant hefft berent, eijnich voedt vollick volgende, hebben de denen mit grot verleis van vollick (overmits de Suede hem toe machtig is van Ruter) moeten afftrecken vnde weicken. Des anderen dages hebben dese gesanten sine Maij[t]. wijllen valediceren ende hoer affscheit nemen; nae dat sulkes gescheit was hebben se ter maeltit bij den koninck moeten bliven, hadden al doe vdt de discuessen van den koninck over disch wal verstaen, dat sine maij[t]. seir wal was toe vreden ende de denc gans mijn was achtende, doer dat hee vdt voele plaetzen, alle dage nij volck was krigende, beclaegde neit meijr, dan dat hee neit jn tides van dit orloch hadde geweten, de denc sulde hem Calmer dan neit genomen hebben. De Suede hefft sin vollick jn goede order beter als dene. Nae de maeltijt als sine Maij[t]. hoer sin leger voer al hadde besein laten is sin hoeffmester gecomen mit dre golden ketten, ende de Amirael van hollant eijnne gelanget wegende 33 onssen oder 66 loet, ende de ander beijden eijn jder eine van 28 onssen, ende dat voer hoer moeijlike Reisse, mit andere woerden meijr tot de saeke denende. De ketten hebbende, was hoer nijet levers als toe schepe toe gaen (wandt se wusten daer neit meir toe vangen) is hoer de wijndt soe tegens gelopen, dat se den 13 September nije still erst jnt leger voer Calmer sinnen gecomen, ende hebben den 15 audientie gehadt, hebben aldoer geproponert de ander beijde puncten toe weten van de vrije navigatie sunder verhoeginge van tollen ende de Restitutie van de genomen schepen ende goederen, alsock

de Relakzatie der gevangenen. De koninck van Denemarken dit hoerende hefft begunt toe glimlachen, ende sin bij hebbende heren gevraget mit lachende munde, off se wal verstunden wadt daer proponert worde. Daerup sine Maij^{t}. geantwordt, dat he voer dijt mael jnde saeken neit anders doen kunde als daer gedaen was. De gesanten seden dat dat selvige contrarijeerde seeker accort, soe bij tijde Keiser Karel ende dat hoff van Burgonien, mit de kroenne van denemarcken vpt stuck van de vrije navigatie ende Cummartien gemaket. Sijnne Maij^{t}. sede daer van neit toe weten offte toe koenen geloeven. Dat accort van de gesanten vertoent wesende, sede sine Maij^{t}., dat accort geit ju heren nu noit langer an, dat hebben mijn voervaderen gemaket mit dat hoff van borgonien daer de nederlanden wal mede jnbegrepen, als vnderdanen van hochgedachten Keiserlike Maij^{t}. doemals sinde, maer nu ju heren sick holden voer vrije provintien ende onder gein commandement van koningen noch prinsen sinnen staende soe is dat accort gans mit ju heren ende ons toe neite alsoe grodt gerechticheit als ju heren hebben, jmpositien, tollen, convoeij ende licentgelden vp toe stellen, daer mijn onderdanen neit alleine, maer ock alle naetien, willen see bij ju handel ende wandel driven, moeten toe geven, hoe voele meirder suldt ons vristaen vnsse tollen toe verhoegen. Wat angeit de Restitutie van de goederen ende Relaczatie der gevangenen, daer kan neit anders in gedaen worden als bij vnsen Raedt mijt voerweten van vns gescheit is. Daarmede sinnen de gesanten wedder toe schepe gegaen overmits daer gein logijs jn huijssen was; van meenninge sijnde des anderen dages sine Maij^{t}. toe valediceren ende hoer affscheit toe nemen, is de koninck sulkes voergecomen, ende hefft doer eijn secretarijs de Gesanten dre ketten gesunden, eijnne van 24 onsen tue van 18 onsen, dewelcke de gesanten angenaem weren; seden dat se noch an lant wolden komen ende haer affscheit van sine Maij^{t}. nemen, daerup de Secretarijs geantwordt dat he last hadde antoe denen dat sine Maij^{t}. hoer gein audiente meijr kunde geven, dat se man toe schepe sulden bliven ende spoedigen haer Reisse nae hollant. Dit ist alles dat daer vdt gerichtet is, het schendt dat hee vp vnsse vruntschap neit achtet, dese saeke sal naeder jn deliberatie gelecht worden, wadt hir jn geresolvert sal worden daervan sal ick E. Ed. L. naerder adverteren. Sine Maij^{t}. schendt eijn ander achter vdt toe weten. Hirmede Edele Erensfeste grotgunstige L. vedderen wijl ick E. Ed. sampt der voel geleiffde Egemalen, jnde

gnedige behoede des alderhoegesten, tot eijn langdurich lanck levent ter Zalicheit doen bevelen, jn gelicken mijn vedder Joest leuwe ende medder ludtgert Clant, mijn Alderleiffte doet hoer denstliche erbedenisse an mijn vedderen ende medder van samptlick. E. Ed. L. wijllen het lanckwilich mij ten besten affnemen, jck wolde geirne de saeke van harderwick eijr over gesunden hebben, dan mij hefft gein bode gestedet, wij hebben hir nimmer boden, ende se gaen toe Gronningen ledich.

E. Ed. L. seir denstw.
A. Clant toe meima.

Bij den brief behoort nog volgend, op een afzonderlijk stukje papier geschreven postscriptum:

Grotgunstige L. vedderen, mij sulde wol geraden duncken dat de saeke van harderwick hoe eijr hoe beter bij de handt worde genomen, overmits de breiff an Sin Genaden al over acht dagen olt is, ende dat doer gebreck van boden. Ick sin van meijninge gewest eijn boden toe winnen, dan overdenckende de costen, ende dat harderwick seijr karich is, is dat solvige nae gebleven, ende hebbe alle dage eijn boden van de lansdach verwachtet, dan daer is nement gecomen, hebbe daer omme, tot denste van harderwick Laurens nae Amsterdam gesunden, vm van daer de breven aen E. Ed. L. over toe senden, dat de Sindicus de gecommitteirden verschreeff ende dat vdt jder querteir eijnne genomen worde mit de Sindicus, daermit harderwicks saecke ten ende muchte komen. Mijn breeff is den 16 October geschreven ick hadde de datum vm de jlicheit vergeten. Eijlko Clant ende Coenders holden soe eijn Raedt toe samen, mij vruchtet dat het neit is vp harderwick sijdt, de tijt salt leren, mijn vedder wijllen hir jn dat beste doen.
Valete jn Cristo.

Opschrift:

Den Edelen Erentfesten versichtigen ende seijr discreten Johan leuwe toe Asinga ende Sicco panser Respective Junckeren ende hoefflingen, jn den umelanden mijne grotgunstigen leven vedderen.

Tot Gronningen ant Vismarcket
op de hoerne van pelser strate.
Den boden ses Stuvers.

DE BOND

DER

FRIESCHE ZEELANDEN.

Het was in 1863 — dus reeds eenige jaren geleden — dat de nu wijlen Oostfriesche geleerde, de heer J. H. D. Möhlmann, te Emden uitgaf een *Kritik der Friesischen Geschichtscreibung überhaupt und der des Dr. Onno Klopp insbesondere* u. s. w. Scherp, zeer scherp is deze zijne kritiek. Op zich zelve, kan kritiek — ik erken dit — niet te scherp zijn, evenmin als het snoeimes, dat de boomkweeker gebruikt. Maar dit zal ook wel van beiden waar wezen: hoe scherper ze zijn, des te voorzigtiger moet men er mede omgaan, of men loopt gevaar met het verkeerde ook wat goed is weg te nemen — niet alleen kritiek, maar ook hyperkritiek uit te oefenen. Zoo heeft Möhlmann o. a. daarin (S. 120—124) niet alleen de verkeerde meeningen omtrent den bond der Friesche Zeelanden en den Opstalsboom, als hunne vergaderplaats, aan zijn kritiek onderworpen, maar is ook daarin zoo ver gegaan, dat hij het bestaan zelfs daarvan uit onze geschiedenis heeft weggevaagd, door dien bond en die vergaderplaats alleen tot het tegenwoordige Friesland te beperken en te betrekken. Er was wel vóór hem dergelijke poging aangewend geworden door een beoefenaar vooral der oud- Friesche geschiedenis in dat gewest, jr. mr. M. de Haan Hettema, die den Opstalsboom bij Aurich wilde verlaagd hebben tot eene gewone gewestelijke vergader- en regtplaats; [1] maar deze poging vond,

---

[1] In zijne verhandeling: *De Upstalboom bij Aurich, niet de algemeene landdagplaats van alle Friezen* enz. in de *Berigten van het Historisch*

zoover ik weet, geen bijval. Ze had mij in mijn werk: *Aloude staat en geschiedenis van ons Vaderland*, II, 2de St. 1852, dit onderwerp besprekende, ook niet weerhouden het bestaan van dien bond van Friesland tusschen het Flie en de Wezer aan te nemen; en bij herziening en vergelijking daarvan met de kritiek van Möhlmann, bleef ik evenzeer van de waarheid daarvan overtuigd, maar zweeg. Ik zou — zoo dacht ik — ligtelijk schijnen eerder mij-zelven dan het feit te verdedigen; een ander zou dit wel en gevoegelijker doen. Niemand trad intusschen daartoe op. De bekende Duitsche geleerde en onderzoeker vooral der Friesche regtsgeschiedenis, von Richthofen, was wel voornemens in zijn reeds voor jaren toegezegd werk daarover ook uitvoerig de Friesche Zeelanden te behandelen, [1]) maar tot nog toe hebben wij vruchteloos daarop gewacht en het staat meer en meer te bevreezen en te betreuren, dat hij door ongesteldheid (eene oogziekte) verhinderd zal worden nog aan zijn voornemen uitvoering te geven. Neen, in plaats van eene wederlegging of bestrijding van Möhlmann's gevoelen, verklaarden zich omgekeerd onder ons in de geschiedkunde gezag hebbende mannen daarmede in te stemmen. In de beoordeeling van het geachte werk van onzen stadgenoot dr. J. A. Wijnne, *Gesch. van ons Vaderland*, Gron. 1865, in het *Weekblad voor het Onderwijs* van dr. J. W. A. Renssen, nr. 27, 1866, wordt door den heer van Vl.(oten) van de zeven Zeelanden van Friesland kortweg gezegd: „aan de „onzekerheid" dien aangaande is voor een jaar of drie door Möhlmann's scherpzinnige *Kritik der Friesischen Geschichtschreibung* enz. een einde gemaakt". De heer Wijnne had namelijk wel gesproken van „veel onzekerheid," die omtrent de verdeeling van Friesland in zeven Zeelanden heerscht, maar toch de zaak zelve aangenomen. Doch ziet, in den volgenden druk van hetzelfde werk in 1868, alsmede dien van 1869, wordt nu ook door dezen schrijver het gevoelen van Möhlmann als waarschijnlijk geacht. [2]) Als zulke mannen, die als deskundigen mogen beschouwd worden, daaraan hun

---

Genootschap te Utrecht, IV, St. 2, 1851. — Geheel nieuw is deze zienswijze van Hettema echter niet, daar, volgens zijne eigene mededeeling (a. Verh. bl. 25), de Oostfriesche schrijver Wierichs, *Versuch einiger Bemerkung. über den Staat von Friesland*, Oldenb. 1741, reeds zoodanige schijnt te hebben gekoesterd.

[1]) Zie zijn *Altfries. Wörterbuch* v. *Seland*.

[2]) Zie het a. werk, 1ste dr. 1865, bl. 9, 2de dr. 1868 en 3de dr. 1869, bl. 7.

zegel hechten, dan zullen zeker velen, zoo niet allen, hen daarin navolgen. Ware het nu eene geringe bijzaak in onze geschiedenis, dan zou men dit minder van gewigt kunnen achten en stil blijven zwijgen; maar het feit dat men loochent is juist eene zeer eigenaardige en merkwaardige historische hoofdzaak. Zij betreft een toestand niet van korten duur, van eenige jaren, neen van eeuwen; evenmin plaatselijk beperkt, maar dien van een geheel volk, van eene groote landstreek. Een langer wachten met een woord daartegen zal men dus misschien onverschoonlijk zelfs achten van mij, als ik werkelijk de bewering van Möhlmann voor ongegrond houd. Hij heeft intusschen reeds den tol der natuur betaald, maar wat hij schreef, is gebleven; en daar heb ik het mede te doen. Bij de behandeling van dit onderwerp zal ik dan in de eerste en voornaamste plaats trachten het bestaan van den bond der Friesche Zeelanden te betoogen, in de tweede plaats den aard daarvan verklaren, en ten derde en slotte nog het een en ander over den omvang, ouderdom en duur dier instelling bijvoegen, zooveel vooral ook tot bewijs en toelichting van dat betoog en die verklaring kan strekken.

I. Ik begin met nader op te merken, dat Möhlmann, zoo min als eenig ander vóór hem, het voorkomen van den bond der Friesche Zeelanden bij den Opstalsboom in oude echte bescheiden geheel heeft kunnen loochenen noch wegredeneeren. Neen, hij neemt het bestaan van zoodanig verbond dan ook wel aan, maar alleen, zooals ik reeds zeide, voor het naburig Friesland, niet voor de gezamenlijke Friesche landen ten minste tusschen het Flie en de Wezer. Zoo had ook reeds vóór hem onze landgenoot de Haan Hettema het bestaan van zulk een algemeenen bond bestreden, door omgekeerd meer dan een Opstalsboom aan te nemen en in dezen regtstoel en zijne regters geen andere dan de gewone gewestelijke regtplaatsen en regters te zien, even als in de Friesche Zeelanden niet dan de Friesche landschappen op zich zelve. Over en tegen deze meening en verklaring heeft de uitgever van het *Friesisches Archiv*, Ehrentraut, hierin (B. II, 1854) eenige aan- en opmerkingen gemaakt. Möhlmann was hiermede bekend, maar heeft niettemin zijne stelling volgehouden. Het spreekt van zelfs, dat ik bij de wederlegging daarvan, ook op de meeningen van genen en meer anderen zal letten.

Wat den Opstalsboom vooreerst betreft, de plaats waar

de vergadering van geheel Friesland tusschen Flie en Wezer gezegd wordt gehouden te zijn, dit is, volgens Möhlmann, een louter verdichtsel, eerst in den tijd van Emmius opgekomen, en waarin deze zich zelf noch anderen gelijk is gebleven. Emmius beschrijft die plaats als gelegen in Oostfriesland te Westerende bij Aurich, niet ver van den heereweg in het vrije veld, waar toen niets meer te zien was, dan drie oude schier verstorven eikenboomen. [1]) Op eene andere plaats haar gedenkende, zegt hij van die drie eikenboomen, dat daarvan slechts een bijna dood tot aan zijn tijd was overgebleven. [2]) Zoo zoudende andere berigten ook hiermede en onderling in strijd en eerst van lieverlede het vertelsel daarvan ontstaan zijn. Viglius van Zwichem van Aytta weet in 1540 nog maar zeer in 't algemeen te spreken van zamenkomsten der Friezen nabij Aurich. [3]) Kempis beschrijft reeds dit oord nader als een matig hoogen heuvel, waar onder hooge eiken de afgevaardigden der zeven Zeelanden zich verzamelden ter wetgeving en regtspleging, maar dat sedert jaren verwaarloosd uitzag als een schrikkelijk duister woud. [4]) De ligging van Opstalsboom vindt men eerst bij Beninga opgegeven. Hij voegde op het jaar 1527 in zijn Oostfriesch Landregt bij het eerst in een nieuwen Emsiger tekst van de Overkeuren genoemde woord „Upstallsbom" dezen toe: „bij Aurich tusschen Westerende en Raden"; [5]) en aan deze verdachte opgaaf alleen zou Emmius de zijne ontleend hebben. Waarom die opgaaf zoo verdacht is, meldt M. niet en zie ik ook niet in. Als eenvoud het zegel der waarheid is, dan zou mij juist deze korte aanteekening daarvan een voorbeeld zijn. Beninga's getuigenis heeft genoegzame historische waarde. Zijn tijd was nog niet zoover van vroegere verwijderd, waarin de Opstallsboom nog

[1]) Emmii *Descript. Chorogr. Fris. or.* f. 59. „Locus est non procul Westerenda patente in campo, Upstallesbomi nomine, in margine viae militaris, iam nihil nisi antiquas et emorientes quercus tres ostendens."

[2]) *Rer. Fris. Hist.* L. XIII, p. 193. „Is locus in agro Auricano est, haud plus medio milliari germanico, ad occasum hybernum, ubi tres ingentes quercus, quarum una ad nostram usque memoriam pene emortua pervenit, aperto et patente campo prope contiguis ramis se attollebant, ad bina ternave stadia circum circa aedificia non habens".

[3]) In een brief bij Hoynck van Papendrecht, *Anal. Belg.* II, I, p. 277.

[4]) Kempius, *de origine, situ, qual. et quant. Frisiae* etc. 1588, p. 160.

[5]) Von Richthofen, *Fries. Rechtsq.* S. 99. Von Wicht, *Ostfr. Landr.* S. 823.

misschien dienst zal gedaan hebben, zoo niet als vergaderplaats van geheel Friesland, dan van Broekmerland, waarin zij lag, dàt dit bij overlevering kan bewaard gebleven zijn. Ik laat daar wat deze en gene schrijver al van die plaats verhalen, maar haar bestaan op de aangewezen plek gronds wordt door voormelde berigten genoegzaam gewaarborgd. Zij was en bleef nog bekend tot aan den tijd van Emmius en na hem. Zoo beschrijft Wiarda den Opstallsboom, als zijnde een kleine heuvel in het open veld, wat van den landweg afgelegen, tusschen de dorpen Rahe en Westerende, ongeveer ¾ uur van Aurich ten zuidwesten verwijderd. Zoo wordt ze ook nog op sommige kaarten van Oostfriesland aangeduid. Men heeft voor ongeveer eene eeuw op die hoogte een beuk geplant en de hoogte met een kleine gracht omgeven. Maar de boom is afgehouwen en de gracht door ploegen zoo zeer met aarde opgevuld geworden, dat deze naauwelijks meer zigtbaar was in Wiarda's tijd. Men heeft daarop het aandenken aan den Opstalsboom door een op den heuvel te stichten gedenkteeken voor de in den krijg van 1815 gevallene Oostfriezen weder willen opfrisschen, maar dit plan is niet tot stand gekomen. De heuvel schijnt eene voormalige grafheuvel (tumulus) geweest te zijn, wegens de urnen en scherven daarin gevonden. Dit kan echter toevallig zijn, en buiten den heuvel is de grond zelf ook hoog gelegen en zeker wel geschikt tot eene vergaderplaats onder den blooten heuvel, onder de schouw van eiken. [1]) De voornoemde geschiedschrijver van Oostfriesland, O. Klopp, beschrijft de plaats, gelijk zij tegenwoordig is gesteld, als eene zacht zich verheffende plek gronds, waarop een heuvel is gelegen in den vorm van een langwerpig vierkant, bijna 138 voet lang, aan het eene einde 52 aan het andere 44 voet breed, met schuins afgestokene zijden, door eene kleine naauwelijks eenige voeten breede digtgewassen gracht omringd. [2])

Alle oudere berigten wijzen op deze plaats en geven te kennen, zoo al niet uitdrukkelijk of bepaaldelijk, dat hier de Opstalsboom gestaan heeft, dan toch in dat deel van Friesland, niet in het tegenwoordige gewest van dien naam, noch in

---

[1]) Dr. T. D. Wiarda, *von den Landtagen der Friesen bei Upstalsboom*, 1818, S. 7—10.

[2]) O. Klopp, *Geschichte Ostfrieslands bis 1570*, Osnabr. 1854, S. 78.

eenig ander meer. Onder de getuigenissen, welke hier in de eerste plaats in aanmerking komen, zijn te noemen die van onzen kronijkschrijver Emo, als zijnde een geloofwaardige en echte oog- en oorgetuige in deze zaak.

De eerste plaats van Emo, die hier, naar volgorde, wordt bijgebragt, is zijne beschrijving op het jaar 1219 van den twist tusschen de zes *villae* en de zeven *villae mari conterminae* over de herstelling der door den geduchten zeevloed van dat jaar geteisterde dijken aan de Eems. Wiarda wil, even als meer anderen vóór hem, onder de eerste „zes villae" gewone dorpen verstaan, maar onder de laatstgenoemde „zeven aan zee gelegene villae" de *zeven Zeelanden* en onder de *majores* van die zeven villae, die *jurati*, gezworenen, verkozen om in deze zaak uitspraak te doen, *Zeelandsche regters*. [1]) Ik heb al vroeger met Driessen in dit Tijdschrift aangetoond (*Bijdr.* III, 200), dat onder de zeven zoowel als zes *villae* eenvoudig *dorpen* zijn te verstaan, in Fivelingo gelegen, en onder de *majores* van gene de voornaamste ingelanden daarvan, alsmede onder de *jurati gezworenen* uit hun midden; dat derhalve hier van geen zeven Zeelanden noch hunne regters sprake kan zijn. Ik stem dus geredelijk met Ehrentraut in, dat Wiarda's opvatting van die plaats onjuist is. Möhlmann zwijgt hieromtrent.

Op het jaar 1222 vermeldt Emo wat toen zeven jaren geleden en dus in het jaar 1215 gebeurd was, dat de Oostfriezen in Fivelingo waren binnen gerukt op St. Laurensdag tegen zekeren Hrodbern en zijn schoonzoon en overige naastbestaanden, met dit gevolg, dat hunne huizen waren in de asch gelegd en ook die van de landsregters (*consules*, redgers) voor een deel. Het geheele land, zoo laat hij er op volgen, beefde van schrik voor de gezworenen, welke geheel Friesland naar overoude gewoonte bij den Opstalsboom had gekozen. [2]) Meer worden wij van deze gebeurtenis niet ontwaar. Men vat die gewoonlijk zoo op, dat Rodbern met zijne verwanten en ook eenige redgers van Fivelingo onregt hadden bedreven en tot straf daarvan de

---

[1]) Wiarda, a. w. S. 85.

[2]) *Kron. van* Emo n. u. p. 78, 79. De laatste zinsnede luidt in het oorspronkelijke: „Contremuit tota terra propter iuratos, quos vniuersitas frisonum de more vetustissimo creaverat apud upstellesbame." Voor het *zevende* jaar staat in den beginne vermeldt het *achtste* bij Matthaeus en zoo wordt deze gebeurtenis dan ook wel op het jaar 1214, in plaats van 1215, verhaald.

Friezen beoosten de Eems een inval in dat land hebben gedaan en hen getuchtigd en wel op bevel der Opstalsboomsche gezworenen. Men zou dus hier aan geen vijandelijken, maar geregtelijken inval der Oostfriezen te denken hebben. Hoe dit zij, wat van de keus van gezworenen gezegd wordt, hangt zeker met dien inval te zamen en zal zij dezen vooraf gegaan zijn; dit volgt uit het gebruik van het woord *creaverat* (*had gekozen*) in den meer dan verleden tijd, niet *creavit* (*heeft gekozen*). Wat Rodbern en de zijnen misdreven hadden wordt niet gezegd, maar de straf van verbranding van huis en have stond op het verbreken van den vrede na gemaakten zoen, op weerpannigheid tegen de overheid en onregtmatige vonnisvelling van regters. [1]) De uitvoering van deze strafoefening, zooals die hier plaats had, is overeenkomstig met de Opstalsboomsche wetten, waarin o. a. bepaald is, dat bij weerspannigheid van of in een of ander Zeeland de overigen dat te regt zullen stellen, zooals wij later nader zullen zien. Daartoe zal natuurlijk een der naaste Zeelanden het eerst opgeroepen zijn, en zoo hier Oostfriesland, om die in Fivelingo te tuchtigen, zijnde onder de hier genoemde Oostfriezen (orientales Frisones) het naast te verstaan de Reiderwolders en de andere Eemsgoërs, aan deze en gene zijde van de Eems, volgens eene latere aanwijzing van Menko op het jaar 1254. [2]) En zoo is verder onder den naam van *universitas Frisonum*, die de gezworenen had gekozen bij den Opstalsboom, hier en elders, zooals wij zullen zien, ongetwijfeld te verstaan geheel Friesland tusschen Flie en Wezer, evenals onder dien van *terra* alleen de afzonderlijke landschappen, hier onder *tota terra* alleen dus Fivelingo. Hoe kan met mogelijkheid, zooals Möhlmann daarentegen wil, onder *universitas Frisonum* aan Friesland bewesten de Lauwers gedacht worden? Dit landschap had met die zaak niets uit te staan. De Opstalsboom, waar het gezamenlijke Friesland vergaderde, kan derhalve ook daar niet gezocht worden, maar elders. De plaats wordt door Emo noch zijne vervolgers ergens genoemd, ook niet nader wie de *universitas Frisonum* was; dan zou ook met deze enkele plaats de geheele kwestie uitgemaakt zijn, maar dit was in hunnen tijd zoo bekend, dat het geheel overbodig zou zijn geweest.

De derde plaats van Emo, hier te bespreken, betreft

---

[1]) Von Wicht, *Oostfries. Landr.* S. 197.

[2]) *Kron. van* Menko, n. a. p. 206.

de vergadering te Loppersum gehouden over een geschil tusschen den schrijver zelven, als proost van zijn convent, met den bisschop van Munster en Herdricus, den proost van Schildwolde, gerezen over kerkelijke of geestelijke zaken. Er wordt gezegd, dat in die kerkregterlijke vergadering aanwezig waren: het geheele volk met de redgers van het land en de gezworenen van Opstalsboom. [1]) Het gevolg van deze bijeenkomst was, dat er een vergelijk tusschen de partijen getroffen werd. Onder de gezworenen van den Opstalsboom hier kunnen wel geen andere gezworenen dan de voormelde gemeend zijn, in alle gevalle niet die van naburig Friesland. Wel waren er de abten van Mariënhof en Dokkum uit dat landschap in dit proces geroepen door den paus, maar geene andere wereldlijke regters.

In een geschil dat de onrustige proost van Schildwolde vervolgens nog had met zijne eigene parochianen komen ook op het jaar 1224 's lands regters en de oostelijke gezworenen voor en op om den vrede tusschen hen te herstellen. [2]) Hier worden de gezworenen bijgenoemd de *oostelijken*. Dit mag nu wel zien op den Opstalsboom, waar zij gekozen werden en dus dezelfde regterlijke personen uitdrukken als de voorgaande; maar men zou er ook die gezworenen onder kunnen verstaan, welke bepaaldelijk van Oostfriesland waren. Hoe men dit neme, zeer zeker kunnen het geene Westerlauwersche gezworenen zijn. Er wordt ook geheel overeenkomstig met den werkkring der Opstalsboomsche gezworenen, zooals wij dien uit de Opstalsboomsche wetten zullen leeren kennen, uitdrukkelijk bijgevoegd, dat zij met de redgers zamenkwamen „ter herstelling van den vrede," ofschoon hun dit niet gelukte door de verwoedheid van het volk.

In het jaar 1231, zoo meldt in de vierde plaats Emo (p. 120), ontstond er strijd tusschen de Eenrummers en Uithuizers over een eiland, hetwelk de gezworenen bij den Opstalsboom aan de Uithuizers hadden toegewezen. Omdat de Eenrummers geweigerd hadden aan die uitspraak te gehoorzamen, was de gezamenlijke bevolking van Fivelingo de gezworenen gevolgd, om hen daartoe te dwingen, en dien ten gevolge zijn de partijen ten strijde getogen. Dat die

---

[1]) Emo, *Kron.* p. 102: „Die sequenti congregatus est populus quasi vir vnus, aderant ibi consules terre et iurati de vpstellesbome."

[2]) Emo, *Kron.* p. 107: „et conuenerunt consules terre et iurati orientales pro reformanda pace inter eos."

strijd werkelijk gevoerd is tusschen de Eenrummers en Uithuizers en dat eiland vermoedelijk Rottumeroog was, heb ik reeds elders in dit tijdschrift aangetoond (*Bijdr.* VI, 72.) Ik voeg dit hier nog omtrent dien strijd bij, dat de Eenrummers tot bondgenooten kregen een groot deel der Hunzingoërs en de Groningers, terwijl de Fivelingoërs zich de hulp verwierven van de Vredewolders, Drentherwolders en Drenthenaren, en het dus een openbare oorlog werd, die eerst in 1250, dus na een strijd van 22 jaren, bijgelegd werd, met dien uitslag, dat nu de Eenrummers een vierde en de Uithuizers drie vierden van het eiland ontvingen. [1]) Hier bestonden voor 't overige ook dezelfde omstandigheden, als reeds vermeld zijn: 1° eene uitspraak door Opstalsboomsche regters in een nationalen twist tusschen twee dorpen van hetzelfde landschap, Hunzingo; 2° weerspannigheid van eene der partijen; en 3° ingevolge daarvan gewapende tusschenkomst en inval van een ander naburig landschap, Fivelingo, om de weerspannigen met geweld te regt te stellen. Van Westerlauwersch Friesland kan hier geene sprake zijn, zoo min als het genoemd wordt; alleen wordt er gezegd, dat den Eenrummers ook uit dit landschap een aantal krijgers te hulp bekwamen, louter, naar 't schijnt, uit strijdlust. Want niemand van dat land had met dien twist iets te maken. Waren de gezworenen bij den Opstalsboom de bijzondere van dat land, dat zou dit wel in zijn geheel opgeroepen en opgekomen zijn. — Möhlmann merkt als iets zonderlings hierbij aan, dat terwijl in 1214 (of 1215) het geheele land voor de gezworenen beefde, tien jaren later eene in vereeniging met hen door de regters des lands afgedwongen vergelijk naauwelijks geacht werd en spoedig daarna hunne uitspraak zelfs eene twintig jarige veete kon doen ontstaan; wat Wiarda wel de bekentenis deed afleggen: dat het aanzien en de magt der gezworenen bij Opstalsboom toen zeer zal gezonken zijn, maar bezwaarlijk is aan te nemen, daar zij later (1323) magtig genoeg optreden. M. ziet voorts in bovengenoemde gebeurtenissen geene regterlijke, maar scheidsregterlijke beslissingen, en alzoo in die gezworenen bloot zulke, geene regters noch overheden des lands. — Maar wie oplettend en onbevooroordeeld die gevallen nagaat, die zal wel degelijk in die gezworenen opperste regters aanschouwen, die niet alleen in Friesland bewesten maar ook beoosten de Lauwers beston-

---

[1]) Menko, *Kron.* p. 202.

den, en dat er hier geene verwisseling van genen met dezen heeft plaats gehad, zooals M. verder wil, dat later zou geschied zijn. [1])

Zoo zou dit ook het geval zijn met de in 1323 gemaakte Opstalsboomsche wetten en deze alleen betrekking hebben tot het Westerlauwersche Friesland. De gewone aanhef van deze wetten of willekeuren in het latijn luidt aldus: „Anno nativitatis Domini MCCCXXIII. altera die Lamberti, Nos Grietmanni, Judices, Praelati et Clerus terrarum Ostergoe et Westergoe cum caeteris Zelandiis Frisiae ad concordiam et reformationem constitutionum Opstalsbaem constitutarum ordinamus diversitates literarum sub hac forma singulis articulis reformatis et conscriptis, nunc et perpetuo valituris;" in het Friesch: „Dit is di Wilker, deer waerd eenighet MCCCXXIII des lettera deis efter Sinte Lambertus dey, ende wy Elingse mitta zegs Zelanden ende dit riucht to holden." [2]) Möhlmann wil niet alleen Oostergo en Westergo, maar ook de hier genoemde overige of zes Zeelanden tot het Westerlauwersche Friesland brengen: als zijnde in zeven Zeelanden verdeeld geweest; omdat deze wetten alleen tot dit Friesland betrekking zouden hebben, even als de benaming van „Zeelanden" en „Zeelandsche regters" in Art. 22 en 23 voorkomende; ja die verdeeling en benaming zou ten opzigte van alle andere Friesche landschappen geheel vreemd en onbekend zijn. — Dit is eene stelling zoo eenig als paradox. Van eene verdeeling van Westerlauwersch Friesland in zeven Zeelanden is niets bekend. Dit alleen is waar en mag eenig schijn van waarheid geven aan zijne beweering, dat deze wetten voornamelijk of in de eerste plaats van Westerlauwersch Friesland zijn uitgegaan en in 't bijzonder voor dat Friesland nog zijn aangevuld en ingerigt geworden. De latijnsche tekst bevat 35 artikelen, de overzetting maar 24; deze zijn alle blijkbaar algemeene bepalingen voor geheel Friesland tusschen Flie en Wezer; de overige 11 zullen bij-

---

[1]) Hiermede meen ik ook de verklaring, die Hettema naar zijne zienswijze van deze plaatsen uit de Wierumer kronijk van Emo geeft (a. Verh. bl. 23—27), genoegzaam wederlegd te hebben.

[2]) Men is verlegen met de betoekenis van het woord „Elingse" in de vertaling. Misschien zal het „Edelingen of Edelen" aanduiden, namelijk van Oostergoe en Westergoe, zooals de latijnsche oorspronkelijke tekst te kennen geeft. — Hettema — om dit hierbij nog op te merken — wil echter, dat naar de echtste lezing, hier alleen Westergo zou voorkomen. A. Verh. bl. 27.

zonderlijk Westerlauwersch Friesland raken en er bijgevoegd zijn. Er wordt daarin van districten, met name van het „district Franeker", gewaagd en van „Grietmannen" en andere plaatselijke regters, wat niet anders dan op dat Friesland kan zien. Worp van Thabor, die deze wetten in haar geheel in 't latijn opgeeft, zegt uitdrukkelijk, dat zij in den tijd van vrede die destijds heerschte, door al de Friezen in eene gemeene vergadering zijn opgemaakt. [1]) Ware dit niet het geval geweest, maar alleen door Westerlauwersch Friesland, dan zou deze Friesche kronijkschrijver, in 't bijzonder van dit land, zulks wel geweten en aangeduid te hebben. De schrijver van de *Chronica der Freesen* verzekert eveneens, dat ieder Zeeland een afschrift daarvan ontvangen heeft. [2]) Nog een ander Friesch schrijver, Fokke Sjoerds, wil dat bij de stemming op den landdag de ligging der Zeelanden van het westen naar het oosten in acht genomen is geworden en deswege de Westerlauwersche Friezen den voorrang gehad en het eerst gestemd zouden hebben. [3]) Doch hoe de wetten van 1323 zijn gemaakt, op voorstel of voorgang der Westfriezen, de hoofdvraag is, voor dezen alleen of voor alle Friezen tusschen Flie en Wezer?

Dat de wetten van 1323 alleen in Westerlauwersch Friesland zouden gegolden hebben, is stellig onwaar. Dat zij ook beoosten de Lauwers in Groningerland kracht van wet gehad hebben, volgt uit de opneming daarvan meer of min in de Groninger of Ommelander regtboeken; en ofschoon von Richthofen zegt, dat er geen spoor bestaat, dat dit beoosten de Eems het geval is geweest, zoo kan men dit toch ook eenigermate opmaken uit de bekrachtiging en vermeerdering dezer wetten in het jaar 1361 te Groningen, ook door de naaste districten althans van Friesland over de Eems. — Zoo schreef ik vroeger [4]), en ik vind nog geen reden dit terug te nemen, na de opmerking van Möhlmann daaromtrent. Hij zegt namelijk, dat (behalve Ooster- en Westergo) de proostdij Humsterland, Hunzingo, Fivelingo, Oldambt, Reiderland en de stad Groningen die wetten aannamen, Eemsland en Broekmerland wel mede aangevoerd worden,

[1]) Worperi Thaboritae *Chron. Frisiae* p. 176.

[2]) F. 209 van dit H. S., nr. 1 van de Biblioth. van het Genoots. *P. E. J. P.*, ook aangeh. door Wiarda, a. w. S. 107.

[3]) Fokke Sjoerds, *Jaarb. v. Friesl.* III, 294.

[4]) *Aloude Staat en Gesch.* II, 2de St. bl. 276.

maar haar niet bezegelden, d. i. weigerden te erkennen. Hij vergist zich hier vooreerst, daar de zegels van het Oldambt en Reiderland er ook niet aan gevonden worden. Er zijn, te weten, zes zegels aan den brief, twee ontbreken er aan, maar de francijnen staarten daarvoor niet. Driessen, welke den oorspronkelijken brief uit het Groninger archief mededeelt, gist dat de ontbrekende zegels zijn die van het Oldambt en van Reiderland onder Eemsgo met Broekmerland te zamen (Reydensis Emisgonie, ac Brocmanie), maar twijfelt er niet aan, of deze zegels zijn daaraan mede gehecht geweest. [1]) Ook Feith niet, die denkt, dat tot zegel van beiden zal hebben gediend het algemeen zegel van Eemsgo. [2]) Doch hoe dit zij, al mogen ook al de Oostfriesche landschappen zich toen terug getrokken hebben en de bond beschouwd worden in oplossing te zijn begrepen en dit de reden zijn, waarom de wetten van 1323 niet in de oude Oostfriesche landregten zijn opgenomen, zoo is dit toch wel het geval met de oudere wilkeuren en de beschrijving van de zeven Zeelanden, zelfs nog in het latere Oostfriesche Landregt door von Wicht uitgegeven. Wat reden kon daarvoor bestaan, zoo zij niet evenzeer voor de landen beoosten de Eems zoowel als voor die bewesten die rivier en de Lauwers van ouds kracht van wet hadden gehad?

Möhlmann beroept zich nog, ten bewijze dat de benaming der zeven Zeelanden alleen betrekking zou hebben tot Friesland bewesten de Lauwers, op de oorkonde van 1422, waarin aan het hoofd anderzijds voorkomen„ Grietmans, Richteren en gemeene gemeente der ander landen van Oostergoe en Westergoe met allen Eilanden en Ommelanden an de Westerzijdt der Lauwersche.” [3]) Hier wordt echter van geene Zeelanden gesproken en dezelfde uitdrukking van „Eilanden en Ommelanden” ook gebezigd na opnoeming der landen ten oosten van de Lauwers, die eenerzijds aan het hoofd van dit verdrag staan.

Zoo min nu het verbond der Friesche Zeelanden bij den Opstalsboom alleen tot Friesland bewesten de Lauwers betrekking kan hebben, evenmin is aannemelijk het gevoelen van de Haan Hettema, die in die plaats geene buitengewone hooge regt- of vergaderplaats der Friezen wil zien,

---

[1]) Driessen, a. w. II, 232. [2]) Feith, *Beklemr.* II, 489.

[3]) Möhlmann, a. w. S. 107. Verg. den aanhef dezer oorkonde bij van Mieris, *Charterb. van Holl.* IV, 618.

maar slechts eene gewone in en voor elk Friesland of gouw. [1]) Hij stemt wel toe, dat geene andere geregtplaats als die bij Aurich dezen naam van Opstalsboom voert, maar, zoo niet bij name, zouden toch inderdaad dezelfde in andere landschappen bestaan hebben. Tot bewijs voert hij aan, dat die naam in de oorkonde van 1361, waarbij de Opstalsboomsche willekeuren van 1323 te Groningen zijn bevestigd geworden, in het meervoud „in Opstalisbame" zou voorkomen. Maar in den bij Worp, von Richthofen en elders gedrukten tekst staat dat woord in het enkelvoud: in „Opstallisbaem" en „in Upstalligisbome." [2]) — Zekere vergadering, die aldaar, volgens eene oorkonde van het jaar 1327, plaats had, werd, meent Hettema (bl. 31), niet bij den Opstalsboom te Aurich, maar te Jever gehouden, schoon hier zoo min als elders in Oostfriesland buiten die te Aurich eene plaats van dien naam bestaat. Maar als men den inhoud wel leest, dan moet hier wel degelijk onderscheid gemaakt worden tusschen die vergadering bij den Opstalsboom en de afgifte van deze oorkonde te Jever. Zij behelst, wel te weten, een schrijven van de regters en gemeente van het landschap Oostringen (Judices et Universitas terre Astringie) aan den graaf Willem van Holland, in antwoord op een brief, hier ook in zijn geheel opgenomen, van dien graaf aan die van Wangeroog in Oostringen. De graaf meldt hierin dit: dat die van Westergo en Stavoren zijne aanhangers uit die stad hadden verdreven en den vrede met hem gesloten verbroken; dat die van Oostringen zich met hen verbonden hadden, wetende dat hij genen vervolgde, en daarom zijne ambtenaren eenige Friezen van Wangeroog die tot dit verbond behoorden in Zeeland hadden gearresteerd met hunne goederen; dat hij evenwel, indien zij met brieven van de regters van Oostringen konden aantoonen, dat zij geene leden waren van dat verbond noch gezegde oproerlingen wilden bijstaan, hun zou toestaan vrij en veilig verkeer door al zijne landen en genoemde gevangenen de hun afgenomen goederen doen teruggeven; zoo niet zou hij hen en hun 's gelijken vervolgen als begunstigers van de opstandelingen tegen hem. De overheden van Oostringen te Jever antwoordden nu hierop, dat zij met die van Westergo en Stavoren geen verbond hadden gesloten noch wilden sluiten

---

[1]) In zijne verhand. t. a. pl. bl. 34.

[2]) Von Richthofen, *Fries. Rechtsq.* S. 109. Wiarda, a. w. S. 111.

om den graaf tegen te staan, maar om te weeren het groote onheil, dat dieven, brandstichters en andere boosdoeners in heel Friesland aanrigtten, had de gemeente van dat land ter plaatse, die *Opstellesboom* heette, eene vergadering belegd en daar bepaald deze boosdoeners met strenge straffen te bedwingen enz. [1]) — Men ziet hieruit, dat de Opstalsboom en Jever twee verschillende plaatsen zijn en dat juist deze brief met drie anderen van gelijken inhoud, ook ten behoeve dier Oostringer kooplieden ten zelfden tijde, het begin des jaars 1327, aan den graaf van Holland geschreven, namelijk door het kapittel van Bremen, den graaf van Oldenburg, en een kanunnik van Keulen, onwraakbare getuigen zijn van het bestaan van het verbond der Friezen bij den Opstalsboom, en dat de wetten van 1323, althans de eerste 24 artikelen, niet alleen voor de Westfriezen, maar ook voor de Oostfriezen zijn gemaakt. In die brieven erkennen de Oostfriesche Oostringers niet alleen, maar ook andere vreemde voorname wereldlijke en kerkelijke personen openbaarlijk dit verbond; de Oostringers en hunne begunstigers verklaren wel, dat het is opgerigt tegen boosdoeners binnen 's lands, niet tegen den graaf van Holland, zooals deze van meening was; en zij konden dat ook doen, in zooverre het laatste niet bepaaldelijk het geval was, maar in 't algemeen de wering van buitenlandsch zoowel als binnenlandsch geweld het hoofddoel van het verbond, zooals wij zullen zien. Doch hoe men hierover dacht of dit deed voorkomen, men erkende, dit lijdt geen twijfel, algemeen het verbond en zijne vergadering te Opstalsboom.

Dit volgt ook niet onduidelijk uit gelijke briefwisseling tusschen de regters van Oostergo in naburig Friesland en den zelfden graaf in 1326 of een jaar te voren gehouden. De graaf had ook bij dit landschap o. a. geklaagd over de weerspannigheid van Westergo en over de hulp door Oostergo daaraan te verleenen in gevolge een verbond onderling gesloten; hij had deswege ook ingezetenen van Oostergo met hunne schepen en goederen in Holland in beslag genomen en wilde

---

[1]) Deze brief is o. a. afgedrukt bij van Mieris, *Charterb. v. Holl.* II, 413 (maar hier verkeerdelijk gezegd te zijn van de regters van Bremen), en Schwartzenberg, *Charterb. v. Vriesl.* I, 176. De laatste woorden luiden in het oorspronkelijke aldus: „propter quod communitas terre Frisie in loco, qui Opstellesbom dicitur, ordinavit congregationem statuendo ibidem, ut malitiam predictorum debita castigatione seu consimili correctione refrenarent".

dezen niet vrij geven, vóór hij verzekerd werd van het tegendeel. Hierop nu antwoordt Oostergo, zonder regtsstreeks dat verbond te ontkennen, dat het Westergo in die weerspannigheid niet zal bijstaan noch zijn gebied aldaar hinderen, en smeekt den graaf de aangehouden personen met hunne goederen in vrijheid te herstellen [1]. — Wie ontwaart niet in deze verantwoording van de regters van Oostergo eene uitvlugt om hunne landgenoten te redden?

Ik maak hierbij nog daarop opmerkzaam, dat in de brieven van het kapittel van Bremen en den Kanunnik van Keulen de vergadering te Opstalsboom eene *jaarlijksche* genoemd wordt (annualis congregatio). Er zijn buitendien dan ook bewijzen genoeg, dan juist in die jaren, vóór en na 1327, dat de Friezen aldaar vergadering hebben gehouden. Zoo bestaan er nog drie oorkonden tot de vergadering van 1324 betrekkelijk. In de eerste beslegten de gezamenlijke regters der Zeelanden van Friesland te Opstalsboom vergaderd [2]) een twist tusschen de Bremers en de Rustringers [3]), ontstaan over den doodslag van zekeren Rustringer door ingezetenen van Bremen; in de tweede betuigen de regters van Eemsgo, Norderland, Harlingerland en Oostringen met de gezamenlijke Zeelandsche regters te Opstalsboom vergaderd den in de voorgaande oorkonde getroffen zoen; in de derde getuigen de Rustringers, dat vermelde zoen is voldaan enz. De beide eerste oorkonden zijn afgegeven te Opstalsboom op den derden dag in de pinksterweek, de derde later in October te Bleksen. [4]) Hettema merkt omtrent den inhoud van eerstgemelde oorkonde dit aan (bl. 30): „Men moet er wel op letten, dat de stad Bremen, hier tegenover de rechters van Rustringen in het oppergerecht verschijnt en

---

[1]) Zie dien brief bij van Mieris. *Charterb.* I, 385.

[2]) „Vniuersitas judicum Selandiarum frisie in vpstallesbome congregatorum."

[3]) „Inter consules et cives bremenses ex vna et frisones terre Rustringie ex parte altera."

[4]) De eerste oorkonde was reeds gedrukt door von Wicht in de Voorrede van zijn *Oostfr. Landr.* S. 112, en door Cassel in *Samml. ungedruckter Urkund.* Brem. 1768, S. 239, maar is met de beide andere nog ongedrukte oorkonden uit het oorspronkelijke uitgegeven door Ehrentraut in zijn *Fries. Arch.* B. II, S. 381 u. ff., en deze stukken hebben vooral aanleiding gegeven tot de aanteekeningen door dien schrijver op dit onderwerp daarbij gemaakt.

beide partijen hier hunne verklaringen en verzoeningen doen. In de akte staat *terra* tegenover *universitas* als een gedeelte van het geheele Rustringen, tot hetwelk Bremen mede behoorde, zooals uit die akte zichtbaar is. Zij komen hier niet als handelende, maar als in het gerecht verschijnende personen voor en natuurlijk, want de universitas alleen had de bevoegdheid om hier te handelen, want twee deelen van die universitas hadden verschil en deze [dit] konde niet anders dan in het oppergerecht, in den Opstalboom ten einde gebracht worden. Ook is het niet te veronderstellen, dat die van Bremen de beslissing hunner zaak, niet alleen aan vreemde, maar tevens aan eenige hun vijandige rechters zouden opdragen; en daar het hier de verzoening van een doodslag gold welke . . . volgens landrecht moest beslist worden door de in het land bevoegde rechters, te weten, die van het oppergerecht; zoo is het wel niet te denken, dat zij bij Aurich aan den Upstalboom geklaagd zullen hebben en gezoend. Ook hiertegen pleit hunne verzoening wegens de zeeroverij, vroeger onderling gemaakt. Zoodat deze akte mede geen bewijs oplevert". Hettema neemt alzoo in vollen ernst aan, dat Bremen een deel van Rustringen uitgemaakt heeft, volgens de betuiging in deze oorkonde: „dat de burgers van Bremen en de Rustringers zullen zijn en blijven één volk, zooals zij geweest zijn sedert onheugelijke tijden." [1]) Te regt merkt Ehrentraut daarbij aan [2]), dat deze woorden wel wat hoogdravend en overdreven klinken, immers blijkbaar toch niets meer dan eene onafgebrokene vriendschappelijke betrekking tusschen beide kunnen te kennen geven, als zijnde bekend genoeg dat Bremen nooit tot Rustringen heeft behoord. Hettema ziet verder de beslissing in deze oorkonde aan voor eene uitspraak eens oppergeregts in een twist tusschen twee daaraan onderworpene partijen en besluit daaruit, dat de Opstalsboom, waar deze uitspraak geschiedde, in Rustringen moet gelegen hebben, en houdt zelfs den Hajenwarf aan den ouden dijk in Stadland daarvoor (bl. 22). Doch, zooals Ehrentraut ook teregt opmerkt, men heeft hier duidelijk genoeg niets anders voor zich dan eene beslissing door de Zeelandsche regters, als

---

[1]) „Est etiam adjectum, quod ciues bremenses et Rustringi, erunt et manebunt vna gens et vnus populus sicut a tempore cuius non est memoria extiterunt."

[2]) *Fries. Arch.* II, 389.

scheidsregters, waaraan zich beide partijen hadden onderworpen. Ik laat hier en daar met opzet Ehrentraut voor mij spreken, omdat hij erkent voorheen omtrent de Opstalsboomsche vereeniging vrij wat twijfel gekoesterd te hebben [1], doch nu, door deze en andere oorkonden, zooals wij zullen zien, voor een groot deel daarvan teruggekomen te zijn.

Men wil, dat ook in 1325 vergadering te Opstalsboom is gehouden. Wiarda en Westendorp hebben dit afgeleid uit eene plaats door van Halsema uit eene oorkonde van dat jaar aangehaald [2]. In eene andere oorkonde van dat jaar, behelzende eene uitspraak van vier regters in Reiderland met andere wereldlijke en geestelijke personen uit dit gewest en de stad Groningen, in een verschil tusschen den bisschop van Munster en ingezetenen in het Farmsummer dekenschap over het gevangen nemen van een officiaal diens bisschops, komen onder die wereldlijke personen voor twee uit Fivelingo, Gerlif de Gethusum (Gerlof van Garsthuizen?) en Luidolph Obbama, en twee uit Hunzingo, Tytard Godeschalksma en Folkmar Onsta, met den titel van „Zeelandsche regters" *(judices Selandini)*; en zoo werden zij zekerlijk als afgevaardigden tot den Opstalsboom geheeten [3].

Geen twijfel kan er aan zijn, dat in 1327 eene vergade ring te Opstalsboom is gehouden. Als een afdoend bewijs daarvan en van het bestaan van dat Friesche verbond is zekerlijk te houden de bevestiging door de regters daarvan aldaar in dat jaar (op den 8sten dag na Pinksteren) van de stedelijke instellingen of den zoogenaamden Buurbrief van Appingedam [4]. Hettema wil dit getuigenis echter niet laten gelden. Hij zegt: „Deze akte doet ons tevens zien, dat men een onderscheid maakte tusschen *Judex Selandensis*, en

---

[1]) Verg. *Fries. Arch.* I, 2te H. 1848, S. 278.

[2]) Wiarda, a. w. S. 173. Westendorp, *Jaarb.* II, 134. Van Halsema, a. Verh. bl. 207. Die plaats luidt aldus: „Singuli judices terre frisie aliique nobiles pro communi utilitate et pacis conformitate ad locum qui vulgariter upstallbam nuncupatur confluerent."

[3]) Zie de plaats bij van Halsema, a. Verh. bl. 299, uit deze oorkonde aangehaald, waarvan eene gebrekkige vertaling bij Schotanus in *Tablino*, p. 110, en de inhoud bij Westendorp, *Jaarb.* II, 134, is opgegeven.

[4]) Die Buurbrief met de bevestiging in een transfix, nog in het oorspronkelijke te Appingedam voorhanden, is uitgegeven door Harkenroht, *Oostfr. Oorspronk.* bl. 551, en bij Wiarda, a. w. S. 180. De brief vangt aan met de woorden: „Nos Judices Selandenses, nec non et

Judex Selandinus; de eerste zal een Zeelandsch rechter (van een district) en de laatste een rechter over het Zeeland geweest zijn. De *Judices terrae* waren wederom mindere rechters dan de twee voorgaande en waren de rechters in eene Gemeente." [1]) Maar wie de oorkonde onbevooroordeeld leest, zeg ik wederom met Ehrentraut [2]), zal bezwaarlijk Hettema bijvallen en zijne onderscheiding gegrond vinden. Dat de „judices Selandenses", in het begin der oorkonde, en de „judices Selandini", in de bevestiging daarvan zich voordoende, verschillende personen zouden zijn, daarvoor pleit niet de minste grond; en benevens die regters worden genoemd „consules terrae Fivelgoniae" en de „judices universitatis in Appingadamme." Onder de eersten zijn de gewone redgers van Fivelingo te verstaan, onder de laatsten de regters dier stad. Van zulke „judices terrae", als mindere regters in eene gemeente, gelijk Hettema wil, is hier geen sprake. Zoo meent ook Ehrentraut, dat wat de abt Emo uit de jaren 1214, 1224 en 1234 van de gezworenen van Opstalsboom vermeldt en ik heb medegedeeld onze Hettema niet uit den weg heeft geruimd. Hij twijfelt dan ook geenszins aan het bestaan van de algemeene vergaderingen der Friezen tusschen Flie en Wezer bij den Opstalsboom; maar met Hettema wel, of de beroemde wetten van 1323 waarlijk te Opstalsboom zijn opgemaakt. Het ontbreekt aan een voldoend zekeren en oorspronkelijken tekst daarvan; en sommige plaatsen daarin laten zich, volgens hem, niet anders verklaren, dan door aan te nemen, dat zij in de provincie Friesland zijn verordend. Dit heb ik ook aangenomen van de 12 laatste artikelen, zoo niet in dan voor die provincie. Maar wat Ehrentraut er bijvoegt, dat de *judex Zelandinus* in § 23 bloot een gewonen regter zou beteekenen, evenals in § 22 in 't algemeen ieder Fries *Zelandinus* genoemd worden, dit moet ik weerspreken, daar ik straks zal aantoonen, dat dit bijvoegelijke naamwoord *Zeelandsch* of *Zeelander*, evenals het zelfstandige *Zeeland*, in 't bijzonder eigen is en gegeven wordt aan personen, landen en zaken, die het Opstalboomsche verbond betreffen. Om de zwarigheid op te lossen, welke ge-

Consules terre Fiwelgonie," de bevestiging met de woorden: „Et Nos Judices Selandini tocius Frisie in Upstallesbame congregati," en eindigt met de woorden: „Datum et actum in Upstallesbame in Octava Pentekostes" enz.

[1]) T. a. pl. bl. 34. [2]) T. a. pl. S. 390.

zegde wetten opleveren, meent Ehrentraut het naast bij de waarheid te komen, door aan te nemen, dat de grondslag daarvan werkelijk bestaat uit Opstalsboomsche besluiten, die in het oorspronkelijke niet meer voorhanden zijn en die niet in volkomen harmonie of niet bepaald genoeg schenen, zoodat zij herzien en nader bestemd alsmede enkele bepalingen, die alleen de provincie Friesland aangingen, er bijgevoegd werden. Diezelfde verloren gegane Opstalsboomsche besluiten, misschien ook nog anderen, mogen nu, volgens hem, ook aanleiding gegeven hebben tot het in het jaar 1361 te Groningen door de meeste Friesche landschappen van het Flie tot de Wezer en de stad Groningen genomen besluit, waarin voor zes jaren de door dit besluit getogene Opstalsboomsche wetten, met eenige nieuwe vermeerderd, werden hernieuwd en bevestigd [1]). Men neemt anders aan, dat onder die Opstalsboomsche wetten die van 1323 bedoeld zijn. Aan de oorkonde hiervan op het Groninger Archief voorhanden is geen spoor te vinden, dat die aan eene andere zou zijn gehecht geweest. Driessen, die dit stuk heeft uitgegeven, gist dat slechts één der brieven door dien van 1323 getransfigeerd en de overigen zonder dit transfix zullen zijn afgegeven [2]). Het is mogelijk, maar er schijnt geen ander oorspronkelijke brief meer daarvan aanwezig te zijn, en men kan dus ook niet meer met zekerheid weten, of hier de wetten van 1323 zijn gemeend, hoe waarschijnlijk dit ook blijve. Maar genoeg, de oorkonde van 1361 bevestigt voldoende het bestaan van deze of andere Opstalsboomsche wetten en dus van het verbond zelf.

Zoo is het ook met den naam daarvan gelegen en ik koom daarom nog wat nader daarop terug. Het doet zich voor met een eigen bijzonderen naam, namelijk als de bond der *Zeelanden* te Opstalsboom. Terwijl gewoonlijk en op zich zelve de onderscheidene Friesche landschappen, die daaronder begrepen waren, met dezen naam of dien van *terra* in het latijn genoemd werden, als leden van dien bond heeten zij bij uitnemendheid *Zeeland (Zelandia)*, ook wel *eiland* (*insula*), en de regters daarvan *regter van* dit of dat *Zeeland* (*judex Zelandinus* en *Zelandensis*), gelijknamig met *gezworenen bij den Opstalsboom* (*jurati de Upstallesbom*), en de inwoners desgelijks *Zeelander* (*Zelandinus*). Voor de letter *z* wordt ook niet zelden een *s* gebezigd. De Opstals-

---

[1]) T. a. pl. S. 391. [2]) Driessen, a. w. II, 230.

boomsche wetten van 1323 leveren van al deze benamingen voorbeelden op. Zoo wordt ook ergens met name genoemd het Westerlauwersche Oostergo of Wit Oostergo: *Zelandia Albe Asterginis* [1]). Mij is geen landschap meer met dien bijzonderen naam van *Zelandia* voorgekomen. Dat die naam echter slechts van toepassing zou zijn op Westerlauwersch Friesland, wordt genoeg weersproken door voormelde brieven, waarin de Zeelandsche regten uitspraak doen tusschen Bremers en Rustringers, geheel buiten het gebied van dat Friesland. Het woord *gemeente, communitas* en *universitas,* is zoowel gebruikelijk van een enkel landschap, als van al die te zamen onder het verbond waren, maar dan levert in dezen de uitdrukking: *gemeente van geheel Friesland* (*communitas* of *universitas totius Frisiae*) ook bewijs op voor de eenheid daarvan, in tegenstelling van de bijzondere landschappen, en kan niet op dat van Westerlauwersch Friesland slaan. — De vrede, welken men met dit verbond beoogde, wordt van daar ook de *Zeelandsche vrede (pax Zelanda)* genoemd in zekere overeenkomst tusschen het convent te Aduard en de stad Groningen van het jaar 1346, waarbij o. a. ook bepaald werd, dat twee personen van het convent en twee van de stad in de pinksterweek in de stad zouden zamenkomen, om de wederzijdsche belangen te behartigen ten nutte van den *Zeelandschen vrede.* [2]) Deze bepaling kan niet alleen of bijzonderlijk op Westerlauwersch Friesland zien, zooals Möhlmann wil, maar algemeen op geheel Friesland. Evenmin kan dus de naam van *Zelandinus* of *Zelandensis* slaan op de regters of inwoners van dat Friesland en zijne districten, zooals Hettema wil, noch elken gewonen regter of ingezeten van Friesland aanduiden, volgens Ehrentraut, maar zij dragen dien naam als regters of leden van het Opstalsboomsche verbond.

Wat het bestaan daarvan of van het daaronder behoorend Friesland te zamen als een politiek ligchaam nog vooral bevestigt, is het wapen en zegel dat het voerde en dat geheeten werd het zegel van *geheel Friesland* (sigillum *totius*

---

[1]) Op het zegel van een brief van dit Zeeland van 1326 bij Driessen, a. w. I, 179. Oostergo werd *Wit Oostergo* genoemd, denkelijk ter onderscheiding van Oostringen in Oostfriesland en omdat de meeste kloosters aldaar waren van de Premonstreiter orde, wier monniken witte kappen droegen. Stratingh, *Aloude Staat* enz., II, St. 2, bl. 97.

[2]) Driessen, a. w. I, 172. De laatste woorden luiden in het latijn: fideliter pro pace Zelanda tractaturi."

Frisiae), in onderscheiding van die der afzonderlijke landschappen. Er is meer dan een zoodanig algemeen zegel van geheel Friesland of van den Opstalsboom, zooals het naar zijne vergaderplaats ook heet, bekend. Als het gewoon zegel van Opstalsboom wordt bij Hamconius, Emmius en lateren beschreven dit, dat tot wapen of afbeeldsel had een gewapend of geharnast man met een helm op het hoofd, staande onder een groenen boom, houdende in zijne regter hand eene staande spies en in de linker een uitgetogen zwaard, rustende tegen den schouder. Met dit zegel is verzegeld het Buurregt van Appingedam des jaars 1327; het wordt echter thans niet meer aan dit gedenkstuk gevonden, zooals het, ook bovendien deerlijk gehavend, nog in het gemeentearchief aldaar bewaard wordt. [1]) Daar ik niet weet, dat dit zegel nog ergens elders gevonden wordt, zoo is men niet meer in staat daarvan eene oorspronkelijke afbeelding te geven, zooals ik gewenscht had. Een ander tweede zegel wordt nog gevonden aan genoemde beide eerste oorkonden van 1324. Op dit tamelijk groote zegel is afgebeeld de maagd Maria met gekroond hoofd, zittende en houdende in de regterhand een schepter, met de linker het Christuskind op de schoot, hetwelk in de linkerhand een boek draagt. Onder haar zijn drie bogen. Zij houdt hare voeten op den middelboog, die de hoogste is. Aan hare regterhand staat een man in een panzerhemd met ontbloot hoofd, houdende in de linker hand een rond schild, in de regter een zwaard naar boven gekeerd; aan hare linkerhand ook een man in een panzerhemd met ontbloot hoofd, in de linker hand een rond schild, maar in de regter eene lans regt ophoudende. Onder aan, in den middenboog, zijn twee biddende figuren in lange kleederen (Heiligen of priesters) tegen elkander over gesteld, achter ieder een kruis in het veld. Het voert tot randschrift: „His signis vota sua reddit Frisia tota cui cum plebe pia sit clemens virgo Maria." Dit laat zich aldus vertalen: „Onder deze teekenen geeft geheel Friesland zijne wenschen te kennen, dat de maagd Maria zich barmhartig betoone jegens hetzelve met zijn godvruchtig volk." [2]) Dit

---

[1]) E. Fr. von Wicht, *Ann. Fris. ad* ann. 1327 M. S., heeft nog eene eenigzins andere beschrijving van dit zegel. Hij plaatst, in stede van den boom, eene vrouw links van den krijgsman. Maar, zooals Wiarda aanmerkt, a. w. S. 80, moet von Wicht den boom voor eene vrouw aangezien hebben.

[2]) Zoo wordt dit zegel beschreven en afgebeeld bij Ehrentraut,

wapen stemt hoofdzakelijk overeen met een ouden koperen stempel, nog met anderen op het Groninger Archief voorhanden, doch met dit verschil: het is kleiner, de krijgslieden aan weerszijden houden beiden eene lans, Maria geen schepter; onder den boog aan den voet is slechts één biddende priester in zijn ambtsgewaad; daarbij staan de woorden „Vbbo Sacerdos," terwijl het randschrift behelst: „S. secretum: tocius: Frisie: ad: cavsas." [1]) Van Halsema vraagt zich bij de vermelding van dezen stempel af, wegens zijne aanwezigheid op het Ommelander Archief (waar het vroeger bewaard werd), of die stempel bij 't houden der vergaderingen in deze provincie zal zijn overgebragt, dan of ieder landschap zoodanigen stempel van 't gemeene zegel bij den Opstalsboom gehad heeft? Hij houdt dit laatste voor het waarschijnlijkste. Maar dit is zeer te betwijfelen en eerder te denken, dat die stempel toevallig hierheen is geraakt. M. von Wicht dacht, dat dit zegel dat van Rustringen en daaronder hoorende Stedingerland zou zijn geweest, als hebbende veel overeenkomst met hunne zegels, afgebeeld bij Hamelman. [2]) Maar deze zijn verschillend genoeg. Dat van Rustringen bestaat uit een met sterren bezaaid veld, waarin maar één man staat, die een rond schild in de linker en eene spies in de regter hand houdt, met het omschrift: „Secretum terrae Rustringiae." Dat der Stedingers stelt voor een engel met een schepter in de hand en heeft tot omschrift: „S. Stedingorum Rustringiae." Volgens den brief van 1324 had Rustringen nog een ander, misschien het gewone zegel. Daarop is afgebeeld Karel de Groote zittende met gekroond hoofd, in de regter hand den schepter, in de linker den rijksappel houdende. Ter regter zijde van hem staat een man, het hoofd met een

---

a. w. II, S. 383. M. von Wicht, *Vorber. Ostfr. Landr.* S. 113, beschrijft dit zegel onvolledig, als voorstellende de maagd Maria, met aan ieder zijde een krijgman, welke in de eene hand een rond schild en in de andere een spies houdt, met hetzelfde randschrift. Dat dit nogtans hetzelfde zegel is, volgt daaruit, dat hij hier ook dat aan de oorkonde van 1324 hangende voor zich had.

[1]) Ook reeds vermeld bij Van Halsema, a. Verh. bl. 302, en Feith, *Beklemr.* II, 487. Volgens eene aanteekening op bl. 294, zou bij die Verhandeling eene plaat zijn uitgegeven, inhoudende de afbeeldingen van dit en andere oude gewestelijke zegels. Maar daar schijnt niet van gekomen te zijn; zij worden althans daar niet gevonden.

[2]) Von Wicht, a. w. S. 113. Hamelman, *Oldenburg. Chron.* S. 97 en 98.

kleinen helm bedekt, de linker hand aan het aan de linker zijde hangend zwaard leggende en met de regter eene lans houdende; ter linker zijde staat een man, het hoofd met een kleinen helm bedekt, een zwaard aan de zijde, met de linkerhand een rond schild houdende en met de regter eene lans; boven het hoofd van Karel staat te lezen **KAROL**, ter regterzijde van hem **R.**, ter linker **GX**; aan den rand: „Sigillum vniversitatis terre Rustringie." [1]) Hamelman geeft nog een zegel van Oostringen, dat meer overeenkomst met het Opstalsboomsche zegel aan de oorkonde van 1324 heeft, doch ook daarvan te veel verschilt, om het met Wiarda voor hetzelfde zegel te houden. [2]) Het heeft ook de maagd Maria in het midden en aan iedere zijde een krijgsman, elk eene spies in de eene en een schild in de andere hand, en tot omschrift: „Sigillum beatae Mariae in Astringi." De Opstalsboom lag, zooals gezegd is, in Auricherland of dat oostelijk deel van Broekmerland, dat, als onderhoorig aan het Bisdom Bremen, ook misschien oorspronkelijk tot Oostringen mag behoord hebben. Het ligt voor de hand te denken, dat het wapen of zegel van dit land mag gediend hebben tot voorbeeld van een der zegels van Opstalsboom, zoo niet omgekeerd, gelijk het geval zal zijn met het eerstgenoemde zegel van Opstalsboom ten opzigte van dat van Hunzingo's Oosterambt. Dit bestond, volgens brief van 1444, eveneens uit een geheel geharnast man, staande onder een groenen boom, houdende in de regter hand eene spies, bij den voet staande, in de linker een uitgetogen zwaard, naar den schouder gekeerd, waarvan de schede op zijne zijde hangt, en had tot randschrift: „S. terre orientalis Hunesgonie." [3]) Hoe dit zij, het blijkt uit het aangevoerde genoeg, dat de Friesche bond

---

[1]) Ehrentraut, *Fries. Arch.* II, 387.

[2]) Hamelman, *Oldenb. Chron.* S. 116. Wiarda, *Landt. der Fries.* S. 168.

[3]) Zie den brief in het Gron. Arch. 1444 Nr. 23. *Teg. Staat v. Stad en Lande*, II, 327. — Men heeft nog vermeld, dat aan de kerk te Marienhafe in dat deel van Broekmerland, dat niet tot Oostringen behoord heeft, een steen te vinden is geweest met dezelfde afbeeldsels, als het Opstalsboomsche zegel met de Heilige Maagd. Zie de bij von Wicht, *Ostfr. Landr. Vorber.* S. 113, aangehaalde schrijvers. Maar dit wordt weersproken in de beschrijving met afbeelding van die oude intusschen afgebrokene kerk. Het afbeeldsel van Maria en anderen, welke daaraan zich bevonden hebben, waren van eene andere zamenstelling. Zie *Die alte Kirche zu Marienhafe in Ostfriesland*, Emd. 1845, S. 25.

zelfs meer dan een, misschien wel drie onderscheidene zegels gebezigd heeft, naar den verschillende aard der zaken, die men te behandelen had, even als dit bij andere instellingen ook het geval was; en zal het na deze toelichting Hettema dan ook bezwaarlijk vallen het bestaan van een Opstalsboomsch zegel te blijven ontkennen. [1]) Zoo gebruikte men niet onwaarschijnlijk, als het groote gewone zegel in politieke zaken, dat wat aan den Buurbrief van Appingedam is gehecht, voor publiek regterlijke zaken, dat aan de brieven van 1324 hangende, en eindelijk ten derde een geheim zegel voor dergelijke zaken, blijkens den stempel daarvan nog voorhanden.

Ofschoon in lang niet meer dienende tot algemeen zegel van Friesland, is het eerste nog hier en daar in stand gehouden of weder in gebruik genomen, als ter herinnering. Zoo heeft de Burger krijgskamer te Emden zich van een naar dat de wapen gesneden zegel bediend. Het heeft alzoo den onder een paar boomen staanden geharnasten man, doch alleen met een zwaard in de regterhand, en tot omschrift: „Secreet der colonell und Krigsrhats in Emd:" en tot inschrift: „Opstalsboom 1595." [2]) Ja, zoo hebben de Oostfriesche stenden nog dat geheele Opstalsboomsche zegel overgenomen en zijn zij daarin door keizer Leopold in 1687 bij een plegtig diploma bevestigd geworden. [3])

Wanneer wij schier niets anders wisten van den bond te Opstalsboom, dan zouden alleen de beschreven wapens en zegels een onwedersprekelijk bewijs opleveren van zijn bestaan. Redelijke twijfel kan daaromtrent, na al het aangevoerde, dan ook wel niet meer gekoesterd worden, en ik meen thans te kunnen overgaan tot het onderzoek naar den aard dier instelling. Dit is een hoofdpunt van ons onderwerp, waarbij het vooral aankomt op eene juiste voorstelling daarvan, eene juistere, dan tot dusver gegeven is. De aanmerkingen, die Ehrentraut verder maakt, zijn hoofdzakelijk gerigt tegen deze en gene door Emmius en anderen aangenomene opvatting of verklaring van het Friesche verbond bij den Opstalsboom. Laat ons zien wat hiervan zij.

---

[1]) Zie nog zijne Verh. t. a. pl. bl. 37.

[2]) Afgebeeld bij Harkenroht, *Oostfr. Oorspronk.*, bl. 548.

[3]) Dit diploma is gedrukt bij Brenneisen, *Hist. u. Landesverfass.* T. II, S. 973—975, en hoofdzakelijk bij Wiarda, a. w. S. 82.

II. Emmius hield het verbond der Friesche Zeelanden bij den Opstalsboom voor eene soort van gemeenebestelijken bondstaat, geheel vrij en eigenmagtig, waarvan de Opstalsboom niet alleen de vergaderplaats, maar ook de hoofdzetel van regtspleging en wetgeving, in 't kort, van het geheele opperbewind over dien staat was. [1]) Zoo was, kan men zeggen, eenmaal meer of min algemeen het gevoelen. Men ging hierin zekerlijk te ver, drukte zich althans te onbepaald uit en miskende of zag voorbij den bijzonderen aard en het eigenlijke, oorspronkelijke doel der instelling, waarop wij hier hebben te letten. Men grondde zich vooral op de groote vrijheid, die de Friezen bezaten en die hun door Karel den Groote zou verleend zijn. Wat de geschiedenis hieromtrent echter meldt, komt hierop neder. Na de inlijving in het Frankische rijk werden de Friezen door hertogen en graven bestuurd, waaronder vooral Saksische graven bekend staan. Oude oorkonden en munten en hunne eigene wetten of regten leveren hiervoor bewijzen genoeg op. Zij wisten zich echter meerendeels van die heerschappij te bevrijden en zoo verkregen en genoten de Friezen tusschen Flie en Wezer een tijd lang eene groote mate van vrijheid, met name van de 12de tot de 15de eeuw, zoo al niet wettig of regtens, dan toch feitelijk. Het regt daarop of op eene geheel eigene regering, zoodat zij zelve hunne overheden konden kiezen, onder den naam van Potestaten, is voorzeker even gewaand, als de zoogenaamde vrijheids- of voorregtsbrief van Karel den Groote, waaruit men dat regt afleidt, een later, naar 't schijnt, wel in naburig Friesland opgemaakt stuk is. Deze brief was stellig niet de grond, maar eene vrucht dier vrijheid, doch heeft ongetwijfeld er veel toe bijgebragt om het volk in zijn waan te sterken; ja niet alleen de Friezen zelven, maar ook de rijks- en andere vorsten, koesterden dien, door hen zelfs in hunne vermeende regten van Karel den Groote ontvangen te bevestigen. Er bevinden zich daaromtrent een paar merkwaardige plaatsen bij Worp van Thabor, die, zooverre ik weet, onopgemerkt zijn gebleven. Zoo meldt hij, hoe de graaf Willem van Holland, de Roomsch-Koning, strijdig met de regten van Friesland, door hem zelven kort te voren in 1248 bevestigd, in 1255, West-Friesland onregtmatig heeft aangevallen en getracht te vermeesteren; [2])

---

[1]) Emmii *Fris. et Fris. libertatis descriptio gen.* f. 9.

[2]) *Chron. Fris.* I, 161.

hoe de bisschop van Utrecht, Willem, de overheersching der West-Friezen door graaf Jan van Holland als strijdig met de vrijheid, door den keizer Karel den Friezen verleend en door den paus bekrachtigd, heeft beschouwd en den Oost-Friezen of dien beoosten het Flie, welke tegen dien graaf wilden strijden, pauselijke aflaat heeft toegezegd. Na verder verhaald te hebben den rampspoedigen dood van den Hollandschen graaf Willem in de strijd tegen de Friezen bij Stavoren in 1345, voegt Worp er bij, dat zekere Petrus, prior van een premonstreiter klooster in het Luiksche bisdom, in zijn kort begrip der kronijken aanteekent, hoe hem zelf in hetzelfde jaar, dat graaf Willem door de Friezen was gedood, een zeker Friesch geestelijke, die het algemeen kapittel ging bezoeken, op zijn vraag naar het gebeurde met dien graaf heeft geantwoord, dat hij overleden was geexcommuniceerd, omdat hij de Friezen had bestreden, die vrij waren en een privilegie hadden van Karel den Groote (dat hierbij wordt aangehaald), dat allen die hunne vrijheid aanrandden in den kerkelijken ban zijn vervallen. Neen, zegt Worp hierop, zoo is het niet juist; de vorsten, die de vrijheid den Friezen door Karel den Groote verleend aanranden, zijn volgens dien privilegiebrief niet door dien daad in den kerkelijken ban vervallen, maar door den paus in den ban te doen, als de Friezen hem met dien grief hebben bekend gemaakt. [1]) Zoo verbetert Worp wel in allen ernst het gezegde van zijn voorganger, maar aan de waarheid daarvan, aan het bestaan nog niet lang geleden van den oorspronkelijken vrijbrief zelf werd door hem niet getwijfeld. Dit volgt ook uit zijne opmerking op het jaar 1457, dat die brief toen binnen Sneek nog bewaard werd, maar bij den geduchte brand in dat jaar verloren is gegaan. [2]) — Dachten de geestelijken er zoo over, niet anders, niet minder zeker ook het volk. Het achtte zich niettemin aan het Rijk onderworpen en wanneer de Friezen zich zelven of anderen hen, zelfs de rijksvorsten, *vrije Friezen* noemden, dan is dit zoo te verstaan, dat zij als onmiddelijke onderdanen daarvan waren te beschouwen, maar niet als geheel vrijen, zooals in eene republiek. Het ontbrak den Opstalsboomschen bond ook geheel aan een hoofd en bewind, hoedanig men toch ook in eene republiek vindt en toen nog wel in deze oorden niet kende. De eigene keus niet alleen van regters, maar door

---

[1]) A. w. I, 188. [2]) A. w. IV, bl. 104.

dezen ook van een Potestaat, als algemeen hoofd, waarvan gemelde voorregtbrief gewaagt, is hiermede ook wel niet te vergelijken en buitendien alleen in toepassing gebragt in of op het Westerlauwersch Friesland, door de bewoners alsmede de rijksvorsten, doch zeker niet eerder en anders dan naar den opgemaakten brief, dus in lateren tijd. Wat van vroegeren tijd van Potestaten in dat landschap wordt vermeldt, berust op geen zekeren historischen grond. Het waren slechts tijdelijke aanvoerders in den krijg, aan wien men dien naam heeft gegeven, geen algemeene hoofden van geheel Friesland. Eerst in 1478 werden ook alleen de Overlauwerschen door keizer Frederik aangemaand zich zelven een Potestaat te kiezen tot handhaving der openbare rust, en, toen dit niet gelukte, aan de stad Groningen het Potestaatschap daarover aangeboden; maar ook vruchteloos, zoodat keizer Maximiliaan dit eindelijk in 1498 erfelijk opdroeg aan Albert, den hertog van Saksen. Deze handelingen dier keizers doen echter zien, hoe zij zelve nog in het laatst der 15[de] eeuw voet gaven aan de heerschende meening onder de Friezen omtrent hunne vrijheid van zelfregering. [1])

Geheel overeenkomstig nu met die heerschende meening was eene der hoofdzaken van den bond der Friezen de handhaving van die vrijheid, en de bond dus vooral gerigt tegen de overheersching van buiten. Dit wordt voorgeschreven in al zijne wetten. Zoo in de tweede keur der oudst bekende wetten, de zoogenaamde zes of zeven Overkeuren. Die keur luidt: In gevalle van aanranding van een of ander der zeven Zeelanden door de Zuidersaksen of Zuiderheeren of door de Noormannen of de Noordsche zeeroovers, moeten de zes het zevende te hulpe komen. [2]) Deze Overkeuren zijn wel is waar nergens meer in het oorspronkelijke aanwezig, verschillen ook nog al naar de verschillende teksten, die in de onderscheidene Frieslanden zijn gebruikt, maar er bestaat toch geene reden, om aan de echtheid en wettigheid van die keuren te twijfelen. Men brengt ze gewoonlijk tot de 13de eeuw, maar uit de vermelding nog van de invallen der

---

[1]) Ik spreek hier alleen van de Potestaten in zooverre dit punt in verband staat met ons onderwerp en merk op, dat, terwijl ik Möhlmann in zijne kritiek over die Potestaten bijstem, dit geene reden geeft, om dat ook omtrent zijne kritiek over ons onderwerp te doen, als zijnde overigens genoegzaam van elkander onderscheiden.

[2]) Von Wicht, *Ostfr. Landr.* S. 824. V. Richthofen, a. w. S. 98.

Noormannen zoowel als van de Saksische of Zuiderheeren zou men, dunkt mij, regt hebben op te maken, dat zij ouder zijn en tot de 11de eeuw reiken, even als de invallen der Noormannen tot die eeuw hebben geduurd. Voor een deel berustte, kan men zeggen, deze bepaling op een nog vroeger algemeen regt der Friezen, dat zij zeker niet eigendunkelijk zich zelven gegeven, maar van het rijk ontleend hebben, en dat veeleer als een pligt te beschouwen is, hun opgelegd, namelijk het regt of dan liever de pligt van verdediging van hun land tegen de Noormannen en zeerovers; waarom zij dan ook niet verpligt waren buiten hun land ter heirvaart te trekken of krijgsdienst te doen, [1]) enkele gevallen uitgezonderd en ook eerst later door keizer Rudolf vastgesteld met op nieuw de verdediging van hun eigen land. [2]) Als men de Saksische en andere Zuider heeren, die het op hunne vrijheid toelagen, met hen ook als vijanden, even als de Noormannen en zeerovers, beschouwt, dan zou men die Overkeur ook slechts als eene consequente uitbreiding van dat regt of die pligt kunnen houden. Maar hoe men dit ook neme, met die Overkeur stemt geheel overeen het 1ste artikel van de Opstalsboomsche wetten van 1323. Dit houdt desgelijks in, dat in gevalle eenig wereldlijke of geestelijke vorst de Friezen mogt willen bestrijden en onderwerpen, zij met algemeene onderlinge hulp hunne vrijheid zullen handhaven. [3]) Zoo wordt dit punt nog nader omschreven in het 6de art. van de in 1361 bij de vorige verordeningen gevoegde bepalingen in de stad Groningen nu ook met toedoen van deze stad. [4]) Ja, zoo trachtten in 1430 eenige

---

[1]) *Bijdr.*, III, 186.

[2]) V. Richthofen, a. w. S. 180. Westendorp, *Jaarb.* II, 17.

[3]) In het latijn luidt dit artikel aldus: Si aliquis Princeps secularis vel spiritualis cuiuscunque nominis seu dignitatis existit, qui nos Frisones vel aliquos ex nostris impugnaverit, volens nos jugo servitutis subiicere, communi concursu vel (of *et*) armata manu nostram libertatem mutuo tueamur." In de overzetting: „Dio aersto Seek: Jefter enich Landis Hera wil enig Zeland schaye iefta schanda, het se Biscop ief, Grewa, dat wy se alle mene, in Rede en in Dede, mit Live en mit Guede, usen Fridoem to behalden."

[4]) Dit artikel houdt in: „Jtem sexto, si alicui Zelandie, sive in orientali parte Frisie, sive occidentali, aut meridionali, seu australi parte de Zoelandiis supradictis, aliqua evidens necessitas gravatione vel inpugnatione, in preiudicium Frisonice libertatis et minus iuste, contigerit imminere, tunc omnes alie Zelandie, per nuncios ydoneos et literas

Oostfriesche landschappen en hoofdelingen, schoon vruchteloos, nog een algemeen verbond der Friezen van het Flie tot over de Jade, dat men wel het verbond der vrijheid genoemd heeft, te vernieuwen, ten einde „mit der hulpe Gades Almechtig frij, Freesch, de eene mit den anderen bystandich wesen, und beschermen unse Over-Olderen vaders recht, van Coninck Carolo beschreven recht, und bij den gemeenen Freezen Lantrecht und frijdommen tho ewigen tijden to biyven, und met lyff und guet alle Duytsche Heeren buiten den Lande tho holden" enz. Voorts is dit verbond ook gerigt tegen de verbinding van hoofdelingen onderling of met Duitsche heeren. [1])

De handhaving der vrijheid tegen buitenlandsche en vervolgens ook binnenlandsche heeren, de hoofdelingen, mag dan werkelijk als eene hoofdreden voor het Opstalsboomsche verbond der Friezen gehouden worden. Ehrentraut evenwel ontkent dit en beweert, dat al mogen zij elkander meenigmaal hulp tegen buitenlandsche vijanden hebben toegezegd, er geen voorbeeld daarvan bestaat, dat zulk eene hulp geleverd is (t. a. pl. S. 398). Dit meen ik te kunnen tegenspreken, de geschiedenis zwijgt daaromtrent niet geheel. Die aanvallen van vreemde heeren hebben het meest plaats gehad door de Saksische vorsten en Hollandsche graven. Zoo wordt vermeld, hoe de hertog van Saksen, Hendrik de Dikke, in 1106 het aan zijn zwager Egbert III, waarvan hij erfgenaam was, ontnomen graafschap van het tegenwoordig Friesland willende herwinnen, vóór dat hij dit bereikte, bij Norden, door de Friezen is geslagen geworden. Dit schijnt aan te

---

patentes in adiutorium evocato, a die evocationis, de propinquo infra octo dies, et de longinquo infra quatuordecim dies, consiliando, auxiliando et manu armata defendendo, sub pena ducentarum marcarum antiquarum, singulis Zelandiis applicandarum, ad talem Zelandiam impugnatam vel impugnandam convenire debent et comparere, ac ibidem stare et manere non omittant, ad tantum tempus, quod talis Zelandia, cui necessitas imminet, sit defensa et adiuta; et nemo ab inde recedere debet, nisi de commupi consilio et unanimi omnium Zelandiarum ibidem existentium et perdurantium, et non venientes nichilominus ad id faciendum compellentur." In den aanhef van dit verbond wordt dit gezegd gesloten te zijn „ten nutte der Friesche vrijheid" (pro utilitate Frisonice libertatis). Driessen, a. w. II, 230. Westendorp, *Jaarb.* II. 361.

[1]) Schwartzenberg, *Charterb.* I, 494. Emmius (*Rer. Fris. hist.* XXI, 323) denkt, dat dit verbond nog gesloten is bij den Opstalsboom, maar dit is maar eene gissing.

duiden, dat de Oost-Friezen den West-Friezen bij die gelegenheid hebben bijgestaan. [1]) Toen graaf Dirk VI van Holland in 1131 West-Friesland bewesten het Flie aanviel, hebben de Friezen beoosten het Flie, onder aanvoering van zijn hem vijandigen broeder Floris, den West-Friezen tegen hem hulp verleend en gestreden, Alkmaar ingenomen en verbrand, alsmede Kennemerland verwoest. [2]) Aldus stonden ook nog in het laatst der 13de eeuw in den krijg van Graaf Jan tegen de West-Friezen vele Friezen uit Ooster- en Westergo genen bij in hun land. [3]) En wil men deze voorbeelden niet laten gelden, daar het onzeker is, of West-Friesland bewesten het Flie wel ooit tot het verbond der Friesche Zeelanden heeft behoord, zoo is het toch niet te ontkennen, dat bij de aanvallen der Hollandsche graven op Westergo, dit door Oostergo meestal trouw werd bijgestaan, niettegenstaande de verdeeldheid die er anders onderling heerschte. Van de hulp door de Friezen beoosten de Lauwers aan genen verleend meen ik ook blijk te vinden en wel in den oorlog tusschen Holland en hen gevoerd omstreeks het midden der 14de eeuw, luidens den inhoud van brieven uit dien tijd, namelijk van 1346, 1347, 1348 enz. In den laatsten wordt niet alleen van Oostergo en Westergo, maar ook van hunne *hulperen* gewaagd; en dezen kunnen wel geen anderen, dan de naast aanwonende Ommelander Friezen zijn geweest. Ehrentraut brengt nog bij den brief van 1327, waarin de Oostringer regters bij den graaf van Holland eenige hunner landgenooten, door dien graaf verdacht gehouden van den Westergoërs tegen hem te hebben bijgestaan, verontschuldigen met de betuiging, dat zij geen verbond met die Friezen tegen den graaf hebben gesloten, maar geheel Friesland bij den Opstalsboom wel een ter beteugeling van binnenlandsch geweld. (bl. 173). En dit zou dan, volgens Ehrentraut, alleen het doel van dat verbond zijn geweest. Maar daar het, zooals hij zelf erkent, twijfelachtig is, of de Oostringers hier wel opregt zijn en niet zoo schrijven om hunne vrienden te bevrijden, zoo kan dit moeijelijk dienen tot staving van zijn beweren. Doch laat ons verder zien, hoe het een zoowel als het ander aannemelijk zij.

De groote zucht tot vrijheid bij de Friezen uitte zich ongelukkig ook maar al te zeer in onderlinge veeten en

---

[1]) Zie mijn *Aloude Staat en Geschied.* II, 2de st. bl. 108.

[2]) Worperi *Chron.* I, 120. [3]) Worperi *Chron.* I, 169.

oneenigheden, tusschen bijzonder personen, familiën en geheele landschappen. Het sterkst openbaarde zich die verdeeldheid in de bekende twisten der Schieringers en Vetkoopers, die vooral in de 14de en 15de eeuw heerschten. Het was dan ook tot beteugeling daarvan en ter bewaring van den vrede en orde binnen 's lands dat door het Opstalsboomsche verbond verschillende besluiten zijn genomen. Men ontmoet daarvan echter nog geen duidelijk blijk in zijne oudst bekende verordeningen, de Overkeuren. Deze bevatten, na de hoofdbepaling over de onderling hulp te verleenen tegen buitenlandsche vijanden, eene tweede, inhoudende, dat ingevalle een der zeven Zeelanden niet mogt willen gehoorzamen, de overige zes dat zevende daartoe zullen dwingen. Zoo luidt deze Overkeur in haren eenvoudigste vorm en zij schijnt dan ook alleen te slaan op de onwilligheid van een Zeeland om een ander hulp te verleenen, in de eerste Overkeur voorgeschreven. Zij komt echter ook wel wat uitvoeriger voor en spreekt van onregtmatige handelingen, roof en moord door een of ander Zeeland bedreven. [1]) De overige artikelen handelen alleen over het wettig en onwettig huwelijk en zullen gemaakt zijn om dit voorname maatschappelijke punt algemeen te regelen. Eerst in de wetten van 1323 komt, na de bepaling over de onderlinge hulp tegen buitenlandsche vijanden, een aantal strafbepalingen voor op misdaden, diefstal, brandstichting, doodslag, roof enz. Hier onder art. VI op bevrediging van de gezworenen of redgers, naar den Opstalsboom afgevaardigd en anderen derwaarts gaande. [2]) Art. VIII behelst de straf op de ongehoorzaamheid of rebellie van eenig land, terwijl de andere eilanden ter hulpe zijn opgeroepen. Dit artikel komt dus veel met de 2de Overkeur overeen. Art. XIX bevat de straf op de zamenzweerders tegen den staat (contra Rempublicam) en de voorschreven verordeningen. De overigen bevatten meer burgerlijke bepalingen, waaronder art. XIII over den onwettigen echt, dat verwijst op de oude *Willekeur*, d. i. zeker die Overkeuren, welke daarover handelen; art. XXI, regeling van de munt,

---

[1]) Von Richthofen, *Fr. Rechtsq.* S. 98.

[2]) Art. VI: „Quicunque Jurati seu Consules ad negotium in Opstalsbaem deputati, ad locum eundem euntes, ibidem commorantes ac redeuntes sub poena quadraginta marcarum tranquilla pace laetentur. . . . Aliis vero ad locum praedictum properantibus vincula pacis sub poena viginti marcarum conserventur" etc.

en ten slotte van de oorspronkelijke algemeene bepalingen schrijft art. XXIII voor, dat tot bevestiging daarvan elke op Paschen nieuwgekozen Zeelandsche regter onder eede moet verzekeren, die te zullen handhaven en zorgen, dat de ingezetenen van zijn regtstoel zich mede onder eede daartoe verpligten. — De vijf eerste bijgevoegde artikelen in 1361 gaan ook over doodslag, afvalligen uit kloosters, de jaarlijksche bijeenkomst der grietmannen enz. te Groningen, de keus van regters, over vogelvrij verklaarden en de betaling van tol. — Zoo komen er, maar eerst later, bij de hoofdzaak, de handhaving der vrijheid, ook verordeningen voor tot handhaving van binnenlandsche vrede, rust, orde en veiligheid. Van beide hoofdstrekkingen van het verbond leveren ook andere oorkonden een en ander bewijs op. Van de eerste, de handhaving der vrijheid, de uitspraak van de Friesche en Drentsche dedingsleden tusschen de Friezen en de stad Groningen over de onderling gevoerde twisten van 1338. Daarin is ook de bepaling opgenomen, dat de Groningers met de Friezen de vrijheid van dezen tegen iederen heer, wie het ook zij, gemeenschappelijk zullen moeten beschermen, zooals den scheidslieden het best zal voorkomen. [1]) Omtrent de bevordering van den binnenlandschen vrede houdt de overeenkomst tusschen het convent van Aduard en de stad Groningen gesloten in 1346 ten slotte ook deze reeds boven (bl. 180) vermelde bepaling in, dat twee personen van dat convent en twee van de stad jaarlijks in de pinksterweek zullen zamenkomen, om over de gevallen in deze overeenkomst besproken en die nog mogten voorkomen van deze of gene zijde getrouwelijk ten nutte van den Zeelandschen vrede (pro pace Zelanda) te onderhandelen. Deze Zeelandsche vrede kan geen ander wezen, zooals ik daarbij ook reeds opmerkte, dan de algemeene van geheel Friesland, ook met den bond van den Opstalsboom beoogd.

Was werkelijk handhaving der vrijheid het oorspronkelijke hoofddoel van den Opstalsboomschen bond en die van den inlandsche vrede eene latere bijkomende strekking, dan kan niet aannemelijk zijn het gevoelen van Ehrentraut, die dien bond eenvoudig of bloot wil gehouden hebben voor

---

[1]) Driessen, a. w. I, 140. „Jtem libertatem Frisonum, Gronienses, cum Frisonibus, contra quoscunque dominos communiter tueantur, prout arbitratoribus concorditer videbitur expedire."

eene soort van *Landvredesbond*, hoedanige elders in Duitschland meer hebben bestaan. Hij is op dit gevoelen gebragt door een schrijven van den burgemeester te Osnabrück, den Landraad Stüve, over dit onderwerp. Dit schrijven luidt aldus. „Zou de vermeende republiek der zeven Zeelanden niet eenvoudig zich bepalen tot eene soort van Landvredesbond? Deze verbindtenissen zijn op verre na niet genoeg gewaardeerd, zij gaan echter door de geheele Duitsche geschiedenis heen. Met het Interregnum treden deze Landvredesbonden met kracht op, en zoo steeds, als de keizer zwak werd. Nergens nu was hij zwakker, dan in Friesland, waar de leengraven reeds sedert de 11de eeuw zich niet meer konden handhaven, de gravelijke waardigheid niet erfelijk werd, veel meer het karakter van een ambt behield, trots de latere pogingen van Holland. Dat nu de landgemeenten zich verbonden, heeft niets tegen zich, dat onnatuurlijk is en strijdig met de historische ontwikkeling.” Zoo ver Stüve, en Ehrentraut laat hierop volgen. „Tot deze mij zeer veel licht gevende beschouwing van een kenner der Duitsche geschiedenis zal er weinig behoeven toegevoegd to worden.” (t. a. pl. S. 396). Wat Ehrentraut er dan ook bijvoegt beteekent niet veel en komt neder op de ontkenning van het feit, dat de Friezen elkander hebben bijgestaan overeenkomstig de bepalingen van hun verbond tegen buitenlandsche overheerschers of vijanden. Ik meen reeds het tegendeel daarvan op zijne plaats uit de geschiedenis te hebben aangetoond (bl. 189). En mogt men dit niet voor voldoende achten, er staat daartegen over, zooals Ehrentraut zelf erkent, dat er ook weinige voorbeelden zijn aangeteekend, die de handhaving van den binnenlandschen vrede bevestigen. En wat nu betreft het gevoelen, om het Friesche verbond voor een Landvredesbond te houden, zooals elders in Duitschland zijn opgerigt, daarvoor bestaat geen het minste bewijs, maar wel daartegen. Het Opstalsboomsche verbond is vooreerst zeker ouder dan die Landvredesbonden. Deze zijn eerst door de keizers Frederik II en Rudolf, vooral door deze laatsten ingesteld. Ware dergelijk verbond ook in Friesland ingevoerd geworden, dan zou men daarvan ook wel blijk vinden onder de verordeningen door dien keizer, zooals wij zagen (bl. 118), aan Friesland gegeven. Neen het Friesche verbond, ook als vredesbond beschouwd, stond wel geheel op zich zelf, was eene eigene, bijzondere instelling van het volk, niet van het rijk.

Overeenkomstig het voorgestelde is nu ook de vraag te

beantwoorden, in hoe verre de Opstalsboom is te beschouwen als een opperregtbank van geheel Friesland. Zooals Emmius, Wiarda enz. deze stelling opvatten, als eene algemeene en onbepaalde, bestrijdt Ehrentraut, zoowel als Möhlmann, haar zeker met regt. Maar ten opzigte van beide voornoemde doeleinden is zij niet te loochenen. En zoo is het ook gelegen met de wetgeving. Gelijk de vergadering aller Friezen aldaar wetten en verordeningen daaromtrent maakte en uitvaardigde, oefende zij ook de magt uit, om die uit te voeren en te handhaven. Zij kon dit echter daar niet doen, maar moest dit overlaten aan de afgevaardigden der Zeelanden in deze landen zelve. Waar het gold de bevrediging of teregtstelling van de Zeelanden, bestond er zelfs geen ander regtbank en uitvoerende regterlijke magt dan de Opstalsboom en zijne regters. Voorbeelden hiervan leverde hunne tusschenkomst op in 1215 in de zaak van Rodbern en andere binnenlandsche twisten op de jaren 1224 en 1231. De naam *Opstalsboom* geeft ook, volgens de eenvoudigste verklaring van het woord *Opstal* of oudtijds *Upstal*, als zamengesteld uit *op*, *boven* of *opper*, en *stal*, *stoel*, hier *regtstoel* beteekenende, eene *opperregtstoel* te kennen, even als de naam van *Upstalling* of *Opstalling* ook voor Judex Zelandinus in oude stukken en als *opperregter* voorkomt; maar niet verder en anders dan in den aangeduiden zin. [1]) De beslissing te Opstalsboom tusschen de Rustringers en Bremers in 1324 was ja eene scheidsregterlijke, doch zij getuigt niet alleen voor het gezag, maar ook voor de magt aan de vergadering aldaar toegekend, blijkens de bijgevoegde verklaring, dat zoo eene van beide partijen zich niet mogt willen onderwerpen aan hare beslissing, zij de ander partij tegen die ongehoorzame en vijandelijke partij moest en wilde met alle der landen hulpe bijstaan. [2]) Zoo moge de bekrachtiging van den Appingedamster buurbrief door haar in 1327 niet als eene daad van oppergezag te beschouwen zijn, die vereischt werd, zou die brief geldig zijn. De bevestiging door Fivelingo alleen kan van regtswege voldoende geweest zijn. Maar het zal

---

[1]) Zie *Bijdr.* I, 22.

[2]) „Preterea, si qua partium siue Bremenses siue Rustringi dictae decisioni nostrae stare noluerit, vel bella parti alteri, sine nostra et successorum judicum frisiae licentia speciali super quacunque re vel occasione quauis mouerit nos partem alteram contra partem nobis [non] obtemperantem et bella vt est dictum mouentem debebimus et volumus cum omnibus terris nostris adiuuare et assistere fideliter et constanter."

toch meer als eene eenvoudige bevestiging moeten beschouwd worden, als de regters van Appingedam gezegd worden, die van geheel Friesland te verzoeken, hunne regten niet alleen te bekrachtigen, maar ook te *beschermen*, en deze laatsten de weerstrevers van die regten *verklaren voor strafbaar als openbare rebellen*. [1]) Kempis verzekert wel, dat vele oude Friezen in zijn tijd er zich noch op beroemden, dat hunne municipale regten te Opstalsboom waren vastgesteld. [2]) Van geene der overige Friesche steden, die, tijdens het bestaan van het Opstalsboomsche verbond, zijn opgekomen, is het echter bekend, dat dit verbond daarin de hand heeft gehad. [3]) De vergadering te Opstalsboom voor een hof van appel te houden, zooals Kempis bovendien wil, mede in dien zin dat men van de vonnissen der bijzondere regters zich op haar beroepen kon, dit kan even moeijelijk doorgaan. Daarvan levert de geschiedenis, zoover ik weet, ook geen bewijs of voorbeeld op. Zij had alleen de twisten en oneenigheden tusschen de onderscheidene Zeelanden te beslegten. Men zal zich in die gevallen op haar hebben kunnen beroepen, maar dit was geen eigenlijk appel. Zoo bestaat er ook geen grond voor de gissing van von Wicht en Wiarda dat de gewone algemeene Friesche wetten, met name de 17 Kesten, 24 Landregten en Bpetregisters ook bij den Opstalsboom zouden opof ingesteld zijn. [4]) Want deze wetten zullen wel ouder zijn dan het Friesche verbond, ook als men aanneemt met Wiarda, dat dit eerst in de 12de eeuw zou tot stand gekomen zijn. Deze wetten mogen in dien vorm, zooals wij ze nu nog aantreffen, ook wel niet eerder gebragt zijn, maar zij zijn oorspronkelijk zeker veel ouder. En wat de bijzondere wet-

---

[1]) Zoo luidt het eerste in den aanhef van den brief: „quod iudices uniuersitatis in Appingadamme accedentes ad presenciam nostram, nobis humiliter supplicarunt, quatenus Jura, consuetudines et statuta, secundum que predecessores eorum consueuerunt iudicare a multis retro actis temporibus confirmare ex certa sciencia et *tueri* dignaremur," en het laatste bij de bekrachtiging door de Zeelandsche regters: „Contradictores statutorum predictorum tamquam reipublicae *rebelles censemus poena publica puniendos*."

[2]) Kemp. *de orig.* etc. *Fris.* p. 161.

[3]) Zoo niet van de elf steden, die in de 12de en 13de eeuw in naburig Friesland zijn ontstaan volgens, W. Eekhoff, *Gesch. van Friesl.* bl. 79.

[4]) Von Wicht, *Ostfr. Landr. Vorb.* Wiarda, a. w. S. 83. Verg. nog Ehrentraut, t. a. pl. S. 404, die hieraan ook twijfelt.

ten der onderscheidene landen aangaat, die zeker gemaakt zijn onder het bestaan van den Frieschen bond, geen het minste blijk is er van voorhanden, dat die zelfs maar door dien bond zijn bekrachtigd of goedgekeurd. Neen elk landschap of onderdeel bleef geheel vrij en eigenmagtig in het stuk van wet- en regtspleging. [1]) Alleen zullen zij geene wetten of bepalingen hebben mogen maken, welke streden met de algemeene wetten, hetzij die gewone, hetzij dan ook buitengewone van den Opstalsboom. En zoo mogten zijne oudst bekende keuren met regt den naam van *Overkeuren* dragen, als gaande boven de andere, zoo algemeene als bijzondere Friesche wetten; even als vermoedelijk het *Overregt* en de *Overregters* later in Hunzingo dus werden genoemd, als gesteld in regtpleging boven de redgers of gewone dagelijksche regters. De eerste Overkeur luidt in het Emsiger wetboek aldus: „de eerste Overkeur aller Friezen is, dat men eenmaal in het jaar te zamen kome te Opstalsboom des dingsdags in de pinksterweek en dat men alsdan berade alle regten, welke de Friezen houden zullen." [2]) Al zou men dit ook zoo kunnen opvatten, alsof hier in 't algemeen van alle Friesche wetten sprake is, dan blijft die opvatting toch twijfelachtig, even als de lezing zelve, omdat zij alleen in een enkelen tekst dezer Overkeuren voorkomt. Hoe dit zij, van zulk eene algemeene wetgeving bij den Opstalsbôom is geen spoor van bewijs aanwezig.

III. Na de beide hoofdzaken, het bestaan en den aard van het groote Friesche verbond, te hebben behandeld, wil ik tot meerder bevestiging of toelichting daarvan nog het een en ander bijvoegen over zijn omvang, ouderdom en duur.

De omvang van het verbond der Friesche Zeelanden is een twistpunt, dat aanleiding heeft gegeven tot verklaringen tegen hetzelve. In sommige oude Friesche kronijken en wetboeken wordt dit gezegd te bestaan uit *zeven Zeelanden* en hiernaar is ook opgemaakt de beschrijving en verdeeling

---

[1]) Beninga en Emmius spreken wel van eene herziening van deze en gene wetten bij den Opstalsboom in 1312, maar dat dit eene dwaling is, heeft Wiarda zelf reeds aangewezen. A. w. S. 95.

[2]) „Thia forme Urkere aller Fresena is, thet hia ense a jera to gadera kome to Upstalsboma theys deis an thera Pinxtera wika, and thet ma thene ther birethe alle Riuchte, ther tha Fresa helde scolden."

van die zeven Zeelanden in het bekende Tractaat daarover, ook in die kronijken en wetboeken opgenomen, maar dat blijkbaar van lateren tijd, uit het laatst der 15de eeuw is, toen het verbond niet meer bestond. Ik heb dit reeds eerder aangewezen en het aannemelijkst geacht, dat het verbond zich niet verder dan tot de Friesche landen tusschen het Flie en de Wezer heeft uitgestekt. [1]) Dat men er West-Friesland over het Flie, Groningen met Drenthe en Westerwolde en zelfs een deel van Overijssel, voorts Ditmarschen over de Wezer er onder heeft begrepen, is te verklaren uit de zucht om het zoo groot mogelijk te maken en uit te strekken tot alle landen waar Friezen geacht werden gewoond te hebben of die maar daarmede in verbond hebben gestaan. De schrijver van dat Tractaat wist misschien niet meer, dat Friesland zich eenmaal tot het Zwin had uitgestrekt; zoo wel, dan had hij waarschijnlijk zijne zeven Zeelanden ook zoo ver uitgebreid. Dat bepaaldelijk de stad Groningen, ofschoon oorspronkelijk niet tot Friesland behoord hebbende, in dat verbond is opgenomen en wel bij het vredesverdrag tusschen beide in 1338 gesloten, blijkt niet onduidelijk uit de bepaling daarin opgenomen: dat de Groningers met de Friezen gemeenschappelijk hunne vrijheid tegen elken heer zouden verdedigen; zooals dan ook de vernieuwing en vermeerdering der Opstalsboomsche wetten van 1323 in 1361 in die stad door haar zoowel als een groot deel der Friezen is opgemaakt en aangenomen geworden. [2]) In deze noch andere authentieke stukken, zoo ver ik weet, wordt van *zeven* Zeelanden gewaagd. Wiarda en Ledebur meenen, dat het laatste blijk daarvan nog zou aangetroffen worden in een verdrag, van „Staten en volmagten der VII Zeelanden" van het jaar 1422. [3]) Maar dit is eene misvatting, want zij worden er zoo niet in genoemd. Nogtans zou ik niet willen beweren, dat er niet voormaals zulk eene indeeling bestaan heeft. Moeijelijk kan die toch geheel uit de lucht gegrepen zijn. Het

---

[1]) *Aloude Staat*, II, 2de St. 107.

[2]) Volgens Wiarda, a. w. S. 192, zou Groningen eerst met 1361 tot het verbond toegetreden zijn; maar dat dit al eerder moet geschied zijn, volgt ook uit de overeenkomst tusschen de abdij van Aduard en de stad van 1346, waarbij zij zich verbonden zamen te werken tot bevordering van den Zeelandsche vrede, zooals dit reeds is gemeld (bl. 192).

[3]) Wiarda, a. w. S. 20. Von Ledebur, *die Fünf Münst. Gaue u. die Sieben Seelande Frieslands*, S. 54. Zie dit verdrag bij Beninga, *Chron.* p. 206—208; van Mieris, IV, 618.

aantal der hoofdlandschappen of gouwen van Friesland tusschen het Flie en den Wezer laat zich ook vrij wel tot zeven terug brengen, namelijk Oostergo, Westergo, Hunzingo, Fivelingo, Eemsgo, Oostringen en Rustringen. Maar er heeft al spoedig eene splitsing van deze en gene landschappen plaats gehad in op zich zelf staande onderdeelen. Het Oldambt en Reiderland in ons gewest kunnen o. a. hiervan tot voorbeelden dienen. Het eerste heeft misschien tot Fivelingo behoord, het laatste tot Eemsgo. Zij komen echter niet anders dan als afzonderlijke landschappen voor. Daarentegen is het de vraag, of wel elke gouw ook juist een Zeeland heeft gevormd. Met zekerheid kan men alzoo niet zeggen, dat er en zoo al welke zeven Zeelanden bestaan hebben; en ik erken gaarne dat wat door Ledebur en mij zelf daaromtrent is in het midden gebragt, slechts eene proeve is te noemen. Ik heb daarom in het opschrift van mijn opstel noch hier verder het verbond genoemd: dat der *zeven* Zeelanden, maar in 't algemeen der Zeelanden. Maar dit ontneemt wel niets aan de zekerheid, dat er een verbond van Zeelanden bestaan heeft.

Even ongewis is ook het tijdstip, waarop het verbond is opgerigt of aangevangen geworden. De kronijken schrijven het aan Friso toe. Maar dit zal wel even fabelachtig wezen als de persoon zelf van Friso en zijne consorten, Gruno, Bruno enz. Men zal eerst na de inlijving van Friesland in het Frankische rijk deze gebeurtenis moeten stellen, en dan niet eerder dan nadat de magt van dat rijk en zijne vorsten, die met Friesland zijn beleend geweest, zoodanig was afgenomen, dat het met vrucht zich tegen hen konden verzetten. Op grond dat Emo de keus van gezworenen bij den Opstalsboom in het jaar 1215 eene overoude gewoonte noemt (bl. 166), stelt Wiarda den aanvang van het verbond in de 12de eeuw. [1]) Maar daarbij nog lettende op de 2de Overkeur, die spreekt van onderlingen hulp te verleenen in geval van aanranding nog door de Noormannen zoowel als door de Zuider of Saksische heeren (bl. 187), dan mag men dit althans tot de 11de eeuw brengen.

Eenige eeuwen alzoo, schoon niet altijd onafgebroken en in zijn geheel, op het laatst meer in naam dan in de daad, zal dit verbond bestaan hebben. Volgens zijne instelling moest er althans jaarlijks ééne bijeenkomst bij den Op-

---

[1]) A. w. S. 16.

stalsboom gehouden worden. Maar het is niet te denken, dat dit altijd zal opgevolgd zijn. Integendeel, het vaak langdurige stilzwijgen der geschiedenis daaromtrent doet vermoeden, dat er niet zelden jaren zullen verloopen zijn, zonder dat er vergadering heeft plaats gehad. De zoo dikwijls heerschende buiten- en binnenlandsche twist en tweedragt moest wel hiervan de oorzaak zijn. Zoo zullen om deze en andere redenen ook alle Zeelanden niet steeds de vergadering hebben bijgewoond. Zoo zal het Westerlauwersche Friesland, vooral Westergo, door deszelfs onderwerping nu en dan aan de graven van Holland verhinderd zijn geworden, daaraan deel te nemen. Eene aanmerkelijke verandering had voorts plaats met de verlegging van den zetel der vergaderingen in 1361 naar de stad Groningen. Het is zelfs de vraag of in dit jaar niet hier de laatste gehouden is. Van eene hernieuwing van het toen voor zes jaren gesloten verdrag is althans niets bekend; de vergadering, die in 1368 te Groningen plaats had, werd alleen door Friezen tusschen de Eems en de Lauwers bijgewoond. Wel, zagen wij (bl. 189), zijn er nog pogingen tot in de 15[de] eeuw aangewend, om al de Friezen tusschen Flie en Wezer weder te vereenigen. Maar zij waren vruchteloos; zij stuitten af op de oneenigheden die niet ophielden hen onderling te verdeelen. En zoo loste zich het algemeene Friesche verbond in naauwere verbindtenissen tusschen de bijzondere landschappen op, en eindigde hunne worsteling tegen vreemde overheersching, grootendeels ten gevolge van eigene onophoudelijke verdeeldheden, toch met aller onderwerping aan verschillende bijzondere heeren.

En hiermede reeken ik de mij voorgestelde taak volbragt te hebben. Ik heb geene volledige geschiedenis van het Opstalsboomsche verbond willen geven, maar mij bij de hoofdpunten bepaald tot staving vooral van het bestaan van dat oude Friesche verbond en tot toelichting van den aard dezer instelling. Het hoofddoel daarvan was de handhaving der vrijheid, die de Friezen tusschen Flie en Wezer, zoo al niet wettig of regtmatig, dan toch feitelijk bezaten; daarbij kwam de bevordering van vrede, veiligheid en orde binnen 's lands. In hoe verre ik met mijn hernieuwd onderzoek der waarheid in dezen meer nabij ben gekomen, om niet te zeggen haar volkomen te hebben bereikt, mogen deskundigen beoordeelen. Dit zal mij aangenaam wezen.

HET OMMELANDER WAPEN.

Meenigeen, die dagelijks dit wapen aanschouwt, zooals het nog prijkt, met het Groninger wapen vereenigd, in dat van onze provincie, bijv. op onze provinciale courant, zal weinig of niets weten van zijne oorspronkelijke geschiedenis en beteekenis. Het heeft bij ons ook niet die belangstelling mogen ondervinden als het voornoemde stedelijk wapen. Dit is in lateren tijd nog al eens herdacht geworden; [1]) maar ik weet niet, dat die eer aan het Ommelander wapen is te beurt gevallen. [2]) Het heeft anders ook dit eigenaardige, even als het Groninger wapen en de meeste wapens, dat het aan vroegeren tijd en toestand herinnert, dat het niet alleen zinnebeeldig, maar tevens meer of min raadselachtig, ja mysterieus is. Het levert alzoo wel geen gewigtig historisch, maar toch een niet onaardig, zelfs curieus heraldisch vraagstuk op, waarvan ik, zooal ook nog niet voldoende de oplossing, toch de geschiedenis kan geven, vollediger dan tot tot nu toe geschied is.

Het Ommelander wapen bestaat, zoo als het zich nog voordoet, uit een blaauw schild met drie witte strepen, banden of balken, die schuins van de boven- en regterzijde naar de beneden- en linkerzijde loopen, en uit elf hartvormige en roodgekleurde figuren, die in vieren zoo verdeeld zijn,

---

[1]) Zie Dr. N. Oudeman, *over het wapen der stad Groningen* in de *Gron. Volks-Alm.* 1843, bl. 25, en mijn opstel *over den oorsprong van de munt en het wapen der stad Groningen*, in het Tijdschrift *Gruno*, Aflev. 5 en 6.

[2]) Alleen in eene Aant. in mijn werk *Aloude Staat* enz. II, 2de St. bl. 14, heb ik, als bij gelegenheid of ter loops, daarvan gewaagd.

dat eene daarvan boven de bovenste streep zich bevindt, drie tusschen deze en de middenste streep zijn geplaatst, vier tusschen de middenste en onderste en drie beneden deze laatste streep. Ik neem, te weten, hier en vervolgens de rigting der strepen zoo, als men die ziet op het wapen voor zich. Vóór dat ik echter tot de verklaring overga, zal ik eerst beginnen met den oorsprong van dit wapen na te gaan.

De Ommelanden, bestaande uit drie kwartieren of hoofddistricten, gouwen oudtijds geheeten, het Wester-kwartier, Hunzingo, Fivelingo, en dezen weder elk uit meer of minder onderdeelen of kleinere districten, ambten voormaals genoemd, waren wel al lang meer of min onderling en met de stad Groningen verbonden, maar nog niet als tot één ligchaam van staat vereenigd. Dit had eerst plaats in de laatste helft der 16de eeuw, toen zij zich van de stad zochten af te scheiden en op zich zelve te staan. Zij hadden daartoe aan de stad het met haar bestaand verbond in 1575 opgezegd. [1]) De twist, tusschen beiden ontstaan, werd daardoor nog vergroot, dat de Ommelanden meer de zijde der Staten hielden, en de stad die der Spanjaarden. Door Rennenberg's afval in 1580, was zij zelfs tot dezen overgegaan, terwijl nu de Ommelanden meer gene zijde kozen. — Overeenkomstig hiermede besloten dezen ook een eigen afzonderlijk algemeen wapen of zegel te voeren. Wanneer dit geschied is, het juiste jaar of tijdstip daarvan is mij niet gebleken. In eene handschriftelijke verhandeling van wijlen den bekenden verzamelaar van Groninger handschriften, den heer mr. J. W. Keiser over de *Zegelen en Wapens in de Provincie Stad en Lande* voorkomende, waarvan ik heb kunnen gebruik maken, wordt door hem gezegd, dat het Ommelander zegel omtrent den jare 1577 zou zijn ontworpen, zonder bijbrenging van eenig getuigenis of bron. De juiste tijd schijnt hem ook niet bekend te zijn geweest. Hij zegt er voorts van, dat men dit wapen of zegel eerst te voorschijn zag komen op de looden praesentiepenningen, die in 1577 door de Ommelanden geslagen werden. Het zullen die

[1]) Rengers, *Kron.* II, 5, en Emmius, *de agro Fris.* etc. f. 47, vermelden het besluit der opzage, als eerst op den landdag van 17 Jan. 1576 genomen. Volgens de *Tegenwoord. Staat van Stad en Lande*, I, 434, hebben de Ommelanden den 10 Dec. 1574 besloten het verbond op te zeggen, en is die opzegging gedaan den 17 Jan. 1575. Dit bevestigen de Opzeggingsbrief van 17 Jan. 1575 en het Procesverbaal der opzegging van 18 Jan. 1575, op het Gron. Arch. 1575, nr. 4 en 5.

praesentiepenningen of „loetiens" zijn, waarvan de hr. van Jddekinge in dit Tijdschrift (VII, 10) twee exemplaren, daarvan nog overig, een in goud en een in zilver, heeft beschreven en afgebeeld. Hij merkt daarbij op dat, schoon Rengers deze penningen ook vermeldt op dat jaar 1577, ze niet eer dan in het jaar 1579 kunnen vervaardigd zijn, zooals Rengers dit op dat jaar ook aanteekent. Beide berigten laten zich echter vereenigen en kunnen alzoo waar zijn, als men aanneemt, dat het eerste berigt van Rengers ziet op het besluit in den landdag der Staten te Winsum daaromtrent genomen (hij zegt, dat men toen, in 1577, „verordent" heeft die penningen te slaan); en het laatste op het feit zelf, het werkelijk slaan dier penningen te Appingedam door den muntmeester der Ommelanden, niet vóór November 1579, alwaar toen ook de gedeputeerden der Ommelanden vergadering hielden. Hoe dit zij, deze praesentiepenningen kunnen getuigen, dat men toen reeds zulk een algemeen wapen had aangenomen en gebruikte. Op de voorzijde daarvan staat een staande leeuw, welke in de linkerklaauw dat wapen houdt en in de regter klaauw een ontbloot zwaard boven zich, als om dat wapen te verdedigen, zooals het omschrift „*pro libertate patriae*" ook aanduidt.

Omtrent de zamenstelling zelve van dit wapen geeft ons eene der Bijlagen tot de Kronijk van Rengers nader berigt bij de vermelding van de onderhandeling gevoerd over de aanneming van den hertog van Anjou ook door de Ommelanden tot beschermheer. Wij ontwaren daaruit, dat in de vergadering van gedeputeerden, den 17 Sept. 1579 te Winsum gehouden, de Syndicus, Dr. Hieronimus Verrutius, Johan Rengers te Hellum en Herman Siccinga, aan wie opgedragen was geweest „*een groet seqel vnd een clein casset to laten sniden* vm in der vmlanden sachen to gebruicken", nu vertoond hebben twee zegelen, verschillende van grootte, maar van ééne hoedanigheid, en toen besloten is „voor een tijt dat grote Zegel tho rugge to stellen: vnde dat dat clene den heren Syndico is beuolen, vnd autoriseert vm alle mandaten decreten ordinantien bij gemener lanscap off derseluer deputeren besloten to corroboreren, oeck voert alle missiuen van gemener lanscap an sijn Altese, Excellence raet van staten generale staten etc. off ander publicke off priuate personen bij der lanscap decerniert to to scriuen, tho versege-

[1]) Rengers, *Kron.* II, 330.

len." [1]) Op dit zegel was het voornoemde wapen der Ommelanden geplaatst. Dit volgt uit de discussien daarover gevoerd. Te weten niet allen hadden genoegen genomen in dit wapen, onder anderen niet onze kronijkschrijver Johan Rengers van ten Post, die gemelde vergadering te Winsum nog had bijgewoond, maar in het volgende jaar, 1580, met vele andere Ommelanders, als balling naar Oostfriesland is geweken. Dit verschil van gevoelen kwam vooral uit bij het opmaken der instructie of volmagt voor de gemagtigden ter aanneming van gezegden hertog. De uitgeweken Ommelander staten in Oostfriesland hadden den 10 April een ontwerp daarvan opgemaakt en verzonden, in Mei 1582, aan de Ommelander staten in dit gewest gebleven en toen zich in Friesland te Leeuwarden ophoudende. Dezen maakten eene en andere verandering in die instructie. Zoo hadden ze er o. a. in toegevoegd het volgende: „Daer benevens sijne hoechz. het wapen der friescher Ommelanden nemplich de elf herten mitten blauwen ende witten dwarsz balcken, hetwelck bij den staten der ommelanden alvoer itlike iaeren angenomen ende gebruict is, te presenteren, ende te versueken dat sijne hoechz. tselue wapen mede vnder den anderen wapenen der nederlantscher prouintien wil doen stellen ende foeren, ende oeck vns confirmatie deszeluen wapens in forma ter ouerfloet verlienen." Met deze aldus hier en daar veranderde en te Leeuwarden den 24 Mei 1582 afgegevene instructie, voorzien met dat „Secreet Zegel der vorss. ommelanden," togen de Ommelander afgevaardigden, de Syndicus en Rengers van Hellum, naar het hof van den hertog van Anjou te Antwerpen. Maar de Ommelander staten in Oostfriesland dit vernomen hebbende, schreven aan Egbert Clant van Stedum, die in den landraad van Anjou was benoemd, alsmede aan de gezanten zelve, zich beklagende, dat zij niet geraadpleegd waren over die veranderingen, door slechts weinigen, ten westen van het Reitdiep wonende, gemaakt en waarin zaken uit hunnen naam mede verzocht werden, die hun niet aanstonden. Hieronder behoorde ook het aangehaalde omtrent het Ommelander wapen. Zij gaven als reden, waarom zij dit afkeurden, het volgende op: „Dat darin steet *vant wapen vnd Segel* der vmlanden van elff harten, darvan geen vestigien in enigen der vmlanden sonderlinge so dat elffherten wapen Radbodi wapen is west, de een tijran ouer den fresen is west, de oeck niet lange darna worde wth gedreuen, want de fresen holten halsbanden mosten dragen vnd hoere doeren

na den noerden hebben, so leerden dat se buckende, als nigende vor radbodo, wth den huse gingen. Dar doch de vmlanden ider van anfang heer sijn egen wapen tot noch to hefft, dar de verbunt mit versegelt sijn, darmit men kan bewisen datter van oldes verscheiden landen gewest sint, dan gronningen in geen van allen is gelegen: so sint vns deze wapen eerlicher, vnd sint vnse egenen besunderen wapenen, de men beter in een schilt setten vnd fueren mach dan dat vromde rabodi wapen. vnse wapenen komen vns reede tho, vnd solden vm dat radbodi wapen to benestigen noch bidden, tho swigen dattet niet bij den gemenen deputeren, vole weniger bij den staten vant lant confirmeert." Rengers verhaalt nu verder, dat, vermits deze instructie met het elf harten zegel was verzegeld, de gezanten ook aan Clant eene commissie wilden geven met dat wapen verzegeld, daar de zijne met edelluiden zegel was verzegeld; maar dat Clant, om den spoed, waarmede zijne tegenwoordigheid in den raad van Anjou vereischt werd, zijne commissie met het laatste zegel verzegeld in dien raad heeft gebragt en die ook aangenomen is geworden; echter niet zonder dat een der gezanten zich wat vrij uitgelaten had over de „Eseltiens in Oostfriesland," bedoelende de Ommelander edelen en eigenerfden, aldaar zich ophoudende, en die Clant, zoowel als de gezanten, mede gecommitteerd hadden. „Doch" zoo vervolgt Rengers" dit is odioesz vnd tho lang. Dan hijr is to weten dat vromen vernufftigen jnden vmlanden dit zegel vnd elff harten pitzeer, wth denzeluen reden als vorhen vant wapen gesecht is, verwerpen. Want wij de vmlanden heten, behoren wij meer dan een wapen tho fueren, so men nodig achtet, vnde alle staten des lants vp enen gemenen landag een zegel bedarven, so is bequemest, als vp den vmlanschen daler ten Dam geslagen, dat de wapens in een schildt gebrocht worden" enz. [1]) — Na de sluiting van het tractaat

[1]) Rengers, *Kron.* II, 328. De geheele veranderde instructie zelve is bl. 337 opgegeven. — Mr. H. L. Wichers geeft in zijne *Verklar. van het Tractaat van Reductie*, *Inl.* bl. 250, n. *a*), die historie betreffende, het zegel en de instructie ook, maar niet juist op. Hij zegt, dat na de resolutie der Ommelanden van den 17 Sept. 1579 het verschil over het wapen of zegel was opgehouden. Neen! Het is toen eerst regt ontstaan. Hij betuigt verder, dat evenwel sedert dit zegel is gebruikt geworden, terwijl bevorens de stukken door bijzondere Hovelingen bezegeld zijn, en noemt daaronder de *Volmagt tot de nadere unie* en ook de *Instructie* voor den hertog van Anjou. Het eerste is waar en kon ook

met Anjou den 2 Julij 1582 en de terugkomst van de gezanten heeft de Syndicus met Rengers van Hellum den 23 Julij 1582 het „elff herten Secreet segel" overgezonden aan de Ommelander gedeputeerden in Oostfriesland, welke dit door Johan Starkenborg en Abel Eppens verzegeld aan Johan Rengers van ten Post in bewaar gegeven hebben. Hiermede schijnt nu het geschil over het zegel bijgelegd te zijn. Van eene bevestiging van het zegel vindt men in het Tractaat niets, doch evenmin van andere punten in de Instructie opgenomen; en men kan dit onder de handhaving in het algemeen van al de regten der Ommelanden bij dat Tractaat bedongen mede begrepen achten. Hoe dit zij, het zegel bleef aangenomen en in gebruik, hoezeer sommige Staten een ander zegel wenschten, zooals Rengers bedoelde en nader zal blijken.

Wij zien uit het aangevoerde, dat het Ommelander zegel in den beginne het elf harten zegel werd genoemd, zeker omdat men de hartvormige figuren daarop voor die van harten, menschen harten, hield, en dat Rengers van ten Post en anderen daarin zagen het wapen van Radboud, hetzij den eersten, hetzij den laatsten vorst van dien naam, en in dezen een Noordschen tyran van Friesland, zooals deze en gene in sommige oude kronijken en wetboeken van dat land te boek staan. Hij kan daartoe gekomen of daarin versterkt zijn, omdat de Noordsche vorsten of die van Denemarken, Noorwegen en Zweden negen roode harten in hunne wapens voerden. [2]) Zoo dacht er ook voornoemde Abel Eppens,

---

niets anders, daar men nog geen algemeen zegel had; maar het laatste is onwaar, wat de eindinstructie aangaat; juist omdat deze hiermede bezegeld was, in plaats van met der edelen zegel, als die in Oostfriesland met hun ontwerp hadden gedaan, gaf dit vooral op nieuw aanleiding tot dit geschil. Zoo kan ook wat Feith, *Beklemr.* I, 269, van deze historie meldt in het door ons uit de stukken zelve bij Rengers medegedeelde de noodige teregtwijzing en aanvulling vinden. — Dat ook werkelijk, niet alleen de uitgewekene Ommelanders, maar ook die te huis waren gebleven, het elf harten zegel afkeurden, blijkt nog uit eene vroegere aanteekening van Rengers, waar hij namelijk meldt, hoe de Syndicus den 10 Mei 1581 aan de Ommelander leden te Harlingen o. a. had geschreven, dat die van Utrecht voor hunne geleende twee kartouwen eene obligatie met des landes zegel verzegeld verlangden, verzoekende daaraan te voldoen, maar dat zij dit hadden geweigerd. „Dewelcke „zoe leest men" dat elff herten (sose noemen landen Zegel) affgeslagen." *Kron.* II, 322.

[2]) Pontani *Descript. Chorogr. Dan.* p. 639 en 770.

mede een der Ommelander uitgeweken staten, over. Dit blijkt uit zijne handschriftelijke kronijk, waar hij op het jaar 1582 spreekt over voornoemd ander gemeen landszegel (waarop ik later nog terugkom), dat sommige edelen onder de Staten hadden ontworpen, maar anderen zwarigheid maakten aan te nemen, „als des landes vryheit to vernichtende unde aristocratiam in olijcharchiam veranderende, waerto die adel nu ganslicken geneget was" enz. — „Dusse vpsaedt „zoo vervolgt hij dan" ys by Ewsum, Jargers, Johan Rengers to helm, Oensten, Ripperda unde anderen alsoe gesaetet, dat sie den all vast vermeende 't hebben unde sick alsoe verclaerden, daer anderen to treckende unde alsoe een gemeen landes segel tsamen gebracht van alle quartieren, daer die 11 harten int midden sulden vp gestalt syn, presenteerende der ommelanden zegel, welcke 11 harten konick Rabbotus ouer die vresen int yaer 600 een tyran siende vth norwegen ouer die vresen harscapie gedreuen hefft, vnde dit noerwegen wapen gevueret hefft, als en yder noch zien kan in die wapenen van den konick van demarcken, norwegen vnde sweden presenterende, waerto sie sick santoren monneken papen makeden. Ouerst Johan Starckenborch myt alle andere edelyngen egenarffden hebben dussen staet van raedt unde vermeende zegelen affgeslagen vnde heet onkennet nimmer mer dienstelicken twesen." [1]) Zoo beschrijft Kempis Radboud's wapen ook als bestaan hebbende in elf roode harten op een blaauw schild door witte schuinsche balken afgedeeld. [2]) Doede van Amsweer zal in zijn schrijven aan de „elff herten mijnes Vaderlandes" mede het oog op dat Ommelander wapen gehad hebben. [3]) Het is ook niet te ontkennen, dat de figuren, zooals die reeds op het Ommelander wapen der voornoemde praesentiepenningen voorkomen, even als nu nog, meer op harten dan gezegde bladen gelijken. Doch, mag men vragen, was dit ook het gevoelen van de eigenlijke ontwerpers van het zegel, met name van den Syndicus Verrutius, die hier als zoodanig in de eerste plaats in aanmerking komt. Nergens, zoover ik weet, heeft Verrutius zelf, noch een ander, zich daarover uitgelaten, en men mag dus niet anders dan gissen, wat

---

[1]) Deze Kronijk is in het Gron. Arch. H. S. in fol. 7*b*, en een afschrift daarvan in de boekerij van het Genoots. P. E. J. P., waar men zie f. 214.

[2]) Kempius, *de origine* etc. *Frisiae* p. 260.

[3]) *De Praeposit. Reform.* p. 134.

zijne of hunne meening zal zijn geweest. In zoo verre zij dat zegel ook zoo noemden en dus de figuren daarop voor harten erkenden, mogen ze hiertoe aanleiding of voet gegeven hebben, maar het is toch moeijelijk van hen te denken, dat zij het wapen van een tyran der Friezen tot dat huns vaderlands zoude gekozen hebben. Er waren er dan ook, die genoemden vorst Radboud niet voor een Noordsch, maar eigen Koning der Friezen hielden en aan dezen, even als aan zijne voorgangers, dergelijk wapen, als het wapen van het Friesche rijk, toeschreven, met dit onderscheid echter, dat die figuren geene harten, maar pompebladen, die van de *Nymphaea alba*, zouden verbeelden. Ik wil en kan hier niet onderzoeken, in hoeverre de eene of andere meening omtrent Radboud meer of minder waar en op de geschiedenis gegrond is. Ik draag die slechts voor, in zoo verre ze in verband staan met het Ommelander wapen, zoo ook wat verder wordt vermeld van zijn oorsprong. Dit komt hierop neder. Friso, de stichter en eerste vorst van het Friesche rijk, voerde als zoodanig tot wapen zeven roode pompebladen op een blaauw schild, tusschen drie witte of zilveren balken, schuins van de linker- naar de regterzijde van boven naar beneden loopende en zoo geplaatst, dat tusschen den bovensten en middensten balk vier en tusschen den middensten en benedensten drie bladen zich bevonden. Dit wapen was aan Friso gegeven, tot teeken, dat aan hem en zijne opvolgers de bescherming des lands tegen de Germaansche zee was verleend, opdat de meer binnenwaarts wonende volken beveiligd zouden zijn voor de overstroomingen dier zee en de zeerovers. Die zeven bladen zouden afbeelden de zeven Zeelanden, waarin Friso zijn rijk of land verdeeld had, naar de zeven zonen, die hij bezat. Na Friso zou er nog een balk met vier bladen bijgevoegd en dien balken en bladen eene tegenovergestelde rigting gegeven zijn. Onder zijne opvolgers namelijk vereenigde de koning Beroaldus Westfriesland over het Flie, dat tot nog toe op zich zelf, schoon leenroerig aan Oostfriesland, gestaan had, met dit tot één rijk en alzoo de zeven pompebladen met drie zilveren balken van Oostfriesland met de vier bladen en eene balk die Westfriesland tot nog toe had gevoerd. Zoo vereenigd hebben de Friesche koningen vervolgens, en aldus ook Radboud I en II, dit wapen gebruikt. Zoo stond het op de kerkenvensters en in de heraldieke boeken afgebeeld. Doordien echter de pompebladen veel van den vorm van menschen harten hadden, werden zij meestal, door

hen die in deze verborgenheid niet ingewijd waren, voor harten gehouden. — Aldus meldt ons dit in allen ernst Suffridus Petri, de geleerde Friesche historieschrijver, en zegt er bij dit ontleend te hebben aan zijn voorganger Cappidus, een priester van Staveren, die omstreeks het jaar 920 zou gebloeid en vele werken over Friesland geschreven hebben, o. a. de stamlijsten van de vorsten, hertogen en koningen van Friesland, alsmede eene kerkelijke historie van dit land, doch waarvan slechts enkele brokstukken waren overgebleven en aan hem, Suffridus Petri, medegedeeld door zekeren Andreas Gryphius, die onder keizer Karel V grietman van Utingeradeel was geweest, te Oldeboorn had gewoond en in 1574 is overleden. [1]) — Men vindt deze wapens in navolging van S. Petri ook zoo beschreven en afgebeeld in het werkje van Hamconius, *Frisia* etc., doch met eenig verschil. De bladen zijn bij hem op de zilveren of witte balken geplaatst, en niet op den blaauwen grond van het schild, zooals ze volgens S. Petri en nog op het Ommelander wapen staan. Die balken stellen zijn dan ook bij Hamconius voor onstuimige stroomen, waardoor Friesland in zoo vele deelen verdeeld was en waarin het pompeblad nogtans vast geworteld en aaneengehecht bleef stand houden, als een zinnebeeld van de natuur des lands en volks, dat, hoezeer dikwijls verdeeld door binnenlandschen oorlog, als het er op aan kwam, de vloeden zoowel als zijne vijanden krachtig weerstand bood. De rangschikking der bladen is ook iets anders dan in het Ommelander wapen. Er staan in de tweede rij drie, in plaats van vier, en in de onderste rij drie, in plaats van twee. Doch men heeft zich daaraan ook niet altijd zoo onveranderlijk gehouden. Ik moet mede nog opmerken, dat Hamconius ook uitdrukkelijk ergens aanteekent, dat er in zijn tijd waren, die verkeerdelijk die bladen voor menschen harten aanzagen. [2]) Hij doet dit,

---

[1]) Suffrid. Petri, *de Frisiorum antiquitate et origine*, 1698, p. 539; *de Scriptor. Fris.* p. 57, 183. Wat de bijzondere overige deelen van het wapen, namelijk, buiten de bladen, beteekenden, zou (zegt hij ter eerstgenoemde plaats) door hem in het leven van Friso naauwkeurig beschreven worden, — maar dit werk is door hem niet voltooid, evenmin als meer anderen, die hij plan had te schrijven.

[2]) Hamcon. *Fris.* p. 36. De plaats, waar hij nader het Friesche wapen zoo dichterlijk in latijnschen versmaat beschrijft, p. 83, luidt aldus:

„Armaque praedictis ceu consona Symbola rebus
Decernuntur ei totique illustria genti,
Terna in caeruleo spumantia flumina campo,

waar hij meldt, hoe de Friesche koning Richold na de onderwerping van Angarie of het middendeel van het oude Saksen dit land ter leen heeft gegeven aan zekeren Ebissa met drie pompebladen tot wapen, hoedanig nog het wapen van Angarie was en, zooals hij verder zegt (p. 17), van het graafschap Teutenburg of, later, Teklenburg. Dat dit graafschap werkelijk zulk een wapen voerde, is bekend en o. a. te zien in het zegel aan een brief des jaars 1400 van een der graven van Teklenburg. [1])

Ik behoef hier niet te zeggen, dat, hoe men het wapen opvatte en houde de figuren voor pompebladen of harten, het een zoowel als het ander geheel een verdichtsel is, louter denkbeeldig. Zoo min als Friso zelf, heeft er een wapen van hem in werkelijkheid bestaan; ook zeker later niet van de Radbouds of eenig ander Frieschen vorst, daar men toen zulke wapens nog niet voerde noch kende. Het komt hierop aan, wat voor het oorspronkelijke is te houden. En dan zekerlijk dit van Suffridus Petri, en van hem zullen dan ook waarschijnlijk de ontwerpers van het Ommelander wapen het ontleend hebben. Verrutius, toch wel de hoofdontwerper daarvan, was met dien Frieschen historieschrijver bevriend en mag hem daarover geraadpleegd hebben. Bekend is daarvan echter niets. [2]) Of men de bladen met harten verward of opzettelijk verwisseld heeft; ook daarvan verneemt men niets. Dit is

---

Nymphoae foliis septem rubicantibus herbae
Consita: naturam gentis signantibus, atque
Septifidae terrae; quae bello saepius etsi
Disiunctim interno fluitare videntur, et aestu
Semper vti folia haec, stabili radice cohaerent;
Et fluctus pariter repriment, hostesque repellunt.
 Sunt illa aucta tamen *Beroaldo* Insignia Rege.
Quatuor adiunctis folijs cum flumine, Regni
Scilicet Occidui *Frisiae* praelustribus Armis.
Tum quippe extremi per mortem Regis *Elini*
Fascibus vnitis, vnita videntur et Arma;
Arma *Omlandiacis* vel adhuc splendentia scutis."

[1]) Aangeh. en afgebeeld bij J. Niesert, *Beitr. zu ein. Münst. Urkundenb.* I, 330. Zie ook Fried. Müller, *Gesch. der alt. Graf. von Tecklenburg*, Osnabr. 1842, S. 2.

[2]) Ik heb nog moeite gedaan, om te weten te komen, of er iets van gevonden wordt in de latijnsche brieven van Verrutius aan Rengers geschreven en die vroeger bij het Huis van Farmsum, thans bij mr. J. Rengers Hora Siccama te Oosterbroek bewaard worden, naar Feith vermeldt, in zijne aanteekening over Verrutius (*Beklemr.* I, 269), maar dit is mij niet gelukt.

gewis: het Ommelander wapen werd aangenomen, schoon niet zonder tegenkanting van Rengers en anderen, die echter daarin schijnen berust te hebben, misschien beter ingelicht omtrent den gewaanden oorsprong van het wapen en daardoor te vrede gesteld. Maar nu kwam men op tegen de opvatting van de hoofdfiguren voor harten in plaats van pompebladen, eerst de naburige Friezen, Suffridus Petri zelf en anderen, maar vervolgens ook deze en gene onder de Ommelanders. Zoo zegt Bernhard Alting, die nog voor het midden der 18de eeuw dit schreef, daarvan: „In dit Wapen en zijn geen herten, gelijck de gemene erreur seydt; maer het zijn *folia nymphaeae herbae*, bladeren van waterlelien, waterrosen, die wij gemeenlijck noemen pompen bladeren. Gelijck onze Vriesche Coningen gevoert hebben." [1]) Van Halsema hield ze ook voor pompebladen. [2]) En dat dit tot in het laatst der voorgaande eeuw het heerschende gevoelen was, kan men zien uit de Dissertatie van G. G. Alberda van 1788, p. 29, waar deze Ommelander edele vermeldt, hoe toen de hoogleeraar J. de Rhoer zich eene hiervan afwijkende meening had gevormd, en deze hem medegedeelde meening in eene aanteekening er heeft bijgevoegd. [3]) Niet alleen wilde deze hooggeleerde heer harten genomen hebben voor bladen, maar — dit was vooral iets nieuws — hij meende ontdekt te hebben, dat het getal *elf* daarvan zou slaan op de elf onderdeelen der Ommelanden. Hij vermoedde, zegt hij, het eerste hierom: dat de figuren, zooals zij voorkomen, meer de gedaante van een hart dan van een pompeblad hebben; dat hare roode of roodachtige kleur meer past voor de afbeelding van een hart, dan van zulk een blad; en dat er geene reden kan gegeven worden, waarom dat gewas in 't bijzonder zou gebruikt zijn, om de Ommelanden aan te duiden, terwijl door het zinnebeeld der harten de onderlinge opregte eensgezindheid zou zijn aangeduid. Doch nu ook vernemende, dat anderen reeds voor hem dat gevoelen gekoesterd hadden en, zooals Abel Eppens, dit Ommelander wapen van de Friesche hertogen afgeleid hebben, daarin bevestigd door het wapen der Noordsche koningen, waarop men negen harten vindt, twijfelt hij geenszins daaraan, dat

---

1) *De Pilaren ende Peerlen van Groningen*, n. dr. 1750, I, 42. Verg. II, 25.

2) Verh. in de werk. P. E. J. P. II, 294.

3) Goosen Geurt Alberda, *Dissert. Historico-Politica inaug. qua exponitur, qui fuerint ac dicantur Ordines Omlandiae* etc.

de hoofdfiguren op het Ommelander wapen voor harten zijn te houden. Maar het Noordsche wapen bestaat uit *negen*, het Ommelander uit *elf* harten! Waarom hier elf? Ziedaar de vraag, waarop men hem geen redelijk antwoord kon geven, maar de reden daarvan is hem eenvoudig en klaar deze. De Ommelanden waren in elf onderdeelen verdeeld en daarom nam men elf harten aan. De Rhoer haalt hier bij aan Emmius, die aan het Westerkwartier vier, aan Hunzingo vijf en aan Fivelingo twee zulke onderdeelen toeschrijft, dus elf in 't geheel. Maar de verdeeling van Emmius is niet geheel juist. Het Westerkwartier, ja, kan men aannemen, als bestaande uit Humsterland, Langewold, Vredewold en Middag, schoon dit laatste eigenlijk tot Hunzingo behoorde; dit kwartier dan verder uit de Marne, het Halveambt, Oosterambt, Ubbega en Innersdijk. Maar van dit laatste is het twijfelachtig of het voor een afzonderlijk district en niet een waterschap is te houden. En de verdeeling van Fivelingo in slechts twee deelen is zeker onjuist. Hij neemt voor het eene het Hoogeland en voor het andere Duurswold. Maar dat eerste was in een Ooster- en Westerambt verdeeld. Hoe dit zij — al laat zich ook het geheel der onderdeelen meer of min tot elf brengen — dan geloof ik toch te kunnen aannemen, dat de overeenkomst in getal van elf harten in het wapen met zoo veel onderdeelen der Ommelanden voor niet meer dan toevallig is te houden; en dat, zoo hier eene verdeeling bedoeld was, veeleer die in kwartieren in aanmerking zou zijn gekomen. De getuigenissen, die de Rhoer bijbrengt voor de stelling, dat men met die elf harten werkelijk die elf onderdeelen heeft willen aanduiden, houden geen steek. Vooreerst wat Doede van Amsweer schrijft, in een brief aan de pastoren en volmachten der kerspelen in het Oldambt: „Om mynen Landts-luyden een gheheuchnis, onser 14.Jarighe Ballincxschap na tho laten, heb ick op hoopeningh teghens hoopeningh, onser aanstaenden Erloosinghe, mynen Reformeerden Coopman, onder de Belegeringh deser Stadt, an de elff herten mynes Vaderlandes, (waer onder dat quartier van 't Old-Dampt mede gherekent wordt) uytghezonden." [1]) Deze schrijver verstond ja, dit is duidelijk en reeds door mij opgemerkt (bl. 206), harten onder de elf figuren en onder dit zinnebeeld zijn vaderland, maar het blijkt niet, dat hij er nader

[1]) *De Praepos. Reform.*, 1611, p. 134. Dit is het werkje, dat hij in de aangehaalde plaats zijn „Reformeerden Coopman" noemt.

mede bedoeld heeft de elf onderdeelen van de Ommelanden. Integendeel hij brengt het Oldambt ook bij, als tot hetzelfde vaderland der elf harten behoorende. En hij wist zeker wel, dat het Oldambt niet tot de Ommelanden behoorde en dus geen der elf harten kon uitmaken, als men die voor zoovele ambten wil nemen. — Maar twijfelt gij er nog aan, gaat de Rhoer voort, hoor dan wat Abel Eppens in zijne kronijk zegt. Hij meent hiermede de plaats, door mij reeds aangehaald (bl. 206), en bepaaldelijk de woorden: „unde alsoe een gemeen landes segel tsamen gebracht van alle quartieren, daer die 11 harten int midden sulden vp gestalt syn, presenteerende der ommelanden zegel." Maar juist wat de hooggeleerde heer voor het sterkste bewijs houdt voor zijn gevoelen, pleit daartegen. Eppens spreekt hier, gelijk gezegd is, over dat zegel of wapen, wat door sommigen in plaats van het aangenomene voorgesteld, maar verworpen was. Het is blijkbaar dat, waarvan op het Groninger Archief nog een stempel aanwezig is. Hierop zijn rondom vereenigd geplaatst, boven aan de regterzijde het wapen van Hunzingo, aan de linkerzijde dat van Fivelingo, onder in het midden dat van Vredewold, regts dat van Humsterland en links dat van Langewold, zijnde dezen van de drie districten van het Westerkwartier (behalve Middag dat nog tot Hunzingo behoorde), wat geen algemeen zegel bezat. Op het midden verder van deze vereenigde wapens wordt gevonden het zegel der Ommelanden, het dus genoemde elf harten zegel, en dit algemeen zegel had tot randschrift: „Sigill: ordin: Fris: int: Ama: et Lav:" Men heeft dus werkelijk zulk een stempel laten snijden, ja daarmede daalders te Appingedam doen slaan. Van Halsema beschrijft zulk een Ommelander daalder, waarvan er nog enkelen bij dezen en genen gevonden werden, aldus. „Op den eenen kant was afgebeeld 't borstbeeld van koning Flip met 't opschrivt P. H. S. D. G. *Hispaniae Rex. Dnus Frisiae.* Aan den anderen kant stonden de wapens van Hunzingo, Fivelgo, Humsterland, Vredewold, Langewold, en 't tegenwoordig wapen van elv pompe blaaden in 't midden. 'Trandscrivt was *Mone. Ordi. Frisi. int. Ama. et Lavb.*" [1]) Het zal dezelfde stempel en daalder zijn, waarvan Rengers gewaagt (bl. 204).

---

[1]) Verg. over deze en andere Ommelander munten te Appingedam en elders geslagen, Mr. H. O. Feith, *Het Muntregt der Ommelanden*, 1857, bl. 22.

Doch die stempel schijnt anders niet gebruikt te zijn, en waarom het als wapen of zegel is afgeslagen, hebben wij ook reeds van Abel Eppens vernomen. Diensvolgens was het ontwerp daarvan niet bloot geboren uit veler zucht, om de verschillende wapens der Ommelander kwartieren te behouden, zooals Feith dacht; [1]) maar uit zucht van sommige edelen, om zich boven andere Staten te verheffen en te heerschen. [2]) Hoe dit zij, waar het hier op aankomt, verbeeldden de elf harten of bladen de elf onderdeelen der Ommelanden, dan zou dit wapen niet tevens met de wapens der kwartieren zijn verbonden; want daaronder waren zij immers reeds vervat. Neen, dat wapen moet beschouwd worden, zooals het ontleend is aan het vermeende wapen van oud-Friesland. Als zoodanig beteekende het de elf deelen, waarin dat Friesland werd geacht verdeeld te zijn geweest. Als de Rhoer met dezen oorsprong daarvan nader bekend ware geweest en zich niet bloot verlaten had op de aangevoerde getuigen, van Amsweer en Eppens, dan zou hij zeker die verklaring er niet aan gegeven hebben. Deze schijnt echter zoo veel bijval gevonden te hebben — en geen wonder — dat zij nu vervolgens door velen werd aangenomen; zoo door mr. H. L. Wichers [3]), den schrijver van den Teg. Staat van Stad en Lande [4]), mr. J. W. Keiser [5]), mr. H. O. Feith [6]) en misschien meer anderen. — Overeenkomstig deze verklaring houden verder deze en gene de drie zilveren of witte strepen op het Ommelander wapen bepaaldelijk ook voor de wateren van de drie oude hoofdzijlvestenijen, van Aduard, Winsum en Delfzijl [7]). Maar het is met deze strepen gelegen, even als met de voorzeide hoofdfiguren. Gelijk deze in het oud-Friesche wapen de verschillende landsdeelen, zoo duidden, zagen wij, die strepen de wateren of stroomen van het Frie-

---

[1]) *Beklemregt*, II, 487.

[2]) Abel Eppens was wel een lid van de Staten der Ommelanden, maar geen edelman, en het is misschien daarom ook, dat hij zoo zeer met deze zaak vervuld en begaan is, dat hij er nogmaals op terugkomt. Zie zijne Kronijk op het jaar 1584 en het Afschrift daarvan f. 469.

[3]) *Verklar. van het Tractaat van Reductie*, *Inl.* I, 250.

[4]) II, 257, waar de aanteekening van de Rhoer ook grootendeels is medegedeeld geworden.

[5]) In zijn a. M. S. over de zegels en wapens in de Prov. Stad en Lande.

[6]) *Beklemregt*, II, 486.

[7]) *Teg. St. van Stad en Lande* en mr. J. W. Keiser t. a. pl.

sche rijk aan. Van eene toepassing daarvan op de wateren van de Ommelanden kan dus evenmin sprake zijn. Het wapen, herinner ik, is oorspronkelijk geheel de vrucht der verbeelding en heeft nooit bestaan, maar is eerst later bedacht geworden, als een zinnebeeld van de oude gewaande grootheid van Friesland. Het was zeker tot herinnering daaraan, dat de Ommelanden dit aannamen, toen zij, als deel daarvan, weder zoo zeer streefden, om voor zich de aloude regten, zelfstandigheid en vrijheid tegen hunnen heer, den koning van Spanje, en de stad Groningen te handhaven en te herwinnen. Uit dit gezigtspunt beschouwd en verklaard, levert het Ommelander wapen nog een gedenkwaardig overblijfsel dier dagen op, dat bij het verschil van gevoelen, dat daaromtrent tot heden geheerscht heeft, wel verdiende nader in het licht gesteld te worden, zooals ik getracht heb te doen.

Omtrent de verdere geschiedenis en het gebruik van het wapen blijft nog het volgende op te merken. Mr. I. W. Keiser verklaart in zijn meergemeld handschrift het wapen of zegel der Ommelanden nimmer gezien te hebben ter bevestiging van eenig contract, dan alleen aan de koopbrieven van de 24 Ommegangen, waarin zij de Heerlijkheid Visvliet in 1659 verdeeld en aan bijzondere personen verkocht hebben, blijkens de verzegelingen, daarvan nog voorhanden op het Groninger Archief; [1]) maar wel in vroegere en latere dagen aan 't hoofd der plakaten en door de Ommelanden in 't bijzonder uitgegeven stukken, alsmede op de couranten, die onder hunne bijzondere bescherming en toezigt in het licht zijn verschenen en een tijd lang hebben bestaan.

Er zijn voorts twee wijzigingen daarvan te vermelden. Beide waren het gevolg van de groote hernieuwde verschillen tusschen de Stad en de Ommelanden, voornamelijk over de inrigting en bestelling van de Hooge-Justitie-Kamer, waarover zeer lang is getwist. Het eerst bedoelde wapen of zegel werd gemaakt, nadat de Landdag van St. Pieter 1647 onverrigter zake was uiteengeloopen en de Ommelanden besloten hadden, hunne vergaderingen weder afzonderlijk te houden te Winsum, alwaar zij, vermits het Collegie van Gedeputeerde staten op gemelden Landdag niet was besteld, een Ommelander Collegie van Gedeputeerden oprigtten, en dit voorzagen van een zegel, waarop het gewone wapen der Ommelanden zonder omschrift maar boven, waar het zegel

[1]) Reg. 1659, nr. 56.

in de houten steel steekt, te lezen stond: *„Sigillvm collegii depvtatorvm Omlandiae inter Amasvm et Lavicam in Winsvm. Ao. 1647"*. Het tweede zegel is van gelijken oorsprong. Na de uitspraak van den 7 Augustus 1649, wilden steeds de Ommelanden de Instructie der H. Justitie-Kamer veranderd en verbeterd hebben, en weigerden zij, op den Landdag van St. Pieter 1652, de Kamer, als naar gewoonte, te beëedigen. Zij belegden eene Ommelander vergadering te Middelstum en gingen aldaar, den 28 Februarij 1652, eene plegtige verbindtenis aan, om voortaan eene afzonderlijke administratie te houden. Zelfs publiceerden zij, den 6 April 1652, dat zij eene separate Kamer hadden gevestigd. Het zegel, voor die kamer vervaardigd, vertoont het Ommelander wapen, met het omschrift: *„Sigillvm ivdicy. Omlandici. inter. Amas. et Lav"*. Op de dikte van het zegel staat: *„Middelsvm. Anno* 1652". De Staten Generaal vernietigden, bij Resolutie van den 5 Julij 1652, dat gansche bedrijf. Maar de stempels van deze beide Ommelander zegels in zilver zijn nog op het Groninger Archief aanwezig. [1])

Met de Reductie en de vereeniging van Stad en Lande in het laatst der 16de eeuw is het Ommelander wapen gevoegd bij dat der stad Groningen en sedert alzoo een deel blijven uitmaken van het wapen der provincie, ook nadat de Ommelanden met de Stad opgehouden hadden elk een afzonderlijk lid of ligchaam daarvan uit te maken, wat voor goed in 1804 plaats had. [2]) Kruiselings in vier kwartieren afgedeeld vertoont dit het Ommelander wapen boven regts en onder links, en omgekeerd het stadswapen boven links en onder regts geplaatst. Over de geschiedenis van dit vereenigd provinciaal wapen zal ik hier niet verder uitweiden, misschien haar later nog eens gedenken. Alleen wil ik omtrent het Ommelander wapen daarop dit bijvoegen, dat men er zich nu en dan in de zamenstelling daarvan nog al eenige speling mede heeft veroorloofd, vooral in de rangschikking der harten of bladen. Oorspronkelijk vindt men deze rangschikking zoo, als ik vermeld heb, dat in de bovenste rij een,

---

[1]) Feith, *Beklemregt*, II, 490. Van het gewone Ommelander wapen zijn daar ook nog bewaard vier zegels, twee zilveren en twee van rood koper, drie met het omschrift: *„Sigillvm. Statvvm. Frisiae. inter. Amas. et. Lav."*, en één met het omschrift: *„Sigillvm. Omlandiae. inter. Amas. et. Lavi."*

[2]) Mr. J. J. Cremers, *Memorie vnn regten, rakende de Ommelander Kas*, Gron. 1861, bl. 50.

in de beide middenste rijen vier, en in de onderste rij twee zijn gesteld. Vóór het *Landrecht van Stad en Lande*, den 5den druk althans van 1647, en in andere latere stukken, die mij voor oogen kwamen, is die plaatsing aldus: een in de bovenste en onderste rij, vijf in de tweede en vier in de derde rij. In sommige Regerings-almanakken van deze provincie, zooals van 1840, vind ik ook een in de bovenste en onderste rij, maar vier in de tweede en vijf in de derde rij. In de tegenwoordige Regerings-almanak vindt men weder de oude rangschikking even als op de Provinciale Courant. Maar zoo erg heb ik nog niet gezien dat men hiermede heeft omgespeeld, als op de nieuwe schoolkaart der provincie, onlangs bij J. H. de Weijer alhier uitgegeven, in de afbeelding van het provinciaal wapen. Op het eene schild van het Ommelander wapen daarvan zijn tot dertien harten of bladen toe voorgesteld en dezen op beide schilden ongelijk gerangschikt. Zullen dergelijke afbeeldingen, zooals hier, tot sieraad verstrekken, dan moesten zij ook naauwkeurig zijn. Tot mijn spijt moet ik met deze opmerking mijne geschiedenis en toelichting eindigen van dit in stand gebleven heraldisch gedenkteeken, dat ons aan vroegere tijden en toestanden herinnert, toen beide, Stad en Lande, niet zoo vreedzaam naast elkander stonden, als op ons provinciaal wapen en thans gelukkig ook het geval is of althans meer en meer wordt, zoodat zij waarlijk in naam niet alleen, maar ook inderdaad als één ligchaam zijn aan te merken.

Volksspel, koordedanzerij,

te Groningen, 1586.

Sondach den 23 Februarij hefft mester hindrick leijner van suntergalle een korde geschoren van Sunthe meertens thoren tot de swane bij botteringe strate, Ende verscheijden spoelent thot 3 maell daer vp bedreuen, Ende then veerden daer affghevlogen, waervoer de heren hem accordeert tot ener vereheringe 1 carolus gl. van XX st. bet. den 25 der voergeschr. maent. [1])

---

[1]) Stadsrekening, 1586, bl. 541.

RIJMKRONIEKJE

BETREFFENDE

DE GEBEURTENISSEN IN NEDERLAND VAN 1577—1581.

De korte kroniek, welke onder bovenstaanden titel hier volgt, is ingebonden achter in eene friesche kroniek, waarvan Ubbo Emmius bij het schrijven van zijne *Rerum Frisicarum Historia* heeft gebruik gemaakt, gelijk zijn hand ook te herkennen is in de lemmata hier en daar op den kant geplaatst. Hij maakt van die friesche kroniek uitdrukkelijk melding onder den naam van *Chronica* no. 1 en dit nummer staat dan ook buiten op den perkamentenband, waarin blijkbaar de korte Rijmkroniek van den beginne af mede ingebonden is geweest. Uit een en ander volgt, dat de Rijmkroniek door een tijdgenoot moet gemaakt zijn. Deze schijnt, uit de wijze waarop hij eenige Groninger gebeurtenissen vermeldt en uit eenige Groninger woorden, die hier en daar voorkomen, b.v. „nölen" (neulen), een Groninger geweest te zijn, en tevens een ijverig staats- en protestantsgezinde. Het Rijmkroniekje beslaat in het oorspronkelijke dertien bladzijden, welke met cijfers in ( ) zijn aangeduid. Blijkens de opschriften hier en daar geplaatst, kunnen de verschillende deelen der korte kroniek gezongen worden op de wijzen van eenige psalmen (natuurlijk van Datheen). Men zou haar misschien daarom ook tot de zoogenaamde *Geuzenliederen* kunnen brengen. Wat in het H. S. op sommige plaatsen nevens den tekst aangeteekend staat, is aan den voet der bladzijde geplaatst. Overigens is het stuk, behalve de verkortingen, gedrukt, zooals het oorspronkelijk (met eene onduidelijke hand) is geschreven. Het schrift heeft, door vochtigheid

naar 't schijnt, veel geleden en is op eene enkele plaats zelfs onleesbaar geworden.

In het stuk vindt men eenige feiten, dié ik anders nergens vermeld heb gevonden. Ook worden sommige zaken op eene zeer naïve wijze daarin voorgesteld. En al moge het ook slechts een fragment zijn en weinig historische waarde bezitten, het heeft ook zijne letterkundige, en men wenscht zulke voortbrengselen van vroegere eeuwen toch ook daarom te bewaren en te verzamelen. Ik heb het derhalve van genoegzaam belang geacht, om het der redactie van dit Tijdschrift ter opneming aan te bieden, en het zoo der vergetelheid en vergankelijkheid te ontrukken.

A°. 1577.

(1) De duitsche knecht binnen breda belegert
hebt sick niet lange bedacht en gewegert
de ouerste fronsberg hebt se genaen
daer sijn si vri ter stadt vthgegaen.
2 Oct. De prins is nu erweelt mit elx verblijden
gouuerneur van brabant in dese tijden
ock hartoch aerschot na flandren gesent
5 Oct. de es met groet triumph gehaelt in gendt.
maer de froude is also bald vergangen
8 Oct. hebben hem met veel anderen geuangen
als se onder sick hadden geschill
de prins en de staten dat niet wal geuil
voert sachmen se weder keren ende wenden
Eer missedaet en schult dat se bekenden
4 Nov. Kregen sijn graci lieten hem loss, doch
de andren holden se geuangen noch
de gouuerneur vth Spangien al met eenen
den Coninck ende nederlant niet en meenen
men ontbiedt een ander van nae gebloet
om yeet te verandren s' Conincx gemoet
van nederlant de heren ende Staten
bi mons. malstede se bidden laten
Ertzhartoch mathias, dan t' was oer raet,
Gouuerneur te zijn voor zijn Ma[t]
Doe de vernam, s' keisers sins broders willen
thoech he daarvan hemlick in der stillen
12 Nov. nae antwarpen mit een Camerlinck hoert
en es van de borger staetlick ingeuoert

Terstont darna is geordent een placat
7 Dec. drin viant (der landen ende sijn ma[t])
verclaert wort don Jan mit al sijn consoort
de de gemeen ruste hebben verstoert
tho amsterdam is heemlick angekomen
3 Nov. captein helinck en heft de stat ingenomen
he bleef, de borger verstarckten sick voort
des musten se weder kiesen de poort.

A°. 1578.

psal. 74.

(2) Mathias Eertz hartoch van Ostenrijck
geleidet mit borger schutten en heren
van antwarpers, mechlers mit groter eeren
18 Jan. gehalt in brussel seer triumphantlick.
Daer heft he voert, stadich sijn eedt gedaen
om te wesen gouverneur der prouincen
20 Jan. tot lieutenant wert gestelt der heer prince
ded' ook zijn eedt, he kond' ijdt niet ontslaen.
De Staten hadden oer leger gelecht
tegen den viant, bi de stat van namen
een anslagh deense besluten en ramen
hoe men mucht verdriuen de Spansche knecht;
Jan. van daer flux op, starck tot den viant an
noch sijnse onversiens daer overtogen
des is een ider sine wech geulogen
d'ordning broken de peerden van don Jan
nae desse slacht is don Jan rust noch rouw
de luide weren hijr aff seer verslegen
daerdoer heft hi etlick steden gekregen
als aerschot, louen, nimen, diest, giblouw.
wat torcsche tinanni he voert int schilt
heft he toe Siechem getoent en bedreven
soe boes, dat 't verhal van dien nu doet leven
dat he heft geleert en wal van de torcken wilt.
Om dese tijt heft hartoch alencon
doer sijn commissarissen an de staten [1])
sijn persoen ende hulp presenteren laten
Waer van men hem nu niet wal weigren con.

---

[1]) mons. de la fougere en sijn secretaris.

De Staten ordnen mit andren, lalaing, [1])
als anion ock andre had afgesonden
met malkander te handlen als se konden
dit is geschiet in de Stadt S. galaing
mit den Spangiarts hadde heemlick verstant
de biscop van atrecht door dit floreren
dese stadt te bewaren was sijn begeren
maer harnisair kreech se in staten hant
(²) Amsterdam de duslang had rebbelleert
de heft bi entlicken verdragen
8 Febr. met den prins ende d' Hollander dese dagen
de doer moetwill was machtloefs ende vthgeteert
Papouw wol den geux noch sijn ouerheer
broken in 't accort van beide besworen
des heft men se te scheep laten vthuoeren
voert men an nam die rechte, ware leer.
De stadt niuell wordt nu ook angetast
de Spangiarts quemen om se te bespringen
maer oer vornemen mocht oer niet gelingen
Villers heft op vier stormen niet gepast.
he kon niet verwachten eenich ontsett
noch heft he sick soe ridderlick geholden
mit 't geweer, alst scharf, sijn knecht' vthgaen solden
15 Febr. capiteins hebt sick te peerde geset. [2])
De hoge raet tho lewerden mit gewelt
sijn vth beuell van Ville nu geuangen
22 Mar. den' bischop mit andren opt huis seer strange
ende reformeerden in oer plaetsen gestelt.
De walsche knecht tho mastricht in de stadt
noemen heef mit al d' officiers gevangen
se riepen gelt, nae gelt was eer verlangen
7 April mit den viant hebt se voort spraeck gehadt
terstont is daer melroij gesonden hin
he heft tho vreden gemaect de soldaten
en vort de geuangenen loss gelaeten
de mesters gestraft, se d' ruth, ander in.
Den vrede van gendt t' onderholden wal
is daer op 3) . . . . . gesloten

---

[1]) Lalaing, fresijn, lieffelt raetsh., Rochepot, mons. prouneaux.

[2]) Hier bevindt zich onder aan beide zijden van den regel een teeken. Naar het schijnt, heeft de schrijver daar nog iets willen bijvoegen.

[3]) Hier zijn eenige woorden uitgesleten.

de geestlick ende weltlick besweren moten
dit weigerden de Jesuiten all.
daerop sijn se mit itlick minder broeren
April 't antwarpen vthbracht, d' ander all swoeren.
Duc d' Anious volc henegous frontieren
slaan etlick spechten en Spansche Seignioeren
(4) De Spangiarts hebben nu gekregen in
21 Mei mit verdrach de stadt van philippeville
de se belegert hadden langewiele
houger verkeert soe mennich stolte sinn.
als dit geschiet Limborg had gevaer
victuali ende munitie dat se wolden
de staten schicken oer dit also bolden
15 Jun. belegert sijnde ouergeven haar.
niet lang hijr na de hartoch van Aniou
mit kleen geselschap in eegener persone
12 Jul. om te volbrengen zijn meining ydone
is he gekomen binnen bergen nu.

Dit volgende mach men singen nae de wijze van den 8 psal.

Jdt wolden sick vertrecken niet
Oft schoon de vrede weer geschiet
potwijlers duitschen binnen Campen
de van Deuenter wilt niet schampen
mar vort als don Jan viant waer
hebben se sick verclaert aldaer
de selue steden te bewaren
voer den don Jan en sijn spangiaren.
Des hebt de Staten dese knecht
te Campen eerstelick belecht
20 Jul. doer den Stadtholder deser landen
dien sij t' mosten geuen in handen.
Duc d'aniou heft belegert vast
haure beset mit Spanesche gast
26 Jul. en als he 't weldich heft beschoten
tot sijn wil hebt se t' geuen moten
De Staten hebbende bi een
een machtige heertocht niet cleen
daer is Bossou veltheer gekoren
heft sijn viant den dood gesworen
Don Jan meende nu als te voer
manck dit volck weder doen een schoer
als he quam lopen en gereden

mer heft een groet affbroeck geleden.
d. 1 Aug. hijr stot he weldich sinen kop
voel Spangiarts kropen in den dop
norits ende stuart oer soldaten
hebben sick hijr trefflick seen laten
(5) De Staten sijn verdragen nu
wal met den Hartoch van anion
don Jan sal he viant verclaren
en hem te velde openbaren.
ja, 2000 ruteren goet
en 11000 knechten te voet
sal he dre maent te velde holden
vp sine kost ende se besolden
weer dan de viant noch int lant
soe sal he eer noch doen bistant
met 3000 goede soldaten
500 paerdt tho denst der staten
Dees titel men hem daer vergant
bescherm heer van het Vaderlant
belouen hem te prefereren
soe men verandren moet den heren
Ende schencken hem lutzenborg vri
mit de graeffschap van bourgogni
tot sin volx vertreck, sekerheden
Landreci mit 2 ander steden. [1])
In dit verdrach was meer gestelt
tis te lanck dat ment hijr verteit
29 Aug. men liet 't antwarpen publiceren
in biwesen van alle heren.
Bossu toch op mit weinig man
vth t' leger totten viant ann
se geiacht onder de stadt louen
dat voel villen in de stadt grouen.
Dat leger toech ock op alhiel
kreech mit stormen Mote t' casteel
en de la Sart heft hem opgeuen
ganab, niuel' oc daer beneuen.
De van de Reformeerde leer
was an sijn hocheit oer begeer
dat he mit ock de raet van Staten
eenige kercken wold tho laten.

---

[1]) Quesnoij, bauays.

(6) daarin se muchten van nu voert
oer leer oeffnen na godes woort
stonden an muchten t' niet verkrigen
de gemeent wol nochtans niet swigen.
31 Aug. T'antwarpen is dit eerst gedaen
hebben noch vaster angestaen
doe men dit niet meer weigren konde
men heft daer een middel geuonden.
Der papen tall nam dachlix aff
der ander summ oer ouertraff
daer tuschen is den pais verdragen
daer nemant van al kan op clagen.
De papen solen zijn te vree
de andern ock int oere mee
daerop men seker kerken gonde
dat haet en nijt een mael verswonde.
d' Artic'len vallen hijr te lanck
godes woort hort men vri ende vranck
na voel wachten ende verlangen
13 Aug. heft idt lewarden ock ontfangen.

Dit nauolgende singt men nae de wijze der 55 psal.

Om dees' tijt quemen hijr legaten
van Keijser, Englandt en francois
ende presentierden an de staten [1])
een mael te maken vreed' en pais.
se hebben soe veel vthgericht
beide partij gebracht bi een
Don Jan heftet weder vernichtet
villicht had daer wat goeds gescheen.
Casimirus hijr tuschen rustet
int land van Zntphen mit sijn knecht
daer te monsteren hem gelustet
om te slaen mit de Spansche specht
wal mit 6000 ruter mannen
7000 de te voet gaen
is he nu getogen van dannen
sick bi t' staten leger gedaen,
Als d' Edelueden ende prelaten
26 Aug. eenige middel hadden niet
dar mit se werden loss gelaten
te grongen selffs geholpen siet,

[1]) vergadert te Louen.

gelijk .op eener morgen stonde
hemelijk in wagens gelacht
in oer huisen se t' vri doen konden
17 Sept. soe 't alle poerten vthgeiacht.
7 Oct. De Stadt van Bijns must sick ergeuen
(1) nae groet schieten ende gewelt
den hartouch van Anjou verheuen
de nu was gekomen te velt
de Soldaten de daarin weren
begeerden sijn genade recht
he heft se laten doer spatzeren
sijn Garnisoen weer d'rin gelecht.
Don Jan heft eerst den pais gebroken
de wapens weder toegewent
des musten der affgoden bloken
mit de papen ontgelden te gent,
etlicke veendels van de walen
weren moitich, riepen om gelt
men kon soe balde niet betalen
schantzten, te meenen voer gewelt.
dewijl se all dus mutinierden
mit montigni oer Coronell
openbaer Oerloch dat se voerden
mit Gent dese achten rebell
willen de gevangenen lichten
de daer noch weren binnen Gendt
papisten wederom oprichten
hieten sick selffs malecontent.
Don Jan en will geen pais beminnen
sloech bi namen het leger sijn
hem heft geraect dat hart van binnen
1 Nov. de pest met een pijll vol fenijn
daeran heft he den doet geleden
de onverwinnelicke helt
de prins van parma daer ter steden
is weder in sijn plaets gestelt.
to Deventer polwijlers muffen
weeren nu ock belegert seer.
se sijn trots, willen niet versuffen,
bedriuen grote tegen weer,
20 Nov. met verdrach muste se 't noch geuen
als Campen ock hadde gedaen,
24 Nov. de prins reist na gendt, dar gebleuen

om de twijst te doen ondergaen.
Daer nae 't antwarpen heft verworven
Bossou een heftich febris hiet
21 Dec. Daraff is he haestich gestoruen
dat een iderman was seer liet
Aniou nae Vranckrick wederkeret
Om eenich twijst geresen daer
'**t** popell riep als men pais tracteeret
sin presentij de schadlick waer.
Darmit heft he orloff genomen
wedergaft al in staten hant
sijn hochheit socht nederlants vromen
men bidt he wol bliuen in t' lant.
maer he liet hijr bi de staten
de prundaux sijn ambassaedt
27 Dec. te Gent men warcken laten
wat religions vred' angaet.

(8) 79

psal. 50.

Der Viant kont mit den Leeuw winnen niet
daeromme he nu den Voss warken liet
de de provincen to schoren gedacht
ende rede grote moite had gebracht
in etlicken steden mit listich practiken
dee valscheit mit schoon coleur anstrijken
Dus lang had men niet een viant overeedt
malecontents worden de walsche steedt
des viants macht de heftet niet gedaen
maer hebben van selfs ehren Eedt laten staen
den se hadden opgericht mit den staten
en gelouen des viants soete praten.
Als dese prouintzen dit worde kondt
29 Jan. se maken t' Utrecht een naerder verbont
waer men religions vrede begeert
sijn hondert daer, 't sal niet worden geweert
tegen den viant voer malkander strijden
met lijff ende goet bistaen tot allen tijden.
De Walsche Staten hoe wal t' niet betaemt
hebben mit parma een vrede geraempt
contrari d' pacificati van Gendt
17 Mei de papistisch religi ongeschent

gantz ende gaer in sijn geheel t' onderholden
den Coninck gehorsam weder sijn solden.
12 April De prinss van parma belegert seer
de stadt mastricht mit een gewaldich heer
seer ridderlick hilden t' borger ende knecht
mannich storm ende spangiert dale gelecht
oer hoep was vergeeffs om ontsett te worden
29 Junij he drang heftich an, lietet al vermorden.
De deputeerden van Groningerlant
hadden den Stadtholder an oere hant
5 Mei heft mit Bartolt Entens de stat belecht
he gaf voer dat idt weren 't staten knecht
om den stat vor den spangiartz te bewaren
he quam in, se musten sick staets verclaren
(9) Etlicke Bischoppen ende legaet
van pawest, Keiser ende ock spaensche raet
majus daer tegen ock itlicke Staetsche heer
vth ider provintz als Aerschot ende meer
hebt sick om peisen versamelt tho Cölen
maer de bischop sleten den tijd mit nölen
men tooch aff als dar niet was vtgericht
de bischop hebt selffs een vrede gedicht
nae dat vertrecken van beide partij
daer mit se gedachten weder op 't nij
de prouincien van malkander te schören
se maeckten wal moit, maer 't bleef lap en lören.
Julius hijr aff is 't inholt aldus principael
papisteri t' onderholden altho mael
gehorsam te wesen sijn maiestaet
wederom stellen in oer olde graet
d' officiers, verlopen en verdreuen,
he sal gaen, de niet papistich wil leuen
Augustij nemant heft angenomen dese vreed
dan oer spansche, malecontentsche steed
de ander prouincen geliker hant
willen vole lieuer voert vaderlant
lijff en goet voer oer ende oer kindren wagen
dan slauen worden ten ewigen dagen.
de malecontenten in Vlanderlant
hadden een grote anslagh voer de handt,
meenden darmit te komen in Cortrijk
26 Oct. de Staten hebt se soe schier algelijck
vth oer beste starckte meenen gekregen

noemen se in, doe daer wal opgeslegen.

(10) 80

psal. 144.

Sijn hocheit mit de generale Staten
hebben dit den Westfriezen tho gelaten
dat se ontvesten, oft versekeren sick
oer sloten ende castelen starck ende dick
des Statholders hulp sie hir tho begeerden,
he verschoeft altijt, wolt nummer anveerden
marckten te lest, dat he was omgewent
geworden een oprecht malecontent.
De Stadholder mit sijn volck lag vp Drenten
men vreesde weinich voer malecontenten
hilt sick t'essen wolt niet te grongen in
sonder guardi, he vreesd' oer spansche sinn.
De raedt togen dar 2 mael alle dagen
dit duirde lang, t' lest mit hem verdragen
quam in, de Reformeerden hebt gedaen
sunst had he noch moeten daer buten staen.
Terstont voer den viant sick te Lewaren
sijn de vriesen selffs voortgeuaren
hebben hem verbijstert in sin accoort
't blockhuis te lewarden kregen se voort
1 Febr. de veste affgeworpen hiell ende allen
soe dattet nu licht binnen de stat wallen
des Stadtholders anslach is gefalgeert
alleen tho Groningen he nu regeert.
Als de vriesche veendels lustich vlogen
sijn se t' samen ock nae harling getogen
2 Febr. De wolden soe balde opgeuen niet
dan doe se te lest verstonden beschiet
5 Febr. doe hebben se dat geleuert in handen
tis ock vort vernielt ende gemaect to schanden
maer om t vleck een goet bolwarck gesmeten
een vaste stadt mach idt nu wal hieten,
Een ewige roem hebt se hijr genoten
dese oprechte trouwe patrioten.
Febr. Staueren musst ock mede anden dans
met t' bolwarck de graften gevollet gantz
also den viant practick benomen
om daer doer in t lant ende steden te komen

dewijl oer Stadholder mit den viant
vp des' 3 husen had heemlick verstant.
(11) he was nu binnen Groningen alleene
hilt sick daer als goet Staets vor de gemeene
gaff voer etlick dingen mit goet bescheit
tot des Stadts ende Staten versekertheit
he bracht genes van allen recht ten ende
daer mit kreech he den Spangiaren te vrende
de gijngen doe bi hem heemlick vth ende in
ya t' was verborgen voer sin hofgesin.
voer de Ghiselaers bidden nu de vrenden
dat men se herwarts wolde weder senden
sijn ruteren gaff he den Drenten te buith
de hebben se geiacht ten lande vth
de impost heft Groningen angenomen
gebusboemt sijn de ghijslars in gekomen
bestolt Entens darmit sin anslach ginge desto recht
sijn reformeert gesin he sich ontslecht
De reformeerden vertrouden hem seere
hilden hem voer een genedigen heere
vp sin Eer ende Eedt hebt se gestoent
daer hem dandren hebt gelastert ende gehoent
meenden der Spansche borger macht alleene
was om wat te bedriuen veel te kleene,
darmit heft he se gekregen int nett
en sijn alle gevangen hen gesett.
Dit ist dat se altijd hebben raetslagen
vaeck den will gehat dorstent nemmer wagen
want tegen parti was oer voell te stark,
hee swoer te letten, is author van t' warck
31 Martij vroe morgens mit sletten se dit anhieuen
ende volbrachtent nae luit oer spansche brieuen
een Borg'mester wolt' stillen kreech een loot
ock worde geslagen een borger doot.
Entens nam an sine verlaten knechte
dar mijt he sick vor Groningen lechte
en worpen oer schantzen seer nae dar voer
vth der stat schantzten weder tegen oer.
graeff hohenlo ende een graeff van nassouwen
hebt se lank belegert om te benouwen
27 Meij Entens wert schoten, nu quam het ontsett
daermit te slaen maekt sick hohnlo beret.

([12]) 1581 psal 23.

de papen knecht meenden ock te veriagen
de van Sluis, mar, sijn wall dapper geslagen
om Steenwijck t' ontsetten men volck vergaren
Melroij Statholder van vrieslant t' waren
heft se van maccum ende anders verdreuen,
voer Steenwijck voell van honger, vorst doot bleuen.
Dat ontsett is nu naerder angekomen
hebben sluis ende Blokzijll vort ingenomen
van daer vort an na giethorn sick geuen
vaek scharmützel mit den viant anheuen
t' welck de van der Stadt als se dit ansagen
de from genoch, maeckte meer onuertsagen,
vthder Stadt den viant ock vaeck anuillen
bedreuen grote feiten ende frembde grillen
mit legers opslaen ende hutten verbranden
dat geschut van Groningen daer gesanden
Spijt Spansche knechten ock ruter ende peerden
se hebbent gelemt als oer niet mucht weerden.
Demnach itlicke knecht nijs angenomen
25 Dec. 80 malecontent sijn in den dam gekomen
weren starck, darom seker sonder sorgen
Eeusum quam verdreef se op eener morgen
Voel sijn geslagen, voel sijn selffs versopen
de andren all sijn nae Winschot gelopen.
hijr weren se veer van Winsum verscheiden
begeuen sick hijr ende willent verbeiden
14 Jan. doe si nu meenden nemant con se iagen
sijn se allermeest van Eeussum geslagen
als de op een morgen den anval deden,
d' rest is sonder adieu van daar gescheden.
voert hijrnae ten dam sick weder gegeuen
dat te schantzen den buir se heftich dreuen
25 Jan. maken t vast, trotzich in puchen en schelden
se horen Eeusum komen inde velden.
sonder te sien vuer van oer vianden
lopen se nu van daer gantz vth den landen.
([13]) men hadde lust om Steenwijck te ontsetten
darom treckt ock Eeusum op sonder letten
mit 5 feendlin vth winsum sinen leger
d' Engelschen sijn besettet also deger
in S. Joannis camp van de papouwen

de se daer ind' 'vterste noot benouwen.
'Als Eeusum dese tijding heft ontfangen
om de te verlossen had he verlangen
he heft seer heftich daer hen ingeslagen
dat vole rutren musten laten de kragen
d' ander hebbent mit macht ontronnen
soo heft he d' engelschen wedergewonnen.
Op dat se nu ock de stadt ontsetten mogen
sijnse in een hoep t samen angetogen
vake se mit den viant schermutzeren
de van der Stadt ock mit te warke weren
een nije poort door des stadtswall se braken
ock twee schantzen wijde hen vth se maken.
Se konden malkander niet naerder komen
De van buten etlicke mannen noemen
hebben se mit victali wal geladen
mit een schermutzel dorbracht sonder schaden
als dit vernomen de malecontenten
23 Febr. op een nacht sijn se geweken na drente. [1])

---

[1]) Ik voeg hier aan het slot nog bij de volgende aanteekening omtrent de *Chronica* no. 1, waarvan in den aanvang gewag is gemaakt. Het is een fraai handschrift uit het begin der zestiende eeuw. Aan het hoofd staat: „In nomine Domini Amen. Heijer begint een tractaeth dat welcke tracterende is vande heerkomst, fromheit, stolticheit, ende vrijheit. der Edeler vrijen Vresen, vergadert wt Olden Croniken als hier na volghett."

Deze kroniek bevat eenige feiten die ik elders niet vond vermeld en is op vele punten uitvoeriger dan andere. Zij loopt tot November 1539.

Op de laatste bladzijde staat geschreven: „Redmar Coninck hoert dit boeck toe" en op een volgend onbeschreven blad vindt men deze verklaring:

„Copia van een Cronica ghecopieerth dorch my Harmen Ottens van woerde toe woerde wth een Cronika toe behoerich Jtsunder Egbart Claudt de voermaels, ghelijck ghesacht wordt Caerell van Ghelre Stadtholder solde ghehadt hebben, to oerkunde mijn name ende handt

Harmen Ottens."

AANWIJZING

VAN DEN TOESTAND VAN GRONINGEN IN 1586.

Eene beschrijving van Groningen van vroegeren tijd is nog niet geleverd. Wel treft men hier en daar enkele aanwijzingen aan, doch eene volledige beschrijving van deze stad met hare gebouwen, straten, muren en de daarin gebouwde vele torens enz. zal eerst kunnen worden opgemaakt, wanneer daarvoor meerdere bronnen en gegevens zijn medegedeeld. Behalve in oude huur- en koopcontracten en andere oude stukken vindt men ook veel dienaangaande in de oude stadsrekeningen. Eenige hiertoe betrekkelijke aanteekeningen genomen uit de stadsrekening van 1586 deelen wij thans mede tot eene bijdrage voor eene toekomstige plaatselijke beschrijving van Groningen in vroegeren tijd.

Bouremande buiten boteringepoort.

Upt noerden van Johan Jppinge hent an scheerslijpers brugge ende opt zuiden van Willem Jansen voerg. hent an de moele is des stadts Bourmande, tusschen de moele ende Wilm Jansen valt etlijcke schelinge van de hoeuen, die opt westen daer an schieten, ende willen de bourmande tot oer gebruijk holden, menen dat idt hen sal tocomen hent ant diep. Dese Buijrmande tusschen Wilm en de moele alst voerg. heb ick anno 85 verhuirt in 4 stucken als hier nae sichtlick. [1])

---

[1]) Stadsrekening 1586, bl. 103.

Lazarus stede bij boterdiep.

De buijrmande opt oesten vant botterdiep bij des Fraters hoff.

Vpt oesten bij Hindrick clasen voerg. was de Lazarus stede, woende omme Goedes willen. Is van den oesten nae den westen briet voer 11 roe weijniger 11 voeth, achter 1 roe IIII voeth, ende van den zuiden nae den noerden V roe lanck, maecket VII roe. Heft nu Johan Kunijng, gift jaerlicx santgang. XXIIII stuuer, verschenen santgang anno LXXXVI vntf.

Vpt oesten bij Johan Kunijnge voerg. licht een ganck tot de wateringe van de gemiene plaetse voer dese voerg. huijse liggende ende voert oestwert an de ganck liggen noch 11 Lazarus steden van den noerden na den zuijden V roe ende van den oesten nae den westen III roe, schieten met dat noerder ende an Geert van Oldenzeel ende mit dat oester an de fraters sloet, makende X roe, heft nu oeck Johan Kuninck. Gift jaerlix santg. 1½ Rijder, verschenen santg. anno LXXXVI vntf. [1])

Botteringepoorten.

De binnenste botteringe poerte bewoent Theeuwes Jansen sonder huire alss stadtdenaer.

De butenste botteringepoerte is anno LXIX ofgebroecken wth beuel van den heer van billij.

Dat Rundeel buten botteringe poorte is anno 78 angelecht ende gemaecket. An dit Rundeel binnen opt zuijden hefft Dubbelt Reijners bode een afhangende kamerke, dat hie huire vrij bruiket tot des Raedes wederseggen.

Thoenijs Kremer van Borg. ende Raidt vergunt an de wester zijde in de binnenste botteringe poorthe een stede om dagelicx mit clene veijlinge te sitten, heft duslange gegheuen IIII arn. gl. Geft in anno 68 angaende jaerlicx XX. Dese heft zijn stede verlathen anno LXXIII.

An de oester sijdt in voerg. poorte tegen Thonnijs ouer hebben Borg. ende Raedt to gestaen, Harmen Schroer ende Talle een stede omme mit clene veijlinge to sitten, hebben duslange gegheuen IIII arn. gl. Geuen nu sanctg. anno 68 angaende jaerlicx XX stu. Dese hebben oer stede anno 76 verlaten. [2])

---

[1]) Bl. 115, 121 en 123. [2]) Bl. 107 en 109.

Korreweg. Stadspaarden.

Carrenwech hoert de gemene westerhemmerick ende des hemmericks boede hoert de pacht daervan. Dese wech weijdet de stadt mit peerde, daer voer gift men den boeden XX arn. gl. als int wtgaue int leste artijckel volgen sal.

Die hoge wal an Valukamers bet an de ouelgune hoert de gemiene Reijtwolt tho, pleecht de gemiene oesterhemmerick to verhuijren voer inbreken etc. In gelijcker gestalt heft de stadt peerden weijdinge, dewelcke wal der stadt bouwmester dit jaer 86 geweijdet heft mit IIII stadtpeerden. Waer toe Albert hindricx ende Nanne sijn huijsvrouwe bruijcken en stede op dese wal, daer hoer huijs opsteet mit een koeltuijn daer bij int noertwesten gelegen, neffens dat Reijtlandt van de hoerne des Dijckes nha den oesten streeckende voorbij den kolck. Gheuen III Jaer lanck, angaende Michaelis anno LXXXIIII, jaerlicx Michelis VII Rijder. [1])

Poelpoort.

De butenste Poelpoert bewoent Wilm Mensinck doerwaerder als statdienaer sonder huire, pleecht van de secretarie gebruicket te worden, huire vrij. [2])

Drenkelers toren.

Drenckelers thoorn is Johan Jacobs bussenschutter verordent tho broecken.

De thoorn tusschen Drenckelers thoorn ende Oesterpoerte is anno LV ofgebroecken.

De mulder tusschen Stenetil ende Drenckelers thoorn opt bolwerck heft breue so veer de moele opten barch geholden wort, soelen de barch eewelijck ende arflijck vrij hebben, ende de stede beneden ant bolwerck tusschen den berch ende Roltmans hoff 30 jaer vrij tot huesstede en koel tuijn.

Arent Eggens mulder, in anseninge de vijant anno 80 in de belegeringe hem sijn moele buijten de oesterpoerte afgebrant, mede hie ten seluen tijden de stadt seeckere

---

[1]) Bl. 97. [2]) Bl. 151.

truwe denst gedaen, hebben Borg. ende Raedt voer hem ende sijne arfgen. consenteert anno voerg. een moele te setten opt bolwerck tegen Drenckelers thoorn, tot des Raedes discretie ende wederseggen. [1])

Wal achter St. Geertruidsgasthuis.

Sunt Geertrues gasthues wal hoert der stadt ende dat gasthues niet, dan wort tot der gasthues en den armen gebruicket om Godes wille. [2])

Kruidtoren achter St. Geertruidsgasthuis.

Wolter Sijgers an de kruijtthoorn achter sunte Geertrues gasthues een Boe tot een swijne schot, naer den zuijden II roe, III½ voeth, oestwert an de stadmuijre ½ roe III voeth. Dese Boe is anno LXIIII wt beuel des Raedes affgebroecken.

De voerg. kruijtthoorn achter sunte Geertruets seeckhuijs js Melle vergunt mit een stucke van der stat wal tot des Rades wederseggen. Dese toren bruijcket nu de artelerie-meister. [3])

Oosterpoorten.

De buijtenste Oosterpoerte heft de heer van Bijlij anno LXXV laten ofbreken ende steen, holdt ende daer van gecomen tot het nije angelechte casteel gebruicket.

Opt oesten an de buijtenste oesterpoerte dat huijs mit den grondt hoert de stadt, is Johan van Ransdorp gegunt alss bussenschutte vergeues mede toe gebruijcken, daer nae fox bussenschutte. Is anno LVI tot wtbredinge des bolwercks gecomen.

Die binnenste Oesterpoerte js anno LXXV oeck afgebrocken wth beuel als voer ende de materialen gecomen todt het casteel. [4])

---

[1]) Bl. 197: 199. [2]) Bl. 153. [3]) Bl. 155. [4]) Bl. 201.

Heerepoort.

Die binnenste heerepoerthe is anno LXXV ofgebroecken wth beuel van de heer van Bijlij ende de materialen daer of sint totten casteel gekeert. [1]

Buijrmande buiten Ooster- en Heerepoorten.

De Buijrmande buiten Oester- ende heerpoerte tusschen de heerstrate ende Oesterwech hoert de stadt toe, Edoch hebben Borg. ende Raedt den voechden van den armen huissitten enige roetal van desse Buijrmande toestaen, vermoege oer breue ende segel, ende dat tegen enige gronden, die heur van de stadt offgegeuen sint. Oock hebben enige priuate luiden op dese Buirmande enige hoeuen, de ijder voer sick mit breuen ende segel verdedigen sal moeten.

Noch een Buijrmande int westen van de heerstrate schut na zal. Doctor Jeronimus hoff, hoert de stadt thoe. [2]

De buirmande vpt westen tusschen beijde heerpoerten.

Vth beuel borg. ende Raedt sampt de gesworenen ende boumesteren van den gilden verhuijrdt ende verpachtet de lege steden ende plaetsen tusschen beijde heerpoerten int westen van der heerstrate gelegen, verdeelt in XXI warffen ende steden, ijder van 28 holtuoet breet, hondert jaer lanck, angaende paschen ende michaelis anno 86, waer van nochtans 3 steden bij dat keersen vthganck doerch dat hogesthe both verhuijrt gewest, deselue tho betijmmeren ofte totten houe tho gebruijck, so een ijder dat best geuallen ende gerijfflijk wesen mach. Des elck van de nije ordineerde strate ende vpslach, voer sijn loeijue beliggen soll laten IIII voethen, vthgenomen de waruen ende steden, bij der herenstrathe langes streckende, soellen tusschen de groepe ende hoer tijmmer vrij laten IX voeten etc. De Roede jaerlix tho betalen als nha beschreuen vp ijder warff volget. Ende dit duijrende ter tijt ende so lange de Graft ende dat nije deep

---

[1] Bl. 209. [2] Bl. 207.

doergaende gemaket ende sijn loep bekomen soll hebben ende neet langer, waer nha ijder pachtener ofte desselfs arfg. de pachtjaren voerth vth vor elcke roe de stadt betalen ende erleggen soellen jaerlix eens so voele als voerhen, ehr de Graft ende dat nije deep gegrauen ende gemaket.

Tendes der voerg. hondert jaren, so veer de pachtners ofte desselffs arfg. als dan neet veraccorderen konden van langer jaren, soellen de behusingen ende tijmmer daerop dan staende van twe tijmmerluijden ende steenmesselers estimeert ende van de stadt betaelt worden. Alle bomen, potingen ende plantingen oeuerst sol daer vp blijuen tot des stads behoefft, sunder eenige recompens ofte vergeldinge etc. Ende sal de eerste huijre verschijnen anno 87 paschen ende michaelis. [1])

Katerskruis buiten Heerepoort.

Johan Willems dochter is anno 79 van Borg. ende Raedt geaccordeert ende vergundt vergeues een huesesz stede opten wech bij Kaeters cruitse om opsicht opten seluen wech to hebben als inder stadt ligger tot dess Raedess wederseggen. [2])

Marwixpijpe, Vollemoelen, Vollenthoorn.

Borg. en Raedt hebben Wessel van Munster de wulleweuer accordeert een vulmoele tot de gemiene borger gerijff te moegen oprichten ende staende holden op de oester sijdt an Marwijcx pijpe onder stat bolwerck tegen ouer van Vullenthoorn, mit den beschede ofte velichte de voerg. moele ende spoelinge der laecken aldaer incompstige tijden de stadt hinderlick ofte schadelick mocht beuonden worden, sal wessel ofte sijn arffg. ende nhacomelinge alsdan geholden zijn de voerg. moele weder of te breecken ende hen to slijten luijt der stadt versegelde brief daer of zijnde van datum XVcLXXVIII den IIII Julij.

Tusschen de Boelijh ende vullenthoorn liggen etlijcke

---

[1]) Bl. 213. [2]) Bl. 97.

kleijne hutkens, daer sich arme harten pleechten toe onderholden omme Godeswille, geuen nu alst volgeth. [1])

Schuitemakerswal.

De cingell wall vpt westen van Johan banninge streckende ant hoerentsch deep, js den gemeene schutemakers verordent voer XII rijder jaerlijcks, de se van anno LXIX besz anno LXXXVI incluijss alle jaren ingeholden tegen hoer achterstallige penningen, se in denst van schepes vthrustinge then Dam ende then Delffzijll gewest weecken lanck vp hoer egen buijdell geteert ende alle vncosten gedaen sunder oeck eetzwess van dachhuijren genoten, des se dan bouen dese ingeholden stadthuijren noch then achteren ende nastandich de summa van 232 rijder berekent gelt, de ick hoer bij ordinantie vann stadt ende lande vth de gemene buijdell betaelt ende vulgedaen hebbe dit jaer 86, waer mede jck dese wall vrij gemaket, ende deselue weder verhuijrt, den voerg. schutemakers soellen geuen santgange anno LXXXVI angaende jaerlix XV rijder vp santgangen verschijnende, de rijder tot dartich stuuer, de hoer Olderman jaerlix collecteren ende ouerleueren sol den Renthemester. [2])

Turftoren.

Die thurffthoorn tegen dat krommejadt ouer is anno LII (1552) off gesleeten. [3])

Bussenschutten doel.

Bussenschutten doell, de inganck so breet als de thoren, tho weten II roe scharp, hoert tot heer heminge vicarie arfflick, daervan he stadt segell en breue hefft mit de volgende 4 roe mijn 1 voeth an de strate. Hijr van wort yaerlix michaelis den vicarie betaelt XV stuuer.

Bussenschutt doell bewoent Geerdt hekema bussenschutter sunder huijre, angaende sunth Joannis to midtsommer anno etc. LXXXIIII [4])

---

[1]) Bl. 231, 235. [2]) Bl. 229. [3]) Bl. 251.

[4]) Bl. 295, 260. — Uit de volgorde der op bl. 257 en 259 in de

Kassenthoern bij Kranenpoort.

Kassenthoorn licht binnen opt zuiden an Kranepoorte, bewoent Engelbert schoemaecker, Gift III jaer lanck, angaende paschen anno LXXX jaerlicx paeschen XIII Rijder.

Vpt zuijtwesten van Kassenthoorn in de stadtmuire licht een veerkant ledich thoorn leedich, hoert de stadt toe. [1])

Vischbancken.

De stadt bowmester holdt van der stadt wegen staende XIIII eerdtvaste bancken op die noerder sijdt van 't vischmaerckt sess ende sess tegen melcander ouer, ende II ant oester einde nae de Kremerrijpe. Dese XIIII bancken verloten de Marckmesters, boeren de huire daervan ende leueren de den Rentemester ouer. Noch etlijcke bancken de die Marckmesters vergunt hebben etlijcke zeevischwijuen op de zuider sijdt van 't vischmarckt, daer van elck sijn egen banck bekostet: verschenen Michaelis anno 86 vntf. van den marckmester 5 rijder.

Noch IX drage vischbancken, de die vischwieckers selue holden van de klocke off hent nae de oesterhoerne van de peltsterstrate op de groepe, van dese voerg. bancken hebben die voerg. vischwieckers gehandelt mit de Deputeerden des Raedes den 1 Junij anno 64, dat sie van elcke banck soelen geuen alletijt pinxteren 1 daler, des soelen oeck II doervaerden, so de Deputeerden voerg. aldaer vorderen ende mit merkelstenen ofgeteeckent bint, mit die drie doergangen vrij blijuen. [2])

---

stadsrekening vermelde huissteden blijkt, dat de bussenschutters doel lag eenige huizen oostwaerts van St. Jacobs gasthuis.

[1]) Bl. 251. [2]) Bl. 281 en 283.

VERHANDELDE OP EEN PAAR LANDDAGEN IN 1550 EN 1551 TE BEILEN GEHOUDEN.

Jtem tot beijlen anno 50 dem 23[en] dach octobris.

Jtem ynde eerste ys verdragen dat de rydderscap myt den ghedeputeerden solent by oeren eet holden op scrifte wat daer verdragen wordt.

Jtem ten anderen ys verdragen dat de droste van Couerde solde trecken na dat hof omme die consultatie van doctor gabriel op dat gheuoechlycste tot brengen bi dat proses welkeer hie hef angenomen myt dem aldereersten to done.

Jtem ten derde hefft die droste gesecht dat he dat gescenck hefft ouer leuert dem Raetsheren vnd konde hem dat gelt neet beleven soe heft he hem golde kettenen sent voer dat gelt, de hebben se genomen bij weten der Conginne.

Jtem ten veerden heff de droste dat in scriften ghestalt dat toe beylen was verdragen dem xi dach decembris anno 49 und dat heff steuen ter mate dije lant scriuer ondertekent van des Landes weghen.

Jtem ten vyeften dat de droste sal voerderen dat requeste van die restande van de eerste dusent goltgulden van salige claus scriuers huisvrouwe.

Jtem te seste dat op de eerste verscriuinghe als dat Lant bi ene kompt sellen die gene de dat gelt van de leste dusent geboert hebben oere Rekenscap und gelt mit brengen, omme die to verclaren und die restande.

Jtem ten seeften so heft ons die droste de breue mede daen in de Landes kiste to leggen als hierna bescreuen, soe hebben wy in dat Landes block gelecht die Confirmatie van

den duerluchtighen prince philips, ten andere de copie van die commissie oft eet van die graue van arenburch [1]) ten derde dy copie van dem breef de de lanscapp weder oeuer geuen, ten veerden dat verdrach tot beylen anno 49 den xi dach decembris, ten vijeften een cartabel oft missiue van Johan van asse off joanni van sermen, dit ys ghescheet in biwesen Johan hiddinck, steuen ten houe wyllem hiddinge vnde de pastoer van Rolde, de sculte van Rolde und mester claus coster Anno 50, 24 dach octobris.

Jtem dem XXI dach aprylis tot beylen anno 1551.

Jtem dye droste van couerden heft ons ghetoent ene copie wt een myssive gescreuen anno 1526 dat dye vorste van gelre salyger ghedachte gescreuen hadde an dye gemene yngheseten des landes van drenthe ynholdende dat dye vorst salygher dye lantscap van drenthe quyet scolt vnde vrijholt van soedanyghe pennyngen als nu Rydderscap und steden anspreken vande Lande van drenthe.

Jtem so heft angenomen dye droste van Couerde toe trecken tot arnem by wylhelmus malhum omme toe versoken off he kunde ouer komen dat tractaet ghemaket tusschen dem huse van burgonge vnd den vorsten van gelre salyger ghedachten anno 1528 unde daerup solde hye dye Lantschap wederomme verschryuen.

Jtem of men oek wal de sententie sculdigh ys tot verdedynge buten landes angheseen de bysscope plegen sych soeluer moten presenteren op bysscop barch alle scolt iare und daer clachten to hoeren van alle degene de tot cort mochten ghesceen van drosten, und dekenen etc. und daer plach men hem de precarie toe geuen also dat neet bedaruede buten landes to trecken omme onse saken to verdedynghen dan hoer ghenade mosten erscynen bynnen landes und de soelueste preuelegien synt confirmeert van Keys. May. [2])

---

[1]) J. S. Magnin, *Besturen in Drenthe*, dl. III, 1e stuk, bl. 178.

[2]) Naar het oorspronkelijke Verbaal onder mij berustende.

SPOREN DER STEENDIENST

UIT HET

HEIDENSCHE TIJDPERK?

In het IV deel, bl. 338 dezer *Bijdragen*, heb ik een stukje geplaatst, getiteld: *Hoe* en *waar* oudtijds te Appingedam het aanzweren der Regters bij de aanvaarding hunner ambtsbetrekking plaats vond.

In dat stukje heb ik het vermoeden uitgesproken, dat het aanzweren van den Regter te Appingedam op eene groote vlint ons welligt terug zoude wijzen op het Heidensche tijdperk, toen de steendienst nog in vollen gang was.

Ongetwijfeld is er hier en daar in het maatschappelijke leven nog veel in gebruik, hoewel gewijzigd, dat ons aan het Heidendom herinnert.

Wij achten het van belang, dat al datgene, wat ons van onze Heidensche voorouders nog is overgebleven, verzameld worde, ten einde later door eene bevoegde hand tot een geheel bewerkt te worden.

Wat de Steendienst betreft, wij gelooven, dat ook in dit gewest daarvan nog menig spoor is overgebleven, en achten, dat ook het volgende daartoe gebragt moet worden.

Bij het graven van den put voor de fondamenten van den nieuwen toren te Uskwerd, onmiddellijk voor de westersche kerkdeur in het voorjaar van het jaar 1869, vond men op eene diepte van omstreeks twee meters *drie* zeer zware plat- of tafelvormige granietblokken, aan de oppervlakte ongeveer één meter groot, die daar in een' driehoek waren nedergelegd. Men heeft ze wegens hunne zwaarte ondergraven, doordien ze niet wel naar boven waren te brengen, en

alzoo dieper laten zinken. Ik heb ze zelf niet kunnen zien, maar mijne berigten des aangaande heb ik van twee Uskwerder kerkvoogden, de heeren S. E. B. Bierema en R. E. Huisman, alsmede van den heer Bijlsma, die bij het bouwen van den nieuwen toren het toezigt heeft gehad.

Die granietblokken zijn niet eigen aan de wierden en behooren niet tot hare zamenstelling, evenmin als tot die van onze alluviale gronden; zij moeten derhalve daar opzettelijk gebragt zijn. Nu rijst de vraag: *hoe* zijn die granietblokken daar ter plaatse gekomen, en *waartoe* hebben zij gediend? Naar wij vermoeden, voeren ook deze steenen ons naar het Heidendom terug. Bij de invoering van het Christendom, dat te Uskwerd reeds vroeg moet hebben plaats gevonden, aangezien Ludger bij zijne komst aldaar er reeds een Christen bedehuis vond, zal men die Heidensche overblijfselen begraven en zoo aan het oog der nieuwe Christenen onttrokken hebben, ten einde de sporen der Steendienst uit te wisschen en in vergetelheid te brengen, en alzoo in strijd gehandeld hebben met den wijzen raad, die eens paus Gregorius de Groote aan de eerste Christen zendelingen onder de Heidenen gaf.

Hadden wij hier te doen met de fondamenten van den ouden toren, of met de plaats, op welke deze gestaan heeft, dan zouden wij bij die groote granietblokken er aan kunnen denken, of ze welligt gediend hebben tot grondslag der fondamenten, daar het wel meer gebeurd is, zooals onder anderen voor eenige jaren te Warfhuizen, dat men bij het afbreken van oude torens granietblokken of groote geroldc steenen in de fondamenten gevonden heeft; doch dat is hier het geval niet, want bij het graven van dezen put heeft men geen spoor van oude fundering gevonden.

De oude stompe toren, die oorspronkelijk (want hij was later, voor een gedeelte althans, met eene andere, hoewel ook oude, steensoort omkleed) uit de 12e of 13e eeuw was, stond afgescheiden van de kerk, op den noordwestelijken hoek van het kerkhof, digt bij de woning van den koster. In den winter van 1868 op 1869 is hij afgebroken, en men bevond toen, dat er vroeger lijken in begraven waren, althans men vond er drie geraamten in, vermoedelijk van hondeslagers, die tevens met het luiden van de klok belast waren; daar het bekend is, dat deze oudtijds op sommige plaatsen in den toren eene laatste rustplaats vonden. Het bleek bij dit afbreken, dat de oude toren op geene

ingegraven fondamenten rustte, maar op den grond gebouwd was, tenzij men mogt aannemen, — en dat komt ons het waarschijnlijkst voor, — dat de wierde door afspoeling bij regen als anderzins zooveel verlaagd is, dat de fondamenten te voorschijn zijn gekomen, want het bleek, dat het muurwerk aan den voet eenigzins breeder was, dan verder naar boven, en dit dunkt ons wijst op fondamenten. Wanneer men toch bedenkt, dat de natuur steeds tracht te nivelléren en er bij elken stortregen aarddeelen naar de laagte worden gevoerd, dan kan als ontwijfelbaar zeker worden aangenomen, dat de wierden na verloop van eeuwen verlaagd moeten zijn.

Onze steenen staan dus met den ouden toren in geen het minste verband.

Wij willen hier nog ter loops als eene merkwaardigheid aanstippen, dat men vroeger in dien afgebroken toren school heeft gehouden; inderdaad een contrast bij hetgeen wij thans in het schoolwezen zien gebeuren; ik heb zelf nog drie oude menschen gekend, welke er in ter school hebben gegaan. De stookplaats was nog duidelijk kenbaar, maar van waar men het noodige licht voor de ter school gaande kinderen heeft gekregen, begrijp ik niet.

Wij zeiden zoo even, dat men die steenen dàar welligt begraven zoude hebben, om ze aan het oog van de eerste Christenen te Uskwerd te onttrekken, doch het kan ook zijn, dat zij daar vroeger reeds aan de oppervlakte gelegen hebben en later bij het ophoogen der wierde, hetzij dan door afval van bewoning, hetzij door opzettelijke verhooging, bedekt zijn geworden; iets, hetwelk ons echter onwaarschijnlijk voorkomt.

Hebben die steenen toch gediend bij godsdienstige plegtigheden der Heidenen, dan zou men bij ophooging der wierde — hoe dan ook — wel gezorgd hebben, dat zij niet bedolven geraakten en daardoor voor hunne bestemming ongeschikt werden; te meer mag men dit veronderstellen, aangezien het moeite gekost zal hebben daar ter plaatse te brengen die zware steenen, die in deze streken niet gevonden werden, maar van elders moesten worden aangevoerd, b. v. uit Drenthe.

Is dit laatste evenwel het geval geweest, dan bereikt hun gebruik een nog veel hoogeren ouderdom dan het laatste tijdperk der Heidensche huishouding in deze streken, en dan zullen zij welligt tot vóór onze jaartelling opklimmen.

De kerk te Uskwerd bestaat voor een aanzienlijk deel uit tufsteen, van welk bouwmateriaal men in deze streken na de twaalfde eeuw geen gebruik heeft gemaakt. Die kerk is dus overoud, en onmiddellijk naast het muurwerk van de kerk heeft men deze steenen gevonden.

De wierden zijn overigens ongetwijfeld de oudste monumenten van onzen vaderlandschen grond; de eerste oorsprong klimt tot de grijze oudheid op, en daar zij voor het grootste deel uit afval van bewoning bestaan, zijn er eeuwen en nog eens eeuwen verloopen, tot dat zij hare tegenwoordige hoogtė verkregen hebben. Naar wij vermoeden behoeven zij in oudheid niet te wijken voor de meer- of paalwoningen, die men in Zwitserland en ook elders in de laatste jaren ontdekt heeft, en het mag opmerkelijk genoemd worden, dat men veel in onze wierden, er vooral in het benedenste gedeelte aantreft, dat overeenstemt met de voorwerpen, die de paalwoningen opleveren. Het komt ons zelfs niet onwaarschijnlijk voor, dat men bij den eersten grondslag der wierden aan paalwoningen te denken hebbe, een vermoeden, waarop wijlen dr. N. Westendorp onze aandacht vestigde, daarbij wijzende op een werk van Mackenzie over Amerika. Het is toch niet zeldzaam, dat men bij ingravingen der wierden in den voet daarvan bewerkt eiken paalwerk aantreft, waarop welligt de woningen dier oude bewoners gebouwd zullen zijn geweest, om zoo vooral in het winter halfjaar tegen het binnenwater beschermd te zijn.

De bovenste lagen bestaan, wel is waar, uit eene meer eensoortige specie, die er wel in eens opzettelijk schijnt opgebragt te zijn, doch ook die bovenste laag, die onze steenen bedekte, bereikt eene overhooge oudheid, en was er welligt reeds opgebragt, toen de oude Romeinen deze streken bezochten.

Verschillende verschijnselen en daadzaken, die ik hier niet zal opnoemen, geven tot zoodanige stelling gegronde aanleiding. Zijn onze steenen niet opzettelijk begraven, dan is, zooals wij gezegd hebben, het gebruik, dat men er van gemaakt heeft, nog veel ouder dan de invoering van de Christelijke godsdienst in deze streken; hoe dit ook zij, wij houden vast aan het denkbeeld, dat zij daar zijn begraven.

Welligt worden er gevonden, die denken, dat deze steenen te Uskwerd tot een ander doel zullen zijn gebruikt, maar wij vragen: tot welk doel dan?

Indien Uskwerd vroeger met gerolde steenen bestraat

ware geweest, dan zoude men kunnen aannemen, dat deze steenen met die, welke tot bestrating zouden dienen, aangevoerd zouden zijn en als onbruikbaar daarvoor ter zijde waren gesteld; doch Uskwerd was nimmer bestraat; in de eerste jaren nog van onze praktijk was de weg door het dorp des winters zelfs te paard schier onbruikbaar, en het is nog niet vele jaren geleden (in 1843, naar ik meen), dat men dien weg door grind en mac-adam in een kunstweg herschapen heeft.

Maar waarom dan die steenen daar ter plaatse begraven? Waarom ze niet aan de oppervlakte gelaten en tot een of ander einde gebruikt?

Ook zoude men hier kunnen denken, dat het zwet- of grenssteenen zijn geweest, zooals men vroeger tusschen de bouwakkers en ook bij het dijkwezen gebruikte. (Zie ons werk: *Twee hoofdstukken uit de geschiedenis van ons dijkwezen*). Doch dan vragen wij alweder, waarom dan die steenen daar ter plaatse zoo diep begraven?

In vroegere jaren, toen men hier veel meer grasland vond en zich meer met kaasmaken onledig hield, maakte men bij de kaaspers veel gebruik van zware gerolde steenen, zooals men hier en daar nog wel vindt; het zoude kunnen gebeuren, dat sommigen bij onze steenen daaraan dachten, doch daarvoor waren zij ten eenen male ongeschikt en veel te zwaar; wij weten ze dus niet anders te huis te brengen, dan bij de Steendienst in de Heidenwereld.

Ook het volgende schijnt ons naar die Steendienst terug te wijzen.

Toen wij nog schoolknaap waren, vond men tusschen de pastorie te Warfum en de daartegen overstaande koopmansbehuizing *zes* zeer zware steenen, waarvan *vijf* uit graniet bestonden en *één* van basalt was, welke dienden, om het trottoir, dat bijlangs de koopmansbehuizing gelegen was, voor rijtuigen, die de daar langs loopenden weg gebruikten, te beschermen.

Twee andere zeer zware steenen lagen bij den toren op den zuidoostelijken hoek van het erf van een aldaar wonend geneesheer; dezen liggen er thans nog; doch de zes eersten zijn nu verdwenen; waar zij gebleven zijn, is mij onbekend.

Nog lag er zoodanig zwaar granietblok aan de oostzijde van genoemde koopmansbehuizing voor eene deur, waarvan de drempel eenige voeten boven den beganen grond verheven

was. Die steen diende voor optrap, om dat woonvertrek binnen te komen; ook deze is verdwenen en thans vervangen door een houten optrapje.

Ook op het zoogenaamde plein te Warfum lag in onze jeugd en ook nog later een zeer zwaar rondachtig granietblok, hetwelk van boven plat was en, zoo men mij zeide, afkomstig uit het gemetselde voetstuk van den uit arduinsteen bestaan hebbenden geeselpaal, die aldaar vroeger gestaan en op dezen steen een rustpunt gevonden had. Die steen heeft er nog lang gelegen, en ik geloof, dat zij verdwenen is bij de vernieuwing der kosterie, die men eenigzins verder naar het westen heeft geplaatst. Waarschijnlijk zal men dien steen, die niet gemakkelijk te vervoeren was, door ondergraving op de plaats hebben laten zinken; zekerheid daarvoor heb ik evenwel niet.

Vanwaar en tot *welk doel* vroeg ik mij in mijne jeugd reeds af, zijn al die zvare steenen hier toch wel aangevoerd?

Ik veronderstelde, dat zij bij de bestrating van het dorp, die in het begin dezer eeuw bij vernieuwing plaats vond en toen eenige uitbreiding erlangde (de eerste bestrating te Warfum vond volgens eene aanteekening bij mij berustende in het jaar 1772 plaats), met de daarvoor bestemde vlinten of gerolde steenen zouden zijn aangevoerd en, als daarvoor ongeschikt zijnde, uitgeschift; doch mijn vader zeide, dat dit niet het geval konde zijn, daar hij die steenen er in zijne jeugd reeds gekend had, en dus vóór de bestrating van het dorp.

Een oude timmerman, die gewoonlijk bij de kerk en andere kerkelijke gebouwen werkte, met wien ik over deze steenen sprak, zeide mij, dat hij van zijn ouden vader wel gehoord had, dat al die zware steenen in zijn jeugd opgestapeld hadden gelegen aan de noordzijde op het kerkhof. Hoewel mijn berigtgever een man was, begaafd met eene uiterst weelderige verbeelding, en die wel eens zaken verhaalde, welke in strijd met de waarheid bleken te zijn, zoo vond ik evenwel in dit geval geen reden, om aan de waarheid van zijn gezegde te twijfelen.

Nu is het bekend, dat de kerkhoven, en vooral de noordzijden er van, vroeger in de huishouding van het volk eene groote rol hebben gespeeld, en ook is het bekend, dat elders aan de noordzijde der kerk *bij* of *op* steenen plegtigheden van verschillenden aard plaats vonden, en het is

daarom, dat wij gelooven, dat ook deze steenen ons tot het Heidendom terugvoeren.

Ten slotte meenen wij, dat ook het volgende berigt ons op die oude tijden, waarover wij nu handelen, terugwijst.

In de N. Rotterdammer Courant van Zondag den 27 Maart 1870 wordt gezegd, „dat men te Harich bij het delven van een graf op het kerkhof, toen men ongeveer twee voet in den grond was doorgedrongen, met de spade op eene steenen vlakte stuitte, welke bleek te bestaan uit één keisteen van eene lengte van ongeveer 1½ meter bij eene breedte van nagenoeg ¾ meter. Na met veel moeite uit zijne ligplaats te zijn gebragt ontdekte men, dat hij een aantal beenderen bedekte. Zijn gewigt wordt op ruim 5000 kilo geschat. Waarschijnlijk heeft men hier te denken aan een graf van overoude tijden?"

Harich en omstreken leveren, wel is waar, grootere en kleinere granietblokken op, en zijn deze dáár niet, zooals te Uskwerd, door menschenhanden van elders aangevoerd. Het vinden van een granietblok op het Haricher kerkhof kan men alzoo niet als een geheel vreemd verschijnsel beschouwen, en het zoude ons niet doen denken aan de Steendienst bij onze Heidensche voorouders; maar het vinden van een geraamte onder dien steen doet de gedachte daaraan bij ons oprijzen. Het is immers bekend, dat men wel eens de lijken van heiligen of priesters met een gewijden steen bedekte, en dat zal, naar wij vermoeden, ook hier het geval zijn geweest. De steen is er in allen gevalle later gekomen dan het lijk, waarvan men de beenderen nu gevonden heeft.

De kronijken spreken, wel is waar, dat men oudtijds de begraven lijken met een steen overdekte, om ze daardoor voor de vraatzucht der wolven, die hier toen vooral in de Woudstreek in menigte werden gevonden, te beschermen, doch indien men dit berigt al eens voor echt mogt kunnen aannemen, dan zoude het vinden van geraamten onder zulke zware steenen minder zeldzaam zijn, dan werkelijk het geval is. Wij gelooven daarom, dat men ook in dit geval aan het geraamte van een Druïde moet denken en tevens aan de Steendienst.

Oordeelt men er anders over, wij stellen ons geene partij, maar hebben gemeend een en ander in overweging te moeten geven.

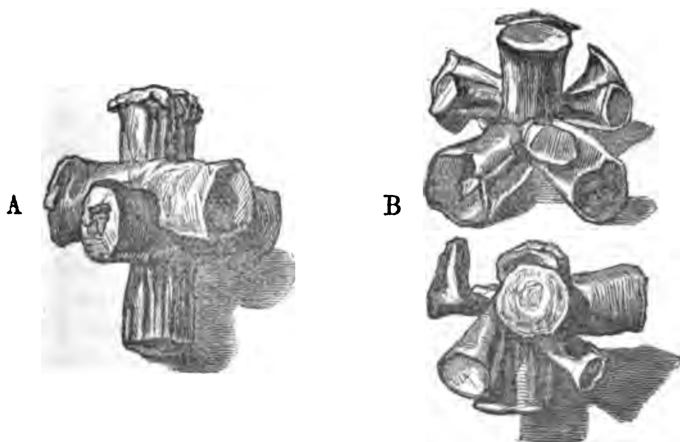
Warfum, den 18 Augustus 1870.

IETS OVER DE ZOOGENAAMDE LOODEN KRUISKOGELS.

Van tijd tot tijd vindt men op of in den grond voorwerpen, die aan een reeds lang verdwenen voorgeslacht, wiens plaats wij thans bekleeden, hebben toebehoord. Niet altijd is het gemakkelijk te bepalen, waartoe die voorwerpen gediend hebben of waartoe zij gebruikt zijn geworden. Ook bij herhaalde overweging en overdenking schieten wij vaak te kort de bestemming er van te bepalen of zelfs te gissen. Gebrek aan kennis van het volksleven van hen, die ze gebruikt hebben, is daarvan de oorzaak, en niet zelden gebeurt het, dat bekendheid met de huishouding van thans nog levende wilde of halfwilde volkstammen uit andere werelddeelen ons op den weg brengt om te bestemmen, tot welk einde oudheidkundige voorwerpen, die hier gevonden worden, door de oude bewoners dezer streken gebruikt zijn. Opmerkelijk toch is het, dat wij eene zekere eenheid van technische kennis bij die vreemde volkeren en onze voorouders opmerken, iets, hetwelk ook de voorwerpen, die men in de zoogenaamde *meer-* of *paalwoningen* aantreft, bewijzen. Wij behoeven hier slechts te denken aan het gebakken aarden vaatwerk, dat men in verschillende werelddeelen uit de oudheid aantreft, daar niet alleen het maaksel, maar ook de versieringen en de bestanddeelen, waaruit het vervaardigd is, eene groote overeenkomst aantoonen. Dat die kennis, waarvan wij zoo even spraken, ons vaak den sleutel in handen geeft om te bepalen, tot welk einde het hier gevondene eertijds gebruikt is geworden, daarvan heeft mijn vriend Z.Excell. de Oud- Gouverneur van Neerl. Indië, Mr. L. A. J. W. Baron Sloet van de Beele onder anderen de ervaring opgedaan bij het bezoek van oudheidkundige Musaea in

Duitschland. Daar toch zag hij menig voorwerp, in die streken gevonden, waarvan de bestemming geheel onbekend was en door hem werd aangewezen, als zijnde voorwerpen, die nu nog in Ned. Indië bij verschillende volkstammen in gebruik zijn.

Treffen wij alzoo *in* en *op* onzen grond menig oudheidkundig voorwerp aan, waarvan het gebruik, dat er oudtijds van gemaakt is, voor ons raadselachtig of geheel onbekend is, met meer zekerheid kunnen wij bepalen, waartoe gediend hebben de zoogenaamde *looden kruiskogels*, die het onderwerp van ons schrijven uitmaken, en waartoe de daadzaak, zooals wij zullen zien, dat zij geene overhooge oudheid bereiken, wel de aanleiding geeft. Men vindt ze niet zelden aan de oppervlakte onzer wierden — een natuurlijk gevolg, naar 't ons toeschijnt, daarvan dat op die plaatsen het brandpunt der bevolking steeds te zoeken zal zijn geweest — en voor zoover mij bekend is, zijn er op andere plaatsen geene gevonden, hoewel het, zooals wij uit het vervolg zullen zien, waarschijnlijk is, dat zij ook buiten de wierden gevonden moeten worden. Zij kunnen zeker niet gerekend worden tot die oudheden, welke aan de wierden meer eigen zijn, en worden ook nimmer op eenige aanmerkelijke diepte in dezelve aangetroffen. Deze voorwerpen, waarvan wij duidelijkheidshalve een tweetal afbeeldingen, onder figuur A en B in natuurlijke grootte, hierbij voegen,

zouden, zooals men vrij algemeen gelooft en dit ook uit de benaming van *kruiskogels* blijkt, oudtijds in den oorlog, in

plaats van ronde kogels gebruikt zijn geworden, om daardoor gescheurde wonden te weeg te brengen en alzoo de uitwerking van het schietgeweer nog verschrikkelijker en verwoestender te maken, — voorloopers derhalve van de nog verschrikkelijker ontplofbare kogels, waarvan de uitvinding aan onze verlichte en beschaafde eeuw toekomt. Die leer, ofschoon hier vrij algemeen aangenomen, is mij steeds onaannemelijk voorgekomen, vooral ook omdat de loop van een gewoon geweer dezelve niet toelaat en zij alleen in zoogenaamde donderbussen of veldtuigen gebruikt konden worden. Ik heb steeds gemeend, dat deze voorwerpen tot het balspel terug moesten gebragt worden, een spel, dat overoud en vroeger bij onze landgenooten algemeen in gebruik moet zijn geweest, doch dat thans van geene beteekenis meer is. Te regt toch schrijft Le Francq van Berkhey (*Nat. Hist. van Holland*, dl. III, st. 3, bl. 1386): „Onder die spelen, welke de Hollanders bij uitnemendheid eigen zijn, is het Balspel een der oudsten," terwijl hij op bl. 1587 schrijft, dat dit spel inzonderheid plaats vindt ten platten lande en meest des winters op het ijs, en dat het bovenal in gebruik is bij onze strandbewoners, die er zich, langs de vlakke en effen stranden, als best daartoe geschikt, zeer veel in oefenen. Het lezen van het artikel *IJsboosseln*, in het *Holsteinisches Idiotikon* van J. F. Schütze, Th. II, Hamburg 1801, S. 202, deed bij mij het vermoeden ontstaan, dat onze zoogenaamde looden kruiskogels bij het balspel of *klootschieten*, zoo als men het noemt, te huis behoorde en dat zij het inwendige van den houten bal, die daarbij gebruikt wordt, zouden hebben uitgemaakt om dezen te verzwaren. Daar toch las ik, dat men in Ditmarsen, het Eiderstädtsche en andere streken op de klei een volkspel kende en beoefende, hetwelk bestaat in het werpen, om het verst, van houten, *met lood gevulde* ballen; ook bij Dr. K. Weinhold, *Altnordisches Leben*, Berlin 1856, S. 294. Later las ik in een ander werk (J. C. F. Gütsmüts, *Volledig leerstelsel van kunstmatige ligchaamsoefeningen* enz. door Dr. Jan van Geuns, Nieuwe uitgave, dl. II, 's Gravenhage, Amsterdam en Breda 1818, bl. 349) het volgende: „Bij de latere volken is, onder de Duitschers, het schietklooten nog in gebruik (G. U. A. Vieth, *Versuch einer encyclopädie der Leibes-übungen*, Th. I, S. 304). Het bestaat in het werpen om het verst van een houten bal *met lood gevuld*. Hij die zekere eindpaal, in de minste worpen, bereikt, heeft het gewonnen. Het is een

spel in den winter, dat, doorgaans, met vrij wat vrolijkheid en gejuich gespeeld wordt." Deze berigten deden het opgegeven vermoeden bij mij geboren worden, doch *bewijzen* kon ik het niet, dat onze kruiskogels eenmaal werkelijk het ingewand hadden uitgemaakt van houten werpballen, ten einde die daardoor te verzwaren. Wie ik ook vroeg, en daaronder waren verschillende hoogbejaarde personen, niemand wist van zoodanige met lood gevulde houten ballen iets te zeggen. Wel wist men — en dat was mij ook niet onbekend — dat enkele personen, meestal liefhebbers van een kroegenbezoek, zich nu en dan en wel vooral des winters over ijs onledig hielden met het werpen, om het verst, van houten ballen, doch dat waren groote en niet met lood gevulde ballen die daarbij gebruikt werden. Al kan ik dan ook met boven aangehaalde schrijvers in de hand aantoonen, dat men bij het balspel werkelijk van met lood verzwaarde houten ballen gebruik had gemaakt en nog maakte, het bewijs voor mijn vermoeden nopens onze *kruiskogels*, dat bij anderen geen ingang vond, doch bij mij al vaster en vaster werd en bijna zelfs tot zekerheid oversloeg, moest ik dus nog steeds schuldig blijven. Eindelijk gelukte het mij dat ik mijn vermoeden bevestigd vond en dat ik de juistheid er van kon bewijzen en toonen. Zeker oud tuinman toch, alhier woonachtig, van wien ik reeds vroeger een paar van die looden voorwerpen verkregen had, bragt mij een, door hem bij het omspitten van den grond, gevonden bal van hout, die wel is waar geheel verrot was, doch de bolvorm nog behouden had. Zie daar, zeide hij, de dop, die een kruiskogel omsloten houdt; gij hebt gelijk gehad, uw vermoeden vindt in dit voorwerp volkomen bevestiging. En inderdaad, bij onderzoek bleek dat een zoogenaamde kruiskogel het hart van den bal uitmaakte. Bijna ter zelfder tijd werd mijn vermoeden, zoo noodig, nog nader bevestigd door een stukje van Dr. Ottema in de *Nieuwe Friesche Volks-Almanak* voor het jaar 1858, getiteld: *Beschrijving van een volksvermaak in den winter (Klootwerpen)*, en te vinden op bl. 134 en v.v. In dat stukje zegt hij onder anderen, dat verscheidene van de hier bedoelde looden voorwerpen, die den vorm van morgensterren met platte punten hebben [1]), waartusschen nog eenige

---

[1]) Het was ons eerst niet regt duidelijk wat de heer Ottema hier onder *morgenster* verstaan wilde hebben, en welligt gaat het sommige lezers als ons. Bij nadere overweging evenwel komt het ons voor, dat

brokjes vermolmd hout te zien is, en in Friesland opgegraven zijn geworden, al een geruimen tijd als onbekende curiositeiten berust hebben in de verzameling van oudheden van het Friesche genootschap, doch dat men met die curiositeiten nader bekend is geworden door een berigt over het klootwerpen, door tusschenkomst van den heer W. van der Wielen bij het Friesch Genootschap ontvangen van den heer C. B. Cöster te *Westermarsch* in Oostfriesland. „Dat het (onze zoogenaamde kruiskogels) overblijfselen waren, „schrijft Dr. Ottema", van houten ingeboorde en met lood bezwaarde kogels, kon ieder bij den eersten aanblik daarvan (?) herkennen. En zoover strekte zich ook juist onze wetenschap uit, want waartoe die projectilen gediend mogten hebben, die voor het gewone kaatsen of balslaan te zwaar waren, wist niemand ons te zeggen." Het berigt van den heer Cöster, 't welk hij door twee exemplaren van zulke met lood bezwaarde ballen deed vergezeld gaan, nam al het duistere in dezen weg en schonk de stellige overtuiging, dat onze geheimzinnige looden voorwerpen eens gediend hadden tot hart of liever ingewand van houten schietklooten, die op regelmatig genomen punten tot in het midden ingeboord en met ingegoten lood weder aangevuld waren geworden, ten einde ze daardoor meerdere zwaarte te geven.

Over de wijze waarop dit balspel of klootschieten, dat in Friesland en ook in Groningen reeds lang uitgestorven is, zoodat men het dáár zelfs bij overlevering niet meer kent, [1]) doch aan de overzijde der Eems in Oostfriesland, in het Holsteinsche, Eiderstädsche en in andere streken nog als een nationaal kampspel gedreven wordt, zal ik hier niet handelen, evenmin over de bloedige vechtpartijen die niet zelden voorvallen en veelal in het leven worden geroepen

---

hij het oog zal gehad hebben op een wapentuig, soort van strijdknods, 't welk hier en daar dien naam schijnt te dragen. Is dat zoo, dan moeten wij bekennen, dat zijne vergelijking niet gelukkig gekozen is.

[1]) Wel is waar spreken Schorck (*Belg. Federat.* etc. Edit. altera priori emendatior Amsterd. 1665, lib. XVI cap. XIV p. 409) en van Berkhey, a. w. III, 3, bl. 1587 over het„ *klootschieten*" handelende, van een balspel, dat in hunnen tijd nog in gebruik was, doch de laatste spreekt van daarbij gebruikte houten schijven die op de kant worden voortgerold, dus van geen eigenlijke *klooten* of ballen, terwijl de eerste alleen van „globos majores" spreekt, zonder de stof te noemen waaruit zij vervaardigd waren. Geen hunner schijnt onze met lood bezwaarde kleine houten ballen gekend of althans op het oog gehad te hebben.

door den rijkelijk daarbij gebruikten sterken drank. Dit toch, meenen wij, behoort hier minder te huis. Die zich er nader bekend mede wenscht te maken, zal daartoe gelegenheid vinden, behalve in het stukje van Dr. Ottema, in het aangehaald *Holstein. Idioticon* van J. F. Schütze, Th. I, S. 132 op het art. *Iesboossel*, auch *Klootscheeten*, en Th. II, S 202 art. *IJsboosseln*; doch vooral door het lezen van het opstel van Herman Meier, *Schetsen uit het Oostfriesche Volksleven*, II: *Het Klootschieten*, te vinden in *de Huisvriend* enz. door J. J. A. Gouverneur, Leiden 1867, Afl. 8, bl. 234 e. v. Alleen wil ik hier nog aanstippen, dat men, volgens Schütze, bij dat spel twee soorten van ballen gebruikt, waarvan men de eerste soort *Handboosseln* noemt, die 2—3 pond zwaarte hebben en onder de hand worden voortgeworpen, terwijl de tweede soort, die 6—10 lood zwaar zijn en den naam van *Scheetboosseln* dragen, bovenhands met een zwaai worden weggeslingerd. [1])

Hiermede meenen wij duidelijk genoeg aangetoond te hebben, dat onze zoogenaamde kruiskogels niet voor het schietgeweer bestemd zijn geweest, maar eenvoudig gediend hebben tot verzwaring van werpballen.

Warfum, den 20 Aug. 1870.

---

[1]) Meier spreekt ook van twee soorten. *Zware kogels* zijn bij hem „zulke, die twee- tot driemaal doorboord en met lood gevuld zijn, zoodat zij op het minst een pond wegen, terwijl *niet zoo zware* onder 't ligt geschut gerekend worden."

Tractement van den Groninger Scherpregter.

Mester hindrick Wulff, scharprichter in de stede mester Christopher, verdeent als den olden plechten, jaerlicks michaelis, bouen woning ende cledinge, V rijder tot hulpe vann en slachtelbeest. Ende ½ schute toerfs wort betaelt mit VI ½ arn. gl.

Mester hindrick Wulff scharprichter VI ell. (laken) tot kledijnghe, sunder ffoergeltt. [1])

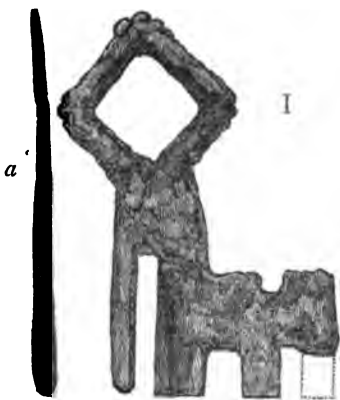
---

[1]) Stadsrekening, 1586, bl. 437, 455.

TWEE OUDE SLEUTELS VAN BRONS.

Onder de voorwerpen, welke ik bij mijne langdurige onderzoekingen nopens de inwendige gesteldheid der wierden van tijd tot tijd verkregen heb, behooren ook twee oude sleutels van brons, die in ons oog merkwaardig genoeg zijn om er hier een woord aan te wijden.

Een dezer sleutels verkreeg ik reeds verscheidene jaren geleden uit de Watwerder wierde, die op eene diepte van omstreeks vier voeten onder de oppervlakte aldaar gevonden werd, en later, in 1869, een volkomen gelijke uit de Warfumer wierde, die nagenoeg op gelijke diepte werd aangetroffen.

Eene afbeelding van den eersten dezer sleutels, vervaardigd door den heer Hooiberg, te Leiden, in natuurlijke grootte, hebben wij onder fig. I hierbij gevoegd, en onder fig. *a.* de dikte daarvan aangewezen, waarom wij eene nadere, gedetailleerde beschrijving niet noodig achten. Wij meenen hier evenwel nog te moeten aanstippen, dat men te Wijk bij Duurstede een sleutel, uit ijzer vervaardigd, gevonden heeft, die met onze bronzen veel overeenkomst heeft en tot dus ver, voor zoo ver wij weten, noch beschreven, noch afgebeeld is, waarom wij gemeend hebben eene dubbele

afbeelding er van onder fig. II*a* en II*b*, in natuurlijke grootte, met toestemming van den heer dr. Leemans, Directeur van 's Rijks Museum van Oudheden te Leiden (waar die sleutel bewaard wordt, gemerkt: W. D. 989), vervaardigd door de kunstvaardige hand van onzen vriend, den heer Hooft van Iddekinge, Directeur van 's Rijks Munt- en Penningkabinet aan de Hoogeschool te Leiden, hierbij te moeten voegen. De baard van dezen Wijkschen sleutel schijnt te verschillen van dien van onzen sleutel, dat evenwel niet zeker is, aangezien het kan zijn, dat door den sterken roest, waardoor deze is aangetast, de baard een ander aanzien heeft verkregen en het uitgewerkte deel van den baard met ijzerroest is opgevuld geworden. Even als de onze is deze ook zeer dun; de dikte wordt door fig. *a* en *b* aangewezen.

II *a* II *b*

Het vinden van oude en vooral van Romeinsche sleutels, ook als de onze van brons of koper vervaardigd, en wel inzonderheid van zoogenaamde ringsleutels, behoort zeker niet tot de zeldzaamheden; integendeel, daarvan bestaan talrijke voorbeelden, die men onder anderen, veelal met bijvoeging van afbeeldingen, vermeldt vindt bij Scriverius, *Batav. il-*

lustrata, p. 190—192; Pars, *Catti aborigines Batavor.* met aanteek. door mr. P. v. d. Schelling, bl. 84; Smetius, *Antiquit. Neomagenses* etc. p. 25, 26; van Cuyck, *Brieven over Texel* enz. bl. 27 en de daartegenover ingevoegde plaat; Wagener, *Handb. d. vorzügl. in Deutschl. entd. Alterthümer aus heidn. zeit*, Weimar 1842, S. 80, Taf. VI, fig. 53, 54; S. 171, Taf. XXIX, fig. 250, 251; S. 172, Taf. XXX, fig. 303, 304; S. 316, Taf. LIII, fig. 360—364; S. 435, Taf. LXXX, fig. 799; S. 681, Taf. CXXVI, fig. 1212; S. 734, Taf. CXXXVI, fig. 1312, 1313; S. 753, Taf. CXL, fig. 1356, 1357; en, om hier niet meer te noemen, Janssen, *Gedenkt. der Germanen en Romeinen aan den linker oever van den Neder-Rijn* enz. bl. 127, Pl. XI, fig. 7; *Oudheidk. Mededeelingen*, St. II, Pl. III, fig. 1*a* 1*b*, 1*c*, 2 en 3 (eerst door hem voor vischhaken aangezien); Troyon, in *Mittheil. d. antiquar. Gesellsch. zu Zurich*, I, Tab. I, fig. 9, 17, 18; Lisch, in *Jahrb. d. Vereing. für Mecklenb. Gesch.* u. s. w. XIV, S. 338, en *Oudheidkundige Verhand. en Mededeel.* van Janssen, St. 3 bl. 39, no. 8, afgebeeld op Pl. II, fig. 8, 9, 10, achter het II Stuk, welke te Wijk bij Duurstede in of bij een Frankisch kerkhof gevonden zijn en die alzoo door hem voor Frankisch beschouwd zijn geworden. Wij zullen ons hier niet in uitvoerige beschouwingen over deze en andere oude sleutels en het verschillend gebruik, dat men er van gemaakt zal hebben, begeven; wij achten zulks niet noodig en bovendien deze gelegenheid daarvoor niet gepast. Er is reeds veel over geschreven, zoo als kan blijken uit de werken van Fabricius, Salmasius, Huëtius, Kirchmann, Longus, Gorlaeus, Kornmann en Wieland, welke laatste vooral daarover eene schoone verhandeling heeft geleverd in de *N. Teutsch. Merkur* van 1802, St. 1, onder den titel: *Schlösser und Schlüssel des Alterthums.* Alleen willen wij nog eenige oogenblikken wijden aan de overweging, waartoe deze sleutels wel gediend kunnen hebben.

Wij noemden deze sleutels zoo even merkwaardig en zeker niet ten onregte, deels ook omdat wij onder alle ons bekende sleutels geen enkele hebben aangetroffen die met de onzen overeenkwam of er zelfs in de verte naar geleek, doch vooral omdat de onzen, hoezeer de gedaante van een sleutel vertoonende, onmogelijk voor het openen of ontsluiten van een slot hebben kunnen dienen. Over de te Wijk bij Duurstede gevonden sleutels handelende, schrijft Janssen: „Het spreekt van zelve, dat zulke sleutels, even als

heden ten dage, eene verschillende bestemming gehad hebben, te oordeelen naar het verschil van hunne stof, grootte, vorm, bewerking en versiering. De onze, als van koper zijnde, zullen wel bij sloten van meer kostbare kistjes of kastjes behoord hebben." [1]) Dit nu heeft, zooals wij reeds zeiden, bij de onzen het geval niet *kunnen* zijn, in de eerste plaats niet om de eenvoudige reden, dat de steel daarvan, als men het zoo noemen mag, wegens zijne breedte en platheid (hij is bij *a* niet dikker — en dit is ook het geval bij den zoogenaamden baard van den sleutel — dan een centsstuk) niet geschikt was om de ronddraaijende beweging, noodig voor het sluiten en ontsluiten van het slot, toe te laten, terwijl in de tweede plaats de baard ook te dun is en te zwak om de veerkracht van het slot te overwinnen. En toch moet worden aangenomen, dat zij de eene of andere bestemming gehad zullen hebben. Dit vreemde maaksel van den sleutel leidt ons er daarom toe om aan te nemen, dat onze twee sleutels oudtijds als symbool en niet tot sluiting en opening van een slot gediend zullen hebben, iets 't welk Wagener zelfs tot de ringsleutels wil hebben uitgestrekt, daar hij a. w. S. 172 schrijft: „Sie waren wohl nur symbole, aber schwerlich zum aufschlieszen eines Schlosses im Gebrauche." Het schijnt daarom wel dat onze schrijver er niet aan gedacht heeft, dat de ringsleutels den Romeinen dienden zoowel tot verzegeling als tot sluiting; dat men daarmede het huisraad vaak verzegelde, opdat het niet door ontrouwe bedienden mogt ontvreemd worden. (Zie, behalve het a. w. van Scriverius, daarover Plinius, *Hist. Nat.* XXXIII, 1, en Tacitus *Annal.* II, 2). Het is bekend, dat de sleutel oudtijds het symbool verbeelde van der huisvrouwen magt (zie Grimm, *Deutsche Rechts-Alterthümer*, S. 176, Noordewier, *Nederduitsche Regtsoudheden*, bl. 47 en meer andere schrijvers); een teeken, dat zij, ontrukt aan dien slaafschen toestand, waarin zij bij de meeste volkeren der oudheid was verzonken, gebiedster en meesteres in haar gezin was, terwijl het aanbieden van een sleutel, volgens het oud-Russisch regt (zie Ewers, *Das älteste Recht der Russen*, Dorpat, 1826, S. 334), het tegenovergestelde, dat wil zeggen, dienstbaarheid en onderdanigheid, aanduidde. Door het aanbinden en dragen van een sleutel toch werd iemand knecht, trad hij

[1]) Zie Janssen, *Oudheidk. Verhandel. en Mededeelingen*, S. III, bl. 43. Vergelijk Tacitus, *de Mor. Germ.* Cap. XV, p. 27. Ed. Spreng.

in dienst en kwam hij in de magt van den heer, wiens deur hij sloot, iets 't welk Grimm, onzes erachtens evenwel ten onregte, aanleiding heeft gegeven om te veronderstellen, dat het dragen van den sleutel door de huisvrouw ook wel eens het tegenovergestelde zou kunnen aanduiden van hetgeen men algemeen daaraan toekent, namelijk, in plaats van magt, onderworpenheid en onderdanigheid aan den man, daar hij schrijft: „So könnte man auch die frau für die schlüszelträgerin des mannes ansehen." (*Deutsche Rechts-Alterthümer*, S. 177). Wij zeiden zoo even, onzes erachtens ten onregte, aangezien het toch bekend is, dat, wanneer oudtijds de mannen in bloedigen strijd gewikkeld waren, of zich met de jagt onledig hielden, of zich in drinkgeslagen en spel vermeiden, aan de vrouwen de zware taak was opgedragen, om met de ouden van dagen en de zwaksten van het gezin de zorg voor huis en hof, akker en erve op zich te nemen, zoodat zij in huis inderdaad de magthebbende was. [1]) Wijders waren in de middeneeuwen en zelfs nog later de den Landsheer aangeboden sleutels der stadspoorten 't symbool van hunne erkende oppermagt. (S. H. van Idsinga, *Staatsrecht*, I, bl. 148 v.v.) Op beide deze sijmbolische beteekenissen der sleutels heeft Cats de aandacht ook gevestigd, wanneer hij zingt:

„Siet, als een magtigh vorst, eerst in het rijck getreden,
Genaeckt met sijn gevolgh ontrent de vaste steden,
Soo wort hem by het volck de sleutel toegebracht,
Een teycken van gebiet en van geduchte macht.
Men gaf in ouden tijdt, omtrent den eersten morgen,
Een sleutel aen de bruyt, tot ingangh van de sorgen,
Een sleutel van het huys en al het huys-bedrijf,
En dan was eerst de bruyt een gants volkomen wijf." [2])

En wie denkt hier ook niet aan den Apostel Petrus met zijn sleutel of aan Hertha, die op Rügen zoo bijzonder vereerd werd, en die, volgens eene afbeelding bij Wagener, a. w. Taf. LX, fig. 623, 624, onder hare attributen ook een sleutel in de linkerhand draagt? Zoo kunnen ook de sleutelindrukken, die men op sommige doorboorde en gebakken aarden schijven aantreft, en die vóór dat zij gebakken werden moeten zijn aangebragt, eene bijzondere beteekenis hebben, die wij, als te weinig met de bestemming en de

---

[1]) Vergel. Tacitus, *de Mor. Germ.* cap. XV, p. 27 Ed. Spreng.
[2]) Zie Cats werken uitgegeven door mr. Feith, II dl. Amsterd. 1791.

oudheid dezer schijven en met de *zeden*, *godsdienst* en *gebruiken* der ouden bekend, thans niet meer met zekerheid kunnen opgeven of aanwijzen. Janssen, die eene afbeelding van zoodanige gebakken schijf, waarin sleutelindrukken voorkomen, heeft medegedeeld op Pl. I, fig. 16, achter het Iste St. zijner *Oudh. Meded.*, en Pl. III fig. 1*a*, achter St. II van diezelfde *Mededeel.*, terwijl hij ons bovendien op laatstgenoemde Plaat ook afbeeldingen van den sleutel zelven heeft gegeven, schrijft toch teregt (*Oudh. Mededeel.* III, bl. 318), dat het oorspronkelijk gebruik dezer schijven noch door oude schrijvers of gedenkstukken, noch door gelijksoortige hedendaagsche kan worden toegelicht. Hij zag deze indrukken aanvankelijk dan eens als indrukken door een sleutel, dan eens door een vischhoek te weeg gebragt aan (*Oudheidk. Mededeel.* I, bl. 52, II, bl. 190, 191), doch is geeindigd met ze stellig zeker voor sleutel-indrukken te houden. Heeft toch het kruisteeken — welligt het zonnerad voorstellende — dat op sommige dier oude schijven voorkomt, (zie daarover onder anderen Janssen, *Oudh. Mededeel.* I, bl. 53 en vv. II, bl. 192 en vv. en afbeelding er van op Plaat III), volgens sommigen ongetwijfeld eene symbolische beteekenis, ook aan het sleutelmerk mag men zoodanige beteekenis toekennen, want het is niet wel aan te nemen, dat men zoodanig merk zonder eenig doel of eenige beteekenis op die nog altijd geheimzinnige schijven, waaronder uit harde steensoort en met veel moeite vervaardigd, zal hebben aangebragt. Aan het leggen van den sleutel op doodkist of bare door de vrouw bij het overlijden van haar man, die vele schulden had, ten bewijze dat zij afstand deed van zijne have en goed (zie daarover Grimm, a. w en Noorderwier a. w.), kan bij onzen sleutel niet gedacht worden, aangezien daartoe de sleutel *van het sterfhuis* gebruikt werd (zie E. van Zurk, *Codex Batavus* art. *Cessie*); evenmin aan een sleutel met een kring in het benedeneinde (*in kruuske kaai*), als een beveiligingsmiddel tegen beheksing bij de oude Friezen in gebruik (R. Posthumus, *Eenige Friesche, bijgeloovige meeningen en gebruiken*, in den *Nieuwen Frieschen Volks-Almanak* voor het jaar 1858, bl. 63), aangezien onze sleutel van een ander maaksel is; doch iets anders is het nederleggen van een sleutel in het graf van een afgestorven priester, gelijk, volgens van Cuijck (*Brieven over Texel en de nabijgelegen Eilanden* enz. door J. G. van Oldenbarnevelt, genaamd Tullingh, bl. 28), oudtijds plaats vond, „*tot een teeken*” zooals

hij schrijft, *„van hunne getrouwheid aan den Godsdienst.”* Heeft zulks werkelijk plaats gevonden dan zou onze sleutel wel tot zoodanig einde bestemd hebben kunnen zijn, aangezien in zoodanig geval de *vorm* van een sleutel voldoende geacht kon worden en de geschiktheid tot het sluiten of openen van een slot geen vereischte was. Ook kan hier nog aan een ander gebruik van den blooten sleutelvorm gedacht worden. Het is bekend dat nog heden ten dage — in weerwil dat het symbolen-sijsteem der ouden zoo goed als vernietigd is — de vorsten er een dienstdoend personeel op nahouden, in den regel uit hoog adelijke personen bestaande, die gehouden zijn de wacht te houden bij de kamerdeur van het vertrek, waarin de vorst zich ophoudt of b. v. audientie verleent, en welker waardigheid wordt aangewezen door het dragen van een gouden of vergulden sleutel op zeker ligchaamsdeel, en daarom is bij het onderzoek van het gebruik, ’t welk oudtijds van onzen sleutel wel gemaakt kan zijn, bij ons de vraag gerezen, of de oude Hertogen of Graven of wel andere potentaten ook niet zoodanige personaadjes in dienst kunnen hebben gehad, wier waardigheid door het dragen van een sleutel van minder allooi — want het goud was toen zoo overvloedig niet als thans, nu het op zoo verbazende wijze vermenigvuldigd is — werd aangewezen? En aan deze vraag knoopt zich nog eene andere en wel deze vast. Dr. Halbertsma (*De Ring van Epe* in *Overijss. Alman. voor Oudheden en Letteren*, 1849) heeft geleerd en met bewijzen gestaafd, dat ringen in de heldeneeuw der Germanen als ridderorden dienden, met welke de aanvoerders van partijgangers of krijgsoversten hunne strijdgenooten beloonden en vereerden tevens; dat er pantsers van gevallen helden zijn opgegraven waarvan het borstdeel met daaraan hangende ringen, als ridderorden, versierd waren. Welnu, kunnen onze sleutels ook niet tot soortgelijk gebruik, b. v. als blijk van getrouwheid, gediend hebben? Wij weten nog zoo weinig van de huishouding en de gebruiken der Ouden! Ook hier moeten wij ons met gissingen tevreden stellen.

Nog eene laatste en korte opmerking — en daarmede laten wij onze merkwaardige sleutels voor goed bij de overige oudheden uit de wierden rusten — zij is deze. In het oude strafregt is het *„Richten met sleutel”* bekend, „dat is” zegt Prof. de Rhoer (*Onderzoek over de halsstraffen der Germanen*, in de werken van het Gron. Genootsch. Pro Exolendo Jure Patrio, Dl. IV., St. 1, bl. 7), „eenen *sleutel* der tonge in

te branden." Zou bij zoodanige strafoefening onze sleutel ook van dienst hebben kunnen zijn of daarvoor bestemd zijn geweest? [1]) Wij vragen dit hier ten slotte, omdat wij noch den ouderdom noch het gebruik dat van onzen sleutel gemaakt zal zijn met eenige zekerheid of waarschijnlijkheid zelfs kunnen bepalen; alleen dit blijkt uit zijn maaksel duidelijk dat hij zeer oud moet zijn en niet tot het openen of sluiten van een slot, hoe ook gemaakt of zamengesteld, gediend kan hebben, zooals ons door twee vermaarde slotenmakers verzekerd is geworden; en het schijnt ons daarom toe, dat hij bij onze voorouders de eene of andere symbolische rol gespeeld zal hebben, „want," schrijft dr. Halbertsma (*De Ring van Epe*, in *Overijss. Alman. voor Oudh. en Letteren*, 1849, bl. 286) te regt, „tot in de kleinste bijzonderheden toe, was alles bij onze voorvaderen symbool." Mogt de eene of andere oudheidkundige over deze oude sleutels en het gebruik, waartoe zij gediend zullen hebben, meer licht kunnen verspreiden, dan ons gegeven is, niets zal ons aangenamer zijn.

Warfum, den 22 Aug. 1870.

---

[1]) Vruchteloos hebben wij meenig werk over het oude Strafregt doorbladerd en getracht iets naders omtrent deze straf te weten te komen. Wel hebben wij daarbij kennis gemaakt met andere straffen, zoo als het doorboren der tong, het brandmerken op wang en voorhoofd, het uitsteken der oogen, het „splitsneuten" enz. enz., doch van het inbranden van de tong door middel van een sleutel vonden wij geene melding gemaakt. Welligt was het eene straf op laster, valschen eed of iets soortgelijks bepaald.

Punterbrug, Weerdenbras.

Dat wechgelt tho punterbrugge mit een acker vpt oesten van de brugge neffens een verendel wardels heft gehuijrt Lubbert van den ham een jaer lanck, angaende Michaelis anno LXXXV voer XIX daler ende V stuuer. — Des Weerdebras borchstede hanget noch in rechten. [1])

---

[1]) Stadsrekening 1586, bl. 83.

OUDE AANTEEKENINGEN

OVER

HEKSEN-PROCESSEN

IN DE

OMMELANDEN EN HET OLDAMBT.

In mijn bezit is een H. S. uit het laatst van de 16de of het eerst van de 17de eeuw, fraai met eene duitsche letter geschreven, met geteekende, roode initialen en allerlei versieringen. Het is, blijkens eene aanteekening, eerst in bezit geweest van HIDDO JENSEMA en later van J. D. HUNINGHA, van Oostwold, en bevat de volgende stukken:

1. Een dijkbrief van Humsterland van *Dinxedaghes nae sunte Gregorius* 1501, dien ik elders niet aantrof [1].
2. Het nieuwe landrecht van wondinge of het verbond tusschen Stad en Lande op *sunte Pulsiens* (Pontiaans) avond 1448. [2]
3. *Die nie wilkoeren diemen die viftien puncten hiet* van 1467 *in der weke nae sunte Pontiaen.*
4. *Jtem van schuttinghe.*
5. *Statuta hec in Langewoldt* 1282 *die Marci et Marcelliani martirum.* [3]
6. *Vier dinghen daer die landtheere den lantsate mit recht om verdriuen mach.*

---

[1]) Een ouder dijkrecht van Humsterland is uitgegeven door Prof. de Rhoer in de werken van P. E. J. P., Anal. IIIe deel.

[2]) Verg. Richthofen, *Fr. Rechtsq.* S. 315.

[3]) Verg. Richthofen, S. 369 en P. E. J. P., I, Anal.

7. *Van die Kerck rechten.* 1531, *donderdach nae Luciae virginis.*
8. *Statua hec in Vredewolt.* [1]).
9. *Nie tracktaten ghemaket toe Covorden.* (13 *May* 1530).
10. *Om tho weten honsinghe ende fiwelinghe landes willekoeren etc: ende woe alle erffenisse daer sal vallen.*
11. *Jtem hier beghinnen alle-die privileygen daer die stadt van Gronijngen heuet ouer den landen tusschen der Eemse ende der Lauwersche. Ende anders hebben sie nien dan naebesⁿ.* 1482 *inder weken nae Pynxteren.*
12. *Hoe dat men naerkoep bereeden sall.* 1527 op *dinxdach na sunte victoris dach.*
13. *Noet loesinghe inde Oesterlandingen,* eodem dato.
14. *Noet loesinghe inden westersydt des deeps.* 1525 *vp dach Crispini et Crispiniani martirum.*
15. Verschillende *Copiae* uit het ordelboek, vooral over *Luterianen* en *wederghedoepten.*
16. *Verdrach van de heerlose knechten,* etc.
17. *Vant bier tappen onder myssen.*
18. *Van Oeuelganck tdoen.* (1447).
19. Verschillende aanteekeningen over heksenprocessen.
20. *Noch van die heerloese knechten.* (1548).
21. *Mandement van die heydenen 't straffen.* (1548).
22. *Mandement van Menno Symensen ende Dauidt Jorys ende Wedergedoepten ende Sweertgheesten, etc.* (1549).
23. Eene verzegeling verleden voor *Rempt Jensema Grietman in Hummerse* van 1479, *des vrydages voer sunte Thomas apostel,* houdende overdracht *den Oester Zylvesten van ffredewolt toe Oxwerder zyl* van *den soeden ende notticheyt der eerden van een gras landes* etc.

   De genoemde Grietman JENSEMA kan een voorzaat geweest zijn van den vroegeren eigenaar van het H. S.
24. *Ordel* van *Borgemeisteren ende raedt in Gronyngen* van 1519 *Vrydaghes nae exaltationis crucis,* over het even bedoeld gras land.

Op dit alles volgen nog eenige aanteekeningen en ook kleine rijmen, zoo als het schijnt, eenigszins later geschreven.

Veel is er onder dit alles, dat der vergetelheid verdient ontrukt te worden. Bijzonder trok echter mijn aandacht, hetgeen boven onder no. 19 is opgegeven. Weinig toch is er over heksenprocessen is deze provincie bekend. Het-

[1]) Zie Richthofen, S. 377. P. E. J. P., IV, I, Anal.

geen door den Heer archivaris, Mr. H. O. Feith is medegedeeld in de *Bijdragen voor Vaderlandsche geschiedenis en Oudheidkunde, verzameld en uitgegeven door Mr. Is: An: Nijhoff, Nieuwe reeks, 1e deel*, bl. 43 en volgende, schijnt alles te zijn wat tot nu toe daarvan gevonden werd.

Ik acht het daarom niet overbodig de bedoelde oude aanteekeningen mede te deelen. Men zal bespeuren, dat zij ten deele met het door den Heer Feith medegedeelde in betrekking staan.

Tot inleiding kan ook voor deze aanteekeningen dienen, wat de Heer Feith aan zijne mededeelingen heeft doen voorafgaan.

Enkele verklaringen van woorden heb ik aan den voet der bladzijden geplaatst. Mocht iemand ze overbodig vinden, hij denke aan het bekende: *Superflua non nocent.*

Ik heb mij in spelling en interpunctie geen de minste afwijking van het H. S. veroorloofd.

NOTA. Desse gruwelijcke dinghen naebesn woe dat die sint obenbaar gheworden aller ersten in den Dam, als toe weten van die toeuenarsen. Die doer die verhengenis goedes almachtigh nit langher wolde verhoelen wesen. Dan dat die boesheit ghestraffet solde worden.

ANNO MVc ende XLVII. Doe is gheboert in den Dam in een huys daer die boese viant wonderlyck ghebeer in maekede, mit stienen toe smyten Ende oeck mit allerleye dingen. Ende den smyter worde niet ghesien. Soe daer wonder segghen van ghewest is in al den Dam. Alsoe dat die man int huys ghebarget en was. Ende mit oeck syn wyff die welcke een toevenarse was. Dan alsmen seyde sie soldet in drie jaren niet gedaen hebben. Ende solde een gueden infal gekregen hebben om hoer levent toe beteren. Soe is dat recht daartoe gheoersaket geworden om dat wijff an toe tasten. Welcke gheschien is. Ende dit voers: wyff hefft voertmeer besecht [1]). Ende voert die eene den anderen tot eenen Summa als naebesn

OMTRENT Midvasten sint gheuanghen gewest in den Dam ende oeck in Farmsum IIII toevenarsen. Die welcke

---

[1]) = meer anderen als touenaressen aangeduid, natuurlijk na gepijnigd te zijn.

wonderlycke dinghen bedreuen hadden. Ende worden ghebrant. [1])

ENDE OECK. Soe is daer een toeuenar man gheuangen Aepke Mellens ghenaempt, die welcke wal twe hondert ryders des jaers hadde soe men seede. [2]) Ende die IIII vrouwen voers: weren daer op ghestoruen, [3]) dat Aepke voers: hoer hoeftheer was. Dan alsmen Aepken voers: pynigen solde Ende op den ledder wolde binden om toe pynighen, worde hem van die boese viant den hals toe broecken. Ende dat lycham worde verbrant tot puluer.

DAER VOERT NAE. Tusschen paeschen ende pinxteren sint tot Warffum ende by den Dam noch drie toeuenarsen ghebrant. Die welcke doe oeck wonder dinghen beleeden ghedaen toe hebben. Daer men sick wal voer sieghenen [4]) mach.

NOCH TUSSCHEN paeschen ende pinxteren toe Godlinse twe toeuenarsen ghebrant, die welcke oeck voel quaedes bedreuen hadden.

ENDE TOE BIERUM worde een toeuenarse ghebrant. Ende men seede destijdes dat die matroensche was van alle dysse voers: touenarsen. Ende soldet den anderen denseluen boesheyt ghelcert hebben.

ENDE DAER VOERT NAE Omtrent tyne daeghen nae pinxter doe worden toe Midwolde in Vredewolt twee toeuenarsen ghebrant. Ende als men sie solde wtleiden om op de waeghen toe brenghen, soe heuet die eene ghevraget. Is dat die waeghen daer wij op soelen. Is hoer gheantwort yae. Mitter daet heuet oer die bose viant den hals toe broken.

CORTS DAER NAE. Des vrijdaghes nachtes nae Sacramenti doe brack die boese viant een toeuenarse den hals op den Nyen oerth inden venckenisse. [5]) Ende worde tot puluer verbrant.

CORTS DAER NA. Toe Dyke in petersbueren des maendaghes voer sunte peter vnde pauwel apostolen worden daer drie toeuenarsen ghebrant, die soe voele quaedes bedreuen hadden, alsmen in een halue arckes poppyr [6]) bescriuen conde op beyde syden.

---

[1]) = verbrand. [2]) Dus, vermogend was.

[3]) Hadden tot haren dood volgehouden.

[4]) *Zegenen*. Waar tegen men zich wel met het teeken des kruises wapenen mag.

[5]) Gevangenis. [6]) Een half vel papier.

Des dinxdages voer Sunte Margareten dach doe liet Joncker Cristoffer van Eeusum woenende op den Nyenoert toe Midwolde 1 toeuenarse verbarnen by dat ander [1]) gherichte.

Noch hevet Johan ten Holte ende Lucas Clant een man doen verbarnen die welcke mitteen onredelicken creatueren had hat tdoen. Actum des saterdages voer S. Jacob apoll:

Noch des Wonsdaghes nae sunte peter vinckel: een toeuenarse in peters bueren ghebarnt. Die welcke oeck voel boesheyt belyde ghedaen toe hebben. Ende heuet oeck meer toeuenarsen besecht dat wonder is soemen secht.

Daer nae Des saterdaghes voer sunte Laurentsdach doe liet Aepke Onstema een stien messeler barnen op Suerdyckster Vtderdyck die welcke Hansken hiete. Ende was een toeuenar wonende toe Liens inde marne. Ende hie plach altoes een werck by de summe antoeniemen Ende conde soe voele vermesselen allene alsmen miende, als hem 11 of 111 kalck maekers konden an draeghen by oeren hals. Dan hy hadde onseenlycke hulpe. Oeck alsmen seede soe waer he eens int huys ghearbeyt hadde Daer hadde he alle jaeren sicken tyenst [2]) wt Ende dat doer des duwels kunst.

Daer nae Op Sunte Bartholomeus auent liet joncker Cristoffer van Eeusum wonende op den Nyenoert thoe midwolde een touenarse verbarnen Bauwe rummers ghenaempt. Die welcke een matroensche was van den boesheyt voers: soemen siede. Ende hadt oeck soe voel boesheyt belyet gedaen toe hebben, daer syck een yder kersten mensche wal voer sieghenen mach. Als van menschen doet toe toueren, ende oeck voele beesten. Ende dat koeren wth den velde ghetouert. Ende oeck noch meer touenarsen besecht als dat gherucht daer van ouer al is.

Ende daer nae Anno XLVIII. Doe heuet ghrasciert Want Anno XLVII weren daer soe voele besecht dat die eene den andren heuet bescaempt (soe men secht). Want daer weren op ytlycke plaetsen lueden besecht die niet ghenomet wolden wesen.

Dan Anno vyfftich Omtrent Sunte Jacob doe liet

[1]) Hier staat werkelijk *ander*. Welk gericht daardoor bedoeld wordt is mij nog niet gebleken.

[2]) Waarschijnlijk *cijns*.

Egbert Bywema ende Eeue heckema Grietmans van Langhewoldt een Toeuenarse vanghen die welcke hoer selwes vermeldet, seggende, sie niet salich konde worden Alier sie hoer recht byr ontfanghen hadde. Ende sie is daer op ghepynighet. Ende heuet beleden sulx toe wesen, ende oeck voele quades hadde bedreuen mit toeueren, welcke men niet al solde gheloeuen. Ende up auende onser lieuer vrouwen hemeluaert worde sie toe Sybalde bueren tot puluer verbrant.

Ende Disse voers: persoen heuet oeck hoer eygen dochter besecht. Ende oeck hoer dochters kint dat welcke een maytien is van tien (off van elue) jaren, soe men secht. Ende hoer dochter is gheuanghen tot Eeue heckema huys. Ende die dochters man is oeck besecht. Ende is voerloepich [1]) gheworden. Dat welcke een quaet teyken is, op sijn sydt, daer voele quaedes wt wort presumeert.

Eodem Anno MV^c ende LII, wort in Hummerke een Touenarsche ghebrant op den Vterdyck int noerdtoesten van Ackema huys effen die Campen ouer, de welcke was ghenamet Katherina toe Mensema, die welcke daer was wonende, die welcke belyde dat die boese viant die duuel hoer selffs hadde gheleert ende oeck mit hoer gheboleert. Die viant was ghenamet Rachger altoes komende bij hoer als een jonck schipgheselle. Ende se heuet noch ytlycken meer besecht, soe ick hope die hoer loen soelen cryghen nae hoer verdiensten. Ende destydes weren Grietmans in hummerselant Balle hummersma ende Audt Sybrants. Ende dysse voers: Katharina starff in gueden berouwe. Actum op onser hoechste lieuer vrowen auent toe vierhochtyden Anno voers:

Anno (etc:) LII Doe waren daer twe mannen gheuangen in hummerse, die welcke besecht weren van touerie van Catherina toe Mensema voers, als namentlycken Grote Gheert toe barwert, Pabe tritsinga meyer, ende Walle toe kenwert Jouke tyaersema meijer. Ende Catherina voers: was daerop gestoruen dat sye beyde toeuenars waren. Ende men soldet Wallen voers: wal mit een simpelheit affgeuraghet hebben. Oeck sede hie wal soe voel daer ghenoech wt tmarken was. Ende soe het scheen hadden sy guede vrunden by den brede. Onder allen die Grietmannen wort geboden van Stadtholder ende hoefftmannen van wegen Roem:

[1]) = voortvluchtig.

Keyserlyke Mat: bij de hogeste straffinge men solde hoer ansien des breffs, los vrij ende leedich laten gaen ongepyniget, sunder enich letsel an toe doen. Oeck disse Gheert voers: hadde lange dat gerucht gehat. Ende vake wast hem verweten. Ende niewarlc [1]) en wordet van hem mitten rechte verdedinget. Daeromme wast een quade suspitie toe hebben. NOTA, die Copie van den Heren Mandaet hyr nae volgende van woert tot woerde alliens inholdende.

Wy Stadtholder ende hoefftmannen der Stadt ende Ommelanden van Gronyngen van wegen Roem: Keyz: Mat: als hertoch van brabant Grave van hollant ende erffhere der Stadt ende Ommelanden voers: etc. Gebeden jw ondergescr: van wegen Roem: Keyz: Mat: by ongenade ende hoechste straffinge Keiz: Mat: gy van stonden aen sonder enich vertoch soedane gheuangen als ghy inder hechte sittende hebben Inden gy geen vorder stofft offte materien hebben, dan gy onlanxsleden voer ons gebracht hebben, wederomme wter ghevanghenscap vry los ledich ende loes vntslaen. Ende ouer al sonder ennich letsell offte hindernissen hoer aen tdoen laten passieren, vnde dat ghy onsen meyninghe offte laeste affgescheit niet achtervolget hebben, holden wy tot ghelegener tyt aen ons bedencken, Dan oft ghy noch enich stoff offte materie hadden den geuangen voergeroert aen ruerende ons tkennen gheuen, om mitten andren toe communiceren. Den boeden gheuet den brieff weder by pene voergesc: Gescr: opten XVIIden dach decembris Ao. LII.

ANNO XVc ENDE LIII, Op sunte Anthonis auent. Als opten XVIden dach in Januario doe worde een Touener gebrant toe Ezinghe in Middaegerlandt Bartolt scroer genaempt een brabander geboren. Die welcke sick onderwant, dat hie conde sien, soe we dat toueren conde. Onder allen soe hadde he eenen besecht Wibbe Cornelys geheten mit sin huisfrov, Suttema meyer toe Ezinge wonende naest by Suttema huis op de Olde dyck Grote Gheerts broer in hummerze. Die welcke tegens den ander gheset worden op hoer lyff. Ende disse voers: Bartoldt hadde gesecht dat Cornilys voers: Anna Zuttema Audt bauwema huisfrov betouert hadde. Soe dat se van een doet geboren kint gescheiden was. Ach-

---

[1]) Sic! Zou 'tniet beteekenen, *nieuwelings* of *op nieuw*? Ik heb het woord *nijwerk* (de laatste lettergreep zacht, zonder drukking op de *e* uitgesproken) dikwijls in Bellingwolde en Vriescheloo voor *onlangs*, *nieuwelings*, hooren bezigen.

ter nae belyde desse voers: Bartoldt dat hie dat selffs in allen gedaen hadde. Ende seyde oeck hie en wiste van hoer anders niet dan guet. Ende desgelicks oeck van desin hummerze grote Gheert toe barwert, dan wes he gesecht hadde, dat weer geschien van haet vnde nyt. Ende is daer op gestorven seggende Dat daer noch ytlicken Touenars ende Touenarsen waren in de Marne woenachtich. Ende wall drie off viere onder Onno Tamminge recht. Ende oeck in ytlike ander rechten inde Marne voers: Ende destydes waren rechters toe Ezinge voergeschr: Cornelys allersma van syn eygen wegen ende Johan Hiddinge van wegen Allert Clant thoe Gronyngen wonende by den vismarket. Godt den heere moet aldinck ten besten voegen. Ende hyr mede heuet het een tijdt lanck ghececieert.

Summa Dat in Gronyngerlandt sint gebrant XXVI Touenars ende touenarsen in desse souen jaren voers: Godt geuet dat disse voers: die laesten moeten wesen. Soe dat die boesheyt des duwels een endt mocht hebben.

Anno XV^c ende LIIII op sunte Bonifatius dach als op den vyffden dach Juny. Doe worden daer twe Touenarsen verbrant in dat olde ampt. Die eene was een jonge maget. Ende die ander was een olde vrouwe, ende den brack die duwel den hals inde stock, [1]) ende die olde vrowe was seer rykelick [2]) Ende die maghet belyde dat die olde vrouwe hoer sulcx gelert hadde ende hoer an die duwellerye gebrocht hadt. Ende men secht dat sie vole quaets bedreuen hadden. Ende oeck hebben se meer Touenarsen besecht. Ende die Ampt- man int oltde ampt ydsonts [3]) is Warnier Jarges, Coppen Jarges halffbroder.

Anno XLVII was daer een geuangen wt dat caspel van Zuethorm Elysabet micheels genoempt. Ende hoer moeder was in verleden tyden om Touerie van dat leuent gebracht van den Droste toe Couerden, alsmen destydes seede. Ende desse voors: Lysabet als se gepiniget worde, belede se dat se ytlycke koeyen ter doet getoeuert hadde, als nametlicken Bronger brongersma toe Zuethorm eenen koe ende oeck noch voele meer koyen toe Zuedthorm, Ende oeck op andere plaetsen. Men ginck dat an den lueden beuragen den de koyen affgetoeuert weren, omme die waerheit toe weten van den hare van die koeyen voers: Ende het worde in alle maneren alsoe beuonden mitter waerheit als sie beleden hadde.

---

[1]) Hier *gevangenis*. [2]) Vermogend. [3]) Thans.

Ende daertoe Soe hadde sie voele besecht in Suethorm Ende oeck in Nordhorm, ytlycke in Suethorm die oeck alseer ryck van erffen ende guederen weren Ende syck een part [1]) voele lieten duncken ende voel wolden wesen. Die welcke quanswys geen naem mosten hebben. Nochtans by die belydinge weren wal VI ofte VII mannen, [2]) Als namentlick heer Peter van Vlitsinge vicarius toe Nye kercke als een notarius, heer Egbertus pastoer ende commissarius toe Nye kercke, heer Berent pastoer toe Suethorm-ende Egbert bywema toe Faen mit meer andere guede mannen. Ende oeck desgelickes ytlicke besecht in Northormer caspel die oeck wal gelandet ende geguedet weren (conclusio). Dat die ryken die welcke men niet noemen moet Of dat recht, of die Rechters der lueden hoer eere toe bescarmen hebben dese voers: Elysabet Micheels weder laten gaen. Ende hoer kostpenningen [3]) hoech ende seer duer laten betalen. Welck die vrunden lieuer deden dan nae hoer belydinge tlaten bernen, ende destydes weren Grietmans in Langewolt Rumpt hekema ende Ipe hayema vpt sandt. Daer om canmen mercken ende verstaen hoe dat die rycken den middelmaten ende oeck den armen mitten voers: voermaldyde seckte van toeuerien besecht ende oeck besmet hefft doen bescarmen. Want desse Lysabet voerges: sat oeck op een groet Aedwerder landt ende molck wal dartich koyen Ende hilt oeck voel schone peerden nae aduenant Ende was oeck besecht opsoe voele plaetsen vanden anderen touenarsen voer hen gebrant, Ende storuen daer oeck vp dat Lysabet voers: een toeuenarse were, want se in allen oeck sulx selffs bekant stonde in allen maneren als voers:

Ende daer mede soe ist een weinich ghecescieert in gans Gronyngerlandt, soe dat daer niemant meer is angetast of oeck eenich meer justitie van ghedaen, Alhoewal dat sie besecht waren, Ende in quade suspitie stonden. Dat welck Godt almachtich moet gheclagen wesen. Alst den heere beleuet macht anders ghewendet worden.

Noch Anno XLVII soe is daer noch een Touenarse gewest toe Wasinge huys [4]) Fenne Jacobs genaempt Die

---

[1]) *Een part* d. i. eenigen hunner.

[2]) Deze waren niet *besecht*, maar bij de belijdinge tegenwoordig.

[3]) Verteringskosten in de gevangenis, ook wel sluitgelden of sluitpenningen genaamd, omdat tegen betaling daarvan de gevangenis ontsloten werd.

[4]) Misschien het thans aan het Aduarderdiep bekende Waschhuis.

welcke dat veer hadde toe Wasinge huys Ende sie hadde man een oechge. Want sie mistede dat rechter oechge. Ende disse voers: Fenne was een tydt lanck geuangen toe Aedwert vp die poerte. Want daer was destydes een onnoesel jonghe wt die stadt Gronyngen of voer die Botteringe poerte wonende, die welcke Fennen voers: hadde nagesecht off belesen, dat sie een Melcken touenarse was. Ende die jonge knecht worde oeck venkelick ghenomen Ende jegen hoer gesettet. Ende destijts was daer een Redge toe Aedwert een borgher wt die stadt Gronyngen, die welcke Hermen Elborch was ghenoempt. Ende de Redge voers: hadde oeck man een oeghe, Ende mistede dat luchter oeghe. Soe machmen sien, woe dat rechte volck by den anderen compt (etc). Similis similem sibi querit. Disse voers: Fenne was starck van vrenden, als Egbert by groet stien tille [1]) dat was hoer broder. Ende se hadde oeck vrenden in Gronyngen wonende Ende oeck wal vyff wassen soenen, die al tot mannen gekomen weren. Die welcke al quemen toe Aedwert puchende ende snorckende. Ende wolden den onnoesel jonghe vant lieuent hebben, segghende dat Fenne voers: stelde hoer voet ende oeck den hals tyegens den jonghe hie solde sulx niet bewysen konnen. Ingenalle hie sulx niet doen en konde, solde hie sin hals verboert hebben. Ende die jonghe was seer cranck van vrenden, ende oeck arm van vrenden. Ende die Redge voers: liet Fennen pinigen mit een vossen start ende mit eenen flassen streeck. Seggende hie conde hoer niet aff pinighen. Dan men kan dencken dat die Redge daertoe worde becofft van Fenne vrenden. Dan die scarp Richter sede dat sie eene Touenarse were, want se hadde wal twe off drie tekenen an hoer, In allen wtwysende dat se sulx een was. Want die scarp richter in der saken veruaren [2]) was, soe he voele toe hoeffde [3]) ghestaen hadde. Segghende he wolde syn leuent daervoer stellen, dat se een Touenarse were. Sulx niet batende, hebben den jonghen ghedruwet toe pynigen, off he solde seggen he en wiste van Fenne anders niet dan guet. Soe die jonghe van dat puchen ende snorcken seer veruert worde, hebbende ghenen troest, dachte sulx heb ik wal toe doen. Seggende ick en weet van Fennen anders niet dan goet.

---

[1]) *Steentil*, denkelijk over het Aduarder diep.

[2]) Voor *ervaren*.

[3]) Bij het pijnigen van velen aan het hoofd gestaan had.

Daervp is Fenne quydt ghelaten (Notate misteria). Ende die onnoesel jonghe gestuept. [1]) Dat welck den boel seer verbarmde, [2]) seggende die jonghe schede groet onrecht, Dan he moste sulx doen doer heten des rechtes, o iniquus judex. Corts daer nae worden meer Touenarsen angetast in Petersbueren inde Marne, die alle gelyck beleden dat Fenne oeck een was, Ende sie haddent oeck die Touerie van Fennen geleert, Seggende oeck woe sie van Fennen voers: daertoe weren gedrongen omme die boesheit toe leeren. Ende oeck gaff oer Fenne voers: die eene desdages toe loen VI Gronynger pennyngen, ende die ander eenen magerman [3]) daerna se voele boesheyt deden. Sulx die vrenden horende, seyden se Fenne solde hoer in Petersbueren toe Dyke wal ontsculdigen. Man die daer niet en quam dat was Fenne, Dan sie toech nae Winsum in alle manieren off sie hoer verdedingen wolde, Ende toe Winsum comende wystmen niet waer Fenne vs: stoef off vloech. Ende die anderen storuen daervp woe dat fenne voers: een Matroensche was van alle ander Touenarsen. Alst die heere beleuet macht anders ghewendet worden.

Anno LVII omtrent sunte Bartolomeus doe worde ten Dam een Touenarse verbrant die welcke belyde voel quades gedaen toe hebben. Ende heuet oeck voele meer ander lueden besecht van Touerye.

Anno etc. LVII, omtrent onse hoegheste l. vrouwe, Doe worde een Touenarse gebrant ten Dam die destydes heer Rumbert [4]) oeck besede van toueryе, Ende oeck voele meer ander touenarse besede, Ende belede oeck dat se selffs voele quades hadde bedreuen oeck seggende als sie die boesheyt toe rugge stellede Alsdan liet de boese viant hoer niet ongemoyt off sie moste sulx weder anheffen ende plegen. Ende als disse voers: persoen wtgevoert worde omme hoer justitie toe ontfanghen, Soe is heer Rumbert by sie gekomen ende meende sich tegens hoer toe entsculdigen seggende sie solde hoer salicheyt bedencken want sie hem quadelicken sulx ouer gesecht hadde, Antworde sie heer

---

[1]) Gegeesseld.

[2]) Den grooten hoop medelijden inboezemde.

[3]) *Magerman*, soort van munt.

[4]) Zeker dezelfde Rombertus Bouwsema, priester te Uitwierde, van wiens vervolging wegens toverij de heer Feith verslag geeft in het a. w. bl. 48 en vv.

Rummert solde wt hoer oghen gaen Ende maken hoer gheen verstoringe, soe sie sick nv mit Godt bekummert hadde. Ende wes sie van hem gesecht mochte hebben daer wolde sie op steruen. Want in alle plaetzen daer sie hoer Dansen ende ffest geholden hadde, daer was heer Rumbert altoes by an ende over gewest. Ende desgelyckes heuet sie oeck Fenne toe Wasinghe weder besecht.

Anno (etc:) LVII den III Juny Doe worden twe touenarsen tho Wthuysen verbrant die welcke beleden dat sie voel quades hadden bedreuen, Ende hebben noch voel meer ander Touenarsen besecht, die mit hoer altoes int reiment [1]) weren gewest. Alst die heere beleuet mocht anders gewent worden.

Nooh Anno LVII Den VIII Juny doe worden toe wthuysen noch verbrant Twe Touenarsen, die welcke beleden dat se voel quades hadden bedreuen, Als van menschen Ende oeck beesten. Oeck als men secht sie solden hebben belyet woe dat sie hadden een Creatuer soe groet als een Vret dat welck hoer botter vnde melck is toe voerende Die duwel in sulcken schin. Welck dier off Vret sy de name geuen ende noemen dat Syertien ende wen dat sie dat dier gebrucken willen soe roepen sy dan Syertien, Syertien ende dan soe komtet ende sie gebrukent dan nae hoer maniere wes in allen sie dan toe doen hebben. Alst die heere almachtich beleuet die kant in allen anders versien ende tot een guedt endt wenden. Mar wy moeten Godt den heere omme syne Gratie altoes bidden.

Ende heere Jtens toe Olden Zyll is Redge gewest toe Wthuysen soe disse vier Touenarsen voers: worden verbrant.

Eodem Anno den VIII July worde noch Eene Touenarse gebrant thoe Sauwert die welcke oeck belyde dat se voele boese stucken mede hadde helpen bedryven. Vnde oeck altoes mit den boesen vyant hadde geboeleert.

Summe summarum in allen verbrant XXXV.

---

[1]) Voor *regiment;* en dit zal de vereeniging van touenaars, vooral bij den heksendans, aanduiden.

GESCHIEDKUNDIGE AANTEEKENINGEN

OVER DE

KRIJGSBEDRIJVEN

IN EN NABIJ GRONINGEN, VAN 1566—1581.

De volgende aanteekeningen, op zes bladzijden in folio geschreven, werden mij door den heer L. U. Rengers van Naerssen, te Groningen, gaarne ten gebruike afgestaan.

Wie de schrijver van dit kronijkje is, blijkt niet; dat hij heimelijk tot der Staten partij behoorde schijnt mij echter niet twijfelachtig. Is van 't geen hij opteekende veel van elders reeds bekend, veel treft men daarentegen aan, waarvan dit niet kan worden gezegd. Daar alle bijzonderheden, die den maatschappelijken toestand, gedurende den worstelstrijd onzer vaderen tegen vreemde overheersching, nader kunnen doen kennen, den nazaat welkom moeten zijn, zal hare opname in dit tijdschrift, naar ik vertrouw, nog wel der moeite waard geacht worden.

Anno 1566.

14 Februarij was daer een groot water, also dat het buiten Draepoorte an die houen ende in die huisen ginck ende ittelicke beesten verdroncken.

24 Augusti broken sij die beelden in Hollant wt die kercke, oock t' Antwerpen ende ander plaetsen meer.

12 September broken sij die beelden in die minnebroeder kercke to Groningen.

22 September preeckten sij in die minnebroederkercke.

23 September is Barelt Bruins, een borger kindt, opt marckt sijn hoofft affgeslagen.

Anno 1567.

4 Maij hebben die Hollanders een schip mit volck gecregen; t' had een kercke in Zeelant dispoliert, en, to Harlingen gecregen, to Lewarden gesonden an mijn E. H. van Arenberch.

21 Aprill die Prins verstaen hebbende wat in Spangien gesloten was en t selfde Egmont gewaerschout hebbende, is hij na Duitslant gereijst.

25 Aprill leegen daer knechten voor Amsterdam ende daer wt gespiseget, ende vooren die heer van brederooden knechten die toogen na Zeelant, ende mijn heer van Megens knechten toogen weder in haer leger ende worden oock wt Amsterdam gespiseget voor gelt.

3 Maij is een brieff wt den Houe gesonden dat men die minnebroeder kerke weder maecken solde.

5 Maij sijn daer itlicke knechten in Amsterdam gelaten ende sommige na Deuenter gesonden mit schepen.

4 Junij quamen die ouerlander knechten in Groningen ende des naemiddachs quam die Statholder Arensberch; nae den 9e dach Arensberch na Lewerden.

2 Junij worde Reijnt Alberda wtgelecht.

11 Junij — Jan Barenda off Fockens, Meester Assuerus, Conradus Johannes Smorrijs, schoelmeester.

14 Junij worde die profande in die stadt gesett, dat speck t' ℔ 2 stv. 2 plack, die botter wt der tonne t' pont 2 stv., bij die giffte 3 stv.; die scheferhaek van die schapen t' ℔ 2 stv; de wijn die quart 4 gr. stv.

21 Junij worde die galge op het fischmarck s' nachts opgerichtet.

3 Julij werde een pardon off miskûr van Madam dy parma vant Stadthuis affgelesen.

22 Augusti wert Duc D'albe to bruissel eerlicken angehaelt.

2 September quamen die borger to hoope om dat sij wolden brieuen to houe senden, om dat sij die knechten quijt mochten worden, ende die borger quamen ouereen, dat sij geen schattingen geuen wolden, om dat die kercke to broocken was, seeden wel se to broken had sol se weder maecken laeten.

In die selue maent hebben die muizen boonen in die

eerde begrauen offt ingebracht, also dat men hyr en daer tonnen, oock $1/2$ tonnen, oock mudden wt der eerden gecregen en to wthuisen was een huisman die 3 tonne boonen wt der eerden gecregen heefft.

9 September werden die Grauen van Egmont ende Hoorn van Duc D'albe geuangen ende sij werden nae Gent op het casteel genoert.

22 September quam Gruisbeeck in Groningen, in plaetse van Arenberch Statholder.

Anno 68.

24 April nam graeff Lodewijck Wedde in ende daernae den Dam, ende ontboot die hoouelingen ende eijgen aruen tot sich; den 16e Meij sonden sij brieuen an alle kaspels om bijstant to grauen op den zijl, ende beginden daer to schansen bij den brant, also dat so veele buiren gecomen, daer G. Lodewijck voor gruwelde ende lietse een part weder om trecken nae huijs.

17 October is D'antwerps casteel begonnen.

Den lesten Decemb. vertrock Madam de Parma wt dese landen ende corts daer nae deede Duc D'albe veel volcks vangen, die die predicanten gehoort off die wapenen angenomen hadden.

24 May toech die G. van Arenberch na G. Lodewijck na Winschoten, alwaer Arenberch doot bleeff ende 6 stucken geschut (die hij mit wt Groningen genomen had) die creech G. Lodewijck.

25 May quamen die G. van Megens volck in Groningen, ende Jacob Huizingen volck toech na Lewerden.

24 Junij quam G. Lodewijck mit 23 veendel knechten to Hogerbrugge ende to Selwert ende haelden itlicke ossen daerin ende stelde sijn geschut op die steentilpijpe na die stadt, alwaer zij 14 dagen bleuen.

1 Julij dede Duc D'albe de heeren van Batenborch met 16 edelen to brussel onthalsen.

5 Julij de G. van Egmont en Hoorn.

15 Julij quam Duc D'albe in Groningen ende tooch sonder eten off drincken mit sijn knechten door na Selwert en Hogerbrugge ende sloegen al doot wat daer was, ende toogen voort na Slochteren ende bleuen daer 2 nachten, des ander daachs sonde die stadt hem 5 stucken geschut nae; ende tooch een derden daechs met sijn heer nae Wedde ende bleeff des nachts aldaer, des 4e dages tooch hij van

Wedde mit all sin heer ende mit een bende swarte ruijter (d'ander mosten to Groningen blijuen) ende tooch ouer die burtange nae Jemmingen, daer hij Graeff Lodewijck sloech, ende creech daer mit die 6 stuck, die der Stadt Arenberch geleent hadde, noch 11 stucken — 7 metalen ende 4 iseser — daer bleeff Duc D'alba 3 dage liggen ende tooch doe weder nae Groningen.

Deese 17 stuck geschutt worden den 25e Augusti to samen naet hoff geuoert.

10 Septemb. is die G. van Buiren geuangen van Louen na Spangien geuoert.

In October tooch die Prins met ruiters ende knechten bij Stochem ouer die Mase, maer die duitsche gelt roepen als men sou vechten, beletten dat sij niet angrijpen costen, tooch so na Vranckrijck nae die Hugenoten.

Anno 1569.

13 Meert weert die Prince van Condé geuangen sijnde van Montesquijou verraderlijk doorschoten.

16 April doe is hijr to Groningen van den huijse affkondiget openbaer oorloch tusschen die Engelschen ende onse Co. Mat.

30 April doe quamen die Walen in die stadt ende die ouerlanders toogen wt die stadt, ende die walen gingen den 3e Vrijdach nae paeschen ende Sacrementsdach om die stadt, in plaetse van die schutten.

4 Maij doe worde van den huise affgepubliceert alle die geene die vande proclameerden eenich goet, huijs, landt, suluer ende alle tilber goederen, die haer mochten tocomen, solden het bij die commissaris Carr laten beschrijuen, so daer enich auer beuonden mocht worden solde so veel van sijn eijgen goet ontwent worden ende Co. Mat. vianden sijn; so daer oock emant van wiste dat emant van haer luiden etwas onder hadde, solde den darden penninck geuen, indien hij niet angeuen hadde.

Doe quam Harmen Barelts ende beclaechde Lubbert van Coeuerden, die hij schuldich was.

28 Maij doe worde mit die klocke affkundiget van die verstoruen luiden, dat sij off haer luider voorstanders solden to Hooue coomen ende aldaer sich van die geuserie des luiden to verdegenen, als Egbert Schatter, Hindrick Grawers, Arent Polter, Arent Tijmens, Moes Hindrick, Heijne Heijners, Sibrant van Metelen, Jan Valcke.

15 Junij worden die mannen afgehouwen, die in broer kercke om haer loon gearbeijt hadden als die stempinge daer wt gebracht, ende waren in die stadt arbeijt.

18 Junij doe worde die voorneemste borger opgelecht, dat sij solden d'een 100, d'ander 200, 300, 400, 500, 600, gulden geuen ende hooger niet, ende wisten niet off het sold tot die kercke to maecken wesen off niet.

6 Julij worde het pardon van den stadthuise affgelesen.

17 Julij quam bischop Johannes Knijff in Groningen.

20 Julij doe worden die houen ende huisen affgehouwen, daer het casteel buiten heerpoorte staen solde ende voort gemaeket, ende int Goorrecht, Drenthe, der junge boomen affgehouwen ende der sooden gestoken bij Adorp wt Jacop Hillebrants lant.

Anno. 70.

Doe werde dat roo cruise in sunte Mertens kercke op gerichtet nae de Vesper, doe hadde die bischop, beijde pastooren ende die pastoor ter A, die broeder monnick, die prior to Jacopinen ende itlicke priesters mit witte roeden in die handt ende toogen dat cruis gelijck mit touwen ouer ende.

1 en 2 dach nouembris was alderhilligen vloet.

Anno 71.

4 Junij doe formelde die bischop itlicke luiden.

24 Junij doe hebben die Hollanders onder Embden mit schepen geweest en hebben die seerouersschepen gecregen ende wel 300 sijn in Embden gebleuen ende geuangen genomen, ende 2 iacht zijn ontfaren in die zee, ende 57 geuangen sijn in d' Hollandsche schepen onder Embden opgehangen.

16 Julij doe mosten die borger die walen die cost geuen, 1—5—6—7—10—13—15 etlicke in huijs nemen.

Anno 72.

23 October doe worde die bischop to Groningen mit die processie ingehaelt als een bischop, want hij was een mael wtgetrocken naet Hoff om rekenschap van die cloostergoederen, die hij in genomen had.

Anno 74.

2 Julij hefft die grote commandeur een pardon laten

affleesen bij het wijnhuis in een gemach van 6 stijlen ende boeuen mit plancken ende bancken gemaeckt, daerop saten int midden Coronel op die rechte, die bischop op die lincker, die Luitenant ende 4 Hoofftmannen mit die 4 abten, Tesinge, Selwert, Oldenclooster bij den Dam en Rottum, ende bij den bischop Borgermeester en Raedt; t' gemach stont maer een dach, daernae affgebroken; des maendaechs tooch die Coronel mit luitenant, 2 hoofftmannen, 2 borgemeesters nae den Zijl, om die dijcken to beschouwen.

8 Nouemb. is pansers huis mit sijn nabershuisen gebrandt.

Anno 75.

2 Mei doe vertoonde Cornel sijn commission als en statholder, so lange als het Hoff belieffde.

9 Junij doe liet Coronel die heerpoerte affbreken ende het worde hem van die heeren van der Stadt verboden; dan hij ginck al euenwel sijn ganck ende die veerste oosterpoerte worde oeck affgebroken ende corts daernae die binnenste oock.

19 Julij liet Cornel een misse op t casteel doen ende schoot 2 mael aff met geschut ende had daer een gasterije op die plaats mit twe Jufferen, vrouwen, mannen, Geert Mepsche, luitenant, vrouw en kinderen.

12 Julij troude die Prins Madamme Charlotte de Montpensier, in den Briel.

17 Julij worde Asinge Entens die stadt ende lande verboden, omdat hij niet mede consenteeren off na Cornels begeerte to laten wolde. Daer na sende hij op den Ham, Jensema, Jan Mepsche itlicke knechten, omdat hij oock niet mede nae Cornels wille wilde doen, ende sij waren volmachten gecoren van de landen.

15 Octob. doe wol Cornel van der Stadt gelt hebben, dat hem affslagen worde.

23 October doe mosten die landen Cornel 6000 gl. in 6 weecken geuen.

Anno 76.

13 Januarij liet hij die landen weder ontbieden, ende solden die landen mit der stadt weder en eendracht maecken ende hadden die 4 dieners in alle caspelen wat sij doen wolden, off sij die 1000 gl. wolden alle weecke opbrengen off niet; sij seden wat hoer deputeerden deeden wolden zij na gaen, boden hem 600 gl. ende mosten hem 1000 gl. geuen ende loouen, 6 maent lanck, alle weecke.

Na S. Peter worde die raedtsheren gecoren, ende die coronel ende die bischop waren daerbij an.

5 Meert sterft die groote Commandeur to Bruissel.

6 Augusti quam die Cornel in die stadt ende hadde die landen opgedaget ende wolde 1000 gl. vande landen alle weecken hebben, dat die landen niet to laeten wollen, so sij die niet wolden doen wolde hij al die soldaten, die in westfrieslant waren, in de landen comen laten ende sonde die 4 hoofftmans dienaers in alle cloosteren ende caspelen, wat sij doen wolden, oder niet; sij sproken gelijck dat sij haere volmachten to houe hadden ende sij conden buiten haer niet consenteeren, ende Cornel tooch weder wt die stad Laurentini auont, ende sende op alle caspelen, cloosteren, edelluide huisen, ruiteren ende soldaten, die daer alle moetwille bedreuen.

23 Augusti cregen die deputeerden van de landen, die alhijr gestelt waren, als Sterckenborg, Sickinge, brieuen wt den Houe ende togen daermede na Lewerden an die Cornell, die sonde hir boden, om wt die huiser, cloosteren ende dorpen weder in die stadt to trecken.

28 Augusti der landen commissarissen quamen wederom van den Houe.

22 September quam die Cornel weder in die stadt ende hielt die Raedt voor dat sij hem van wege die Coninck op het nije sweren solden.

23 September heeft Mons de Hese, gouuerneur van Bruissel ende heer Glimes, met hulpe der gemeinte, die principaelste Heeren van de Staten, in den Raet vergadert sijnde, geuangen genomen.

1 October sterff bisschop Johannes Knijff tot Groningen.

20 October namen die Spangiaers Maestricht in, roofden, moorden ende ransonneerden sonder genade.

Den seluen dach quam Don Jan in Lutzenborch om gouuerneur te sijn van die Nederlanden.

4 Nouemb. was en furie van die Spangiaerts to Antwerpen.

8 Nouemb. wert to Gent die vrede gemaeckt.

8 Nouemb. quamen hijr brieuen wt het Hoff, dat die lantsaeten solden te huis comen bij lijff ende goet.

23 Nouemb. namen die soldaten Cornel geuangen.

15 Decemb. doe toogen die landen na Bruissel.

27 Decemb. doe quam die nije statholder, die Graue van Rennenburch in ebbingepoorte ende die soldaten wolden

hem niet inlaten al eer hij mit haer eens was om die geuangenen ende die buiten, oock om vrij to sijn, ende haer betalinge to genieten.

Sondaechs voor nieuw jaer worde die vrede affgepubliceert, doe quam Eijso tho Lellens, Albert Horenkijens, Jacob Hillebrants weder in die stadt.

Anno 1577.

13 Januarij worden die borger op schattinge gesett, den 5e penninck ende solden die eijgenaers den 3e penninck corten an die huren.

25 Januarij wolden die soldaten haer gelt hebben ende gingen tot die borger huisen ende befrageden om haer gelt, namen Sapens sijn-slotelen van sijn cantoor ende gingen tot Aschendorps huis, borgemester Holtmans huis ende Arent Smits huis.

Donderdaechs quam die nie statholder bij elck regiment, gaff haer voor datt sij 14 dagen gedult sulden hebben, men wolde haer betalen, ende worde van den huise affcundiget wel — wel ouer 50 dalers siluer, oder gelt oder smijdewarck bij hem hadde, van sijn eijgen off van anderen in bewaringh, solde dat to voorschijn brengen, men solde hem goede verwissinge daervan geven, ende bij eede verclaren, dat hij niet meer hadde, bij verlies het gelt ende die stadt so daer meer bij hem beuonden worde, ende off daer emant waer, die eenich gelt, siluer off smidewarck buiten der stadt gesonden hadde, die sal dat weder doen halen ende to voorschijne brengen in die tijt van 8 dagen, so daer emant ouer beuonden worde sal dat verboort hebben; ende alle voorneemste borger brachten haer siluerwerck bij den raedt, t' clooster to Aewert 1 tr. mit siluerwerck, Selwart, Tesinge, ende solden voor het loot 22 grooten (?) ontfangen ende worden van gemaket viercante stucken, daerop stont geslagen *necessitate* — 4 februarij op ½ ende heele Conincks dalers.

Op dato worden die Walen gemolstert ende betaelt.

15 februarij doe quam daer een Commissarius, die solde den knechten wtfoeren nae Delffzijl ende na Wedde.

6 febr. Wolden die borgeren den nien raedt na den boecke gecoren hebben, daer die Heeren in tegen waren; doe gingen die borger (doch halff ende halff mit 's raets belieuen) daerom an den Stadtholder, alwaer sij goet beschiet cregen.

12 — worde de borger het casteel weder to vooren geuen om to slijten.

17 dito worden daer schepen mit soldaten na Dockum gebracht.

20, 21 dito worde met die Duitsche tromme ommeslagen, wel holt, steen, iserwarck, colen, calck wolden coopen van het casteel solde comen tot Jacop Hillebrants huis.

8 Martij doe sworen die soldaten die heer van der Veer, ende onse Statholder seede haer den eedt, die sij hem gedaen hadden, weder op.

15 dito togen die walen wt die stadt ende die toren quam in die brandt.

Anno 78.

Saterdaechs voor Jacobi quam Alberda en Joost van Cleue weder wt den raet van Staten ende wolden niet meede brengen, dan Elle Luitenants boode quam 2 dagen daer nae ende bracht een packet met brieuen.

Anno 79.

8 Maij quamen 2 Veendel knechten in den Dåm van Nienoort, daer nae van Wedde oeck 2 veendels.

13 dito doe togen sij nae Loppersum ende na Winsum.

23 dito quamen sij to Hoogerbrugge ende maeckeden daer een Schanse ende toogen in Selwart, van Selwart na Noorder hoogerbrugge ende beschanseden dat oock.

6 Juni doe toogen die van Groeningen na Selwart ende Noorder hoogerbrugge op schutgeweer ende lieten 4 persoonen, schoten, branden een huis tho Hogerbrugge ende in die paddepoel, daer nae worden 6 gijselaers wtgesonden nae Campen, als Vbbena, van Diest, Ballen, Popke, Sijmen Heijnens.

14 Junij doe mosten die 9 veendelen die gouuerneur salueren, dat he mit vrien in ende wt de Stadt trecken mocht, ende quam inder Stadt ende haelden hem met 4 veendel borger in.

26 dito doe worden die gilden brieuen voorgelesen om een kercke to hebben, ende worde haer toe laten 2 kercken to hebben, dan sij solden die beelden staen laeten, die haer niet in die weege stonden, ende worden mit die clocke affludt, daer die Statholder selff mede bijstont opt rechthuis mit die heeren; den 30en preeckten sij in sint Wolbrichs kercke.

17 Augusti waren die borger to samen omdat die raedt d'impost wold hebben daer die borger op seeden so Co Mat.

dat begeerde ende sijn Mat. brieuen dat medebrochten, wolden die borger het geuen, so ouerst niet wolden noch dochten sij het niet to geuen, daerenbouen wolden sij die 6 gijselaers weder hebben, ende die 4 mannen los, daertoe die Co. camer in sijn fleur gestalt. Jan Weller worde des auonts los.

Jan die Wilde ende die schuitemaker mit die pelser worden gefangen op die poorte gestelt.

17 Septemb. doe to broken sij dat koer ter minnebroeder kercke weeder omme.

Anno 80.

3 Martij worden die borger geuangen des morgens van 5 bis to 3, ende des anderen daechs nomen sij knechten an, als Vinckenborch, Swartijen, Wijbrant Oldendorp.

14 Martij des nachtes worden die 4 meulen verbrant ende hadden to Hoogebrugge ende to Helpen geschanset.

19 dito branden sij die homeije buiten heerpoorte aff.

15 April quamen sij in den Hooren ende Wicheringe huis, ende Mepschen hoff worde prijs gegeuen ende t' huijs verbrant.

2 ende 3 Meij worde Suijwint mit noch ander borger wt die Stadt gelecht.

Een May cregen die groninger knechten die schans buiten A poort in ende sij verliepen noch 3 schansen als Robers huis ende noch 2 anderen.

4 Junij hielden sij een scharmutsinge buiten steentilpoorte, daer Bartelt Entens dood bleeff.

10 dito worde afkundicht dat niemant man off vrouw, knecht oder maecht, enige nije tidinge an sul brengen, daer die Stadt in to schade oder to cort mocht comen, bij 25 ggl. broke, oock dat niemant wt die Stadt solde trecken sonder oorloff.

17 dito togen die geusen van der Stadt wt die schansen.

18 worden sij geslagen op Hardenbergerheijde, ende doe togen die geusen na Delffzijl ende d' opslach.

24 dito quamen 14 veendel knechten in die stadt.

3 Julij worden die clocken wt den Dam ende ander plaetsen gehaelt.

7 dito geuen sij den opslach op, op genade ende ongenade, ende worden van 's conincks bodem geuoert; daer nae quamen an Oostmersern, Engelschen ende Schotten weder ende schansten daer weder. Saterdaechs voor petri ad

vincula geuen sij den zijl op en sijn sonder geweer wt gegaen. Dinxdaechs to vooren cregen die geusen den opslaech weder in.

4 Augusti namen die geusen weder steentil in ende schanseden sich daer ende het voorwerk, Noort ende Suithorn, ende onse ruiter ende knechten togen na Winsum ende een scharmutsinge daer gedaen.

5 Augusti togen die ruter ende knechten mit oock 500 groningers nae die punterbrugge ende cregen 2 veendel geusen doet, daeronder eyse Jargen ende Schott ende Engelsch hopman.

15 Augusti cregen die geusen Coeuorden in.

24 dito soldaten die van Drente 48000 daler opbrengen in handen van Eijlko Onsta als volmacht van Bollac ende die Statholder was na Anloo, Suidtlaren getogen, ende die geusen togen weder na Rolde, doe toogen onse volck weder na Hooren, Helpen ende bleuen daer liggen.

7 September worde den opslach opgegeuen, 2 dagen to vooren reeden etlicke ruiter voer Lewarden; haddent wel conen incrijgen, hadden sij wat voetvolck bij sich gehadt, haelden een groote rooff van beesten ende schapen daer hen.

10 dito quamen die geusen in Awert ende sloegen enige van onse volck doot, die ander gefangen.

11 dito doe hebben onse volçk Coeuorden ingecregen ende Snaters veendell tooch daer weder op.

16 Doe hebben die Catholijcken die reformeerden in Swoll geuangen nomen ende Co. Mat. soldaten weder ingenomen.

23 dito brocht men datt geschutt nae Steenwijck, als 3 cortouwen die die Cornel had laten van die Stadt spijse gieten, met noch 4 veltstucken.

9 Decembri quamen die geusen weder in die Marne ende Winsum ende beschansten de voort ende togen daer nae wt Winssum nae Warffum ende cregen dat in.

Anno 81.

2 Januarij doe nomen die geusen van die lantschap 3 jaer schattinge bij die brant ende mosten het binnen 8 dagen opbrengen; die geen gelt hadden mogten coeijen off coren daer voor brengen.

5 dito doe branden die geusen tho Ruijnen ouer 100 huijsen.

5 februarij brochten die schuitenschuiuers het veendell

met die 11 harten [1]) in die kercke, dat sij tho Wthuijsen gehaelt hadden.

10 februarij branden die geusen die weem tho Bellingeweer, Beijlen ende Dieueren oock.

24 dito togen onse volck, weder van Steenwijck door waters noot, ende t' was oock profandijt, sij hadden daer 19 weecke voor gelegen.

5 Martij worde die Coningin in Groningen begaen.

13 dito hebben die geusen Winsummer zijl beschanset ende opgespeert om t' water ouer die leege landen tho laten loopen.

20 Junij doe nemen onse volck schaephalsterzijl ende 181 dootgeslagen, daer nae Awerderzijll, daer nae Winsummerzijl, daernae geuen sij Winsum op.

15 Junij dreuen onse volck die geusen wt Awert ende Awerder steentil.

5 Julij togen die borger 2 veendel nae Winsum ende verbranden dat.

15 Julij doe quam Taxis met sijn ruiter door Coeuerden ende Ballen haelde hem.

10 Julij doe hadden die geusen tho Vsquart, Wthuisen, Meeden ende daer omtrent alle beesten genomen ende togen in Selwart ende onse volck togen haer tegen mit 19 veendel ende 4 benne ruiter ende die geusen lieten 22 veendel sien.

13 Julij doe heefft Schenck sich door die buren van Sallant, die hem in Delden belecht hadden, doorgeslagen ende sijn die Drost van Wedde ende Coeuorden ende Hindrick van Delden van Groningen tho denste gesant.

23 dito sterff die Statholder.

---

[1]) Hiermede zal zeker bedoeld zijn het Ommelander wapen, waarover Dr. Stratingh in de voorgaande aflevering (blz. 200) gehandeld heeft, en dat dus toen ook op het vaandel gevoerd werd.

OVER HET EERSTE ONTSTAAN VAN DEN DOLLARD.

Toen het door mij en den hr. G. A. Venema geschreven werk over den Dollard in 1855 het licht zag, viel het de eer te beurt, dat de hr. Möhlmann in de *Ostfries. Zeitung*, Emden 1861, No. 5, 6 en 7, er eene aanprijzende aankondiging van gaf, maar daarbij opkwam tegen de door ons aangenomene overlevering over het eerste ontstaan van dien Eemsboezem in het jaar 1277, haar ronduit voor een fabel verklarende. Hij schreef deze kritiek, toen hij reeds bezig was met zijne algemeene *Kritik der Friesische Geschichtschreibung*, die hij in 1863 uitgaf, en tot eene voorloopige proef daarvan, zooals hij zegt. Hij heeft vervolgens in dit werk verkort opgenomen (S. 133), wat hij hier uitvoerig had voorgedragen.

Als ik mij niet bedrieg, dan heb ik Möhlmann in deze bladen reeds doen kennen als een hypercriticus, in zijne ontkenning van het bestaan van den algemeenen bond der Friesche Zeelanden te Opstalsboom (bl. 161 en vv. der vorige Aflev.), en ik moet ook mijne bedenkingen opperen tegen zijne ontkenning van de waarheid dier Dollardoverlevering. Daar ik vooral het historische gedeelte van ons werk over den Dollard had bewerkt, trok ik mij natuurlijk zijne kritiek daarover in 't bijzonder aan, doch heb tot dus ver gewacht, daarop terug te komen. Möhlmann grondde zich namelijk op deze en gene onderstelling, die een geschiedkundig onderzoek vereischten, waartoe mij lang de gelegenheid bleef ontbreken. Doch laat mij ter zake gaan en eerstelijk vermelden, wat Möhlmann aanvoert tegen gezegde overlevering.

Hij begint met op te merken, dat er in den tijd van Emmius verschillende onderling wijd uiteen loopende berigten over het ontstaan van den Dollard bestonden. Aan hem, zoo vervolgt hij, was het verbleven den waren tijd daarvan te ontdekken, en aan Wiarda viel het geluk ten deel de bron daarvan uit te vinden, te weten de *Chronica der Freessen;* want Emmius zou deze tot aan het jaar 1443 reikende handschriftelijke kronijk hierbij voornamelijk gevolgd zijn. [1]) Bewijs leverde Wiarda daarvoor echter niet en kon dit ook niet doen; integendeel, aangezien deze kronijk jonger is, zal omgekeerd veeleer de onbekende schrijver daarvan het berigt uit Emmius ontleend hebben. Neen, die kronijk is niet de bron van Emmius, maar deze geene andere, zoo verzekert Möhlmann, dan de bekende profetie van Jarfke, van dien raadselachtigen man, van wien Wiarda zegt: „Jarfke profeteerde o. a. van het ontstaan van den Dollard. Daaruit leidt men af, dat hij althans in de 13de eeuw geleefd heeft." [2]) Even zoo goed, vaart Möhlman voort, kan men zeggen: Jarfke voorspelde o. a., dat de zee van Winschoten naar Blijham in hooiland zou verkeeren; daaruit leidt men af, dat hij ten minste in het midden der 16de eeuw geleefd heeft. En waarlijk, die profetie behoort, volgens hem, nog in een lateren tijd te huis, daar haar oorsprong ongeveer tusschen 1575—1580 valt, schoon ze eerst met verloop van tijd in hare tegenwoordige gedaante zich ontvouwd heeft. Deze had zij reeds in het jaar 1660, blijkens een niet geheel volledigen Emder afdruk in 12°, in het bezit van Möhlmann. Hij bezat bovendien van den oorspronkelijken tekst ook nog een fragment naar een vóór 1585 door den pastoor Oldenborch te Bunde genomen afschrift. De profetie werd aldus, zoo wel met het thans daarmede verbonden, vroeger daaraan gehechte berigt over het ontstaan van den Dollard, als ook het laatste op zich zelf afzonderlijk in vele afschriften verbreid. Oldenborch, die zelf niet afkeerig was van voorspellingen en wonderen, vond beiden van belang genoeg, om ze tot het nageslacht te brengen; daarentegen vergenoegde zich de predikant Brummelkamp te Weener omstreeks het jaar 1590 met het Dollardberigt alleen, waaraan hij echter overeenkomstig het doel, dat hij er mede had (naar aanleiding van een grensstrijd met Bunde), veel ongerijmds bijvoegde. Het is dit exemplaar, waarvan in Arend's *Erdbeschreibung*

---

[1]) *Ostfries. Gesch.* I, 262. [2]) A. w. VI, 76.

von Ostfriesl. S. 238 gewaagd wordt. Anderen voegden deze stukken bij hunne Landregten, zooals Georg Formann bij den Wolthuizer codex, vermeld bij von Wicht, *Vorb. zum Ostfr. Landrechte*, S. 203, en in afschrift bij Möhlmann. Een ander reeds wat veranderd en vermeerderd exemplaar werd zelfs in het Groninger archief opgenomen. Rengers van ten Post nam het Dollardberigt meest onveranderd op in zijne Kronijk en beroept zich daarbij op een misboek van het klooster te Termunten in 't Oldambt, alsmede op eene kaart in het Groninger raadhuis voorhanden. De kaart kent ook reeds Brummelkamp, als voorhanden in zijn tijd te Groningen en te Emden, alsmede in oude Friesche kronijken, met name in eene zeer oude, op het grafelijk ambtshuis Leerorth bij den graaf Johan aanwezig. De Emder kaart nam ook dat berigt op, bijna woordelijk. Alleen, even als in alle afschriften, heerschte er in de opgaaf van den dag van de inbraak van den Dollard en de nevenomstandigheden toen reeds eenige verscheidenheid. Er zijn voorts ook nog andere berigten in oude kronijken, die het begin van die doorbraak eveneens stellen op het jaar 1277, maar die zijn, volgens Möhlmann, evenmin als gene te vertrouwen.

Ziedaar in hoofdzaak wat Möhlmann mededeelt omtrent het Dollardberigt in genoemde profetie en op zich zelf. Dat van het Groninger archief en van Rengers waren door ons ook reeds in hun geheel medegedeeld, onder de Bijlagen V en VI achter ons werk: *De Dollard.* Ik kom nu op een en ander nader terug bij het onderzoek, of, zooals Möhlmann wil, aan dat berigt alle waarheid ontbreekt.

In de eerste plaats komt hier in aanmerking de profetie van Jarfke waarmede dat berigt verbonden is en waaruit het geloof daaraan zou ontleend zijn. Ik moet bekennen, dat ik met dit geschrift eerst door Möhlmann bekend ben geworden en daarvan niets had vernomen, schoon het meermalen en het laatst nog niet lang geleden in deze stad herdrukt is bij den boekhandelaar N. C. van der Veer, zooals de titel zegt, naar een „Authentiek Exemplaar." [1])

---

[1]) De geheele titel van dezen afdruk luidt: *Prophecye of Voorsegginge van eene geheeten Jarfke, van veel wonderlijke dingen die na zijn tijd zullen geschieden in 't Old-Ambt en Westerwoldinge-Land, alsmede in 't kleine Old-Ambt, zoo van den krijgshandel en verdistruerig in Groningerland. Gedrukt naar een Authentiek Exemplaar, Voor liefhebbers van Prophetien*, te Groningen, bij N. C. van der Veer, Boekhandelaar aan de Groote Markt enz. (zonder jaartal).

Wenschende zulk een authentiek exemplaar of oorspronkelijk handschrift te bezitten, deed ik daarnaar een tijdlang onderzoek, maar te vergeefs. Ik vernam wel, dat zoodanig boekje in het Oldambt en aangrenzende streken zeer bekend was, als het ware een volksboek, even als in Oostfriesland, had uitgemaakt en dat Jarfke voor een visscher in zijn tijd gehouden werd. Het gelukte mij ook nog door tusschenkomst van den heer Koning te Wedde een vroegeren druk daarvan te bekomen, uitgegeven te Groningen bij den boekdrukker F. Vos, in 1794, en onderrigt te worden van het bestaan te Scheemda van een nog vroegeren bij B. Greijdanus, boekverkooper van 1749—1753 alhier, beiden met houtsnééplaatjes. In het eerste, op het titelblad, wordt Jarfke zelf afgebeeld en in de twee anderen een paar ontmoetingen hem wedervaren, die op ons onderwerp geene betrekking hebben. Overigens is er geen onderscheid tusschen deze uitgaven, noch in den titel noch in den tekst, alleen hier en daar in de spelling, en het schijnt dat de een een afdruk van den ander is, met eenige verandering, waarvan de jongste altijd niet de gelukkigste. Ik heb mij dus met deze uitgaven moeten vergenoegen, zonder den inhoud te kunnen vergelijken met het oorspronkelijke en alzoo te weten te komen, in hoe verre die inhoud volledig en naauwkeurig is. Het laatste is, blijkens de vele misstellingen, zeker niet het geval.

Zoo als dit boekje zich dan voordoet is het een zonderling zamenraapsel en moet men zich verwonderen, dat het werkelijk zooveel aanzien en geloof heeft gevonden bij het volk tot heden toe, blijkens de herhaalde drukken daarvan gegeven. In dit opzigt is het eene curiositeit. Het verdiende anders dan ook niet dat men er acht op sloeg, was het niet door Möhlmann als bron van de Dollardsage, volgens hem, aangewezen. Maar wel beschouwd, heeft de eigenlijke profetie van Jarfke niet met het berigt omtrent den Dollard te maken. Hij zelf erkent, dat dit eerst op zich zelf stond en naderhand er bijgevoegd of ingelascht is geworden, zoo dat het als van Jarfke afkomstig scheen te zijn, even als het overige. Wat in het begin van het boekje als Jarfke's profetie over het Groot- of Wold- Oldambt wordt vermeld, — dit merkt hij zelf ook op — is geheel in tegenspraak met hetgeen aan het einde over het Klein- of Klei-Oldambt en den Dollard wordt medegedeeld. In het eerste wordt Jarfke gezegd te varen over het water (een meer) van

Winschoten naar Blijham en te voorspellen dat dit alles land zal worden. Hier heeft men dus reeds den Dollard in zijne grootste uitgestrektheid en aanduiding van den nieuwen aanwas van land. Dit slaat op den toestand des lands in het laatst der 16de eeuw. Wat hij daarop laat volgen, ziet op krijg in het Oldambt, Westerwolde, te Groningen en Emden, en betreft zeker ook dien lateren tijd. En wat er vervolgens buiten het eigenlijke Dollardberigt hierbij of tusschen gevoegd is, als voorspelling van Jarfke daaromtrent, kan men ook veilig beschouwen, als een later verzinsel. Om dit zelve te kunnen zien en te vergelijken het hier opgenomen berigt met andere exemplaren daarvan, zal ik dat voor mijne lezers in de Bijlagen naar den druk van 1794, als oorspronkelijker dan de laatste, mededeelen (Bijl. 1) met een afschrift daarvan (Bijl. 2), dat ik uit de nagelaten boekverzameling van Möhlmann heb verkregen en, zooals aan het slot wordt gezegd, uit de boekerij van M. von Wicht afkomstig was. Dit zal dus hetzelfde zijn, als boven naar hem is vermeld in zijn bezit. Ik bepaal mij dan nu bij dit berigt.

Het berigt wordt gezegd, naar de opgaaf van den kelner van het klooster te Termunten van 1565 en die van Rengers ten Post, ontleend te zijn aan aanteekeningen in een oud misboek, een solter of psalmboek (psalterium), van dat klooster in het Oldambt. In de profetie van Jarfke wordt van een misboek te Oosterreide in Reiderland gesproken. Het was eene oude gewoonte om in misboeken merkwaardigheden op te teekenen, en dit kan in het klooster te Oosterreide zoowel als te Termunten geschied zijn. Het is ook alsof er tweeërlei berigt bestaat of heeft bestaan; een waarmede de opgaaf in Jarfke's profetie begint, een ander waarmede het eindigt, en waarvan het eerste de eerste doorbraak en het tweede de tweede in 1277 voorgevallen vermeldt. Dit jaar wordt eenstemmig opgegeven. Alleen de kelner van het Termunter klooster spreekt van het jaar 1299, als het jaar der eerste doorbraak. Dit geringe verschil kan geen genoegzamen grond opleveren, om aan de waarheid van het berigt te twijfelen. Gesteld al de kelner heeft het jaar 1299 genoemd, — misschien uit het hoofd; — dit was blijkbaar eene vergissing van hem, die hare verklaring vindt in de aanvulling van dat berigt door hem en in het berigt op het Groninger archief, met de vermelding van de eerste stichting van dit klooster te Menterwolde of in het Wold-Oldambt onder Midwolde en deszelfs verplaatsing in 1299 naar Ter-

munten. [1]) Dit jaartal zal alzoo verward zijn met dat van 1277. De mededeeling van de eerste stichting op het jaar 1200 in het Dollardberigt op het Groninger archief is nu ook niet juist; want dit moet 1259 zijn [2]); maar hoe ligt kan in het afschrift deze fout ingeslopen zijn, zooals wij in datzelfde berigt meer opmerken. Zoo wordt er op het jaar 1277 mede de inval van graaf Floris in Westfriesland in vermeld; dat moet 1287 zijn en staat hier zeker niet op zijne plaats. Zulke fouten geven nog geen regt om te beweeren, dat die berigten overigens geen geloof verdienen, geene waarheid bebehelzen. Als men op grond hiervan deze en gene feiten wilde ontkennen, dan zouden er zeer velen uit de geschiedenis moeten uitvallen. Dit zou ook zelfs van toepassing zijn op het berigt van Beninga, waarop Möhlmann den eersten oorsprong van den Dollard eerst in 1413 of 1414 stelt, zoo als wij straks zullen zien. Neen, waar niet alleen, zoo als men zegt, man en paard worden genoemd, — dit geschiedt ook wel in sagen en legenden, — maar ook uitdrukkelijk de plaats en tijd van het gebeurde, met de namen van toen levende personen, als getuigen, — daar kan het berigt moeijelijk verzonnen, wel niet uit de lucht gegrepen zijn. En dat heeft plaats met het berigt omtrent den eersten oorsprong van den Dollard in 1277. De eerste inbraak in dit jaar bij Jansum wordt eenstemmig gesteld op den 13 Januarij, de tweede meer of min verschillend, namelijk op den 23 December in het berigt op het Groninger archief, op den 25 in de profetie van Jarfke en de na te melden Chronica der Freessen, en op den 29 dier maand in het later volgend afschrift van dat berigt (de bijschriften in de Dollardkaarten daargelaten), maar allen toch hebben dezelfde maand en, wat veel zegt, schier allen melden daarbij, dat de inbraak geschied is op een maandag te elf uren, toen Ratus en Membrodus (of zoo als deze namen anders gespeld worden) pastoren waren te Reiderwolde. Dag en uur met de toen in dit vlek staande pastoren worden aldus met name ge-

---

[1]) Door eene over het hoofd geziene drukfout in ons werk over den Dollard bl. 43 is verkeerdelijk het jaar 1399 in plaats van 1299 opgegeven.

[2]) Niet 1258, zooals Möhlmann naar de gebrekkige vertaling van de levensbeschrijving der abten van Aduard in de *Oudh. en Gesticht. van Groningen* bl. 222 en 466 meldt. Zie die oorspronkelijke beschrijving uitgegeven door Fr. Koppius in zijn *Specimen Theolog.* 1850, p. 8.

noemd. Wat kan men meer tot bevestiging van een feit verlangen? Men moet daarbij bedenken, dat wij hier niet met oorspronkelijke stukken, maar met afschriften daarvan te doen hebben. Uit de onnaauwkeurigheid daarvan is genoegzaam te verklaren het onderling verschil in sommige opgaven.

Möhlmann verwijt ons, dat wij bij de vermelding van de verplaatsing van het klooster van Menterwolde naar Termunten, volgens den schrijver van de *Oudhed. en Gesticht. van Groningen*, als reden daarvan opgegeven hebben de herhaalde overstroomingen [1]). In zoo ver verdienen wij of liever verdien ik dit verwijt, als voornoemde schrijver dit niet uitdrukkelijk vermeldt; maar dit doet toch wel het Dollardberigt op het Groninger archief, in deze woorden: „als nu de landen daeromtrent sinnen vorgaan, ende de *Dullert* is gekomen, ijs dat verlaten. Ano dusent 111 hundert min eene, ende hebben sick in der Munten ghegeuen." Diensvolgens blijft waar, wat wij meldden, en is onjuist wat Möhlmann wil, dat zooal overstroomingen tot de verplaatsing hebben genoopt, dezen niet van den Dollard maar van het naburig riviertje de oude Geute zouden zijn geweest. Ik stem gereedelijk toe, dat de Dollard er nog niet was, maar houd vol, dat hier toch overstroomingen gemeend zijn — zij het ook door de Geute — van de Eems, waardoor het zeewater zoo ver binnen 's lands al nu en dan toen doordrong en zoo op den duur den Dollard veroorzaakte.

Zoo draagt het Dollardberigt, hoe ook in de afschriften verminkt, alle teekenen van waarheid aan het voorhoofd. En werd het in de verklaring, door den kelner van het Termunter klooster in 1565 afgelegd, reeds opgenoemd, dan kan het voorzeker ook niet zoo jong zijn, als Möhlmann het wil laten voorkomen, dat de Dollardsage zou zijn opgekomen, eerst in het laatst der 16de eeuw.

En hoe is het met de kronijken gelegen, waarvan Mölhmann ten slotte spreekt als even ongeloofbare getuigen?

Hier hebben wij in de eerste en voornaamste plaats te doen met de *Chronica der Freessen*, dat zeldzame, wel eenige handschrift, waarvan, volgens Wiarda, Emmius vooral gebruik zal hebben gemaakt bij zijne beschrijving van den Dollard en dat uit de nalatenschap van Wiarda in de boekerij van het Groninger genootschap *pro excolendo jure patrio* is gekomen, maar vermist werd, toen wij den Dollard beschre-

---

[1]) *De Dollard*, bl. 43.

ven. Het is echter later weder te regt en terug gekomen en ik ben dus in de gelegenheid gesteld, om den inhoud daarvan, in 't bijzonder den Dollard betreffende, te kunnen nagaan en opgeven. En in dit opzigt is die kronijk werkelijk belangrijk. Ik laat daar te onderzoeken, of Emmius daaruit voornamelijk zijne berigten geput heeft, zooals Wiarda getuigt, dan omgekeerd de schrijver van deze kronijk de zijne uit Emmius, volgens Möhlmann, alleen in aanmerking nemende den ouderdom dier kronijk, want de kronijk zelve kende hij niet. Beiden hebben veel gelijk, doch alles niet. Zoo ontbreekt b. v. de eerste aanleiding tot den oorsprong van den Dollard, waarvan de kronijk gewaagt, namelijk de gewelddadige handelwijs van Keno ten Broek jegens Reiderland in 1276, bij Emmius geheel en kan dus niet aan hem ontleend zijn. Daarentegen spreekt zij van de beide doorbraken in 1277 zonder nadere bepaling van de plaats bij Jansum en Wilgum, gelijk Emmius heeft, en derhalve niet van haar. Uit de vergelijking van deze en gene plaats schijnt veeleer op te maken, dat beiden elk op zich zelf, deels dezelfde, deels andere bronnen gebruikt hebben. Ik laat ook daar de vraag, in hoe verre deze kronijk vervat is uit die van Beninga, zooals Möhlmann gist. Wat den Dollard betreft, wordt dit ten klaarste tegengesproken door hare uitvoerige berigten daarover, en wel juist voormelde, waarvan geen letter bij Beninga. Hoe dit zij, ik zal deze berigten in hun geheel ook hier achter onder Bijlage 3 mededeelen, opdat elk zelf er over kan oordeelen.

Vergelijkt men verder deze Dollardberigten met die welke Outhof uit eene oude kronijk opgeeft, zonder den naam daarvan te noemen, dan blijkt het stellig dat beiden geheel dezelfde zijn en dus die kronijk onze *Chronica der Freessen* is. Deze begint hare berigten over den Dollard met hetzelfde verhaal als uit gene naar Outhof vroeger door ons is medegedeeld geworden; [1]) ook door Möhlmann; maar hij beschouwt dat zoo fabelachtig en onhistorisch, dat hij het geene wederlegging noodig acht. Zien wij dan ook, of deze even strenge als korte vonnisvelling gewettigd zij.

Een Oostfriesch edelman, zoo vangt dat verhaal aan op het jaar 1276, doorgaans Hermar (Hilmar) Keno de oude genaamd, wiens vader regent te Norden was, met roem uit

---

[1]) Outhof, *Verhaal van alle hooge watervloeden in Europa* enz. bl. 338. *De Dollard* enz. bl. 69.

den krijg in het Heilige land teruggekeerd en door den koning Karel van Napels wegens zijne ridderlijke daden in 1269 tot een overste aangesteld en tot ridder geslagen zijnde, was in navolging zijner voorouders hoofdeling van Broekmerland en daarna ook in Reiderland geworden. Hij regeerde echter zoo wreed en streng, dat de Reiderlanders er op bedacht waren een anderen regter in zijne plaats te kiezen. Dit verbitterde hem zoo zeer, dat hij ze met geweld heeft getracht te bedwingen en daartoe is begonnen met de zijldeuren in Reiderland te verbranden en de zijlen anders te vernielen, alsmede de dijken hier en daar door te steken, om het land onder water te laten loopen. Zoo onderwierp hij het eene dorp na het ander; maar dit had ook ten gevolge, dat de Reiderlanders hunne dijken ongemaakt hebben gelaten. — Hierop kwamen nu in het jaar 1277 twee geduchte watervloeden, de eerste in het begin van Januarij, de tweede op het einde van het jaar, den 25 Dec., waardoor in de Eems van gezegd Reiderland 33 dorpen, buiten de kloosters en vlekken ondergingen, en de Dollard een groote inham der zee geworden is en veele menschen en beesten jammerlijk zijn omgekomen en verdronken, terwijl die Dollard hierna door de daarop gevolgde vloeden nog meer vergroot en het land verwoest en vergaan is. — Op het jaar 1279 wordt nog nader gezegd, dat in dat jaar wederom groote watervloeden zijn geweest en het zedert jaar op jaar zoo zeer heeft gestormd, dat men de dijken niet heeft kunnen herstellen. En zoo wordt dit dan verder als de oorzaak opgegeven, dat de kostelijke hoek lands van den Dollard met vlekken, dorpen en kloosters geheel is vergaan. Na opnoeming van de voornaamsten, ten getale van 30, gaat de schrijver voort met op te merken, dat deze vlekken, dorpen met de landen niet op één tijd vergaan zijn, neen, maar dat de vloed van 't jaar 1277 daartoe den aanvang heeft gemaakt en zoo ook de laatste (van 1279) het zijne gedaan, en aldus van jaar tot jaar het land is afgebroken; waarbij over acht of negen jaren een nog zwaardere vloed is gekomen. (Hier wordt die van 1287, later nader vermeld, bedoeld). Daarbij voegde zich, zoo besluit de schrijver, de groote oneenigheid tusschen de ingezetenen in de jaren 1280 tot 1285, die de herstelling der dijken heeft verhinderd. Daaronder was een rijk, magtig man, die zou gezegd hebben, liever te willen zien, dat zijn land eene spietse hoog onder water stonde, dan ten bate van zijne

buren de dijken weder te maken. Na eenige bijzonderheden omtrent de beide hoofdplaatzen, Torum en Reiderwolde, wordt er nog bij aangeteekend, dat in het jaar 1279 tevens een zeer strenge winter heeft geheerscht.

Ik heb het verhaal omtrent Wilmar Keno den oude en den rijken Reiderlander vroeger medegedeeld, met de opmerking dat een en ander dergelijks ook op het jaar 1413 vermeld wordt en het mogelijk hiertoe behoort. Hier wordt namelijk mede wel een Keno ten Broeke gezegd sluizen vernield te hebben in Reiderland en van de Tiddinge's, dat zij hunne dijken aldaar ongemaakt lieten liggen, waardoor 24 kerspelen vergingen; ja zelfs wordt die rijke Reiderlander in de verklaring van den kelner te Menterna van 1565 Tidde Winnengha geheeten. Maar wanneer men beide verhalen in de *Chronica der Freessen* met elkander vergelijkt, zoo is er alle reden, om, ondanks de schijnbare gelijkheid, beide voor afzonderlijke berigten van twee onderscheiden voorvallen te houden, althans wat het vermelde omtrent de beide Keno's aangaat. In 1276 was het om Reiderland ten onder te brengen dat een Keno ten Broeke aldaar de zijlen vernielde en de dijken doorstak. In 1413 deed ook wel iets dergelijks een Keno ten Broeke, maar in weerwraak van gelijke handeling van de Schieringsche partij, waarvan Koppen Jarges toen het hoofd was en elders als de dader alleen wordt genoemd. Omdat deze de zijlen verbrand en de dijken doorstoken had in Reiderland, aan de Oostfriesche zijde, deed Keno dat aldaar aan de Groningsche zijde, en liet Jarges hierom de drie naaste zijlen, van Reide, Termunten en Oterdum, bezetten. — Hier worden de zijlen met name genoemd, niet die welke Jarges of Keno verwoestte. — Emmius heeft dit berigt ook volkomen gelijk als de *Chronica* op het jaar 1414 [1]), en het verwijt dat Möhlmann hem doet, dat, als met opzet, verzwegen te hebben, is onverdiend en wat erg. Beninga en Sijbe Jarichs, waarop Möhlmann zich beroept, noemen als verwoester van twee zijlen in Reiderland alleen Koppen Jarges op. Het moedwillig verwaarloozen van de dijken door de Tiddinge's heeft alleen Beninga. Dit kan toen en ook vroeger geschied zijn. [2])

[1]) *Rer. Fris. Hist.* f. 261.

[2]) Möhlmann brengt hier nog bij eene plaats uit eene andere handschriftelijke kronijk ook uit het einde der 16de eeuw, waarin de verbranding der zijlen aan den in 1376 overleden jonker Keno wordt toegeschreven en gezegd, dat hierdoor het land „onriedigh wordt, daer

Möhlmann zegt wel, dat er zoo veel fabelachtigs en onhistorisch is in het berigt omtrent den eersten Keno, dat hij de wederlegging daarvan onnoodig acht. Maar dit is eene gemakkelijke manier, om zich van de zaak af te maken, in plaats van haar te bestrijden. Hij had beter gedaan, dat fabelachtige en onhistorische aan te wijzen. Wat er ook van dien Keno onwaarschijnlijks gezegd wordt, zijn bestaan wordt door de geschiedenis genoegzaam bevestigd, even als dat van zijn vader. [1]) Zijne handelwijze jegens de Reiderlanders strookt ook wel met de magt, welke deze en gene hoofdelingen toen reeds uitoefenden en zich aanmatigden. En de hoofdzaak, de overstroomingen in 1277 en volgende jaren, beschrijft de *Chronica* zoo geleidelijk, omstandig, en overeenkomstig met de ander Dollardberigten, in één woord zoo historisch, dat men redelijkerwijze aan de waarheid daarvan niet kan twijfelen. Zij spreekt ook nadrukkelijk uit, dat door die overstroomingen niet dadelijk de Dollard is ontstaan, zoo als Möhlmann het laat voorkomen, maar eerst een aanvang genomen heeft.

Neen, de Dollard was er misschien nog in 1413 niet, maar er bestond toch hoogst waarschijnlijk reeds een begin van. Het eiland Nesserland zal reeds gevormd zijn geweest. Ja de vorming van dit eiland laat zich wel niet anders verklaren, dan als reeds bij de vloeden van 1277 en daarop volgende tot stand gekomen. Het Jansummer gat wordt uitdrukkelijk in de Dollardberigten vermeld als toen reeds ontstaan te zijn; en dit Jansummergat is zeker de doorbraak van den Eemsdijk bij Jansum doorgaande tot en door dien bij Wilgum. Hierbij mag zich de eerste inbraak bepaald hebben, zonder nog veel verlies van land, zonder dat eenig dorp of gehucht zelfs geheel te gronde moge zijn gegaan; en men zal het doorgebroken land aan weerszijden wel weder bedijkt hebben. Maar die doorbraak was toch de oorzaak, dat de Eems haar loop veranderde en niet meer alleen *om* Reiderland heen, maar ook *door* hetzelve stroomde en het meer en meer blootstelde aan door- en inbraken bij volgende gelegenheden. En zoo moest dan wel het vernielen van zijlen en dijken in 1413 zoo noodlottig worden, als berigt

---

nun de Dullart ist," waar vroeger ettelijke kerspelen en twee kloosters zijn geweest. — Het blijft echter onzeker, of dit tot het jaar 1413 behoort.

[1]) Emm. *Rer. Frir. Hist.* f. 188, 206, 211.

wordt. Er wordt een getal van 24 kerspelen bij Beninga opgegeven als dien ten gevolge vergaan te zijn, terwijl de andere Dollardberigten gewagen van in 't geheel 30 en meer plaatsen sedert 1277. Onder die 24 kerspelen kunnen ook gehuchten begrepen zijn geweest, en zoo beide opgaven meer of min overeenstemmen. Anderzins zou men uit dit verschil ook kunnen afleiden, dat er vóór 1413 reeds eenige plaatsen vergaan waren.

Möhlmann heeft nog een ontkennenden bewijsgrond tegen de Dollardoverlevering van 1277 ontleend aan het stilzwijgen daaromtrent van den gelijktijdigen schrijver van het vervolg op onze gewestelijke kronijken van Emo en Menko. Dit is mij ook niet ontgaan [1]), doch bij nader inzien niet van dat gewigt voorgekomen, als Möhlmann er aan hecht. Dat vervolg, door een onbekende geschreven, misschien den abt Folcardus, begint met het jaar 1276, maar met eenige zeer magere berigten, en springt vervolgens tot het jaar 1283 over en dan weder terug tot 1280 en zoo voorts, zoodat van eene geregelde kronijk hier geene sprake kan zijn en geen wonder dus, dat hier geen berigt van de inbraken der Eems in 1277 gevonden wordt. Deze waren eerst meer van plaatselijken aard en vielen voor in eene van het klooster te Wittewierum nog al een eind weegs afgelegene landstreek en kunnen, zoo al daar vernomen, niet belangrijk genoeg toegeschenen zijn, om opgeteekend te worden.

Na overweging alzoo van de door Möhlmann geopperde bezwaren, meen ik aan de Dollardoverlevering van 1277 nog geloof te moeten schenken, namelijk in dien zin, gelijk de *Chronica der Freesen* ook te kennen geeft en de andere Dollardberigten zijn te verklaren, dat toen de Dollard reeds werkelijk een begin heeft genomen, doch niet geheel ontstaan is, zooals Möhlmann het ten onregte doet voorkomen. Maar ik laat overigens het oordeel gaarne verder aan anderen over. Al de bekende processtukken in deze zaak staan thans elk ten dienste. Of er nog meer licht te wachten is uit hier of daar nog verborgen stukken is mogelijk, maar niet zeer waarschijnlijk. Ik heb dan ook gemeend niet langer daarnaar te moeten wachten tot nog volkomener beslissing van het pleit, die men mogt wenschen.

---

[1]) *De Dollard*, bl. 72, aant.

Bijlagen

1.

SLOT VAN DE PROPHECYE VAN JARFKE, BETREFFENDE DEN DOLLARD.

Deze voorgaande Copye is van dat grote Oldampt, en dat hier na is volgende, dat is van den ondergang van de Dollaart.

Jtem, door verzuimenis der Partyen, die onder de Dyken horen te maken, konnen de Dyken niet staande houden, ende die daar verre van wonen wouden niet Dyken, zo zyn deze na beschreven Caspelen te niet en onder gegaan, ende tot den Dollaart vergaan, overmids. Jansemeergad, dit is vergaan als men schreef 1277 den 13 January.

Dit zyn deze nabeschreven Kerken, Torens, Kloosters en Kapellen, zo zyn vergaan als hier na volgt: In den eersten

1	Stokdorp	18	Reiderwolde 2 kerken 1 (kununkste
2	Damdorp	19	Wylgum
3	Horum	20	Parmer met een Klooster, witte Wyrum ordre, dat was witte Wyrum.
4	Emswee	21	Uterpanninge
5	Ayke-weer	22	Redar
6	Saxum-wolde	23	Frutum
7	Unneham	24	Torum
8	Goldhorum	25	Ennigigeham
9	Uterbeerte	26	Torpor
10	Astok	27	Oosterwinterwol
11	Ummermeer	28	Mengenham
12	Dunneloe	22	Oosterblyham
13	Hommige-gast	30	Maathuizen
14	Lapperbeerte	31	Medum
15	Latynhuis Jarfkenhuis		
16	Okkeweer		
17	Windelham		

Concluisi.

Aldus is de somma van Caspelen, Kloosters en Kerken, die door twist der Landzaten vergaan zyn, de somma van 31, daar zodane merkelyke schade en elende uit ontstaan is, gelyk men nu dagelyks bespeurt en voor ogen zien mag door Jansemeer-gat.

Jtem, dit is Jarfkes zeggen van 't kleine Oldampt, in de wyszegginge, en het is geleden doen men schreef 1277. Jtem, op een tyd is Jarfke van zyn huis gekomen: dat hiet Caspelen-huis, daar is hem een man te moete gekomen, die heeft hem eens gevraagt: Jarfke hoe gaat dy? doe héeft Jarfke geantwoord nog wel; ik moet eens na Termunte gaan, daar is my zonderlings openbaard in de sloot daar ik heen voer, dat ik hebbe gezien, dat de Kerk met de Klok-Toren zal daar heen gesmeten worden, en verdistrueert worden: doen Jarfke dit zeide, heeft het volk met hem gegekt: doe heeft Jarfke gezeid, die na onze kinders kinder komen, die zal de distrueeringe over komen.

Jtem, op een tijd is Jarfke komen varen van Muntendam na Wester Reide, daar stond een klooster by, daar waren hondert en tagtig Zusters in, doen was 't nog al Land tusschen Reide en Westerwold: en de Eems en was niet wyder tusschen Parmar als een Man met een slinger konde oversmyten.

Nog heeft Jarfke op een tyd gevaren van Parmer naar Termunte, doen hy tot Termunte quam, voor de Ranzer-zyl: wantze moesten daar een Zyl in houden, daar haar water door liep; daar lagen drie Zylen in Termunt, de een moest houden die van Muntendam, de tweede dat Convent van de gryze Monniken met oude Termunt, de derde van grote Termunt, en van daar heeft Jarfke gegaan na Ooster Reiden, want hy hadde daar veel van zyn vrienden wonen, doen is hy gekomen op de Plane en Zyne, daar quam een Man by hem die hiet Ezyka, doen heeft Jarfke tot Ezyka gezeid, hoe diep gaat gy in 't water? al vast aan den hals toe; doen heeft Ezyka gezeit, nu zien ik wel dat gy dronken zyt, dan zien wel dat ik de eerste niet en ben die met u gekt, doe heeft Jarfke gezeid: dat zal nog komen, al dat nu Land is dat zal water worden, doe heeft Ezyka gezeid: dat waar onmogelijk dat het geschieden zou, daar is geen water, Jarfke zeide als de Pape over kome van de Zee, zo zul dy wat wonders weten te zeggen, dan zullen de dyken

vernielt en verdistrueert worden; dat water zal zeer grote schade doen, en zal de Luiden arm maken, als dat geschied is zo zal 't van Jaar tot Jaar quader worden, tot dat het al vernielt is.

Daar na is Jarfke gevaren met een Schip langs de Eems na Termunte, doen hy voor de Zyl quam, doen stond daar Ezyka op, en zeide: wilt gy met my meer gekken? ende Jarfke zeide, de Zijlen zullen daar uitgegraven worden, ende de Eems zal Land worden, daar zal een wit Schaap op gaan ende zal 2 zwarte Lammeren by zig hebben weiden: doen vraagde hem dat volk, of dat wel geschieden konde? Jarfke sprak, Gods hand is bovenal, ende dit regeert in Hemel ende op der Aarden. Dat waar schade, want Hulken en Carvelen daar in zeilen, en Termunte is een nering Vlek: Maar het zal 't slimste Kraje-nest worden dat in 't klein Oldampt is of mag wezen: doen vraagde hem het volk of hy dronken of uit zyn zinnen was? doe zeide Jarfke de Vreemdelingen zullen dat kleine Oldampt te niet maken, nademaal de een de ander geen gehoor en wil geven, daar door komt de tweedragt, dat de Vreemdelingen de Dyken ganschelyk vernielen zullen, en ten lesten wederomme maken, als de tijd vervuld is, dan zullen zy malkanderen gehoor geven, daar door zullen zy Jansumeer blinke verliezen ende tot den Dollaart worden. Dit heeft Jarfke tot Ezyka gezeid, Ezyka zeide wanneer zullen de Dyken weder gemaakt worden, en hoe lange zullenze open staan? Jarfke zeide 7 jaren zullen zy open staan, en dat water zal grote schade doen: Ezyka zeide dat volk dat dan nog leeft in 't Oldampt, haar elende is niet te beschrijven, door den Krijgs-handel dieze met malkanderen hebben, de Huis-lieden worden arm en 't Krijgs-volk word ryk, van roven, dat heeft Ezyka gemerkt, daar haar kinderen nog leven van 't volk die het eerste overkomen is, Jarfke zeide haar kinder zullen 't beleven maar den Kryg moet eerst rusten, aleer zy weer handelen konnen, want de twee partyen zullen vernielen. Jarfke zeide de twe partyen volk zal zyn zitting daar in nederslaan, en zullen 't bedyken en houden, voor haar Land, en zullen het eerst vernielen Kerken en Torens, en branden al op: doen vraagden hem dat volk zullen zij 't dan varen laten? Jarfke zeide zy zullen 't begrypen, dat zy moeten van Groningerland meer laten varen.

Op eenen tyd is Jarfke komen varen van Reiderwolde na huis, was geheten Kapellen-huis dat nu in de Dol-

laart leit, doe quam hem een man te moete Heere Ekkes genaamt, en was een geleert man van Germede van geboorte, die heeft Jarfke aangesproken en zeide: Jarfke wat is dat een schoone tyd voor onze kinder, Jarfke zeide de Luiden die dan nog leven die zullen 't bevinden, als de Sterren met die steert zal gezien worden als dan komt de tyd der droeffenisse, wee die Mensch die dan nog leven! want den Krygs-handel zal staan in Nederland omtrent drie jaren na dezen tyd, die dan nog leven, zullen van wonderbaarlyke dingen weten te zeggen, door deze kryg zal 't klein Oldampt te niet gaan, en staan menig jaren in 't zand, dat kan niet te rugge blyven, zo dan de Wereld niet ondergaat in 't afgaan van die Kryg, zo zal een vredelyke tyd komen, zo lang de Wereld staat.

Dit heeft Jarfke gezeid en geprophetеerd, en heeft weinig Jaren daar na geleeft.

Dit is geschreven in een Misboek in een plaatze geheten Ooster-Reide, als doen in de Dollaart vergaan: Dit Misboek is toe Paum gezonden in Reiderland, daar is het uit gekopieerd, eerst heeft het Jarfke in zijn Huis (geheeten Catharyne Huis) gehad van die beide Oldambten ende den Dollart, daar dit Boek van houd.

Dit is de Copye uit dat Priesters Misboek, dat op Nederland bewaart is, deze Mans name is geheten Rogel, die heeft dit uit gecopieert in 't jaar ons Heeren 1544. op Bartholomeus-dag.

Dit is de Kronyk van de Dollert.

Anno 1277. den 25 December: doe Catus en Menbolius tot Reider-wolde Pastoren waren, is door partien der Landzaten, want die onder de Dyken behoorden, en konnenze niet houden in eeren, en die daar verre van woonden en wilden niet Dyken, zo zyn de voorsz. Caspelen te niet gegaan door den groten Water-vloed, daar zo menig duizend Menschen en Beesten in vergaan zyn, en al zoodanige Water-vloeden zyn vier volgende jaren gecontinueert: principaal door Jansemeer-gat en de Dollart, daar zo grote schade is gekomen.

2.

Vann denn Dollerth.

Wo, wannehr dorch wat middell de Vordarff gekomen

unde wat vor Karspelen mith nahmen unde wo vehele der sinth undergaenn.

Anfanklich heft men de jenne so neffens de dyke wanedenn besweret, wo se averst de dyke nijcht holden houden, de andere de van de dyke waneden, nicht dyken wolden, Iss Jansemergadt int Jahr 1277 den 13 Januarij ijngegaenn, unde indt sulue jahr den 29 Desembris up einem Mandach jngegaenn tho 11 vhreun als Ratos vnde Mebodus pastoren wehren tho Repdemehrwolde is auermall ein grote ijnbroke dwarrs in Vrieschlanth gescheen, dat minnich dusenth mensschen vnde bestenn sinth vordruncken. Darnha is de ene floeth de ander gefolgeth. Int veerde ijaer auerst darna iss eine besondere grote floeth gekomen, twelck volgentz dat gude Lanth vnde dorpenn gentzlich hefft vornichtiget, Auch bi schulde ihr versümenisse vnde vnenigheit dessen water Dullert gemaket. Dhe nhamen der dorpen oder Karspell dede verghan sinth, sinnen dese

1	Storckdorp	18	Reyderwolde mit 2 karc-(ken und ein Canonike (sijn.
2	Sandorp	19	Weijllgen
3	Sopsoen	20	Wallupre mit een kloster
4	Erwittewehr	21	Ugterpawinge
5	Aylkewehr	22	Wittewerumde
6	Sopsomerwolde	23	Bedha
7	Wijnehann	24	Flitam
8	Bolehornn	25	Thorum
9	Vierkloerde	26	Honingehorn
10	Stake	27	Tornum
11	Dwinne ehwe	28	Osterfinsterwolde
12	Dinnsslehe	29	Bleijham
13	Geupgegast	30	Medijma
14	Seppeldebarde	31	Upeham
15	Beijm	32	Megenhem.
16	Ockewehr		
17	Wijneldeham		

descripsi ex vetusta schedula ex antedicto apparatu librario defuncti M. a Wicht emta. [1])

---

[1]) In dit latijnsch onderschrift wordt te kennen gegeven dat het bovenstaand Dollardberigt is ontleend aan een oud handschrift uit de boekerij van M. von Wicht.

3.

Uittreksels uit de Chronica der Freessen.

(fol. 181, op het j. 1276). Uht den tho voern anengethaengenn Palaestijnschen krijge wass onder ander een Oostvreess. edelman, doergaends Hernar [1]) de Olde Keno genoemt, welckes vaeder borgemester tho Norden waer, iss van Koening Carl van Neapels, wegen sijn Ridderlijken daeden 1269 thom Oversten gemaeket, un thom Ridder geslaeghen worden, heft sigh seer wohl in dussen krigh gedraeghen, also dat een ijder do he tho huess kaem begehrich wass, om hem tho eenen Richter und Hövetlingh tho erwaehlen; vnd iss in de voedstappen sijner voeroldern Hövetlingh van Broekmerland un daernae ook Hövetlingh in Rheijderland geworden; dewijl aeverst deese Keno thom Brook een wreeth, streng mann wass, de de Rheijders daeghlijks met neijen uplaegen plaegde, do hebben desulvigen ghedaght wo see van deesen jock sich moghten entlehdigen un een ander Richter an sijn (f. 182) plaats tho erwehlen, dit heft Keno seer verdroethen un tho sijnen groothen Oneehren geholden, also dat he sick met hees krafft sochte meester tho maeken un se bedwingen, heft anfangs de Sijhldöeren in Rheijderland verbrandt, de sijhlen gesfeeret un vthgenoemen, de Dijken hen un her döergestecken, dat dat land voll waether leep, un up de manneer dat eene dorp nae den aenderen thom gehorsaehm gebracht; doerch welcken onwill de Rheijders höere Dijken ungemaeket gelaethen.

Daerup kam in Jaer 1277 im anfang Januarij un wedder met uhtgangk vant zülvige jaer op den 25 December twee groothe waethervloeden, doer de laetste in de Emss van voergedacht Rheijderland, dree und doertigh dörpen ahne clooster un vlecken ondergienghen un van den Dollart een groothen Inham van de see ghemaekt, un voele minsken un beesten jammerlijken umgekaem un verdruncken; welcke dullart hierna van de achtervolgende waetervloeden vermeerdert un soo uthgebraeket un het land verwöestet und vergaen iss.

(f. 183) Anno 1279 sint wedderumme groothe wae-

[1]) Aan den kant staat: *Hilmar*.

tervloeden gewesen, un wijl het zeder de laetste, van jaer op jaer seer voel gestörmt, dat mann de Dijken nig heft köennen weeder maeken, daerher iss et kaemen, dat de köestlijke höern landes de Dullert met flecken, Dorpern un clooster gants sint vergaen, onder dewelcke de naemhaftigsten und voernehmsten sint ghewesen: Torum, Rheyderwolde, Kappelber, Uterpaevingh, Wilgum, Berum, Veletum, Jansum, Ludgerkerke, Ooster- un Westerreijde, Beda, Garmoede (f. 184), Hommugam, Wrirelham, Duvele, Cappelber, Palmar, Wedum, Bleijham, Maegenham, Windelham, Donelle, Tijswert, Ewelswert, Toepern, Markhuss, Hanningagast, Oostfinserwolde un Stoetserhuess. — Idt sint aeverst sulke flecken un Döerpern met den landen vp eene tijdt nig vergaen, sonderen de vlooth int jaer 1277 heft daertho den anvangh un nu deese ghemaeckt, un iss van jaer tho jaer afgebraeken, waertho nae deese noch eene over acht of negen jaeren een swaerder vloeth gekaemen, dat een twede Sündvloed ghlijk gewesen, un daer om desto jammerlijker, dewijl se int midden van den winter, un tho middernacht gekaemen. — Daertho noch bijghekaemen de groothe oneenigheijt so tusschen den Ingesettenen in den jaeren 1280 thot 1285 iss geresen un vpgekaemen, un dat hermaeken der Dijken heft verhindert; wenthe een rijk, mäechtig mann, de daer gewaenet, gheseght hadde, dat he lever sehen wolde dat sein land een speete langh onder waeter stunde, als seinen naberen thom besten de Dijken wedderom oprichten un maeken wolde.

In ghedachten vlecken Torum nig wijth van Jansum gelegen heft een Müntemester un acht goldschmede in har wolstande gewaenet, tho Rheijderwolde sint twee kaerken gewesen.

In dit jaer wass een seer harden winter, de alle fruchte des veldes verdurven, boomen un Wijnstock sint verfrorenn so een jaemmerlijken tijden deese vreesslanden veroorsaeket heft un groote schaeden gedaen.

(f. 286, op het j. 1413) De Krig ofte Oorlogh beghon mit Plönnderung van beijden sijden, mit Roven un verwoesten der landen, nae der ghewaente mit verbitterung der Jnnwoenders de van Groeningen offte Schieringer Partheij, hebben in Rheijderland, twee sijhlen, met Pick und Tehr weethen tho bestrijken, un se daerup verbranden, de

Dijken an den Dullert an voelen Ohrden döerghesteken, om het land onder waether tho brengen.

Kene om ghelijk met ghelijken tho vergelden, stack de Dijken un Schluijsen uprijthen an de Gronninger sijde doer, un leet also dat land vol waether loopen, moest also de onschuldige huessman van beijden sijden de Raeseringe der Groothen ontgelden und voel schaeden lijden.

Coppen dit gesehen, om meer quaed vöer thokaemen besettede de dree naeste Sijhlen van Rheijde, Thermunte un Otterdum, befurchtede dat sick Kenne dersulven bemachtigen un aantasten worde.

Groninger burgers in garnizoen te Delfzijl,

1586.

De erb. Habbe Aldringe ende Derck Draper, Radesverwanteren vth beuel der heren getogen mit CXXII boergeren in den Delffzijll, vm de zelue starct en tijtlanck to verwaren in plaets der vthgetogen soldaten, de nha westvreeslant sick mede gegeuen, des Boergermesteren ende Raedt sampt talmans swoerne meente ende bowmesteren van de gilden verordentt en ijder boerger des dages X stuuer. Mede gedaen in handen des Radesheren aldringe voergen, 11ᶜ daler tot 4 arens gl. de daler, act. den 22 Januarij. Sint weergekomen den 30 der seluer maent, noch betaelt an den hopman Claes Varwer LXII daler voergen. paijments. Noch de beijde Radesheren voer 14 dagen vacatie betaelt mit beleuen der heren XIIII daler ende oer dener voer VI dagen betaelt $1\frac{1}{2}$ daler, daer af III quitantien, van dè voergen. sint enigen absent gewest. [1])

[1]) Stadsrekening, 1586, bl. 537.

DE VOORMALIGE HOFSTEDE DE WIJERT ONDER HELPEN.

Behalve den ouden burg van Coenders te Helpen, heeft er in dit gehucht nog een andere aanzienlijke burg of hofstede gelegen, *de Wijert* of *op de Wijert*, ook wel *Wiardt* geheeten, die minder, ja ik mag zeggen geheel niet meer bekend is. Voor eenigen tijd zijn mij stukken in handen gekomen, die sommige nog al gedenkwaardige bijzonderheden inhouden, deze hofstede en buurt betreffende. Ik deel hierom daaromtrent het volgende mede.

Deze hofstede was gelegen onder Helpen ten westen aan den voet van den Hondsrug, tusschen dezen en het Horensche diep of de A, daar waar zich nu nog een houtzaagmolen met woning enz. bevindt en de weg die ten zuiden langs de redoute loopt van den Heereweg westwaarts heenen leidt. De plaats schijnt thans dien naam, denkelijk ontleend aan de ligging op den *waard* van voornoemden stroom, niet meer te dragen, maar op oude kaarten der provincie wordt zij nog met dien naam opgegeven en o. a. op den platten grond van het beleg der stad in 1672 op het gemeentehuis alhier aanwezig voorgesteld, nog meer of min als eene aanzienlijke hofstede, met singels en hoven.

Voor het eerst vond ik in oude stukken deze bezitting aangeduid in eene verzegeling van het jaar 1553 op het Groninger Archief, waarbij Luert, Reijnt en Johan Huynghe haar verkoopen aan hunnen broeder Wolter Huynghe en Anna zijne vrouw. Ze wordt hier omschreven te bestaan in een huis, hoving en grachten, te Helpman gelegen, *op de Wijert* genaamd, met twee kampen aan de *buurmarkt* te Helpman zwettende, en twee buurdeelen in *Helpmar markt*. Verder droegen zij en hunne zusters aan denzelfden broeder over zijn aandeel in vaders nagelaten goederen aldaar, zijnde twee kampen met vier mannemat hooiland achter de kampen te Helpman gelegen, o. a. strekkende met het oostereind aan de

gemeene *buermarcke* en met het westereind aan den gemeenen Ooster Heereweg, met eene hofstede en huizing an de westerzijde van *Helpmar brinck*, en nog met twee buurdeelen in *Helpmar marcke.* [1]) Het blijkt dus toen eene hofstede te zijn geweest bezeten en welligt ook bewoond door de familie Huijnghe. Deze schijnt eene Groninger familie te zijn geweest, onderscheiden van de familie Huginghe [2]) en in lateren tijd eerst opgekomen.

Ik vind het eerst een Rolof Huijnghe genoemd op het jaar 1465, maar toen en volgende jaren tot 1522 ook reeds als burgemeester, zonder dat het echter blijke, dat hij of de familie reeds van adel was. Dit schijnt zij eerst later geworden te zijn, en wel door vermaagschapping met adellijke familien en verwerving hiermede van aanzienlijke goederen ook in de Ommelanden, en zij zal alzoo tot den Ommelander adel te rekenen zijn.

Wij leeren deze familie en wel den hoofdpersoon Wolter nader kennen uit Abel Eppens. Wolter namelijk blijkt gehuwd te zijn met Anna Rengers, eene dochter van den vermogenden Johan Rengers te Scharmer, die behalve een zoon, Melchior, drie dochters had, welke ieder aan hunne mannen 1100 grazen lands mede ten huwelijk bragten. De twee andere dochters waren gehuwd aan Haijo Manninga te Dijksterhuis en Abel Onsta te Sauwerd. [3]) Van Wolter Huijnghe, nu den bezitter van het landgoed de Wijert en anderen te Helpen, wordt gezegd, dat hij aldaar op die Wijert „een gewaldige costel borch hadde getimmert und ock vp Uthhuyster meeden gewaldich getijmmert, dan ock heren graffnisse in den kercke angerichtet, meer als er gedacht was in die landen. Daer mede alle hoer guederen beswaert,

---

[1]) Reg. v. h. Arch. 1553, nr. 52. Dat de beide andere broeders ook goederen te Helpen en bij Groningen behielden, blijkt uit de verzegeling van 1554 op het Gron. Arch. (1554, nr. 83), waarbij Luert en Reijnt Huijnghe verkoopen aan Reijnt Alberda een hof met steenen huis daarin gelegen aan de oostzijde buiten de Oosterpoort, en die van 1573, nr. 77, behelzende eene overeenkomst tusschen Reynolt Huynge en het convent van Essen over eene zwette of sloot naast aan het Esser nyeland ten noorden gelegen.

[2]) Zie *Bijdr.* VII, 27.

[3]) Volgens het aangevulde *Nobiliarium Groninganum* door Coenders van wijlen mr. H. O. Feith zou deze Anna Rengers eene dochter zijn geweest van Luirt Rengers tot Dijksterhuis. Maar dit geslachtboek is vaak onnaauwkeurig.

dat geslechte vernichtiget, in armoet vnd verachtunge gecomen, een spot van alle menschen geworden sindt, woe hoech dat sie ock bevrundet vnd gehilcket weren an Rengers up Dickh: vnd Burmannien." Hij had daarbij nog vele processen gevoerd tegen zijne zusteren en zijn zwager Haijo Manninga. [1]) Wolter Huijnghe staat anderzins bij Abel Eppens te boek als een „besunder fautoer des reformatie" en hij behoorde onder die Groningers, welke deswege Stad en Lande hebben moeten verlaten. Wolter hield zich dien ten gevolge lang in Emden op, en zijn broeder werd gevangen genomen. [2]) Hij bleef met zijne familie volstandig tot zijnen dood, die in 1587 voorviel, in de door hen aangenomen nieuwe leer, zoodat vrouw noch dochter de begrafenis volgden, daar zij moesten toelaten, dat die geschiede „na pauwes wise," dewijl anders nergens mogt begraven worden. [3])

Te vergeefs had Wolter Huijnge bij Luitenant en Hoofdmannen geklaagd over den verkoop van zijne goederen wegens schulden in die turbulente tijden voor geringe prijzen [4]); in gevolge hun mandaat op den pastor van Uithuistermeeden, om af te kondigen den geregtelijken verkoop van zijne bezitting Weertsemaheerd aldaar in 1574, zal die verkoop geschied zijn. Het was zeker op grond van die bezitting dat hij bij Abel Eppens Hoveling te Uithuistermeeden genoemd wordt. Hij schijnt echter in het bezit van zijne goederen te Helpen gebleven te zijn, na daarover in 1572 gerequestreerd te hebben bij Burgemeesteren en Raad

[1]) Hiertoe zal betrekking hebben de klagte van Wolter Huinga tegen Haijo Manninga, overgegeven aan de hoofdmannen in 1578, nr. 46, op het Gron. Archief.

[2]) Hiermede zal Reijnt Huijnghe te verstaan zijn, van wien nog blijkt dat hij gehuwd was aan de familie Coenders, volgens eene sententie van Burgemeesteren en Raad van Groningen van 1560 op het Gron. Arch. (1560, nr. 96), tusschen Bartold Tijaerda van Starckenborg van wege zijne vrouw, aan de eene, en Reijnt Huijngh, van wege zijne vrouw c. s. aan de andere zijde, over de erfenis van zaligen Albert Coenders. Volgens het *Nobiliarium Groninganum* was die vrouw Hille genaamd en een dochter van Jan Coenders en haar broeder Coert Conrades weder met eene Hille Huinga getrouwd. Reijnt H. was van 1568—1576 onder de stadhouders Aremberg en Robles lid van de Hoofdmannenkamer

[3]) Zie de Kronijk van Abel Eppens in 't oorspronkelijke op het jaar 1587, in afschrift f. 912, 936 en 947.

[4]) Zie den brief op het Gron. Arch. 1573, nr. 29.

van Groningen, [1]) doch die afgestaan te hebben aan zijn zoon Luijrt, die blijkt gehuwd te zijn met eene jonkvrouw Entens. Wij vinden althans het huis op de Wijert daarop in handen van dezen zijn zoon en zijne huisvrouw Frouke Entens, daar zij dat huis met de daaronder toen behoorende landerijen, bouw- en hooilanden enz., in 1577 hebben verkocht aan de Gravinne Anna, erfdochter te Teecklenborch, Gravinne te Benthem, Teecklenborch en Steinforde, Vrouwe te Rhede en Wevelinckhove, weduwe van Graaf Everwein van Benthem. De overdragt werd versterkt door het in Selwerd of Goregt gebruikelijke regt van stoklegging voor zeven erfburen van Helpen, die hier met name genoemd worden: Derck Coners (Coenders), zijn zoon Frerick C., Berendt Entens met zijne beide zonen, Gheert E. en Jacob E., Mello Conners en Hilbrant Roltman, en geschiedde bij verzegeling van Burgemeesteren en Raad van Groningen en den Ambtman van Selwerd, toen Willem Ubbena, en met onderteekening van Luirt Huingha en Frovke Entens. De koopprijs bedroeg, zooals uit de volledige finale kwitantie van den 14 Februarij 1578, mede nog overig, blijkt, de som van 4200 Emder gulden en vijftig daalder.

Hoe kwam, zal men vragen, dië Gravinne van Benthem er toe om dat landgoed te koopen? Hierop kan ik geen stellig antwoord geven, alleen de reden gissen; de stukken en verdere geschiedenis zwijgen daaromtrent. Gravin Anna, sedert 1562 weduwe, had wel een zoon, maar deze was bij den dood haars mans nog onmondig, en zij voerde alzoo een tijd lang alleen de regering over hare landen. Zij wordt beschreven als eene verstandige, der nieuwe religie zeer toegedane vrouw. Wegens den krijg hierover hadden hare aan de Nederlanden grenzende landen ook veel te lijden van beide, Staatsche zoowel als Spaansche zijde. Haar zoon Arnold, die ook der protestantsche hervorming genegen was en te Straatsburg de hoogeschool bezocht, ontkwam ter naauwernood de vervolging van den beruchten Bartholomeusnacht in 1572. Weder te huis gekomen, huwde hij in 1573 en nam hij nu zelf de regering op zich. Hij was de de stichter van de Hoogeschool te Steinfort. Het is nu niet onwaarschijnlijk dat de Gravin Anna, om een meer veilig en rustig toevlugtsoord in nood te hebben, het landgoed Wijert onder Helpen nabij Groningen heeft aangekocht. Deze

[1]) Volgens Request op het Gron. Arch. 1572, nr. 42.

stad had zich, schoon meer gedwongen dan vrijwillig, in 1576 aan der Staten zijde geschaard en bood nu zelve of in hare nabijheid eene zoodanige woonplaats aan voor protestanten. Het was, zooals bekend is, juist te Helpen, dat deze hunne eerste openbare godsdienstoefeningen hebben gehouden, voordat in de stad zelve in 1566 eerst eene kerk en in 1579 twee kerken daartoe werden ingeruimd. [1]) Maar door den afval van den stadhouder Rennenberg in 't begin van 1580 kwam de stad weder onder de heerschappij van Spanje, en onder de toen gevangen genomen leden van de Groninger regering wordt ook opgenoemd de voormalige bezitter van de Wijert, de toenmalige oud-raadsheer Luirt Huinge, [2]) zeker omdat hij tot de hervormden en de Staatsche partij behoorde. Door deze werd hij nog tot kapitein aangesteld, maar stierf in de provincie Friesland, nog vóór zijn vader, naar 't schijnt, en even arm als deze. [3]) Of de Gravin hare nieuwe bezitting heeft betrokken blijft onzeker. Reeds vóór die gebeurtenis, in 1579, droeg zij die weder over aan haren hofmeester en raad Frants Hansenn von Twist te Getter, blijkens den brief daarvan nog overig. Waarom zij zich zoo spoedig daarvan weder ontdeed, wordt niet gezegd, alleen dit, dat zij dat landgoed „wiederumd zu uerlassen auss hoch beweglichen vrsachen rathsamm achtet vnnd willens wordenn. . . . zu vnserer vnnd vnser Grafschafft Tekelenburgh besseren nutz vnnd frommenn, mehreren schadenn damit fürzukommen.” Daar zij deze overdragt wenschtte te doen „in den allerbes-

---

[1]) Diest Lorgion, *Gesch. Beschrijv. v. Groningen*, I, 399 en vv.

[2]) *Teg. Staat van Stad en Lande*, I, 492.

[3]) Abel Eppens kronijk t. eerst a. pl. Behalve Luirt schijnt Wolter H. nog een zoon gehad te hebben, Jr. Rudolf Huinga, die op Ungersma te Uithuistermeeden gewoond heeft en aldaar in 1575 overleden en in het koor der kerk begraven is. Volgens de overlevering was hij, inzonderheid in het godsdienstige, een zeer verdienstelijk man en zou hij het vorige orgel in die kerk op zijne kosten hebben laten vervaardigen en tot zijn aandenken de nog bestaande fraaije graftombe van hem in die kerk door de gezamenlijke kerspelliedеn bekostigd en met een latijnsch grafschrift voorzien zijn. Men vindt dit een en ander vermeld in het voornoemde *Nobiliarium Gron.*, maar het geslacht Huinga verward met dat van Huging en Huninga. — Volgens een ander berigt had Rudolf H. tot vrouw Oede Tamminga, en zou hij kinderloos overleden zijn. — Hij zal — om dit er nog bij te voegen — bijgezet zijn in de grafkelder, welke wij zagen dat zijn vader in gezegde kerk had gesticht, en mag buitendien van diens bezittingen aldaar nog eenige behouden of verkregen hebben.

ten bestendischeren form, mass, weiss vnnd gestalt," zoo geschiedde ze niet alleen zeer omstandig volgens eigen landsgebruik, met haar zegel verzegeld [1]) en eigen hand onderteekend, maar werd ook naar Selwerder regt met stoklegging bekrachtigd door middel van een transfixbrief van Borgemeesteren en Raad en den Ambtman Derck Schaffer van den 8sten Maart deszelfden jaars 1579. Als haar zaakgelastigde in dezen wordt genoemd Harmen Harckens, en de zeven erfburen van Helpen, waarvoor de stoklegging plaats had, waren Mello Coenders, Frederick C., Hindrick C., Albert C., Doctor Michael Camps, Jacob Egbers en Johan Lubberts. De transfixbrief is met het stads en ambtmans zegel verzegeld.

Ik vind de hofstede nog later genoemd in de *gedenckweerdige gechiedenissen* van Frederich van Vervov. Voor zijne correspondentie met den stadhouder Graaf Lodewijk van Nassau gevoerd in cijferschrift over de onderhandelingen ter herwinning van Groningen, voordat dit met geweld is geschied in 1594, is met eene zekere figuur ook aangeduid „d'Gravin van Benthems huys, bij Gronningen." [2]) Dit huis kan toch wel geen ander zijn dan dat op de Wijert en stond dus nog op naam dier gravin, ofschoon niet meer door haar maar door haren raad bezeten. In die correspondentie wordt daarbij desgelijks opgenoemd „Reint Huyinghe huys, bij Gronningen." Dit zal eene hofstede of een buitengoed zijn geweest van meergenoemd lid dier familie of van een ander afstammeling van dien naam, die nog te Groningen is blijven wonen. Want zoo zeer is die familie niet te gronde gegaan, of er zijn nog afstammelingen van overgebleven. Wij ontmoeten nog in eenige stukken op het Groninger archief een Luirt Huenga als stads-artilleriemeester op het jaar 1594, en Reijnt Huinga op het jaar 1660, als kapitein, een Jr. Arnold of Arnoud Huingha op de Braak op de jaren 1658, 1659 en 1661. [3]) Van de hofstede de Wijert en hare latere bezitters ben ik echter niets meer ontwaar geworden. Van haar is schier geen spoor meer overgebleven, ja met haar is zelfs de naam der plaats geheel verloren gegaan.

---

[1]) Het zegel is aan den brief nog aanwezig, maar zoo onduidelijk afgedrukt, dat men, ik althans, de wapens daarop niet wel kan onderscheiden.

[2]) Zie deze *Geschiedenissen*, uitgeg. door het provinc. Friesch genoots. Leeuw. 1841, bl. 60.

[3]) Zie het Reg. van het Gron. Arch. op de jaren 1594 nr. 85, 1660 nr. 50, 1658 nr. 48, 1659 nr. 45, en 1661 nr. 42.

Slaan wij, na hare geschiedenis beschouwd te hebben, nog een blik op den inhoud der koopbrieven van deze hoftede, met het oog op de plaatselijke bijzonderheden, welke daarin nog voorkomen van vroegeren tijd.

Het landgoed de Wijert was blijkbaar een oud eigenerfd stuk goed. Dit volgt uit de twee buurdeelen in de Helper marke, welke volgens den brief van 1553 daaraan verknocht waren. Uit het verschil van dezen brief met den lateren van 1577 ziet men dat het landgoed intusschen nog met andere landerijen te-Helpen vermeerderd was. Die laatste leert ons, hoe op deze even als op andere landerijen in het Goregt en Drenthe nog tienden, schuldmolt en precarie lagen, en de oude maatschappelijke en politieke toestand toen nog genoegzaam onveranderd bestond. Helpen maakte eene eigene afgezonderde huishoudelijke gemeente uit, als marke, waarin men onderscheidde het meer bewoonde gegedeelte, het gehucht of dorp, de esch, waarop de onderscheidene bouwgronden van de eigenerfden nog bijeen lagen, de kampen, die daarvan reeds afgescheiden waren en op zich zelve stonden, even als de hooilanden, maar buitendien ook de marke zelve, waarin de nog ongescheidene gronden lagen. Ik vestig in het bijzonder de aandacht op het voorkomen van de „Helpmar brinck" in den brief van 1553. Helpen zal alzoo de noordelijkst gelegene plaats zijn, waar die naam van *brink* zich voordoet. Groningen heeft ook wel waarschijnlijk zulk een brink, waar nu hare marktplaats is, bezeten, maar die naam zal verwisseld zijn met dien van markt, misschien al sedert zij tot eene stad met het marktregt en andere regten is verheven geworden.

Ten slotte moet ik nog vermelden, dat de laatste koopbrieven, waarvan hier sprake is geweest, in het bezit zijn van de heer L. U. Rengers van Naerssen alhier, en mij welwillend ten gebruike afgestaan. Zij waren het, welke mij vooral opwekten tot zamenstelling van deze bijdrage. Behalve het gebruik hiervan daartoe gemaakt, heb ik het van belang genoeg geacht den koopbrief van 1577, als het merkwaardigst stuk in dezen, in zijn geheel daarbij mede te deelen, zooals volgt.

Brief, behelzende den verkoop van het landgoed, de Wiardt, onder Helpen bij Groningen, door Luirt Huijnge en zijne vrouw aan de gravinne Anna van Teklenburg, enz. 29 Junij 1577.

Wij Borghemesters ende Raedt in Groeninghen sampt Willem Ubbena Amptman inden Gerichte van Selwerth, Doen kundt vnd betughen mit desenn openen besegelden breue, Dat voer ons sinnen gekhomen de Erntfeste Luyrtt Huijnga vnd die Erbare Junffer Frouke Entensz synn Echte Huijsfroue, Ende Bekanden, dat sie ewichlijcke vnd arfflijcke, voer Hoer vnd hoerenn arffgenamen, hebben vercofft vpgedraegen vnd ouergegeuen, Draegen vp vnnd gheuen ouer In Krafft dusses der Edler vnnd Wolgeboirner frouwen, vrouwen Anna geboerne Erffdochter tho Teecklenborch, Grauinne tho Benthem, Tecklenborch vnd Steinforde, vrouw tho Rhede vund weuelinckhoue, cet., Weduwe, voer ihre G. vund ihre Gen. arffgenamen der Graeffschap Tecklenborch, oder holder des brieues, mit ihrer G. bewijsslycke consent vnd willen, Inden Eersten hoere behuysinge de Wiardt genandt, gelegen tho Helpen, binnen ende bueten den Grafft staende, eertuast vnd naegheluast mit alle sijnn thobehoeren, vnd alle materialia, diewelcke jetzundes in tyde deses kopes, aldaer geuondenn ende besichtighet sinnen vnd oeck noch wijder soedaenighe hofften, singelenn, boomten, Grafftenn, Visschenien, ende samptlijke bepotingen, als tot deseluighe voergeschreuen Behuysinge, vnd naeuolgende Landen thoebehoeren vnnd annex sinnen. Daerentbouen noch allsoedaenige Landenn, als thode behuesinge behoerenn, tho weten de beijde, groete ende klene Kampen, met den wech, tusschen beijden doergaende, streckende sich van den Heren wech wth het oestenn westwert bes an die voerscr. behuysinge, daer aut suyden de van Ripperda arffgen. vnd ant noorden de vandenn Hilligen Geest, naest angheswettet sinnen, vnd jn hoerenn grastall mit den wech, groott sindt, dartich grasenn. Hyrtho noch viertich mannemath hoeylandes, van welcker achte, vnd voerts

viertijne, sich int oesten, an den voerscr. groetenn Camp westwert bes an dat Hoernster diep strecken, vnnd jnt noerden die vanden hilligen Gheest, end die Wijffringe, vnd jnt suden dat helper Gasthuis, naest angeswettet sint. Bet noch Een stucke hoeylandes twalff mannemath groodt, daer datt gasthues tho helpen int oesten vnnd jnt noerden eensdeels dat voerscr. ghasthuis tho helpen, ende Eensdeels de Erb. Borgermr. Joachim Ubbena, naest angeswettet sint, streckende sich westwert an dat hoernster diep, an de suyder sydt auerst vann desen liggen noch Twalff mannemat hoeijlandes, waer van de sesse onuerscheyden mede tot desse voerscreuen behuijsinghe ende Landenn behoerenn, vnd alsoe oeck mede jn dussen koop begrepen sinnen, des mit allen hoerenn thobehoerenden Dijcken, wegen, wateringen, waterloesen vnd dersoluige onderholdinghe, als daer vp vallenn mach, Welcker voergeschreuen Behuysinge vnd Landenn, met de samptlycke voerscr. gespecificeerde ghoederenn, voergenante Luijrt Huijnghe vnd junffroue, frouwke Entens Eheluiden voergescr. beloeuenn midts desen voer hem vnnd hoere arffgenamen, ewichlijcken ende arfflijcken, vrij onbeswaert van allenn Renthen, schulden vnd anspraken, wolgemelter Grauinnen, vnnd jhre Gen. midtbeschreuenen, tho leueren vnd tho wahrenn. Daer voer vorbindende hoer hues vnnd heerdt tho Eelderhuijsen gheleegen, so se nu ther tijt seluest ghebruicken, Ende voert alle hoerer beijder andere Landenn vnnd ghoederenn, die se nu rhiede hebbenn, edder nhaemaels ouercommen moeghen. Voerbeholdenn nochtans de tinde so wth de Landenn ghaen mach, wanneer se gebouwet wordenn, denseluigen die sulxs mit rechte verdedigen can, Ende noch Eenn vorndell schultmoltt jaerlix wth den voerscr. cleijnen kamp gaende, vnnd wes sunst nae older ghebruijck tot onderholdinghe des Gerichts, competeert ende thobehoertt, Vnde soellenn in precarien ende schattingen, soe tot eenigen tijdenn geraempt muchten wordenn, min oder meer neet beswaert wordenn, dann ander naberlandenn Voer ene summa van penningen, welcker de Erb: Luijrt Huijnghe ende junffroue Frouwke Entens sijnn Echte huijsfrouwe, Bekanden, dat hoer vuel end all, den lestenn penninck mitt den Eersten tot hoeren benuegen van wolgemelter Grauinnen, betaelt ende ontrichtet sinnen, Ende tot meerder beuestenisse van desen, Bekanden oick Luijrt Huijnghe, vnnd Junffroue Frouke Entens Eheluden voerscr., dat sie, nae Landtrechte, wolgemelter Grauiunen, den stock van voergeroerte ghoederenn,

ghelecht hebben voer deese nabeschreuen soeuen Arffbuijren van Helpen, als de Edle Erentf. Derck Coners mit sijn l. soene frerick Coners, Berendt Entens mit synne beide soens, Gheerdt Entens vnd Jacob Entens, Mello Coeners ende Hilbrant Roltman. Diewelcke oick sulcks personlicken geschiet tho syn, becant hebbenn. Allent sunder arghelist vnd nije jnfonden. In Oerkhunde der waerheyt hebbenn wij Borghermesteren ende Raedt vpgemeldt (:neffens onderteeckeninge gedachts Luijrt Huynghe vnd Juffr. Frouwke Entens handt ende nhamen:) onser Stadt zeghell, Ende ick Willem Ubbena amptman voergemelt mijn angheboerenn seghell, wetentlick an deesen brieff doen hanghen. Inden Jaere vnss Heeren dusent vijffhondert soeuen ende soeuentich, den negenendtwintichsten dach Junij. Doe Johan Thedema Reynt Alberda Herman Clandt ende olde Harmen Wijfringk Borghermesters weren vnsser Stadtt.

(onderstond) Luirt Huingha mijn egent hant
frovke entens anders huijngha.

Belooning der acht kluftmeesters,
te Groningen.

De acht kluftmesteren hebben vth beuell des Rades gekluft nha older gewoente vijff dagen, ijder des dages een kanne wijns, plecht betaelt tworden mit X st., daer se neet mede tho vreden, Ende versocht nha den boeck de weerde daer van tgeneten, want se voer middach ende nha middach dach bij dach gesethenn. Betaelt ijder 2½ daler, daer tho Cornellijs van doeuerden den schrijuer gelijckfalls erlecht 2½ daler, Noch de roeper ende porteer to Jacopijnen betaelt elck X st. [1])

[1]) Stadsrekening, 1586, bl. 581.

GETUIGENIS VAN

ABEL EPPENS OMTRENT DEN OPSTALSBOOM.

Nadat mijn betoog over den *Bond der Friesche Zeelanden* in de voorgaande Aflevering (bl. 161) reeds gedrukt was, kwam mij nog onder de oogen de volgende plaats in de Kronijk van Abel Eppens over den *Opstalsboom*, die ik van gewigt achtte om hier nog mede te deelen, als behelzende het getuigenis van een ooggetuige omtrent het bestaan en de bekendheid daarvan nog in zijn tijd, als voormaligen zetel van dien bond. Hij meldt er namelijk dit van bij gelegenheid dat hij spreekt van de privilegiën aldaar in 1327 aan Appingedam gegeven.

„Welcke upstalsboom in oestvreslant bij Aurick een uuer gaens aff na Emden gelegen, der vresen bykumpst wachte de in een bussche bij oldes, nu ouerst a° 1589 den 6 Septembris van my suluen betreden vnd gesien, ys befonden een kleine plaese van 3 roeden lanck, 2 roeden bret vp een kleine hoechte, dar allene dre bomen staen hadden van 7 ouergheblеuen heel versoeret vnd vernichtiget, sonderling twe staende weren langen eerst versoeret, die laeste groenste lach neder, vnd in twe stucken gesaeget, worden tsamen vm haer duuricheit van andere boemen vp een gemene bowlant onderscheiden, vnd in vergetinge geholden, als niet anders vertonende soedanigen twe sore bomen, die nu ock niet lange staen worden, vnd wort die plaetse hoer naem verleest, ofte niet meer gewesen mogen worden: dan allene in dusse myne ballinschap allene soe voele gesien vnd befunden, dat die luyden daer ock wenich meer vp achteden, vnd van den grauen niet erwaret wolde. Want syn Edeldem daer mede niet olt betuyget worde, als a° 1461 tot een grauen eerst gemaket, welckes

allene genoch ys gesecht van Upstallesboem, daer die upstallingen van genoempt sin alle richteren vnd redgeren." [1])

Nog later vermeldt Abel Eppens onder de profetiën, die er in zijn tijd in Oostfriesland in omloop waren, ook deze, betrekking hebbende op den Opstalsboom.

„Noch ijs geschien. Wen die Eickenboem to awrick voer den stall wechnomen wordt, so salt mijt den huijsman vp hoechste syn. (Ist to verstaen van Upstalsboem, soe yst vervult anno 1584, want aldo hebbe twe gelegen vnd to sneden mijt sagen, die darde ock antastet, tsamen doet soer lange west." [2])

[1]) Dit staat in de oorspronkelijke Kronijk op het Gron. Archief op het jaar 1583, in het Afschrift daarvan bij het Genoots. P. E. J. P. op f. 323.

[2]) Kronijk op het j. 1585, Afschrift f. 617.

Tractement van den torenwachter en klokkenspeler

TE GRONINGEN, IN 1586.

Bartelt ijansen thorenwachter in stede hindrick hindricks, verdeent ther weke een rijder tot XXX stuuer, als hindrick voergeschreuen, angaende den XI februarij anno LXXXII.

Bartelt Jansen clockenspoeler V½ ell tot cledinghe sunder ffoergeltt.

Bartelt ijansen clockenspoeler heft vant vhrwarck int sunth meertens thoren tho stellen jaerlix pinxteren XII rijder tot 30 stuuer, angaende anno LXXXI, verschenen pinxteren anno LXXXVI, betaelt XII rijder, noch betaelt IIII arens gulden, de geroerte bartelt voer boemolije tot dat warck to smeren vthgelecht hadde, tsamen XIII rijder X stuuer, de dominicus tasschemaker mitt bartelts wille van mij geboerth hefft. [1])

[1]) Stadsrekening, 1586, bl. 439, 455, 561.

Toverij in Groningerland in 1587 en elders.

„We verleden jaar [1586] in Oestvreslant tho Esens vnde vp meer plaetsen niet allene geruchte erschal van Touerschen, dan ock voele to Auwerick, Bierum ingetogen vnde to water laten swemmen tom proue, etc. vnde nochtans gr. Edzard myt syn reden die straffe vnde nasoeck liet verbliuen. Want die sake to wydt vnde breet vthstreckede sonder nootwendich bewysz, woe to Oszenbrugge meer dan 80 personen verbrant worden, rycken vnde wal benoempt wale beruchtiget, vnde daer na is verbleuen. Alsoe erheuede sich nu weder then Dam vnde Fermsum dorch een waellinne van der soldaten vrouwen die ticht der Touerye eder vergyfftenghe, soe sie an enich offitierer gewendet hadde, vnde die sich myt andere vrouwen raedt vnde anwysinge laten helpen, dat ze solden ouer begissen, vnde den van die gemakede dranck een schulp vull vp die rugge onwetent geeten tot een proue, doer mede so sie schuldich benn onsumith solde begrepen worden; vnde wordt dorch Willum in den Hulcken vrouwe gemaket vnde geschut alsoe. Daeromme die waellinne van Berent Reynerz redger begrepen verhort, bekent die daet vnde secht daer 300 twesen, onder welcken ock dusse mestersche mede solde syn, myt noch anderen ten Dam van die principaelsten, Jaspars, Joh. Reinerz, gert hommens vrouwen Erb. geacht vnd befonden. Onder des ys die waellinne ter dode verorldelt den 2 Aprils a° 87 van verhoer dusser sake by den besechte personen vnde dede nene kleine vproer, als off die duuel in den menschen domineerde myt bedroch, mort vnde logen, vth nene ander orsake, als blykt, want die menschen leueden daer niet als enige Christenen offte papisten dan heel vleslicken, sonder sorgen vnde bedenckent, noch godt off afgodt hebbende dan den duuel volgende, myt haet, nydt, ongunst, achterclap vnde pleytent. Nu ys die duuel crachtich in die kinderen des ongeloues. By den affgodtsche papisten hefft die Touerye macht gehadt, myt den Euangelio was he ingehouden, nu ouer den vleslicken domineert he weder: daeromme want vole den Euangelio vyandt vnde den antechristo vnde syn anhangeren vm die hoecheit allene to gevallen, gyfft sie godt ock den duuel

ouer, dat sie wetent off te onwetent van sien naem berouet in des duuel geselschap worden gerekent. Dat sie dan an sulcken waelynne geordelt hebben, worden sie suluen beschuldiget als van Euangelio afftredende, tom duuel gecomen, die machtich is ouer den synen, we godt handelt in cracht des h. geest myt den synen, vnde Job hefft laten versoecken vnde plaegen. Alsoe worde die orsake des verstarffs der veeler biesten dorch den langen sueckede die verrottede, vervuelde vnde myt water vpliep vnde verswoll, in oestvreslandt vnde Ommelanden een seer groet ouel, want 10, 20 yae 30 biesten een man affstoruen, worde ock vp Touerschen gehangen sonder bewys vnde berigten tegens den scryfftuer, want godt versorgede aldinck, regen vnde drochte etc., vnde myt leserye tbehelpen laten. Ouerst de verstandigen hebben des niet billicket, hoe wal die duuel dorch menschen handelt vnde verbuntenissen schynet tmaken, als myt bloet tverscriuen, we den Gerardo loppersum student to Louen beyegent ys myt vleddermoysen vmtrent 12 vren t scriuen, vnde van M. Luther an een student befunden, wens handscryfft myt een gemene gebedt weder ineijsschte vnde becomen ys, vnde ock versocht myt den voerspraeck soe een krychz kuech wolde an sich verbinden, daer nae den weert hefft myt lyff vnde ziel dorch vervlockninge syner wech gevoert, vnde het verlochende depositien den ouericht hefft anwesen, vnde den dieffstal des werts bewesen, vnde die vorspraecke was die duuel suluen wyt pluimmasie in gerichte staende, vnde den geuangenen vaken beyegent. Sulcke verbundtenisse myt den Duuel sindt na godes wordt vnde alle rechten myt den vuer straffbaer: daeromme die Duuel ock vole myt gespensen tom scande brenget, wetens offte onwillens in gods losicheit vnde pawslicke affgoderye, orsake van Touerye. Dusses sundt mesteren west in Saxschen lande by M. Luthero vnde Ph. Mel. tyden Faustus, die Ciceronem ock vermeende tkonnen verwecken vm ener syner oratien tseggen, vbi lutherus soluit, non est faciendum bonum vth eueniat malum. Tho Mechelen in Brabant Cornelius agrippa myt boecken betuyget noemdadich beyden in hoere geschepten, myt mynen vth Jtalien thalen laten". [1])

---

[1]) Deze aanhaling is genomen uit de *Kronyk* van Abel Eppens op het jaar 1587 en strekt tot aanvulling van het op bl. 263 medegedeelde.

Ongelijke huwelijken besproken in de Synode van 1735.

Extract uyt de acta van 't Christelyke Synodus van de 9 May 1735 *en volgende dagen.*

Ongelijke Huwelijken.

Art. 32 ad 32.

De Corresp. Gelriae verhaalde, dat een Papist te Loon an zyn Bruid belooft hadde, haar niet te willen moeijen over haer religie, die gereformeert was, ja selfs tot deselve overgaan nu evenwel haar tot syn religie getrocken had in welke zy nu tegen alle vermaningen persevereerde waartegen een placcaat versogt is.

Zuidholl. Corresp. las in zyn acten, dat de Deputaten sig vervoegt hadden bij den Hr. Raadpens. welke andwoordde, dat sulx ook al een poinct van diliberatie was by de Predikanten en stem hebbende Steden om an te houden by hun overigheyd tot verkryginge van een Placcaat tegen ongelyke huwelijken.

Noordholl. coöpereerde hyr in conjunctim met Zuidholl.

Utrecht en Vriesland hadden er niets van in hun acten als ook niet de Corresp. van Overyssel, maar verhaalde mondeling dat er tegen die Huwelyken gewaakt wierde want een Papist en gereformeerde wierden niet in ondertrouw opgenomen, veel minder gecopuleert voor dat de Paapsche party met eede bij den Hooftofficier belooft hadde alle kinderen uyt hun Huwlik voortkomende in de Gereformeerde religie te zullen opvoeden, en dat er ook een voorstel gedaan was tegen huwelyken met Mennonieten maar tot nog toe niet was aangenomen.

Onse Christel. Synodus waakt ook tegen ongelyke huwelyken.

DRUKFEILEN.

Bl.	244	regel	15	v. o.	staat:	*er*	lees:	*en.*
„	250	„	10	„ „	„	*veldtuigen*	„	*veldstukjes.*
„	252	„	1	d. noot	„	*Schorck*	„	*Schoock.*
„	257	„	2	v. o.	„	*aanbinden*	„	*aanbieden.*
„	259	„	10	„ „	„	*kring*	„	*kruis.*
„	261	„	5	d. noot	„	*splitsneuten*	„	*splitsneuzen.*

Na 277 volgt bl. 178—188, moet zijn 278—288.

BIJDRAGEN

TOT DE

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE,

INZONDERHEID VAN DE

PROVINCIE GRONINGEN,

ONDER REDACTIE VAN

Dr. G. ACKER STRATINGH, Mr. H. O. FEITH EN
Mr. W. B. S. BOELES.

ACHTSTE DEEL.

GRONINGEN
J. B. WOLTERS.
1871.

INHOUD VAN HET ACHTSTE DEEL.

Bladz.

Het ontstaan van de Nieuwe- of Bovensmilde, door Mr. L. Oldenhuis Gratama. . . . . 1.
Over den onden adel in Holland, vooral ten betooge, dat de zoogenaamde welgeborenen daartoe behoorden, door Dr. G. Acker Stratingh. . . . . 41.
Vermoedelijke stichtingsbrief van het Klerkenhuis te Groningen, door denzelfde. . . . . 64.
Bericht van de komst van Lodewijk van Nassau op het kasteel te Wedde, 1568, door J. Nanninga Uitterdijk. . . 66.
Vraagstukken voor Kosters, Schoolmeesters en Organisten, door Mr. H. O. Feith. . . . . 68.
1580—1594. Brieven en andere stukken betreffende den toestand van Groningen, in het bijzonder met betrekking tot Spanje (Vervolg van dl. II, bl. 84), door denzelfde. 70.
Kosten van eenen maaltijd, gehouden 12 Decembris 1586, door denzelfde. . . . . 80.
Bladvulling, door denzelfde. . . . . „
Beschrijving van eenige Alba Amicorum. II. (Vervolg van dl. VII, 140), door Mr. W. B. S. Boeles. . . . . . 81.
Liewerderwolde, door Dr. G. Acker Stratingh. . . . . . 96.
Appingedam, als stad beschouwd, door denzelfde. . . . 117.
Inneming van het slot te Wedde door Berend van Hackfort, in 1530, door J. Nanninga Uitterdijk. . . . . . . 145.
Een brief van Johan Lewe, 1582, door denzelfde. . . . 152.
Nog een Contract van Correspondentie, 1683, door denzelfde. 155.
Geschenk van zes paarden van Groningen aan den Hertog van Parma, door Mr H. O. Feith. . . . . 157.

Bladz.

Aanstelling van een advocaat voor de stad Groningen, te Brussel, 28 Januarij 1588, door denzelfde. . . . . . 158.
Gewisse vpkumpsten tot vnderholt der Predigeren. Anno 1602, door denzelfde. . . . . 160.
De stad Groningen in haren oorsprong en ouden toestand beschouwd, door Dr. G. Acker Stratingh . . . . . . 161.
Aanmerkingen op de Bijdrage: „De bond der Friesche Zeelanden," door Jr. Mr. M. de Haan Hettema. . . . . 196.
Overweging der voorgaande aanmerkingen, door Dr. G. Acker Stratingh. . . . . 204.
De Maren, beschouwd als oude grensscheidingen der marken in de oud-Friesche streken der provincie Groningen, door denzelfde . . . . 216.
Brieven en andere stukken betreffende den toestand van Groningen, in het bijzonder met betrekking tot Spanje, 1580—1594 (Vervolg van dl. VIII, bl. 79), door Mr. H. O. Feith . . . . 231.
Bladvulling, door denzelfde . . . . 240.
Vervolging der Hervormden te Groningen 1566—1570, door denzelfde. . . . . 241.
Eenige bladzijden betrekkelijk de geschiedenis van Schiermonnikken-oog en van de Lauwers, door Dr. R. Westerhoff. 292.
Over boonen, vlas en haver uit onze Terpen of Wierden; eene eerste kleine Bijdrage tot de Flora dezer merkwaardige heuvelen, door denzelfde. . . . . 318.
Spoorweg tusschen Emmen en Roswinkel, door Mr. L. Oldenhuis Gratama. . . . . 332.
Brief van Jr. Mr. M. de Haan Hettema aan Dr. G. A. Stratingh, over den bond der Friesche Zeelanden, door de redactie. 335.
Bisschops- of Kreupelstaat te Groningen, door Mr. H. O. Feith. . . . . 336.

HET ONTSTAAN

VAN DE

NIEUWE- OF BOVENSMILDE.

De oude Smilde, vroeger genaamd de Leggeloer en ook wel Hooger of Hoeger Smilde, bestond reeds in 't begin der 17de eeuw.

Den 15 Februarij 1633 hebben Ridderschap en Eigenerfden, Staten der landschap Drenthe, daarvan eene heerlijkheid gemaakt en daarmede ten Stichtsen regte beleend een der medeeigenaren, den heer Adriaan Pauw, Raadpensionaris van Holland en Westfriesland. [1])

De nieuwe Smilde echter is eerst in 't laatst der vorige eeuw ontstaan en is haar oorsprong verschuldigd aan de vaart, die Ridderschap en Eigenerfden door de Kloosterveenen naar Assen hebben doen graven; de Heerlijkheid strekte zich slechts uit tot de Hijker markte; van daar tot Assen strekt zich uit de nieuwe stichting, thans onder den naam van Kloosterveen en Hijker-Smilde bekend.

De vergraving en ontginning echter van het Hijkerveen werden begonnen lang voor dat het Klooster- of Vrouwenveen, dat waar nu Kijmmell's wijk is na de toevoeging van 't Haler begon, aan de snede kwam, zoo als trouwens uit de ligging volgt.

---

[1]) Vergelijk J. S. Magnin, *losse bladen uit Drenthe's Geschiedenis*, bl. 142, *Geschiedk. overzigt der Besturen in Drenthe* III, 2, bl. 286, en mijne beoordeeling van de Wal, *Bijdragen tot de geschiedenis en oudheden van Drenthe*, in de *Kunst- en Letterbode* van 7 Julij 1843, bl. 10.

De markte van Hijken, die westwaarts tot aan Friesland reikte, was in bekwame veenplaatsen gelegd en ten deele verkocht.

Het veen van het klooster te Assen, waarbij een deel van 't Haler gevoegd was, begon waar het Hijker eindigde; het Landschap had namelijk dat deel van de markte van Halen, dat er tusschen lag, aangehandeld.

Het Landschaps-bestuur en de op hetzelve gevolgde Besturen verkochten de veenen op conditien successivelijk toepasselijk gemaakt op de opgevolgde domeinveilingen en voor het eerst op die van 1 Maart 1771.

Deze conditien behelsden onder meer bepalingen tot daarstelling van fondsen, waaruit het tractement van den Predikant der Hervormden zou worden betaald.

De eerste Predikant bij de Hervormden te Smilde diende den 31 Maart 1801 aan het vertegenwoordigend ligchaam des Bataafschen volks eene memorie in, om die fondsen ook in de toekomst tot dat doel te doen strekken.

Die memorie is merkwaardig om den inhoud als ook om den kernachtigen duidelijken stijl.

Dezelve bevat belangrijke bijzonderheden omtrent het ontstaan van de nieuwe Smilde, is van blijvend belang en verdient aan de vergetelheid ontrukt te worden.

Wij zullen ze daarom hier mededeelen, maar laten nog vooraf volgen de navolgende algemeene geschiedkundige herinneringen, om de aanleiding en opportuniteit derzelve te beter te doen begrijpen.

De omwenteling van 1795 was gegrond op vrijheid en gelijkheid; de bevoorregte Staatskerk verviel daardoor en daarmede de band, die twee eeuwen lang Staat en Kerk verbond, doch, ofschoon de scheiding van Staat en Kerk op den voorgrond stond, hielden de voorregten der bevoorregte kerk nog niet dadelijk op.

Den 23 Meij 1796 stelde burger Ploos van Amstel in de nationale vergadering voor om te besluiten:" dat er in „dit vrije Nederland geene heerschende godsdienst meer „zou zijn."

Uit de aanname van dit voorstel vloeide voort de vervalling van alle voorregten der Hervormde kerk.

Het voorstel werd commissoriaal gemaakt; de commissie ging nog verder, men wenschte de volstrekste scheiding tusschen Staat en Kerk, maar, om de moeijelijkheid in de

toepassing, stelde men voor die uit te stellen tot na het tot stand komen der constitutie. Sommigen verlangden alle betalingen van geestelijken uit 's Lands kas te doen ophouden, anderen wilden ook de Roomsche geestelijkheid daaruit betalen; de uitslag was dat er eene commissie werd benoemd om te onderzoeken den oorsprong, den staat en het gebruik van de goederen en inkomsten der kerk.

Het verslag der commissie was nog niet ingediend, toen er een ontwerp van constitutie verscheen, waarbij omtrent de geestelijke goederen het jaar 1581 als normaaljaar werd aangenomen; wat na dat jaar het eigendom was geworden van de verschillende kerkgemeenten en godsdienstige genootschappen werd als hun eigendom erkend en aan hen gelaten; wat daarentegen vóór 1581 daartoe had behoord, zou, zonder onderscheid van godsdienst, het eigendom worden van al de ingezetenen eener plaats; de geestelijke goederen en fondsen reeds vóór dat jaar tot dat doel gebruikt, doch sedert onder nationaal, provinciaal of kwartiersbeheer gebragt, werden nationaal verklaard en moesten binnen drie jaar gebragt worden onder publieke administratie.

Het volk verwierp deze constitutie door de nationale vergadering ontworpen met groote meerderheid.

De tweede nationale vergadering werd met talrijke adressen omtrent den eigendom dier goederen overladen, welke echter niet behandeld werden, omdat de staatkundige geschillen de beraadslagingen innamen.

De constituerende vergadering hierop volgende ontwierp eene constitutie, welke den 23 April 1798 door het volk werd aangenomen; dezelve was voor de Hervormde kerk nog minder gunstig.

Art. 4 der additionneele artikelen luidt:

„Alle Geestelijke goederen en fondsen, waaruit te voren de tractementen of pensioenen van Leeraren of Hoogleeraren der voormaals heerschende kerk betaald werden, worden nationaal verklaard, om daaruit eerstelijk de nog blijvende tractementen en pensioenen te voldoen, en daarna tot een vast fonds te worden aangelegd voor de nationale opvoeding er ter bezorging der behoeftigen: blijvende nogthans onverlet de aanspraak welke eenig ligchaam of gemeente daarop mogt maken, en, met de noodige bewijzen voorzien, aan het vertegenwoordigend ligchaam ter beslissing zal moeten inleveren."

Bij het vijfde artikel werden „alle andere kerkelijke goederen door vrijwillige gift, erfmaking, inzameling of

aankoop bij eenig kerkgenootschap verkregen als het wettig eigendom der bezitteren erkend, en als zoodanig aan hun verzekerd."

Bij het 6e art. werden „alle kerkgebouwen en pastorijhuizen der voormaals heerschende kerk, voor zoo ver zij, door aanbouw uit de afzonderlijke kas der gemeente, geene bijzondere en wettige eigendommen zijn, overgelaten aan de beschikking van ieder plaatselijk bewind, om deswege tusschen alle kerkgenootschappen eenig vergelijk te treffen en wel binnen de eerstkomende zes maanden na de aanneming der Staatsregeling."

Drie jaren lang zou de Staat nog voortgaan te voorzien in de betaling der leeraars, ten einde in dien tijd de noodige schikkingen tot derzelver verdere bezoldiging zouden kunnen worden gemaakt.

De bepalingen van artikelen 4 en 5 veroorzaakten vele onzekerheid!

Wat behoorde onder de geestelijke goederen bedoeld in art. 4, wat onder die bedoeld in art. 5?

Men scheen het er voor te houden, dat de fondsen, waaruit de Predikant der Hervormden van de Smilde betaald werd, behoorden onder die omschreven in art. 4.

De toenmalige Predikant aldaar, de eerste die er stond, Ds. J. A. Erkenswijk [1]) leverde aan het vertegenwoordigend ligchaam des Bataafschen volks eene memorie in, om te betoogen dat die fondsen behoorden onder art. 5.

Die artikelen ondervonden meer bezwaren; een meer gematigd bestuur kwam in plaats van het hevig revolutionnair vertegenwoordigend ligchaam, zoo dat die artikelen alleen werden toegepast op de fondsen der zoogenaamde geestelijke kantoren.

De tijd van drie jaar bepaald bij art. 1 bleek niet lang genoeg te zijn voor het maken der nieuwe schikkingen tot bezoldiging der leeraren en werd daarom door het Uitvoerend Bewind met nog een jaar verlengd, terwijl tevens besloten werd den aard en de hoeveelheid der geestelijke goederen naauwkeurig te doen onderzoeken, waartoe de ontvangers, rentmeester en beheerders dier goederen gelast werden binnen zes maanden aan het vertegenwoordigend ligchaam eene opgave van die bezittingen in te zenden.

---

[1]) Men zie over hem T. A. Romein, *de hervormde predikanten in Drenthe*, bl. 322, 219 en 122.

Vóór het verloop echter dier zes maanden bepaalde reeds de Staatsregeling van 1801 in art. 13 dat ieder kerkgenootschap onherroepelijk bleef in het bezit van hetgeen in den aanvang dezer eeuw door hetzelve werd bezeten. [1])

De memorie van den heer Erkenswijk had alléén dat nut dat ze met de bezwaren van anderen welligt of zeker medewerkte tot de sanctie van art. 13 van de Staatsregeling van 1801, want daarop is, voor zoover ik na een naauwkeurig onderzoek in de Staats-archieven in den Haag heb kunnen nagaan, nimmer beschikt.

Als bron voor de geschiedenis van het ontstaan van de Smilde blijft die memorie hooge waarde houden, en om haar nut in dit opzigt blijvend te doen zijn heb ik op mij genomen dezelve door den druk algemeen te maken, waartoe dit tijdschrift mij voorkomt geschikt te zijn.

Ik vond het origineel of de minute onder familiepapieren en de veelvuldige afschriften, die er nog steeds van gevraagd worden, bewijzen het belang dat men in die memorie stelt, welke trouwens ook reeds meermalen bij de beslissing van verschillende questien als gezag werd geraadpleegd: onder anderen bij verschillende regtscollegien in de questien over het al of niet geldig bestaan van de huis- en plaatsgelden, bij Provinciale Staten en de Hooge Regering in de questie over het al of niet regtsgeldige van verhooging der afvaartsgelden, (waaromtrent zie mijne *echte stukken betrekkelijk de verhooging van het afvaartsgeld op de Drentsche Hoofdvaart te Smilde*, bl. XI der voorrede in de noot), bij Provinciale Staten in de questie of niet de kas ad pios usus aan de Smilde alleen toe komt en in meer punten.

Ik laat dan *hier* de memorie naar het oorspronkelijke volgen, met hare eigene stijl en spelling en al de stukken en bijlagen, welke de steller noodig of dienstig geacht heeft tot bewijs of toelichting er bij te voegen, waarachter ik nog een paar daartoe betrekkelijke stukken zal laten volgen, vast vertrouwende dat een en ander kan medewerken om licht over sommige punten te verspreiden en om gerezene zwarigheden en verschil van gevoelen te doen beslissen.

ASSEN 5 December 1870.

---

[1]) Vergelijk de *brieven over geestelijke goederen*, door W. van Benningen, Predikant te Ameide en Tienhoven, Arnhem 1863. *Tijdspiegel*, Maart 1864, afl. III bl. 225.

MEMORIE van J. A. Erkenswijk, Leeraar bij het kerkgenootschap der Hervormden te Hijkersmilde en Kloosterveen, gelegen in den tweeden Ring van het Departement van den Ouden ijssel, zullende dienen, tot nadere justificatie en adstructie van zijne gevoerde, en aan de Commissie ter administratie der Finantien van het voormalige gewest Drenthe geëxhibeerde Sustenues, ten betooge, dat de fondsen, waaruit deszelfs Tractementen, tot nu toe worden betaalt, niet als geestelijke goederen en fondsen kunnen worden beschouwd, en overzulks niet kunnen begrepen worden onder zoodanige fondsen, welke in het 4e der additionele artikelen van de acte van staatsregeling, Nationaal worden verklaard, maar dat dezelve integendeel behooren tot die kerkelijke goederen, welke door vrijwillige gift, inzameling, aankoop, stichting of anderzins bij het kerkgenootschap zijn verkregen en dien volgens, uit kracht van den volgenden 5[den] articul, als het wettig eigendom der bezitteren erkend, en als zoodanig aan hen verzekert worden:

ingevolge en ter voldoening aan de Publicatie van het uitvoerend bewind in dato den 31 Maart 1801 overgegeven aan het vertegenwoordigend ligchaam des Bataafschen volk.

Om het vertegenwoordigend ligchaam des Bataafschen volks, aangaande de welgegrondheid dezer gevoerde Sustenue, volkomen te overtuigen, ten einde in dezen op voldoende gronden te kunnen beslissen, word vereischt, om vooraf opzigtelijk de plaatselijke legging, gesteldheid, en oorsprong dezer nieuwe Colonie, als mede nopens de stichting van deze zamengestelde kerkgemeente van de Hijkersmilde en Kloosterveen ten behoeve van zoodanige Leden van voormelde Hooge vergadering, welke dienaangaande met reden onkundig zouden kunnen zijn, met alle mogelijke bekorting, geschiedkundig te praemitteeren.

Dat de *Hijkersmilde* uitmakende een gedeelte van de markte van Hijken gelegen in het Carspel en Schoutambt van Beilen, alsmede het *Kloosterveen* uitmakende een gedeelte van de markte van Halen, insgelijks tot het Carspel en Schoutampt van Beilen behoorende als ook een gedeelte van de markte van

Witten, in het Carspel en Schoutampt Rolde, nu tegenwoordig tot ééne te zamengestelde Veencolonie en vereenigde kerkgemeente gebragt is, doch voormaals, ook zelfs nog bij geheugenis van thans levende menschen heeft bestaan in een onbewoonde bijna ontoegankelijke woestijn of wildernis, zijnde toen eene zeer uitgestrekte klomp of massa ruwe hoogeveenen of moeras; strekkende het kanaal, 't welk thans tusschen Assen en Meppel, bijlangs deze nieuwe Colonie is aangelegd zich toenmaals van Meppel niet verder uit, als door de Leggeloër of Hoogersmilde.

Dat in latere tijden dat Canaal door wijlen den Grietman Lijklama a Nieholt te Makkinga, zijnde aangekocht, hetzelve verder door hem is verlengd, en doen graven in en door de markte van Hijken, zonder dat het Canaal met de verdere daar aanvolgende markten van *Halen* en *Witten* gedurende een reeks van jaren nog de minste Communicatie hadde; en van dien tijd af bestond de Colonie van de Hijkersmilde, doch er was nog geen Kloosterveen bekend. De Coloniers van elders na de Hijkersmilde uitgelokt en hunne hutten of tenten [1]) aldaar opgeslagen hebbende, en te klein in getal en daarenboven geheel onmagtig zijnde, om zich in een afzonderlijk kerkgenootschap te vormen waren in het eerst genootzaakt te Beilen, of Diever, op een afstand van omtrent 2 uren gaans den gemeenschappelijken godsdienst te oefenen. In den jare 1756 op den Landsdag van den 23 Maart, wierden de toenmalige Staten van Drenthe allereerst te rade, eene Commissie te benoemen, om, met de grietslieden Lijklama â Nijholt, eigenaren van de vaart in onderhandeling te treden en met dezelve, zoo mogelijk, te accorderen, dat de turf uit de Landschaps *Haler- en Witterveenen* mitgaders andere producten en materialen langs de Smildervaart, na Meppel wierden afgevoerd.

Op den Landdag van den 18 Maart 1760 beklaagden zich de ingezetenen van de Nije Hijkersmilde bij voormelde Staten, dat niet wisten waar hunne lijken ter kerkhof moesten brengen, waartegens die van Beilen en Diever beide zich geopposeert hadden, ook, dat de Predikanten aldaar weigerden hunne kinderen te doopen, zoodat vele kinderen 5 á 6 jaren oud, ongedoopt waren gebleven; en dat, wanneer te Nije Hijkersmilde iemand tot armoede geraakte, niet wisten, uit welke Diaconie Casse het onderhoud moeste verschaft

---

[1]) Van daar wordt die streek nog Tenten genoemd (ook Engeland).

worden. Waarop bij gemelde Staten verstaan is, dat de ingezetenen van Hijker Nieuwe Smilde hunne kinderen, die aldaar geboren wierden, in de kerk te Beilen mogten laten doopen, en dat hare dooden op de kerkhof te Beilen, ter plaats, welke door de caspellieden daartoe zonde moeten worden aangewezen, zouden worden begraven doch alles bij provisie, autoriserende Drost en gedeputeerden over de verdere verzoeken, de retroacta na te zien, en daarvan op een volgenden Landdag rapport te doen; — en voorts op den volgenden Landdag van den 10 Maart 1761 wierd het gemeld Collegie, na gehoort rapport, nader geauthoriseert, door de bekwaamste en gereedste middelen, in het onderhoud van hare armen te voorzien, en, opzigtelijk de verdere verzoeken, op de beste en min bezwaarlijkste wijze te disponeren. En bij deze provisionele dispositie is het, ten aanzien van het godsdienstige eenige jaren lang blijven berusten, zonder dat aan deze Coloniërs van de Hijkersmilde een vast bepaalt ressort onder de een of andere kerkgemeente is aangewezen. Op den Landdag van den 19 Maart 1765 vonden de toemalige Staten van Drenthe goed, het Collegie van Drost en gedepüteerden te autoriseren, ten einde de begonnen onderhandeling met den Grietman Lijklama â Nijholt, over het transport van de turf uit de *Haler-*, *Witter- en verdere veenen*, langs de Smildervaart, of anders, over het in eigendom koopen, en overnemen van gemelde vaart te hervatten en daaromtrent, naar bevinding van zaken, te disponeren, en zoodanig te concluderen en convenieren, als ten meesten nutte en voordeel van den lande, zouden bevinden te behooren. Het gevolg hiervan is geweest dat Drost en gedeputeerden met voormelde Grietman eenigen tijd daarna een finaal accoord en overeenkomst gesloten, en van denzelven de vaart en vallaten, met alle ap- en dependentien, namens de Landschap in eigendom voor een aanzienlijke somma gekogt en overgenomen, en daar door de gelegenheid tot het openen van de lang gewenschte Communicatie, met de Haler, Witter en Asserveenen, gevonden hebbende, daarop zijn bedagt geweest, om, door het aanleggen van een nieuw gegraven Canaal, en het verder opleggen van deze vaart, van de Hijkersmilde tot Assen door het doen aan de snede brengen, en publieke verkooping van een gedeelte van 's Landschaps veenen, aan deze nieuwe Colonie, ten nutte van den Lande, een meerdere bevolking en uitgebreidheid te verschaffen, met die gewenschte uitkomst, dat bij de jongste algemeene

volkstelling in den jare 1795 te Kloosterveen reeds 455 . .
en in de Hijkersmilde niet minder als . . . . . . 515 . .

en dus de inwoners van deze Colonie te zamen geteld 970 . . zielen zijn aangetroffen, welk getal sedert dien tijd nog merkelijk is vermeerdert.

En om dat zeer gemakkelijk konde worden voorzien, dat, te eeniger tijd, bij verdere uitbreiding dezer Colonie en toenemende bevolking, de noodzakelijkheid zoude vorderen, tot weering van het steeds toenemende zedenbederf en bandeloosheid aan de Coloniërs de gelegenheid te verschaffen, hunne jeugd te kunnen laten onderwijzen en voorts, vereenigd met die van de Hijkersmilde, één kerkgenootschap op te rigten, en overwegende, dat deze meerendeels arme en geringe Coloniers, voor als nog geheel onmagtig waren, voor het onderhoud van gestigten en bedienaren, tot het waarnemen van den uiterlijken Godsdienst noodig, behoorlijk en op eenmaal te zorgen, zoo werd het toenmalig Bestuur aanstonds bij den eersten aanleg van de Colonie te rade, in tijds mede bedagt te zijn op het daarstellen van een fonds, het welk, na verloop van tijd, toereikend konde zijn, om uit den eigenen boezem der Colonie, buiten eenige subsidie of bezwaar van den Lande hetzelve te kunnen vinden.

Ten dien einde werd eene Cassa ad pios usus tot onderhoud van de Colonie gedestineerd, opgerigt en onder de administratie van den rentmeester en Opzigter van 's Landschaps vaart en veenen gesteld en voorts bij een generaal Reglement zoowel als bij de koopconditien, waarna de landschap van tijd tot tijd eenige veenplaatsen in de markten van Halen en Witten heeft verkogt, vastgesteld, dat niet alleen de onderscheidene boetens, waarin de Coloniers, schippers en andere deze vaart gebruikende wegens overtredingen van het Reglement van tijd tot tijd mogten vervallen, in deze Cassa zouden moeten worden gestort, onverminderd de Civile boeten, alsna Landregte ten voordeele van den Lande alsmede dat, boven het afvaartsgeld van de turf uit de Haler- en Witter veenen, en mede van andere veenen, zoo ter eeniger tijd deze vaart mogten afvaren en boven Hijken gelegen zijn nog moet worden betaalt 3 *stuvers, per dagwerk:* om bij de landschap, ad pios usus, en ter zijner tijd, tot *beneficie van de Colonie, en diens benodigdheden* zoowel, alsmede tot ondersteuning der armen geëmplojeert te worden. Deze Cassa in 1771 opgerigt die zedert hare eerste

stigting en dus in den tijd van 30 jaren reeds tot een aanzienlijke somma van eenige duizenden guldens aangegroeid, dagelijks grooter word, en bij verloop van tijd een meer dan toereikend fonds, ter verkrijging van het oogmerk der instelling zal kunnen uitleveren, word tot op dit oogenblik in stand gehouden. Daarenboven is onder het voormalig bestuur goedgevonden, en onder het tegenwoordig verder achtervolgd, om bij den 19 art. van de verkoopsconditien vast te stellen, dat ieder veenplaats zal worden en blijven belast, ten voordeele van de Landschap, met een gulden 10 stuiver en ieder huis van één vertrek met 8 Stuivers en de grootere met 16 St's jaarlijks, een belasting onder administratie van den Rentmeester van de vaart en veenen geheven wordende, en onder den naam van huisgeld of Predikantsgeld bekent, en zeer bekwaam en geschikt, om, buiten bezwaar van den Lande, de kosten tot onderhoud, van den eeredienst uit den eigenen boezem en beurs van de Coloniers te kunnen vinden ten minsten voldoende, om, na verloop van tijd, den lande schadeloos te stellen en restitutie van het bij anticipatie voorgeschotene capitaal met de interessen, te doen erlangen. Ofschoon dan op deze wijze vroegtijdig voor de oprigting van een vereischte fonds gezorgd was, wierd nogthans eerst op den Landdag van den 24 Maart 1778 bij de toenmalige Staten van Drenthe gearresteerd en vastgesteld, dat er voor die van Hijkersmilde en Kloosterveen, een Kerk in het Kloosterveen gebouwd, en ten dienste van dezelve een ordinaris Leeraar beroepen zoude worden met authorisatie op Drost en gedeputeerden, om een naauwkeurig project te formeren, nopens de wijze en middelen, met diens ap- en dependentien ten minsten bezwaar voor de Landschap, tot effect te brengen, hetzelve op den eerstkomenden Landdag ter vergadering te communiceren om als dan daarop finaal te kunnen disponeren.

Vervolgends wierd op den Landdag van den 23 Maart 1779 nader en finaal vastgesteld de wijze hoe, en de middelen door welke, een Kerk, Pastorie en Kosterie te bouwen, en zorge te dragen voor de ap- en dependentien van dien. Nadat de aanbouw van de kerk in 't Kloosterveen was voltooid geworden [1]) wierd bij de toenmalige Staten van

---

[1]) De eerste steen van de kerk werd gelegd, blijkens een aan de N.W. zijde ingemetselden sierlijken steen, „door jonkheer Sigismund Jakob des H. R. Rijks Grave van Heiden, oudste zoon van den Heere Drost op den V

Drenthe begrepen, dat, alvorens tot beroeping van een Leeraar ook Koster en Schoolmeester wierd getreden, niet alleen voor het bouwen van Pastorie en Kosterie woningen moeste worden gezorgd, maar ook in 't bijzonder, dat het nu de geschikte tijd was, om met de Coloniers en inwoners van de naburige Hijkersmilde, welke sedert reeds lang, bij herhaalde addressen vruchteloos geinsteerd hadden met een Kerk en Leeraar te mogen worden begunstigd, conferentien aan te leggen, ten einde de schikkingen tot een onderlinge overeenkomst te beramen, om deze twee, anderzints, ten aanzien van den bijzonderen eigendom, en het huishoudelijk bestuur, van elkander onderscheidene Colonien tot één te zamen gesteld vereenigd Kerkgenootschap te brengen, 't welk te gevoeglijker konde geschieden, omdat de bewoonders dezer beide Colonien, uitgezondert 3 à 4 huisgezinnen van de Joodsche natie, alle eenparig den Hervormden, toenmaals heerschenden Godsdienst waren toegedaan, en die van de Hijkersmilde door het aanstellen van eenen school- en Catechiseermeester en door toenemende bevolking van meer vermogende ingezetenen, ten aanzien van de beschaving der zeden bereids aanmerkelijke vorderingen gemaakt hadden. —

Op den Landdag van den 23 Maart 1788 wierd, op grond van deze onderhandeling en daarop gevolgde overeenkomst besloten: zie de bijlagen Litt. A. en B.

1. Dat van ieder huis of woning te Hijkersmilde, jaarlijks wegens derzelver aandeel in het dragen der kosten tot medeonderhoud van den gemeenschaplijken Godsdienst, zoude moeten worden betaalt een belasting geëvenredigd naar elks bedrijf, wordende sommige gestelt op een, andere op

---

„Julij MDCCLXXX; Drost van Coevorden en der Landschap Drenthe „S. P. A. des H. R. Rijks Grave van Heiden tot Entingen, Laarwold en „Reinestein; Gedeputeerden uit de Ridderschap Z. C. Baron van Schwartz „tot Ansen, R. Baron van Echten tot Echten, F. O. Baron van Dörnberg „Heiden tot ter Borch, J. Baron van Dongen tot Westdorp; uit de Eigen„erfden mr. C. S. Nysingh, W. Lunsing, mr. D. Willinge, G. W. v. d. Feltz; „Ministers, mr. C. W. Ellents, Raad en Secretaris, mr. W. H. Erkenswijk „Raad en Landschrijver, Abraham Martinus Sorg architect." Wegens moeijelijkheden met de aannemers, wien ook geweigerd werd hunne namen aan of in 't gebouw te plaatsen, ging de bouw traag voort. De inwijding had eerst plaats den 17 feb. 1788 door Ds. Crull van Assen, waarbij het volle collegie, hunne Deurwaarder en boden en „tot voorkoming van confusie" de kapitein geweldiger en 8 kerspel soldaten tegenwoordig waren.

twee, en de hoogste, waaronder mede de neering doende gestelt worden op drie Guldens.

2. Dat het voormelde huisgeld, bij den Rentmeester, of administrator van 's Landschaps vaart en veenen, telkens zoude worden ontvangen.

3. Dat de Leeraar, als mede de Koster en Schoolmeester hunne Tractementen jaarlijks uit het Comptoir der veenen, uit handen van voormelde Rentmeester of administrator zouden ontvangen.

4. Dat de Predikant zoude worden beroepen op een jaarlijks Tractement van *f* 650=„=„ boven de gewone emolumenten, de Koster en Schoolmeester op *f* 100=„=„ boven het schoolgeld.

5. Dat de collatie of aanstelling zoude staan aan de Landschap.

6. Waarbij eindelijk de Staten (: zonder dat de volmagten uit de Coloniers, ten aanzien van dit point hunne toestemming erkennen:) nog gevoegd hebben dat die van 't Kloosterveen en Hijkersmilde 5 dagwerken goede drooge zwarte brandturf, vrij in huis zouden moeten leveren: 3 aan den Predikant en twee aan den Schoolmeester, waartoe naderhand het veen tot de graving derzelve is aangewezen.

Vervolgens de aanbouw van de Pastorie en Kosteriewoningen meerendeels ook volbragt zijnde, hebben Drost en gedeputeerden eindelijk op den 20 Aug. 1788 een beroeping tot Leeraar dezer gemeente op den ondergeteekenden uitgebragt waarvan de acte in forma tot bijlage sub. C. hiernevens gevoegd wordt.

Dit alles ten aanzien van de gelegenheid en oorsprong dezer nieuw gestigte gemeente, geschiedkundig, tot informatie gepremitteert zijnde, terwijl het tegenwoordige Gouvernement de waarheid dezer voordragt uit de openbare Registers van de voormalige Staten en gedeputeerde Staten van Drenthe, nader kan geblijken, vermeent alsnu de ondergeteekende uit het hiervoren gededuceerde, tot nadere justificatie zijner voormaals gevoerde Sustenue, het navolgende bij wettige gevolgtrekking, te mogen afleiden.

1°. Dat de ondergeteekende, als eerste Leeraar van het Kerkgenootschap der Hervormden, ja als eerste Leeraar van eene Christelijke gezindheid bij de nieuwe gemeente van Hijkersmilde en Kloosterveen, geen zoodanige goederen en fondsen onder zijne bezitting en beheering heeft, welke, hetzij naar den letter of ook naar den geest, van den 4^den^

der additionele artikelen van de Staatsregeling, als geestelijke goederen, waaruit bij Kerk of Staatsverwisselingen die van andere gezindheden zijn uitgedrongen, en uit dien hoofde Nationaal verklaard zijn geworden, kunnen worden beschouwd.

2°. Dat, ofschoon de ondergeteekende de betaling van het Tractement, waarop als Leeraar beroepen is, telkens ontvangt uit handen van den administrator van 's Landschaps vaart en veenen, nogthans dezelve niet kan worden begrepen, in effecte zijn bezolding uit 's Lands- of nationale penningen te genieten.

a. Doordien die van de Hijkersmilde, nevens die van Kloosterveen, een belasting van huisgeld aan het Comptoir van 's Landschaps Veenen, tot onderhoud van het kerkgenootschap, ingevolge overeenkomst met de Landschap, wegens het Kloosterveen, getroffen, opbrengen, waarvan het montant over den jare 1800 reeds bedraagt uit Hijkersmilde *f* 138=„=„
en uit Kloosterveen *f* 160=„=„

zie bijlage litt. D. no. 1. te zamen *f* 298=„=„
en 't welk, bij toenemende bevolking, van jaar tot jaar, tot een veel aanzienlijker somma moet accresceren.

b. En om dat de Coloniers en inwoonders van 's Landschaps Kloosterveen, en diegene, welke de veenen van de Landschap aldaar hebben gekocht, ook uit haren boesem niet weinig tot instandhouding van dezelve toebrengen; deels, door de betaling der belasting op de veenplaatsen en op de wooningen gelegd, bedragende over den jare 1800
van de Veenplaatsen *f* 124= „ =„
en van de wooningen *f* 50=16=„

Zie bijlage litt. D. no. 2. te zamen *f* 174=16=„
als inzonderheid, door het inbrengen van drie stuivers, boven het afvaardsgeld per dagwerk turf, welke de vaart word afgevoerd in den jare 1800 uit de beide Colonien te zamen hebbende bedragen, *f* „ 577=„=„ 't welk bij verdere graving en opsplitting der veenen, en vooral, door de doorvoer van turf, uit de Norger- Asser- en bovenliggende Veenen tot een aanzienlijk capitaal moet aangroeijen. Zie bijlage litt. D. no. 3.

c. Terwijl daarenboven uit den eigenen boezem van de Colonie, de stichting van een aanmerkelijke, en dagelijks toenemende cassa ad pios usus, tot onderhoud en beneficering van de Colonie gedestineert, gesproten is, zijnde in het laatste van Julij 1801 reeds aangegroeid aan —

lands-obligatien ƒ 8600=„=„
aan Contanten „ 1357=6=„

Zie bijlage, litt. D no. 4. te zamen ƒ 9957=6=„
in 30 Jaren tijds ter somma van bijna tienduizend guldens.

3tio Dat, in allen gevalle, indien de fournissementen van de Coloniers, bij de eerste opkomst en geboorte dezer Colonie, niet volkomen toereikend mogten geweest zijn om eensklaps in alle de noodwendige behoeften te voorzien, en de Landschap, uit dien hoofde, genoodzaakt is geweest, aan het gebrekkige en de bekrompene vermogens der ingezetenen momenteel te hulp te komen; — dat als dan, hetzelve geschied is, tot de heilzaamste eindens, om de bevolking te bevorderen, de zeden te beschaven, en den Godsdienst aan te kweeken, met de gegrondste vooruitzigt om, na verloop van tijd, het voorgeschotene Capitaal met diens intressen dubbeld ja meer gerestitueert te kunnen krijgen; en dan is het geschied niet uit de algemeene Lands Cassa en tot bezwaar van de overige Landsingezetenen, maar uit een separaat comptoir van vaart en Veenen; niet uit kragt van het Souverein gezag maar in qualiteit als administrateurs van 's Landschaps privative eigendommen. Trouwens: ingevolge den 8sten der voormelde additionele artikelen, zorgt ook nog tegenwoordig het vertegenwoordigend Ligchaam ter bevordering van den landbouw en koophandel, dat zoodanige rivieren, vaarten en doorsnijdingen gemaakt worden, als zullende dienen om de woeste gronden ten voordeele der Republijk, te bereiden.

4to Daarenboven hebben die van de Hijkersmilde gefundeerde redenen om zich te gronden op een Contract, en plegtige overeenkomst met de voormalige Representanten des volks van Drenthe gesloten, waarbij is vastgesteld, dat die Coloniers met die van het Kloosterveen een zamengestelde en vereenigde kerkgenootschap zouden aangaan, en tevens bepaald, hoeveel dezelve, voor hun aandeel, in de kosten daartoe vereischt zouden moeten dragen; welke overeenkomst op eene wederkeerige toestemming gegrond, (het word met eerbied gesustineert) zelfs niet door het hoogste gezag, tot nadeel en tegens wil en toestemming van de andere Contracterende partijen kan worden verbroken. Hetwelk echter zoude plaats hebben indien deze gecombineerde gemeentens van malkanderen gescheurd en aan haar eigen sort overgelaten wierden.

5to De Coloniers naar het Kloosterveen, onder het

voormalig bestuur uitgelokt en veenplaatsen van den Landschap aangekocht en de culture van dezelve begonnen hebbende, hebben insgelijks vermeent, met volkomen vertrouwen staat te mogen maken op de 's Landswegen gedane toezegging van den Souverein, dat voor de kosten, tot in standhouding van het Kerkgenootschap behoorlijk zoude gezorgd worden.

6° De ondergeteekende Leeraar dezer gemeente kan de acte zijner beroeping uit een andere gemeente alwaar meerendeels van de gemeente bezoldigd wierd, en zijn daarop gevolgde aanneming, ook met geen ander oog beschouwen, dan als een contract met zijne collatoren bij wederzijds toestemming gesloten.

7° Althans; de ondergeteekende is eerbiedig van oordeel, dat zijne omstandigheden niet kunnen worden gelijk gesteld met die van andere Leeraren, aan welke slechts uit medelijden, en aanmerking van het onvermogen hunner gemeentens, een subsidie uit 's Lands cassa is toegelegd, zonder dat het toenmalige bestuur, of uit kracht van collatie of uit hoofde van private grondeigendom van de Landschap, eene meer bijzondere relatie tot die gemeentens hadde.

8° Moetende overzulks hierbij wel op het oog gehouden worden de naauwe betrekking welke de Landschap, als privative grondeigenaren en stigters op deze Kloosterveensche Colonie heeft gehad, en de hoedanigheid, waarin hare voormalige Regenten de plegtige overeenkomsten met hare eigene Coloniers, en met die van de naburige Hijkersmilde gesloten hebben zonder dat iemand van de dissenters of eene andere godsdienstige gezindheid toegedane ingezetenen daardoor in het geringste zijn benadeelt geworden.

9° Dat, wanneer onverhoopt en onvermoedelijk, bij het tegenwoordige Gouvernement, ongeacht al het voorschrevene evenwel mogte kunnen worden begrepen, dat aan den Leeraar van het Hervormde Kerkgenootschap, bij deze nieuwe Colonie en nieuw gestichte gemeente, inkomstig geen verdere betaling van Tractement of Pensioen, uit kracht van de tegenwoordige nieuwe order van zaken uit het Comptoir der veenen kan plaats hebben, en dat de plegtige overeenkomsten, tusschen het voorig bestuur en de Coloniers van de Hijkersmilde gesloten, voor vervallen moesten gehouden worden, het nogthans ten uitersten hard en onbillijk zijn zoude, die betaling eerder te doen ophouden, alvorents een Separatie en Liquidatie van het opgerigte fonds gemaakt en

aan die van Hijkersmilde behoorlijke schadevergoeding gegeven te hebben.

(geteekend) J. A. Erkenswijk.

Wij ondergeschrevene Municipaliteits en Kerkenraadsleden en scholtes van Hijkersmilde en Kloosterveen, mitsgaders Administrator van vaart en veenen aldaar, bekrachtigen de waarheid der voordragt van bewijsgronden in deze vermeld door onze mede onderteekening.

Kloosterveen den 31 Augustus 1801.

(Was geteekend)

A. H. Nijsingh.
B. Homan.
M. Haveman.
R. Bloemberg.
E. Sikkens, Schultes.
L. Hovingh, administrator.

Jan Jonker.
Jan Meijeringe.
Hendrik Berents.
C. Fledderus.
Kees Reinders.
Derk Jans Nuis.
J. R. Bennink.

A. (copia) Extract uit het Register der Resolutien van Ridderschap en Eigenerfden, Staten der Landschap Drenthe, genomen op den reces Landdag den 15 Januarij 1788.

Ter vergadering is uitgebragt het Rapport van Drost en Gedeputeerdens, mitsgaders verdere gecommitteerdens op den Landsdag van den 14 Maart 1786 gesteld tot het formeeren van een plan, op welke voet tot de beroeping van een Predikant en Schoolmeester ten dienste der Colonie van de Hijkersmilde en Kloosterveen diende getreden en voor derzelver Tractement en woninge gezorgt te worden, luidende, Drost en Gedeputeerden mitsgaders de verdere Heeren uit Ridderschap en Eigenerfden den jongstgehoudene Landdag gecommitteert, om met communicatie van de Ingezetenen van de Hijkersmilde en Kloosterveen een Plan te formeeren, op welke voet tot beroeping van een Predikant en Schoolmeester tot dienst der Colonie zoude dienen getreden en voor derzelver tractementen en woningen gezorgt te worden, hebben ter vergadering overgelegd het schriftelijke plan tot dat einde wegens de Ingezetenen van de Hijkersmilde en het Kloosterveen geexhibeert luidende:

Edele Mogende Heeren.

De ondergeteekende volmagten van de Hijkersmilde en Kloosterenveen geven UEd. Mog. over het volgende plan, behelzende eenige poincten, die zij verzoeken, dat nagekomen worden en verders hetgene zij genegen zijn te willen geven tot onderhoud van een predicant en schoolmeester in 't Kloosterenveen.

Art. 1.

Dat de Diaconie van 't Kloosterenveen en Hijkersmilde ééne Diaconie zoude zijn, en dat dan die van de Hijkersmilde zoowel van hare afvarende turf als die van Kloosterveen thans doen tot de Cassa ad pios usus op gelijken voet zullen Contribueren en dat dan dit geld zoowel van de Hijkersmilde als Kloosterenveen diende gebruikt te worden tot onderhoud van een Predikant en Schoolmeester tot eene zekere te bepalen somma en wanneer de somma daarboven liep, het overige tot dispositie der Colonie, Kloosterveen en Hijkersmilde voor zoo verre benoodigd is tot onderhoud van den armen te mogen gebruiken.

Art. 2.

Dat die van de Hijkersmilde dan (om de egaalheid met de Cassa ad pios usus op het Kloosterveen gelegen, zoo na mogelijk is) het reeds gebeurde geld van hunne afgevaren turf en de school aan de Cassa ad pios usus, zullen geven, doch in circa twee jaren is er geen geld van de afgevarene turf in de Hijkersmilde gebeurt en zoo UEd. Mog. oordeelen(om de gelijkheid met de Cassa ad pios usus op Kloosterveen) dat er dit geld van de afgevarene turf in de twee jaren ook moet wezen, zoo zullen de eigenaren der veenen er grosso modo zoona mogelijk een slag na slaan en het geld aan de cassa ad pios usus bezorgen, doch omdat het wat wierig zit, wilden zij daar liever van ontslagen zijn.

Art. 3.

Dat ieder huisgezin betrekkende een woning met een haardstede op Meij 's jaarlijks betalen zal een Gulden, twee haardsteden twee Guldens, drie of meerder haardsteden drie Guldens en ieder neringdoende (uitgenomen handwerkslieden) minder als drie haardsteden hebbende zal ook op drie haardsteden gerekend worden, en betalen drie Guldens, dat de

Eigenaren voor die voornoemde huisgelden zullen aansprekelijk wezen zoo de meiers direct bij de opvordering niet betalen.

De ledig staande Huizen en die alleen door vreemde ploegen betrokken worden zullen niet betalen.

Art. 4.

Dat ook dit voornoemde huisgeld mede zoude gebruikt worden tot het onderhoud of tractement voor een Predikant en Schoolmeester, met dien verstande echter, dat wanneer de Colonie Cloosterveen en Hijkersmilde zoo sterk in woningen aanwies dat dit huisgeld de somma van vierhonderd guldens beliep, dezelve vierhonderd guldens tot het bovengemelde einde gebruikt zal worden en het meerder bedragende zal zijn en blijven Carspels of Coloniegeld tot harer dispositie ten voordeele van de Colonie te gebruiken.

Art. 5.

Dat de beroeping van een Predikant en Schoolmeester aan de gegoedigden in de Colonie Hijkersmilde en Cloosterveen zoude staan en dat die geene die de waardije van achtienhonderd Guldens aan goederen in deze Colonie gelegen bezit, een stemme zal hebben, en meerder na proportie: met dien verstande echter dat de gegoedigde, wanneer er een Predikant of Schoolmeester beroepen zal worden, bij de opneming van de stemmen een beëedigd getuigenis zelvs door de schultus gedaan zal moeten vertoonen, hoeveel waardij aan goederen hij in deze Colonie bezit, dit om reden, om dat een ander die goederen, die men hier heeft niet wel kan taxeren en ook om alle dispuit hier te weeren.

Art. 6.

Dat wij hier dadelijk 't zij alle zondagen of om de veertien dagen, eenmaal preek hebben, en dat het Classis mogt rondprediken en daarvoor uit het voornoemde geld behoorlijk betaald worden, om zoodoende niet meer van de lang verwachte Godsdienstoefening, zoo hoog noodig in deze Colonie, ontbloot te blijven.

Deze zijn de articulen die door de ondergeteekende volmagten uit order van de geheele Colonie zijn opgesteld om aan de Heeren Drost en Gedeputeerden nevens de Heeren van de Commissie op jongstleden Landsdag daartoe gesteld, overgegeven te worden, met verzoek, om het op den aanstaanden Landsdag te brengen: voor het overige zijn

wij, Edele Mog. Heeren! Uw.Edel. Mog. onderdanigste dienaren.

Cloosterveen en Hijkersmilde den 5 Februarij 1787.

(Was geteekend):

M. de Vroome,	H. Hummelen,
H. Weerman,	E. Sickens, en
Bruin Lamberts,	L. Oldenhuis Kymmell.
Jan Jonker,	

En hebben wijders voor Rapport uitgebragt, dat aan Heeren Gecomm., na examinatie van de voorslagen wegens de Coloniers gedaan, omtrent dezelve navolgende consideratiën waren voorgekomen.

Advis van de Heeren Drost en de Gedeputeerden opzigtelijk het berigt van de Ingezetenen van Cloosterveen en Hijkersmilde over het onderhoud van een Predikant enz. enz. aldaar.

Ad. 1.

Zoude de voorslag om beide Diaconiën te combineren goed keuren mits die van de Hijkersmilde van nu af aan, in gelijkheid met die van het Cloosterveen, drie stuivers per dagwerk van de uitgaande turf aan de Cassa ad pios usus betalen over welke penn: de Landschap de beschikking aan zich reserveert.

Ad. 2.

Zouden van gedachten wezen, dat om de moeijelijkheid der invordering, 't geen sedert twee jaren onbetaald is gebleven, niet behoorde te worden gerepeteerd.

Ad. 3.

Zouden de belastinge op de Huizen, zooals geproponeert word goedkeuren, mits de volmagten alle vierendeel, halve of heele jaren, zoo als gevoeglijkst geoordeeld wordt, ophalen en in een massa overtellen aan handen van diegene, welke door het Collegie tot diens ontvang zal worden gemagtigd.

Ad. 4.

Vinden redelijk dat de Coloniers, voor eerst niet meer tot onderhoud tot Predikant en Schoolmeester betalen als het zuivere provenue van de belasting op de thans ziende huizen conform den voorslag te leggen kan uitmaken en die, welke

vervolgens op de nieuwe getimmers na dezelve evenredigheid gelegd zullen worden, tot de somme van vierhonderd Car. guldens jaarlijks inclusive, en dat al het geen deze belasting bij tijdsverloop meer als vierhonderd guldens jaarlijks mogte opbrengen ter vrije dispositie voor de Colonie wordt overgelaten, welke uithoofde voorschr. nooit hooger als met 400 jaarlijks zal mogen belast worden, mits het onderhoud van Predikants, Schoolmeesters huis en school (welkers op bouwing wij vermeenen zouden ten laste van de Landschap te moeten komen:) ten hunnen laste nemende, blijvende het onderhoud van de Kerk voor rekening van de Landschap uit de Cassa ad pios usus.

Ad. 5.

Zouden van gedachten wezen dat de Landschap de Collatie van de Predikant aan zich behoorde te reserveren en de beroeping van een Schoolmeester aan de Coloniers onder approbatie van de Heeren Drost en Gedeputeerden over te laten, en dat de stemming daarover diende te geschieden alleen door die geene welke 4000 vierkante roeden veen en ondergrond op het Cloosterveen in een of twee perceelen verdeeld voor hun hoofd bezitten of op de Hijkersmilde tot 1500 guldens gegoed zijn, en zullen dezelve zoo menige stem bij de verkiezing van een Schoolmeester mogen uitbrengen als bezitters van 4000 roeden veen en ondergrond, op het Cloosterveen of 1500 guldens in Hijkersmilde invoegen voorschreven zijn. Welke nadere consideratien gemelde Heeren gecommitteerdens aan Mr. L. Oldenhuis Kijmmell, M. de Vroome en Jan Jonker als gecompareerde volmagten van de Ingezetenen der Colonie hadden gecommuniceerd met dien uitslag, dat dezelve hunne tegen bedenkingen daartegens hadden opgegeven namelijk.

1ste Dat in het onverhoopte geval van insufficientie der Diaconie penn. tot onderhoud der behoeftigen de Cassa ad pios usus in zoodanige dringende nood mede tot Suppletie diende geëmplojeerd te worden.

2de dat de Colonie met het onderhoud van de Predikants en Schoolmeesters woningen en school niet verder moeste worden bezwaard dan voor zooverre uit de hier voren bepaalde belastinge op de huizen konde worden gevonden met aanbod om ook wel het meerdere beloop dezer belastinge boven de 400 Guldens jaarlijks voor altoos ten voordeele

van de Landschap te willen afstaan, mits dezelve daarentegens wederom van voors. onderhoud ontheven blijven.

3de dat de begeving van de Predikants en Schoolmeesters bedieningen beide aan de Coloniers moesten worden overgelaten, doch waaromtrent M. de Vroome in 't bijzonder voor zich zelfs verklaard heeft te voorzien, dat indien de begeving van de schoolmeesters bediening alleen aan de eigenaren der Colonie wierde gelaten, daaruit gelegenheid tot twisten en verdeeldheden tusschen de Ingezetenen zoude worden geboren, en dat uit dien hoofde voor zijn persoon zoude verkiezen van de begeving der beide bedieningen af te zien. Dat zij Heeren Gecommitteerden mede getracht hadden aan het 2de lid der Commissie te voldoen, en ten dien einde in de deliberatie hadden genomen de schriftelijke deliberatien wegens Beiler- en Dieverder Dingspillen op den jongstgehouden Landsdag overgegeven en na examinatie van hetzelve bevonden, dat de praemissen of het eerste lid van het voorstel aangaande het beloop der kosten dezer vertimmering bovens de bij raminge gemaakte aanslag moeten worden beschouwd als een point, hetwelk door de resolutie van Ridderschap en Eigenerfden reeds volkomen is afgedaan, en dat voor het overige niemand van de leden dezer Commissie bij mogelijkheid een voorslag wist uit te denken om vooraf het tantum te bepalen, tot het begroten der kosten der nieuwe gebouwen waartoe de Landschap inkomstig mogte resolveren om dezelve te doen timmeren, dat ook het juiste tantum niet konde worden begroot hoeveel tot reparatie en onderhoud van reeds gebouwde Landschaps getimmers telkens moet worden geimpendeert, vermits naar de verschillende omstandigheden nu meerder dan minder daartoe word vereischt, waarbij de Heeren Drost en Gedeputeerden gevoegd hebben, dat Hun Ed. Mog., aangenaam, en teffens voor de Landschap nuttig zoude zijn, bij aldien de Heeren Ridderschap en Eigenerfdens iemand deskundig en vertrouwd mogten gelieven aan te stellen om inkomstig op de timmeringen en reparatien van 's Landschaps gebouwen de vereischte en naauwkeurige opzigt te hebben. Hebben de Heeren Ridderschap en Eigenerfdens na gehoudene deliberatie zich met het eerste lid van het uitgebragte rapport geconformeert, met dien verstande nogtans, dat de beroeping van den Predikant en Schoolmeester zal staan aan de Landschap, dat voorts de Predikanten van de Classis van Rolde waaronder deze gemeente mede zal worden ingelijfd, ten eersten zal

worden aangeschreven, om provisioneel, en, tot zoolang de beroeping van een Predikant haar volkomene beslag zal hebben bekomen, den Predikdienst aldaar om de veertien dagen te vervullen. Terwijl opzigtelijk de verdere poincten in het rapport voorkomende, zoo wegens het bouwen en onderhoud der woningen voor Predikant, Schoolmeester en School de beschikkingen omtrent de begrooting en betalinge der Tractementen, Huisgeld, en hetgeen verder daartoe betrekking heeft, gecommitteerd worden, nevens het Collegie van de Heeren Drost en Gedeputeerden, wegens de Ridderschap, Jr. F. O. van Dörnberg Heiden tot ter Borg, en Jr. J. van Dongen tot Westdorp, en wegens de Eigenerfdens uit Zuidenveld Lucas Mensing, Uit Beiler dingspil L. A. Steenbergen, Uit Dieverder dingspil Mr. H. Vos. Uit Rolder Dingspil Ette C. Hilbrands, Uit Noordenveld J. Santeé. Uit het Oostermoer W. Mantinge benevens den Landschrijver W. H. Erkenswijk om staande Landdag op dezelven nader te inquireeren en deze vergadering vervolgens te dienen van Consideratien en advis. En hebben de Heeren Ridderschap en Eigenerfdens zich insgelijks met het uitgebragte tweede lid van het Rapport geconformeert, en geen voordeeliger middelen weetende uit te vinden tot meerdere toezigt op de timmeringen en Reparatie van 's Landschaps gebouwen hebben het zelve op den vorigen voet ter discretie van de Heeren Drost en Gedeputeerden gelaten.

Accordeerd met voorschreven Register.

(get.) G. Vos.

B. Extract uit het register der Resolutien van Ridderschap en Eigenerfden, Staten der Landschap Drenthe, genomen op den Reces Landdag den 15 Januarij 1788.

Gehoord 't Rapport der Heeren Drost en Gedeputeerden en verdere gecommitteerdens staande deze reces Landsdag gesteld tot de zaken, rakende de tractementen en woningen voor den Predikant en Schoolmeester in de nieuws te stichtene gemeente in de Hijkersmilde en Cloosterveen, met den aankleve van dien, houdende den voorslag: om den Predicant te beroepen op een jaarlijks tractement van zeshonderd en vijftig guldens en den Schoolmeester op een jaarlijks tractement van een honderd guldens boven het Schoolgeld. Dat

deze tractementen zoo verre toereikende uit het Huisgeld conform de bepaling in art. 3 van de Consideratien door die van de Hijkersmilde en Cloosterveen overgegeven diende gevonden en het overige uit de Cassa van de Landschap gesuppleert te worden.

Dat die van de Hijkersmilde en het Cloosterveen daarenboven aan den Predicant drie, en aan den Schoolmeester twee dagwerken zwarte brandturf jaarlijks vrij zouden moeten leveren. Dat ten eersten zoowel voor den Predicant als Schoolmeester bekwame woningen voor rekening van de Landschap met behoorlijke menage diende te worden gebouwt. En dat de Predicantswoning diende te bestaan uit vier bekwame vertrekken nevens Kelder, Regenbak en Schuur en het huis voor den Schoolmeester uit twee vertrekken nevens een Schuur en de School.

Waarvan de uitbesteding op een te formeren bestek in het openbaar diende te geschieden en des Landschaps administrateur Mr. L. Oldenhuis Kijmmell geautoriseert te worden opzigt te nemen, dat daaraan door de aannemers, welke echter geen leden der Staatsvergadering zouden mogen zijn, in allen deele voldaan worde. Dat de Landschap het bezwaar van onderhoud der Kerk, Pastorij, Kostorij en School behoudende, moet profiteren, het volle Huisgeld, invoegen voorschr. door de Coloniers, niet alleen in den tegenwoordigen tijd maar ook zoo als hetzelve in vervolg bij aanwas der Colonie geaccresceerd zijnde, moet betaald en in een massa opgebragt worden.

Dat de begraving der lijken alleen diende te geschieden op zoodanigen ondergrond van de Landschap, als door Drost en Gedeputeerden daartoe zoude worden aangewezen zonder dat eenige begraving in de Kerk zelve word vergund.

Dat voorts de Heeren Drost en Gedeputeerdens tot de benoeming van den Kerkvoogd of Kerkvoogden en bezorging dat voor de eerste maal de aanstelling van Kerkenraadsleden geschied en in 't Generaal tot hetgeen verder daaromtrent noodzakelijk mogte voorkomen, dienden te worden geautoriseert.

Dat laatstelijk de administrator van de Cassa *ad pios usus* voor nu en inkomstig diende te worden geauctoriseert, om telkens zoo menigmaal die Cassa met of boven de vijfhonderd Guldens is vermeerdert, die somma op de Landschap op intressen tegens drie procent te beleggen, en als dan bij de Landschap zullen worden ontvangen. Hebben de

Heeren Ridderschap & Eigenerfdens na gehoudene Deliberatie zich met het voorschr. uitgebragt Rapport en advis in allen deelen geconformeert en hetzelve overzulks in een Staats-Resolutie geconverteert.

Accordeert met voorschr. register
(get.) G. Vos.

C. copia.

Drost en Gedeputeerde Staten der Landschap Drenthe doen te weten.

Dat de Heeren Ridderschap en Eigenerfdens Staten dezer Landschap bij Resolutie van den 15^e Januarij 1788 laastleden goedgevonden en verstaan hebbende, dat de gemeente van Cloosterveen met een eigen bekwaam Leeraar zoude voorzien worden.

Zoo is 't dat wij als wettige Collatoren uit name van de Landschap ons vertrouwende op de bekwaamheid, Godzaligheid en geleerdheid van den Eerwaarden J. A. Erkenswijk, Predikant te Ruinen denzelven hebben beroepen, gelijk wij hem beroepen mitsdezen, tot predikant te Cloosterveen om Godes Heilig en alleen zaligmakend woord na de Bijbelsche en Evangelische schriften, zuiver en rein te leeren en te prediken, de Heilige Sakramenten, als doop en avondmaal naar Christus instellinge te administreren, de kranken naar zijn pligt te bezoeken, en voorts alles te doen, wat een getrouw en ijverig Leeraar schuldig is en behoord te doen.

En zulks op zoodanige tractementen en Emolumenten, als daartoe gesteld en geordonneert zijn. Wordende diensvolgens de Predicanten des Classis Rolde verzogt met voorn. J. A. Erkenswijk conform Kerkenordre te procederen.

Gegeven onder 's Landschaps Cachette, gewoonlijke Paraphure en Signature van onzen Secretaris binnen Assen den 20 Augustus 1788.

(was get.) D. Willinge. v^t.
(onderstond): ter ordonn. van welgem. Heeren
(was get.) W. H. Hofstede.
1788.

Bovenstaande beroep word door mij in de vreeze des Heeren aangenomen Ruinen 20 Augt. 1788.
(was geteekend:) J. A. Erkenswijk.

Deze beroeping word mits dezen door de Deputatie van het Classis van Rolde Kerkelijk geapprobeert den 2 Sept. 1788.

(Was geteekend) Sibrandus Hellinga Pred. te Norgh Class. Rold. deput:
B. Voget pred. te Rhoden, Class. Rold. deput:
H. Crull, V. D. M. te Assen Class. Rold. deput:
(pro vera copia:)
G. Vos Commis.

D. copia.

Verklare ik ondergeteekende administrator der vaart en veenen van het voormalig gewest Drenthe, dat ten Comptoire door mij geadministreerd is ingekomen, over het jaar 1800.

1. Wegens huisgeld.
Uit Hijkersmilde *f* 138=„=„
Uit Cloosterveen *f* 160=„=„
f 298=„=„

2. Wegens de Veenplaatsen en woningen op Cloosterveen; als volgt; van de veenplaatsen *f* 124=„=„
van de woningen *f* 50=16=„
f 174=16=„

3. Wegens de 3 stuivers per dagwerk van de afgevarene turf ten voordeele van de Cassa ad pios usus *f* 577=„=„; dit over Hijkersmilde en Cloosterveen te zamengerekent.

4. Eindelijk dat de Cassa ad pios usus in het laaste van de maand Julij 1801 reeds beliep.
aan obligatien *f* 8600=„=„
aan Contanten *f* 1357=6=„
f 9957=6=„

Cloosterveen den 23 Augustus 1801.
(get.) L. Hovingh.

De steller der memorie had later achter de minute of legger, (zoo als hij zich uitdrukt) geschreven navolgende

vier stukken (onder E. F. G. H.) als met het onderwerp in verband staande en van groot belang ter juiste beoordeeling der zaak: wij laten die ook, in 't belang daarvan hier volgen:

E. Extract uit het verbaal van het verhandelde op den Landsdag, gehouden te Assen den 22 Maart 1785.

Gehoord het rapport der Heeren Drost en Gedeputeerden mitsgaders verdere Gecommitteerdens staande dezen Landsdag gestelt, om deese vergaderinge te dienen van consideratien en advis, nopens de wijze hoedanig en onder welke bepalingen over de vacante Commissie tot de administratie van 't Comptoir der veenen behoorde gedisponeert te worden, daar heenen strekkende, dat onder deeze administratie, naar de gedagten van voorschr. Heeren, hehoorde begrepen te zijn de generale opzigt over des Landschaps veenen, mitsgaders over de geheele vaart, zig uitstrekkende van de Kolk bij Assen en vervolgens van daar tot bijlangs Meppel zoo verre aldaar het Landschaps territoir strekt, alsmede over alle ap en dependentien van dien: vallaten, bruggen, stouwen, verlaatsmeesters, het laiken en graven, de toezigt op het onderhoud van des Landschaps weegen, den ontvang van het afvaarts- en walgeld, alsmede den ontfang der koopp.: van de verkogte en inkomstig te verkopene veenen, boekweite en turf, den ontvang van het gecollecteerde bruggegeld bij Meppel, de huren van verhuurde huizen en landerijen an de vaart en van de mole in 't Cloosterenveen en *belastinge op de huizen* aldaar en van het verpagte veer op Meppel, gelijk mede den ontvang van genegotieerde capitaalen, dog niet verder als bij speciale authorisatie der Heeren Staaten hem om te negotieeren zullende worden aanbevolen, wijders de betalinge der interessen op de genegotieerde Capitaalen verscheenen; alsmeede van allerlei materialen, arbeitsloonen en daghuren, mits hij gehouden zij om dezelve naauwkeurig aan te teekenen en in rekening te specificeren en separaat en speciaal uit te drukken tot welk einde in 't bijzonder dezelve zijn aangewend.

Dat verder naar de begrippen van de Heeren voorschr. de aan te stellene administrateur zonder nadere en speciale

authorisatie behoorde gequalificeert te zijn niet alleen tot het gewoone dagelijkse onderhoud van vaart, vallaten, bruggen, mitsgaders diens ap- en dependentien, maar ook tot andere pressante reparatien, van meerder belang, welke zonder schade niet kunnen worden uitgestelt, edog zonder schade uitstel kunnende lijden, om alsdan verpligt te zijn, het voorafgaande consent en goedvinden van de Heeren Drost en Gedeputeerden daar omtrent te vernemen, of te, bij aldien eenige nieuwigheden ter verbetering vereischt mogten worden, 't voorafgaande consent van de Heeren Staten zelve, en, om in 't Generaal, goede toezigt te nemen, dat de Reglementen op vaart en veenen bevorents vastgesteld of namaals te arresteren, door de verlaatsmeesters, schippers, angelanden en alle anderen naauwkeurig werden agtervolgt, en om de boetens van de overtreders te innen en zorg te dragen dat aan de conditien en stipulatien bij verkooping der veenplaatsen bedongen door de respective aankoopers naauwkeurig voldaan werde; en dat daarenboven behoorde verpligt te zijn om van tijd tot tijd in eigener persoon de geheele vaart en diens ap- en dependentien te inspecteeren, en telkens van zijne bevinding aan de Heeren Drost en Gedeputeerden rapport te doen, alsmede om de Cassa ad pios usus te administreren en om in 't Generaal alles te doen wat hem van tijd tot tijd verder door de Heeren Ridderschap en Eigenerfdens of door Drost en Gedeputeerden verder mogte worden anbevolen, onder verdere bepaling dat de an te stellene administrateur bijaldien zelvs in de turfgraverije ofte enige andere negotie geintresseert mogte zijn, door zijne administratie en directie zig zelfs en zijne negotie tot zijnen partikulieren bate bovens anderen niet zal vermogen op eenigerhande wijze te favooriseren, voor welke administratie naar den voorslag van de Heeren voorschr.: an den administrateur behoorde te worden toegelegt een jaarlijks tractament van ses hondert guldens en daar en bovens nog vijf en seventig guldens voor een onderbaas in 't Cloosterveen wonende welke den administrateur op approbatie van de Heeren Drost en Gedeputeerden zoude moeten verpligt zijn an te stellen.

Waar over gedelibereert zijnde, Hebben de Heeren Ridderschap en Eigenerfdens zig eenparig in allen opzigte met het voorschr: uitgebragte rapport en advies geconformeert en deselve in een staatsresolutie geconverteerd edog met deese verdere bijvoeging dat de antestellene administrateur gehouden zal zijn binnen de distantie van een uur gaans bij deese

vaart tusschen Assen en Meppel zijn fixum domicilium te houden en op de instructie, in allen opzigte conform met deese Resolutie den Eed van getrouwheid voor de Heeren Drost en Gedeputeerden af te leggen, en jaarlijks op den Rekendag rekening en reliqua van zijne administratie te praesteren.

En hebben verder de Heeren Ridderschap en Eigenerfdens tot de voorschr: administratie van veenen en vaart angestelt Mr. Lukas Oldenhuis Kijmmell etc.

F. Instructie voor den administrateur van 's Landschapsveenen in het Cloosterenveen.

1. De administrateur zal goede opzicht houden over alle de Landschaps veenen in het Cloosterenveen gelegen alsmede over de geheele vaart van de kolk van Assen af tot voorbij Meppel zoo verre aldaar 's Landschaps territoir strekt alsmede over alle ap- en dependentien van dien, vallaten, bruggen, stouwen, verlaatsmeesters, laiken, graven en toezigt op het onderhoud van 's landschaps weegen.

2. Zal hebben den ontfang van het afvaartsgeld en walgeld alsmede den ontvang van de kooppenningen van de verkogte en inkomstige te verkopene veenen, boekweite en turf, den ontvang van het gecollecteerde bruggegeld bij Meppel, de huizen en landerien bij de vaart en molen op het Cloosterenveen, *belasting op de huizen* aldaar en van het verpagte vheer op Meppel, gelijk meede den ontfang van genegotieerde capitalen dog niet verder als voor zoo verre hem bij speciale authorisatie der Heeren Staaten om te negotieeren zullen worden anbevolen.

3. Zal de renten der Capitalen ten laste van het Comptoir der veenen genegotieert tijdelijks op de verschijndagen betalen, alsmeede alle materialen, arbeidsloonen en daghuiren, mits hij gehouden zij deselve naukeurig an te tekenen en in rekening te specificeren speciaal en separaat uitdrukkende tot welken einde in het bijzonder dezelve zijn angewend.

4. Zal niet alleen zonder nadere en speciale authorisatie goede zorge dragen voor het dagelijks en gewoon onderhoud van vaarte, vallaten, bruggen mitsgrs: ap- en dependentien van dien maar ook tot andere pressante reparatien van meerder belang welke zonder schade niet kunnen worden uit-

gesteld, de nodige orders mogen geven, edog zonder schaade uitstel kunnende lijden zal hij verpligt zijn het voorafgaande consent en goedvinden van de Heeren Drost en Gedeputeerden daaromtrent te vernemen of te, bijaldien eenige nieuwigheden ter verbeteringe vereischt mogten worden, het voorafgaande Consent van de Heeren Staaten zelve vragen.

5. Zal goede toezigt nemen dat de Reglementen op vaart en veenen bevorens vastgesteld of namaals te arresteren door de verlaatsmeesters, schippers, angelanden en alle anderen naukeurig worden agtervolgt alsmede dat de boetens van de overtreders geinnet worden, ook zorge dragen dat an de conditien en stipulatien bij verkoping der veenplaatsen bedongen door de respective ankopers stiptelijk voldaan worde.

6. Zal gehouden zijn om van tijd tot tijd in eigener persoon den geheelen vaart met diens ap- en dependentien te inspecteren en telkens van zijne bevindingen an de Heeren Drost en Gedeputeerden rapport doen.

7. Zal de cassa ad pios usus administreeren en in 't generaal alles doen, wat hem van tijd tot tijd verder door de Heeren Ridderschap en Eigenerfdens of door de Heeren Drost en Gedeputeerden mogte worden anbevolen.

8. De administrateur in de turvgraverien of enige andere negotie geintresseert zijnde zal op generleij maniere, door zijn administratie en directie zig zelvs en zijne negotie tot particuliere bate bovens anderen mogen favoriseren.

9. De administrateur zal binnen de distantie van een uur gaans bij deese vaart tusschen Assen en Meppel zijn fixum domicilium moeten houden. En voor deese administratie genieten een jaarlijks tractement ad zes hondert guldens bovens nog vijf en zeventig gls. voor een onderbaas in het Cloosterenveen wonende, welke de administrateur op approbatie van de Heeren Drost en Gedeputeerden zal moeten anstellen.

10. De administrateur zal verpligt zijn voor de administratie van het Comptoir der veenen de Landschap secuur te stellen met een borgtogt ter somma van vijfduizent Car: gls: op dien voet als staande deeze Landsdag nopens de Comptoiren van den Ontfanger Generaal en randsoenpenn: bepaald is.

11. Eindelijk zal de administrateur op deese instructie den eed in allen opzigte conform de resolutie der Heeren Staten van jongstleeden Landsdag gesteld in handen van de Heeren Drost en Gedeputeerden Staaten afleggen en jaarlijks

op den rekendag rekening en reliqua van zijne administratie praesteren.

Aldus geresolveert en gearresteert in Collegio te Assen den 13 Mey 1785.

G. Instructie voor den administrateur van 's Landschaps veenen in het Cloosterenveen.

1. De administrateur zal goede opzigt houden over alle de Landschapsveenen in het Cloosterenveen gelegen alsmeede over de geheele vaart van de Kolk van Assen af tot voorbij Meppel zoo verre aldaar 's Landschaps territoir strekt alsmeede over alle ap- en dependentien van dien, vallaten, bruggen, stouwen, verlaatsmeesters, laiken, graven en toezicht op het onderhoud van 's Landschaps weegen.

2. Zal hebben den ontfang van het afvaartsgeld en walgeld alsmede den ontfang van de koppenningen (van de verkogte en inkomstige te verkopene veenen,) boekweite en turf, den ontfang van het gecollecteerde bruggegeld bij Meppel, de huizen en landerien bij de vaart (en molen) op het Cloosterenveen, belasting op de huizen aldaar, en van het verpagt vheer op Meppel, gelijk meede den ontfang van genegotieerde capitalen dog niet verder als voor zoo verre hem bij speciale authorisatie der Repraesentanten om te negotieeren zullen worden anbevolen.

3. Zal de renten der Capitalen ten laste van het Comptoir der veenen genegotieert tijdelijks op de verschijndagen betalen alsmeede alle materialen, arbeidsloonen en daghuiren, mits hij gehouden zij dezelve naukeurig an te tekenen en in rekening te specificeren speciaal en separaat uitdrukkende tot welken einde in het bijzonder dezelve zijn angewend.

4. Zal niet alleen zonder nadere en speciale authorisatie goede zorge draagen, voor het dagelijks en gewoon onderhoud van vaarte, vallaten, bruggen mitsgrs: ap- en dependentien van dien maar ook tot andere pressante reparatien van meerder belang, welke zonder schaade niet kunnen worden uitgesteld, de nodige ordres mogen geeven edog zonder schaade uitstel kunnende lijden zal hij verpligt zijn het voorafgaande consent en goedvinden van de Gecommitteerde Representanten daaromtrent te vernemen ofte bij al dien eenige

nieuwigheden ter verbeteringe vereischt mogten worden, het voorafgaande Consent van de Repraesentanten zelve te vragen.

5. Zal goede toezigt nemen, dat de Reglementen op vaart en veenen bevorens vastgesteld of namaals te arresteren door de verlaatsmeesters, schippers, angelanden en alle anderen naukeurig worden agtervolgt alsmeede dat de boetens van de overtreders geinnet worden, ook zorge dragen dat an de Conditien en stipulatien bij verkoping der veenplaatsen bedongen door de respective ankopers stiptelijk voldaan worde.

6. Zal gehouden zijn om van tijd tot tijd in eigener persoon den geheelen vaart met diens ap- en dependentien te inspecteren en telkens van zijne bevindingen aan de gecomm: Repraesentanten rapport doen.

7. Zal de Cassa ad pios usus administreeren en in 't generaal alles doen wat hem van tijd tot tijd verder door de Repraesentanten of door de gecomm: Repraesentanten mogte worden anbevolen.

8. De administrateur in de turvgraverien of enige andere negotie geintresseert zijnde zal op generley maniere door zijn administratie en directie zig zelvs en zijne negotie tot particuliere bate bovens anderen mogen favoriseren.

9. De administrateur zal binnen de distantie van een uur gaans bij deese vaart tusschen Assen en Meppel zijn fixum domicilium moeten houden. En voor deese administratie genieten een jaarlijks tractament ad vier hondert guldens waar voor meede een onderbaas in het Cloosterenveen wonende op approbatie van de gec. repraesentanten zal mogen anstellen.

10. De administrateur zal verpligt zijn voor de administratie van het comptoir der veenen de Landschap secuur te stellen met een borgtogt ter somma van vijfduizent Car: gls: op dien voet als staande deese Landsdag nopens de Comptoiren van den Ontfanger Genl. en randsoenpenn: bepaald is.

11. Eindelijk zal de administrateur op deese instructie den eed in allen opzigte conform de resolutie der Heeren Staten van den Landsdag 1785 in handen van de gecommitteerde Repraesentanten afleggen en jaarlijks op den Rekendag rekening en reliqua van zijne administratie praesteren.

Aldus verandert en gearresteert den 9 Mey 1796.

H.

Hebbende van Hijkersmilde haar vereenigt met de van het Kloosterveen tot één Diakoniekas deze vereeniging is op de Landsdag van Maart 1787 geaccordeert, en haar veenen nevens de van de Lande op Kloosterveen gekochte bezwaard met drie stuiver per dagwerk turf, tot de Cassa ad pios usus zeker met intentie om een aanzienlijke kas te bekomen, en daar door de Colonie en des noods de armen te ondersteunen, en die daar jaarlijks tot opzegginge toe uit genieten een somma van 50 Guldens, hetwelk haar op de Landsdag van den 21 Maart 1791 is geaccordeert.

Welke kas bij het opnemen der laatste rekinge door de Heer onderprefect van Zuilen in dato den 12 Febr. 1811 groot is bevonden:

aan obligatien *f* 13600= 0=0
aan Contanten *f* 8877=13=5

waarvan, op order van de Heer onderprefect, op onderscheiden tijden aan de Secretaris Generaal mr. G. Vos op dispositien bij wijze van voorschot hebbe betaald

f 6202=12=1
Dus in Cassa *f* 2675= 1=4
is te zien *f* 1158= 4=0

Van welk *f* 6202=12=1 door opgemelde Secretaris is op betaald zoo als bij slot van Rekeninge in de ontvangst

Des mijne verteekeninge in de Smilde den 19 December 1811.

(get.) L. Hovingh.

Wij laten hier volgen als met de zaak in verband staande:

onder I. een Koninklijk Besluit van 12 Junij 1825, no. 118, waarbij de kerk, de pastorij en kosterswoning (hier worden zeker alleen bedoeld kerk en pastorij) aan de Hervormde Gemeente worden overgelaten. Er was nl. altijd onzekerheid over het onderhoud, waarin het Domein traag was, terwijl de gemeente beweerde dat het Domein er toe verpligt was, althans tot de zwaardere reparatien. De afstand van kerk en pastorij geschiedde daarom in den form van een Koninklijk besluit, waarbij werd uitgemaakt dat het Domein niet tot

onderhoud verpligt was. De kerk der Hervormden te Assen en die te Smilde verkeerden in hetzelfde geval. [1])

onder J. eene acte van 10 Augustus 1826, waarbij de Burgerlijke gemeente Smilde, onder reserve van zijn vermeend regt op het huisstede-, plaats- en domineesgeld, het schoolgebouw overnam — en

onder K. een Koninklijk Besluit van 23 Dec. 1828, no. 113, waarbij eenige nadere beschikkingen zijn genomen of nadere bepalingen zijn gemaakt, in betrekking tot of ter nadere uitvoering van het Besluit, waarbij kerk en pastorij aan de gemeente werden overgelaten: de gemeente beweerde nl. van het Domeinbestuur voor het onderhoud van kerk en pastorij tegemoetkoming te moeten hebben ook voornamelijk op grond dat het Domeinbestuur het huisstede-, plaats- en Predikantsgeld ontving.

I. Kopij den 12 Junij 1825 No. 118.

Wij Willem, bij de Gratie Gods Koning der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg enz. enz. enz.

Op het rapport van onzen Staatsraad Directeur Generaal voor de Zaken der Hervormde Kerk van den 18 October 1823 no. $\frac{3340}{1886}$ nopens het herstel van kerkgebouwen in Drenthe en bijzonder van die op de *Smilde*.

Gezien het rapport van onzen staatsraad Jhr. Fannius Scholten, belast met het vervolgen en ten einde brengen van eenige Dominiale Zaken van den 7 Mei no. $\frac{6186}{100}$ Az. met betrekking tot de voorgewende verpligting van het Domein tot herstel en onderhoud van het kerkgebouw en pastorijhuis te *Assen*, mitsgaders van het kerkgebouw, pastorijhuis en de kosterswoning aan de *Smilde*.

Gezien het rapport van de permanente Commissie uit het amortisatie sijndicaat van den 31 Mei, no. 28.

Gelet op ons besluit van den 1sten Junij 1821, no. 21. En in aanmerking nemende, dat het Domein in het herstel en onderhoud der laatstgemelde gebouwen, ten tijde van het aannemen der grondwet, niet voorzag, maar reeds lang te voren daarmede heeft opgehouden, en dat ook de gedeeltelijke

[1]). Vgl. over de kerk te Assen A. H. Pareau, de oude kerk te Assen, vooral bl. 214—228, die echter ten onrechte dit besluit, 't welk voor het overgangsbesluit wordt gehouden, niet vermeldt.

herstellingen, welke naderhand aan dezelve gebouwen van wege het domein zijn gedaan, geen grond tot voortdurende verplichting daartoe kunnen opleveren.

Hebben goedgevonden en verstaan te verklaren dat er geene termen zijn om over den afkoop van der Domeinen verpligting tot het onderhouden van die gebouwen in onderhandeling te treden, of deswege een contract van afkoop aan te gaan, met vrijlating niettemin aan de Hervormde Gemeente van *Assen* en *de Smilde* om zich nader tot ons te wenden ten einde, bij wijze van gunst, zoodanigen onderstand te erlangen, tot herstelling der voorschr. gebouwen als zij zullen vermeenen te kunnen verlangen.

En zullen afschriften dezer worden gezonden aan de permanente commissie uit het amortisatie sijndicaat, aan onzen Staatsraad Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde kerk en aan onzen Staatsraad Jhr. Fannius Scholten, tot informatie en narigt.

Brussel den 12 Junij 1825.
(get.) Willem.
Van wege den Koning.
(get.) J. G. de Meij van Streefkerk.
Accordeert met deszelfs origineel.
De Griffier ter Staats Secretarie
(get.) L. H. Elias Schovel.
Voor Copij conform.
De Kommissaris daartoe gemagtigd
(get.) Waan.
Voor eensluidend afschrift
De Griffier der Staten van Drenthe.
(get.) J. Collard.

J. Afschrift.

In den jare een duizend achthonderd zes en twintig den tienden Augustus, uit krachte van het Koninklijk Besluit van den achttienden September 1823, no. 126, en de dien tengevolge ontvangene aanschrijvingen, zoo van Heeren Gedeputeerde Staten der provincie Drenthe bij Resolutie d.d. 25 Mei 1826, no. 6, als van den Heer Administrateur der domeinen in het tweede ressort resideerende te Amsterdam, laatstelijk bij missive d.d. 26 April l.l. no. 1706.

Zijn Mr. Gerrit Vos, Lid der Gedeputeerde Staten in de provincie Drenthe, als daartoe bij boven aangehaalde Resolutie van Heeren Gedeputeerde Staten speciaal gecommitteerd, en Izaak Brevet, ontvanger der Registratie en domeinen te Assen, overgegaan tot het overnemen en overgeven aan de Burgerlijke Gemeente Smilde, van het dominiaal schoollocaal, en de daaraan verbondene schoolonderwijzerswoning en stalling, benevens de daarbij behoorende tuingronden en landerijen, zijnde de tuingronden groot ongeveer negen en vijftig nederlandsche roeden, en de beide stukjes land te zamen circa negen en tachtig roeden nederlandsch, alles gezwet, ten noordwesten aan den grooten weg, ten nooordoosten aan de Wedw. R. Kramer, ten zuidoosten aan de Molenwijk, ten zuidwesten aan de kerkhoven, alles staande en gelegen te Smilde, wordende alzoo door Mr. G- Vos verklaard, dat hij van den Heer Ontvanger der domeinen Brevet voor de Burgerlijke gemeente te Smilde het hiervoren genoemde gebouw en annexen in eigendom heeft overgenomen; terwijl daar en tegen de voornoemde Ontvanger, in naam zijner Administratie en als daartoe behoorlijk gequalificeerd, bij dezen verklaart, dat binnen drie maanden, na de dagteekening dezes, door het amortisatie sijndicaat aan de gemeente Smilde zal worden uitbetaald de som van *zevenhonderd acht en zeventig gulden vijf en twintig cents*, en zulks tot gemoetkoming voor de aan de overgegevene goederen te doene reparatien, alles overeenkomstig de bepalingen in het voormeld Koninklijk Besluit vervat.

Ook waren hierbij tegenwoordig de Heeren Coenraad Wolter Ellents, Kijmmell, Burgemeester en Engbert Jonkers, Secretaris der gemeente Smilde, welke, in naam hunner gemeente, hebben verklaard met de onderwerpelijke overgifte volkomen genoegen te nemen, onder reserve nogthans van het vermeend regt der gemeente op het zoogenaamde huisstede-, plaats- en Domineesgeld, in de gemeente Smilde geheven wordende, ingevolge Landschaps resolutie d.d. 15 Januarij 1788 tot mede onderhoud van de schoolonderwijzerswoning en schoolgebouw zullende zijn gedestineerd. En is hiervan dit procesverbaal in quadruplo opgemaakt en onderteekend door ons Lid der Gedeputeerde Staten, Ontvanger der domeinen, Burgemeester en Secretaris voornoemd te Assen op dag, maand en jaar als boven.

Was geteekend { Vos.
Brevet.
C. W. E. Kijmmell.
E. Jonkers.

K. Afschrift. Wij Willem, bij de Gratie Gods Koning
No. 113. der Nederlanden, Prins van Oranje-Nassau, Groot-Hertog van Luxemburg, enz. enz. enz.

Gezien de Rekeste van Kerkvoogden en Notabelen der Hervormde Gemeente van Kloosterveen en Hijker Smilde, Provincie Drenthe, houdende verzoek, dat het zoogenaamde Huisgeld op de Smilde, aan hen moge worden afgestaan, onder gelijktijdige uitkeering van hetgeen deswege door het Domein in den jare 1825 is ontvangen.

Gezien het rapport van onzen Staatsraad Directeur Generaal voor de zaken der Hervormde Kerk enz. van den 8 Mei 1827, no. 15.

Gezien het nader ten dezen door de voornoemde Kerkvoogden ingediende rekest.

Gezien het rapport der Permanente Commissie uit het amortisatie sijndikaat van den 15 November 1827, no. 167, zoomede dat van onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 18 Augustus 1828, no. 170, en het daarbij aangebodene, door Gedep. Staten van Drenthe ingevolge onze beschikking van den 21 Mei bevorens, no. 1, genomen op het vroeger rapport van dien Minister van den 13 dier maand, no. 79, uitgebragt nader berigt d. 17 Junij, no. 28, omtrent het hierboven bedoelde Huisgeld.

Gezien het rapport van onzen Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde kerk enz. van den 23 Oct. l.l., no. 3,

Gezien de nadere rapporten van onzen Minister van Binnenlandsche Zaken van den 17 December l.l., no. 61, en van onzen Minister van Staat voornoemd van den 23 October daaraan, no. 2.

Gelet op het advies van de Commissie uit den Raad van State voor de zaken der Hervormde Kerk enz., van den 11 dezer, no. 23.

Gezien ons besluit van den 6 September 1827, no. 152, waarbij, bij aanvulling van dat van den 28 Mei 1825, no. 158, aan de Gedeputeerde Staten der Provincie Drenthe het onderhoud der aan hen bij ons besluit van den 17 December 1819, no. 1, overgedragene waterstaatswerken het volle genot is toegekend onder anderen van het zoogenaamde huisgeld op de Smilde, met uitzondering alleen van de daaronder vroeger begrepene Erfpachten, als in geen verband staande met eenige der voorzeide werken.

Herzien het rapport van de Permanente Commissie uit het amortisatie sijndikaat van den 21 Augustus l.l. no. 47, houdende ten gevolge der aanschrijving onzentwege van den 15 Augustus l.l., no. 63, kennisgeving van de redenen om welke zij vermeend had, de uitvoering van ons voors. besluit van den 6 September 1827, no. 152, te moeten schorsen, blijkende het uit dat rapport, dat deze vertraging aanleiding had gevonden in het denkbeeld van de Commissie dat het meer doelmatig zoude zijn, eerst dan tot die uitvoering in derzelver geheel over te gaan, wanneer door ons op haar in den hoofde dezes, aangehaald rapport van den 15 November 1827, no. 167, betrekkelijk het verzoek van Kerkvoogden en Notabelen der Hervormde Gemeente van Kloosterveen en Hijker-Smilde bepaaldelijk zoude zijn beschikt.

Voorts gezien het rekest van mr. G. Kniphorst te Assen, strekkende, om wegens zijne, op de Smilde gelegene Eigendommen ontheven te worden van de betaling der meergemelde gelden, ook wat betreft het Predikantsgeld, hetwelk daarvan een gedeelte uitmaakt, mitsgaders het deswegens uitgebragt rapport van onzen Minister van Binnenlandsche zaken van den 7 Maart 1828, no. 98.

En in aanmerking nemende, dat het uit het nader plaats gehad hebbend onderzoek, ten aanzien van den eigenlijken aard van het zoogenaamde Huisgeld op de Smilde voldingend is gebleken, dat van het zelve als bestaande, behalve uit de hiervoren bedoelde Erfpachten, .

Uit het Huisstedegeld.
„ „ Plaatsgeld.
en „ „ Predikantsgeld.

slechts de beide eerstgenoemde artikelen kunnen worden aangemerkt als vaste uitgangen vroeger gestrekt hebbende tot tegemoetkoming in de kosten van opening van een kanaal, door de hoogeveenen, en die dus als baten aan de Provincie wegens de aan haar overgedragene waterstaatswerken zouden kunnen worden gelaten, doch dat het Predikantsgeld, daaren tegen als oorspronkelijk bij uitsluiting ingesteld, tot verzekering van de Godsdienstige aangelegenheden der Hervormden in de veenkolonie moet worden beschouwd als eene personeele belasting, welker instandhouding strijdig zoude zijn, met de tegenwoordige orde van zaken en de grondwettelijke instellingen. — Hebben goedgevonden en verstaan. —

1°. Bij wijziging in zooverre van ons besluit van den 6 September 1827, no. 152, te bepalen, dat de Provincie

Drenthe, ter zake daarbij vermeld, in het genot zal worden gelaten van het zoogenaamde Huisgeld op de Smilde, met *uitzondering echter niet alleen van de reeds daarvan bij dat besluit afgetrokkene* Erfpachten, maar ook bovendien van het onderwerpelijke Predikantsgeld, als het welk bij dezen voor geheel vervallen wordt gehouden. —

2°. Aan de Hervormde Gemeente van Kloosterveen en Hijker-Smilde, met afwijzing van het voors. verzoek van Kerkvoogden en Notabelen, zoodanig als het liggende is, voor zoo veel noodig vrij te laten, om, wegens eene jaarlijksche bijdrage door de Hervormden alleen te voldoen, ten voordeele van de kerkelijke aangelegenheden aldaar alle zoodanige schikkingen te maken als zij mogten vermeenen te behooren. — En

3°. te bepalen dat, tot geheele uitdooving van alle de schuldvorderingen, welke van wege die kerkelijke gemeenten mogten zijn gemaakt, ter zake van de heffing ten behoeve van het Domein sedert 1814, tot en omtrent 1819 onder anderen van het Predikantsgeld, door het amortisatie sijndicaat aan die Gemeente zal worden voldaan eene som van duizend guldens *f* 1000 ééns.

Wordende het voors. verzoek van mr. G. Kniphorst te Assen gehouden voor vervallen en wijders de Permanente Commissie uit het amortisatie sijndicaat aangeschreven, om, bij aldien zulks niet reeds ingevolge de nadere aanschrijving onzentwege van den 2 September 1828 no. 40 mogt zijn geschied, de uitvoering van het verdere gedeelte van ons besluit van den 6 September 1827, no. 152, alsnu zoo spoedig mogelijk te verzekeren.

En zullen afschriften dezes worden gezonden aan de Permanente Commissie uit het amortisatie Sijndicaat, aan onzen Minister van Binnenlandsche Zaken en aan onzen Minister van Staat, belast met de Generale Directie voor de zaken der Hervormde Kerk enz. ter uitvoering, alsmede aan onzen Minister van Financiën en aan de voornoemde Commissie, uit den Raad van State en aan de algemeene Rekenkamer tot informatie en narigt.

Brussel den 23 December 1828.
(get.) Willem.
Van wege den Koning.
(get.) J. G. de Mei van Streefkerk.
Accordeert met deszelfs origineel.
De Griffier ter Staats-Secretarie.
(get.) d' Hamecourt L. G.
Voor Kopij Conform.

De gecommitteerde van de Permanente Commissie uit het amortisatie sijndicaat tot het dagelijksch beheer der Domeinen, wegen, vaarten, enz.

(get.) Berman.

Voor eensluidend afschrift.

De administrateur der Domeinen in het 2e. ressort.

(get.) I. R. Mollerus.

Voor Kopij Conform.

De Griffier bij de Staten van Drenthe.

(get.) W. H. Hofstede.

Aan het slot gekomen van deze mededeelingen geloof ik dat het niet onbelangrijk is hier nog de navolgende punten te vermelden:

1°. Dat, na vele en langdurige procedures, gevoerd voor de Arrondissements Regtbank te Assen en voor het Provinciaal Geregtshof van Drenthe, bij missive van den Minister van Financien van 6 September 1856, no. 35, is afgezien van de invordering der plaatsgelden, als zijnde verjaard door eene 30 jarige niet-betaling, daar de ingezetenen der Smilde reeds geweigerd hadden dezelve te betalen, voornamelijk op grond van eene verklaring van het Fransche Gouvernement in een procesverbaal van eerste hooging en finalen toeslag van verkoop van Domeinen tot vernietiging van de bons of rescripten op de schatkist van 15 Mei 1812, opgemaakt door den sousprefekt van 't arrondissement Assen, Departement der Wester-Eems, ingevolge Keizerlijk Decreet van 21 Augustus 1811, waarbij de te veilene goederen worden bezwaard verklaard met de lasten omschreven in de conditien van 1 Maart 1771, „uitgezonderd de daalders plaatsgelden, als wordende „gerekend met de invoering der Fransche belastingen te zijn „vervallen."

2°. Dat in eene missive van den Minister van Financien van 9 November 1868 Afd. Registratie en Domeinen, no. 74, in overweging werd gegeven aan Provinciale Staten van Drenthe, als vruchtgebruikers, ingevolge Koninklijk Besluit van 17 December 1819 de inning der huisgelden te staken, waarmede Provinciale Staten van Drenthe zich vereenigden bij Besluit van 8 Julij 1869, no. 3 (Notulen der Staten van Drenthe over 1869 blz. 31 en 78). — Er waren nl., nadat reeds afgezien was van de inning der Plaatsgelden,

met verschillend succes, herhaalde en vele procedures gevoerd ten verzoeke van den staat als eigenaar en van de provincie Drenthe als vruchtgebruikersche over de huisgelden.

De Memorie van den Hr. Erkenswijk en de daarbij gevoegde bijlagen leveren in de eerste plaats eene belangrijke bijdrage tot de kennis van het ontstaan van de Nieuwe of Boven-Smilde en dus in het algemeen van het ontstaan der gemeente, thans burgerlijk bekend onder den naam de Smilde. [1])

De geschiedenis der gemeenten en dorpen is in 't algemeen nog weinig bekend; van enkele plaatsen slechts bestaan plaatsbeschrijvingen en geschiedkundige herinneringen; veler geschiedenis toch is zeer belangrijk en leerrijk, vooral die der veenkoloniën.

In de tweede plaats is die memorie met bijlagen belangrijk, omdat daaruit blijkt hoe moeijelijk en hoe langzaam de in 1796 beslotene scheiding van Staat en Kerk in werkelijkheid kwam; een gevolg van de innige vereeniging, waarin, onder de Republiek, Kerk en Staat vereenigd waren.

Verwikkelingen en twijfel omtrent de kerkegoederen van dien aard, als waaraan de memorie van den Hr. Erkenswijk haar oorsprong verschuldigd was, hebben zeker in meer gemeenten plaats gehad, hoezeer wellicht niet zoo duidelijk in 't licht gekomen. Ik vond een voorbeeld bij P. Boeles jr. „Het twee honderd vijftigjarig bestaan der Hervormde Gemeente te Noorddijk," blz. 98, dat Roomsch Catholieken van Noorddijk, Middelbert en Engelbert, op grond van het 6e. additioneele Artikel der Staatsregeling en Publicatie van het Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek van 11 October 1798 aanspraak maakten op de kerkgebouwen en pastoriehuizen van Noorddijk, Middelbert en Engelbert, welke aanspraak ongegrond bevonden werd. Ook vindt men bijzonderheden in de belangrijke memorie over de kerkegoederen te Kampen, van mr. J. C. Bijsterbos, onlangs gedrukt.

Zeker is het, dat niet alle beweringen, toen ingekomen, op grond van eene der Staatsregelingen zoo uitstekend werden toegelicht en verdedigd als de Heer Erkenswijk in zijne memorie deed, maar zeker is het ook, dat niet alle beweringen zoo gegrond waren als die der Hervormde Gemeente te Smilde.

---

[1]). Volgens de Volkstelling voor de verkiezingen van 1795 was de bevolking: Kloosterveen 455, Hijkersmilde 515, Hooge Smilde 351, te zamen 1321, en op 31 Dec. 1870, 2939 m., 2859 vr., te zamen 5798.

OVER

DEN OUDEN ADEL IN HOLLAND,

VOORAL TEN BETOOGE,

DAT DE ZOOGENAAMDE WELGEBORENEN DAARTOE BEHOORDEN.

Wanneer men onze Hollandsche en andere schrijvers raadpleegt omtrent den ouden Hollandschen adel, dan vindt men algemeen aangenomen en zelfs opzettelijk betoogd, dat de zoogenaamde *welgeborenen* niet daartoe hebben behoord, maar nog tot den stand of rang van gewone vrijen. Ik maak mij sterk het tegendeel te kunnen bewijzen en heb het van belang genoeg geacht dit mede in dit Tijdschrift te doen, waarin ik reeds over den Ommelander en Groninger adel heb gehandeld. Het is toch een punt van gewigt, niet alleen tot de kennis van dien ouden adel zelven, maar ook in verband met andere historische vraagstukken. Door de welgeborenen niet tot den adel te rekenen en nogtans aan hen toeteschrijven regten, die alleen den adel toekwamen, heeft men den stand der onedele vrijen anders en hooger voorgesteld, dan in waarheid het geval was. En zoo verviel men van de eene dwaling in de andere en hangt deze met gene naauw te zamen. Ik had daarop vooral het oog, toen ik aan het slot van mijn opstel over den ouden Groninger adel het vermoeden uitte, dat er ook inzonderheid omtrent den Hollandschen adel nog al wat onzekerheid en onjuistheid heerschte, die eene herziening van dit onderwerp wel noodig maakten. [1]) Ik heb ook daarom gemeend dit punt allereerst

---

[1]) *Bijdragen*, VII, 46.

te moeten behandelen, omdat men zich toch vóór alles daarvan dient te vergewissen, wie tot den adel al of niet zijn te rekenen.

Letten wij het eerst op den oorsprong of de bron van de dwaalleer, die ik hier voornemens ben te bestrijden, dan meen ik die te kunnen vinden bij Hugo de Groot in zijne bepaling of omschrijving van de welgeborenen. De Groot verdeelt namelijk de oude bevolking van Holland in *edelen* en *onedelen*, dezen weder in *welgeboren mannen* en *gemeene luyden*, en zegt dan van genen; „'T schijnt dat *wel-geboren mannen* van outs zijn geweest, die van Aver tot Aver van vrye ende eerlike luyden waren gekomen: dese by verscheyde Graven ende namentlijk bij Graaf Floris, die by de Edelen was gehaet, waer uyt ook de 't samen-zweringe jegens hem ende eyndelijk syn doot is gevolgt, seer synde begunstigt, hadden regt om haer wapen, dat is, haer Geslagt-teyken, opentlijk te voeren, te rijden met een spoor, ende schotvry te zijn, maer huyden alle hetzelve met anderen door het gebruik zijnde gemeen gemaeckt, blyft alleen dit onderscheyt, dat wel-geboren Mannen werden gebruikt als Regters van des Baliuws Hof, in plaetze van Leen-mannen, en daer mede vry zijn van tot Schepen-ampt verkoren te mogen werden." [1]) De Groot drukte zich hier nog al voorzigtig uit, en bewijs voor zijne meening bragt hij niet bij. Wat hij meldt van de begunstiging door de graven en met name den graaf Floris V van de welgeborenen, d. i. in zijn oog vrijen, tegen de edelen en van den strijd daarover met dezen ontstaan, kan daartoe niet dienen, veeleer het tegendeel bewijzen. Want raadplegen wij de geschiedenis, dan leert deze ons, zooals wij ook later zullen zien, dat er eerst juist strijd is gevoerd tusschen de huislieden of boeren en de welgeborenen, d. i. in ons oog edelen, en dat graaf Floris van die huislieden in den adel, ja zelfs in den ridderstand zou verheven hebben. Doch ik laat dit buitendien twijfelachtig berigt verder daar.

Wat de Groot althans nog meer of min onzeker beschouwde, is vervolgens als eene onwrikbare stelling aangenomen door van Leeuwen [2]), van Loon [3]) en anderen tot

---

[1]) *Inleyd. tot de Hollands. regtsgeleertheid*, 1644, blz. 30.
[2]) *Batavia illustr.* f. 339 enz.
[3]) *Aloude Regeeringwyze van Holland*, D. IV en V.

Kluit [1]) en Noordewier in onzen tijd toe. Deze heeft laatstelijk in zijne *Nederduitsche Regtsoudheden* (bl. 89) ook deze leer gehuldigd, als de slotsom van zijn onderzoek daaromtrent. Ofschoon alzoo in de hoofdzaak overeenstemmende, draagt men echter gezegde stelling, zoo als ook wel te verwachten is, meer of min verschillend voor, even als ook met ondergeschikte punten het geval is. Ik zal in de eerste plaats van Loon volgen, als hebbende het uitvoerigst ons onderwerp behandeld met aanvoering van de bewijsstukken zelve daaromtrent en zijnde dan ook meestal door lateren, Kluit, Noordewier, enz. nagevolgd; doch ik zal daarbij en vervolgens ook andere schrijvers en oorkonden, die hier in aanmerking komen, in mijne beschouwing opnemen. Wat de wapenen betreft, waarmede wij hier hebben te strijden, deze zijn hoofdzakelijk zoo tegen als voor dezelfde. Het zijn de oude echte historische gedenkstukken, die ons hier vooral licht moeten en ook kunnen schenken. Maar het komt hier aan op het wel hanteeren dier wapenen, op het welverstaan en onpartijdig beoordeelen dier gedenkstukken.

Van Loon dan, alsook Kluit, gaat uit van het standpunt dat oorspronkelijk, nog bij den aanvang der grafelijke regering in Holland volgens Kluit, de inwoners daar te lande allen óf vrijen óf onvrijen waren; dat de vrijen tegen over de onvrijen in 't gemeen als edel werden beschouwd en genoemd, maar bij het opkomen van den adel die splitsing ontstond, dat zij die daartoe verheven werden in 't bijzonder den naam en titel van edelen bekwamen en de oude vrijen dien van welgeborenen. Men had alzoo dezen drieërlei stand of rang bij de bevolking: 1. *edelen*, 2. *welgeborenen* en 3. *huislieden*. De eersten behoorden tot den adel, de tweeden tot de aloude vrijen, de derden tot die bewoners, die, zoo toen of later niet meer, toch vroeger tot den onvrijen stand waren te rekenen. Van Loon houdt derhalve de aloude vrije geboorte voor den eenigen grondslag van het welgeborenschap en dit dus voor het radicaal van zulke vrijen, zoowel als adellijken tevens; hij noemt ze ergens daarom, de eersten *onedele welgeborenen* en de laatsten *welgeboren edelen*, als beiden op die oude vrije herkomst zich grondende. [2]) — Ik laat nu daar of in het tijdperk der Frankische overheersching bij de Friezen en dus ook bij

---

[1]) *Historie der Holl. Staatsregering*, D. IV, Hoofdstuk III.

[2]) A. W. V. 2.

de oude Hollanders niet reeds edelen onderscheiden van de gewone vrijen bestonden; ik neem den staat der bevolking aan, zooals die in de middeleeuwen bestond; ik zwijg dan ook hier van den oorsprong van den Hollandschen adel; maar ik kom daartegen op, dat men op die vrijen den titel en rang van welgeborenen, ja zelfs van edelen toepast. Deze en gene titel wordt in al oude echte stukken alleen gegeven aan hen, die waarlijk van adel zijn; geene verwarring of dubbelzinnigheid bestaat hier daaromtrent, maar wel bij de schrijvers, die dat doen.

Behalve zoo als titel treft men dit of gelijk woord van *welgeboren* of *welboren* ook aan in den zin van *wettig geboren*. Zoo wordt in het handvest van graaf Floris van 1291 nopens het regt van Kennemerland gezegd: „Die schout sel wesen vrij en welboren, die over eenen vryen man rechten sal en so wie sel wysen over eenen vryen man vonnisse voor die Schoute, hy sal wesen vry ende welbooren.” [1]) Desgelijks in een handvest van 1396 omtrent de schepenen en schout te Westzaanen en Crommenie, dat zij zullen „vrij wesen ende welgeboren, ende geen keves-kinderen.” [2]) Van Loon verklaart te onregte dit welgeboren, even als anders, gelijk vrij. Zou het hiermede gelijk staan, dan leverden de bijgebragte plaatsen een pleonasmus op in de zamenvoeging van vrij en welgeboren. Neen welgeboren of welboren is hier en daar wettig, echt geboren en overeenkomstig met de latijnsche uitdrukking „bene natus” bijv. in de Zeeuwsche keur uit het midden der 13de eeuw, waar art. 48 luidt: „Nec scultetus nec scabinus debet esse nisi *nobilis* et *bene natus*, nisi scabini de aggere.” [3]) Hier komen *edel* en *welgeboren* te zamen voor en kunnen om dezelfde reden ook niet gelijk zijn, en moet het laatste de beteekenis van *wettig geboren* hebben. — Ik moet hier ook nog dit opmerken, dat de titel van welgeboren niet altijd een edele bleef aanduiden. Nadat namelijk dezen niet overal meer zoo de ambten als voorheen vervulden, gelijk in de bijzondere geregtshoven, na de oprigting van een hoog provinciaal geregtshof in den Haag, maar ook huislieden daar eene plaats bekleedden, terwijl de

---

[1]) Van Loon, a. w. IV, 163. Bij de aanhaling van Hollandsche Voorkonden ben ik de lezing daarvan bij van Mieris, *Charterb. v. Holl.* gevolgd.

[2]) Van Loon, a. w. IV, 121.

[3]) Van Mieris, a. w. I, 305.

titel van welgeboren voor de regters in zwang bleef, zoo werden ook zulke huislieden met dien titel begroet. Dit had nog lang in Rijnland plaats, en daarop zullen zien de laatste woorden in de aangevoerde plaats van de Groot. Maar dat is eene uitzondering, die alleen latere en andere tijden betreft, even als de aanmatiging of verwerving van regten der edelen door de gewone vrijen, zooals wij later gelegenheid zullen hebben nader te zien; wij hebben hier te doen met den ouden, oorspronkelijken, regtmatigen staat van zaken.

Gelijk nu van Loon uit de regten der welgeborenen wil bewijzen, dat hieronder de oude vrijen zijn te verstaan, zoo zal ik trachten omgekeerd daaruit aan te toonen, dat het wel degelijk edelen waren.

Het is bekend, dat van ouds doodslag en andere misdrijven aan of door een edelman bedreven hooger werden gestraft dan die aan of door een vrijen gepleegd; en zoo werd deze weder hooger gestraft dan een onvrije. Tot voorbeeld nu en bewijs dat in dezen de naam van edel aan den vrijen man werd gegeven, haalt van Loon aan een brief van den Hollandschen graaf Jan II van Henegouwen, van 1303, waarin eenige regtspunten betreffende het strafregt worden geregeld „tusschen den edelen luyden in Kennemer-landt, die half-edel zyn, jof daer beneden, ende van onse gemeente in Kennemer-landt; want men geen recht daer af te vooren wiste.” Hier wordt alleen van *edelen* en wel *half-edelen* en daar beneden gesproken en dezen tegen over de *huislieden* gesteld; van welgeborenen of zoodanige vermeende vrijen geen woord. Van Loon neemt intusschen die edelen daarvoor; en op welken grond? Omdat hier de boete bij twist tusschen hen bepaald wordt op de helft hooger dan van een huisman, overeenkomstig met de bepaling in de oudste Friesche wetten, dat de boete bij verwonding van een laat of dienstbare de helft minder was dan van een vrije, van dezen maar een derde minder dan van een edele. [1]) Maar die verhouding bestond er ook in sommige gevallen tusschen dezen, tusschen vrijen en edelen, [2]) en dus kan bovenstaande bepaling ook wel degelijk op zoodanigen slaan. De halfedele en daar beneden, genoot nog, tot op zekeren graad toe, dezelfde regten als de volle edelen, en toen deze en gene latere verordeningen gemaakt zijn, zal de stand der

[1]) Van Loon, a. w. IV, 111. *Lex Frision.* in *Epilogo.*
[2]) *Lex Frision.* in *Addit. Sapient.*

onvrijen wel niet meer bestaan hebben en dus het onderscheid tusschen vrijen en onvrijen in de regtpleging wel opgeheven zijn, zoodat het verschil, dat men hier en daar nog aantreft tusschen welgeborenen en andere gewone ingezetenen, geen ander kan zijn, dan tusschen edele en onedele vrijen wordt opgegeven, te meer daar men nergens, zoover ik weet, tusschen edelen en welgeborenen onderscheid in dit opzigt, zoo min als in andere zal kunnen aanwijzen. Eene vergelijking met die oudste Friesche wetten gaat daarom moeijelijk aan, wegens de veranderde omstandigheden, en zoo er in dit gegeven geval nog overeenkomst schijnt te bestaan, dan kan die buitendien niet anders dan toevallig zijn, daar immers als reden van voormelde verordening wordt opgegeven, dat men niet wist wat regt daaromtrent gegolden had. Van Loon, om dit er nog bij te voegen, als eene opmerking die niet alleen hier, maar ook meer algemeen geldt, gaat zeker daarin ook te ver als hij, blijkbaar ten gelieve van zijne stelling — om de welgeborenen alleen voor vrijen te kunnen houden — de huislieden of overige gemeene plattelandsbewoners beschouwt allen nog als onvrijen of vrijgeworden afstammelingen daarvan, die nog weinig meer regten en aanzien dan genen bezaten. [1]) Wij meenen daarentegen te mogen aannemen, dat ten tijde waarvan hier sprake is wel degelijk reeds algemeen eene vrije bevolking ten platten lande heeft bestaan, in Holland, zoowel als elders, zoodat onvrijheid tot de uitzondering en tot zekere dienstbaarheid zich nog mag bepaald hebben en hier over 't geheel geene andere onderscheiding meer te pas komt, dan die van edelen en onedelen of van welgeborenen en huislieden, zoo als ze gemeenlijk genoemd werden.

De welgeborenen staan van ouds bekend als geregtigd en tevens verpligt de hooge vierscharen en het gravengerigt ten platten lande uit te maken, als baljuwen of voorzitters niet alleen, maar ook als regters. Dit nu was een regt van edelen, niet van vrijen (om dezen eenvoudig zoo doorgaans tegen over genen te blijven noemen). Zoo wordt in het handvest van graaf Floris V van 1291 betreffende Kennemerland gezegd: „Ende als wij dat Graefdinge sullen hebben begonnen, soo moghen wy setten in onser stadt, eenen vryen Edelen man, die Ridder is, dat Graefdinge uyt te dingene." *Vrij* heeft hier niet de gewone beteekenis van een vrij man, zooals van Loon wil en onder „vrijen

---

1) Van Loon, a. w. I. IV, 117. Van Mieris, a. w. I, 535.

edelen man" een zoodanig van herkomst verstaat; neen, maar men zal hieronder een edelman hebben te verstaan, die geen leenman der graven was, dus in zoo verre onafhankelijk en onpartijdig kon beschouwd worden en als ridder of hoog in rang waardig die hooge betrekking te vervullen. — In het handvest van vrouwe Jacoba van 1417 aan die van den Grooten waard in Zuidholland gegeven, wordt voorgeschreven dat: „alle onbesproocken schildboirdige Mannen, die tot hondert nobelen toe gegoet zyn in den Hove van Zuyt-Hollant ... in onser hooger Vierschaer van Zuyt-Hollant moegen sitten, ende recht wysen, ende volgen by hoeren eede, ende anders nyet, ende onse verleende-mannen, die schildboirdich ende onbesproocken syn, die sullen wysen, ende volgen by haeren eede, die sy ons gedaen hebben." [1]) Dat schildboortige mannen juist edelen en gene vrijen, hoe oud ook, alleen zijn, zal ik straks aanwijzen. Te voren schijnen alle schildboortigen of edelen dit regt gehad te hebben in den hove van Zuidholland te zitten; hier wordt dit regt beperkt tot eene zekere gegoedheid van honderd nobels op het minst. Er wordt voorts ook onderscheid gemaakt tusschen schildboortigen in het algemeen en schildboortigen die „verleende-mannen" d. i. „leenmannen" waren. Deze vermogten te zitten op hunnen eed als zoodanig, de anderen moesten een eed daartoe afleggen. Ik kom op dit verschil ook later terug. Ik opper hier alleen, dat waren onder die schuldboortigen geen edelen bedoeld, waar bleven dezen? Hadden zij geen regt van zitting in het hof? Dit weerspreekt immers zich zelf en is toepasselijk ook op andere vierscharen, regtbanken of collegiën, waarvan alleen welgeborenen leden konden zijn. Als de stelling van van Loon en de zijnen doorging, dan zouden de edelen als het ware overal uit gesloten zijn geweest. — Deze vierscharen hadden bovendien niet alleen de bevoegdheid om regt te spreken, maar ook om keuren en verordeningen te maken, de politie betreffende. Het is ook vooral daarom niet onverschillig, of men dit regt ook aan de vrijen toekent en niet alleen aan de edelen, zooals werkelijk het geval was. Deze vertegenwoordigden in dit opzigt zoowel als in andere de bevolking ten platte lande.

De welgeborene behoefde niet te regt te staan voor schout en schepenen, geen welgeboren mannen zijnde, maar

---

[1]) Van Loon, a. w. IV, 119. Van Mieris, a. w. IV, 402.
[2]) Van Loon, a. w. IV, 156.

alleen voor baljuw en regters.[1]). Waarom niet, vraag ik, als zij slechts vrije lieden waren, hoe oud en voornaam ook? Dat waren toch ook meestal schout en schepenen, zoo ze al geene edelen waren. De oude regtregel, dat niemand voor zijn minderen behoeft te regt te staan, zou hier niet van toepassing zijn, zoo de welgeborenen niet meer dan de schout en schepenen, niet meer dan vrijen waren. Van Loon geraakt dan ook hiermede zoo in de war, dat hij er zelfs toe komt, om de Azingen en buren, die, zoolang het Friesche of Aasdomregt nog in Holland heeft bestaan, de lage regtbanken in de dorpen en buurten vormden, tot welgeboren mannen te maken, omdat voor hen ook zoodanigen, dat is, volgens hem, vrijen verschenen. Daar is geen sprake van in de stukken; integendeel moesten de Azingen of voorzittende buurregters zweeren, dat zij in den vierden graad geen edelen vermaagschapt waren. [2]) Dat is ook geheel in strijd met de stelling, dat die boeren niet anders waren dan of afstamden van onvrijen of vrijgemaakten en het zoogenaamde *uitschot* vormden, zooals van Loon ze ergens noemt: hoe zal straks blijken. Hij laat zijne vrijen aldus niet alleen al de regtbanken van de laagste tot de hoogste toe bezetten, maar geeft hun ook eene plaats in den gezworen raad van den graaf en stelt hen tot diens zegelaars aan, alzoo in den hoogste grafelijke posten. Wat gravin Margaretha in haar handvest van 1346, aan Kennemerland en toenmalig Noord-Holland gegeven, belooft, dat zij noch hare nakomelingen iemand tot gezworen raad of tot zegelaar zullen nemen, dan welgeboren mannen, verklaart hij zoo, dat zij *ten minste* een welgeboren man, d. i. een vrije, daartoe zou nemen. [2]) Dit is onjuist voorgesteld: *uitsluitend* wordt hier beloofd alleen welgeboren mannen daartoe te nemen. En als dezen nu bloot vrijen waren, dan zouden de edelen hier juist uitgesloten zijn geweest!?

Zoo past van Loon verder toe op vrijen die voorregten, welke aan de edelen alleen toekwamen, zooals daar was de vrijdom van schot. Hij gaat hier uit van de stelling dat de vrijen oudtijds geenerlei schatting aan den vorst behoefden te betalen, alleen de onvrijen. Daar nu de welgeborenen daarvan vrij waren, zijn zij derhalve voor die vrijen te houden. — Maar vooreerst gaat de grondstelling zelve niet geheel door. Er moest volgens de Friesche wetten wel degelijk, al ware het maar tot eene bloote erkenning van de Frankische

---

[1]) Van Loon, a. w. IV, 172.

[2]) Van Loon, a. w. IV, 189.

heerschappij, eene huisschatting betaald worden. En dat dit ook in de oude Friesche landen bewesten het Flie, even als beoosten dezen stroom, plaats had, is blijkbaar genoeg uit het voorkomen van die belasting in oude stukken van gene zoowel als deze landen, onder den naam van *husloto*, *huslota* of *huslaga*, later *huisgeld* geheeten. Er wordt ook een *cogschult* vermeld, die waarschijnlijk van schepen verschuldigd was. Die belasting kan wel geene andere zijn geweest, dan nog later onder het in Holland bekende *schot* en *lot* begrepen werd. Zij stond gelijk met het *hoendergeld* dat in Kennemerland en West-Friesland aan de Hollandsche graven, als heeren daarvan, in de plaats van zoodanig huisgeld of nog bovendien moest opgebragt worden, en de Westerwolders in 1316 aan den bisschop van Munster, als hun beschermheer, toestonden; met den rookpenning, welken de Drenthenaren aan den bisschop van Utrecht, als hun landsheer, van ieder huis, daar rook ontging, moesten opbrengen, enz., om geen voorbeelden meer bij te brengen. [1]) Daarbij kwam de oorspronkelijk vrijwillige, maar al spoedig verpligte opbrengst, onder den naam van *bede* in ons land even als elders bekend. Men schoot daartoe in Holland dorpswijze of ambachtswijze geld bijeen, en van daar werd die opbrengst gewoonlijk *schot* geheeten en onder *schot en lot* eerst nog de bede en huisschatting, doch later onder *schot* alleen in 't algemeen begrepen al wat niet alleen tot deze belastingen maar ook tot andere plaatselijke contributiën, dijk- en sluisgelden enz. moest opgebragt worden. De gewone vrijen, de eigenerfden, zoowel als de minder vrijen of gegoeden, moesten allen dit schot opbrengen; de adel en de geestelijkheid waren en bleven hiervan lang vrij, namelijk eigenlijk alleen van die landen welke de adel in leen bezat van den vorst en de geestelijkheid voor zich zelf als corpus gebruikte of wat als geadmortiseerd goed verklaard was. Dat was dus een voorregt eigen onder de wereldlijken alleen aan den leenadel; en daarvoor bestond ook allezins reden. Voor dit voorregt en anderen, die deze stand genoot, had hij, zooals wij zagen en nog nader zullen zien, verpligtingen te vervullen, die op hem alleen rustten. Mettertijd werd dat voorregt uitgebreid en won de dwaling veld, dat de adel en geestelijkheid van al wat hun toebehoorde, den vorst geene contributie of bede verschuldigd waren. Tevens werd dit voorregt op de

---

[1]) Zie mijn *Aloude Staat* enz. II, 2de St.bl. 236.

steden en hare poorters uitgestrekt. Dien ten gevolge bragten vele gronden te platte lande ten koste der dorpen die niet op, en eerst later heeft men getracht dit misbruik tegen te gaan. [1]) Wat het voorregt der steden aangaat, — hetwelk hier vooral in aanmerking komt, — zoo was dit nieuw en bestond alvast niet op grond dat hare inwoners vrije lieden waren, maar omdat zij een bijzonder poortregt bezaten, omdat zij stedelingen waren. Hunne vrijdom bewijst dus niets voor den vrijdom van vrije lieden in het gemeen. Welgeborenschap, d. i. adeldom, was alzoo het radicaal voor den vrijdom van schot, maar daarentegen die vrijdom niet altijd het bewijs voor het eerste. Zoo werden er door dezen en genen graaf wel huislieden om eene of andere reden geheel of voor een tijd vrij van schot gesteld, maar daardoor kwamen dezen niet in den stand van edelen of welgeborenen.

Van Loon geeft eenigen schijn van waarheid aan zijn beweren, dat niet alleen edelen maar ook de welgeborenen, als vrijen, vrij waren van die opbrengst, door voor het eerste geval alleen zulke oorkonden aan te halen, waarin alleen edelen opgenoemd worden, en voor het laatste geval eveneens zulke, waarin alleen van welgeborenen sprake is. [2]) Maar dit bewijst juist eerder tegen dan voor zijn beweren. Ging dit door, dan zouden toch in de oorkonden, waarin alleen de edelen vrij van bede gehouden werden, de welgeborenen, in zijn oog de vrijen, uitgesloten zijn; en omgekeerd, waar alleen welgeborenen vrijgesteld worden, dezen of dus de vrijen uitgesloten zijn; neen, beiden waren dezelfden. — Hij haalt later eene plaats aan uit de *Chronijk van den Clerk der laage landen* (p. 143), waarin de opstand vermeld wordt van de Kennemer boeren onder de minderjarigheid van Floris V tegen den adel aldaar. Hier wordt deze blijkbaar zoowel onder den naam van „welgeboren luden" als van „edelen" bedoeld; niet tweeërlei verschillende stand. [3]) Dit bevestigt mede het handvest van graaf Jan II aan Kennemerland gegeven in 1303 en door hem ook bijgebragt, behelzende eene scheiding tusschen de edelen en de gemeente van dit land, waarin mede bepaald wordt, hoe zij hun adeldom moeten bewij-

---

[1]) Zie het *Voorbericht* (van prof. R. Fruin) voor de *Informacie up den staet faculteyt ende gelegentheyt van de steden ende dorpen van Hollant ende Vrieslant* van 1514, 1866, bl. XXIX.

[2]) A. w. IV, 200, V, 199.

[3]) A. w. IV, 263.

zen. [1]) Hier wordt ook alleen van edelen gesproken. Zoo dus de welgeborenen den stand van vrijen vertegenwoordigden, waren zij eveneens uitgesloten van deze beslissing. In dergelijke beslissing in 1305 door graaf Willem genomen, ten overstaan van vele edelen en schepenen van steden van Holland en Zeeland, tusschen de andere gemeenten en welgeboren lieden in Holland, wordt van dezen gezegd, dat die niet bewijzen konden, dat ze „edel waren van afkomst" schot moesten geven met de gemeente. Dit bewijs moest geleverd worden met hulp van een zeker aantal welgeboren of edele magen, of zoo die er niet waren, moest de regter naar het getuigenis van andere goede personen beslissen. [2]) Van Loon gevoelt de zwarigheid, welke deze stukken opleveren, en wil die wegnemen door aan te merken, dat onder de edele magen, die als getuigen der welgeborenen moesten optreden, „geenszins heele, maar slechts onvolkome Eedelen, welken alleen of half Eedel, of een achste Eedel of daar beneden waaren, moeten verstaan worden: dewyl aan de zelven, byaldien zy den vollen Adeldom bezaten, dan geenszins de tytel van Welgeboorene Lieden, maar die van Eedelieden alleen zoude zyn gegeeven geweest." [3]) Behalve dat dit nergens uit de stukken blijkt, dat de edele magen, medezweerders van den welgeborene, juist maar half of minder edel waren, zoo is het geheel bezijden de waarheid, dat alleen aan hen, die den vollen adeldom bezaten, de titel van edellieden zou gegeven zijn. Ik koom hierop als ook op de personen, die met name als welgeborenen voorkomen, terug, om aan te wijzen, dat deze geen anderen dan edelen waren. Ik volg nog eerst verder onzen schrijver en merk op, hoe hij omgekeerd ook met den naam van vrije speelt. Uitdrukkelijk wordt hier en daar de vrije wel degelijk vermeld als bedeschuldig, zoowel als de dienstbare. Van Loon wil echter, om getrouw te kunnen blijven aan zijne stelling, onder die vrijen verstaan hebben vrijgemaakten, [4]) als of men zoodanig onderscheid daarin maakte of kende. De inhoud o. a. van den vrijmakingsbrief door hertog Albrecht, ruwaard van zijn broeder graaf Willem, in 1358 afgegeven, kan geen twijfel overlaten, of de vrije, zoowel als vrijgemaakte, moest

[1]) A. w. IV, 268.

[2]) A. w. IV, 272. Voorbeelden daarvan in uitspraken van het hof te Delft, ald. IV, 275 enz.

[3]) A. w, IV, 282. [4]) A. w. IV, 237.

bede betalen. De hertog verklaart daarin „Costijn, Aernd zoon, vriman te wesen; ende hebben ghevriet, ende ontladen van zulken dienstachticheyt, alse hi onsen lieven broder in verbonden was, behoudelic onsen lieven broder voorscreven zulkes dienst, alse him sine onderzate, die vrysliede, zijn sculdich te done, het si van herevaerde, van beden, jof van anderen zaken, die een vrieman is sculdich te done.” [1]) Van Loon laat zich zelfs zoo verre verleiden in zijne theorie, dat hij den naam van *schot*, gegeven aan de opbrengst der beden en andere lasten, daarvan afleidt, dat alleen het *uitschot* des volks die moesten opbrengen. Zoo ver kan eene eenzijdige beschouwing gaan! Dit is dan ook eene van die zonderlinge woordverklaringen, welke men bij van Loon meer ontmoet en zeer afsteken bij zijn anders grondig onderzoek.

Kluit, inziende het bezwaar, dat er bestaat tegen de stelling dat de vrijen vrij waren van de beden, wil dat ontgaan, door een onderscheid te maken tusschen oude en nieuwe beden. Hij wil dat die naam oneigenlijk gebruikt werd voor het oude schot, dat dit eene opbrengst was van dienstbaren, maar de latere beden van vrijen. Zoo meent hij den naam en de sporen van die latere beden eerst aan te treffen in voornoemden brief van hertog Albrecht!? Hij erkent zelf dat het eene vreemde, bijzondere verklaring van hem is; en ik geloof ook dat ze niet alleen vreemd en bijzonder, maar ook geheel bezijden de waarheid is. De bede, in gezegden brief en vroegere vermeld wordende, is stellig zeker van denzelfden aard, als later voorkomen. Natuurlijk kwam met de verandering van tijden en omstandigheden daarin verandering, maar de hoofdzaak was en bleef gelijk. Men had vaste gewone en buitengewone beden enz. Doch de eene zoowel als de andere was eene opbrengst van vrijen en wel onedele vrijen, dus hierom niet van welgeborenen. En al mogt dit ook eens eene „verzinning” zijn, zooals hij het noemt, dan blijft nog daar de huisschatting, die die vrijen als onderdanen, ja als onderworpenen aan het Frankische rijk hadden te betalen, — maar waarvan Kluit geheel zwijgt. Noordewier, schoon blijkbaar tot zijn gevoelen overhellende, drukt zich nog al voorzigtigtig uit, als hij zegt: „Oorspronkelijk is de vrijling vrij geweest van velerlei lasten en opbrengsten, die den hoorigen drukten — vrijman, vrijgoed —;

---

[1]) Van Mieris, III, 81.

maar ooit van *alle bijdragen en opbrengsten.*" En dan brengt hij hiertoe de Friesche huisschatting zoowel als beden [1]. — Ik heb dit punt wat uitvoerig behandeld, omdat het zoo op zich zelf als in verband met ons onderwerp van veel gewigt is. Er blijven nog een paar andere over.

De welgeborenen hadden het regt een geslachtswapen openlijk te voeren en daarmede te zegelen, even als de adellijke personen, zegt van Loon. [2] Men schijnt echter daaromtrent niet zoo eens geweest te zijn als omtrent andere regten der welgeborenen. Van Leeuwen ontkent dit althans. [3] Hij had ongelijk; maar zij hadden dit regt alleen, omdat zij edelen waren. Geen anderen dan dezen bezaten dat voorregt, en daarom zijn juist de welgeborenen ook voor edelen te houden. Zoo was het in overig Nederland en elders, en zoo zal het mede wel in Holland geweest zijn en dit land daarop geene uitzondering gemaakt hebben.

Ieder vrije ingezeten was van ouds verpligt de wapenen te voeren ter verdediging van zijn land. De edelen moesten buitendien den vorst dienen in buitenlandsche oorlogen. Dit is in zoo verre wel beperkt geworden, dat de vorst geen oorlog mogt beginnen, dan met goedvinden der edelen en vervolgens ook der steden. Zoo ook in Holland. In de handvesten van gravin Margaretha van 1346 aan dit land gegeven, werd dit aldus bepaald. „Voort en sullen wij, nog onze naekomelingen geen oorlogen beginnen, nogh aennemen op ander Heeren lant en buyten onsen palen van Hollant, van Zeelant, van Westvrieslant, het en waere by rade ende goetduncken onser Ridderen, ende Cnapen, en onser goeder steden van Hollant, daer sy ons schuldig sullen wesen te dienen, deden wyt buyten heuren rade: maer altoos sullen wy, ende onse naekomelingen mogen onse pael steden voorsz. verweeren, ende daer toe sullen ons onse goede luyden voorsz. altoos bereyt wesen te dienen, ende onse welgebore luyden sullen wy quyten, ende wanneer sij ons dienen, gelycken dat men dede bij Graven Floris tyden, die wylen eerst Grave was te Hollant, ende waert dat wy, of onse naekomelingen oorlog aennamen buyten rade onser goede luyden voorsz. soo en sijn sy ons daer toe niet schuldig te dienen, sy en woudent doen by gonste, of by haren

[1] A. w. bl. 97. [2] A. w. IV, 281.

[3] *Redeneerend onderzoek over het recht der Edele en Welgeboore Mannen*, bl. 69.

vryen wille." [1]) De ridders en knapen komen hier onderscheidenlijk voor van de welgeborenen. Ja, maar dit is daar uit te verklaren, dat niet al de edelen in des graven raad werden genomen en zulke besluiten maakten, maar alleen de voornaamsten, zooals wij later nog nader zullen zien, de ridders en knapen, gelijk hier; doch allen werden nogtans met dezen daaronder begrepen. Het blijkt ook uit het bovenstaande, dat zij niet, zooals van Loon stelt, op eigen maar 's graven kost dienden. Nadat de Kennemers zich tegen den graaf hadden verzet en Haarlem belegerd, moesten hunne welgeborenen hierop tot straf daarvoor, volgens verzoenbrief van Philips van Bourgondie met hen in 1426 gemaakt, den graaf en zijne erven op hun eigen kost dienen. [2]) Dit was dus eene uitzondering op den regel. Zij dienden even als de ridders en knapen, te paard; de vrijen te voet. [3]) En oorspronkelijk schijnen zij ook alleen geregtigd te zijn geweest schild zoowel als lans en zwaard te dragen, de vrijen alleen lans en zwaard, en zij daarom *schildboortigen* te zijn geheeten. [4]) Mettertijd werd de krijgsdienst afgekocht, eerst tijdelijk en later, toen men krijgsvolk in soldij aannam, ook voor vast, en daarvoor moesten dan de welgeborenen *schildtalen* opbrengen. De benaming hiervan hangt echter niet zamen met die van schildboortig, die zij droegen, zooals van Loon denkt en ook naar 't schijnt Noordewier, [5]) maar was de oude algemeene naam voor de opbrengst van het schot of de lasten, omdat dit gerekend werd naar de toenmalige grove muntspecie van *schilden*. Later kwam daarvoor in de plaats de rekening bij ponden en kwam de naam van *schotpond*, *ponding* en *verponding* in zwang. En zoo komen de welgeborenen, zoowel als huislieden, hier en daar voor onder de belastingschuldigen, maar steeds zoo, dat zij afzonderlijk, niet gemeen met de huislieden, hunne verschuldigde belasting opbrengen. [6])

---

[1]) Zie deze handvesten gegeven aan Zuid-Holland, Kennemerland en Noord-Holland bij van Mieris, II, 708, 710 en 712.

[2]) Van Loon, a. w. IV, 334. [3]) Van Loon, a. w. IV, 337.

[4]) Van Loon, schijnt dit woord *schildboortig* dan eens af te leiden van het regt om een schild te dragen (a. w. V, 8), dan eens van een wapenschild te voeren (a. w. V, 80). Het een hangt zeker met het ander naauw te zamen, maar ik zou de eerste afleiding, al levert die ook zwarigheid op, verkiezen.

[5]) Van Loon, a. w. IV, 223. Noordewier, a. w. bl. 97.

[6]) Zie het *Voorber.* voor de *Informacie* boven aangeh. bl. X en de *Informacie* zelve, bl. 25.

Zoo heb ik tot dus ver van Loon gevolgd en, naar ik meen, aangetoond, dat wat hij voor zijne stelling aanvoert, juist de mijne staaft. Ik wil nu ook nog andere schrijvers en oorkonden tot dit einde bijbrengen en aan ons onderzoek onderwerpen.

Hoe men, eenmaal een vooroordeel hebbende opgevat en niet voldoende de zaken onderscheidende, met zich zelf soms geheel in tegenspraak kan komen, hiervan kan tot voorbeeld dienen van Leeuwen. Eerst schrijft hij dit: „Naast aan de Edele komen de Welgeborene, dat sijn *Patricii*, welkers Ouders en Voorouders boven geheugenis van haar eygen middelen en inkomen geleeft hebben, met onthoudinge van Koopmanschap, Winkelnering, en Handwerk, hanterende het Oorlog, en bedieninge van de aansienlijke Ampten van den Staat, daar uyt eygentlijk den Hollandsen Adel is voortgekomen, en aangewassen, van dewelke vele by gebrek van mans oir verstorven, en andere bij gebrek van middelen tot Burgerstaat vervallen zijn." [2]) Later: „Gemene Edelen [in onderscheiding van ridders en schildknapen] sijn of uyt geboorte, of die sulx verkregen hebben door bysondere gunst van den Prins. Van geboorte sijn diegene, welke van ouders en voorouders van Adel geslagte afkomstig, op hun eigen goed levende, sig altoos als Edelluyden gehouden hebben, 't zy dat sy den Oorlog volgden of niet, of sy daar benevens eenige bysonderen tytel hebben of niet; sy wierden van outs *Welgeboorne* genoemt, in 't Griekx *Eugeneis*; namentlijk de sodanige die van aver tot aver, van ryke en vrye luyden gekomen waren; en wierden voor het opregten van de hoge vierscharen tot regters van der Graven Hof gebruykt; ook altyd benevens de Edelen gerekend, daar van de vierschaar van Rijnland de voornaamste was. Sie *Grot. Inleid. lib. I, Cap.* 14 *in fine*" enz.[3]) In de eerste plaats zijn de welgeborenen, overeenkomstig met de Groot en lateren, geene edelen maar patriciërs en hieruit de edelen voortgekomen; in de laatste omgekeerd wel of genoegzaam gelijk edelen, ja daaruit voortgekomen. Zoo ook in zijn advies over eene sententie van den Hove van Holland, van 1532, in zake van de welgeboren mannen van Maasland tegen den rentmeester van Noordholland en eenige gemeene huislieden van

---

[2]) *Batavia illustr.* f. 668.

[3]) A. w. f. 719. Het is dezelfde plaats van de Groot, als door ons in den aanvang is bijgebragt.

genoemd ambacht, verklaart hij, dat het volk van Holland van ouds was verdeeld in drieërlei soort van Staten: „als eerst in het Ridderschap, dat sijn Edelen, die tot den trap van het Ridderschap gekomen waren, haar houdende in de Ridderlijke oeffeninge; De tweede soort waren Welgeboren, dat is gemeene Edel-luyden, uyt een Ridderlijke Stam nedergekomen, doch onder de Ridderschap niet behoorende, en geene Ridderlijke oeffening hanterende, maar haar generende met de Land-bouwerye en stil leven; De derde soort waren Borgeren en gemeene Huysluyden, niet afkomstig van eenig Ridderlijk of Adelijk Geslacht, doende allerhande Ambacht, Hantwerk, en Nermge" enz. [1]) De bewijzen die van Leeuwen hier verder bijbrengt, voor zijn advies, zijn meerendeels dezelfde als door ons uit van Loon zijn aangehaald, en leveren dan ook zoo vele bewijzen op voor de stelling dat de welgeborenen werkelijk edelen waren. Hij maakt, en teregt, onderscheid tusschen hoogen en lagen adel, maar dat deze laatste alleen den titel van welgeboren zou dragen vind ik niet in de geschiedenis bevestigd. Gaat men na de personen, die met name als welgeborenen in de regterlijke uitspraken over het welborenschap voorkomen door van Loon en van Leeuwen bijgebragt, dan zal van de meesten gebleken, dat zij inderdaad van edelen stam waren. In de uitspraak voor baljuw en andere welgeborenen in de vierschaar te Delft van Delfland en Schieland des jaars 1411 worden genoemd als zoodanig en als zegelaars met name de baljuw Kerstant van den Berge, Franke van Dorpe en Aarnt Rotemuyl; zij die getuigenis aflegden van het welborenschap van Bartelmees Vleerman, behalve dezen zelven, zes van zijne magen, allen den toenaam van die Bye voerende. Als bewijs voerden zij aan, dat B. Vleerman was „gebooren uytter Maagscape van Goorle van den Beylinge." [2]) Ik vind van die familiën alleen van Dorpe en de Bye onder de adellijken opgegeven bij van Leeuwen. [3]) De familie Goorle van den Beylinge, waarop men zich beriep, zal daartoe echter ook wel behoord hebben. — In de uitspraak van dezelfde vierschaar van 1446 worden genoemd Dirk Potter van der Loo baljuw van Delfland, Gerrit Dirxzoon van Watering, Jan Gerritszoon, Adriaan Nachtegaal, Arent Rotemuyl, Jan van der Houve, Willem Gerritsz. van der Houve, Jan Ja-

[1]) A. w. f. 339. [2]) Van Loon, a. w. IV, 276.
[3]) Van Leeuwen, a. w. f.934 en 1192.

cobsz. Holy, Jacob Holy, Frank Jacobsz., Claas Dirkszoon, Jan Dirksz., Claas Claasz. baljuw en schout in de Lier, Gerrit Ysbrantsz., Heyndrik Willemsz., Jan Claasz., Willem Jansz., en veel meer ander welgeborenen, als regters, waarvoor Dirk Claaszoon kwam en vonnis vroeg: „hoe hy synen Edelen tuygen doen soude, dat welgebooren ware." Het vonnis wees: „dat hy 't doen soude met syne edelen Magen" en wel „mit vier Mannen tot hem of meer. Dair soe dede hy syne edelen tuyg selve voir en swoer ten Heyligen, dat hy een Welgeboren Man was en vier synre Welgeboren Magen, als Pieter, Claas, Jan en Jacob van Zutphen, Janssonen van Zutphen sweeren dat na, dat een Welgeboren Man was, geboren uytter maagschap van Bronkhorst." [1]) — Deze familie Bronkhorst is ongetwijfeld van ouden en echten adel. [2]) Van Leeuwen voert nog een brief aan van heer Otto „Heer tho Bronchorst ind tot Borkerlo" van hetzelfde jaar, afgegeven tot bewijs, dat „Jacob Jacobssoen, Philips Willemssoen en Derik Claessoen van oirre Vadere alder wegen van ons stamme van Bronchorst geboren ind hergecomen sijn." De laatsgenoemde Derik Claessoen zal dan ook wel geen ander zijn dan zijn naamgenoot, dien de uitspraak gold. Van zijne hier voorkomende magen de van Zutphens blijkt ons niet en van de andere welgeboren mannen is ons alleen uit van Leeuwen bekend dat edel waren de familie Watering, [3]) Van der Houve [4]) en Holy, deze afstammende van de oud adellijke heeren van Heemstede. [5]) Men moet hierbij bedenken, dat de opgaaf der Hollandsche edelen bij van Leeuwen op verre na niet volledig zal zijn. Behalve de welgeborenen Bartholemeus Vleerman, Dirk Claasz. als dusgenoemd, omdat zij van edele huizen afstamden, gewaagt hij nog van meer welgeborenen: van een Hendrik Persijn en anderen van dit aloud hoog adellijk geslacht stammende, van mr. Jacob van Assen, van het ridderlijke huis van Assendelft, Willem van Leeuwen uit zijne eigene familie, gesproten uit de ridderlijke hofstede van Leeuwen onder Alphen, voorts van afstammelingen van Wassenaar, van Zwieten, van Egmond, Tol, Witzenburg.

Er is nog een later gewigtig proces over 't welboren-

---

[1]) Van Loon, a. w. IV, 279. [2]) Van Leeuwen, a. w. f. 892.
[3]) Van Leeuwen, a. w. f. 1291.
[4]) Van Leeuwen, a. w. f. 991.
[5]) Van Leeuwen, a. w. f. 1013.

schap van vele personen in Delfland, Maasland en de Liere voor 't hof van Holland gevoerd in 1468. Zij waren namelijk door den procureur generaal aangeklaagd, alsof zij zich vermeten hadden, van huislieden zich welgeboren te maken, ten einde daardoor het schot te ontgaan. De procureur stelde dit volgende voorop als grond van aanklagte. „Hoe dat hyr in den Lande van Hollant drierehande manieren van *state* van *wairlijcken* luyden waren, te weten *Ridderscip*, *Waelgeboren luyden* ende *Huysluyden*. Ende dattet *Ridderscip* waeren *waelgeboren luyden*, *van edelen* oirsprong nedergecomen, ende die hem *ridderlijck hielden*, zonder ambocht off lantneeringe te doen. Voirt dat *waelgeboren* luyden waeren die geene die uyt een *edele* stamme nedergecomen waren, maar hem niet ridderlick en hielden ende him setten tot ambochten off tot lantneringe off anders. Ende die *huysluyden*, dat waeren die geene, die hem tot ambochten off lantneringe setteden, ende die van geenen *waelgeboren luyden* nedergecomen en waeren, welke *huysluyden* der Grafelijkheid van Hollant jairlicx *zekere schot* betalen ende *hofdiensten* doen moeten, en oick andere *servituten*, dair die *Ridderscippen* ende *andere waelgeboeren* luyden af gevrijet waren." Zij voerden daartegen aan: „dat hunne ouders en zij *Welgeboren* van *zwaardzijde* waren, *zonder spil daartusschen* — sommigen hunner waren *geboren uiter hofstede van Haestrecht* — *anderen hadden haren edelen tuyge gedaen* — *als van den wapenen van Oestgeest* — *anderen van der Hofstede van Heemskerk* — *Harlair* — *Bronckorst*." — Dit alles ontkende de procureur en beweerde, indien zoodanig iets geschied ware, dat zulks was gedaan buiten hem, en door particuliere baljuwen — terwijl niemand dan de graaf dat regt had; die kon van *huisluiden* maken *welgeborenen* enz. In de verwering in 't bijzonder van de welboren lieden van Maasland en de Liere, wordt behalve het algemeen beweren der meesten, dat zij met regt den titel van welborenen droegen, ook aangevoerd voor dat regt: door dezen, als te zijn geboren „van der Hofstede van der Mye", door genen, als gekomen van „eenre welgeboren stamme, te weten van der Bronchorst." [1])

[1]) Men vindt deze zaak in 't breede behandeld door H. Ph. Heeneman in zijne *Dissertat. de precariis Comitum Hollandiae, vulgo de Graaflijke Beden, et de antiqua Nobilitatis Hollandicae ab illis immunitate*, Leid. 1781, naderhand in 't Nederd. vertaald in de *Staatkund. Academie-Verhandelingen tot opheldering der Vaderlandsche Historie en Rechten*, D. I,

Men vindt hier reeds de drieërhande verdeeling in ridderschap, welgeborenen en huislieden, die van Leeuwen volgt, maar de onderscheiding tusschen ridderschap en welgeborenen door den procureur is ook blijkbaar niet meer dan eene onderscheiding van rang. Die van de ridderschap immers waren niet meer *welgeboren* lieden van *edelen* oorsprong, dan de welgeboren lieden; alleen de eersten hielden zich nog ridderlijk, de laatsten niet meer. Het kan nu wel wezen dat onder dezen *nieuwen*, zooals ze door den procureur genoemd worden, zich bevonden, bloot huislieden, die zich dien titel en het regt daaraan verknocht hadden aangematigd, dit doet hier niet ter zake; het komt hier aan op het beginsel. Dit was al of niet *edele* oorsprong. En deze is blijkbaar in de getuigenissen van afstamming uit de hofsteden van Haastregt. Oestgeest, Heemskerk, Hairlair, Bronkhorst, van der Mye,

Als men zoo ook onderzoekt wie in de reeds genoemde Informacie van 1514 met name als welgeborenen bedoeld worden, dan kan het antwoord niet anders zijn dan adellijke personen. Zoo treft men onder de „welgeboren luyden" van Velzen aan Daniël van der Bouchorst, schout, Huych Pelgrimsszoon, Willem Gijsbrechtszoon, vader en zoon. De eerstgenoemde is zeker een lid of afstammeling van de bekende zelfs ridderlijke familie van Boukhorst, waarvan van Leeuwen de geslachtlijst, zoo ver hem bekend, opgeeft. [1]) Men vindt er geen Daniël onder, maar de lijst is ook zeer onvolledig. Zonder geslachtsnaam en onbekend zijn de anderen. Wij hebben hier welligt te doen met verre afstammelingen van adel, die zich overigens als zoodanig niet of weinig gedroegen. Zij geneerden zich, zooals er van gezegd wordt, „mitter plouch, coyen, dijcken ende dammen, ende de wyven mitte spille." Zij bezaten in den ban van Velzen omtrent 45 morgen lands. Van het land, dat zij zelven gebruikten, bragten zij met de huislieden geen schot op. [2]) De tegenstelling van welgeboren lieden en huislieden kan hier nergens anders meer in gelden dan in afkomst der eersten van edelen stam. Waren de eersten bloot vrije lieden van ouder tot ouder, de laatsten zullen, zoo ver bekend was,

---

Leid. 1792. Buiten de bewijsstukken in die verhandeling geplaatst tot verstand der zaak, heeft Kluit nog uitgegeven de voornoemde verwering in zijne *Historie der Holl. Staatsreg.* V, 339.

[1]) A. w. f. 1249.

[2]) *Informacie* van 1514. bl. 25.

dit ook alreede geweest. zijn. In 1514 toch zullen de huislieden hier zoowel als elders wel al eenige eeuwen vrije lieden geweest zijn. Gesteld ook dat hunne voorzaten eenmaal onvrijen geweest waren, zoo zouden zij toen reeds gemakkelijk hebben kunnen bewijzen, dat hunne betovergrootvaders reeds van vrije ouders afstamden. Was dit het criterium tusschen beiden, dan was dit reeds lang vervallen. Zoo zal het ook gelegen zijn met de „ welboren luyden van Heemskerk," waaronder met name voorkomen Jan Claeszoon schout, Joost van Zijl en Marten Danielszoon. Van dezen is alleen de naam van van Zyl als een adellijk, zelfs ridderlijk geslacht bekend, maar waarvan alleen nakomelingen van de spille- of vrouwenzijde in die eeuw bestonden met dien naam. [1]) Zoo zullen ook de beide andere welgeboren lieden te Heemskerk van deze of gene adellijke familie afkomstig zijn geweest, hoezeer ze geen geslachtsnaam meer voerden en weinig gegoed waren. Zij bezaten slechts 10 morgen lands in den ban en gebruikten die zelve „hem generende mit bouwerie." [2]) — Wanneer men zoo verder de Informacie doorbladert, dan zal men bevinden, dat er toenmaals op het platte land van Holland zich geen ander of meer onderscheid in de wereldlijke bevolking voordoet, dan, zooals gezegd is, die van edelen of welgeborenen en huislieden. Van eigen- of hoorige lieden wordt in dit geheele geschrift met geen woord meer gewaagd.

Slingelandt geeft in zijne *Verhandel. over de oude regeering van Holland onder de Graaven* enz. 1716, I, 146, een uittreksel uit een register van den griffier mr. Bartholt Ernst van Hollandsche edelen en hunne titels in diens tijd, het midden der 16de eeuw. Hier worden als „groote edelen" opgenoemd de Graven van Egmond, Hoorn en Arenberg en de Heeren van Brederode, Seevenberge, Wassenaar, Cruiningen, en onder de „kleine edelen" de volgenden: „Heere Otto van Egmont van Kenenburg, Ridder, Arent de Joode Heere van Hardinxveld, Heere Willem van Lockhorst ende Sliedregt, Ridder, Mr. Jacob van den Duyn Ambagtsheer van Sprange, Gerrit van Poelgeest Heere van Homade, Heere Jacob van Duvenvoirde Heere tot Warmont, Woude etc. Ridder, Heere Otto van Assendelf, Ridder, Heere van Brandwyk ende Goudriaan, Hendrik Croesting Heere van Benthuisen, Lantslout van

---

1) Van Leeuwen, a. w. f. 1188.

2) *Informacie* van 1514, bl. 28.

Brederoode Heere van Veenhuisen etc., Johan Balthasar van Brederoode Heere tot Bergen, Antonis van Mijnen Heere van Cronenburg, Heer Nicolaas Heere van Assendelft, Heemskerk etc. Ridder, Jacob Heere van Wijngaarden ende Ruibroek, Vincent van Lockhorst Heere van Heemstede, Sliedrecht en. Schiltknaapen, Jan Ambagtsheer van Matenes. — Van dezen wordt de eerstgenoemde, de Graaf van Egmond die tevens Prins van Gavere heet, alleen betiteld: „Hoog, Edele, Vroome, *Hooggeboore* Vermogende Heere.” De Heer van Brederode: „Hoog, Edele, Vermoogende *Welgeboore* Heer.” Zoo ook de Graaf van Arenberg, de Heer van Zevenbergen, van Wassenaar, Graaf van Hoorn en Heer van Cruiningen: Edele, Vermoogende, Vroome, *Welgeboorn* Heer.” Hier wordt nog dit onderscheid gemaakt, dat zij die den gravenlijken titel mede voerden, *hoog edelen* genoemd worden; de anderen slechtweg „*edelen*.” Maar *welgeboren*, ziet men, is de algemeene titel van de hooge zoowel als lage edelen. Men zou kunnen zeggen, wat beduidde nog deze titel voor hen die alreeds *edel* genoemd werden? Daarvoor kan zeer wel reden gegeven worden. Edel kon ook iemand zijn voor het eerst, maar een welgeboren edelman was dit reeds van geboorte, van afstamming. En dat zij die in den lijst „kleine edelen” heetten, toch niet tot den lagen adel behoorden, bewijst bij velen de bijgevoegde titel van „ridder” en „schildknaap.” Men moet hierbij in het oog houden, dat deze laatste titels slecht persoonlijke waren. Een ridderschap of ligchaam van edelen, zooals men dezen later noemde, tegen over de stemhebbende steden en vertegenwoordigende het platte land en de kleine steden in Holland, bestond er lang nog niet en is toen ook eerst opgekomen. Bovengenoemde groote en kleine edelen beiden plegen ter statenvergadering of ter dagvaart beschreven te worden. Maar er werd hier ook onderscheid gemaakt „tusschen generaale beschrijvingen, van de Staaten, die niet geschieden dan in merkelijke saaken van importantie, als van beeden, en diergelijke en dagvaarden over andere lopende saaken, dienende tot beleid van de processen, en andere diergelijke, welke loopende saaken, syn gedaan, en gevordert, by de Gedeputeerden van de ses steden, en eenige Eedelen, die naast geseeten zijn.” [1]) Van Leeuwen geeft lijsten op uit dien zelfden tijd van edelen en vassalen in Holland die

---

[1]) Slingelandt, a. verh. bl. 36, volgens de Resol. van Staten van Holl. 22 Mei 1563.

men al en niet ter dagvaart plagt te verschrijven, zonder dat juist wordt opgegeven, waarom dezen al, genen niet werden beschreven; alleen van de laatste lijst van edelen, die gene heerlijkheden, noch hooge, noch lage hadden, doch hier allen niet opgenoemd worden, schijnt dat gemis de reden te zijn geweest, waarom ze niet werden beschreven; waarom andere vassalen, die heerlijkheden evenwel bezaten, gehouden werden daartoe niet gequalificeerd te zijn, wordt niet gezegd. [1])

Was er alzoo verschil in rang onder de edelen of welgeborenen, zoo ook in trap of graad van den adeldom of het welborenschap. Men had volle edelen, half edelen tot achtste edelen toe. Van Loon vermoedt dat de rekening hierbij gevolgd berustte op het meer of minder onbevlekte welgeborenschap der voorouders in mannelijke en vrouwelijke lijn tot betovergrootouders toe. Die berekening hier daarlatende, ook zooals ze nader door Kluit [2]) en Noordewier [3]) is aangewezen, herhaal ik slechts, dan men hier verkeerdelijk het welgeborenschap neemt voor vrijgeborenschap en dit verwart met adeldom. Hoe veel verschil in rang en trap bij de edelen ook bestond en ontstond, niet het bezit van vrijdom, maar van adeldom was het kenmerk van allen en onderscheidde hen van de andere vrijen en overige bewoners. Ja, welk ook de oorsprong van den adel moge geweest zijn, leen of andere regten, op den duur bleef alleen edele afstamming, het bezit van edel bloed geldig en voldoende. Het bezit van leenen was althans op den duur niet meer een voorwaarde; vele edelen hadden die nog, maar niet allen; ook onedelen en steden verkregen die. Zoo ging het ook met onderscheidene hooge en lage bedieningen. En nadat nu ook de edelen zijn begonnen schot te betalen, viel met dit voorregt hunne staatsregtelijke onderscheiding genoegzaam geheel weg en werd de adeldom grootendeels een eeretitel. Alleen als ligchaam van staat in de Ridderschap vereenigd bleven zij een deel der staten en vertegenwoordigers van het volk uitmaken.

Zoo heb ik de hoofdschrijvers en hoofdgronden in dit pleit onderzocht en meen thans conclusie te kunnen nemen. En die kan geen ander zijn dan deze: dat de geheele stelling van de Groot en volgende schrijvers over het welborenschap, valsch is en louter berust op de vermeende geheel ongegronde

---

[1]) Van Leeuwen, a. w. f. 684.

[2]) A. V. IV, 89. [3]) A. w. bl. 122.

beteekenis van het woord *edel* en *welgeboren* in den zin alleen van *vrijgeboren*, ten gevolge waarvan aan de niet edele vrijen verkeerdelijk regten werden toegekend, die alleen aan de ware edelen of welgeborenen toekwamen. — Hoe de woorden *edel* en *welgeboren* verder tot in onzen tijd misbruikt en miskend zijn en worden, blijkt ook daaruit, dat algemeen thans schier elk, die niet van adel is, toch *weledel* en *welgeboren* heet, gelijk de gewone *edele* met den hoogeren titel van *hoog edel* en *hoog welgeboren*, die eertijds alleen aan den hoogsten adel, prinsen en graven, gegeven werd, wordt onderscheiden. — Moge misverstand en verwarring aanleiding hebben gegeven tot die verkeerde zienswijze, behalve deze intellectuele reden, vermoed ik zeer, dat er ook een morele politieke drijfveer onder geschuild en gewerkt heeft. Zij moest namelijk wel zeer aannemelijk en welkom zijn bij de burgerlijke aristocratie, die zich het eerst in de steden, maar vervolgens ook ten platte lande deed gelden, waar tot dusverre geene andere aristocratie dan van den adel geheerscht had. Gelijk de Groot ook doet zien, heerschte er in zijn tijd, zoowel als thans en vroeger zeker ook reeds, de zucht om zich boven zijn stand te verheffen, wat gemakkelijker gemaakt werd, sints er geene zulke scherpe, door wettelijke bepalingen vastgestelde grenzen tusschen de verschillende standen meer bestonden. Zoo waren vooral de aristocraten, de patriciërs of aanzienlijken onder de burgerij in de steden en onder de plattelandbewoners er op uit, om zich aan de eene zijde boven den minderen stedelijken of burgerlijken alsmede landelijken stand te verheffen en aan de andere zijde zooveel mogelijk zich gelijk te stellen met den adel. Was nu het welborenschap het praedicaat der oude echte vrijen, niet uitsluitend der edelen, dan konden de aristocraten, die zich bij uitnemendheid als zoodanige vrijen beschouwden, zich oogenschijnlijk wettiglijk al die regten toeeigenen, welke aan de welgeborenen toekwamen en zoodoende den adel zoo niet gelijk, toch zeer nabij komen. Dit kon vooral geschieden, toen de grafelijke regering met haar leenstelsel en adellijk gevolg plaats moest maken voor eene gemeenebestelijke, die aan de ontwikkeling van gezegde aristocratie en stelling bevorderlijk was. Doch genoeg, hoe dan ook ontstaan en gevoed of te verklaren, die bestreden stelling is en blijft eene geschiedkundige onwaarheid. Dit heb ik althans getracht te betoogen.

VERMOEDELIJKE STICHTINGSBRIEF

VAN HET

KLERKENHUIS TE GRONINGEN.

De heer J. Nanninga Uitterdijk heeft in zijne *Geschiedenis der voormalige abdij der Bernardijnen te Aduard* (Gron. 1870) op bl. 28 in de aanteekening een handschrift opgenomen, dat mijne bijzondere aandacht heeft gewekt, bij de lezing van dit werk, waarmede hij eene belangrijke bijdrage heeft geleverd tot onze gewestelijke geschiedenis, in het bijzonder van genoemde vermaarde Abdij, en ook door de opneming van dit handschrift een dienst bewezen aan de geschiedenis van het aan het hoofd dezes genoemd, voormalig gesticht te Groningen,—schoon het daartoe niet brengende. Hij schijnt namelijk dit opmerkelijk stuk, zooals hij het zelf noemt, te brengen tot de minrebroeders of het broederenklooster, dat stond ter plaatse, waar nu het Akademiegebouw geplaatst is. Maar het opschrift dat er van achteren, volgens hem, op staat en luidt: *It. van de fratres*, duidt dit niet aan; integendeel wijst de geheele inhoud op het bedoeld Klerkenhuis. Het is, wel is waar, zonder jaarteekening of eenige andere onderteekening en schijnt slechts een ontwerp te zijn; doch als zoodanig mag het zijne waarde hebben en leiden tot de ontdekking van den eigenlijken of eersten stichtingsbrief, die tot nog toe niet bekend is. Het handschrift is volgens den mededeeler uit her midden der 15de eeuw, en uit de bewijsstukken, op het Groninger archief voorhanden en door mr. H. O. Feith in dit Tijdschrift medegedeeld, blijkt dat het Klerkenhuis tusschen den jare 1426 en 1436 is gegrondvest. (*Bijdrag.* VI, 1). De broeders van het gemeene leven droegen in het bijzonder den naam van *klerken*. Zij hielden zich vooral bezig met het afschrijven en binden van boeken. Zij stonden onder de kerkheren en den raad der stad enz. Dit een en ander vindt men ook uitdrukkelijk in het handschrift vermeld, en zoo dit dan tot het Klerkenhuis behoort, betreft het vermoedelijk de eerste oprigting van dit

gesticht, en zal de latijnsche fundatiebrief van 2 April 1457 op het Groninger archief eene nadere notariële bevestiging behelzen, vooral van de laatste in dit hs. voorkomende bepalingen, omtrent de wijze van opneming in het gesticht. Ik achte het daarom van genoegzaam belang er niet alleen opmerkzaam op te maken, maar het ook ten dienste van onze lezers hier over te nemen, bij hetgeen reeds over dit onderwerp in dit Tijdschrift is vermeld.

Het luidt dan als volgt:

Item de selve husinghe, de daer nu staen en begunt sint daer en sal men nyet meer to tymmeren ten sy by consente der kerkheren en des raedes.

Item so sullen se nyet meer hebben dan een priester en ses clercke en de sullen gheen ambacht doen dan schriven boeke bynden en dat daer to hoert, oeck sullen sye den kerckheren to wyllen wesen.

Item soe wel daar ingaet de sal syn goet wt erven en wes op hun gheervet wort als stadrecht is sal he verwisselen off verkoopen ten sy dat de kerckheren kennen dat hem noet doe.

Item so en sullen se ghene privilegien werven van den pawes noch anders nement in tokomende tyden anders eynich regiment to voeren off van desen huse to maken ten sy by consente der kerckheren en des Raedes.

Item off eynich unser Borgher off inwoner kinder in de vergaderinge to hoeren wylle gaen wolde, de mach myt hem nemen al syn tylber goet dat he hevet en laten dat waert hem ghenueghet. Off hefft he erfachtich goet dat sal he bynnen een jaer naestkomende nae den inganghe der vergaderinghe verkopen. Ende weert sake dat he dat goet bynnen den Jaere nyet verkoffte en allike wal in der vergaderinghe bleve so solen de vier Borghemestere dat goet nemen en verkopen dat bij consente der twyer kerckheren to sancte merten en keren dat in de ere godes waer hem des gheneuget.

Item wort hem goet an gheervet nadat he in de vergaderinghe ontfangen is dat sal he bruken to synen live mer daerna sal dat weder wt erven op synen rechten erffgen. men daer mach he aff maken een redelijck testament na seden en woente der stad Groninghen.

BERICHT VAN DE KOMST

VAN

LODEWIJK VAN NASSAU

OP HET KASTEEL TE WEDDE. 1568.

De inval van Graaf Lodewijk van Nassau in Groningerland en de daarop gevolgde slag bij Heiligerlee nemen zulk eene gewichtige plaats in, in de geschiedenis van ons verzet tegen Spanje, dat elk bericht daaromtrent, hoe gering ook op zich zelf, onze belangstelling verdient, zoo het slechts eenigzins kan dienen om ons de bijzonderheden van dat feit nader te doen leeren kennen.

Te recht merkt dan ook de heer Gachard het volgende op: „Nos historiens donnent peu de détails sur l'invasion du comte Louis de Nassau en Frise. C'est pourtant lá un des épisodes les plus intéressants de la revolution du XVIe siécle" [1].

En al is dan ook sedert dat Gachard dit schreef (1850) en juist grootendeels door dat geschrift van hem, waaraan de zoo even geciteerde woorden zijn ontleend, veel wat ons vroeger aangaande dit feit onbekend was aan 't licht gebracht, toch ontbreken ons nog vele berichten dienaangaande, valt er nog veel op te klaren.

Gelovende dat de volgende brief, in originali onder mij berustende daartoe iets, hoe weinig dan ook, zou kunnen bijbrengen, heb ik niet geaarzeld haar in dit tijdschrift mede te deelen.

Ze is den 25en April 1568, door den landsschrijver of landschaps-secretaris van Drenthe, Johannes Mus van Coevorden, geschreven aan Joost Lewe hoveling te Peize.

Eerstgenoemde bericht daarin aan Lewe dat het kasteel te Wedde door driehonderd soldaten is bezet geworden. Het aantal, dat hij opgeeft, stemt ook overeen met een bericht

---

[1]) M. Gachard, *Correspondance du duc d'Albe sur l'invasion du comte Louis de Nassau en Frise en* 1568, p. 11.

dat de graaf van Bossu aan Alva zond, volgens 't welk graaf Lodewijk Wedde bezette: avec trois enseignes de gens de pied" [1]).

Verder verzoekt hij hem om de ingezetenen van Drenthe op te roepen om met hun beste geweer samen te komen te Anlo en bijlangs den Oostermoer om te beraadslagen, wat ze het best zullen kunnen doen, om der ingezetenen have en goed voor roof en vernieling te bewaren, en bericht hij dat hij zich des avonds op de aangewezene plaatsen zal bevinden zooveel mogelijk versterkt door de hulp van de naastbijwonende burgers.

De brief luidt aldus:

Mijnn· denstwillige erbiedunghe vnd wes ich guetz vormach thouoren. Erentuester vnd vroemer besunder gunstiger Juncker und ffrundt jdt vordert jtzunts de noett te bescutten vnd bescarmenn onssen vnd den gemenen armen huisman, deselue samptlichenn mit hoer beste gewer te vorschriuenn omme sich darmede te erfuegen na Anloe vnd den Oestermoer bijlanx vnd tho Emmen omme te sturenn alsodane noett so ons vorhanden steit, van itliche, alsmen secht, ongeweerde vnd heerlose knechtenn [2]) van allerlei volck bij ein gesocht vnd sich tegenwordich vergaderenn tho wedde vnd westerwolde jn des wolgeboren Grauenn van Arnberchs heerlicheit, de alnoch nit ouer iij^c^ starck sijnn, omme tho Emmen oft anden ostermoere bij malcanderen komen, mith den anderen te beraetslagen tgeen dar tegenn te doen noedich, alle tselue ich U L nith hebbe willen lathen anthoscriuenn om U L macht hulp bijstant vnd gueden raeth darinne te gebruicken, gelick ick ock anden anderen van Ridderschap gescreven hebbe, mit begerth deselwe de schulten vnd huisluiden daromtrent, dar tho noedigen vnd verschriuen will, soe mij ein jder tho schriuen de tidt tho cort valt. Jck sall dar en godt will thanent wesen vnd mij so starck makenn mith den naesten huisluidenn alse ich kann. Godt beuolen, jlich, Couorden denn XXV^en^ aprillis anno XV^c^ lxviij.

U. E. L. altijdt denstwilliger

Johannes mus van Couerden l. s.

Opschrift: Den erentuestenn vnd vroemen Jost Leuwe mijnen besunderenn gunstigen Junckerenn vnd ffruntt.

---

[1]) Gachard, l. c. p. 15, in de noot.

[2]) „Heerlose knechten" zijn die soldaten, welke geen souvereinen heer dienen, zonder bevel van den landsheer de wapenen hebben opgevat. Idsinga, *Staatsrecht*, dl. I p. 300.

VRAAGPUNTEN

VOOR

KOSTERS, SCHOOLMEESTERS EN ORGANISTEN.

Ordre der vragen, die welcke jaerlix (volgens sijnodale resolutien) den Costeren, organisten en schoelmesteren in jeder classe behooren voorgestelt te worden, omme oprechtelick ende in conscientie, als voor Godts aengesichte daer op te antwoorden.

I. In 't gemeen voor Allen.

1. Off ghij met uw huisgesinde slichtelick leeft? de dronckenschap, pracht in kledinge ende andere ergernissen vermijdet.

2. Off ghij ook eenige handteeringe doet, als peerdecoopenschap, advocatuier, tappen van bier of wijn, schatbeuren, prijseeringe ende afcoop van huijsen en goederen, of diergelycke, waerdoor u beroepinge verhindert wort?

3. Off ghij in u geheele bedieninge gaet met goet respect en kentenisse van uw Pastor?

II. Int Besunder voor Schoelmeesters.

I. Off ghij geduirich 't geheele jaer deur ook selve in de ongelege tijt, (behalven gewoonlicken uijtslagh) trachtett om schoel te houden?

II. Off ghij uwe schoelkinder, sonder onderscheit, daer toe houdet, dat sij voor ende na middach ter kercken comen?

III. Off ghij ook in de schoele, den christelijcken catechismus ende de gronden der salichmakende religie getrouwlijck den kinderen inscherpt? Ende tot het opseggen der vragen ende antwoorden in de kerck anhoudt?

IV. Off ghij uw schoelkinderen in alle christelijcke gebeden ende ook in 't singen van Psalmen weeclix oeffent?

V. Off ghij ook in uw schoele leeren laet eenige boecken off brieven, strijdende tegens de Christelijcke leer off sedicheit?

VI. Off ghij ook het vloecken, sweren, Gods H. naem te lasteren weret ende straffet?

VII. Off ghij ook uw selffs int lesen, schrijven, reekenen ende singen geduijrich oeffent, omme meer en meer toe te nemen?

IX. Off ghij ook in de kerck den Heil. Bijbel voor het singen de Gemeente Gods geduijriclijck met eerbiedicheit voorleest?

X. Off ghij op de klock en uijrwerck goede achtinge geeft, dat wel gaet en slaet, tot gerijf ende dienst van d'ingesetenen en anderen?

VOOR ORGANISTEN.

1. Off ghij op uw orgelen ende positiven goede achtinge neemt, dat niet en verderven?

2. Off ghij die selve, ten dienste van Godes kercke heilichlijck gebruijcket, sunder profane misbruijck na uw eigen appetijt?

2. Off ghij ook binnen of buijtens huijs, in 't samenkomsten van Bruijloften, winkoppen of gasterien, in herbergen, dansschoelen, meijerbieren, ofte elders eenige ergernissen geeft, met lichtveerdich dansen of ook ten danse te spelen tegen kerckelicke besluiten?

Dese poincten voorgelesen dien, waer te seggen opvalt, poinctuatim van desselfs Pastor confronteert, sal buijten twijvel, deo cooperante, goet en gewenscht effect sortieren konnen. Si non malum a nobis ipsis.

E. Hemminga V. D. M. in Holwijrda scripsit ac conscripsit pridie calendarum VII bris anni LXX. [1])

[1]) Archief, Polit. stukken, suppl. dl. 2 bl. 128. — Zie ook *Mr. B. W. S. Boeles*, *Geesl. goederen*, bl. 213, waar, ook de *vraagpunten*, maar eenigzins afwijkende van deze, voorkomen.

1580—1594.

BRIEVEN EN ANDERE STUKKEN

BETREFFENDE

DEN TOESTAND VAN GRONINGEN,

IN HET BIJZONDER MET BETREKKING TOT

SPANJE.

(*Vervolg van dl.* II, *bl.* 84.)

Onder bovengemelden titel werden in de beide eerste deelen dezer bijdragen eenige belangrijke stukken uit het Archief van Groningen geplaatst, die licht konden verspreiden over dezen zoo merkwaardigen tijd in onze vaderlandsche en in het bijzonder onze gewestelijke geschiedenis. Die mededeelingen werden in de volgende deelen niet voortgezet, omdat door deze en genen de aanmerking werd gemaakt, dat die stukken, hoewel zij als geschiedkundige bijdragen op prijs moesten worden gesteld, geene aangename lectuur gaven. De overweging evenwel, dat er onder die stukken vele zijn, die belangrijk genoeg zijn om ze niet alleen voor de vergetelheid te bewaren maar ook om te kunnen dienen aan hen, die dit tijdvak onzer geschiedenis tot een onderwerp van nadere studie en onderzoek maken, heeft mij doen besluiten van tijd tot tijd eenige, de in mijn oog voornaamste, dier stukken in dit tijdschrift te plaatsen, en wel de zoodanige, die het meest den toestand in Groningen kenschetsen in de laatste jaren, waarin zij nog onder het bewind van Oranje stond. Aldus volgen hier dan weder eenige van die brieven, in vertrouwen, dat zij den geschiedvorscher welkom zullen zijn.

80.

Je soubsigne Guislain le Baillij jure et promets par cestes de Monseigneur le Conte Rennenbergh, baron de Ville, gouuerneur et cap. general de paijs de Frise, Overissel de me conduire et seruir bien et fidellement sa seigneurie en

une certaine negociation de reconciliation auecq sa Maj., voires de ne monstrer, reueler nij deliurer aucun viuantis de quelle qualité ou condition quil soit les cincq blancqs signets par moij receues de sa seigneurie, ne soit que les principaulx personnages naijent consentij et accordé les points suiuans et sur tout le secours cij apres mentionnes, ainsi les remectre et rapporter seurement es mains dudite Sr. Conte.

Premiers que mon dit Seigneur jouira plainement de effectz de tous traitez et poinctz ij comprinz que jusques ores peuuent estres erigez et faits et que se pourront encoires eriger et faire tant a Coulongne que ailleurs entre les commis de sa Maj. et quelques reconcilies ou a reconcilijer auecq jcelle tant en generael que en particulier touchant provinces, villes et personnes pour hors diceulx et dung chacun poinct de se dites traites, tant arrestes que a faire prendre en particulier a son advantaige tout ce que samblera qua a soij et a ses gouuernemens sera dusable et prouffitable.

Jtem que sa Maj. continuera mon dite Seigneur en tous les gouuernemens quil a presentement de mon Seigneur Larchducq Matthias et des Estadtz generaulx ou non de sa Maj. et contiendront les dites commissionnes entre autres points ordinaires la reelle cassation de la commission de mons. de Billij et tous autres, et seront les dites commissions a ce pertinentes in forma seurement enuoijés es mains de mon dit Seigneur Conte devant le presmier d'Auril prochain et le dit S. de Billij effectuellement reuocque par sa Maj. hors le paijsbas dedans le mesme terme.

Que en contemplation de sa vertueuse jntention et resolution luij sera tenire loffre et la promesse volontaire faite par Monseigneur le ducq de Terranoua d'une pension de dix mille florins par an a XX pattars la piece assignée sur les demaines de sa dite Maj. en ses gouuernemene.

Jtem en ores la somme de dix mille escus pistoulets en espece de mercede promptement.

Jtem encoires la somme de dix mille autres escus pistoulets en espece a en estre reellement paijé trois mois apres la date de cestes hors des demaines de sa Maj. au ses dites gouuernemene.

Jtem lerection de sa baronnie de Ville en Marcquisat.

Jtem lordre du thoison d'or à la premiere occasion. Plus deux regimens de gens de pied aggreable a mon dit S. Conte.

Et a mons. Doijensrugghe drossart de Harlinge continuation et confirmation de ses estats et offices auecq une pen-

sion de douze cens florins par an de vingt pattars piece, assignés sur les dites demaines.

Jtem a mons. de Pipenpoij la mesme confirmation de ses estatz et offices auueg vne pension de mil florins par an, de vingt pattars piece, assignes sur les dites demaines.

Jtem au Marischal de Leuwarde aussi vne pension de huict cens florins.

Jtem a mons. le conseillier Qruijter aussi vne pension de six cens florins par an avecq la redemption de ses biens quil pourra perdre a cause de ce traité et de ses circonstance.

Et commenceront toutes les dites pensions a prendre leur cours dois la de ceste et en seront passés à chacun deulx les actes et asseuranses deues in forma et leur deliuré deuant le premier d'auril prochain.

Jtem encoires au dit S. Conte et aux trois susnommés aijans charge des trois chasteaux la mesme redemption des biens quil pourront perdre par ceste reconciliation selon loffre et la promesse volontaire que le dit S. ducq a fait sur cestuij et tous les autres articles precedens.

Et au regard de laugmentation des gaiges des soldat estans en dites chateaux ensemble des prouisions de viures et de guerre sij poueuoira par laduis du dit S. Conte selon que se trouuer en raison.

Si aura le dit S. Conte secours de trois regimens de soldat et six cens cheuaulx naturels du paijs estans desoubz la charge de monsieur le baron du Montignij et arons tousiours suiuij son partij le tout soubz la conduite de mons. de Coignij attendant que le dit S. Conte aijt leuee les deux regimens a luij promis par le dit S. ducq.

Et sera le dit secours enuoijé promtement et en toute dilligence sur le paijs de Geldres soubz vmbre de luij faire la guerre, lequel toutes fois ne marchera hors du dit paijs de Geldres sur les gouuernemens du dit S. Conte sans son expresse ordonnance et commandement, sans que le dit S. Conte nij les Prouinces de son gouuernement seront obligés au paiement du dit secours, mais en seront exempts, de sorte que sa Maj. paiera aus dites trois regimens d'jnfanterie et six cens cheuaulx tout ce que leur peut desia estres deues de leur soldée et a laduenir, si seront tenus de sortir hors des dites Prouinces a la premiere semonce du dit S. Conte soit so tost quil aura leué les susdites deux regiments ou autrement a sa discretion.

Jtem les dites S. Prince et Ducq feront paijer trois mois

de gaiges promptement aux six cens Reijters et quatorze compaignies d'jnfanterie a cent cinquaute testes chuue estans presentement soubz la charge du dit S. Conte, qui vouldront faire serment de seruir et suiure le partij de sa Maj. et du dit S. Conte, reseruant leur action quant a ce que leur pouera dauantaige estre deus sur les provinces comme aussi.

Fera le dit S. Conte au regard de ce quoij luij est redebuable a cause des seruices par luij faits en dites prouinces tant a la reduction des villes de Deuenter et Campen que autrement.

Si promets et mobreige de menchenner en toute dilligence vers Monsieur le Conte de Lalaing pour luij faire fidel rapport de ces actions et a nul autre saulf a mons. de Montignij et le dit S. de Goignier et au surplus tant faire quils trouuent le dit secours bon sans user daucun rennoij nij deloij.

Jtem promets que mes dites S. Prince et Ducq de par sa Maj. approueront et entretiendront les articles susdites de poinct en poinct et sobligeront de les faire appremier et entretenir de sa Maj. a condition que les dites S. Prince et Ducq enuoiront dedans lespace de trente jours au dit S. Conte les asseurances requises confirmés de leurs signature et seaulx et sa dite Maj. semblablement de le premier d'auriel prochain.

Finablement, en cas que sa Maj. ou les dites Prince et Ducq faillent en aucune des poincts susdites, ce traité sera cassé et de nulle valeur et effect, mais estimé du tout comme non fait. Fait a Groeninghe ce dernier de Januier 15 —.

Guislain le Baillij. [1])

81.

Also men hijer bevorens ende bijsondere nu uijt sommige geintercipierde scriften ende anders genoech vernomen, dat men met allen practijcken, neersticheden ende onbehoirlijcke middelen getrachtet dese hoochloffelijcke stadt Groenin-

---

[1]) Dit afschrift der beloften aan Rennenberg toegezegd voor het verraad en de overgave van Groningen in Februarij 1580, is in het archief van Groningen, Verzameling van stukken dl. 49, bl. 297. Het afschrift is, gelijk den lezer blijkt, zeer onnauwkeurig genomen en bevat daardoor vele schrijf- en taalfouten.

gen te brengen onder die particuliere vnie tot Vtrecht opgerecht, ende volgens deselve met guarnisoen te beswaren, 't welck alsoe het onbehoirlick is, jnsonderheit dat niemant tot enige nieuwen particulieren Vnien oft verbontenissen gedwongen, maer de selve vrij ende goewillichlijcken behoiren jngegaen te worden, ende voorts tenderende tot quaede consequentien, mede tot ruijne en vuijterste verderff der preuilegien vrij ende gerechticheden deser stadt, dat voirts wij Georg van Lalaing, grave van Renneberch, stadtholder en capitein generael over Vrieslant, Overijssel, Groeningen etc. jnden voorss. geintercipieerde schriften van den Gedeputeerden der voorss. Vnie grootelick naebedacht worden, vermits dat wij in deser stadt sonder guarde gecomen sijn, nae dien ons 't versouck van de guarde gehelijcken bij die vander stadt geweigert ende afgeslagen was, en wij ons op den jngesetenen der selver wel betrouwen, jae sulcx dat daer uijt geinfereert wordt, dat wij daerom het stadtholders ampt niet wel genoech en connen doen, dat wij voorts int laeste incomen binnen deser stadt bij solemnele acte geloeft, geteeckent ende gesegelt hebben, dat dese stadt tot die particuliere Vnie niet en soude gedrongen worden, ende mede met geen guarnisoen beswaert, soo hebben wij stadtholder voorss. ende die jngesetenen der voorss. stadt hier onder geschreven ons met melkanderen bij eere, trouwe ende eedt verbonden ende verbinden bij desen tegen allen onbehoirlicke middelen, die welcke tot jntroductie ende jnvoeringe der voorss. particuliere Vnie binnen deser stadt tsij directelick oft indirectelick sullen mogen voorgenomen worden, datelijck te resisteeren ende tot dienste Con. Maj. der generaliteit ende voorts tot onderholdinge der privilegien vrij en gerechtichden deser stadt ende lestelijcken ock mede tot bescherminge ende bewaringe van allen den personen hijer onder geschreuen allen onse cracht ende macht ock mede lijff goet ende bloet te verstrecken. Toirconde die hantscriften hijr onder gestelt binnen deser stadt Groeningen desen XXIIII februari 1580.

Georg van Lalaing.

Dit sijn Borgeren sonder om toe seggen enige weiniche van den gildebroeders ofte ambachten, de welcke op sick Con. Maj. gedencken bi toe staen; nopende de welvaert deser bedructe Nederlanden gelijckformich de generale Vnion.

pac. gand aui.

Johan Jarghes.
Laurents Huisman.
Hindrick Roeberts.
Evert Vinckenborch.
Arent Schiedam.
Arent ter Braeck.
Heere ter Braeck.
Johan Berents.
Gerleff Kers.
Johan Tijmens.
Willem Schuijrijnck.
Christoffer Jurgens voerer.
Jurjen V. Spandouw proffaes.
J. Volkerts Veendrich.
Johan Veelcker.
Remmert Rijckens.
Sijwert Fossema.
Geert Francen.
Johan Westerwolt als foerer.
Rijko Rijckens feendrich.
Geert Hindricx geweibel.
Elle Vlferts.
Warmelt Berents.
Johan Gerrits schribere Fecit.

Deze navolgende sint borgers vnde gildebroeders onder malkanderen.

Luitien Sniwint.
Hindrick Enekens hebbe dit doen schriven als velt weinek ende mijn marck hijr bij geset.
Peter Geerts.
Johan Geerts.
Andries van Lochum.
Arent Slotemaker.
Jan Arens.
Egbert Coiter.
Jacobs Homaker.
Johan Jacop.
Otto Wolters.
Elle Wtkens.

Ludolff Ubbena.
Tonnus Potter.
Jelis Krijnschen.
Derrick Draper.
Pieter Potter.
Jsebrant Outenpost.
Coop Coops.
Sijhart Koeninck.
Bartholomeus Tiaersseng.
Wessel Tiaersseng.
Matthijs Mens ofte overlander.
Cornellis Jkens mijn hant.
Johan Alberts.
Jacob Peters.
Hindrick Gerleffs.
Hindrick Vrese.
Tonnis Crabbe.
Sebastiaen Wigbolts.
Luitien Harmens.
Tonnis Clasen.
Sent Clasen.
Hindrick Deters.
Derck Harmens.
Johan Leijendechker.
Bartoldus orgenista.
Mangnus tonnedrager.
Harmen Berents.
Hindrick Luitiens.
Johan trummeslager.
Geert Jseerloee.
Wiet Witesens.
mester Johan Hansen beke.
Aleff Kistemaker.
Berent Ticheler.
Johan Ostbroeck.
Joan Sappens.
Micheel van Vijssen.
Wolter Potter.
Claes Varwer.
Lambert Jansen.
Harmen Jansen.
Heine Heinens.
Berent ten Barge.

Albert Johansen.	Johan Everts.
Johan Egberts.	Willem Clasens.
Baertelt Lamers.	Tijs smit.
Albert Dillinck.	Johan Horst in hardinge strate.
Johan Somer in hardinge strate.	Hans van Hemmel.
Johan Jansen.	Pieter Barels.

82.

Wij Wigboldt van Ewessum Ritter heer tho Nienordt etc. van wegen die Prinssliche Doorluchticheit und naerder gevnierden Prouincien, Bestalter Ouerster Eysche vnnd forder vp dat kloester Warffum, dat wylcke gij van wegen die van Groeningen (die sich tegenn Ehr vnd eedt mit den gemenen viant verbunden) jnhebben, Dergestaldt dat gy datselue Cloester jn vnsen handen beholden lijff vnd leuendt vann stonden an sollen opgheuen, Datselue doende werde wy jw alss krichss luedenn holden, so ouerst nicht, wurde jch jw derghestaldt antasten vnd mit gewaldt bekrigen, dat jwer gener ant leuendt gespaert, vnd dat Cloester tho vnsen willen khomen sall, daerop daetlich sunder vertoch ein endtlich andwordt verbeydende.

(onderstoudt) Wigbolt van Ewssum Rr.

(Vp de Rugge stont geschr.) anden Luetenandt Beuelhebberen und gemenen soldaten jnt Cloester van Warffum liggende. (Bett stont vpte Rugge geschr.) Js ontfangen by Vpke Tallum Lieutenant van hopman Peter Swart, den XVI Decembris vpten middach 1580.

83.

Wij Johan de Mepsche, Ritter Con. Mat. Raedt ende lieutenant der stadt ende omblanden van Groeningen, Jgram van Achlum Con. Mat. president inden houe van vrieslandt, Peter van Frijtema Con. Mat. R. inden seluen houe, Jurgen van Westendorp, mede Con. Mat. Raedt ende Rentmester

generael van vrieslandt, Ende Feijcko van Frijtema Con. Mat. Raedt ende Rentemester van Couerden, Drenth ende Vmlanden van Groeningen doen kundt, bekennen ende betugen in ende vermidts desen openen breue, Alsoe B. ende Raedt mit enige heeren prelaten sampt de geswoernen, oeck etlijcke hoefflingen ende goede borgeren der stadt ende omlanden van Groeningen, durch onsen van wegen onsers gen. h. stadtholders, des welgeboern Grauen van Rennenberch etc. jnstendigen versueck ende begeren in onsen handen tot denst Con. Mat. onss aller genedighsten heern ende behoeff van sijne Mat. krijgshsuolck ijdtz inden veldtleger voer Steenwijck, guedtlijcken geleent, verlecht ende inder ijll vpgebracht, de Summe van thijn dusent Carolus gulden, tot viertich grooten Vlaems elcken gulden gerekent. Louen daeromme wij voerbenoempten ende nhemen an, bij adelijcken geloue ende waeren woerden, sodane summe van thijn dusent carolus gulden vors. paijements, denseluen vors. heern prelaten, Borgerm. ende Raedt ende anderen ghoeden vrunden vpgemeldt, offte hoeren daer tho verordente committeerde, weder vrij ende schadeloes, als onse egen proper schulde, tho verrichten ende tho betalen, edder to vuller nuege verrichten ende betalen te laten, binnen den tijdt van thijn weecken ongefeerlijck, Daer onder stellende ende verbindende alle ende ijdere onse egen propere replijcke ende onreplijcke ghoederen, woe ende waer gelegen, ghene wthbesundert, de voergemelte thijn dusent carolus gulden, daer wth, sunder enige exceptie offte wederseggent, mit Realen execution, te moegen, vrij khummer ende schadeloes, mit allen recht geestlick ende wartlick, weder jnforderen, manen ende verhaelen. Renunchierende in denn valle ende verthijende allen exceptien ende behulp van Rechte, soe enichsins ter contrarie van desen verleent ende gegeuen, offte noch verleent ende gegeuen solde moegen worden. Sunder alle argelist ende gefheerde. Jn oerkunde ende verseeckeringe van desen hebben wij Johan de Mepsche lieutenant, Jgram van Achlum, president, Peter van Frijtema, Raedt, Jurgen van Westendorp, Raedt ende Rentmester ende Feijcko van Frijtema mede Raedt ende Rentmester voergenamt, elck onse name neffens vpgedructen Signete, mit egener handt, hijr ondergeteeckent. Ende also de vors. Feijco van Frijtema ten dage niet te sijnen present en was, so verclare ick Peter van Frijtema dat, indien voors. Feijco van Frijtema mijnen broeder geseen hebbende de signaturen hijr ondergestelt, onwillich muchte wesen omme desen mede to tekenen, dat ick alsdan

in sijn plaetze desen mede sall ondertekenen. Actum Groeningen den IIII Januarij anno XV^c een en tachtentich.

84.

Erentfeste, Erb. endeHoochgeleerthe, also wij V er. l. brieuen van X ende XIII ende oeck vanden XVIII martij wal entfangen ende seer goede vertroestinge daer wth vernomen, willen wij verhopen dat V. l. oeck gestalt ende gelegentheit alhijr wth onse laeste scrijuent van XXIX martij bij Swarte ende ander voergaende breue genoechsaem sullen erjnnert wesen, Ende is midler wijle neet sunderlings alhijr wthgerichtet, allene dat erst bij Middelstum (daer Nijenorth mede sol gequetset zijn) daer na om Wetsinge twe dapper scharmutzelen mitten ander gescheen, waer van de viant beijder wegen den wth ende anuall erst gedaen, dan sijn mit horen meesten schaden weder moeten to rugwijcken: tgeldersche Regiment hadden wij huijden acht dagen mit promptlijcker erlegginge van XVc caro. gl. ende bestellinge van prouiande, verwillicht het quarteer van adwert in to nemen, dan alsoe wijbrant van goutums vendel, (dat durch sijn Gen. vpt huijs to Wetzinge te leggen verordnet) sich daer inne te suckiene gemackt, is d'ouerfaert ouer treijtdiep (waer tho men de scholde ende schepen all bereet hadden) bes heer daerdoer belett ende verhindert worden, midler wijle gebrueckt de viant dat gehele quartier tot sijnen besten, roefft ende vanght drentlandt doer, soe dat het landt hijr so van de viant so van de onse wthgeteert wort, waervan het meeste deel nu moet ijder weeck voer Con. Mat. volck ouer een jaer taxt tot d'soldaten weeckleheninghe vpbrengen, behaluen d'huijsluijden angedane concessien ende exactien ende deswegen onmoegelick also lange te hardenen, wanth de luijde verlaten vast huijs ende guet ende verlopen, de wech komen koenen, tho harlingen is 36 mit wijff ende kijnder angekomen, ende is voerhebbens, woemen secht, dockum te beuestigen ende mit hollanders tbesettene. De hollanders ende westfresen, alst schijnt, hebben tbeste vertrouwen neet tot malckanderen. Angaende de eroeuerde starckten in westlandt, hoe de weder verhustich [1]) geworden, hebben V l. ongetwijuelt inden besten verstaen, deeckema heft noch sta-

---

[1]) Schrijffout voor rustig.

ueren- in, kant oeck noch wall cen gerhume tijdt, woe gesecht wort, erholden, als van alles genoechsam versehen wesende. De Emsse is all weder mit IIII grote oerloechs schepen en ander jachten belecht, ende midtz dien een inuall tho landtwert grootelick to beduchten, weshaluen oeick tho Reijde een geheel vendel knechten verordnet. De Borger laten sich gheen arbeijdt verdreten, holden dach ende nacht vlijtich wacht, daer mit se de stadt tegens den viant erholden, ende van vrembder besettinge gevrijet wesen ende blijuen moegen. Bij den soldaten is cleen gehoer ende obedientie vermidts faute d'argent, waer duch voele goede oportuniteijten ende anslagen dickmael verachtert ende vorhindert, vermidts der soldaten muntinerent ende retarderent, soe dat deselue langer mit breuen ende ijdell woerden neet to paijene, dan willen ende moeten daetlick mit assistentie van geldt, volck, munition ende andere krijghs nootdrufft neffens geboerlijcke Authoriteet ende scharper disciplijne versehen, gestarcket ende vertroestet worden. Bij gebreecke oeuerst van dien ist ogenschijnlick alhijr geschapen, dat wij mit se ende se mit ons, sampt stadt ende lande omme heer, in de grundt sullen verduruen, verwuestet ende vernichtet worden, des dan der allmechtich godt will verhueden, ende wij ons oeck onderdanighst woellen an Zijn Ex. end voernemblick an Con. Mat. onser aller gen. heren, vertruwen dat sulcks, mit godts hulpe, genedichlick voergekomen ende am spoedighsten remedieert ende daervoer na nootdrufft versehen ende versorget worden sall, twelcke dan V. er. l. mit allen ernst aldaer ijae an Con. Mat. selffs (ist noot) willen durch ootmoedich supplicerent offt anderszins befurderen edder gelangen laten, woe wij ons des oeck alsoe gantzlick tot V. er. l. versehen ende verlatende zijn, de wij hier mijt godt den heeren ter heijlzamer walfaert doen beuhelen. Scr. onder onsen signete den IX aprilis 1581. [1])

B. ende R. der st. groen.

Het sint ijder noch IIII starcke vendels van Steenwijck in antocht den van Winsum to hulpe, ende den onsen, wegen Con. Mat. tot wederstandt ankomende, hijr van is Olthoff oeuerste; den X aprilis 81.

---

[1]) Zonder adres, vermoedelijk aan Dr. Johan de Gouda Sijndicus.

Kosten van eenen maaltijd, gehouden den XII decembris 1586.

Vth beuel der heren laten bereijden den XII decembris thot eher der stadt een maeltijt then Broeren, alwaer de herenn Boergemesteren neffens anderen sick verffueget bij denn Minister prouinciael van Coellen sampt de Gardiaen ende president aldaer etc.

Hijr to heft mester Hindrick daneers pasteijdenbacker gekoft vor 6 daler 1 stuuer brabaņs varsche visch, Noch vor VII arens gulden salm, noch 6 punt stockvisch voer 15 st. br., noch voer 15 stuuer aell, noch 8 grote alen tot pasteijen ende tho braden voer 18 stuuer br., noch voer X st. varsche visch tho braden, noch XIII ghift botter, elck ghifte 9 stuuer, noch VI pont roede botter, dat punt VI stuuer, noch anderhalff stijge eijeren, dat stijge 8 st., noch 1½c noeten VII½ stuuer, noch III verendell punt kappers voer 13 st. br., noch ½ pond sucker X st. br., noch 4 lammonen, stuck 2 st. br., noch 1 punt rosijnen 6 st., bet III punt castaniенn dat punt 5 st., bet III verendell spint soltz VII st., noch voer 12 st. br. specerie, bet voer 2 st. br. peperwortelen, noch voer IX st. br. etick ende mustert, noch voer 6 stuuers appelen, noch he gebacken III pasteijjen, stuck X stuuer br., noch III aell pasteijen, stuck 8 st. br., noch voer 6 stuuer br. kese, noch heft he gehuijrt III½ dusijn schottelen, ijder dusijn 4 st. br., bet IIII dusijn tafelbreden, elck dusijn 4 st. br., noch 4 dobbeleren, stuck 1 pl. ende voer sijn linwarck ende moeijthen III daler; noch is der gehaelt 25 kannen dubbelt stuuers beer, tsamen belopende ende betaelt den XIIII decembris, mit 2 st. van een aem wijn toe voeren ant vorgen. conuent, XXXI Rid. XXIX st. [1])

BLADVULLING.

24 Augustus 1597, Ende mits de tidinge voors. van de veroveringe der stad Berck hebben de burgers in den avond op die veste triumphe geschoten ende 't groff geschut los geschoten. [2])

[1]) Stadsrekening, 1586, bl. 588.

[2]) Archief, Stadsverbaal van den Sijndicus Joh. Houfflin over 1596, 1597 en 1598.

BESCHRIJVING

VAN EENIGE

ALBA AMICORUM.

II.

(Vervolg van dl. VII, 140).

Het album van Theodorus Eijssonius.

1625—1628.

Theodorus Eijssonius (Derk Eijssens) was een zoon, vermoedelijk de oudste, van Rudolph Eijssens en Wemele Oosewolts, ingezetenen van Groningen, wier huwelijk met elf kinderen werd gezegend. Zijn jongste broeder was Hendrik Eijssonius, hoogleeraar in de geneeskunde te Groningen, van 1654—1690. Theodorus werd den 2 Junij 1620 in het Album der Groninger Akademie als Phil. stud. ingeschreven. Tot 1626 schijnt hij akademieburger in zijne geboorteplaats te zijn gebleven, om daarna een bezoek te brengen aan andere hoogescholen, zoo in het binnen- als buitenland. Bij zijn vertrek legde hij het album aan, waarvan wij — door de welwillendheid van den tegenwoordigen bezitter, mr. J. S. G. Koning, te Wedde, hiertoe in staat gesteld — eene beschrijving wenschen te geven.

Op de eerste bladzijde uitte Eijssonius de meer ernstige levensopvatting, die tegen het einde van den vrolijken en zorgeloozen studententijd in zijn boezem had post gevat, in de volgende regelen:

Vos, o quasi blanda valete
Vani ludibria mundi;
Veluti Rosa, vestra voluptas

Una dilabitur horâ,
Coeli juvat ire per Astra,
Illic mea gaudia quæram:
Tu te modo coelica Virtus,
Artis subnixa bacillo
Comitem præbeto viarum,
Heu! quantum erit æquor arandum! [1])

De eerste inscriptie in deze vriendenrol is van een zekeren Arnoldus Breucherus, in 1625 te Groningen gegeven, luidende:

Douce est la peine
Quand elle ameine
Apres tourment
Contentement.

Hangt een slodt (soo ghij wilt wesen cloeck) voor u mond, voor u beurs, voor u broeck.

Hem volgde den 15 Julij 1626 Eijssonius' medestudent Johannes Birza, een Groninger, die den 26 Junij 1624 aan de akademie was gekomen. Hij rigtte aan Eijssonius het volgende:

Virtus abunde fulgure proprio
Munita lucet, nescia gloriæ
Vanæ, nec assurgit, secura
Fascibus indomitis Quiritum:
Non hanc nefandûm turba juventium
Non vis tyranni proposito quatit
Ast illa vi infractâ, suisque
Viribus astra petit [2]).

---

[1]) Vaarwel, gij schijnbaar liefelijke scherts der ijdele wereld;
Uw genot gaat in één uur voorbij, als eene roos;
Ik heb meer lust om het gestarnte des Hemels te doorloopen (tot verhevener dingen mij te bepalen) en zal däár mijne genoegens zoeken;
Stel gij hemelsche deugd, steunende op den staf der kennis, u slechts als eene gezellin op mijne paden.
O, welk een uitgebreid veld is er nog te beploegen!

[2]) De deugd blinkt overvloedig uit, met eigen glans getooid, warsch van ijdelen luister, beveiligd door de onverbreekbare stafbundels der Romeinen; geen bent van snoode jongelingen, geen tirannen geweld schokt haar in haar voornemen, maar met onverbroken magt en door eigene krachten zoekt zij het verhevene te bereiken.

Kennelijk slaan deze regelen op de gedachte, door Eijssonius zelven ontboezemd.

Johannes Birza, een zoon van Lubbert Birza en Catharina Belta, zag den 15 Maart 1605 het levenslicht. Opgeleid aan de Latijnsche school ter zijner geboorteplaats, studeerde hij aan de Groninger en Leidsche hoogescholen in de letteren en de regten, om daarna nog eene akademiereis te doen in Frankrijk en Engeland. Na aan eene buitenlandsche hoogeschool tot J. U. D. bevorderd te zijn, keerde hij ten jare 1632 in zijne ouderlijke woonplaats terug. Spoedig zag hij zich een werkkring aangewezen. Op voorwaarde van dien post tien achtereenvolgende jaren te blijven vervullen, werd hij namelijk den 10 Febr. 1634 tot stadssecretaris benoemd. Deze tien jaren waren echter naauwelijks verstreken, of hij verwisselde (14 Nov. 1644) zijn ambt met het lidmaatschap van den stedelijken Raad, in welke hoedanigheid hij in 1646, 1647 en 1649 op de lijst der magistraten voorkomt. Hij is ook lid geweest van het collegie van Gedep. staten, waarschijnlijk in 1645; in 1648 van de admiraliteit; in 1649 was hij curator der hoogeschool; maar slechts kort, want den 7 April deszelfden jaars overleed Birza, 44 jaren en 13 dagen oud [1].

Dan volgen inschrijvingen van:

Antonius Matthaeus, hoogleeraar in de regten te Groningen sedert 30 April 1625. Hij noemt Eijssonius student in de regten en schreef 25 Julij 1626:

Velle suum cuique est, nec voto vivitur uno [2];

Franciscus Gomarus, hoogleeraar in de Godgeleerdheid, die op denzelfden dag hem er eene spreuk in het Grieksch inschreef;

Nicolaas Mulerius, hoogleeraar in de wiskunde, schreef den 26 Julij:

Amicitia sol et sal vitae [3].

Joachim Borgesius, Rector der Latijnsche scholen te Groningen. In het album van zijn „voormaligen leerling" leest men van zijne hand, d.d. 26 Julij:

---

[1]) Ik ontleende dit aan zijn *Progr. funebre*, op de akademieboekerij te Groningen, in verband met een *Ms. Regeringsboek*, met aantt.

[2]) Ieder heeft zijn eigen wensch en wij koesteren niet allen denzelfden.

[3]) Vriendschap is de zon en het zout des levens.

Agamus quod agendum,
εὐσεβῶς, δικαίως, σωφρόνως [1]).

Een oom, wiens naam hierbij niet voorkomt, ontboezemde zijne wenschen volgender wijze:

Als den jongen Tobias hem tot reijsen bereide,
Heft Godt hem bij gevoucht een geselschap soet.
t' Was de Engel des Heeren, de hem geleide,
Vuith en weder te huis mit goeder voorspoet,
Godt heft hem oock in zijnen wech laten genieten
t' gene hem nhamaals seer nut en profijtelijk was,
Want den bosen geest dede hij daarmit van Sara vlieten
En zijn vaders druck hij oock daarmit genass—
Sulcx wensch ick oock Derck Eijsens mijn L. Neue:
dat v de Heere vp v wegh verleene en geue,

Een iss van noden. Lucas X, xlij.

Ontfangt in danck dit simpel gespelt
Het is vuijt getrouwer harten van v oom gestelt,
den xxvij Julij 1626.

Petrus Tettema, student te Groningen, gaf ten zelfden dage zijn vriend eene spreuk, waarmede hij schijnt te zinspelen op hetgeen de bezitter van het album op de eerste bladzijde schreef:

Chi ha virtu, et l' arte
Per tut' il mond' ha parte [2]).

Tettema zag te Uithuizen het levenslicht. Zijne ouders, Eppo Tettema en Elisabeth Marhuijsen, hadden daar een landgoed. Zijne eerste opleiding ontving hij aan de Latijnsche school te Groningen, daarna kwam hij den 18 Oct. 1622 aan de Groninger Akademie, vervolgens zou hij te Franeker gestudeerd hebben. Zijn naam heb ik in het album der Friesche hoogeschool evenwel niet aangetroffen. Na den 10 Mei 1631 te Bourges, in Frankrijk, tot J. U. D. te zijn bevorderd, deed Tettema nog eene reis naar Engeland, alvorens zich als advocaat te Groningen te vestigen. Hij huwde

---

1) Laten wij doen, wat onze hand vindt om te doen, met godsvrucht, regtvaardiglijk en met bezadigdheid.

2) Die deugd en kennis bezit heeft door de geheele wereld zijn deel.

Elisabeth Willems. In 1638 werd hij Secretaris van het gerigt van Selwerd, in 1640, 1641 en 1643 was hij tevens lid van de gezworen meente te Groningen; den 16 Nov. 1644 volgde hij Birza op als stadssecretaris. Even als deze bekleedde hij dien post ruim tien jaren, om daarna (8 febr. 1655) lid te worden van den Raad, in welke betrekking hij den 17 October 1660 overleed. Inmiddels is hij lid geweest van het collegie van Gedeputeerde Staten en van de Admiraliteit te Harlingen [1]).

Ziedaar de Groningsche verwanten, leermeesters en vrienden, van welke hij een aandenken in de vriendenrol medenam bij zijn vertrek. Het eerst ontmoeten wij hem weder te Leiden, waar het album den 12 en 13 Aug. 1626 met inscriptiën werd voorzien van de volgenden:

Rudolf Schuringh. Bij de inschrijving van het symbolum: Per angusta ad augusta, noemt hij Eijssonius zijn onverdeelden vriend. Schuringh was namelijk ook een Groninger, die later verschillende betrekkingen in zijne geboorteplaats bekleedde. In 1630, 31, 33, 34, 36, 37, 49, 40, 42 — 48, was hij bij afwisseling lid, busheer en olderman van het Gildregt — de toenmalige regtbank van koophandel —, van 1632—1648 doorgaans lid van de gezworen gemeente, in 1644 en 1647 als zoodanig raadskeurheer. In den aanvang van 1649 lid van den Raad geworden, stierf hij kort daarna, den 19 Februarij 1649 [2]).

Johannes Robers, student te Leiden, Groninger van geboorte en vroeger (sedert 3 Maart 1621) student aldaar. Hij schreef eenige regelen van Livius in het album van zijn vriend, die op het punt stond om „naar Engeland te vertrekken." Robers, in 1635 gildheer, werd in het volgende jaar secretaris der stad, welke betrekking (er waren destijds twee secretarissen) hij tot 25 febr. 1651 vervulde, om daarna over te gaan in het collegie van Gedep. Staten, te Groningen.

Antonius Walaeus, hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden, destijds R. M. dier hoogeschool, van wien:

Nescire velle quae Magister maximus
Colere voluit, erudita inscitia est.

---

[1]) *Progr. funebre* en *Ms. Regeringsboek* met aantt.
[2]) *Ms. Regeringsboek.*

Everardus Bronckhorst, hoogleeraar in de regten, van wien men eenige regelen uit de Novella *de monachis* hier aantreft.

Daniel Heinsius, Prof. politices et histor., secretaris en bibliothecaris der hoogeschool, die zijn symbolum: Quantum est quod nescimus, er in schreef.

Odolphus Vilzius, waarschijnlijk een student. Hij noemt zich den vriend van Eijssonius.

Den 15 Aug. was onze jeugdige reiziger te 's Gravenhage, blijkens eene inschrijving van Gualtherus Schonenborch. Deze was destijds ad interim lid der Staten-Generaal. In mijn Ms. Regeringsboek vind ik op 1626 namelijk aangeteekend: De H. Heeren Gedeputeerden stellen Dr. Gualterus Schonenborgh in de Staeten Generael, geduirende het afwesen van d' ordinaris Gecomm., waar tegens de H. H. van de Raad hebben geprotesteert en hetselve nul verklaart, den 24 Julij." Zijne afvaardiging schijnt desniettemin gevolg te hebben gehad.

Als „Wolbertus Schonenburg, Groninganus," schreef hij zich den 28 Junij 1605 als Phil. student te Franeker in. Voor de *Disp. theol., qua asseritur Romanum Pontificem esse antichristum*, onder Sibr. Lubbertus door Andreas Suavius, G(elrus), aldaar verdedigd (Fran. 1606) vervaardigde hij reeds een Latijnsch vers. Den 24 Sept. 1604 bevorens waren de gebroeders Joannes en Henricus Schonenburg, van Groningen, als studenten te Franeker ingeschreven. Zoo Wolbertus al hun broeder niet was, zal hij toch ongetwijfeld aan hen verwant zijn geweest. Hendrik werd ten jare 1627 burgemeester te Groningen, en Curator der Hoogeschool; vervolgens lid der Hoofdmannenkamer. Hij overleed den 14 Aug. 1638, werd als Hoofdman den 14 Nov. dv. opgevolgd door onzen Gualtherus of Wolter Schonenborgh, die vroeger Drost van het Oldambt en sedert 6 October 1636 weder lid van de S. G. was. Ten volgenden jare zag hij zich met het burgemeesterschap bekleed, welke betrekking hij ook in 1640, 1643 en 1644 vervulde. Sedert kwam hij mij niet weder voor. Behalve Latijnsche en Grieksche verzen van deze drie Schonenborgh's; heeft men van Gualtherus nog eene *Oratio funebris dicta honori et memoriae D. Frid. Coenders, Consulis, V, Non. Mai* 1618, te zamen met die van Huninga gedrukt te Gron. 1618. Henr. S. noemt Mello Coenders zijn dominus, cognatus ac patronus, in de opdragt eener *Disp. theol. ad.* 54 *quaest. catechetic. de ecclesia*, Fran. 1606.

De eerstvolgende inscriptiën ontving hij te Londen van: Abraham Straetman, Theol. Stud., die zich zijn landgenoot en boezemvriend noemt. Straetman was een kweekeling van de Groninger akademie, in wier album hij den 19 Julij 1622 was ingeschreven. Van 1633—1667, het jaar zijns overlijdens, was hij predikant te Zuidwolde, bij Groningen.

Assuerus Kroen, Croen of Croene, gelijk hij zich ook wel schreef. Deze was een Groninger, en als student in zijne geboorteplaats ingeschreven voor het eerst den 14 Maart 1615, wederom den 19 Julij 1622, als Assuerus Krone. Inmiddels had hij de hoogeschool te Heidelberg bezocht, waar hij den 20 Sept. 1616 met twee andere stadgenooten, Alb. Hooftman en Egbert Schatter, werd ingeschreven [1]). Onder een Latijnschen lijkzang op Fred. Coenders, achter de *Orat. fun.* bovengemeld, noemt hij zich studiosus juris. Straetman en Kroen waren Eijssonius' reisgenooten, gelijk uit de bewoordingen hunner incriptiën, die zij hem te Londen gaven, waar zij afscheid schijnen genomen te hebben, niet onduidelijk blijkt.

P. de Reysnortes, iemand, dien ik niet weet te huis te brengen;

Magister Joh. Sictor, Rokyczanus, exul Bohemus. Als een troost onder zijne eigene rampen schreef deze balling:

Accipe perpetui monumentum et pignus amoris,
Magna Groningani spes, Theodore, fori:

Sis pietate Deo donatus ubique locorum,
Ars ad virtutem sic tibi pandet iter,
Haec Dea te vere coelestibus inferet astris,
Et faciet Christi carpere ab ore rosas.
Non minus in terris passim tua fama volabit,
Atque instar stellae lucida semper erit [2]).

---

[1]) J. de Wal, *Nederlanders, studenten te Heidelberg en Genève.* Leid. 1865, blz. 29.

[2]) Ontvang dit als een aandenken en pand van aanhoudende liefde, Theodorus, groote hoop der Groningsche balie;

Geef met vroomheid u aan God over, overal,
Dan zal de kennis u den weg banen tot de deugd,
Deze godin zal u werkelijk ten hemel opvoeren
En u van Christus mond rozen doen plukken.
Niet minder zal uw naam op aarde wijd en zijd
Op de vleugelen der faam gedragen worden
En altoos lichten als eene star.

Sictor was den 24 April 1622, met zijn land- en lotgenoot Georgius Schultissius, hoogleeraar te Praag, als student te Groningen ingeschreven, bij welke gelegenheid hij zich bekend maakte als griffier bij het Hof van appèl in Boheme. Eijssonius zal hem alzoo hebben gekend, zoo zij al geene reisgenooten waren.

Aemilius Trebatius, Frisius, zijn landgenoot en vriend, schreef, als een wet der natuur, van Mozes en van Christus, op een albumblad:

Quod tibi non vis fieri, alteri ne feceris [1]).

J. de Voogel. Onbekend bleef mij de persoon van dezen naam, die, behalve een paar regelen in 't Latijn, ook het volgend rijmpje schreef, waarin weder eene zinspeling gevonden wordt op hetgeen de eerste bladzijde bevat.

Eysson, nadien dat u weetgrage reysens lust,
V wt dit Engels-Lant eyst aen de Fransche cust:
Ick wensche, dat u wensch (de onverwelckte glans),
Van Deucht en Const u hooft omringe als een crans,
En laet u hier mijn naem, mijn naem alleen te pandt,
Dewijl dat ick mij steven na de Bataefsche strant.
Vaert wel en denckt so hier mijn vrindschapsteken staet,
So sult gij in mijn hert bevinden staech de daet.

J. Michaëlis schreef verschillende spreuken en symbola op een blaadje. Misschien was hij Johannes Michaëlis, geboren in 1606, die te Rostock, Wittenberg, Leipzig en Leiden studeerde, vervolgens hoogleeraar in de geneeskunde werd te Leipzig, en ten jare 1667 overleed.

Albert Joachimi, gezant onzer republiek bij den Koning van Groot Brittannie, ontving ten laatste nog een bezoek van Eijssonius, alvorens deze Londen verliet om naar Frankrijk over te steken. Op een albumblaadje verkreeg hij de incriptie, door Joachimi onderteekend: *Nocuit differre paratis* [2]).

De eerste der te Londen geteekende inschrijvingen is gedagteekend 17 Augustus, de laatste den 31 October 1626. Kort daarna te scheep gegaan en te Calais aan wal gestapt, ontmoette hij dadelijk weer een landgenoot en bekende, in

---

[1]) Wat gij niet wilt dat u geschiedt;
Doet dat dan ook een ander niet.

[2]) Het uitstellen is nadeelig geweest voor hen, die gereed waren.

Cornelis Pynacker, de Groningsche hoogleeraar in de regten, die ongetwijfeld juist op weg was als gezant der Staten naar Algiers; tweemalen, in 1622 en 1626, vertrok hij immers met eene zending derwaarts [1]).

Bij het symbolum „ardua sudor" gaf hij Eijssonius de verzekering zijner vriendschap, op 13 Nov. 1626.

Eenige dagen later bevond onze Groninger zich in Frankrijks hoofdstad. Aan zijne ontmoetingen aldaar herinneren inscriptiën van:

Michaël Mylius, van Elbingen in Pruissen, uit wiens schrijven blijkt, dat zij te zamen de reis van Londen naar Parijs hadden gedaan. Bij het afscheid gaf hij den 27 November het volgend versje ten beste:

Accipe perpetui, quod debeo, munus amoris;
Esto memor Mylii, qui memor ipse Tui.
Corpore nunc absens, praesens sum mente futurus;
Quod Tua mens nobis nota, probata fides.

Deze Mylius is later rector van het Gymnasium te Elbingen geweest en den 10 Junij 1652 overleden. —

A. Moda, zijn tafelgenoot; waarschijnlijk Abelus Moda van Emden, die in het Franeker akademiealbum op 11 Oct. 1620 voorkomt. Hij schreef Grieksche, Latijnsche, Fransche, Spaansche en Duitsche spreuken, symbola en versjes, op een albumblaadje.

Johan de Lintelo, die den 13 Dec. zijn „vriend en dischgenoot" een paar citaten uit Virgilius en Cicero in het album achterliet;

Adrianus Berkel, Lugd. Batavus, van wien o. a.

Mors tua, mors Christi, fraus mundi, gloria coeli,
Et dolor inferni, sunt meditanda tibi [2]).

Theodorus Akenschoek, Westphalus, die een paar verzen van Horatius inschreef. Hij en de drie voorgaanden waren ongetwijfeld studenten, met welke Eijssonius vroeger in ons land bekend was geworden.

Meer belangrijk is een blaadje met het volgende opschrift:

---

[1]) Het Journaal of de beschrijving zijner eerste reis, een Hs. in 8°, was in de bibliotheek van prof. van Eerde, Catalogus no. 7050. Gaarne zou ik weten, bij wien of waar het thans berust.

[2]) Uw dood, de dood des Heeren, het bedrog der wereld, de glorie des Hemels en de smart der helle zijn ter Uwer overdenking.

'Ουκ ἐν τῇ καθέδρᾳ, ἡ προεδρία
'αλλ' ἐν τῇ τιμῇ [1]).
Scribebam Lutetiæ Paris. in Lexoueo
IX Kal. Febr. CIƆIƆCXXVII
stylo Romano, in gratiam ornatiss.
iuuenis Th. Eyssonij Groningani

Petrus Valens Groningensis
Ex Beem, Græc. Lit. Professor
Regius.

Tot dusver meende men, op het gezag van Niceron, die door Páquot en Jöcher werd nageschreven, dat Valens te Groningen was geboren. Hij zelf noemt hier Bedum (in de volkstaal Beem) zijne geboorteplaats. Niceron stelt het jaar zijner geboorte op 1561, Paquot, misschien meer naauwkeurig, omstreeks 1570. Hij zou, na de eerste opleiding in zijn vaderland ontvangen te hebben, in of omstreeks 1588 zich naar de universiteit te Parijs hebben begeven, waar hij den graad van Magister artium verwierf. Koning Hendrik IV schonk hem het Fransch-burgerrecht. Althans sedert 1593 gaf hij onderwijs aan deze universiteit en wel naar het schijnt eerst aan het Collegie van Reims, waarvan hij in 1601 en 1602 regent was, en vervolgens aan de Collegiën van Montaigu en Boncourt. Door bemiddeling van Nicolaas Bourbon den jongeren, werd Valens ten jare 1619 hoogleeraar in de Grieksche taal aan het Collège Royal. Van daar dat hij zich in het album van Eijssonius *Graecarum Literarum Professor Regius* noemt. Tweeëntwintig jaren vervulde hij deze betrekking met ijver, tot dat de dood hem in 1641 op gevorderden leeftijd wegrukte. Zijn lijk werd in de kerk S. Etienne du Mont begraven. Volgens Paquot, bij wien men ook de titels van omstreeks 25 werkjes, door Valens uitgegeven, vermeld vindt, was Sterck zijn eigenlijke geslachtsnaam.

Wij zouden hier uitvoeriger zijn geweest over dezen verdienstelijken man, die in zijn vaderland nagenoeg geheel onbekend is, ware het niet, dat wij nieuwe bouwstoffen voor het bewerken zijner afzonderlijke biographie hoopten te verzamelen. Vgl. Niceron, Memoires etc. XXXVI, 382, Paquot, Memoires, etc. I. 290 der fol. uitg.; III. 277 uitgave in 8°.

A. Gerlacius, Groninganus. Ongetwijfeld is deze dezelfde, die als Dr. Antonius Gerlacius van 1630 — 1652,

---

[1]) De eereplaats bestaat niet in het gestoelte maar in de waardigheid.

telkens om de twee jaren, voorkomt op de lijst van de leden der gezworene meente, van 1635—1657 als lid van het Gildregt en van 1635—1640 als weesheer te Groningen.

Carolus von Mörne, een Zweed.

Hugo Grotius schreef een Grieksch spreukje in dit album op den 11 April 1627, terwijl hij zich na zijn vlucht van Loevestein nog te Parijs bevond.

Cornelius a Veen, Haga Batavus, noemt Eijssonius: pietate, literis, virtute et humanitate eminentissimus vir juvenis.

W. Nieupoort, Schiedamo Batavus, spreekt van hem als zijn zeer beminden vriend, met wien hij veel omging. Het schijnt niet twijfelachtig, of wij ontmoeten hier Willem Nieupoort, later Vroedschap van Schiedam en diplomaat tijdens het bestuur van Jan de Witt.

Petrus Bertius, een bekend slagtoffer van de vervolging der Arminianen; sedert zijn overgang tot het Catholicismus in 1620, eerst hoogleeraar in de welsprekendheid aan het Collegie van Boncourt, daarna in de mathematische wetenschappen aan het Koninklijk Collegie, waar ook Valens leeraarde.

Idoneus est sequester Deus; apud quem si
Iniuriam deposueris, ultor est; si damnum
Resciscitor, si dolorem medicus, si mortem resuscitator [1]).

Deze woorden vloeiden den 18 April 1627 uit de pen van den hard bejegenden man.

Georg à Santhorst, van wien men een gezegde van Epictetus hier aantreft.

Joannes Dronrijp, een Groninger, die reeds in Augustus 1616 aan de hoogeschool ter zijner geboorteplaats kwam, en nu zeker met een gelijk doel als Eijssonius in het buitenland vertoefde.

Gulihelmus Jenkyns, ongetwijfeld een Engelschman, verwant van David Jenkins, bekend in de geschiedenis van Engeland, onder Karel I.

Regnerus Matthiae Swaechman was de eerste, die te Orleans het album met eene incriptie voorzag, als een sincerae amicitiæ monumentum, den 11 Junij 1627. Hij

---

[1]) God is de geschikte middelaar; als gij geleden onrecht aan zijne voeten legt, is hij de wreker; is het schade, hij is het die herstelt; is het smart, hij is de geneesheer; is het de dood, hij wekt ten leven.

was een Groninger, die, blijkens het album der Akademie, den 20 Febr. 1617 als student in zijne geboorteplaats was ingeschreven en nu, gelijk Eijssonius en andere Groningers, met wie wij nog kennis zullen maken, de hoogeschool te Orleans bezocht.

Meinardus Nijenhuis, Frisius, zeker ook een student te Orleans.

Hieronymus Eyben. Hij was een zoon van Martinus Eyben, Raad van Graaf Enno en Drost te Esens, in Oostfriesland. Aurelia Verrutius was zijne moeder. Den 27 Oct. 1603 zag hij het levenslicht. Op de Latijnsche school te Bremen opgeleid, studeerde hij te Helmstadt en Heidelberg, daarna te Harderwijk en misschien ook te Leiden. Het lijdt geen twijfel of zijne aanwezigheid te Orleans was ter zake een bezoek aan de hoogeschool aldaar. Na zijn akademietijd vestigde hij zich te Groningen, en huwde met Christina Alting, eene dochter van Joachim Alting. Weldra ontmoet men hem in verschillende betrekkingen, nl. van 1635 — 1637 als administrateur van de weeskamer, in 1638 als ambtman van het Gooregt, in 1639, 1640, 1642, 1643, 1645 en 1646 was hij te Groningen lid van den Raad, en daarna van de Staten-Generaal. In de eerste dagen van 1647 werd hij burgemeester te Groningen, opvolger van wijlen B. Julsing. Voor de benoeming tot Hoofdman bedankt hebbende, overleed hij den 4 Junij 1648 te s' Gravenhage, waar hij zich met der woon had gevestigd. Ook heeft hij in 1643 en 1646 nog het curatorschap der hoogeschool bekleed [1]). 't Geen hij in het album schreef was:

Amour, honneur et foy
Mouriront avec moy.

Medio tutissimus ibis.

Paulus Sels, Zutphaniensis; Henr. Richters [2]), Leonardus à Luchtenburch en Henricus Blanken, Gelrus, zullen eveneens studenten zijn geweest te Orleans, met welke hij bevriend was. De laatste noemt bij zijne inscriptie, den 16 Oct. 1627, hem: Clarissimus et

---

[1]) *Progr. funebre* en *Ms. Regeringsboek.*

[2]) Den 30 Oct. 1619 werd Henricus Richters, Mertelensis, student te Groningen.

doctissimus vir, J. Candidatus, pro tempore adsessor I (nclytae) N (ationis) G (ermanicae) dignissimus [1]).

Folkardus Folkers, van Groningen, zijn boezemvriend, vereerde hem den 30 Sept. 1627 met het:

Tu qui honesta feceris
Cum maximis laboribus
Cedentibus laboribus
Dulcis manebit gloria.

Folkardus, een zoon van Petrus Folkers, lid van den Raad, en Debora Simonides, bezocht de Latijnsche school en de akademie ter zijner geboorteplaats. Daarna deed hij eene reis naar Frankrijk, waar hij de hoogeschool te Orleans bezocht, gelijk ook uit dit album valt af te leiden. Van 1633—1643 was hij dikwijls lid der gezworene gemeente, vervolgens tot 1659 lid van den Raad, den 9 Febr. 1654 werd hij zelfs voor dat jaar burgemeester te Groningen. Intusschen is hij ook lid geweest van Gedeputeerde Staten, van de Rekenkamer en van het collegie van Curatoren der hoogeschool. Sedert 1648 gehuwd met Ava d' Embda, eene dochter van Everardus d' Embda, overleed hij den 5 Januarij 1660 [2]).

Wigboldus Ripperda, I. Hillebrandes ab Harssens [3]) en Fred. á Twickell, drie aanzienlijke jongelingen, de twee eersten zijne gewestgenooten, voorzagen zijn album te Orleans met korte Fransche spreuken, en wel op den 16 en 17 December 1627.

Henricus Holthaus, Monasteriensis Westphalus, schreef op een blaadje; *Recte agendo neminem time.* Uit het bijschrift blijkt, dat Eijssonius nog steeds kandidaat in de regten was, en nu exadsessor en exconsiliarius nationis Germanicae.

Wolpherdus á Blijenburch, ofschoon zijn geboorteplaats niet opgevende, toch zonder twijfel een Nederlander;

Thomas Logesius, Doctor in de regten, van De-

---

[1]) De lezer herinnere zich, dat de studenten aan buitenlandsche hoogescholen naar de natiën, in uitgebreiden zin genomen, waren vereenigd, met afzonderlijke besturen.

[2]) *Progr. funebre* en *Ms. Regeringsboek.*

[3]) Misschien dezelfde, die als Ivo Hillebrandes zich den 1 Mei 1623 te Groningen als student inschreef. Was hij een zoon van den in 1600 door Keizer Rudolf II geadelden Warmold Hillebrandes?

venter geboortig, noemt zich zijn opvolger als assessor I. N. G., bij het onderschrift van de volgende regelen:

A Dieu complaire
Jamais mal faire
A tous servir
Soit notre desir.

Jacobus Henrici à Dinclage. Deze zal dezelfde zijn, die als Jacobus Dinclagius, Embdanus, den 21 Augustus 1628 als Phil. stud. te Groningen is ingeschreven. Zijne inscriptie is gedagteekend te Orleans, 16 April 1628.

Lambertus Louwerman, van Zutphen. Hij studeerde eerst te Groningen, waar hij den 19 Mei 1621 als Phil. et jur. stud. in de matricula is ingeschreven. Wegens hunne „amicitia nunquam intermoritura” plaatste hij zijn naam, onder de woorden:

Parent sans amy, amy sans pouvoir, pouvoir sans vouloir, vouloir sans effét, effét sans vertu, ne vault un festu.

Eijssonius wordt op dit en het vorige blaadje, welke dezelfde dagteekening dragen, voor het eerst Iuris Utriusque Doctor genoemd. Een voldoend bewijs dus, dat hij in het begin van 1628 te Orleans promoveerde.

Johannes Redeker, blijkens het Album der Groninger akademie, waar hij den 21 Junij 1624 werd ingeschreven, een Oldambster van afkomst, schreef den volgenden dag eenige regelen op een blaadje, waaruit blijkt, dat Eijssonius zich gereed maakte om huiswaarts te keeren. Redeker komt in de jaren 1634, 35, 37, 38 en 41 voor als lid der gezworene gemeente te Groningen; in 1640, 1641, 1644 en 1645 was hij lid van den stedelijken Raad en in 1646 lid van Gedep. Staten. Hij stierf in April.

Weinige dagen later bevond Eijssonius zich dan ook weder te Parijs, blijkens inscriptiën d. d. 23, 24 en 25 April, van Joachim von der Sahla, Nicolaus Schutze, van Rostock, Johannes Willeman, Anthoine Willeman, en Casparus Simon de Masan, die zich zijne vrienden en commensalen noemen. De eenige inscriptie zonder dag en jaartal is van eene dame, Marie Cardinal.

In het vaderland teruggekeerd, schijnt hij geene openbare betrekkingen bekleed, maar zich uitsluitend aan de regtspraktijk gewijd te hebben, eerst te Groningen, later in

het Oldambt. Dit ontleende ik aan prof. Mensinga's *Orat. funebris in obitum Henr. Eyssonii*, Gron. 1690, p. 5, waar hij ter loops genoemd wordt: Iurisconsultus doctissimus, qui inter celeberrima ingenia fori primo in hac civitate, post in praefectura veteri fuit.

Dit album mag men belangrijk noemen. Immers geeft het ons een helderen blik in de wijze, waarop deftige Groninger familiën in de 17e eeuw hunne zonen trachtten te ontwikkelen en te vormen tot brave en nuttige leden der maatschappij. Niet tevreden met het verkrijgen van een akademischen graad aan de hoogeschool ter hunner woonplaats, openden zij den jongelingen een wijderen gezigtskring in de wetenschappelijke wereld, en in andere maatschappelijke toestanden, alvorens hen de verworven kennis en krachten in de groote maatschappij te laten toepassen en gebruiken. Zien wij in de eerste plaats het voorbeeld in Eijssonius zelven, die, na vijf jaren van studie aan de Groninger akademie, die te Leiden bezocht, in de groote wereldsteden Londen en Parijs een geruimen tijd zich ophield, om ten laatste te Orleans een wetenschappelijken graad te verwerven, — in hoevele Groningers, die hij op dezen uitstap aantrof, vonden wij die waarheid niet bevestigd? Overal bewogen zich immers zijne stad- en gewestgenooten te midden van buitenlanders, te midden van oude en jonge reizigers op het veld der wetenschappen. Met een rijken voorraad van kennis en levenservaring keerden zij terug; en weldra ontmoeten wij hen, hetzij in de balie, het zij op een katheder, of als leden van regerings- en regterlijke collegien.

Is het wonder, dat de stad Groningen en haar regtsgebied uitstekend bestuurd werden? dat men zich dáár over eene voor haar tijd zoo doelmatige wetgeving en eene goede regtsbedeeling in den regel verheugde; kunsten en wetenschappen een tal van beoefenaars en beschermers vonden, bloei en welvaart onder alle standen heerschten? Wij meenen dit alles althans voor een groot deel te mogen toeschrijven aan de veelzijdige ontwikkeling van hen, die dáár op het kussen hebben gezeten; eene ontwikkeling, voor welker geschiedenis dit kleine boekske, 't welk Eijssonius op zijne reizen trouw vergezelde, ons merkwaardige gegevens heeft bewaard.

LIEWERDERWOLDE.

De landstreek Liewerderwolde is in dit tijdschrift meermalen genoemd. Ik heb haar als eene raadselachtige betiteld en het uitzigt gegeven om daarop eens nader terug te komen (*Bijdr.* V, 4). En nu de heer Westerhoff den wensch daarnaar heeft geuit (*Bijdr.* VI, 126), — en anderen misschien ook, — wil ik niet langer het stilzwijgen bewaren, al ben ik misschien nog niet in staat, aan dat verlangen geheel naar eisch te voldoen en de geographische duisternis, welke over die landstreek hangt, genoegzaam op te helderen. Voor zoover dit aan gebrek aan de noodige narigten is te wijten, zal een langer uitstel van onderzoek weinig baten, aangezien er niet veel kans bestaat, meerdere te erlangen, dan wij thans vooral in het Groninger Archief bezitten. Ik wensch dit mijn onderzoek dan ook niet meer dan voor eene proeve gehouden hebben, ter verklaring, zoo veel doenlijk, van dit onderwerp.

Gaan wij die bescheiden na waarin Liewerderwolde met zekerheid voorkomt, dan is het oudste stuk, waarin er gewag van gemaakt wordt de Aduarder zijlbrief van 1313. [1]) Deze brief behelst eene overeenkomst tusschen den abt en het convent van Aduard eensdeels, de zijlvesten van *Liuwerderwolde* anderdeels, en de zijlvesten van Peize, Roden en Fokswölde derdendeels, over de nieuwe zijl toen voor kort door hen gezamenlijk gelegd te Arbere, alsmede over het nieuwe diep naar die zijl gaande, in de plaats van de zijl en het diep, die al vroeger door het Aduarder klooster, naar 't schijnt, waren aangelegd geworden, vermoedelijk in plaats van de natuurlijke waterleiding, die er van de Nieuwe brug over het Aduarderdiep als vervolg van

1) Driessen, *Mon. Gron.* I, 72.

de Drentsche stroompjes, het Eelder en Peizer diep, door het Westerkwartier tot in het Reitdiep heeft geloopen en waarvan de oude bedding nog voor een groot deel overig is. [1]) Wij kunnen ons hier met deze vroegere gesteldheid van den waterstaat dezer streken en de geschiedenis van de Aduarder zijlvestenij niet bezig houden, niet verder, dan noodig is, om te weten te komen wat wij onder Liewerderwolde hebben te verstaan. Daar geene nadere omschrijving hiervan gegeven wordt, zoo blijft dat onzeker; ook hoeveel van Middag, dat toenmaals nog éen deel van Hunzingo uitmaakte en waarin het klooster van Aduard was gelegen, tot dat waterschap heeft behoord. Uit de onderteekening van deze overeenkomst, niet alleen door den abt van Aduard, door Hunzingo, het Landschap en den schout van Drenthe, maar ook doór den prefect van Groningen en deze stad, is op te maken, dat ook een deel van het naast aan Hunzingo en Drenthe gelegen westelijk stadsgebied en Goregt hierin begrepen was en dit althans tot Liewerderwolde te brengen is. Als een derde deel van het toenmalige Aduarder waterschap uitmakende en staande tegen over het Aduarder klooster met een deel zeker van Middag en tegen over de gemelde Drentsche kerspelen, moet het eene niet onaanzienlijke streek beslagen hebben. — De volgende Aduarder zijlbrief van 1382 maakt ons niet wijzer. Hij bevat hoofdzakelijk de nadere bepaling van negen zijlregters, voor elk deel drie, alzoo voor *Lyuwerderwolde* ook drie. [2]) In de latere zijlbrieven ontmoeten wij de Drentsche kerspelen niet meer, doordien zij zich voor eene vaste jaarlijksche bijdrage van de zijlvestenij hebben afgekocht, maar als drie deelen daarvan nu het convent van Aduard, Middag en *Lieuwerderwolde*. [3]) Wat er vroeger nog van Middag aan ontbrak,

---

[1]) Zie mijn *Aloude Staat en Gesch. des Vaderl.* I, 2de St. bl. 304, en de kaart van de Provincie Groningen met van der Vegt uitgegeven, waar de loop van dien ouden stroom is aangewezen.

[2]) Driessen, a. w. IV, 707.

[3]) Zie den brief van 1430, bij Driessen, a. w. II, 279, en die van 1452 en 1474, hier bl. 364, voorts de brieven van 1437, nr. 1, en 1509, nr. 13 op het Gron. Arch. en gedrukt in de *Geschiedenis der voormalige Abdij der Bernardijnen te Aduard* door J. Nanninga Uitterdijk, Gron. 1870, bl. 55 en 83. Met deze afscheiding van en betrekking verder van deze Drentsche kerspelen tot de Aduarder zijlvestenij en het geschil daarover vroeger en thans nog gevoerd, kan ik mij hier ook niet inlaten, maar merk toch op dat de aangewezen bescheiden vooral tot toelichting daarvan kunnen dienen.

schijnt er nu bijgekomen te zijn. Er worden wel in een afschrift van den voorgaanden brief van 1382 reeds opgenoemd de Middagster kerspelen *Gernewert*, *Esinge*, *Feerwert* en *Fransum*, doch dit is eene naar latere omstandigheden daarin gemaakte wijziging, even als dit, dat de abt en het convent van Aduard niet alleen, maar ook reeds die van *Selwerd* daarin vermeld worden, als zijnde eerst met den *Paddepoel* bij den brief van 1430 in dat waterschap ingelaten geworden. [1]) Doch opmerking verdient de opnoeming alleen van Garnwerd, Ezinge, Feerwerd en Fransum in dat afschrift, niet van al de Middagster kerspelen. De ontbrekende kerspelen Aduard, Wierum, Oostum, Dorkwerd, Leegkerk en Hoogkerk kunnen nu reeds onderhoorig geweest zijn aan het convent en alzoo hieronder begrepen zijn; maar de vraag blijft toch ook, of er niet eenig deel van tot het onderdeel Liewerderwolde hebbe behoord? Ik meen deze vraag bevestigend te kunnen beantwoorden.

Er zijn namelijk bewijzen dat een deel en wel het westelijk deel van het kerspel Hoogkerk behoord heeft tot Liewerderwolde. Als zoodanig kan in de eerste plaats dienen eene verzegeling van het jaar 1370 over den verkoop van een steenen huis, *Hoijtingehuis* genaamd, met zijn toebehooren, gelegen in het kerspel van Hoogkerk in *Liewerderwolde*, door Eppo Dindesma, aan het convent van den Heiligengeest of het Pelster gasthuis te Groningen. [2]) Dit *Hoijtingehuis* is het nog zoogenoemde *Hoitum* onder Hoogkerk, vroeger uit twee boerenplaatsen bestaande, thans uit eene en niet meer behoorende aan dat gesticht. Die bezitting is intusschen vermeerderd met aanzienlijke latere aangekochte of aangewonnen landerijen, waarvan ook blijken zullen volgen. Eerder nog treffen wij aan eene verzegeling van 1356 van den abt van Selwerd, waarbij dit convent verkoopt aan Herman Cater, burger te Groningen, acht grazen land in *Liuwerderwolde* strekkende oostwaarts tot den *Auwerder dijk*. [3]) Een afschrift daarvan bij Driessen [4]) heeft *Luwedewalda* en *Reiddyc* voor *Auwerder dijk*, ten blijke dat men hieronder den dijk aan het Reitdiep zal hebben te verstaan. Dan volgen verzegelingen waarbij meer landerijen aldaar worden verkocht of overgedragen meest aan voorzeid Pelster gasthuis. Zoo

---

[1]) Zie dat afschrift bij Driessen, a. w. II, 356.
[2]) Gron. Arch. 1370, nr. 1.
[3]) Gron. Arch. 1356, nr. 1.
[4]) A. w. I, 206.

droeg Rolp Junkeringhe in 1384 aan dat gasthuis over drie grazen lands in *Lijwerderwolde.* [1]) In 1386 werden twee grazen lands verkocht, gelegen bij een heem, genaamd *dat Retscap*, bij *Hoytinghehuis.* [2]) In 1392 verklaren burgemeesters en raad van Groningen Tideman Wemelens met den schout, Heynen van der Brugghen, en stadrechte ingewaard, dat is, in het bezit gesteld te hebben van drie grazen lands gelegen te *Lywerderwolt*, aan de zuidzijde van *den Woltgraven* bij Ghelmer Stormes erve, dat aan de oostzijde lag, en Reyner Elmesma erve, dat aan de westzijde lag, en verpand door Bodeke Hanneke voor eene geldsom aan Wemelens niet betaald op den tijd, door genoemde regering bepaald. [3]) Zoo had er ook in 1393 dergelijke geregtelijke inwaring plaats van land bij *Hoytingehuis*, aan de *Woltgrave.* [4]) In 1395 getuigen zij dat Ghelmer Storm heeft verkocht aan Bertholde Meyneken een kamp met al zijn toebehooren, gelegen in *Lywerderwolt*, op de noordzijde van *den Woltgrave*, bij des Heiligen Geestes erve, dat aan de westerzijde ligt, en den *riipwech*, die aan de oosterzijde ligt. [5]) In 1398 verkoopt Bertholt Knasse aan Beneken van Wildehuzen twaalf grazen land, waarvan acht gelegen in *Lywerderwolt* bij den *Woltgrave*, bij Wicboldus erve ter Ae enz. [6]) Dit land is in 1413 aan het Heiligengeest gasthuis verkocht, waaraan genoemde personen, in 1414 en 1415 ook al hun overig land in *Lywerderwolde*, bij den *Woldgraven* enz. schenken. [7]) Nog ontmoeten wij vooraf op het jaar 1403 een stadsbrief van verkoop van 16 gr. land aan het gasthuis na voorafgegane *stoklegging*, in *Lywerderwolde*, o. a. ook bij de *Woltgrave*; [8]) in 1411 een verkoop van vijf gr. lands bij

---

[1]) Gron. Arch. 1384, nr. 2, niet *Volp* en *Lijnwerderwolde*, zooals hier staat. [2]) Gron. Arch. 1386, nr. 4.

[3]) Gron. Arch. 1392, nr. 6, gedrukt bij Driessen, a. w. IV, 735. Het land ten noorden van den *Woltgrave*, verkocht in 1390 volgens verzegeling van dit jaar, Gron. Arch. 1390, nr. 2, zal dan hier ook te zoeken zijn. In de opgaaf op het Register van het Groninger Archief van den brief van 1392, nr. 6, en andere volgende, 1395, nr. 5, 1398, nr. 8, 1414, nr. 4, wordt verkeerdelijk bij Liewerderwolde gevoegd: „te Eelde."

[4]) Gron. Arch. 1393, nr. 9.

[5]) Gron. Arch. 1395, nr. 5, gedrukt bij Driessen, a. w. IV, 771.

[6]) Gron. Arch. 1398, nr. 8. Driessen, IV, 807.

[7]) Gron. Arch. 1414, nr. 4; 1415, nr. 6. Bartolt Knasse wordt hier genoemd: anders van der Venne en van Eelde.

[8]) Gron. Arch. 1403, nr. 7.

Hoijtinghe huis, strekkende op den *Woldgrave* [1]; eene stadsverzegeling van 1487 van de overdragt van 37 gr. lands in *Lewerderwolde buiten Drapoorte* aan Hendrik Koornpoorting; [2]) en den verkoop in 1532 door Willem Wijcheringe en mr. Radinck Koninck, provisor van het Heiligengeest gasthuis van eene venne land, genaamd *Vogelsanck*, buiten de Apoort, ten noorden van de *Woldgraf*, aan het Reitdiep. [3]) Van de verdere verzegelingen vermeld ik nog die van 1625, 1626 en 1635, waarbij landerijen worden verkocht te *Hoijtinghe onder Hoogkerk*, en eindelijk die van 1758, waarbij land wordt verkocht te *Heutum onder Hoogkerk.* [4]) Men ziet *Hoijtinge huis* langzamerhand in *Heutum*, of, nu, *Hoitum* veranderd.

Vooreerst komt hier in aanmerking de ligging van landerijen aldaar aan den *Reitdijk*, zoo dat deze dijk als oostergrens van Liewerderwolde kan aangemerkt worden, zoover het zich daar langs zal uitgestrekt hebben; en ten tweede aan de *Woltgrave* ten zuiden en ten noorden daarvan. Ik vond dit water onder den naam van *Woltegrafte* alleen in druk vermeld (door Westendorp) als eene voormalige waterlossing naar het Aduarderdiep, die zich aansloot aan den Lege weg. [5]) Deze weg loopt ten noorden van Hoitum, van den Hooge weg naar Leegkerk, en maakt de grens uit tusschen Hoogkerk en Dorkwerd. Naar ik onderrigt ben, schijnt de naam van die waterlossing niet meer bekend te zijn, doch haar spoor nog te vinden bij Hoogkerk in eene sloot, die ten westen van de armenkamers aldaar zich bevindt, het *Olde gat* heet en vroeger liep door den trekweg in het Hoendiep, zoodat er een til over lag. Die sloot loopt verder noordwaarts tot aan de togtsloot, die oostwaarts strekt naar Hoitum, in eene rigting dus, die wel strookt met de opgaven omtrent de Woltgrave in de oude stukken. In een H. S. op het Groninger Archief, bevattende eene opgaaf van de landen behoorende onder Hoogkerker eed of zijlregt komt de *Woltgraft* ook voor een deel als scheiding voor tusschen dit zijlregt en dat der stad, wat, zooals wij zullen zien, hetzelfde was als dat van Liewerderwolde. [6]) De *Avinge sloot*, die in den Aduarder

[1]) Gron. Arch. 1411, no. 6. [2]) Gron. Arch. 1487, nr. 18.

[3]) Gron. Arch. 1625, nr. 30, 1626, nr. 26, 1635, nr. 40, 1758, nr. 10.

[4]) Gron. Arch. 1532, nr. 20.

[5]) *Plaatsbeschrijv. der Prov. Gron.* door H. Kremer, 2e dr. II, 22.

[6]) Gron. Arch. D. V, bl. 130, nr. 50. Het stuk is zonder jaar of dagteekening en dus niet bekend, van welken tijd het is. Opmerke-

zijlbrief van 1382 voorkomt, als de plaats, waar de zijlregters bijeenkwamen, wordt hier genoemd als de zuidergrens van het Hoogkerker zijlregt, denkelijk tegenover Drenthe; dan de Drentsche laan en de *Sijmonssloot*, als scheiding tusschen dit en der stad zijlregt. Deze sloot kan wel geen andere zijn dan die, welke van de Drentsche laan noordwaarts nu nog als grens van het Wester-Stadshamrik tot het Hoendiep zich uitstrekt. Als grenzen verder worden nog opgegeven de *Gritte Venne sloot*, het *Olde maar* strekkende in 't westen aan die sloot, en deze sloot noordwaarts aan de *Woltgraft*. Bekend is nog de *Grietepolder* ten zuiden van den Lege weg en het *Maar* ten westen van dien polder, de grens mede tusschen Hoog- en Leegkerk. De rigting waarin hier de Woltgraft tot bijgenoemde sloot en maar voorkomt wijst ook op hare strekking naar Hoitum. En zoo veel blijkt hieruit dat deze en meer genoemde waterleidingen de grenzen vormden, waardoor het Hoogkerker zijlregt van het Hoendiep af noordwaarts van het stads zijlregt werd gescheiden, of dus hier de westelijke grens uitmaakten van Liewerderwolde. Dit wordt ook bevestigd door de opgaaf der landerijen in het Hoogkerker zijlregt gelegen. In voormeld stuk noch in dat van 1661, behelzende de verloting der opvolging van de heerden of omgangen, toen ten getalle van twintig, op welke de bediening der schepperij van Hoogkerk (zooals het toen en later heette) om de twee jaren viel, [2]) wordt geen *Hoitum* genoemd; ook niet de oude boerenplaats *Vinkhuis*; daarentegen wel de heerd de *Woltgraft* als vierde ommegang, waarop volgt *Koningspoort*, in welks buurt gene dus moet gelegen hebben, en wel aan de waterlossing de *Woltgrave*, als grens der schepperij. Wat den naam nog betreft, men zou kunnen gissen, dat deze waterlossing in het bijzonder zoo genoemd is, als *gegraven* ten behoeve vooral van *Liewerderwolde*.

Dat dit land niet alleen zoo ver noordwaarts over een deel van Hoogkerk langs het Reitdiep, maar ook zuidwaarts langs het Hoornsche diep over het Stadshamrik en het Goregt tot aan Drenthe zich uitstrekte, bewijzen voorts

---

lijk is ook daarin, dat de hoofdwaterlossing van dit Hoogkerker zijlregt, door het Eelder en Peizer diep gevormd, de *Hunsingh* wordt geheeten, een eigen naam, zeer nabijkomende aan dien van de naburige *Hunze* en die ik niet weet dat thans daaraan nog gegeven wordt.

[2]) Gron. Arch. 1661, nr. 25.

nader de verordeningen die er nog bestaan omtrent het oude dijkregt daarvan. Dit dijkregt komt namelijk alzoo onder den algemeenen naam van Liewerderwolde voor en dit ook in 't bijzonder in vereeniging met Gelkinge land en Neerwolde, dat weder in Zuider- en Middelbuurchap verdeeld was. Dit een en ander behoorde tot het Goregt en het schijnt dus alsof de bijzondere naam van Liewerderwolde zich ook over het daaraangrenzende Stadshamrik heeft uitgebreid. Hoe dit zij vooreerst daargelaten, het is zeker dat het dijkregt van geheel Liewerderwolde zich uit strekte over den westerdijk van het Reitdiep en het Hoornsche diep van het Hooihuis tot Paterswolde. Dit Hooihuis is de nog zoo genoemde aanzienlijke van ouds bekende boerenplaats onder Dorkwerd [1]) en dus buiten Hoogkerk nog noordelijker dan Hoitum gelegen. De oudst bekende rolle of conventie in het jaar 1422 door de stad met de buren van *Liuwerderwolde* gemaakt heeft tot opschrift: „Hyr begint die Stadtbrief ende rolle van de Dykrechters in die Stadt, van Potterwolder Dijck, die begint van den Hoyhuise, die dyck langes, na Doengehorne an die Pishorne, die dyck voert umme den Horne an den steen die to Potterwolde licht." [2]) Volgens den inhoud moesten deze dijkregters „schouwinge doen van den Hoijhuise totter Piishorne, ende voort de Laene ende Potterwolde omme, went tot den Santwech." De overige plaatsen hier genoemd zijn meest reeds vroeger besproken en min of meer bekend (*Bijdr.* VI, 303); doch zij zullen nog nader straks beschouwd worden in verband ook met de burgerlijke grenzen tusschen de stad en het Goregt. In dezen dijkbrief van 1422 is nog alleen van Liewerderwolde in zijn geheel sprake. In den vernieuwden dijkbrief van 1441 verdragen zich de *buren van Lywerderwolde*, *Ghelkingenlande*, *Middel-* en *Suderbuurschap* nader ten overstaan van de stadsregering over de keus van dijkregters en wordt daaromtrent bepaald: „Deze voerscreven dyckrechters sullen schouwen den dyck, van Potterwolde voert neder tot Hoyhuserlant." [3]) Zoo is er ook nog een derde dijkbrief van 1509, waarin desgelijks de buren of

---

[1]) Driessen, a. w. I, 153.

[2]) Zie *Dijkregt van Liuwerderwolde*, van 1422, Gron. Arch. Vervolgreg. 1422, nr. 14, ook D. V, bl. 129, nr. 43 en aangeh. bij Driessen, a. w. I, 73, 153. Zie ook den hoofdinhoud bij Westendorp, *Jaarb.* II, 392.

[3]) Gron. Arch. 1441, nr. 1. Hier luidt de titel van den dijkbrief onvolledig: „Dijkbrief van het Stads-hamrik buiten der Aapoort." Men vindt hem gedrukt bij Driessen, a. w. IV, 808.

eigenerfden van *Liuwerderwolde*, *Gelkingeland*, *Middel- en Zuiderbuurschap* voorkomen. [1]) Het dijkregt zal zich volgens voormelde bepaling van de noorder grens, het Hooihuizerland, dus even ver noordwaarts uitgestrekt hebben als het zijlregt van Liewerderwolde, en overigens zal het een met het ander ook overeengestemd hebben, totdat er verandering in is gekomen, met de wijzigingen, welke de inrigting van de Aduarder zijlvestenij heeft ondergaan. Deze is, te weten, gebragt op tien schepperijen, namelijk de schepperij van Wierum, Garnwerd en Oostum, Hoogemeeden, den Ham, Fransum, Ezinge en Hardeweer, Feerwerd, Hoogkerk, en de twee schepperijen van het Wester-Stadshamrik. Deze twee bleven alleen over van het oude Liewerderwolde; wat er van Hoogkerk hieronder behoord heeft, is onder de schepperij van Hoogkerk gekomen. De landen van het Goregt hielden op tot de zijlvestenij bij te dragen, schoon ze daarin bleven uitwateren. Gelkingeland droeg in 1463 zijn buurmande aan de zijlvestenij op, onder de voorwaarde van voortaan vrij te zijn van schot en toch door hare zijl te blijven uitwateren. [2]) Hoe het overige deel van het Goregt, Neerwolde, zijne vrije uitwatering heeft verkregen, is mij niet gebleken. De landen van Drenthe, die eene vaste jaarlijksche som betaalden, werden ook niet meer beschouwd tot de zijlvestenij te behooren. En met deze veranderingen zal dan ook zelfs de naam van Liewerderwolde geheel verloren zijn gegaan, en zoo ver het stadsgebied hieronder was betrokken kwam daarvoor die van *Wester-Stadshamrik* in de plaats. Dit stadsgebied komt eerst laat onder dezen naam voor, die oudtijds alleen eigen was aan het stadsland beoosten het Reitdiep, maar dit is vervolgens ook tot het Ooster-Stadshamrik gerekend, na beider opneming in de zijlvestenij der drie Delfzijlen, al bleef het nog wel zijn ouden naam dragen, ook nadat het nieuwe Wes-

---

[1]) Gron. Arch. Verv. reg. bl. 428, nr. 33.

[2]) Gron. Arch. 1463, nr. 19. Deze brief is ook meerendeels gedrukt in het a. w. van Nanninga Uitterdijk, bl. 59. Volgens dien brief lag die buurmande tusschen Nederwolde buurmande ten noorden en Jurrien Timmermans erf ten zuiden en behielden de buren van Gelkingeland eenen noodweg „dwars over die lande ende buermande voerschreven up die lane to komen". Deze *laan* zal dezelfde zijn als de *laene* in den dijkbrief van 1422 en de *lange laan* in het register der Goregter precarie van 1540 vermeld en geen ander weg dan die langs den Hoornschen dijk loopt, niet de Drentsche laan, zooals door mij reeds is aangewezen t. a. pl. *Bijdr.* VI, 303.

ter Stadshamrik is opgekomen. [1]) In het herziene dijkregt van Liewerderwolde van 1509 vindt men nog geen Wester-Stadshamrik vermeld, dit eerst in een brief van 1518 en in een oud register der grastallen van de Stadshamrikken begroot op $789\frac{3}{4}$ grazen, in de latere verpondingslijsten op $895\frac{3}{4}$ gr. [2]) Het register der Goregter precarie van 1540 gaat niet verder dan tot Gelkingeland en dus tot dat Stadshamrik toe. Wat nog bijzonder en vreemd mag schijnen, zoo wordt dit ook gezegd te behooren onder Hoogkerk, zooals in een paar verzegelingen van 1731 en 1732. Bij de eerste worden aan de stad Groningen verkocht zeven gr. land *gelegen onder het Stads-hamrik te Hoogkerk*, bij de tweede overgedragen negen gr. lands *gelegen in Wester-Stadshamrik onder Hoogkerk.* [3]) Deze aanwijzing van ligging *onder Hoogkerk* zal zien op het kerkelijk gebied. Wegens de afgelegenheid van de stad zal het voor een deel in dit opzigt onder Hoogkerk gerekend zijn. Dit zal ook met het noordelijk deel van het oude Liewerderwolde, onder Hoogkerk of den klokslag van Hoogkerk, zooals het ook heette, gelegen, het geval geweest zijn. Wij hebben alzoo Liewerderwolde te beschouwen, als ten aanzien van den waterstaat één zijl- en dijkregt uitmakende, maar overigens burgerlijk en kerkelijk verdeeld.

Ik moet nu nader terugkomen op de burgerlijke of politieke verhouding. Het blijft namelijk de vraag of niet werkelijk oorspronkelijk Liewerderwolde in dit opzigt een eigene afzonderlijke landstreek heeft gevormd en wel geheel van het Goregt, zooals het zuidelijk deel van ouds zich voordoet. Er zijn inderdaad gronden daarvoor aan te voeren. In de eerste plaats de stadsverzegeling van 1403 van een verkoop van 16 grazen land aldaar bij de Woltgrave, waarvan stoklegging was geschied voor de buren van Liewerderwold. Ik vind dit stuk van zooveel gewigt, dat ik het hier in zijn geheel mededeel; dan kan men er beter zelf over oordeelen.

„Wij borghermesteren ende raet van groninghen bekennen ende betughen met dezen openen breue, dat vor ons is ghekomen Anteke to dorqwart ende becande, dat hie heuet vercoft her Johanne nanning prouisoer to den hilghen gheeste, to des hilghen gheestes behoef sestijen graze landes

---

[1]) Zoo in eene overeenkomst van 1604 tusschen de schepperen van Scharmster Delfzijl en eenige eigenerfden in het *Westerhamrik* over het leggen van een pomp in den Reidijk, Gron. Arch. 1604, nr. 50.

[2]) Driessen, a. w. II, 393. *Bijdr.* V, 20.

[3]) Gron. Arch. 1731, nr. 3, 1732, nr. 1.

met al horen to behoren, vor ene summe gheldes, de anteke vorss. becande dat hem vol ende al wel betaelt is, Ende dit vorss. lant droech Anteke vp her Johanne to des vorss. conuentes behoef vrij ende qwiit, eweliken en erfliken to bruken ende to besitten, to setten ende to verkopen ende sinen vrien wille mede to done. Dit vorss. land is gheleghen in lywerderwolt, ende des ziin neghen graze gheleghen bij den oester weghe, daer des hilghen gheestes erue bij leghet an beijden ziden ende in den oester ende leghet de mene wech. Ende anderhalff gras leghet in der lutkken ossen venne, ende dre graze in der grote ossen venne, ende twe graze in den Woltwerm, daer des hilghen gheestes erue oech bij leghet ende strecket sich nordwart an vp den Woltgraue, ende anteke heft den hilghen gheeste gelouet dit vorss. lant vrij to waren van dijken, vetghesproken de twe vorss. graze, de legghen in den Woltwerm, ende quame den hilghen gheeste jenich schade an van dijken vp dit vorss. land, dit sal hem Anteke vorss. of sine erfnamen alle weghe vprechten ende beteren, sunder wedersegghen. Ende van desse vorss. lande heft Anteke onss vrouwen ten hilghen gheeste een gras landes ghegheuen. Hiir is to gheseghet, weer des vorss. landes meer dan sestijen graze, dat sal des conuentes bate wezen, al vor een ghelt, weer daer oech een half gras of een heel gras mijn, dat en sal men Anteken in den ghelde nijet afkorten, mer weer dater ander half gras of twe graze of dre graze mijn, dat solde men Anteken in ghelde afkorten. Ende Anteke becande, dat hie den hilghen gheeste vp deze vorwarde heuet den stoc gheleghet vor den buren als een landrecht wijset. Dat orkunde wij met onss stad seghele. Ghegheuen jn den jaer ons heren dusent vijerhondert en dre bij sente Agneten dach, do Wijcbolt ter Ae, jarich coppiins, reijnolt hughinc ende Jacob Schelghe borghermestren waren onss stad."

Hier verkoopt iemand van Dorkwerd land aan het Pelster gasthuis en legt dit gesticht daarvan den stok voor de buren, die geen anderen dan die van Liewerderwolde kunnen zijn, naar landregte. De verzegeling daarvan is wel door de stadsregering opgemaakt, maar men ziet dat de regtskracht van den verkoop vooral berust op de stoklegging. Deze wijze van overdragt was, zooals bekend is, eigen aan Drenthe en het Goregt, en kon hier niet anders plaats hebben, dan omdat het verkochte land was gelegen in het laatstgenoemde land; want van Drenthe kan hier geen sprake zijn. De Woltgrave, de dijken en andere plaatselijke bijzonderheden wijzen, gelijk de koop zelf, ten duidelijkste op dat noordelijk deel van Liewerderwolde, waar Hoitum de oude boerenplaats van gezegd gasthuis, is gelegen. De landaard van den verkooper kan hier geen reden zijn van de stoklegging; want deze was volgens

zijne woonplaats Dorkwerd een Fries. De verzegeling door de stad is ons een waarborg te meer voor de juistheid van de toepassing van dit landregt. Ik herinner hierbij dat de stad toen, in 1403, nog ingevolge den pacht van 1392 ook overheid van het Goregt was en dit nog niet aan den bischop van Utrecht weder had afgestaan. Maar hetzij de verzegeling is geschied door de stadsregering, bloot als zoodanig, hetzij tevens als overheid, hare erkenning hiermede van het regt vanioklegging in dit oord moet allen twijfel omtrent de regtmatigheid daarvan wegnemen. Dit is nu wel het eenige voorbeeld van stoklegging dat mij in Liewerderwolde is voorgekomen, en er zijn veel meer voorbeelden van verkoop van land aldaar bij eenvoudige verzegeling, zooals de aangevoerden doen zien. Maar al ware dat ook het eenige voorbeeld, dit levert stellig bewijs genoeg op. Men heeft hierbij in het oog te houden, dat de stoklegging wel het hoogste maar niet het eenigste regt was. De overdragt van vast goed bij bloote verzegeling was ook even wettig en werd voor voldoende gehouden, vooral wanneer die geschiedde door de stadsregering, door adellijken en geestelijken, zooals met de bijgebragte voorbeelden uit Liewerderwolde meestal het geval is. — Als tweeden hoofdgrond voer ik aan het verdrag in 1378 aanaangegaan door de stad met de Middagster kerspelen Ezinge, Feerwerd, Garnwerd, Oostum, Wierum en Fransum alsmede de *buren van Lywarderwolde* tot onderlinge bescherming en bevordering van den vrede tegen de Vetkooper partij, even als met geheel Hunzingo enz. [1]) Als Liewerderwolde geen eigen landschap op zich zelf uitmaakte, althans onafhankelijk van de stad, kon het zoodanig verdrag met haar niet aangaan. Het tegenwoordige Wester-Stadshamrik, in zoo verre het tot Liewerderwolde heeft behoord, kon dus nog geen stadsgebied zijn. Dat het, als deel van het Goregt beschouwd, hier op eigen hand optreedt, zonder erkenning van de overheid, moet geen bevreemding baren, als men den toenmaligen tijd van onrust in aanmerking neemt, waarin elk landje schier voor zich zelf moest zorgen, en let op het vreedzaam doel van het verdrag. Het verdient nog opmerking dat van Middag alleen zes kerspelen dit verdrag aangaan, niet mede de naast aan Liewerderwolde palende kerspelen Dorkwerd, Leeg- en Hoogkerk. Welke de reden hiervan zij, is mij onbekend. Dat Aduard er niet onder is,

[1]) Driessen, a. w. II, 341.

is duidelijk, omdat de abdij aldaar een dergelijk verbond afzonderlijk met de stad sloot. — Ten bewijze van de onderhoorigheid van genoemd Liewerderwolde tot Hoogkerk onder het Goregt kan nog het volgende dienen. De bewoners aldaar worden steeds *buren* genoemd, eene benaming die ook eigen is aan die van het Goregt en Drenthe, en niet zoo gebezigd wordt van de bewoners van Friesche streken. Men vindt in de bescheiden aangaande dat Liewerderwolde niet zelden den naam van *weren* genoemd voor zekere stukken lands, even als in andere oorden van het Goregt. Zoo in den stokleggingsbrief van 1403 de *woltwerm*; in eene overdragt van 1359 door den abt van Selwerd aan het Heiligengeest gasthuis land aldaar *in der etweren* of *de retweren* (want beide kan gelezen worden; [2]) in eene andere van 1415 land onder Hoogkerk in de *zuider woltwere* tusschen Clivensche sloot en Lutjemaar. [3]) Nu wordt in het register van de Goregter precarie in 1540 aan de stad opgebragt nopens die van de Zuider Buurschap in Nederwolde aangeteekend, dat ze aldaar betaald werd bij de *weren* aldaar gelegen, elk van vijf grazen. [4]) Er wordt eveneens van *were* lands bij Kropswolde gewaagd in een brief van 1249. [5]) Het blijkt hieruit dat die naam van were in het noordelijk Liewerderwolde even gebruikelijk was, als in het zuidelijk deel, alsmede het overig deel van het Goregt, doch zoover ik weet, niet daarbuiten in de Ommelanden.

Driessen grondt zich op den stadsinwaringsbrief van 1392 en den stadskoopbrief van 1395, betreffende beiden land te Liewerderwolde aan de Woltgrave, dat deze streek behoorde binnen de grenzen van het regtsgebied der stad Groningen en alzoo tot het tegenwoordige Wester-Stadshamrik. [6]) Maar behalve dat het Liewerderwolde, waarvan daar sprake is, blijkbaar ten noorden daarvan gelegen was en dus dat stadsgebied hier niet kan bedoeld zijn, zoo mag het zeer betwijfeld worden, of die brieven zoo zeker te kennen geven, wat hij wil. Bij overdragt van of inwaring in goederen kwam niet alleen te pas de plaats waar deze lagen, maar ook

---

[1]) Driessen, a. w. II, 342.
[2]) Gron. Arch. 1359, nr. 2.
[3]) Gron. Arch. 1415, nr. 5.
[4]) Driessen, a. w. III, 531.
[5]) Gron. Arch. 1249, nr. 1.
[6]) A. w. IV, 807.

de woonplaats van de betrokken personen. En zoo was de stadsregering bevoegd ten behoeve van hare burgers brieven af te geven van overdragt en inwaring van land of vastgoed, al was dit ook buiten haar gebied gelegen. Het volgt natuurlijk uit den aard der zaak, dat betrekkelijk dit slechts weinig plaats had, daar het meestal betrof niet alleen personen maar ook goederen binnen stadsgebied aanwezig; maar die enkele voorbeelden van verkoop en inwaring van wege de stad van land buiten haar ressort zijn voldoende om dit haar regt te staven en alzoo ons beweren, dat Liewerderwolde, waarvan hier sprake is, dien ten gevolge niet noodwendig onder haar gebied moet hebben gelegen. Ik haal hierbij aan o. a. de stadsverzegeling van 1309, betreffende den verkoop van eene waterleiding te Helpen; [1]) die van 1373 van opdragt van land o. a. bij den Kempkenberghe aldaar; [2]) die van 1382 van opdragt van personen en goederen aan het Pelster gasthuis, waaronder in Drenthe gelegen en waarvan te Annen voor de buren van dit dorp de stok was gelegd, even als met de overdragt in 1403 het geval was; [3]) die van 1422 van overdragt van land te Helpen; [4]) en eindelijk, om niet meer te noemen, die van 1445 en 1449 van verkoop van tienden te Helpen. [5]) Van inwaring door de stad in bezittingen buiten haar gebied gelegen, moeten de voorbeelden zeker nog zeldzamer zijn, maar ik kan toch bij brengen den stadsbrief van 1352, waarbij Albert Mullekin en zijne vrouw in het bezit worden gesteld van een stuks lands de „Camp" geheeten, te Helpen, met het huis daarop gebouwd, dat Werner, een persoon uit Drenthe, ten onderpand had gesteld van eene schuld, die op den door den raad vastgestelden tijd niet was betaald. [6])

Wat het Wester-Stadshamrik betreft, onmiddellijk bewijs dat de grond daarvan voorheen tot Liewerderwolde heeft behoord en verder tot het Goregt kan ik niet leveren. De overdragt van land aldaar *buiten Dra poort* in 1487 wijst ons wel het naast daarheen, maar niet zeker, daar in den koopbrief van 1532 van land *buiten Dra poort* dit gezegd

---

[1]) Driessen, a. w. III, 593.
[2]) Driessen, a. w. IV, 694.
[3]) Driessen, a. w. IV, 714.
[4]) Driessen, a. w. IV, 767.
[5]) Driessen, a, w. II, 310, 311.
[6]) Driessen, a. w., IV, 661.

wordt te liggen ten noorden van de *Woldgraaf* aan het Reitdiep en dus wel in het noordelijk deel van Liewerderwolde onder Hoogkerk. Als men echter bedenkt dat Liewerderwolde bestond uit een bijzonder deel met dien naam, voorts uit Gelkingeland en Neerwolde, dan kan niet anders, of moet het tusschen het noordelijk deel van dat bijzonder Liewerderwolde en Gelkingeland gelegen Wester-Stadshamrik wel daartoe en evenzeer als dat noordelijk Liewerderwolde en Gelkingeland tot het Goregt behoord hebben. Men zal hier Liewerderwolde oorspronkelijk hebben te nemen tot aan de oude A toe. Ik heb den loop daarvan vroeger aangewezen en mag dien ook als genoegzaam bewezen aannemen, [1]) maar ik moet hier nog het een en ander aanvoeren, om te staven dat de A oudtijds de natuurlijke grens heeft uitgemaakt tusschen de stad en Liewerderwolde of dit deel van het Goregt bij de stad zoowel als boven- en benedenwaarts. Het zou vooreerst iets bijzonders zijn, zeer afwijkend van den regel waarnaar de rivieren de gewone grensscheidingen uitmaken, als de A hier niet de westelijke grens van de stad zou uitgemaakt hebben, even als elders en even als de Hunze de oostelijke. Zoo had men ook, even als eene *Noorder-* en *Ooster-Hoogebrug* over deze rivier, eene *Wester-Hoogebrug* over de A, daar waar later lang nog een til was, de *Hoentil* genaamd, nu over het doorgegraven Hoendiep, bij het tolhek of de Rolpalen aldaar. [2]) Maar ik behoef mij niet met veronderstellingen te behelpen. Oude bescheiden geven vrij naauwkeurig de oude grenzen der stad ten westen zoowel als elders aan. In het verbond, de „Plicht" genaamd, van 1339 door de stad met Drenthe en het Goregt gesloten, wordt uitdrukkelijk als zoodanig van deze zijde opgenoemd de lijn van *Dodingehorne*, d. i. *Donghorn*, naar *Pishorne*. Het eerste is het noordelijke punt, het tweede het zuidelijke van deze grenslijn. Al wat ten westen, ten noorden en ten zuiden daarvan lag behoorde niet tot Groningen, maar tot het Goregt, tot de „commune Plicht." Wat hier misdaan werd, door iemand uit Drenthe, Groningen of het Goregt, moest gemeenschappelijk geweerd worden. En zoo wordt hier verder daartoe gebragt de *Westerdijk* van *Eletherdike*, d. i. *Eelderdijk*, tot *Pishorne* [3]). Donghorn is nog bekend, als de

[1]) *Gron. Volks-Alm.* 1842, bl. 50. *Bijdr.* I, 142.
[2]) Gron. Arch. 1555, nr. 98, 1516, nr. 64, 1570 nr. 2.
[3]) Driessen, a. w. I, 153.

tegenwoordige stadsgrens tegen Hoogkerk, maar Pishorn, naar 't schijnt, niet meer. Driessen vermoedt dat *Pis-* of *Piishorne* als een uithoek van Peize dus genoemd en daaronder de uiterste stadsgrens tegen Drenthe te verstaan is. Ik heb er ook wel zoo over gedacht en dan *Pishorn* gelijk geacht met het nog bekende oord in het Goregt, *den Hoorn*, waar het nonnenklooster van dien naam heeft gestaan. Doch ik meen bij nader inzien van deze verklaring te moeten terugkomen en Pishorne te houden voor het vermoedelijk voormalig zuider grenspunt van het oude stadsgebied hier aan de A. Het tegenwoordige stadsgebied grenst zelfs nergens aan Peize, wel aan Eelde. Pishorn kan dus niet van dat dorp ontleend zijn en komt ook elders meer voor. [1]) Het volgt ook duidelijk uit de aangevoerde bepalingen omtrent de schouwing van den Adijk in het dijkregt van Liewerderwolde van 1422, dat Pishorn te zoeken is aan dien dijk, als gelegen tusschen Donghorn en den Hoorn, en dus waarschijnlijk ter plaatse, vanwaar de A zich met eene westelijke bogt wendde naar Donghorn en zij naar de stad is verlegd, omstreeks daar waar thans de nieuwe sluis is gelegd. Men moest den dijk schouwen van het Hooihuis naar Donghorn tot Piishorne en voorts de Laan en Paterswolde om, tot den zandweg, of zooals er ook gezegd wordt, van Hooihuis naar Donghorn tot aan den Pishorn en voorts om den Horn aan den steen te Paterswolde. Naar deze plaats wordt hier de dijk ook wel *Potterwolder dijk* geheeten. De *Laan* hebben wij genoegzaam leeren kennen als de Laan of weg langs den Hoornschen dijk, beginnende van de Drentsche laan of van den hoek, waar Pishorn zal hebben gelegen (bl. 103 nr. 3). Men zal dus onder Westerdijk in het verbond van 1339 te verstaan hebben, wat wij nu voor een deel den *Hoornschen dijk* noemen; onder den Eelderdijk den dijk die van de A verder naar Paterswolde loopt en nog de zuidelijke grens van het Goregt hier uitmaakt; en derhalve onder de bepaling „van Eelderdijk tot Pishorn" de overige streek ten westen van de A, die van die zuidelijke grens tot de stad zich uitstrekte. In den leenbrief van 1463 wordt na Gelkingeland genoemd „de Westerdijcke tot den diepe dat die Aadiep geheten is bij Groningen." [2])—Hoezeer schijnbaar overeenkomende moet men toch een verschil aannemen

---

[1]) Men heeft eene buurt „Pishorn" onder Goutum in de prov. Friesland, de „Pishoek" onder Lier in Zuidholland en een deel van den Zuid-Beemster-ringdijk in Noordholland draagt ook dezen naam.

[2]) Gron. Arch. 1463 nr. 25.

tusschen de opgave der stadsgrens van Donghorn naar Pishorn in het verbond de Plicht en in het Dijkregt en de eerste voor de politieke grens en de laatste voor die van den waterstaat houden. Door de verlegging der A naar de stad kwam hierin verandering, terwijl de grens der stad de oude A bleef. Het tusschen de nieuwe en oude A gelegen grondgebied der stad kwam onder het waterschap van Liewerderwolde. Dat dit reeds vroeg heeft plaats gehad blijkt uit den brief van 1262, waarin de stad verkocht een stuk grond aan de A bij de brug daarover, onder de stads muren gelegen met den dijk en oever aan de overzijde dier rivier. [1]) Men vindt hier de A en den Adijk nog buiten de stad, en zoo zal dan ook de schouwing geschied zijn over dezen dijk van Donghorn naar Pishorn, niet meer langs de oude A, die vervallen was. Zoo moest in het verbond de Plicht het Goregter gebied anders omschreven en nog onderscheiden worden van het stadsgebied; in het Dijkregt was dit onnoodig en kon het een en ander onder den naam van Lieuwerderwolde begrepen worden. Zoo verklaart zich ook dat dit Dijkregt met overleg van de stad werd opgemaakt en zij er ook in te zeggen had: twee raadslieden pandden met de zijlregters de nalatigen in het schot, dat zij aan de dijkregters moesten opbrengen. Dit oude stadsgebied werd de *Hoen* genoemd en hiernaar de sloot en later het diep daar doorheen loopende met den weg er naast en de til daarover, *Hoensloot*, *Hoendiep*, *Hoenweg* en *Hoentil*. Het werd ook nog verdeeld in een *Zuider* en *Noorder Hoen* en de eerste naar 't schijnt ook de *Groote Hoen* geheeten. [2]) Dat deze stadsgrond werkelijk onder de Aduarder zijlvestenij opgenomen is en alzoo in het stuk van den waterstaat onder Liewerderwolde behoord heeft, mag men opmaken uit den brief van 1453, waarin de stad aan die zijlvestenij vergunde eene watermolen te plaatsen voor de stad, om in de Hoensloot door haar eigen land uit te malen; — de eerste watermolen, waarvan, zoover ik weet, in dit gewest wordt gewaagd. [3]) Die Hoensloot was dus reeds een afwateringskanaal voor dit gebied en doorgetrokken door de oude A, zal het misschien ook reeds hiertoe voor het verdere Liewerderwolde en latere Stadshamrik gediend hebben, gelijk het

---

[1]) Driessen, a. w. I, 38.

[2]) Zie Gron. Arch. en Driessen in v. v.

[3]) Gron. Arch. 1453, nr. 13. Zie dezen brief grootendeels gedrukt in het a. w. van J. Nanninga Uitterdijk, *Gesch. der abdij Aduard*, bl. 75.

Hoendiep vervolgens een hoofdkanaal tot in het Aduarder zijldiep geworden is.

Gaan wij verder den loop der A in het Reitdiep na, als grens van ouds tusschen de stad en Liewerderwolde en nu Hoogkerk, dan mag men aannemen, dat zij van Donghorn min of meer dezelfde rigting zal behouden hebben, maar meer regt en breed gegraven zijn, tot aan Dorkwerd; want men vindt zoo ver geene sporen van eenen anderen vroegeren loop. Doch op de hoogte van genoemd dorp liep de A met een paar aanzienlijke bogten, eerst oost- en dan weder noordwaarts tusschen Wierum en Selwerd door tot Harsens, waar zij zich met de Hunze vereenigde, om zoo vereenigd verder naar Wierum enz. te stroomen. Vooral in het laatst gedeelte, van den Paddepoelster weg naar Harsens, is het oude stroombed nog vrij zigtbaar. Wanneer nu Liewerderwolde tot het Goregt behoorde en volgens het oude dijkregt zich uitstrekte tot Hooihuis onder Dorkwerd, tot zoo verre als ten oosten van het Reitdiep ook de grens van Selwerd liep, of nu nog de grens tusschen de stad en de gemeente Noorddijk loopt, dan laat zich voorstellen, hoe het Goregt langs en over het Reitdiep of de oude A om den stadsgrond heen ging en dezen dus van de westzijde zoowel als de andere zijden of geheel omsloot. Dit besluit is ook van belang, ja afdoende voor de stelling, door ons verdedigd, dat Groningen geheel op Drentschen bodem, waartoe van ouds het Goregt behoorde, was gelegen (*Bijdr.* V, 3).

Wanneer nu en hoe het stadsgebied is uitgestrekt geworden over Liewerderwolde, zoover als thans het Wester-Stadshamrik gaat, en dit alzoo daarvan gescheiden is zal niet meer met zekerheid te zeggen zijn, evenmin als het bekend is, wanneer en hoe het overige noordelijk deel van Liewerderwolde mede territoriaal onder Hoogkerk is gekomen. Uit het voorkomen nog van het oude Liewerderwolde en zijne verdeeling als vroeger in het Dijkregt van 1509 en de vermelding daarop in 1518 van het *Westerhamrik* zou men kunnen opmaken dat, dit in dien tusschentijd, alzoo onder de regering van graaf Edzard van Oostfriesland over dit gewest, is voorgevallen. Aan hem was ook het Goregt afgestaan, en zonder zijn toedoen kon het dus moeijelijk geschieden. Maar men verneemt weinig hiervan en van zijn bestuur dat het zeer wel mogelijk is, dat de stad zich met hem daarover verdragen heeft onder afstand van een gedeelte van het Goregt tot het stadsgebied. Daardoor werd het noordelijkst gedeelte onder Hoog-

kerk geheel van het Goregt afgescheiden en het kan zeer wel zijn, dat ten gevolge hiervan, als 't ware van zelf of ongemerkt, dit deel in het burgerlijke daarmede is vereenigd geworden, te eer als het dit reeds was in het kerkelijke en den waterstaat. Wij hebben een voorbeeld van zulk een overgang in het naburige Selwerd aan de overzijde van het Reitdiep. Schoon oorspronkelijk tot het Goregt behoorende, is het als ongemerkt tot Hunzingo gekomen (*Bijdr.* V, 3). Er is echter ook eenige reden tot vermoeden voor ruiling van grond tusschen de stad en Hoogkerk. Ik herinner, dat in het register der landerijen onder het zijlvest van Hoogkerk eenige bezuiden de Drentsche laan gezegd worden daartoe te behooren, en dat het Westerhamrik in 1518 bedroeg 719½ gr., later 895¾, dus een verschil van 176¼ gr.; en vestigt men zijn blik op de kaart, dan valt in het oog dat dat Hamrik met een smalleren uihoek ten zuiden van die laan buiten de grenslijn ten noorden en zuiden uitsteekt. Het kon mogelijk zijn, dat deze uithoek er bij gekomen is, in ruil voor het noordelijk deel van Liewerderwolde onder Hoogkerk? Maar dit zijn louter gissingen. Omtrent de hoofdzaak zelve kan echter wel geen twijfel meer bestaan. Het besluit van ons betoog is dan, dat Liewerderwolde besloeg die lange maar smalle strook gronds ten westen van de A (eerst de oude, later de nieuwe A bij de stad), welke bevatte ten zuiden dat gedeelte van het Goregt hetwelk ten westen van de A was gelegen, in het midden het Wester-Stadshamrik en ten noorden een deel onder Hoogkerk tot aan het Hooihuis of Dorkwerd toe, en alzoo uitmaakte te zamen een onderdeel van de zijlvestenij van Aduard, maar misschien oorspronkelijk geheel tot het Goregt heeft behoord.

Dit besluit verschilt nog al van de meeningen, die men tot nog toe daaromtrent koesterde en waarvan de eene niet ver genoeg, de andere te ver ging. Zoo verstond van Halsema onder Liewerderwolde het „Stads-Hamrik" [1]) en bedoelde daaronder zeker het Wester-Stadshamrik. Driessen hield dat er ook wel meer bepaald voor, maar uit aanmerking dat er ook nog andere streken ten zuiden en noorden daarvan gelegen onder opgenoemd worden, vermoedde hij dat dit thans geheel onbekende land in vroegere tijden eene grootere uitgestrektheid heeft gehad. Hij weerlegt wel eerst het gevoelen of, zooals hij zegt, het vooroordeel van vele, zelfs zeer kun-

---

[1]) Verhand. in de werken van P. E. J. P. II, 540.

dige mannen, die in zijn tijd, door gelijkheid der namen misleid, bleven beweren, dat Liewerderwolde niet in deze provincie maar in Drenthe te zoeken is en dat daaronder het gehucht Lieverden, of, liever, Lieveren, digt bij Roden in Drenthe gelegen, benevens het daarbij zijnde Lieverder Bosch zou te verstaan zijn. Dit is eene dwaling waarvan de verkeerdheid, volgens hem, genoegzaam door de bescheiden kan geblijken. Wie nu met die vele zeer kundige mannen bedoeld zijn is mij onbekend en niet gebleken of zij dit gevoelen ergens in geschrift hebben openbaar gemaakt. Alleen heb ik sporen daarvan kunnen ontdekken in de misvatting van deze en gene aangehaalde bescheiden op dit punt. Ik heb reeds aangeteekend (bl. 99 n. 3), maar moet hier nader de aandacht er op vestigen, dat in de opgaaf van den inhoud van verscheidene op het Groninger Archief zich bevindende brieven, waarin van landerijen te Liewerderwolde sprake is, die tevens gezegd worden te liggen „te Eelde." Zoo is dit in het gedrukte register naar vroeger geschreven lijsten ter goeder trouw overgenomen en bij het nader inzien van die stukken ontdekt geworden. Ik vond wijders buiten op een dezer brieven, namelijk van 1398 nr. 8, met een latere hand geschreven dat de 12 grazen, daarin genoemd, gelegen zijn te Lieverwolt in Drenthe, ondanks met eene oude hand daarop stond aangeteekend „bij Hoitum." Werkelijk — dit blijkt genoeg daaruit — hebben deze en gene gemeend dat Liewerderwolde in Drenthe heeft gelegen, en schijnt zelfs onder de zeer kundige mannen, welke Driessen vermeldt als aanhangers van het gevoelen dat die landstreek in Drenthe te zoeken is, ook geweest te zijn onze vorige Archivaris, daar door hem de lijst is opgemaakt (even als andere) van de bescheiden bij het Pelster gasthuis aanwezig en op het Archief overgebragt en zoo mede van die, tot welke voornoemde inhoudsopgaaf met de bijvoeging „te Eelde" betrekkelijk is, zoodat die bijvoeging dus waarschijnlijk van hem afkomstig is. Dat iemand nu, misleid door de gelijkluidendheid van naam en niet wetende van of niet denkende aan Hoitum, Lieveren voor Liewerderwolde heeft gehouden, laat zich voorstellen, maar hoe men aan Eelde is gekomen, weet ik niet, of het moest zijn dat Berthold Knasse, de verkooper en schenker van landerijen in deze en gene brieven, die te Eelde te huis behoorde (bl. 99 n. 7), aanleiding hebbe gegeven tot de meening dat die landerijen ook te Eelde zullen gelegen hebben. Hoe dit zij, ze was zeker

hoogst geschikt, om nog meer verwarring aan te brengen in deze zaak, die buitendien reeds raadselachtig en ingewikkeld genoeg was. Teregt is Driessen daar dan ook tegen opgekomen, maar desniettemin houdt hij het zelf voor niet onwaarschijnlijk, dat beide namen Liewerderwolde en Lieverden uit denzelfden oorsprong zijn af te leiden en niet alleen het Wester-Stadshamrik, maar ook dat Lieverden en een gedeelte van het voormalige Drentsche dingspel Noordeveld tot eene en dezelfde landstreek of gouw hebben behoord en wel tot die, welke onder den naam van „pagus Leomerike" in oude gedenkstukken voorkomt. Hij is vooral in dit vermoeden gesterkt geworden door een brief van 1418, waarin de Commandeur van het Huis te Bunne onder Vries, land verwisselt aan Herman ter Hansouwe te Eelde dat bij het huis ter Hansouwe aldaar gelegen was, voor land te *Lieverwoude*, dat genoemde ter Hansouwe had liggen binnen het land van den Commandeur. Driessen houdt namelijk dit Lieverwoude voor hetzelfde als Liewerderwolde en dit dus in Drenthe gelegen. [1]) Dat dit een en ander onjuist is, behoef ik niet meer in het breede aan te wijzen. Het is thans genoegzaam bekend en zeker dat onder die gouw Leomerike, de Lijmers, een ondergouw van Hameland in Gelderland is te verstaan. [2]) De gissing van Driessen, dat de in die ondergouw gelegene plaatsen Thuina, Alathinge, Westerhesi, zouden zijn Donghorn, Eelde en het Wester-Stadshamrik vervalt dan ook geheel. Er is ook bij Liewerderwolde aan Lieveren noch aan Lieverwoude, zoomin als aan Eelde of eenige andere plaats of streek in Drenthe te denken. De naam van Liewerderwolde wordt wel eenigzins verschillend geschreven in oorspronkelijke echte bescheiden, namelijk, zooals ik die heb opgegeven, behalve *Liewerderwolde*, *Liuwerderwolde*, *Lyuwerderwolde*, *Lieuwerderwolde*, *Lijwerderwolde* of *Lywerderwolde*, *Lewerderwolde*, *Luwedawalda*, *Lywarderwolde*. Driessen schrijft *Lieuwerderwolde*, Westerhoff verkiest *Liewerderwolde* en deze spelling heb ik ook gevolgd. Doch welke spelling men neme, dit woord is verschillend genoeg van Lieveren, Lieverder bosch onder Roden en Lieverwoud onder Vries. *Wold* is wel gelijknamig met *woud* en *bosch*, doch het hoofdwoord is daar *Lieveren* of *Liever*, hier *Liewerd*, dat veel overeenkomst heeft met den ouden naam

---

[1]) Driessen, a. w. vooral I, 72, II, 366, IV, 807.

[2]) *Aloude St. en Gesch. des Vad.* II, 2de St. bl. 195. Van den Bergh, *Handb. der Middel-Nederl. Geogr.* bl. 188.

van Leeuwarden en, even als deze, een *waard* zal aanduiden met den naam van den bezitter of een ander persoon of zaak door *Lie* of *Lieu* aangewezen. Ja Liewerderwolde veronderstelt eene andere plaats Liewerd, waarnaar gene genoemd is. Westerhoff verklaart *Linúúerd* en *Linvurthiro úúalda* in de lijst der goederen in Friesland van de abdij Werden, door Dr. Crecelius uitgegeven en door hem in dit tijdschrift medegedeeld en opgehelderd, voor Lieveren en Lieverwoude of nu (?) Lieverderbosch aldaar en niet ons Liewerderwolde, waarvoor hij liever houdt *Liuterwolde*, in eene andere lijst van opkomsten van genoemd stift te Groningen enz. voorkomende; hij is anders voorshands ook niet afkeerig van het denkbeeld van Driessen (*Bijdr*. VI, 125). Maar men zou ook hier aan eene plaats Liewerd zoowel als Liewerderwolde kunnen denken, te meer daar beide namen volgen op anderen van plaatsen, welke in Middag zijn gelegen, waaraan juist Liewerderwolde grensde. Indien dit zoo mogt wezen, dan ware die lijst de eenige plaats, waar nog Liewerd voorkomt. Deze waard kan, ja moet werkelijk hier of daar aan de A gelegen hebben, even als Dorkwerd en Kleiwerd hieronder zich daaraan bevinden, doch verder zuidwaarts, wat vreemd is, niet ééne plaats meer met den uitgang *werd*, nog wel aan de over- of oostzijde, zooals de *Woerden* aan het Reitdiep en de *Wijert* onder Helpen. [1]) Maar zijn naam moet dan al lang vóór dien van Liewerderwolde verdwenen zijn, mogelijk met de vergraving van de A, die vooral van de stad af heeft plaats gehad. Zonderling is het dat namen van plaatsen zoo geheel kunnen verloren gaan, als met beide deze namen, met Liewerderwolde zoowel als Liewerd, gebeurd is. Het kostte dan ook moeite het oord hierdoor voorheen aangeduid, doch vergeten niet alleen door het volk, maar ook door dezen en genen vorscher eer verduisterd dan opgehelderd als het was, zooveel doenlijk weder aan het licht te brengen en te verklaren. Mogt mij dit ook al niet ten vollen gelukt en niet geheel voldaan zijn aan het verlangen door dr. Westerhoff geuit, zoo zal mijn pogen toch niet vruchteloos, niet ondienstig geacht worden voor de kennis van den vroegeren toestand dezer omstreek van de stad Groningen.

---

[1]) *Bijdr*. VI, 305, VII, 306.

APPINGEDAM,

ALS STAD BESCHOUWD.

De oorsprong der stedelijke gemeenten in de middeleeuwen in ons land is, zoowel als elders, een hoogstbelangrijk punt in zijne geschiedenis. Het is van weinigen doenlijk dien oorsprong tot in zijne eerste beginselen na te gaan en op te diepen. Daaronder kan men rekenen bovengenoemde plaats, wat hare wettelijke instellingen betreft, en het is daarom van bijzonder gewigt hare opkomst te beschouwen. Zij beslaat buitendien onder hare gezusters, de Friesche steden, in zoo verre ook eene bijzondere plaats, als de eenige stad die in Friesland tusschen de Eems en Lauwers ontstaan is en, schoon buiten dit gebied gelegen, tot hare naaste gezuster en mededingster gehad heeft de stad Groningen.

Wanneer en hoe Appingedam het allereerst eene stad geworden is, is eigenlijk ook onbekend, even als haar ontstaan zelf. Want de latijnsche buurbrief van 1327 is niet eene stichtings- maar bevestigings-oorkonde van hare regten als zoodanig. In den aanhef daarvan wordt uitdrukkelijk gezegd, dat de regters van Appingedam toen zich hebben gewend tot de regters van Fivelingo en de Zeelandsche regters bij den Opstalsboom, met het verzoek, om de regten, gewoonten en instellingen, naar welke hunne voorgangers àl sedert langen tijd plagten regt te plegen, te bekrachtigen en handhaven. Wij weten ook van elders dat zij reeds vroeger stedelijke regten, zooals het marktregt, bezat. Wij leeren echter deze regten eerst genoegzaam kennen uit dien buurbrief. Zoo ver ik weet, heeft deze oorkonde nog niet het onderwerp van eene opzettelijke en bijzondere

beschouwing uitgemaakt. Ik meen dus reden genoeg te hebben, wanneer ik, na Appingedam eerst meer in het algemeen als hoofdplaats van Fivelingo beschouwd te hebben (*Bijdr.* VI, 50), nu beproef haar in 't bijzonder als stad voor te stellen, in de eerste plaats volgens dien buurbrief, om dan verder hare geschiedenis te behandelen. Ik zal eerst spreken over de regters en vervolgens over de regten in dien brief vervat, en hierbij overigens, zooveel de geleidelijkheid zal toelaten, de orde volgen, welke in den brief is in acht genomen. Vooraf zij nog herinnerd, dat die buurbrief aldus genoemd zal zijn, als behelzende de plaatselijke regten van Appingedam tegen over het toen algemeen bestaand landregt, hier in 't bijzonder dat van Fivelingo. Zoo wordt ook het stadsregt van Franeker van 1417 de „Franeker buurbrief" geheeten en de stad zelve in een charter van 1370 „Franeker sted jef Buren." [1])

Er worden van regters (judices) in den buurbrief gesproken, zonder hun getal te bepalen noch te noemen. Men zal zich aan het bestaande getal gehouden hebben. Dit is onbekend, maar in lateren tijd bedroeg dat vier. Er wordt ook niet uitdrukkelijk gezegd voor hoe lang zij gekozen werden, doch het laatste Artikel (30) spreekt van een bepaalden tijd, waarna zij aftraden en de pastoor met de oude afgaande regters nieuwen koos op S. Pieterstoel of den 22 Februarij. Naar Art. 11 mogt iemand niet te gelijk in een en hetzelfde jaar kerkvoogd en regter zijn en schijnt het dus dat dezen slechts vóór één jaar benoemd werden. Zoo werden de burgemeesters te Groningen oudtijds ook maar voor één jaar en op denzelfden dag aangesteld. Naderhand had er te Appingedam eene jaarlijksche aftreding op dien dag van een en wel den oudsten regter plaats, en te Groningen ook verandering in de keus der burgemeesters.

Er komt behalve deze bijzondere regters van Appingedam

---

[1]) Zie Beucker Andreae, *Spec. de origine juris municipalis Frisici*, p. 390 en 141. — De buurbrief van Appingedam, waarvan het oorspronkelijke nog in het gemeente archief aldaar te Appingedam bewaard wordt, schoon niet meer ongeschonden, is vrij naauwkeurig uitgegeven door J. J. Harkenroht in zijne *Oostfriesche Oorspronkelijkheden*, 2de dr. II, 551, en in zijne uitgaaf van de Kronijk van Oostfriesland van E. Beninga, onder het jaar 1558. Ik heb het dus niet noodig geacht hier dien brief bij te voegen, ook niet vertaald in zijn geheel afzonderlijk, daar de inhoud genoegzaam bij de stukswijze beschouwing daarvan zal kenbaar worden.

in den buurbrief ook voor de redger (consul) van den geheelen regtstoel, waaronder Appingedam zoowel als Tjamsweer en Opwierde behoorde. [1]) De regtsmagt van dezen bleef dezelfde en Appingedam werd zoo min als de andere plaatsen bij dezen brief daaraan onttrokken. Alleen wordt ten dien opzigt de verhouding tusschen beiden, den redger en de regters, geregeld en vastgesteld het aandeel dat deze laatsten ook in de justitie te Appingedam zouden hebben. Overigens betreft de hoofdinhoud van den buurbrief de regtspleging en politie aldaar in handels-, markt- en andere zaken van maatschappelijken aard en is dit alles geheel aan de regters overgelaten. Appingedam had dus in zooverre een eigen afzonderlijk en zelfstandig plaatselijk bestuur.

Zoo zouden de regters oordeelen in zaken en klagten van al de vreemdelingen die er aldaar mogten zamenkomen, aangaande alle handelsverrigtingen, alsmede over verbindtenissen in hun bijwezen aangegaan (Art. 1); over schade toegebragt tusschen de burgers door vee. Zij hadden ook toe te zien, dat zij, die huizen of kamers verhuurden, dit deden aan vertrouwde en eerlijke personen; want zij moesten instaan voor hetgeen dezen misdreven, zooals de regten en gewoonten des lands daaromtrent bepaalden (Art. 2). Dan volgen bepalingen omtrent de verhouding van huurder en verhuurder. Indien iemand eenig erf ter bewoning huurde, maar zoo verarmde dat hij de beloofde huur niet kon voldoen, dan mogt het daarop gebouwde huis niet verkocht worden, zonder toestemming van den eigenaar van den grond, als zijnde dat huis stilzwijgend ten onderpand voor de huur. — Dergelijke bepaling vindt men ook in het Groninger Stadboek van 1425, VII, 10. Het was een maatregel, die thans nog navolging verdiende en zou voorkomen, zooals het niet zelden gebeurt, dat de grondpacht gesplitst of zelfs verduisterd wordt. Verpligting ten minste tot kennisgeving van den verkoop, zou reeds dienstig zijn. — Volgens Art. 4 vermogt de huurder van een huis of erf in gevalle van verkoop daarvan dat zoolang bezitten als de tijd van de huur bepaald was. Hier gold dus de regel: „huur gaat voor koop," even als in de stad Groningen [2]) en andere steden, en thans de heerschende

[1]) Westendorp teekent aan in de *Plaatsbeschrijv. der Prov. Gron.* door H. Kremer, 2de dr. II, bl. 257, dat volgens het klaauwboek, zoo 't schijnt, weleer in plaats van het laatstgenoemde dorp Opwierde, het gehucht Tuukwerd daarvan een deel uitmaakte.

[2]) Gen. Ordonn. art. 46.

regtsregel is; maar vroeger ging anders omgekeerd te lande koop voor huur, gelijk o. a. in de Groninger landregten bepaald is. [1]) De reden van dit verschil zal men hebben te zoeken in het verschil van inwoning tusschen eene stad en het platte land. In de eerste moest men de inwoning voor vreemden, die toch vooral de huurders waren, gemakkelijker maken, dan in het laatste. — Hiertoe behoort ook nog Art. 26 houdende, dat de regters hadden te oordeelen over allerlei huren en beloften, in het bijzijn van den kerkheer of pastoor in den Dam. Er wordt in dit zoowel als in het 1ste Art. bij gezegd, dat van de door hen alzoo geoordeelde verbindtenissen de vierde penning of het vierde gedeelte van haar bedrag moest afgetrokken worden.

Art. 5 en 6 behelzen de voorwaarden waarop iemand inwoner en burger in Appingedam kon worden. Elke vreemdeling, die een erf, huis of kamer wilde koopen of huren, moest eerst eene verzegelde verklaring van zijn land vertoonen, dat hij niet vogelvrij verklaard was in zijn land, maar iemand van goeden geruchte, en daarop in het kerkeblok voor de gemeente geven drie schellingen. Zoo kon hij ook burger worden, maar moest hij dan nog vooraf een voldoenden borg stellen, waardoor de burgers verzekerd werden, van zijnentwege geene schade te zullen lijden. Dit werd hernieuwd zoo vaak de regters veranderden. [2]) — Bijzonder zorg werd hier genomen omtrent het aannemen van vreemden tot burgers. Meer of min had dit ook zoo in andere steden plaats. Te Groningen moest iemand vrij van lijfeigenschap zijn en geene zaak of veete ten zijnen laste hebben, en dan nog stond het ter beslissing van den raad „of hie so guet knape si dat sene to enen mede borgher ontfangen willen." Men moest ook al een jaar in de stad gewoond hebben, uitgenomen die uit Drenthe en Friesland kwamen of eene „borgersche" huwden. De raad mogt geen Hollander tot burger of buur aannemen, dan met goedvinden der gezworen gemeente. [3]) Deze laatste bepaling is eene bijzondere en van dien tijd,

---

[1]) *Fivelingoër en Oldampster Landr.* door de Haan Hettema, bl. 137. *Omland. Landr.* V, 40. *Old. Landr.* IV, 122. *Selwerd. Landr.* IV, 50,51. *Bellingw. regt*, I, 10. Laman, *Gron. Regtskennis*, bl. 309.

[2]) Er wordt eerst, Art. 5, wel genoemd „quelibet persona extera" of „elk buitenlandsch persoon," en dan, Art. 6, „quilibet alienigena" of „elk elders geboren persoon", maar er zal toch wel geen verschil tusschen beiden zijn aan te nemen.

[3]) Stadb. VI, 9.

toen de Hollanders Friesland en Groningen zochten te bemagtigen. En zoo verschilden naar verschillende omstandigheden hier en daar de voorwaarden, waarnaar iemand burger van deze of gene stad kon worden.

Eene bijzondere bepaling (Art. 18) verbiedt het verkoopen van een erf aan iemand buiten den Dam, bij verbeurte van 30 marken breuk aan de gemeente. En mogt men die breuk niet kunnen betalen, dan ging het erf naar den koopprijs over aan de gemeente; bedroeg die prijs geen 30 marken, dan moesten de naaste bloedverwanten voor den verkooper tot aanvulling van de breuk tien marken betalen. — Zoo wilde men zekerlijk voorkomen, dat de grond in de stad in handen van anderen dan de burgers kwam. Elders had men daaromtrent dergelijke, schoon niet zoo strenge verordeningen; ook het regt van naarkoop of naasting. [1] — Aldus was het ook den burgers verboden het redgerregt aan iemand buiten den Dam te geven, op verbeurte insgelijks van 30 marken aan de gemeente (Art. 7). — Dit besluit diende blijkbaar ook, om de regten der burgers in dezen in stand te houden.

De regters moesten voorts op de drie tijdstippen in het jaar, waarop zij regt hielden, de gewigten en maten keuren, den prijs van het brood en bier zetten, alsmede alle dronkenmakende dranken schatten, behalve het Hamburger bier. De verkoopers moesten zich daaraan onderwerpen onder straffe van twee schellingen (Art. 8). [2] Keur op gewigt en maat was eene zaak die algemeen op deze of gene wijs onder de zorg der stedelijke regering stond. Zoo ook te Groningen. Van eene brood- en drankzetting is echter in het Groninger Stadboek nog geene sprake. [3] In Appingedam schijnt men vrij alle bieren en dranken te hebben mogen invoeren. Dit was in Groningen niet het geval; vreemde bieren niet dan met toestemming van den raad. [4] Er wordt dan ook eerst laat, op het jaar 1485, van een Hamburger bierhuis gewaagd, [5] schoon het al vroeger mag gedronken zijn. Dit bier schijnt te Appingedam in 1327 nog zoo zeldzaam geweest te zijn, dat men onnoodig achtte er den prijs van te bepalen.

De redger — dit heb ik reeds opgemerkt — was en bleef

[1] Gron. Stadb. II, 29.

[2] Westendorp (*Jaarb.* II, 140) vertaalt en neemt dit artikel zoo — maar zeker ten onregte — dat de regters omgekeerd de niet dronkenmakende dranken en het Hamburger bier hadden te schatten.

[3] Verg. het Gron. Stadboek, V, 41 en v.v.

[4] Stadb. V, 42. [5] Stadb. IV, 36.

in andere, bepaaldelijk criminele regtszaken, de gewone regter. En zoo mogten de regters niet vonnissen over verwondingen. Er waren hiervan echter uitgezonderd die in hunne tegenwoordigheid en bij gelegenheid van brand plaats grepen. Maar dan nog ontving de redger de hem toekomende breuk (Art. 9). Viel iemand in het bijzijn der regters een ander aan, dan werd hij voor overtuigd van deze daad gehouden; viel hij in het geregt de regters zelve aan, zoo was de boete en breuk dubbel (Art. 12). Indien iemand een ander betrok voor de regters in eene zaak, die tot hun ressort behoorde, doch later voor andere regters of redgers, verbeurde hij zes schellingen aan gene regters en even zoo veel aan de kerkvoogden, te weten, nadat de zaak was aangevangen; en dit gold zoowel den klager als den aangeklaagde (Art. 10). — Hiermede heeft men zekerlijk gepoogd den werkkring van regters en redger beiden te verzekeren. Algemeen was het verbod, om te gaan buiten den dagelijkschen regtmatigen regter. — Zoodra de regters hadden aangezworen, waren zij onder hunne eede verpligt uit den Dam te verdrijven alle valsche munters, muntbesnijders en brandstichters (Art. 13). — Men zal hieronder hebben te verstaan dezulken, die elders van dergelijke misdaden beticht waren; en het eerste was een maatregel van bijzonder belang in eene handelplaats, waar zelf waarschijnlijk ook munt geslagen werd. — Indien een burger van iemand buiten de stad daar binnen brandstichting had geleden, moest hij na borgstelling aan zijne medeburgers, met een brief door de gemeente bezegeld, ter plaatse waar de brandstichter zich ophield, zich bereidvaardig toonen in het geregt tegen hem te staan, ook als de dader iets tegen hem had in te brengen, en in welk geregt en voor welken regter hij ook geroepen werd; hielp hem dit niet, dan was het eene algemeene zaak der burgers (Art. 14). — Dit laatste is een voorbeeld van solidariteit of van verbinding der geheele gemeente voor hetgeen aan een harer leden door een vreemde werd misdaan, hoedanige ik niet weet, dat men in oude regten meer aantreft. — De breuk in het volgende Art. (15) bepaald op twee schellingen door de regters te ontvangen, zal slaan op het voorgaande. Het volgende Art. 16 betreft ook nog brandstichting. Zoo iemand gewapend bij brand kwam of een ander mishandelde, was de boete en breuk daarvoor dubbel; voor beiderlei feit zou die bedragen een mark, waarvan de regters zouden genieten twee schellingen en tien schellingen bewaard worden voor de gemeente

in het kerkeblok. — Deze bepalingen over brand waren zeker zeer heilzaam in een tijd toen de huizen nog meestal van hout waren en de kwaadwilligheid en woestheid zich niet zelden door het stichten van brand kenmerkten. In de stad Groningen was een vierdubbele breuk bepaald op vechterij in brandsnood [1]. — De Art. 19, 20 en 21 houden verder bepalingen in omtrent andere misdaden. Indien iemand een zijner medeburgers met een mes wondde, had hij, behalve de boete aan den beledigde volgens landsgewoonte, tot breuk nog zes schellingen aan de regters en kerkvoogden beiden te betalen (Art. 19). — Men zou zeggen, dit was een feit, hetwelk den redger alleen aanging — en deze wordt hier zelfs niet genoemd. Misschien is hierop ook toepasselijk Art. 9 en ontving hij diensvolgens van dit misdrijf ook zijne breuk; en men zal door voornoemde strafbepaling bovendien hebben willen voorzien tegen twist en vechterij, waartoe er in eene plaats als deze bijzonder aanleiding bestond en waartegen de regters te waken hadden. — Geen burger mogt buiten Fivelingo wegens eenig ongelijk hem aangedaan op eenigerleiwijs van iemand wraak nemen, al vorens hij met door de burgers bezegelde brieven regt gevorderd had en dat openlijk geweigerd was (Art. 20). — Dit was eene voor dien tijd werkelijk buitengewone verordening, om de anders nog zoo zeer in zwang zijnde en geoorloofde eigen wraakoefening te beperken en de veiligheid te verzekeren van de vreemdelingen, die de plaats om handel vooral bezochten. — Daartoe strekte ook nog het volgende Art. 21. Indien een burger iemand gevangen nam, die, waar ook van daan, mogt komen om de Goddelijke maagd op haar feestdag of binnen acht dagen na dien dag te bezoeken, verbeurde zes schellingen aan de kerkvoogden en regters beiden en de gevangene moest losgelaten worden. — Hierbij valt te herinneren, dat er zich eene kapel van de Heilige maagd te Appingedam bevond, die, naar men meent, in de Solwerder straat gestaan heeft en vóór de hervorming jaarlijks door een groot aantal bedevaartgangers druk bezocht werd, wat aan de plaats niet alleen aanzien, maar ook geen gering voordeel gaf. Om dit te bevorderen, daartoe strekte blijkbaar deze verordening.

Nu volgen er nog eenige artikelen, die men kan brengen tot de onkosten bepalende of de weelde werende wetten, zooals in vele steden en ook te Groningen bestonden, maar

---

[1] Stadb. IV, 20.

dan komen die te Appingedam wel als oud en bijzonder voor. Deze wetten betroffen vooral de feesten bij het huwelijk en de bevalling in zwang. Zoo ook hier. Ten eerste was, zooals er bij gezegd wordt, ten gemeenen nutte bepaald, dat bij overgifte of uitzet van eene bruid, de bruidegom niet meer dan 16 mannen en 4 vrouwen, buiten die van buiten kwamen, met zich mogt nemen, en die persoon het zwaard zou dragen, aan wien de bruidegom als naasten bloedverwant dat zal overgeven (Art. 22). Op den dag van de bruiloft mogt er niet gedanst worden buiten het huis, waar de bruiloft gevierd werd (Art. 23). Het was verboden bruiloftsgeschenken te geven en de bruid mogt van hare zijde niet meer dan 4 meisjes tot hare echtverbindtenis noodigen (Art. 24). Elk persoon, die ten maaltijd kwam bij de bruiloft of bevalling, moest geven 1½ sterling en wel op twee dagen van de bruiloft, eens echter maar bij den kraammaaltijd (Art. 25). Die ongenoodigd bij een kraamfeest kwam op den tweeden dag of bij het huwelijksfeest op den derden dag, verbeurde aan de regters 2 schellingen. De bediende moest op zijn eed weten of iemand ongenoodigd was gekomen of geweest; en daartoe was hij gehouden op straffe van 2 schell. voor elk persoon aan de regters en kerkvoogden mede, tenzij alle de regters hem die mogten kwijtschelden (Art. 26). — Wanneer men deze bepalingen vergelijkt b. v. met die in het Stadboek van Groningen vervat, dan zijn die nog uitvoeriger en komen deels overeen, deels niet. [1]) Ik kan dit echter niet in bijzonderheden nagaan en behoef dat ook niet, daar ik den lezer kan verwijzen tot de fraaije verhandeling, die over dit onderwerp geschreven is door Mr. T. R. ten Berge in de werken van het Genootschap P. E. J. P. en waarin die van de stad Groningen en van Appingedam met elkander en ook met die van andere steden binnen en buiten ons land vergeleken worden. [2]) Alleen wil ik als iets buitengewoons toelichten wat in het eerstgenoemde Art. 22 gezegd wordt van het ontbloote zwaard, hetwelk de naaste bloedverwant des bruidegoms bij het geleiden van de bruid naar zijne woning voor haar uit droeg. Men acht dat dit zwaard zoo tot een symbool of teeken van het regt van den man over het leven en dood der vrouw gedragen

---

[1]) Zie B. IX, Art. 5, 6, 7, 10, 11, 12, 13, 14, 16 en 17.

[2]) Zie deze verhandeling onder den titel: *Over de onkosten bepalende wetten van ons vaderland, bijzonderlijk over die der stad Groningen* in gezegde werken, D. VI, 123 en vooral 149 en vv.

werd ter waarschuwing tegen overspel. Volgens de oudste Friesche wetten mogt de overspeler door den man, die hem op overspel betrapte, gedood worden, zonder daarvoor vergoeding te geven. [1]) En ten aanzien van de vrouw geven latere en wel de kerkelijke of Zeendregten aan den beledigden echtgenoot de keus tusschen drie of vier straffen. Hij mogt haar, kon zij zich niet zuiveren, hangen, onthoofden, verdrinken of verbranden. Zoo leest men in eene plaats in het Westerlauwersche Zeendregt. [2]) Volgens eene andere, kon hij haar geesselen, onthoofden „mitte swird durse onderging, dase dat aefte bighing," of haar weder tot zich nemen. [3]) Hier wordt duidelijk hetzelfde zwaard bedoeld als het vermelde in den buurbrief. De bloedverwant, die dat droeg, wordt dan ook nog later „sweerdthouder = bruidleider, paranymphus" bij Kilian geheeten.

Er blijven nog twee bepalingen over van een geheel anderen aard. Art. 28 schrijft voor, dat de gezamenlijke regters toezigt zullen houden op het herstellen der wegen in het Damster hamrik (in hamrike dammis) en de putten aldaar; Art. 29 dat een regter alleen iemand niet hooger mogt breuken dan voor een halve mark. Dit zal slaan op het voorafgaande Art., of, zoo het algemeen te nemen is, ook op vorige bepalingen. Het Damster hamrik, dat hier en in latere stukken voorkomt, zal betrekking hebben tot den waterstaat en omvatten de beide eeden, den Noord- en Zuiddamster eed, welke in de registers van de Zijlvestenij der Drie Delfzijlen vermeld worden als onderdeelen van de beide Damster schepperijen en zoo ver buiten Appingedam zich uitgestrekt hebben, als de grenzen worden opgegeven omtrent de schouw der wegen aldaar in den Schuttenbrief van 1548, volgens welken o. a. die schouw door de regters van Appingedam aan de Schuttenregters of het Schuttenregt is opgedragen geworden, zooals wij nader zullen zien.

Ziedaar den inhoud van den ouden buurbrief vam Appin-

---

[1]) *Leg. Fris.* T. V, uitg. van Richthofen, p. 51.

[2]) Bij von Richthofen, *Fries. Rechtsq.* S. 404. Siccama zegt hierbij, dat de vrouw, van overspel beschuldigd wordende, door haren bloedverwant, als voogd of beschermer, moest worden verdedigd en van deze beschuldiging worden gezuiverd, en dat zij, bijaldien zulks niet kon geschieden, zelfs door hem, wanneer hij oordeelde, dat eene ligtere staf in dezen geene plaats behoorde te hebben, met het voorschreven zwaard konde worden gedood.

[3]) Von Richthofen, *Fr. R.* S. 409.

gedam. Wanneer wij dien nog eens in zijn geheel overzien, dan mag men hier de eerste beginselen, als het ware, van een stadregt begroeten, daar zij het meest nog het marktregt betreffen en tot de politie behooren, als daar toch zijn: de beslissing in handelszaken, omtrent schade door vee veroorzaakt, over huur en koop van erven en woningen, aanneming van burgers, toezigt op gewigten en maten, brood en dranken, munt, wegen en putten, maatregelen tegen brand en verwondingen daarbij en in tegenwoordigheid van de regters toegebragt, tegen wraakneming buiten 's lands, tegen onkosten bij de huwelijks- en kraamfeesten enz. Appingedam wordt hier uitdrukkelijk reeds eene *stad* (*oppidum*) genoemd en hare bewoners *burgers* (*cives*), schoon dit woord ook nog eenvoudig *buren* kan beteekenen, zooals zij later nog heeten, even als o. a. die van Franeker (bl. 118) en de stad Groningen, hier ook zoowel als burgers. Zij maakte dan ook werkelijk eene afzonderlijke burgerlijke gemeente uit, afgescheiden van de landelijke, waarmede zij overigens in regten verbonden was, maar in eene nog geringe beperkte mate. Zulk een geheel eigen stadsregt als Groningen toen misschien reeds mag bezeten hebben, schoon nog onder den Utrechtschen prefect of zijn schout, bezat zij nog niet en heeft zij nooit verkregen. Hier gold en bleef overigens gelden het oude Friesche landregt of, later, het Ommelander regt.

Een algemeen kenmerk van eene stad is ook hare bevestiging. Ofschoon het uit den buurbrief noch van elders genoegzaam blijkt, mag men ook uit den naam en rang van stad, die Appingedam reeds voerde, opmaken, dat het reeds eene beslotene plaats vormde, zoo nog niet met muren of wallen, dan met eene houten omheining omgeven, zooals ook Groningen oorspronkelijk schijnt gehad te hebben. Toen in 1401 de bewoners dezer stad de stinsen der Vetkoopers alom in de provincie aanvielen en vernielden, viel dit lot ook ten deel aan de beide burgen van de Snelgers, staande de een aan de oost- en de ander aan de westzijde der kerk binnen Appingedam. Uit den geringen tegenstand, dien zij daarbij schijnen te hebben ontmoet, mag men besluiten dat de stad althans toen nog niet met sterke vesten voorzien was. Dit moet dan echter kort daarop meer of min tot stand gekomen zijn, volgt immers uit den vroeger door ons medegedeelden brief van 1408, waarin van eene poort der stad gewaagd wordt (*Bijdr.* VI, 67).

Zooals wij haar later aantreffen, was zij versterkt met muren of liever wallen, grachten en poorten. Er waren drie poorten: de Ooster-, Wester- en Solwerderpoort, en wel landpoorten: want er wordt ook nog eene Waterpoort genoemd. [1]) De Westerpoort moet gelegen hebben ten zuiden van het Damsterdiep bij den burg Wester-Snelgersma en in den weg die uitloopt op de Breede straat of Wijk; de Oosterpoort in den weg naar Holwierde; de Solwerderpoort in dien naar Solwerd en de Waterpoort in de Apt bij het Bolwerk of waar dat water in de Delf of het Damsterdiep valt of liever viel. Aan het einde van de Broerstraat was ook nog een kleine poort, die toegang gaf tot het Augustijner convent, dat eerst buiten de stad en hare vesten gelegen heeft, maar door den aanleg van het Bolwerk en het graven van de nieuwe Groote Heekt in 1501, naar men wil, daar binnen is gebragt. De oude grenzen of grachten der stad zouden dan geweest zijn als volgt. Ten zuidoosten liep de Groeve van Wester-Snelgersma om Ooster-Snelgersma naar de Delf en scheidde Appingedam van Opwierde. Ten noorden van de Delf liep zij hier van den Solwerder weg ten noordoosten om den burg der Houwerda's, waarvan de oude standplaats thans het Paradijs heet, door den weg naar Holwierde naar de Apt, als zwet tegen Solwerd. Zoo was dat water verder ten westen de grens, later de Groote Heekt tot het Damsterdiep. Van hier sloot de gracht om Wester-Snelgersma weder aan de Groeve aan. De Apt en deze westergracht maakten zoo de grens uit tegen Tjamsweer. Appingedam wordt alzoo in oude stukken gezegd te liggen tusschen de Groeve en Oude Heekt en was dus binnen enge grenzen besloten niet grooter dan thans, maar in haar bloeitijd misschien digter bevolkt. Behalve de voornoemde aanzienlijke stinsen, worden nog een aantal huizen of edele heerden genoemd, waarop het regt van redgerschap en zijlregt lag en telken jare bij beurten rondging. Dit getal bedroeg in zijn geheel omstreeks 80. Een lijst daarvan, in het jaar 1458 opgemaakt en naar 't schijnt behoord hebbende aan het Augustijner Broederconvent, bevindt zich thans nog op het Groninger Archief. [2]) Van 1458 tot 1487 staan er op aangeteekend wie beurtelings in die jaren het redgerregt hebben „gesleten" d. i. bediend. De barbier

---

[1]) Schotanus, *Gesch. van Vriesl.* f. 552.

[2]) Zie het Reg. D. V, bl. 195 nr. 26,3. Deze lijst wordt hier opgegeven als van 1453 te zijn, maar het zal 1458 moeten wezen.

en orgelmaker worden met het convent en andere geestelijke of kerkelijke personen zoowel genoemd als de hovelingen Snelgersma, Ripperda en Houwerda. Het blijkt hieruit dat het redgerregt van den geheelen regtstoel bij een zeker aantal van burgers alleen van Appingedam berustte. Dezen zullen dat regt zeker niet allen oorspronkelijk bezeten maar velen verkregen hebben op grond van landbezit in den regtstoel of van de andere bewoners aldaar op deze of gene wijze hebben verworven, zoodat dezen daarop geen aanspraak konden maken. Genoemde hovelingen zullen niet alleen in dien regtstoel maar ook elders goederen en regten bezeten en daarvan dien titel in 't bijzonder gevoerd hebben. Van hunne stinsen is nog alleen eene poort van Ooster-Snelgersma overgebleven en nog zoo „de poort" genoemd in een huis aan het oostelijk einde der Wijkstraat, en het oude Floem daar, nu gedempt, wordt nog gehouden voor de oude meer dan 50 voeten breede gracht van dien burg, waartoe die poort den toegang verschafte. — Behalve voormelde stinsen lag wel buiten, maar toch nabij Appingedam, het kasteel Dijkhuizen van de familie Ripperda, dat door den vermaarden Fokke Ukena is bezeten en bewoond geweest. [1]) Het stond ten westen daarvan en ten zuiden van de Delf omtrent ter plaatse, waar zich nu een houtzaagmolen bevindt. In 1738 werd het laatste overblijfsel van een muur daarvan weggebroken.

Meer dan eens werd Appingedam belegerd, ook door de Groningers, zooals in 1501, na door graaf Edzard van Oostfriesland aanzienlijk versterkt te zijn, en toen dan ook vruchteloos. De Groningers leden daarbij een groot verlies o. a. van vier zonen van stadsburgemeesters onder de dooden en twee burgemeesters zelve onder de gevangenen, alsmede van hunne banier en elf vaandelen, welke in de kerk te Emden werden opgehangen, waar, volgens schriftelijke aanteekeningen van J. J. Harkenroht, deze getuigt ze nog gezien te hebben. In 1514 daarentegen werd de stad door den hertog Georg van Saksen ingenomen en geplunderd, na eene zeer dappere en hardnekkige verdediging. De hertog was met deze vermeestering zoo voldaan, dat hij eerst zich zelven, en toen den jongen hertog van Brunswijk en meer dan dertig voorname edellieden, die hem daarin hadden bijgestaan en waaronder ook de Ommelander edelen, de gebroeders van

---

[1]) Zie hierover *Gron. Volks-Alman.* 1841, bl. 5.

Ewsum behoorden, tot ridders sloeg. [1]) Zoo bleef zij versterkt, tot dat hierop Groningen haar eindelijk in de magt kreeg en in 1516 van haar stedekroon beroofde. Geheel Hunzingo en Fivelingo werden tot slechting van hare muren en wallen opgeroepen. [2]) Dit was overeenkomstig het huldigingsverdrag in het vorige jaar met den hertog van Gelder gesloten, waarbij o. a. bepaald was, dat alle vestingen te lande ontmanteld en geene nieuwe opgerigt zouden worden dan met gemeene toestemming. [3]) Groningen wilde geene versterkte plaatsen te lande dulden, het minst wel Appingedam. De Gelderschen versterkten desniettegenstaande weder de plaats onder Meinhard van den Ham in 1535. En daar zij bij de oneenigheden met Groningen nu, behalve een sterk kasteel in deze stad, ook de versterking van Appingedam bleven eischen, was dit de voorname reden, dat Groningen den hertog van Gelder verliet en tot heer aannam keizer Karel. Van wegen dezen werd Appingedam door den stadhouder Schenk in 1536 belegerd en ingenomen, en zijne landvoogdes, koninginne Maria, beval toen, aangespoord door de Groningers, niet alleen hare vesten, maar ook die plaats tot zelfs de huizen toe geheel te slechten. De volmagt was hiertoe reeds gegeven aan Johan Hessen, den overste; dit laatste bleef echter op het sterk smeeken der ingezetenen achterwege [4]), en de vestingwerken zelve werden niet geheel gesloopt, maar eerst hoofdzakelijk en naderhand allengs. Men leest soms nog wel van herstelling en van versterking dier werken, o. a. in de aanteekeningen van Harkenroht, in 1592 van den Appingedamster wal en in 1602 van de stadsgracht in de Klapvenne, en de naam van Bolwerk, welken een der buurten nog draagt, herinnert daar nog aan. Eerst bij het graven van het nieuwe kanaal ten zuiden om Appingedam in 1819 is het laatste gedeelte van den stadsmuur, dat bij eene verbazende breedte de hoogte van ongeveer drie ellen had, afgebroken.

De stad bleef alzoo bestaan, doch niet alleen bedreigd door Groningen met verlies van hare veste, ook met het verlies van hare regten, die zij als stad gelijk mede als han-

---

[1]) *Teg. Staat van Stad en Lande*, I, 305.

[2]) *Teg. St. v. Stad en Lande*, I, 324.

[3]) *Teg. St. v. Stad en Lande*, I, 316. Zie hierbij twee brieven van den hertog van Gelder aan de regering van Groningen over „die slechtinge und nederwerpinge des Damts" van 1515, nr. 3, op het Gron. Arch.

[4]) *Teg. St. v. Stad en Lande*, I, 359.

dels- en marktplaats bezat en waarin zij na de huldiging van keizer Karel zich weder zocht te herstellen, en zoo van de rampen die zij had doorgestaan. Dit gaf aanleiding tot een proces, inzonderheid loopende over het regt van stapel, dat, eerst in 1541 aan de hoofdmannenkamer verwezen, lang slepende en onafgedaan bleef, tot dat het geschil na de reductie bij vonnissen van de Staten-generaal, door daartoe gedelegeerde regters geveld, van den 4 Dec. 1610 en 3 Julij 1615, ten voordeele van Appingedam werd beslist en deze plaats gehandhaafd in haar regt van stapel of markt en andere handelsregten, alsmede erkend als stad. Ik stip van deze zaak slechts het begin en einde aan, daar zij reeds voldoende behandeld is;[1]) ik kan echter niet nalaten ter eere van Appingedam te melden dat zij dien gelukkigen uitslag vooral te danken had aan hare regering, die met zoo veel standvastigheid, ijver, bekwaamheid en kosten hare zaak verdedigde, in het bijzonder aan de onvermoeide pogingen van haren burgemeester Claas Gerrits Smith, die de bescherming harer regten meestal in persoon waarnam. De hoofdgronden waarop men zich beriep waren, om dit er bij te voegen, de oude buurbrief, de uitoefening van de regten daarin omschreven, derzelver erkenning door dezen en genen landsheer en door de stad zelve in sommige gevallen.

Zoo had en behield Appingedam hare jaar- en weekmarkten. Hertog Georg van Saksen wordt gezegd in 1504 haar als gouverneur van Friesland begiftigd te hebben met vier jaarmarkten, waaronder een van acht dagen, de vrijmarktmis geheeten, en eene weekmarkt alle weken, volgens den brief van 12 Oct. van dat jaar in het gemeentearchief dier plaats nog aanwezig en in afschrift op het Groninger archief. Doch, zooals de inhoud te kennen geeft, behelst deze brief meer eene bevestiging en daarbij misschien uitbreiding van reeds bestaande regten. Zij bezat al van ouds althans eene jaarmarkt „Broêr kermis" of „Broeder carmisse" geheeten. Wij weten uit haren brief van 1308 dat toen reeds deze of dergelijke markt (nundinae) werd gehouden (*Bijdr.* VI, 56),

---

[1]) Zie mr. H. L. Wichers, *Verklaring van het Traktaat van Reductie*, I, bl. 193 en v.v., alsmede mr. H. O. Feith, *Diss. de Gildis Gron.* p. 68, 69, en mogt men lust gevoelen, dit een en ander nog nader in bijzonderheden na te gaan, dan biedt het Groninger Archief in de talrijke stukken, die hier daarvan nog bewaard worden, ruime stof en overvloedige gelegenheid aan.

en ofschoon niet uitdrukkelijk genoemd bevat de buurbrief ook voorzeker de bevestiging daarvan. De groote of vrijmarkt werd eerst gehouden op St. Michiel of den 29 Sept., doch sedert 1428 op Mariageboorte of den 8 Sept. Zij schijnt reeds opgehouden te hebben met 1536 door de pogingen van Groningen toen daartegen aangewend. Den eersten slag had Groningen daaraan reeds vroeger toegebragt, door hare vrijmarkt te verlengen, ten gevolge waarvan de markt te Appingedam dadelijk inviel na het eindigen der Groninger markt, dat voor gene nadeelig was. Nadat Appingedam haar proces tegen Groningen gewonnen had, heeft zij dadelijk in 1616 orde gesteld op de overige jaarmarkten. [1]) Van deze zijn nog overig de beroemde paardemarkten alsmede veemarkten. Eene dier paardemarkten, die 's woensdags na Pinksteren gehouden wordt, komt het naast overeen met de in den brief van 1504 eerstgenoemde jaarmarkt op vrijdag na Paaschachten.

Appingedam bloeide eenmaal door een aanzienlijken binnen- en buitenlandschen handel, zoowel àls eene uitgestrekte zeevaart. Zoo lang er nog geen Damsterdiep noch Stadsweg en alzoo geen geregelde gemeenschap tusschen Groningen en den Dam bestond, was deze plaats het middelpunt van handel en verkeer voor het omliggende land of Fivelingo. De land-koornschepen van het Hoogeland voeren toen geregeld op Appingedam en niet één op Groningen. Hare buitenlandsche handel breidde zich uit tot de Noord- en Oostzee, maar inzonderheid over de omliggende landstreken vooral aan de versche Eems, met name Oostfriesland en Westfalen, de markten van Asschendorp, Haren, Meppen enz., waar men boter, kaas enz. heen en rogge en andere waren wederom bragt. Er voeren zoo honderden schepen of en aan en meer dan honderd schepen behoorden ter plaatse zelve te huis; daaronder worden ook 15 of 16 Rijnschepen genoemd. De uitvoerige verordening op de accijns, die in 1618 bij de regering van Appingedam is vastgesteld geworden, doet zien, welke verschillende waren toen ingevoerd werden. Vóór deze verordening treft men reeds in 1565 een besluit aan over het invoeren van een accijns op eenige goederen met een verzoek aan den koning van Spanje, om een octrooi daartoe te verleenen. Dit is toegestaan het daaropvolgend jaar en moest

[1]) Zie *Publicatie van de burgem. en eedgenooten van Appingedam over de jaarmarkten* van 31 Dec. 1616, nr. 51, op het Gron. Arch.

vooral dienen om de kosten van de procedure tegen de stad te betalen. [1]) Toen heeft men nog gemeend octrooi te moeten vragen van de hooge regering; de verordening van 1618 schijnt echter zonder dit ingevoerd te zijn en onder de regten der stad, zooals zij later vermeende te bezitten, wordt dan ook genoemd het regt om op alle uit- en ingaande waren belasting te mogen leggen. [2]) Reeds vóór 1400 was er eene waag, volgens aanteekening van Harkenroht. Tot een bewijs van den zee- of groothandel, dien Appingedam nog in het laatst der vorige eeuw dreef, verhaalt men elkander daar nog de volgende gebeurtenis. Toen in 1770 de winter vroeger dan naar gewoonte inviel, bevrozen daar zeventien geladen zeeschepen vast in het ijs. Goed vooruitzigt, hoop op winst en onvermoeide ijver overwonnen echter deze teleurstelling. Terwijl men er naast op het ijs liep, werden alle deze schepen achter elkander aan door het ijs henen gezaagd tot in zee. Zoo bleef ook Appingedam na de afsluiting van het vaarwater te Delfzijl de lig- en havenplaats en de Emder beurtman bij zijn vertrek van Emden roepen: „voort naar den Dam," als het doel vroeger van zijn togt.

Met handel ging ook nijverheid gepaard. Appingedam bezat vroeger verscheiden fabrijken en trafijken. Bij uitzondering van alle andere plaatsen in dit gewest was haar het regt verbleven bier te brouwen, even vrij als Groningen bezat. Zoo had zij dan ook zes bierbrouwerijen, waar heerlijk bier werd gebrouwen. Het water daartoe bekwam men uit het voornoemde Floem (bl. 128), dat destijds zeer helder was. Van daar het spreekwoord: „wie een goed Damster wil zijn, moet eerst uit het Floem drinken." Voorts waren er twee jeneverstokerijen, een lijmziederij, onderscheidene leerlooijerijen, een azijnmakerij, een zeepziederij, een zoutkeet, vele gaarntwijnderijen, weverijen enz.

Overeenkomstig hiermede had men er, even als in andere steden vooral handelsteden van belang, al vroeg onderscheidene gilden, reeds sedert 1404 volgens Harkenroht en wel de volgende: 1) Bakkersgild [3]), 2) Schippersgild, 3) Koopliedengild, 4) Schuitevaardersgild, hetwelk nog bestaat, 5) Kuipers- en Scheepstimmerliedengild, 6) Smedengild, bestaande uit goud

---

[1]) Zie de stukken daarvan in het Gron. Arch. 1565, nr. 86, en 1566, nr. 64. Het octrooi is verleend bij brief van 25 Junij 1566.

[2]) *Teg. St. v. Stad en Lande*, II, 359.

[3]) Er is op het Gron. Arch. eene Sententie van burgemeesteren en

en zilversmeden, grofsmeden, koperslagers, blikslagers en tin- en ijzerwinkeliers, 7) Timmermansgild, bestaande uit huistimmerlieden, metselaars, wagenmakers, wieldraaijers en klompenmakers, 8) Schoenmakers- en Leerlooijersgild, 9) Kleermakers- en Wolnaaistersgild. Ieder gilde had twee oudermannen en eenen jongerman als bestuurders en aan het hoofd der gezamenlijke gilden stonden eerst twee bouwmeesters, later, na 1664, maar een. Van deze gilden waren de oudsten dat der Bakkers en Schippers, het laatste het voornaamste. Onder de voorregten van dit gild en als bewijs mede van den zeehandel van Appingedam wordt aangevoerd, dat zij vrij waren van den tol op de Wezer en in de Sont of de Deensche zee, even als de Hanzestad Staveren. Zij waren ook vrij van tol te Groningen, even als die van deze stad wederkeerig te Appingedam. Doch de wezenlijkste en voordeeligste bepaling was die, welke de Damster schippers ter plaatse zelve genoten. Zij waren o. a. geregtigd eene vracht over te nemen, onder die voorwaarden, waarop een ander die reeds had aangenomen. Dit was dus eene soort van regt van naasting. [1])

Omtrent het stedelijk bestuur, zooals dit in verloop van tijd uitgeoefend bleef, valt het volgende op te merken. Naar den buurbrief heetten de leden daarvan regters en zij werden ook vervolgens eenvoudig zoo geheeten, maar soms ook met den schijnbaar meer nederigen naam van buurregters, even als de buurbrief heet, onderscheiden, o. a. in brieven van 1497, 1527 en 1528, [2]) doch ook en vervolgens meer met den weidscheren titel van burgemeesters, even als te Groningen en in andere steden, en zij bleven dien voeren ondanks de sententie der hoofdmannenkamer in 1595, dat de regteren van Appingedam zich niet zullen noemen burgemeesters. [3])

---

en raad en de hoofdmannen to Groningen tusschen de schuttenregteren en bakkeren in den Dam, bij welken den bakkers wordt opgelegd, om alle veertien dagen te lotten met een, daartoe door den redger en de regters in den Dam aangestelden lotmeester, van het jaar 1444, nr. 10.

[1]) Ten raadhuize te A. zijn nog oude gildenboeken aanwezig en eene lange staaf met zware, breede ringen van zilver, en de namen van gilden er op.

[2]) Gron. Arch. 1497, nr. 28, 1527, nr. 7, 1528, nr. 9.

[3]) Gron. Arch. 1595, nr. 82. Westendorp (*Jaarb.* II, 143) vermeldt dat zij dien titel eerst in 1594 hebben bekomen, maar zij dragen dien reeds in vroegere stukken, zelfs reeds in den brief van den hertog

Zij waren al vroeg vier in getal, volgens J. J. Harkenroht reeds in een stuk van 1430. „Wij weeten uit vroegere mededeelingen in dit tijdschrift dat de aanzwering van die burgemeesters zoowel als den redger plaats vond op een grooten keisteen, die er in de Wijk heeft gelegen, maar verdwenen is, nadat men hem in het najaar van 1832 heeft weggenomen en weggelegd in de stads bergplaats. [1])

De regering bleef echter bij deze regters of burgemeesters niet alleen. Even als in Groningen en andere steden verkreeg het volk ook stem daarin. Zoo werden daarbij gevoegd de bouwmeesters van de gilden en twaalf dusgenoemde eedgenooten uit de burgerij, waarvan het bestuur in 't geheel ook wel den naam van eedgenootschap droeg. [2]) Zoo wordt die volle regering genoemd en erkend in de vonnissen der Staten-Generaal over het stapelregt van 1610 en 1615. In oorkonden staan mede wel aan 't hoofd: „meene meente," hoefflinge en der gesworen van der meenthe wege," „ende der meente gesworen," „hovelingen en den gemenen gesworen van der meente wegen in den Damme" enz. Onder die „gezworen" zal men het plaatselijk bestuur, onder de „hovelingen" de redgers te verstaan hebben." En in zaken van algemeen belang werden ook wel in den raad genomen de schuttenregters en de kluftmeesters of de oudsten van de burgerij, de eersten volgens den schuttenbrief van 1548, de laatsten volgens eene verordening van 1562, de ordonnantie op de accijns van 1621 en eene onderlinge overeenkomst van 1623, zelfs met de kerk- en gasthuisvoogden gesloten, over de keur van alle voornoemde regeringsleden. Bijzonder vermelding verdient de verordening van 1562, waarin nader omschreven worden de bepalingen omtrent de opneming van vreemdelingen. Zij moesten eerst met zegel en brief bewijs leveren, dat zij hunne laatste woonplaats met eere hadden verlaten, echt en regt geboren en niemands eigen waren, dan hun borgerschap winnen; ook aan geen vreemdeling mogt een inwoner eenig huis of andere woning verkoopen, verhuren of laten bewonen, noch een gild dien opnemen, voordat hij als burger was aangenomen. [3]) Doch ik moet vooral over

---

van Saksen, van 1504, en zelven noemen zij zich in den schuttenbrief van 1548 „Rechters offt Borghemesteren."

[1]) *Bijdr.* IV, 338; VI, 54.

[2]) *Teg. St. v. Stad en Lande*, II, 358.

[3]) Gron. Arch. 1562, nr. 102.

die schuttenregters en kluftmeesters nog een afzonderlijk woord spreken.

Tot de bijzondere regten van Appingedam behoort ook het schuttenregt. Dit is mede reeds oud. De eerst bekende brief daarvan zou zijn van 1413, vermeerderd in 1439, alsmede 1444, volgens de transfixen door den eerstgemelden brief getogen, naar hetgene J. J. Harkenroht daarvan heeft opgeteekend. Die eerste brief zou dan ouder zijn dan die van Groningen, welke van 1434 is. Dat de schuttengilde reeds in 't laatstgenoemde jaar (1444) bestond, blijkt uit de aangehaalde sententie van 1444 tusschen de „schuttenregteren" en bakkers in den Dam, alsmede uit een brief van de „buren en schutten te Damme" aan burgemeesteren en raad van Groningen van 1445, om vrijgeleide te verleenen aan tien „buren," die naar Groningen door de hoofdmannenkamer waren gedagvaard. [1]) Die oudste schuttenbrieven van Appingedam schijnen echter verloren te zijn gegaan, wat jammer is, omdat zij ons meer met den oorspronkelijken toestand van deze instelling zouden kunnen bekend maken. Dit is wenschelijk, aangezien, naar mij althans voorkomt, daaromtrent nog veel duisternis en geen juiste voorstelling heerscht. Men pleegt deze instelling te beschouwen geheel van den oorsprong af als eene militaire, in plaats van mede en oorspronkelijk misschien alleen als eene instelling van politie. Doch ik kan mij hier daarmede niet verder inlaten; welligt doe ik dit nog eens op een ander keer.— Niet vóór het jaar 1548 treft men dan een schuttenbrief meer aan. Uit dezen brief blijkt dat die instelling, na lang, vermits krijg, te zijn vervallen geweest, toen weder opgerigt is. [2]) Later kwam zij nogmaals in verval of liever is het regt daarvan aan de regters teruggegeven, [3]) doch stond zij wederom op. Want men heeft nog een reglement op dit stuk van 1669 [4]) en 1755, dit laatste door de prinses van Oranje Anna afgegeven (15 Aug.) Deze schutten hadden aan hun hoofd ook schuttenregters, eerst vier, naderhand, na 1664, twee, en een eigen huis, het schuttenhuis, in 1630 tot een Raadhuis herbouwd. Eenmaal in het jaar was het schuttendag en vergadering in het schuttenhuis.

---

[1]) Gron. Arch. 1445, nr. 21.

[2]) Het oorspronkelijke berust nog op het gemeentearchief te Appingedam en een afschrift daarvan op het Gron. Arch. 1548, nr. 9.

[3]) Blijkens verklaring van burgers en ingezetenen van Appingedam des jaars 1654, dat het „Schuttenrecht" aldaar is vervallen. Gron. Arch. 1654, nr. 36.

[4]) Gron. Arch. 1669, nr. 42.

Zij waren ook gewoon, even als elders, om het andere jaar naar den papegaai te schieten en den verwinnaar bij die gelegenheid of den schuttenkoning te vereeren met een zilveren papegaai, dien hij ook bij alle verder in dat jaar voorvallende bijeenkomsten droeg. En zoo is op het oude raadhuis daarvan nog aanwezig een zilveren papegaai aan een breed oranjelint met zilveren franje, terwijl op den halsband van dezen vogel staat: „Stat van Dam" en aan de pooten het jaartal 1546 wordt gevonden. [1]) Van dit schuttenregt vind ik nog aangeteekend, dat de hoofdelingen van Appingedam wel getracht hebben dit regt voor eene somme gelds aan zich te trekken, doch dat hun dit niet heeft mogen gelukken en dat regt zoolang het bestaan heeft òf bij de regering òf bij de bijzondere regters verbleven is. Zelfs worden zij die belast zijn met den schouw der wateringen (vóór 1854 ook der wegen) in en om Appingedam van daar nog genoemd het „schuttengerigt."

Behalve en afgezonderd van deze schuttenvereeniging bestond er ook eene gewapende burgerij. Dit blijkt uit eene gedrukte wachtorde voor de stad Appingedam van den 12 Julij 1621. Naderhand zullen die schutten en burgerij, gelijk elders, versmolten zijn tot ééne gewapende magt, de schutters vervolgens geheeten. Daartoe was de stad, even als Groningen, in kluften, later wijken, verdeeld en wel vier, genaamd de Broeder-, Solwerder-, Ooster- en Westerkluft. Aan het hoofd stonden vier kluftmeesters, later, na 1664, maar één. [2])

Zooals wij zagen beperkte zich het regtsgebied van de regters te Appingedam hoofdzakelijk tot de politie en enkele lijfstraffelijke zaken. Voor het overige beruste de justitie of regterlijke magt bij den hoogeren eigenlijken regter, den redger van den Dam, d. i. van den geheelen Damster regtstoel. Het laat zich begrijpen, dat de verhouding tusschen dezen regter en genen magistraat niet altijd dezelfde is gebleven en in goede overeenstemming. Het oudste voorbeeld van onderhandeling levert de overeenkomst op, in 1432 geslo-

---

[1]) Zie Mr. H. O. Feith Jr. *over de oude Gron. schutterij*, Arnh. 1846, bl. 17.

[2]) Volgens het voornoemde „Contract ende verbontenissen beslooten tusschen de samptlijke Eet-genooten, in den jaere onses Heeren Duisent seshondert drie- ende-twintich, wegen het corpus van Appingadam van 1623 (gedrukt in 1649). Eene ampliatie van dit contract is van den 23 Julij 1664.

ten tusschen den toenmaligen hoofdeling Oncko Snelghersma en de regters en gemeente van den Dam en bij wijze van transfix gehecht aan den buurbrief van 1327 en dus als eene ampliatie van dien brief beschouwd. Die overeenkomst komt hierop neder, dat ingevalle er door vreemden twist ontstond in de stad of iets werd misdreven tegen eenigen inwoner aldaar, de gemeene buren dit te zamen zullen keeren en goedmaken, zoo degene, dien men geweld doen wil, bij het regt wilde blijven. En als er wapengeschrei of klokkengelui bij gehoord werd, dan zou ieder buur den ander te hulpe komen met zijn tuig en harnas, op zekere straf ten behoeve der gemeente. Het stuk is verzegeld van wege den hoofdeling en de gemeente en het zegel hiervan, „bure zegel" hier geheeten, hoewel geschonden, daaraan nog aanwezig; ik kom er later op terug. [1]) Dit was blijkbaar een maatregel genomen ter betere handhaving van orde en regt in de gemeente ten behoeve van haar en den redger beide. Maar niet zelden ontstond er verschil over beider regten. De regering van Appingedam trachtte zich in de hare te handhaven en die zoo veel mogelijk uit te breiden. De redger kantte zich daartegen en matigde zich van zijne zijde meer magt aan, dan hem toekwam. Zoo beklaagden de toenmalige hoofdelingen, Menno Houwerda en Jacob Ripperda, zich bij de hoofmannenkamer over de door de regters aangematigde judicature van Appingedam in 1566 (10 Febr.). [2]) Er werd daarop nog in hetzelfde jaar (24 Oct.) in de weem te Tjamsweer tusschen hen eene overeenkomst getroffen tot bijlegging der geschillen. [3]) Deze overeenkomst behelst eene geheele herziening van de wederzijdsche regten. Hiernaar bleef aan de regters de beslissing over schulden, koop en huur, renten, schade van beesten; het toezigt op de bieren, gewigten en maten, wegen enz.; de regtspleging in pijnlijke zaken bij de hoofdelingen. In gevalle van twist over preferentie bij executiën zouden de hoofdelingen met de regters beslissen. In lijfstraffelijke zaken zouden alleen de regters ook hunne

---

[1]) Er bestaat ook een vidimusbrief van den buurbrief met die transfixverzegeling van 1432, afgegeven door de graven van Oostfriesland in 1564, op het Gron. Arch. 1564, nr. 123.

[2]) Gron. Arch. 1566 nr. 66.

[3]) Op het Gron. Arch. 1566, nr. 62, en de verzegelde verklaring daarvan door Peter van Zijl en Frans Panser den 4 Sept. 1567 afgegeven op mandaten van de hoofdmannenkamer, 1567 nr. 42.

breuken hebben, wanneer misdaan werd in hun ambtsbedrijf, in brandsnood en van eenige andere openlijke geweldadigheden. In gevalle er belasting op de gemeente moest gelegd worden, zouden de hoofdelingen er bij geroepen worden en daarin mede beslissen. Beiden te zamen zouden ook de gildebrieven verzegelen. De wacht zou den hoofdelingen behulpzaam wezen in het arresteren van overtreders. Wat na negen uur 's avonds misdreven werd, zou dubbel gestraft worden, half tot voordeel der hoofdelingen, half tot dat der gemeente.

Men ziet hieruit en uit andere stukken, dat het redgerregt te Appingedam meerendeels toen in handen was gekomen van de familiën Snelgersma, Houwerda, Ripperda alsmede Rengers en hunne magt in deze en gene burgerlijke zaken ook is erkend. Maar behalve die hoofdelingen trachtte ook de stad Groningen zich dat redgerregt toe te eigenen en zoo doende meesterschap over die plaats uit te oefenen. Zoo blijkt uit eene „orde der omgangen voor de claauwgenooten van den regtstoel ten Dam van 1632" [1]), dat er toen nog waren 15 omgangen, behoorende tot en verdeeld tusschen de familiën Ripperda, Houwerda en Rengers, alsmede uit verzegelingen van dit en het volgende jaar, dat Groningen toen eerst van een lid van laatstgenoemde familie, met name Unico Rengers, ook werkelijk heeft verworven zijn aandeel in de „heerlijkheid en geregtigheden ten Damme," zooals dat regt toen ook genoemd werd. [2]) In 1654 trof zij eene overeenkomst met Joachim Ripperda over de orde der omgangen aldaar. [3]) En zoo is de stad eindelijk door aankoop van de meerderheid der omgangen geheel in het bezit gekomen van het redgerregt in den regtstoel van den Dam en oefende dat aldaar uit tot op de komst der Franschen, echter niet zonder herhaald verschil met het plaatselijk bestuur. Het heeft zelfs nog na 1749 met haar hierover vele pleitgedingen gevoerd bij het provinciaal hof van justitie, en veelal met gelukkigen uitslag. Gelijk Appingedam in de vorige twisten met Groningen een dapperen en kundigen voorvechter had in haren burgemeester C. G. Smith, zoo ook

[1]) Gron. Arch. 1632, nr. 23.

[2]) Gron. Arch. 1632, nr. 1, 1633, nr. 1 en vv.

[3]) Verzeg. daarvan op het Gron. Arch. 1654, nr. 39. En zoo is er ook een „concept van overeenkomsten tusschen de stad Groningen en de hovelingen van Appingedam en tusschen die stad en Menno Houwerda en Jacob Ripperda over de Judicature" van 1566, nr. 71.

nu in haren secretaris H. Idema. Na in 1748 krachtig voor de verheffing van den toenmaligen stadhouder gewerkt en gestreden te hebben, vatte hij ook de zaak van zijne stad tegen den door Groningen geconstitueerden redger S. Veltman met ijver op en verdient deswege met eere herdacht te worden. [1]) En hoe de stad Appingedam alzoo voortdurend hare oude regten heeft weten te handhaven, blijkt uit de registratie daarvan bij de provincie tot aan den nieuwen staat van zaken. [2]) Wanneer men de regten, hier vermeld, vergelijkt met die in den buurbrief en de overeenkomst van 1566, dan bespeurt men, dat zij bleven beperkt tot het inwendig bestuur en de politie. Het zijn meerendeels nog dezelfde bepalingen van dien aard, als in den buurbrief en die overeenkomst staan en betreffen: het oordeel over alle boek- en geldschulden, over koop en verkoop en huur van huizen en huissteden, renten en rentebrieven alsmede praeferentiën; de beslissing der gildezaken; het wroegen der gewigten en maten; het zetten van den prijs van het brood en de sterke dranken; het schouwen der wegen, straten en goten; het schutten van het vee; het verleenen van het burgerregt; het zegelregt. Meer nieuw kan men rekenen: de beslissing in voormonders zaken; het regt om vrije jaar- en weekmarkten in te stellen; belasting te leggen op bieren en alle uit- en ingaande waren, ja schatting uit te schrijven over de ingezetenen; het verleenen van octrooijen; de keus van den uitmijnder, den weddeman, en alle kerkelijke bedienden. Er ontbreken het verbod om huissteden te verkoopen en het redgerregt te vergeven aan iemand buiten den Dam; dit laatste kwam niet meer te pas, nadat de stad Groningen daarvan meesteres was geworden; de verordeningen op de bruiloften en kraamfeesten waren ook verjaard en vervallen. Van het aandeel dat het stedelijk

---

[1]) H. Idema heeft zelf een H.S. nagelaten over beide voornoemde zaken. Onder den titel „het wonderjaar 1748" beschrijft hij op zijne naieve wijze de volksbewegingen te Appingedam en elders in dit gewest over die verheffing ontstaan. Dit is echter in het daarover uitgegeven werk „Groningens rust, geboren uit onrust, Gron. 1748" reeds meerendeels gedrukt. In een tweede gedeelte van zijn H.S. geeft hij een „vertoog van de regten en privilegiën der oude stad Appingedam" enz., dat ons ook hier van dienst is geweest. Ik voeg er nog bij, dat men meerdere afschriften van dit H.S. vindt, maar het oorspronkelijke berust bij mr. E. van Loon te Groningen en ik hiervan heb gebruik kunnen maken.

[2]) *Teg. St. van Stad en Lande*, II, 358, waar deze regten uit het registratieboek der geregtigheden van het Fivelingo-kwartier worden opgegeven.

bestuur nog vroeger had in de lijfstraffelijke regtspleging wordt hier ook geen woord meer gerept, en die regtspleging blijkt alzoo geheel overgelaten te zijn aan den redger. Als stad heeft Appingedam wijders boven andere plaatsen hier te lande nog eenige voorregten genoten in haar aandeel aan de uitoefening van het provinciaal bestuur. Zij zond namelijk ter statenvergadering twee volmagten en wel met die bijzonderheid, dat ieder daarvan eene afzonderlijke stem had, terwijl de andere dorpsvolmagten gezamelijk maar eene stem uitmaakten. Buitendien konden van wege Appingedam eigenerfden ten landdag verschijnen. [1])

Zoo behield Appingedam wel tot in onzen tijd den rang van stad en hare oude regten als zoodanig; zij werd laatstelijk op nieuw bevestigd in het voeren van den naam van stad door den Hoogen Raad van adel binnen s' Gravenhage volgens het diploma van 8 Dec. 1819; maar tot zulk eene hooge en zelfstandige plaats, zooals Groningen, heeft zij zich niet kunnen verheffen, zoo min als uitbreiden buiten het terrein van hare oude enge grenzen. De in 1327 bevestigde buurbrief — en derhalve nog ouder dan dit jaar — bleef tot de groote verandering in onze staatsregeling meer of min haar wetboek, dus alligt meer dan gedurende vijf eeuwen. Zij bleef ook tot in deze eeuw in handel, nering en bedrijven eene zekere mate van welvaart genieten; in plaats van het hoofd van het Fivelingokwartier werd zij het hoofd van een kanton en arrondissement; maar van dien bloei is thans weinig meer overig, en wat haar nog belangrijk maakt is het verledene, hare geschiedenis, die ik hier in eenige hoofdtrekken heb geschetst, en waarvan ik nog niet geheel kan scheiden, zonder mede een woord gezegd te hebben over haar wapen.

Dit wapen is van ouds de pelikaan, die zijne drie jongen met zijn eigen bloed uit de borst voedt. Dat is genoeg bekend, maar niet zoo dit, dat Appingedam dit wapen vroeger anders voerde dan thans of liever nog een ander had als groot zegel. Dit bestond uit de voorstelling van de Heilige maagd in het midden onder eene verhevenheid of poort met het kind Jezus op haar schoot in den linker arm en met een kloot of bal in den regter hand, terwijl aan weerszijden een biddende persoon staat en hieronder dan de pelikaan met zijne jongen. Het randschrift is: Sigil. burgensium in Appinga-

---

[1]) Zie *Omlander reglement* 1659, § 24; *Reglement reform.* 1749 § 13; *Teg. St. v. Stad en Lande*, t. a. pl.

damme." Het contra-, klein- of geheimzegel was alleen het Damster wapen en hiervan een grooter met het randschrift: „Sigil. secreti oppidi Appingedamme," en een kleiner met het randschrift: „S. secretum: in Appingadamme." En van dat groote zegel zijn er ook twee onderscheidene stempels, een oudere en een nieuwere. Volgens den ouderen, dien ik nog aan eene Damster verzegeling van 3 Jan. 1612 vond, gelijken die biddende personen op heiligen of priesters in lange kleederen; volgens den blijkbaar vernieuwden stempel, dien ik eerst aantrof aan eene Damster verzegeling van 6 Junij 1627, zijn het duidelijk engelen, als met vleugelen voorzien en zoodanig gekleed. Dit grootere wapen is nog tot in het laatst der vorige eeuw gebruikt geworden, blijkens zegels daarvan nog overig; [1]) maar sedert heeft men alleen het kleine zegel of wapen gebezigd. Beiden zijn ook reeds beschreven in de „plaatselijke bijzonderheden uitde 17[de] eeuw," in dit tijdschrift door Dr. Westerhoff medegedeeld (*Bijdr.* IV, 240). De schrijver daarvan — een priester van Uithuizen — legt dit wapen kerkelijk uit, en vindt het zoo fraai dat hij uitroept: „Wat een schonen Zegul in de Ommelanden! is er in gantsch Christenrijk wel schoonder te vinden?" Hij bedacht daarbij zeker niet, dat de pelikaan met zijne jongen reeds een fabel en zinnebeeld der heidensche oudheid was. — Het groote wapen heeft veel overeenkomst met dat van Fivelingo-Westerambt, dat ook hoofdzakelijk bestaat in de maagd Maria met het Kind en aan beide zijden een engel. [2]) Het is echter daarom niet te denken, dat Appingedam het hare daarvan ontleend mag hebben, te minder, daar zij niet in dat ambt, maar in het Oosterambt van Fivelingo lag. Dergelijke afbeelding van de Moeder-maagd komt op meer oud-Friesche zegels voor, zooals o. a. ook op een der Opstalboomsche zegels (*Bijdr.* VII, 181). Gelijk zij voor geheel Friesland en vele bijzondere plaatsen de geliefkoosde beschermheilige was, mag zij dit ook eerst van Appingedam geweest zijn. Ik herinner hierbij aan de vermaarde Maria-kapel die er oudtijds bestaan heeft en druk bezocht werd. Misschien was die kapel haar eerste kerkgebouw of heiligdom en bleef men dit buitengewoon vereeren, ook nadat de pario-

---

[1]) Volgens eene aanteekening van den vorigen archivaris, mr. H. O. Feith, bij een dezer zegels, die in de verzameling daarvan op het Gron. archief bewaard worden, is dat groote zegel van Appingedam nog gebruikt aan eene verzegeling van den 20 Dec. 1793.

[2]) Driessen, *Mon. Gron.* II, 369.

chiekerk, aan St. Nikolaas gewijd, was verrezen. J. J. Harkenroth geeft nog de afbeelding van een Damster wapen met het opschrift: „Sigillum civitatis Appingedammonensis," dat mij niet is voorgekomen, en vermeldt daarbij een versje van Hermannus Duisborg abt te Aduard van 1433, waarin het wapen van Appingedam, de pelikaan, klagende met deze woorden wordt ingevoerd:

„Nu hebbe ick myn nest in 't midden gesettet
Van tue gnaphandige gripende Voegelen,
Als tusschen die Harpie unde tuecopten Arents vlogelen." [1])

Dit is geene onaardige toespeling op de gevaarlijke ligging van Appingedam tusschen Groningen en Emden in. Maar mij is geen H. Duisborg als abt van Aduard in 1433 noch anders bekend en in dit jaar had Emden zekerlijk ook nog geen harpij in haar wapen, blijkens den brief, dien Harkenroht zelf laat voorafgaan, waarbij de roomsch-koning Maximiliaan van rijkswege die stad met dat nieuwe wapen eerst in 1495 heeft beschonken. Dat versje moet dan van een lateren tijd en een ander schrijver, en vader Harkenroht hier in de war zijn. Het groote zegel schijnt hij ook niet gekend te hebben: hij vermeldt althans en beeldt af alleen een klein zegel, zooals gezegd is. Maar wie dan die H. Duisborg is geweest, of dat versje gemaakt heeft, weet ik niet te zeggen. Harkenroht had het plan in zijne „Appingedamster oudheden" breeder over dit wapen te handelen en daar achter te plaatsen eene oratie: „de Pelicano Insignibusque Civitatis Appingedammonensis" door zijn eenigen zoon J. A. H. in 1726 gemaakt. Ik weet ook niet of wij het verlies van dit een en ander te betreuren hebben, en zij er meer van belang van hebben kunnen zeggen, dan wij hier hebben opgeteekend, ter opheldering daarvan.

Nadat ik deze schets van de stad Appingedam reeds had bewerkt, kwam mij in handen het nieuwe werk van den bekenden Duitschen geschiedvorscher, G. L. von Maurer, *Geschichte der Städtenverfassung in Deutschland*, waarin het groote vraagstuk over den oorsprong der Duitsche steden op nieuw wordt behandeld en zoodanig dat onze schets ook ten dien

[1]) *Oostfr. Oorspr.* bl. 124.

aanzien van belang kan geacht worden. [1]) Eigenaardig toch en bijzonder doet zich de oorsprong van de stad Appingedam voor, zoo eigenaardig en bijzonder als men dien bij weinig andere steden zal ontmoeten. Zij levert in dit opzigt een voorbeeld op eenig in zijn soort en moeijelijk te brengen onder een of ander stelsel, welke men tot dus verre omtrent den oorsprong der steden aangenomen heeft, ook niet dat hetwelk nu nieuwlings door von Maurer in voornoemd werk is voorgesteld en ontvouwd geworden. Ik meende daarom bij wijze van naschrift nog daarop de aandacht te moeten vestigen en mijn beweren kortelijk staven.

Voor jaren plagt men den oorsprong der steden in Duitschland en ook in ons land van de Romeinen af te leiden. Zoo heeft dit ten onzent beproefd van de Friesche steden de heer Beucker Andreae in zijn door ons reeds aangehaald Akademiesch proefschrift over den oorsprong van het Friesche stadsregt (bl 118). Von Maurer heeft deze zienswijs reeds vroeger bestreden en toont op nieuw in dit zijn laatste werk de onhoudbaarheid daarvan aan. Men zal voorzeker wat aangaat Appingedam ook geen zweem daarvan kunnen vinden. Doch hij wil den oorsprong der Duitsche steden evenmin afgeleid hebben uit eigen oudere Germaansche of latere Duitsche bronnen, die men aangenomen heeft, zooals de hofinrigting, het openbare regtswezen of het schependom, het gildewezen, neen, maar eenig en alleen uit de *markeninrigting*. Zooals hij dit doet, is zijne zienswijs zeker nieuw en buitengewoon. En ook niemand was daartoe beter in staat en bevoegd, dan hij, die zulk eene bijzondere en omvattende studie van de marken vooral gemaakt heeft. Ik wil ook gaarne toestemmen dat vele steden eerst gewone marken en dorpen geweest zijn, ook in ons land, en zelfs in het oude Friesland. Ik heb zelf opzettelijk het aanwezen van marken ook daar getracht te bewijzen. [2]) Maar of zijne stelling zoo algemeen, ook op alle Friesche steden toepasselijk zij, mag zeer de vraag wezen, omdat velen eerst zullen ontstaan zijn, toen de marken daarvan niet meer bestonden,

---

[1]) Van dit werk zijn thans drie lijvige boekdeelen uitgekomen te Erlangen, het eerste in 1869, de twee anderen in 1870 en er wordt nog een vierde verwacht.

[2]) Zie mijn opstel: *Marken in Friesland*, in de *Verslagen en mededelingen der Koninklijke Akademie van Wetenchappen*, Afd. Letterkunde, D. IX, 1865.

ja deze en gene die zelfs nooit mogen bezeten hebben. Ik meen dit althans te mogen betwijfelen van Appingedam. Er is daar ook wel sprake van een *Damster hamrik* en men zou dan ook ligt in den waan kunnen komen, dat er ook werkelijk eene markinrigting bestaan en den grond gelegd of geleverd heeft tot het ontstaan van een stad. Maar het woord *hamrik* heeft hier alleen betrekking op den waterstaat, is dus in dien lateren zin te nemen, waarin na de verdeeling en alzoo na het ophouden van de marken dit woord in gebruik gebleven is, zooals met de Groninger stadshamrikken ook o. a. het geval is geworden. En wil men dit hamrik eens aannemen voor den ouden markegrond van den Dam, dan zou hier eene vreemde afwijking plaats vinden van den door von Maurer gestelden regel, dat waar een dorp een stad werd de dorpsmarkinrigting in eene stadsmarkinrigting overging. De regters van Appingedam hadden volgens den buurbrief in dat hamrik alleen het toezigt op de wegen en putten, zeker in haar bijzonder belang. Van een eigenlijk stadsgebied, vrijheid of tafel is daar noch ergens sprake. Zooals wij de stad van ouds hebben leeren kennen in verband met haren omtrek, behoorde het Damster hamrik in het burgerlijke en regterlijke niet tot haar. Het grondgebied van de naburige dorpen reikte onmiddelijk tot aan, ja dat van Tjamsweer tot in de stad, nadat het Augustijner klooster met het zoogenaamde Bolwerk daarbinnen begrepen zijn geworden. Zoo mag zelfs ook het overige oude, alzoo het geheele grondgebied van de stad voor een deel zijn te houden van Tjamsweer, en al heeft dit dorp oorspronkelijk zijne mark gehad, toen Appingedam ontstond, zal die mark welligt niet meer bestaan hebben, maar verdeeld zijn geweest, zoodat die voor haar ook niet meer in aanmerking kon komen. Hoe dit zij, zij had — zagen wij — (*Bijdr.* VI, 65) haar ontstaan het waarschijnlijkst te danken aan eene verzameling en vestiging van inwoners bij den aldaar aangelegden dam, als eene voor den handel en het vertier geschikt gelegene plaats, die alzoo allengskens een eigen afzonderlijk gebied en bestuur verkreeg. Niet ongelijk als Appingedam zullen ook andere gelijksoortige steden elders in ons land, met name zelfs onze hoofdstad Amsterdam, haar begin genomen hebben. Maar ik laat dit vooreerst daar. Misschien kom ik nog wel eens later op dit onderwerp terug.

INNEMING VAN HET SLOT TE WEDDE

DOOR

BEREND VAN HACKFORT,

in 1530.

In 1529 stelde hertog Karel van Gelder, in 1514 door Groningen, in 1521 door de Ommelanden als heer gehuldigd, zijn bastaardzoon Karel in de plaats van Jasper van Marwick, die door zijn woelzieken aard den stand van zaken in deze gewesten min gunstig voor zijn heer had gemaakt, tot Stadhouder over Groningen en Ommelanden aan.

Was Jasper van Marwick oorlogzuchtig en ongedurig geweest, onder zijn opvolger doorleefden deze gewesten een rustigen tijd.

Vooral hield hij zich onledig met de regeling der binnenlandsche toestanden. — Zoo herstelde hij ook de oude landrechten en gewoonten van het gericht van Selwerd, en benoemde hij Roelof Huginck (niet Berend van Hackfort, zoo als de schrijver van den *Tegenw. Staat van S. en L.* I, 349, te onrechte meent) tot drost van het Oldambt.

't Schijnt evenwel dat de stad Groningen met deze en andere handelingen van den Stadhouder niet erg was ingenomen, hetzij ze vreesde dat door een goed bestuur de Ommelanden haar te zeer boven het hoofd zouden groeien, hetzij om eenige andere reden, doch zooveel is zeker, dat de stad met wantrouwen den Stadhouder, en deze omgekeerd evenzoo de stad gadesloeg.

In die dagen was het slot te Wedde eene sterke plaats, en al was het niet meer zoo geducht als vóór 1478, in welk jaar het door de Groningers werd verwoest, het bleef toch altoos nog de sleutel van Westerwolde en het Oldambt, en een vast uitgangspunt om tegen Oostfriesland te ageeren.

Dat schijnt de drost van het Oldambt, Roelof Huginck, ook begrepen te hebben, en toen er derhalve in 1530 geruchten in omloop kwamen, dat het slot te Wedde in andere handen zou komen (wellicht vreesde men dat de Groningers het zouden bezetten) en dat het versterkt zoude worden, begaf hij zich naar den Stadhouder en raadde dezen niet stil te zitten maar het slot in te nemen, vóór de kans voor hem verzien zou zijn. (*Bijlage* 2).

Het slot was toemaals in het bezit, niet van Haijo Addinga, kleinzoon van Haijo van Westerwolde, wien het in 1473 behoorde, zoo als sommige schrijvers hebben opgegeven, [1]) maar van zekere weduwe Addinga.

Met zekerheid te bepalen welke weduwe Addinga dit zij geweest, is bij gebrek aan de noodige bescheiden wel niet mogelijk, doch ik geloof dat de gissing dat het de weduwe was van Georg Addinga, zoon van Haijo van Westerwolde, welke o. a. voorkomt in de kroniek van E. Beningha, [2]) niet al te gewaagd is.

De stadhouder gaf gehoor aan den raad van den drost van het Oldambt, en gaf in 1530 last aan Berend van Hackfort om met eenig krijgsvolk te beproeven het slot te overmeesteren.

De poging gelukte, Hackfort werd meester van het slot: „des dingsdages na midfasten en des maendages toech de weduwe daeraff," zooals Rengers ons meldt. [3])

Tot belooning voor de bewezen diensten beleende de hertog van Gelder nog in datzelfde jaar Berend van Hackfort met het slot te Wedde, Westerwoldingerland, en het Oldambt met de dorpen Bellingwolde en Blijham, blijkens reversaal op den leenbrief, den 26en October 1530 door Hackfort afgegeven (*Bijlage* 3).

Hackfort schijnt zelf het slot bewoond te hebben. [4])

Ondertusschen was zekere Haijo Addinga, zeker een zoon van Georg Addinga, er niet mede te vrede, dat hij met zijne moeder uit zijns vaders bezitttingen was verdreven. Vooral schijnt hij van meening geweest te zijn, dat de Stadhouder het slot had doen innemen, niet, om daar een vast punt te hebben, maar uit haat of wrok tegen de weduwe Addinga en hare kinderen.

Dit blijkt uit de *bijlagen* 1 en 2. De eerste behelst eene verklaring door Berend van Hackfort in October 1540 afgelegd voor Herman van Woldenborg rechter te Genderingen, nader bevestigd door Karel van Gelder, dat het slot te Wedde op last van den hertog uit een strategetisch oogpunt was ingenomen. De tweede behelst eene verklaring door zekeren

---

[1]) *Tegenw. Staat. v. S. en L.* II, 415. Mr. J. S. G. Koning, *Het slot te Wedde*, in den *Gron. Volks-Alm.* voor 1841, p. 178.

[2]) Matth. *Analecta*, IV, 575.

[3]) Rengers van ten Post, *Kron.* I, 233.

[4]) Mr. J. S. G. Koning, a. w. p. 179.

Arent van Gruythuys licentiaat in de rechten, in October van hetzelfde jaar afgelegd voor burgemeester, schepenen en raad der stad Arnhem, en komt in hoofdzaak op hetzelfde neer.

Slechts een paar jaren was Hackfort heer van Wedde, want al ras beleende de Hertog daar mede Georg van Munster, die op zijn beurt in 1536, bij de verdrijving der Gelderschen uit deze gewesten door Karel den V, wederom plaats moest maken voor Georg Schenk van Tautenberg.

Nooit is echter het slot en de heerlijkheid Wedde, na de verdrijving der wed. van Georg Addinga weder in de handen der Addinga's gekomen.

Wel beklaagde de weduwe Addinga zich bij het gouvernement te Brussel, en verzocht zij in haar recht hersteld te worden, doch aan hare rechtmatige vordering werd geen gehoor verleend; het „droit de conquête" zegevierde over háár recht. Naderhand, ongeveer in 1582 maakte Joost Lewe van Peize, die gehuwd was met Elisabeth, eene dochter van meergemelde weduwe Addinga, ook nog weer aanspraak op de heerlijkheid Wedde. Met welken uitslag zijne pogingen zijn bekroond geworden is mij onbekend, doch zooveel is zeker dat in 1619 de stad Groningen de heerlijkheid kocht van zekeren Willem van der Hove, voor de som van honderd en veertig duizend guldens [1]).

Toch schijnt de familie Lewe nog na dien tijd goederen tot de heerlijkheid behoorende, van den abt van Corvey in leen gehad te hebben. — Ik heb namelijk onder mij berustende een concept-brief van de voogden der kinderen van wijlen Evert Lewe, zoon van bovengenoemden Joost Lewe, gedateerd: „17 december 1646 alten calenders," waarin zij aan den abt van Corvey antwoorden op een brief van den 31[en] October deszelfden jaars: „daer durch E. L. G. binnenladende vnde citeren die vasallen vnde Lhleen menneren soe in Vries vnde Groninger Landt in Stadte vnde dorffen wohnhafft muchten zeyn," dat ze verhinderd zijn in persoon te verschijnen, maar volmacht geven aan Henricus Conradi, advocaat der Ommelanden tusschen Eems en Lauwers, om met hem te spreken over het in leen nemen van sommige goederen.

---

[1]) *Tegenw. Saat van S. en L.*, I, 125.

BIJLAGE I.

COPIE.

Ick herman van Woldenborch rechter tot Genderijnghen end tot Etten van wegen end vth beuell des Eddelen en walgheboren Junckeren Oesewoldt Graeff van den Berge thom Belandt, Hedel, Homoet ende Wisz do kundt en bekenne dat vor mij ende gerichtslude her naebesz. ghekomen ys de Erbere Haye van Westerwolde end spraek an myt recht Berndt van Hackfort drost des landes van den Berge vnd thor Schulenborch vm eyn kundt der warheyt wes em wittich en kundich weer van der ynnemynghe des huses wedde vp wester woldygherlandt welck ghescheit weere bij tyden myns selgen heren van Gelre daer Berndt vorsz. mede was als eyn overst van weghen des fursten vorsz. durch wat oersaeck de furste sulxs hefft laten doen en weerdt saeck dat de drost vorsz. syn waerheyt daer nyt van segghen en wolde, en wolde haye vorsz. nyt lyden vm twe dusent gholt ghulden, ende den schaden myt recht, ende ghesan [1]) des gerichts eyn recht andtwordt daer vp.

Andtwordt Berndt van hackfordt, sych den schaden vnschuldich, end secht dat eth eyn tydt gheleden ys jnt jaer van dartich vmtrent myt fasten dat de ffurst van Gelre eyn deel knecht hefft laten vergaderen end my tho der tydt beuel dede ick solde myt den vorsz. knechten trecken vp westerwolde myt Roleff hugynck drost ynt olde ampt en beseen oft ock van syn ff. G. weghen konde dat huis Wedde eroueren vm dat olde ampt tho velegher moeghen bescharmen, ende oeck de van Groeninghen tho bet yn dwange tho holden, ende dat dor eth verfollech [2]) van Roleff Huginck als eyn drost van den olden ampt vorsz. oeck vraghede haye vorsz. den drosten vorsz. off dat hues so yngenomen weer dorch enige oersaick de die furst vp de weduwe van wester wolde myt eren kynderen ghehadt hefft, off niet. Sacht Berndt

---

[1]) *„ghesan,"* Hij had zijn zin er op gezet, hij verlangde voor het gericht daarop een voldoend antwoord te ontvangen.

[2]) *„verfollech," „veruollich, „verfolichs"*, van vervolgen = de *aanzetting*, de *voortvarendheid*.

vorsz. dat em nyt kundich en were van eynigen reden offt orsake de furst vp de vorsz. wedue offt oere kynder hebben mocht, dan allein dorch eth veruollich[2]) en vnderrichtynghe van den drosten Roleff Huginck. dyt vorsz. hefft de drost Berndt van hackfordt vor my harmen van woldenborch richter vorsz. geholden als recht ys, oirkunde gerichtslude Johannes van reynen en frederick horstinck, so men dan schuldich ys eyn jderen eyn ghetuich der waerheit tho gheven, heb ick harmen van woldenborch rechter vorsz. myn segel vpt Spatium desses brieffs gedruckt. Gegeuen jn den Jaer vnsz heren dusent vijffhundert en vertich des maendaegs na Sancti Dionisij.

Oeck ys tho der seluen tydt vor my harmen van woldenborch richter vorsz. erschenen Cairle van Gelre bastert de olste, de tho der tydt van weghen en vth beuel des ffursten seliger Stadholder tho Groeningen werdt, en hefft bekandt en dat vor my richter vorsz. myt synen eide bestauet also waer tho syne en gescheen sy, ghelick dat Berndt van hackfordt drost des landes van den Barge en thor Schulenberch yn dessen vorigen schyne ghetueghet als myt der ynnemynghe des huses wedde en des verfolichs[2]) Roleff Hugynck droste ynt olde ampt, de welcke oeck sulcks myn genedigchen ffursten en heren erst angebracht, welcker Carlle van Gelre bastert de olste vorsz. vor my harman van woldenborch rechter vorsz. en gerichtsluden also waer te syn bekandt en dat myt synen eide beuestighet, heb ick harman van woldenborch richter vorsz. myn segel vnder vpt Spatium yn ghetuych der waerheet doen drucken.
Gegeuen jn den jaer unsz heren dusent viffhundert en vertich des maendages na Sancti Dionisij.

Supra scripte due Copie concordant cum suis veris origenalibus ad verbum q. pretestor ego Johanes Voghet notarius publicus in subscrip. manus mee proprie.

Johannes Voghet.

BIJLAGE II.

Wij Borghemester Schepen en Raet der Stadt Arnhem tueghen myt desen openen breue dat vor ons yn onser tegenwordicheit ynt Schependom ghekomen ys meister Arndt van den gruythuys der rechten licentiaet myt recht ghebaet [1]) vmb een ghetuych der waerheit tho gheuen, vnd hefft durch dwanck des Rechten getuycht en myt opgerechten vingheren ghestauedes eedtz lifflick ghode ten hillighen ghesworen dat hem noch vorsteet na synen besten weten ind vijff sinnen dat Roleff Huynge der tydt drost ynden olden ampt van weghen vnss gen. leuen heren hoichlofflicker ghedachten verfordert und syn ff. G. tkennen gegeuen hefft, wo dat idt rumeer und kallinge [2]) were dat idt hues Wedde aen vrembde handen komen solde, und starcker ghemaeckt solde werden, villichth yn achterdeel syner ff. G. und syner ff. G. ondersaten, daer vp syn ff. G. terstondt verdacht und daer tho verordeneert und gheschickt vmb dat huys wedde jn to doen nemen (as gescheet ys) ind tuycht ind secht hy oeck durch dwanck des rechten, dat hem nye werltz [3]) vurkomen ys off ghehort hefft dat onse gen. l. heer hoichlofflicker ghedachten eenighe orsake op die arffgen. und kynderen van Wedde ghadt off vurgenomen hefft. Jn oerkunde hebben wy Borgermester Schepen und Raedt der Stadt Arnhem vursz unser Stadt Secreet Seghel vnder vp Spacium van dessen doen drucken, vp vridach post luce euangeliste anno vyfftyn hondert vnd veertich.

Copia presens concordat cum suo vero origenali ad verbum, quod protestor ego Johannes Voghet notarius publicus hac subscriptione manus mee proprie.

Johannes Voghet. [4])

---

[1]) *„ghebaet"* = *gebood* hier zooveel als: *verzocht.*

[2]) *„kallinge"* een praatje, van *kallen* = *spreken.*

[3]) *„nye werltz"* = nooit ter wereld.

[4]) Deze, en de vorige bijlage deel ik hier mede naar de authenthieke copiën van Johannes Voghet, onder mij berustende. Op 't Gron. Archief zijn er ook copiën van, maar van jongeren datum. Reg. Verr. 1530, nr. 27.

BIJLAGE III.

COPIE.

Ick Bernt van Hackfort doe kondt, alsoe die durluchtige Hoeggeboern vermoegend furst myn gen. lyefste Heer Hertouch van Gelre etc. mij nu doen belenen ind verschrijven heeft myt syner furstlicke gnaden Huis Wedde, ind Westerwoldyngelanden, oyck synre ff: gnaden Olden Ampt int well vur eyn somme van pennyngen ind mit vurwerden, allet nae Luyt ind jnholt synre ff. gnaden vorschryvonge dair van wesende, zoo bekenne Ick Bernt van Hackfort vursz vur my ind myne Erffgenamen myt deser myne hantschrift Siegel ind brieff, dat myn gen. Lieve Heer vurgen. off synre ff gnaden erven ind nakoemelingen Eijn van den voersz. Ambten tho weten jdt huis tho wedde mytten westerwoldynge Landen, Blyham ind Byllingewalt ind oeren toebehoeren, oft idt olde ampt vurger. tot synre ff gnaden ind synre ff gnaden Erven ind nakoemelingen hoir ind believen mytter helft van der sommen in synre ff gnaden verschryvonge vurs is beruert, offt beyde die selve Ampten gelyck tot twee termijnen tot allen tyden, woe off wanneer den selven sulcx best gelieuen sal wederom jnlossen ind aen sich nemen sullen moigen mytten verschenen Rhenten ind hantgelt dairop geloipen sonder eenich bekroen ofte wederseggen, jnd wiert saick synen ff gnaden off derselver Erven ind nakomelingen hyr van vorder vestenissen ofte seeckerheit behueffden of deden gesynnen, soe gelieve jck Bernt vursz. vermits desen vur my ind mynen Erffgenamen 't selve 't allen tyden tho achtervolgen. Alles sonder argelist. Des in oirkunde der waerheit ind gantser vaster stedicheit beb Ick Bernt van Hackfort myne eygen siegel hijran gehangen jnt Jaer onss Heeren duysent vyffhondert ind dartich opten xxvi^en^ dach Octobris. was ondert. Bernt van Hackfort en besegelt met een uithangende segell in groenen wassche.

Deze copie gecollationert zynde tegens den origenelen besegelden en beteykenden brief berustende opte Reeckenkamer tot Arnhem, wordt daermede bevonden 't accordeeren.

Bij mij A. van de Sande. 1633. [1])

---

[1]) Gron. Arch. I, 1530, nr. 9.

EEN BRIEF VAN JOHAN LEWE,

1582.

In 1580, na het verraad van Rennenberg vluchtte Joost Lewe van Peize, gelijk zoovele anderen die het geweld der spaanschgezinden vreesden, met zijne kinderen uit dit gewest [1].

Een zijner zoons, Johan Lewe vestigde zich, gelijk ik reeds vroeger in dit tijdschrift mededeelde, [2]) met der woon te Spiers.

Volgende brief door dezen aan zijn vader, die te Uplewert in Oostfriesland was gaan wonen, geschreven, en in origenali onder mij berustende, heb ik der mededeeling in dit tijdschrift niet onwaardig geacht.

Edler Erntuester seer frundlicher herts L. Vaeder. nae meine kindliche ghehoersaemheit stedes zu uornn, kann ich zwer Ed. L. nicht verholdenn woe dat ich einenn boedenn vann Munster vp huid bekoemen, vnd der weeghenn vp mijns Ed. L. vaeders leste breuen eerster ghelegentheit thoe antworden nicht willenn versumen. Voege derweghenn hier midt myh Ed. L. Vaeder thoe wetenn, dat derwylenn ick midt denn boedenn denn wy am laestenn ouerschickt, hadde uersproekenn he onsz alle beschet thoe franckfurt solde ouerantwordenn jae anuanck der misse, ick aldaer getoegenn vnd op hem gewachtet, ock ter plaetzenn he my anstemmet, nae hem meermals gefraget doch al do nicht gefundenn, vnnd daer nae itlicke daeghenn weder nae Speyr gethoegenn, aldaer vngheueerlich ein acht daeghenn oft meer gewest voerdat he weder thoe my vann Niestadt gekoemenn. Want vp denn 29 Septembris hebbe yck eerst myns E. L. Vaeders moeders, broeders, vnd Susters breuenn ontfangenn, midt ock de sestich stuck goldes thoe wetenn enckelde pistolettenn gleich myn

---

[1]) Mag men evenwel Rengers gelooven, dan verzoende Joost Lewe zich alras met de Spaansche partij. Hij verhaalt n.l. dat de Westfriesche soldaten den 1en Aug. 1582 het schathuis van Joost Lewe verbrandden daar deze: „nu in gronningen mitten vianden reconcilieert was, daer he vorhen den unie besworen vnde de begijnen wth assen veriacht hadde." *Reng. Kron.* II, p. 237.

[2]) *Bijdragen*, VI, 317.

f. L. Vaeder in synnen schryftenn vermeldet. dancke daer uoer myn f. h. L. vaeder midt gantsen vleit vnndt erbedicheit der myns noch in so bekummere tydt nicht heft willen voerghetenn. derweghe ick de ter notdruft anwende, soe der geboert, hebbe daeraff eerstlich my tegens den koldenn winter midt noetdurftigen klederen besorghet, ock ein nien mantel denn ich wal van doen gehadt gekoft, undt itlicken boekerenn am mestenn noetwendich vnder allenn einen nien textum Juris von dem allerbesten vnd laestenn edition oder druck. Soe voele antreffet myns E. L. vaeders schryuent vnsers lands ghestaltenisse hebbe yck de nicht sunder grote drueffenisse koenen lesenn vermidts ich daer wth gelich oft ych soluest tegenwoerdich waer gewest, int langhe de wunderbaerliche vngehoerde voerwuestinghe erspoeret de soe swyt [1]) thoe gegaen is dat nu Groeningher Landt wal thoe rechte vergelicket mach wordenn den hollendische jammer vnd elende, ock voelen ortenn in Brabant daer mensch oder best vp itliche myllenn nicht gheuonden wort. T wellich myn Ed. L. Broeder Jurgen Lewe ock schryuet alleen thoe syn vp voelen ortern in Vreslant. desz gemerkt hebbe ick my wal thoe eerinnern in we groeten bedroefenisse myn Ed. L. Oldernn moegen wesenn den solcken droeuigen tidinge alle daeghe voer den oerenn weyet.

Doch voerhoepe mein Ed. fr. L. vaeder vnnd fr. L. Moeder weten sich midt eener godlicken vortrostinge thoe vorquickenn gedenckende dat goedes verborgentheit is onbegrypelick, der nicht sonder seeckerenn oersaeckenn lat gescheen. Jae het alder geringeste nich buytenn synne wille gebort, voele weyniger solche veranderinghe in ghele Landt Stedenn vnnd fleckenn vnnd dat sinne godliche majestet solches alles voerornet tot der menschen nutz vnnd zalicheit dem eynen tot straf vnnd beteringhe dem anderen tot meerder perfectie in den weg der doegeden. welcker trost soe eyn goethertziger Christen nich hadde, solde nicht wol moegelicken syen solcken groetenn Jammer midtgeduldighen oegen an thoseen, tot desen vnnd andern gelicken vertrouwe ich gantslichen min frundliche hertz L. Oldernn wyllenn sich keerenn, vnndhoepen, want de heer vnsz genoechsaem geuisitert, wort het synen godgodlichenn wyllen behaegenn unsz noch tsamplich thoe saemenn by E. L.behuysinge vnnd gueder weder thoe ueruoegen. Daer

---

[1]) Misschien is dit, bij het volk nog in zwang zijnde woord, eene samentrekking voor: *sebyt*.

vmme ick thoe biddenn schuldich vnnd nemer wil vergetenn by soe veer vns sulches ter salicheit gedien [1]) mach. Men secht hier noch weeder van eynen slach de sich by Groeninghenn solde hebben thoe gedraeghen, vnnd dar de mal contenten de ouerhandt weder gehadt hebbenn, ock wie dat sye een stadt edder twe in fresland daernae solden hebben bekomen, ouerst hoe, ofte in wat gestalt dat het gescheet sy is vnsz vnbewust derhalven soe hebbenn wir groet voerlangent vm thoe hoeren woe dat het itzunder in vnse arme vaederland staen mach voersz. of mein fr. h. L. Oldern vnnd mein f. L. Broeder wigbolt Lewe [2]) ock noch weder gesundt is ofte neet. Zunderlinges soe weet ick myn frundliche hertz. L. vaeder uoer dese mael gaer nicht sunderlinges thoe schriuenn. Dan begeer gaer frundlich myn seer beminde hertz. L. vaeder geleue sich uoer demoedigenn vnnd begrueten mynent wegenn seer ernstlichenn meine bemindenn hertz. L. moeder vorsz. f. H. L. Broeders vnnd H. L. Suster tsampt allenn andern gueten frundtenn den ick gegelich besunder duesent gueder nach thoe wunsche, biddende Godt den almechtigen dat he ein ider ock besunder in guet gedult vnnd Lanckdurige gesundheit wyl eerholden. Jlent wth Speyr den lesten Octobris anno 1582.

Ed. L. gehoersaeme Soene
Johan Lewe.

Opschrift:

Dem Edlen Ernuestenn und
Froemenn Joest Lewe meinem
frundlichenn Herts L. Vater

Buiten op den brief schreef Joost Lewe met eigen hand: Ontfangen dem xi decembris anno 82.

---

[1]) *gedien* saamgetrokken uit gedieën = gedijen.

[2]) Deze was te Peize gebleven om opzicht over zijne vaders goederen te houden.

NOG EEN CONTRACT VAN CORRESPONDENTIE,

1683.

Reeds een paar malen is in dit tijdschrift mededeeling gedaan van contracten van correspondentie (in dl. IV, p. 63, door Mr W. B. S. Boeles, in dl. V, p. 25 door Mr. H. O. Feith) en aangetoond geworden dat men vroeger ook in dit gewest niet afkeerig was van dergelijke geprivilegeerde en voor achtenswaardig gehoudene knoeierij.

Knoeierij zeg ik, want bij dergelijke contracten verbonden sommige personen zich, zoo als bekend is, om in regeeringszaken en bij verkiezingen van personen voor ambten en waardigheden, in gelijken geest te stemmen, dat wil zeggen: te stemmen zoo als de persoon aan wien ze hunne stem hadden verkocht, of liever ter wiens beschikking zij die stelden, dat verkoos.

Men overtoog dergelijke handeling dan nog met een waas van eerlijkheid en braafheid, alsof zoo iets geschiedde in 't belang van den Staat en in 't belang des Volks.

Ter aanvulling van hetgeen daaromtrent reeds in dit tijdschrift is medegedeeld, laat ik hier een dergelijk contract volgen, zoo als dat in copie onder mij berustende is. Het betreft de oude landstreek of grietenij Vredewold in het Wester-kwartier der prov. Groningen, en is opgemaakt in het jaar 1683 tusschen de eigenerfden en volmachten dier grietenij.

Waarschijnlijk strekte dit contract voornamelijk om zich eens te maken over de aanneming van een grietman. — De heer van Nienoort was n. l. wel heer van Vredewold, en stelde als zoodanig den grietman aan, doch deze moest zijn tot genoegen der gemeente [1]).

Copia Copiae.

Wij ondergesr Eygenerffden en Volmachten van Vredewoldsterdiel, beloven ende verclaren mits desen dat wij mit malcander uijt vrijen willen overeengecomen zijn en geaccordt hebben, sulcx doende mits desen dat inde regeringe van ons

---

[1]) *Tegenw. St. v. S. en L.* II, 376.

smal diel het welvaren des vaderlant de hooghste wet sal sijn, vorder dat wij hijr in als in alle andere voorvallen, de saecken nae recht en reden soodanigh sullen dielen, dat d' eene van d' andere door geen cuiperijen ofte particuliere insichten ofte proufyt, ofte persuasie, niet sal mogen differeren, noch geen pretext van reden om sijn particuliere afvallende en tot bedriegerie van sijn mederegenten stemme mogen allegeren, en daer buijten vermoeden, sodane mocht gevonden worden die dissentieerde van overeencominge met de meeste stemmen, sal an de weeshuysen van de stadt Groningen, duijsent Car. gl. moeten betaelen, met verlies van eer en faem, alles onder conditie, dat alle emolementen nae deductie der costen onder alle Eijgenerfden ende volmachten egael sullen verdielt worden. Actum Boeckstede [1]) den 18 Aprilis 1683.

Onderstondt:

Marcus van Lyclama.

Jan Peters.	Jan Dates.
Secret.	Lue Harmens.
Boucke Remts.	
Tunen Sibrants.	
Berend Hind:	
Jan Elses.	
Lubbe Iwema.	Coll. accord.
Wynner Micheels.	
Jan Emkes.	

---

[1]) *Boeckstede* was vroeger een spijker op een kwartier uur afstands van den Horn, aan den Westerdijk, tusschen den Horn en Enumatil, gelegen, waar de grietman van Vredewold op gezette tijden rechtdag hield. Thans is het eene boerenplaats met breede grachten en singels, bewoond door den landbouwer A. v. d. Molen.

GESCHENK

VAN ZES PAARDEN VAN GRONINGEN AAN DEN HERTOG VAN PARMA.

Boergermesteren ende Raedt mit weten ende wille der gesworen ende boumesteren van de gilden, lathen kopen durch deputeerden des Rades de erb. Claes Heldt, Claes gerrijst, ende Derck draper VI peerden, vm tot oerber der stadt den Hartoch van Parma Guuernoer generael verschenckt tworden, als III peerden van Meus laurens voor 312 daler ende 3 daler haltergelt. Noch een peerdt van Johan drewes voer 97½ daler neffens een daler halterghelt, Ende van Claes gerrits voerg. 2 peerden voer II^C^V daler mitt haltergelt, waer tho bemelte heren Gecommitteerden gekoft van den erb. Erentf. ijsellmuijden een bruijn clepper tot en Rijpeerdt, daer voer betaelt doerch en thogevoegede szedel 44 daler. Jtem desse peerden gestaen bij Tormes Jansen, tsamen 83 nachten, des nachtes III st. voer ruth ffoeder. De knecht de peerden gewaert XVI dagenn, des dages X stuuer b., noch de knecht in beer verteert buten de maeltijden 44 stuuer b., noch vp de monsteringe der peerden is verdroncken 29 st. b. Noch de knecht II daler voer twe weken; betaelt Tormes 18 daler 2 st. brabants. Jtem karstien saelmaker tot de voerg. peerden gemaket 7 roe halters, stuck 12 st. b., 6 deckgorden ijder 6 st. Noch een trijpen hoeffstoell mit 2 toegs voer 40 st. b., Noch een nije sadel mit sijn tobehoer V Daler. Jtem Gese Deckmakersch 6 deck, stuck 32 st. Jtem en touwslager gemaket VII koppell mit gebeten, belopen mit alle touwen 2 daler, 4 st. b. Noch 7 koppel bomen, stuck 3 st. b. betaelt karsien 17 daler, 20 st. b. Noch thewes Johans mit de voerg. peerden self twede getogen nha brabant an den Sijndicum Gouda vm de Excell. daermede to verehren, tot vnkost mede gedaen 146 daler 10 st. b., 6 pl. act. den 19 Martij. Noch bij wisssel ouergemaeckt an tewes vp Groll 150 daler den 29 aprilis, waer tho he vpgenomen hadde binnen Groll voerg. van willem roelefs ende harmen peters van elck 25 daler, de ick hoer weder betaelt ende verrichtet hebbe den 14 dach maij. Tsamenn betaelt

1m XLIIII daler, 2 st., VI plack makende XIIIcXCII Rijder, 3 st. 4 plack.

Tewes voerg. heft noch gheen rekenschup gedaen van de voerg. 346 daler, 10 st. 6 pl.: hijr van sehe vp des volgenden ijaers rekenschup.

Heer ther braecke heft tot die voerg. peerden, so de stadtt tho houe vorschencket heft, geleuert tijn elle 1½ verendell groen engels, mit V verendel wit engels tot deckenn mit wrangen voer de selue, de elle VI ar. guld. dree stuuer. [1])

AANSTELLING

VAN EEN ADVOCAAT VOOR DE STAD GRONINGEN, TE BRUSSEL, 28 JANUARIJ 1588.

Onsen vruntlichen gruethe benoer, achtbaer vnd hochgelerte her doctor, wij worden berichtet so wall van onsen mede Borgemeister, den Erntf. Johan Wifring, als van onser stat Sijndico, wat moeten v Erb. L. biswijlen binnen Brussel, in affwesen vnses vorigen Sijndici, tot dienste onser stat, in enigen sachen mit solliciteren offte andersins tho beforderen sich hebben getroulyck erfinden laten, oick sulcks om geboerlycke henuerner noch te doene wel geneicht sint. Derwijlen dan onser stat saecken principalijcken bij desen tijden alsoe beschapen, dat wij voer raetsaem erachten, aldaer te hoeue binnen brussell een getrouwen aduocaet eder agent te hebben, mit den welcken wij tijtlijckx guede correspondentie holden ende continueren, vnd soe vaeken die gelegentheijt erfordert ter noetdruft gebruicken moegen. Demnach willen in craft van desen, V. Erb. L. op derseluen eijsche vnd verclaringe, als die den vorss. onsen mede borgemeister vnd Sijndico seluest muntlich binnen Brussell gedaen, tot onsen aduocaet vnd agent hiermede erwelet vnd aengenoemen hebben. Jn sollicher gestalt, dat V. Erb. L. soelen vnd willen, so

[1]) Stadsrekening, 1586, bl. 543, 591.

vaecke sie van ons daertoe ersocht worden, voer Con. Mats. toe Hispanien vnses allergenedichsten hern, hoeue tho Brussell, ofte sijne mats. Secreten Raede, caemer van finantie, eder recompens, ofte waer die gelegentheijt solcks is eijschende, alle vnd Jedere onser stat saecken, dwelcke wij aldaer mochten hebben te verfolgen, mit sollicitieren, agieren, aduocieren nae vwen besten verstant ernstlich vnd getroulich beforderen, Daerbeneffens wat enichsins onser stat ofte der seluen borgeren vnd Jnwoenderen per directum ofte indirecte ter contrarie aldaer mochte gesollicitirt vnd angebracht worden, vns daer van aduertiren vnd alle geboerlijcke vnd rechtlijcke middelen daer tegens te gebruijcken, noch onser stat Secreten, die V. L. mochten voerkoemen, noch oick enige munitien ofte copien vandenseluen buijten onse belieuent schriftlick ofte muntlich, niemant communiceren, Jn summa alle dat selue doen, handlen vnd laeten, wat een getrou vnd verstendich aduocaet vnd agent eijget vnd geboeret, vnd dan henuerner, vlijtige correspondentie van tgene tijtlijcx sich aldaer is begeuende, mit ons holden vnd draegen. Des beloeuen wij V. Erb. L. daer voer jaerlix te doen betaelen vijftich car. gl. den gulden tot 20 st. gerekent, angaende die eerste bethaelinge in Jannuario 1589 eerstkumpstig, weluerstaende nochtans, bij alsoe veer V. Erb. op onse versoeck enige schriftlijcke ofte gerichtlijcke producten eder consultatien solden stellen, dat wij sulcx boeuen tvorss. Jaergelt geboerlijcker wijse willen recompensieren, Gedurende tgeene vorss. is bes ter tyt vnd soe lange, die eene ofte dander deel sulcx dem andern een half Jaer te voeren (twelck ten beiden sijden vrijstaet) weder affkundigen ofte opseggen worde.

Solcks hebben wij V. Erb. L. neet willen verholden, vnd sint derseluen antwoert bij eerster gelegentheijt verwachtende mit empfelung des almechtigen. Signete onder onsen secrete den 28 Jannuarij 1588.

Borgemesteren vnd rath der stat Groenigen. [1])

An D. Peter Cornet
wegen zijner Jaerliche
bestellinge.

---

[1]) In het Gron. Archief, bl. 4, H. S. in folio 105ª dl. 1.

GEWISSE VPKUMPSTEN

TOT VNDERHOLT DER PREDIGEREN. Anno 1602.

To St. Marten.

	E. gl. gr. st. pl.
Fockings Pastorie	194 - 1 - 4
Arnholdi Pastorie	338 - 2 - 0
Anthonij Thomae	161 - 27 - 4
Boionis Lehn .	124 - 10 - 3
Pauli Lehen . .	143 - 5 - 1½
Bertholdi	223 - 29 - 2
Oldenzijll . . .	216 - 5 - 1
Anthonij Büsen	173 - 19 - 2
Amstelredamensis	78 - 4 - 4
Rodolphi	85 - 10 - 0
Christophori . .	140 - 0 - 2
Coningh	157 - 8 - 3
Anth. Folckerdi	195 - 19 - 1
Aldringa	160 - 10 - 0
Gemene Priesteren	271 - 27 - 0
Kalende	2 - 1 - 4
Sa tot.	2666 - 2 - 1½
	1490 - 14 -
	4156 - 16 - 1½

Ter A.

Pastorie	123 - 19 - 0
St. Annen vic. .	184 - 17 - 3
Anckema	256 - 12 - 4
Collum	178 - 0 - 0
Willem	131 - 22 - 3
Rembold	58 - 12 - 0
Wolter	83 - 27 - 0
Couorden	120 - 24 - 0
Erasmi	41 - 0 - 0
Jurgien	94 - 4 - 0
Gemene Priesteren	217 - 25 - 2
	1490 - 14 - 0

Deze beide lijsten van de inkomsten der predikanten te Groningen op het jaar 1602 dagteekenen uit den tijd van overgang dier stad uit de Roomsch-Katholijke eeredienst tot de Hervormde en geeft nog meer of min den staat te kennen, zooals die onder de eerste laatstelijk bestond. Zoo zullen op de lijst der inkomsten tot de Martinikerk behoorende de drie eerste posten aanduiden de inkomsten, welke de drie pastoren dier kerk (alsmede St. Walburgskerk) hadden genoten, namelijk (zooals zij elders voorkomen) Hendrik Focking, Arnoldus van Nylen en Anthonius Thomae. [1]) De volgende leenen zullen de inkomsten van de bijzondere priesters geweest en daarnaar zoo genoemd zijn. Van de beide laatste posten van Martiniherk, die van de „Gemene Priesteren" en „Kalende," zal de eerste het bedrag aanwijzen der inkomsten, welke zij gezamenlijk trokken, en de tweede eene kleine inkomst uit de kas van de bekende broederschap der Kalenden te Groningen. — Zoo zal eveneens de eerste post op de lijst betreffende de Akerk aanwijzen de inkomsten van den pastoor dier kerk, de volgende die der bijzondere, en de laatste die der gezamenlijke priesters daarvan.

---

[1]) *Oudh. en Gest. v. Groningen*, bl. 93, en Brucherus, *Gedenkb. van Stad en Lande*, bl. 8

DE STAD GRONINGEN

IN

HAREN OORSPRONG

EN

OUDEN TOESTAND BESCHOUWD.

Er is door mij, aan het slot van mijne laatste Bijdrage over Appingedam, reeds melding gemaakt van het hoogst belangrijke werk van von Maurer, *Geschichte der Städtenverfassung in Deutschland*, waarin deze, ook door andere geschriften over aanverwante onderwerpen, bekende Duitsche schrijver tracht aan te toonen en te bewijzen den algemeenen oorsprong van de oude steden in Duitschland uit de marken (*Bijdr.* VIII, 142). Ik heb toen ook reeds beaamd dat, in zooverre de steden eerst dorpen zijn geweest en de marken voor eene algemeene oud-Duitsche instelling te houden, deze aangemerkt kan worden als de grondslag van zulke steden en haar bestuur, ook in ons land; doch ik heb tevens betwijfeld of dit met alle steden het geval zal zijn geweest. Tot een voorbeeld en bewijs hiervan is Appingedam door mij aangevoerd, en het blijft de vraag in hoeverre zijne stelling al of niet op andere steden van ons land toepasselijk is. Ik heb mij voorgenomen, dit nu nader omtrent Groningen te onderzoeken. Het kan buitendien de moeite waard geacht worden, om van het licht, hetwelk die schrijver op nieuw over dit onderwerp heeft ontstoken, gebruik te maken en daarbij te herzien den oorsprong en den ouden toestand van die stad. Veel is daaromtrent reeds te berde gebragt, maar veel nog duister en onzeker gebleven, dat opheldering verdient.

Klaarblijkelijk doet zich de stad Groningen voor als oud en oorspronkelijk ontstaan uit een dorp of mark. Ik heb dien ouden toestand reeds voldoende aangeduid in mijn opstel, waarin ik Groningen heb beschouwd als eene oud-Drentsche plaats (*Bijdr.* V, 17), en het zal niet noodig zijn het voormalig bestaan van eene mark hier nader te bewijzen. Er zal hier meer op aankomen de verhouding tusschen beide, tusschen dorp of mark en stad Groningen, zoo veel doenlijk aan te wijzen en hoe zij, naar von Maurer's voorstelling, uit een dorp een stad geworden is.

Niet vóór de 11de eeuw ontmoet men zekere berigten omtrent haar bestaan. Maar volgens het oudste berigt was zij toen reeds, zoo nog niet eene stad, toch reeds een meer dan gewoon Drentsch dorp. Men kan toch in den bekenden giftbrief van 1040 onder „villa Cruoninga" wel niet anders dan Groningen zelve erkennen en, zoo niet als de hoofdplaats van geheel Drenthe, dan van zeker daartoe behoorend, maar reeds daarvan afgezonderd graafschap, het latere Goregt, waar niet alleen de hoofdhof van een daarin gelegen koninklijk landgoed, maar ook de zetel van de regtspleging en het bestuur daarover, alsmede een munt en tol gevestigd waren. Er blijkt nog niet stellig uit, of Groningen toen reeds werkelijk eene stad was. *Villa* geeft meer een dorp, dan eene stad te kennen, hoewel zij later, toen ze ongetwijfeld eene stad was, behalve *civitas*, *porta*, *urbs* en *oppidum*, ook nog wel zoo of *villa* geheeten is geworden (*Bijdr.* V, 153).

Men vindt aangeteekend, dat Groningen al vroeg en meer dan eens met een houten staketzel zou zijn omgeven en versterkt geworden. Zoo het eerst op het jaar 517, dan weder op het jaar 820, alsmede nog op het jaar 1020, totdat daarvoor in 1110 een steenen muur kwam, voorzien met poorten, torens en door eene gracht omringd. Dit laatste wordt vrij eenstemmig vermeld en wel bij gelegenheid dat de bisschop van Utrecht Gondebald haar die versterking euvel nam, als zijnde zonder zijne toestemming geschied, en dwong in 1112 weder te slechten en in den vorigen staat te brengen, dus de houten beschutting te herstellen. [1]) Is dit berigt juist, dan was Groningen werkelijk reeds eene stad, dat

---

[1]) Zie Dr. E. J. Diest Lorgion, *Geschiedk. beschrijv. der stad Groningen*, I, waar in den aanvang hiervan de berigten omtrent den oorsprong en ouden toestand dier stad staan vermeld.

is, eene meer of min versterkte plaats, toen de bisschop van Utrecht, krachtens de gift door koning Hendrik III van het Groninger landgoed in 1040 aan het domkapittel aldaar, heer over haar werd, hetzij zij door genoemden koning of reeds een voorganger daartoe verheven was, of zich zelve daartoe had verheven. Haar geschil met den bisschop is ook niet daarover dat zij zich als zoodanig gedroeg, maar dat zij zonder zijne toestemming de houten omheining in eene steenen veranderde, wat de kerkvoogd gevaarlijk voor zijne magt zal beschouwd hebben. Zoo herhaalde zich de strijd hierover met den bisschop Herbert en zijnen stedehouder Egbert in het jaar 1143, en toen de stad met geweld tot onderwerping werd gedwongen, moest zij onder eede o.a. ook beloven de plaats niet zonder zijne goedkeuring te bemuren. Zij deed dit echter weder onder bisschop Boudewijn, doch werd ook wederom, maar nu door de Ommelander Friezen bij hunne inneming der stad in 1251, genoodzaakt de muren te slechten, althans voor het grootste deel, alsmede de steenen huizen of stinzen binnen de stad. [1]) Zij werden nogmaals hersteld en, nadat zij ten gevolge van het verdrag met de Friezen in 1338 verpligt werd een gedeelte aan de noordzijde van de Ebbinge tot de Boteringe poort af te breeken en door eene houten schutting te vervangen, zoo behield de stad overigens vervolgens voor vast hare vesten.— Ik merk hierbij op, dat de eerste bevestigingen ook van andere steden bestonden uit houten planken en palen alsmede aarden wallen. Zoo waren o. a. in Hamburg de vestingwerken en hoofdgebouwen tot in 12de eeuw van hout en werden toen eerst van steen gemaakt. Die van Schleeswijk bestonden volgens haar stadregt van 1155 desgelijks uit planken, palen en steenen. Koningsbergen werd nog in 1263 met houten planken bevestigd; en zoo is dit van meer steden bekend. [2]) Men kan alzoo die eerste houten bevestiging beschouwen althans als een overgang van een dorp tot eene stad, zoo ook van Groningen.

Het ontstaan uit een dorp wordt ook bevestigd door haren aanleg. De plaatselijke gelegenheid was zeer gunstig, om haar tot de hoofd-woonplaats van de mark te maken. Die mark bestond ten oosten en westen uit de lage groenlanden aan beide riviertakken, de Hunze en A, wel zeer

[1]) *Kronijk van Menko*, n. u. p. 208.
[2]) Von Maurer, a. w. I, 112.

geschikt voor weide en hooiland, maar niet voor bewoning. Daartoe leende zich bij uitnemendheid de Hondsrug, die te midden van de mark van het zuiden naar het noorden nagenoeg zich uitstrekt, maar, zich al meer en meer vernaauwende, binnen de mark of het stadsgebied nog ten einde loopt. Hierdoor werden de bewoners, de markgenooten, wel genoopt, ja gedrongen zich op dien Hondsrug bij elkander met der woon te vestigen. Zoo zal door zamenwoning digt bijeen, als van zelf door de natuur en behoeften aangewezen, al vroeg een dorp van belang ter plaatse der stad ontstaan zijn. Dit kon en moest hier op het noordereind van den Hondsrug meer plaats hebben, dan in de zuidelijke aangrenzende marken, waar de veel breedere hoogte nog gelegenheid gaf tot vorming van meer onderscheidene gehuchten of buurten, zooals Helpen, Essen, Dilgt, Onnen, behalve Haren, alle onder dit dorp gelegen. Daarbij kwam dat Groningen — het dorp van dien naam — tevens schier aan het noordelijk eind van Drenthe was gelegen, dus eene grensplaats was ten aanzien van Friesland, derhalve van een geheel ander land. De plaats was alzoo mede, niet slechts gunstig gelegen, maar ook als daartoe aangewezen, om tot een punt van bescherming van die zijde te dienen. Gewagen de kronijken dan alreeds vroeg van eene sterkte daar gesticht, Gronenburg genaamd, van de St. Walburgskerk als bepaaldelijk tegen de Noormannen daartoe aangelegd of ingerigt, dit mag werkelijk zien op eene of andere vest, welke aldaar bestaan heeft, en zoo kan er ook reden geweest zijn tot de vroege beschutting, al was die ook maar van hout, van de geheele plaats tegen een overval van dezen of genen vijand. Haar gewigt in dezen mag ook aanleiding gegeven hebben daartoe, dat zij met een zeker noordelijk deel van Drenthe tot een afzonderlijk graafschap is afgezonderd en daarover onmiddellijk van des konings of keizers wege een graaf of ander ambtenaar is aangesteld geworden. Zoo is ook in het zuiden van Drenthe Koevorden hiervan afgezonderd en versterkt geworden. — Ik kan hier ook niet nalaten op te merken, hoe de oudheid van Groningen als bewoonde plaats zich kond doet uit de gesteldheid van den bodem. Overal schier, waar men dien tot eenige diepte, zooals bij het leggen der gaspijpen en vooral riolen, opgraaft en kan onderzoeken, ontmoet men eene min of meer dikke laag opgebragten grond, bestaande uit allerlei afval en sporen van bewoning van eeuwen her. Er worden toch, behalve over-

blijfselen uit lateren tijd, niet zeldzaam daarin aangetroffen scherven van potten, zoogenaamde urnen, uit een overoud Germaansch aardewerk bestaande, zooals dit nog tot in den Frankischen tijd zal gebruikt zijn. In, ja vóór dien tijd reeds, mag men dus aannemen, werd deze grond bewoond en niet door enkelen maar velen bijeen; toen zal de stad alreeds een dorp gevormd hebben. [1]) — Men heeft uit sommige oudheden, Romeinsche munten, die gezegd worden in de oude St. Walburgskerk gevonden te zijn, willen afleiden, dat Groningen reeds tijdens en onder de Romeinen bestaan heeft en die kerk toen al eene sterkte, een burg zal uitgemaakt hebben. Men heeft hierbij aan het kasteel Flevum, het vlek Phleum, eene vest van Corbulo enz. gedacht. Hiervan is echter niets met eenige zekerheid bekend en zeer twijfelachtig of een dezer plaatsen te Groningen te zoeken zij. Ik voeg hier ook bij, wat von Maurer heeft aangewezen, dat in Duitschland wel is waar de oudste steden daar zich bevinden, waar ook vroeger Romeinsche gevonden werden, maar toch niet onmiddellijk daaruit zijn voortgesproten; neen eerst nadat de Romeinsche plaatsen verwoest of te niete gegaan waren. [2]) Het blijft evenwel niet onwaarschijnlijk, dat reeds in den Romeinschen tijd hier te Groningen eene bewoonde plaats heeft bestaan en gebloeid. Ik zal wijders niet behoeven aan te toonen het ongegronde, om niet te zeggen, het dwaze van de meening dat de Romeinsche oorsprong van Groningen zou af te leiden zijn uit de schijnbaar groote overeenkomst in den vroegeren regeringsvorm en de wetten dezer stad met die der Romeinen. Dit is ook reeds voor mij genoegzaam wederlegd geworden. [3])

---

[1]) Er is mij bij de waarneming van dit verschijnsel wel eens de opmerking gemaakt, hoe zulk eene dikke laag opgebragte grond bestaanbaar was met de vaste bewoning der plaats. Maar dit levert geene zwarigheid op, als men bedenkt, dat de woonhuizen eertijds meest van hout waren tot in de 15de eeuw toe en de stad dan ook meer dan eens schier geheel is afgebrand geworden, zooals bekend is van de jaren 1227 en 1242 (*Bijdr.* IV, 157). Maar ook bij gewone vernieuwing of anders konden die houten huizen gemakkelijk, naar mate de bodem zich verhoogde, ook hooger op geplaatst worden. En sedert men de huizen algemeen en geheel van steen is begonnen te bouwen, is er ook meer zorg gedragen voor de reiniging van de stad, zoodat de vuilnis en mest niet meer op de straten mogt gebragt, maar buiten de stad moest weggevoerd worden. Zie S. E. Stratingh, *Groningen als woonplaats beschouwd*, Gron. 1858, bl. 86 en 89. [2]) Von Maurer, a. w. I, 46.

[3]) Zie verder Diest Lorgion, a. w. I, 7 v.v.

De geregelde aanleg der stad, hare ruime pleinen en straten, die zich regthoekig doorsnijden, zou oppervlakkig beschouwd alligt doen vermoeden, dat zij zoo voorbedachtelijk in eens is gesticht geworden. Maar daarvan, van eene eigenlijke stichting, verneemt men niets. Haar gewaande stichter Gruno is even als Frizo, Bruno en consorten, louter een verdichte naam, naar dien der plaatsen uitgedacht. Volgens de geschiedenis is eerder aan te nemen, dat zij van lieverlede tot eene stad is aangegroeid, terwijl haar voorkomen uit den aanleg reeds als dorp op en langs den Hondsrug genoegzaam kan verklaard worden. De hoofdstraat maakt de Heerestraat uit, als vervolg van den Heereweg, d. i. de Heirweg of Heerbaan, zooals die uit Drenthe langs de westelijke helling van dien rug voort- en op de Groote markt uitloopt, om zich van daar ten westen, ten oosten en ten noorden te vervolgen. Men treft hier dezelfde gewone inrigting aan, als in de meeste dorpen, waar van elke hoofdstreek de wegen te zamen komen en zich kruisen. Zoo gaat die hoofdweg ten westen langs de Vischmarkt en Bruggestraat naar het Wester-kwartier of het hier aangrenzend vroeger deel van naburig Friesland en draagt hij hier en daar nog den naam van Heereweg; desgelijks ten oosten door de Poelestraat, om zich door het Goregt naar een ander deel van Friesland, het Fivelingo-kwartier, te begeven; ten noorden langs de Ebbingestraat naar het Hunzingo-kwartier. Want deze straat schijnt wel de hoofdstraat te zijn, niet de evenwijdig loopende Boteringestraat. Zij leidde naar de Noorder-Hoogebrug, waar de eenige overtogt over de Hunze naar dien kant bestond, even als voor den oostelijken weg te Ooster-Hoogebrug over dezelfde rivier en voor den westelijken weg over de A bij de Wester-Hoogebrug, die aldaar in vroegeren tijd mede bestaan heeft. De Boteringestraat, schoon schijnbaar nader het vervolg der Heerestraat, is dus meer als eene bijstraat van de Ebbingestraat te beschouwen, die echter ook hare bijzondere strekking had naar de stadslanden buiten die poort gelegen, alsmede naar Selwerd. Zoo ook loopt de Oosterstraaat even als de Oosterweg of Achterweg buiten de stad naar of van Haren meer of min evenwijdig met den Heereweg langs de oostelijke helling van den Hondsrug. Dezen zijn dan als de oude hoofdstraten van Groningen aan te merken; de andere, ook noord en zuid en oost en west loopende straten, meer als bijstraten

van en later aangelegd naar die hoofdstraten; en van daar ook hare één- en gelijkvormige regte rigting. Het middelpunt van die straten maakt uit de Groote of Breede markt. Deze markt is geheel te vergelijken met een brink, zooals de dorpspleinen in Drenthe en verder nog genoemd worden. Ze draagt, zoo ver ik weet, in geen oud stuk dien naam meer, hoewel de marke- en eschgronden der stad nog veelvuldig vermeld worden; maar al vroeg tot eene marktplaats bestemd en gebruikt, zal de naam van brink ook al vroeg voor die van markt zijn geweken.

Wat den omvang van de stad Groningen betreft, zoo kan men dien van den beginne reeds ongeveer zoo wijd aannemen, als het oude stadsgedeelte is, dat binnen de binnendiepen begrepen is. Alleen ten westen zal zij misschien nog eerst zoo ver nog niet, tot aan de A, zich uitgestrekt hebben. Groningen vormde eerst als stad, even als dorp, maar eene enkele parochie en had maar eene kerk de St. Martinikerk. De Akerk is niet voor het begin der 13de eeuw tot eene tweede parochiekerk verheven ten behoeve van de bewoners van de Utinge- en Westerkluft, maar zij bestond er reeds eerder als kapel. In de 12de eeuw zal dus die uitbreiding reeds plaats gevonden en de stad den genoemden omvang verkregen hebben. [1]) Daarop volgde de uitbreiding ten zuiden. Men brengt die gewoonlijk op het jaar 1463—1472; maar zij moet reeds vóór de 15de eeuw bestaan hebben. [2]) Deze uitbreiding schijnt echter meer tot meerder versterking der stad aan deze gevaarlijke zijde dan ter bewoning geschied te zijn, misschien wel in den toemaligen strijd met den bisschop Frederik van Blankenheim, tegen dien bisschop, welke de stad in 1400 of 1401 van die zijde belegerde. Bekend is de aanzienlijke uitbreiding in het begin der 17de eeuw ten noorden en oosten, waar echter reeds lang eene aanzienlijke voor- of buitenstad bestond. — De oude stad was niet alleen nog niet zoo uitgebreid, maar ook op verre na niet zoo digt bewoond als later. Er waren nog lang vele onbehuisde hofsteden en opene ruimten, hoven en boomgaarden bij en tusschen de huizen. Zij wordt nogtans op het jaar 1215 door een Groninger tijdgenoot reeds eene

---

[1]) Zie mijn opstel: *Over den ouden loop der A bij Groningen*, in de *Gron. Volks-Alman.* 1842.

[2]) Zie S. E. Stratingh, *Groningen als woonplaats beschouwd*, bl. 18

„zeer rijke stad" geheeten. [1]) Dit moet men natuurlijk opvatten naar dien tijd, maar het duidt toch reeds eene aanzienlijken, bloeijenden toestand der bevolking aan.

De bevestiging maakte zeker een voornaam kenmerk van eene stad uit; zonder vesten kon eene stad ook niet wel bestaan. Maar zij maakte niet alleen of geheel noch zelfs eigenlijk de stad uit. Er waren ook wel enkele bevestigde huizen of gebouwen, zooals van ouds de burgen, en niet alleen wereldlijke maar ook kerkelijke; en dezen waren daarom nog geen steden. Behalve dit meer uiterlijk kenmerk, om het zoo te noemen, komt nog en meer in aanmerking de innerlijke maatschappelijke verandering, die bij de verheffing van een dorp tot eene stad plaats had.

Men onderscheidt de steden, even als de dorpen, in vrije, grondheerlijke en gemengde steden, want door de omgeving van een dorp met vesten werd zijn eigenlijk wezen, de regtsverhouding van de plaats en hare bewoners, aanvankelijk althans, niet veranderd. Geheel vrije, dat zijn aan geenerlei grondheerschappij onderworpene, door vrije burgers bewoonde steden, zijn er waarschijnlijk oorspronkelijk slechts weinige geweest. Tot deze behoorden die steden, welke geheel op vrijen rijksgrond gegrondvest zijn, alsmede de landsheerlijke steden, die op landsheerlijken, maar niet grondheerlijken bodem aangelegd zijn. Grondheerlijke steden zijn er daarentegen vele geweest; want daartoe behoorden alle die steden, welke uit grondheerlijke dorpen ontstaan zijn. Die grondheer kon zeer verschillend wezen, het rijk of de koning zelf, een vorst, geestelijke en wereldlijke, of andere bijzondere mindere heeren. Steden van gemengden aard waren die, welke deels vrij, deels grondheerlijk waren, dat is deels op den vrijen rijks- of landsheerlijken, deels op grondheerlijken bodem stonden en waar de gemeenten alzoo uit vrijen en hoorigen bestond. — Wanneer wij dit toepassen op Groningen, dan valt deze plaats onder laatstgenoemde soort. Volgens den giftbrief immers wordt niet de „villa Cruoninga" zelve, maar een landgoed, dat de koning aldaar bezat en gelegen was in een graafschap van Drenthe, met dit graafschap en aan dit landgoed en graafschap verknochte andere goederen en regten aan den bisschop van Utrecht of

[1]) „Civitas Groninghe, quae tunc fuit opulentissima" noemt haar op dat jaar de schrijver van het werkje: *De rebus Ultrajectinis* etc. *narratio historica*, uitgeg. door A. Matthaeus, p. 13.

eigenlijk de domkerk aldaar geschonken. Dit landgoed is dus te houden voor een grondheerlijk rijksgoed, waarvan de hoofdhof te Groningen lag, maar de overige gebouwen en gronden niet alleen in deze plaats, maar ook in dat graafschap of het latere Goregt te zoeken zijn. Het werd alzoo gegeven „met hofsteden, gebouwen, hoorigen, bebouwde en onbebouwde akkers, hooilanden, kampen, weidegronden, wateren en waterloopen, visscherijen, wegen, opkomsten" enz. Dit is eene veel gebruikelijke formule en past op eene markeninrigting. Tot bevestiging dat die te Groningen toen ook bestond kan zij echter niet genoeg dienen, omdat zij daarop niet alleen slaat, maar ook op het geheele Goregt. Men zou hierbij op de gedachte kunnen komen, of dit Goregt niet eenmaal in zijn geheel ééne groote mark heeft uitgemaakt, die later in onderscheidene marken en dorpen is verdeeld geworden. Maar dit kan slechts eene gissing zijn en wij hebben ook hier alleen met den bekenden lateren staat van zaken te doen. — De stad was dus, behalve hetgeen tot den hoofdhof behoorde en een grondheerlijk bestanddeel uitmaakte, overigens eene vrije, eerst koninklijke, later landsheerlijke plaats, en waar dus de bisschop alleen grafelijke of territoriale regten kon uitoefenen. Wat derhalve geldt van zulke vrije steden, is van toepassing op onze stad. Men kan evenwel nog vragen of er ook nog geene andere bijzondere grondheeren en grondheerlijke goederen bestaan hebben? De abdij van Werden bezat een hof te Groningen met huizen, hoeven of landerijen en inkomsten aldaar en elders in den omtrek. [1]) Men is echter nog te weinig met deze bezittingen bekend, om te kunnen bepalen tot welke soort ze te brengen zijn, en, hoe dan ook, wij worden van deze en zelfs gene hofbezittingen zoo weinig gewaar, dat men veilig de stad Groningen verder als eene geheel vrije landsheerlijke en wel bisschoppelijke stad mag beschouwen. Zij had ook boven andere bisschopssteden dit vooruit, dat de bisschop zelf daar niet gevestigd was. Hare afgelegenheid van hun zetel, Utrecht, maakte het den bisschoppen moeijelijk hun gezag alhier voldoende te handhaven en dit mag ook eene reden geweest zijn, waarom de bisschop Herbert in 1143 de Groninger prefectuur en Drenthe in leen uitgaf. Maar daardoor werd de stad nog onafhankelijker van Utrecht en had nu voortaan schier alleen met

---

[1]) Westend. *Jaarb.* I, 191.

den prefect te doen. Deze was meestal te zwak om zich tegen de uitbreiding van hare magt te verzetten en had in zeker opzigt ook geene reden daartoe. Integendeel met de ontwikkeling o. a. van het regtswezen, vooral van het strafregt, vloeide ook eene voorname bron van zijne uitkomsten milder; hij ontving meer en hooger breuken. — Groningen bevond zich dus in dien gunstigen toestand, dat zij een vrijer verkeer en eene daarmede zamenhangende vrijheid kon erlangen, waardoor zich de steden van de dorpen onderscheidden. Want van een vrij verkeer was in de zelfs vrije dorpen geene sprake ten gevolge der beperkende markebepalingen. De oude steden hadden geen ander van het dorpregt verschillend regt, dan juist dat regt van vrije verkeer, van vrijen handel en wandel. Het oude stadregt was dienvolgens niet meer dan een door dat regt uitgebreid stadmarkregt. [1]) — Het Groninger landgoed verder werd geschonken met het graafschap of grafelijk bewind over het Goregt en dus ook over Groningen, dat daarin lag, met munt, tol en regtspleging en al wat er meer toe behoorde. Het komt hier voor als of dat grafelijk bewind verknocht was aan het landgoed en alzoo het naast aan den hoofdhof te Groningen; maar men kan ook beide, die bijzondere bezittingen en die openbare regten, als afgescheiden van elkander en elk op zich zelf beschouwen. Zoo hebben de bisschoppen en het domkapittel te Utrecht de zaak ook beschouwd, althans behandeld, door de bijzondere bezittingen en openbare regten of de prefectuur afzonderlijk uit te doen. Men zal evenwel den hoofdhof van het landgoed ook voor den hoofdzetel van de prefectuur mogen houden. Ik heb dien zetel of het prefectenhof hervonden in het later zoo genoemde Selwerderhof gelegen aan de Groote markt naast en ten westen van het Kreupelstraatje (*Bijdr.* VI, 25), en voorts de bijzondere bezittingen van het Groninger praedium zooveel doenlijk getracht terug te vinden in de inkomsten, welke de stad als opvolgster van het domkapittel uit het Goregt trok (*Bijdr.* V, 81). Ik behoef deswege dus niet in bijzonderheden meer te treden, maar kan mij aan de hoofdzaken houden. Wat den hoofdhof nog betreft, men heeft dien wel in verband beschouwd met de wording der stad, als het hoofd- of middelpunt, waarom zich de bewoners uit den omtrek bij voorkeur vestigden en zoo de stad zou zijn ontstaan, gelijkerwijs men dit van meer steden

---

[1] Von Maurer, a. w. I, 196.

weet of vermoedt. Dit had vooral plaats bij en om burgen, om onder de schut daarvan te wonen. Het prefectenhof te Groningen komt in de geschiedenis echter nergens als een burg voor, maar als een huis, dat soms alleen tijdelijk versterkt is geworden. Doch al heeft dit hof hierom ook geene aanleiding gegeven tot het ontstaan van Groningen als stad, zoo mag men wel aannemen, dat het het zijne toegebragt heeft tot ontwikkeling der plaats. — Behalve den hoofdhof, als zetel van bestuur en regtspleging, waren zeker ook te Groningen gevestigd de voornoemde munt en tol, en het is ook uit de geschiedenis genoegzaam bekend dat de bisschoppen van Utrecht aldaar munt hebben geslagen en tol geheven. Beide waren heerlijke regten, even als de regtspleging. Men vindt in den giftbrief nog van geene markt gerept, waarmede anders munt en tol zoo naauw vereenigd waren en veelal te zamen voorkomen, en die, waar het hier vooral op aankomt, een der eerste voorregten, een kenmerk inzonderheid der steden uitmaakte. Dit zal nu evenwel ongetwijfeld ook te Groningen het geval zijn geweest.

De vrijheden, waardoor de steden zich van de dorpen onderscheidden, beginnen met de oprigting van eene markt, verzekert von Maurer. [1]) Of de eerste markten week- of jaarmarkten waren, is volgens hem moeijelijk te bepalen; want reeds in den Frankischen tijd komen beide voor. In de meeste steden zal de plaatselijke behoefte het eerst tot het instellen van weekmarkten geleid hebben. Voor de ontwikkeling van de stedelijke instellingen zijn echter de jaarmarkten veel gewigtiger dan de weekmarkten geweest. Want zij trokken de bezoekers en vooral vreemde kooplieden van uit verre plaatsen en droegen alzoo tot ontwikkeling van het vrije verkeer en de daarmede verbonden vrijheden wezentlijk bij. De oudste jaarmarkten, waar zij niet uitdrukkelijk door de rijks- of andere vorsten ingesteld werden, vormden zich meerendeels, als van zelf, op de voor den handel gunstig gelegene of om andere oorzaken druk bezochte plaatsen. En zoo mag het ook met de Groninger markt het geval geweest zijn. Ik herinner hierbij aan de daarvoor ook zoo gunstige ligging van Groningen tusschen twee stroomen, welke hier een weg naar zee vormden, op de grens van twee verschillende landstreken, verschillende niet alleen van landaard, maar ook van grond, en zoo van voortbrengselen. Aldus leverden

[1]) A. w. I, 282.

reeds de Friesche kleistreken o. a. tarwe en garst, paarden, vee en zuivel, de zand- en veengronden van Drenthe rogge, hout en turf op, om niet meer te noemen, dienstig niet alleen tot onderlingen maar ook vreemden ruilhandel; want in ruilhandel zal grootendeels eerst lang de handel bestaan hebben. De oorsprong van de Groninger markt is onbekend, misschien juist wel om hare oudheid. Groningen komt in zeker berigt uit het begin der 9de eeuw reeds voor als eene aanzienlijke handelplaats (nobile emporium); maar men kan er niet genoegzaam staat op maken. [1]) Met zekerheid vindt men daarvan wel geene bewijzen vóór de 13de eeuw. Als een der oudste bewijzen voor den handel van Groningen, zelfs buitenlands, met de Oostzeelanden, wordt gehouden het verdrag, tusschen den vorst van Smolensk met de stad Riga en de kooplieden op Gothland te Wisby in 1229 gesloten. Men vindt daarin twee kooplieden uit Groningen vermeld onder de verstandige kooplieden, die dat verdrag opmaakten. [2]) Zoo komen er vervolgens meer voor. De oorlog tusschen Groningen en de Ommelander Friezen in 1250 was vooral ontstaan doordien de Friezen, die door een zeevloed zeer hadden geleden, het koorn dat de Groningers uit vreemde landen hadden aangevoerd niet dan voor een hoogen prijs van hen konden koopen en hunne paarden wederkeerig niet wel konden verkoopen, daar de Groningers niet zorgden dat de paardemarkt in rust gehouden werd, ja omgekeerd zelve de beste paarden voor zich namen. Bij het verdrag daarop in 1258 tusschen de Friezen en de stad na hare overgave aan genen gemaakt, wordt o. a. ook bepaald, dat de kooplieden met al hunne goederen aldaar vrijelijk zouden mogen verblijven. [3]) Men zou hieruit zelfs kunnen afleiden dat er toen reeds een zekere handelstand of eene vereeniging van kooplieden zal bestaan hebben. Ik bedoel zoodanige vereeniging voor wie het Groninger gild-water- en stapelregt, in het Oldermansboek verzameld, voornamelijk gold en die elders wel het „ groote gild" werd geheeten en onderscheiden van het „kleine gild" of dat der kramers. — Daar markten meestal op de jaarlijksche kerk- of feestdagen na

[1]) Heda, *Hist. Ultraj.* p. 27. Diest Lorgion, a. w. I, 16.

[2]) Bij Sartorius, *Urkundl. Gesch. des Ursprunges der Deutschen Hanse*, II, 15. Verg. Ypey en Feith, *Oudh. van het Gooregt en Gron.* bl. 94; Feith, *de Gildis Groning.* p. 14.

[3]) *Kronijk van Menko*, n. u. p 202, 205.

de mis plagten gehouden te worden, verkregen zij hiervan den naam van *feriae* in het latijn, *fiere*, *foires* in het fransch, *Messen*, *Kirchmessen* in het duitsch, of in onze taal *kerkmissen* of *kermissen*. En zoo is de oude Groninger jaarmarkt onder dien van *Mariemis* bekend. [1]) Behalve deze meer algemeene had men er ook bijzondere markten en marktplaatsen. Aldus worden in eene oorkonde van 1258 ook reeds vermeld eene hout- en eene paardemarkt, naar 't schijnt, buiten de toenmalige poorten gehouden. [2])

Daar de markt niet alleen in het belang van de plaats, van de inwoners was, maar ook in het openbaar belang, zoo was het natuurlijk, dat de overheid haar ook begunstigde, de oprigting daarvan bevorderde en hare bescherming daaraan verleende. Vrij verkeer was zonder die bescherming ook niet mogelijk: de komenden en gaanden moesten veilig reizen en op de marktplaats zich ophouden kunnen. Deswege werd geleide en marktvrede daaraan verleend. Daartoe dienden ook de algemeene koningsvrede, van wege den koning, en de godsvrede, van wege den paus ingesteld. Tot bewijs en teeken daarvan werden aan de grenzen der marktplaatsen kruisen opgerigt. Zoo vindt men ook de plaatsing van dergelijke vredekruisen bij gelegenheid van de vrijmarkt te Groningen aan hare zuidelijke grens bij Helpen in een charter van 1369 en volgenden vermeld. [3])

Dit vrije en drukke verkeer bragt ook mede dat, behalve eigenlijke kooplieden, ook andere personen, vooral verschillende ambachts- en handwerkslieden, de marktplaats niet alleen bezochten, maar ook zich daar vestigden. Zij gaven het ontstaan aan de gilden. Eerst later ontmoet men te Groningen hiervan blijk. De oudste gildebrief die er bestaat is van het Kramergild des jaars 1362, en dit behoorde oorsponkelijk tot het handelsgild en niet tot de eigenlijke handwerksgilden. [4]) Overigens werden dezen verdeeld in burgergilden en raadsgilden. Tot de eersten behoorden wel de oudsten. Dit mag men opmaken uit den aard der gilden, als de smeden, bakkers, schoenmakers enz. bevattende, en uit den naam, als misschien reeds opgekomen onder en namens de burgers, voordat er een raad bestond.

---

[1]) *Stadboek v. Groningen, Aant.* bl. 157.
[2]) Zie die oorkonde bij Driessen, *Mon. Gron.* I, 34.
[3]) Driessen, a. w. IV, 680.
[4]) Feith, *de Gildis Gron.* p. 179

Landbouw bleef nu niet meer het eenig bedrijf der ingezetenen: bakte voor dezen elk huisgezin zijn eigen brood, maakte en herstelde het zelf zijne kleederen, huisraad, werktuigen en wat het meer noodig mogt hebben voor zijn onderhoud en bedrijf, gelijk dit nog lang in Drenthe gebruikelijk was, zoo hielden zich nu de verschillende gilden daarmede bezig. En bragten deze nieuwe instellingen van handel en nijverheid veel verandering, ja een geheele omkeer in de leefwijs der inwoners, zij vorderden ook eene andere, nieuwe of bijzondere regeling in de politie, regering en regtspleging tot handhaving der orde en veiligheid onder hen, waartoe ook evenzeer de bevestiging der plaats moest dienen.

Het bestuur der marken stond geheel bij de markgenooten zelve en alleen; de openbare magt was daartoe onbevoegd. Dit was een oude algemeene grondregel, die ook in Drenthe en alzoo mede in de Groninger mark gold, overeenkomstig de eerste bepaling in het Drentsche landregt van 1412 opgenomen, waarbij het aan dat geheele landschap en elk onderdeel tot eene buurschap toe vrijstond bij een te komen om de lands- en markeaangelegenheden zelve te regelen, als zulks maar niet ging tegen de heerlijkheid of hooge overheid. Men had dan ook eigene markbesturen, onafhankelijk van de openbare ambtenaren. In Drenthe noch het Goregt wordt men die markbesturen ontwaar en schijnen de markgenooten onderling zelve hunne zaken behandeld te hebben, zonder bepaalde of vaste bestuurders. Die zaken waren natuurlijk ook eerst en lang hoogst eenvoudig, betroffen doorgaans alleen of hoofdzakelijk de regeling van den bouw en oogst „van esch ende saet, hoy ende hout," zooals het in voornoemde bepaling luidt. En zoo zal het ook in het Goregt of de geheele Groninger prefectuur, Groningen mede ingesloten, geweest en daartoe hier mede te brengen zijn het artikel van het Selwerder landregt dat van „wilkoeren" handelt, in 't bijzonder het slot: „vnd elck buirschap mach wilkoeren by twee tonne biers vnd niet hoger." [1]) Dit zal willen zeggen, dat elke buurschap keuren mogt maken met bepaling van eene straf daarop bij overtreding, doch niet hooger dan van twee tonnen biers. Omtrent het bestaan van markeregters, buurmeesters, buurregters of andere dergelijke

---

[1]) Selwerder Landr. van 1529, bl. 23, in de werk. van het Gen. P. E. J. P. D. VI.

plaatselijke bestuurders of hoofden welke men elders aantreft, verneemt men in Drenthe en het Goregt, uit de oude oorkonden althans, niets. Van schulten in de dorpen of kerspelen wordt ook geene vroegere melding gevonden dan in stukken uit het begin der 15[de] eeuw. Overgroot is daarentegen het aantal oorkonden, overdragten, koopbrieven, overeenkomsten enz., waarin de eigenerfden en markgenooten zelve als handelende partijen of als getuigen daarvan voorkomen, ook zulken, waarin zij hunne toestemming geven tot het maken of verbeteren van wegen, waterleidingen, bruggen enz. [1]) Het zal in de markezaken zoo eenvoudig en aartsvaderlijk toegegaan zijn als men nog te Noordlaren o. a. de markeregten ziet uitoefenen door de *boer*, zooals daar en verder in Drenthe al de boeren van een dorp of gehucht, dat zijn de gezamenlijke landeigenaren of markgenooten, genoemd worden. Tot de taak van de boer te Noordlaren behoort behalve de regeling van den bouw en oogst, ook het in goeden staat houden van de wegen, wallen, dijken, slooten, wateringen enz., welke tot hunne marke behooren en niet aan het toezigt van het algemeen bestuur onderworpen of bijzonder eigendom zijn. Voor deze werkzaamheden wordt vooraf een dag of een gedeelte daarvan bepaald op eene zamenkomst van de boer, onder de beide oude eerwaardige linden, die daar aan den ingang van den akker Gods prijken. De boer komt te zamen, als daartoe door het kleppen van de torenklok het sein gegeven is. Bij deze gewone jaarlijksche bijeenkomsten en werkzaamheden geschiedt dit door de oudste *schutheeren* of *hoornboeren*, die met een boekhouder of iemand die het *boerboek heeft* de uitvoerende magt uitmaken. De boekhouder is belast met de administratie van de boeremark; hij wordt door de eigenaren uit hun midden gekozen; doet om het ander jaar rekening, verantwoording en uitkeering, en treedt, ingeval van niet herkiezing, met het einde van vier jaren af. Hij wordt in zijn werk bijgestaan door vier genoemde *schutheeren*, zoo geheeten, omdat zij belast zijn met het *schutten* of bergen van vee, dat in den tijd, dat de esch of made afgesloten zijn, zich daarop mogt vertoonen. Twee van hen moeten uit de inwoners van het noord-einde en twee uit die van het zuid-einde van Noordlaren zijn, en jaarlijks treedt van elk tweetal één af. Deze beiden dragen den naam van *hoornboeren*, omdat zij het

[1]) Magnin, *Besturen in Drenthe*, II, 1ste St. bl. 126.

hoorn, tot het geven van teekenen, bewaren en gebruiken, gevende het bij hunne aftreding aan hunne jongere ambtgenooten over. Deze volmagten, zooals men ze kan noemen, worden voorts in eene rondgaande orde elk door hunnen naasten buurman opgevolgd, zoodat ieder boer of markgenoot op zijn beurt volmagt is. [1]) — Dit dorpsbestuur is dus een volslagen volksbestuur en zoo zal het ook vroeger geweest zijn. Deze gebruiken toch zijn zaken van overouden tijd en evenals die nog te Noordlaren en elders bestaan, zullen die ook in andere dorpen van het Goregt, alsmede te Groningen meer of min zoo gegolden hebben, toen ook deze plaats nog een dorp en marke was.

Na de verheffing van een dorp met zijn mark tot eene stad en stadsmark en de instelling van andere of nieuwe besturen, de stadsraden en burgemeesters, traden dezen in de plaats van de oud dorpsbesturen en hadden in de eerste plaats evenzoo de aangelegenheden van de stadsmark te bezorgen. Maar bij de beschikking over de gemeene marke, het toezigt op den veldbouw, op de gemeene wegen en stegen, in het kort, de veld- en plaatselijke politie, kwam het onderhoud der stadsvesten, opzigt op de markt en de eetwaren, maat en gewigt, de beslissing der politieovertredingen, voorts de ontvangst en uitgaaf van de stads inkomsten met het beheer der stadsgoederen enz. Een bijzonder stedelijk bestuur te Groningen ontwaart men niet eer dan in de 13de eeuw en het is de vraag of er wel eerder een geweest is en de geheele burgerij nog niet zelve eerst hare zaken regelde, even als tot dus ver misschien de gezamenlijke markgenooten. Dezen bleven ook in de stad de eigenlijke burgerij uitmaken en als hoofdbezigheid nog den landbouw uitoefenen. De bewoners werden nu wel onderscheidenlijk van andere markgenooten of dorpbewoners *burgers*, *burgenses*, *cives* geheeten, maar dit geeft op zich zelf nog niet zoo zeer een veranderden toestand te kennen. De eerste naam zal ontleend zijn aan de oudste bevestigde plaatsen, de *burgen*, de laatste gegeven zijn, niet omdat er overeenkomst bestond met de vroegere Romeinsche burgers of de lateren uit dezen ontsproten zijn, maar omdat men geen beter woord daarvoor had of wist. De naam van *civis* werd

---

[1]) Zie het stukje daarover: *Boerwerken, boermarkt, bouw- en intrekkeltijd te Noordlaren*, van Dr. J. Boeles, in de *Gron. Volks-Almanak*, 1847, bl. 99.

buitendien ook eveneens gegeven aan de plattelandbewoners, die anders in hunne taal *buren* heetten. Onze Groninger stukken leveren daarvan ook bewijzen genoeg op. [1]) Ja de stedelingen bleven hier en daar mede nog zelfs lang dien naam van *buren* voeren. Zoo vonden wij dit te Appingedam en elders. Ook in Groningen bleef deze naam nog bestaan nevens dien van burger tot in het onderscheid, dat men tusschen het kleine burgerschap, het *buurregt*, *buurmaal*, en het groote of eigenlijke burgerschap heeft gemaakt. Maar zien wij nader, wanneer en hoe dat stadsbestuur hier optreedt.

Emmius meende dat er voor het eerst in het jaar 1255, dus na den oorlog met de Friezen, eene stadsregering is aangesteld geworden, uit zestien leden bestaande, waarvan vier, met burgemeesterlijke magt bekleed, *rationales* of rekenmeesteren en twaalf *seniores* of aldermannen genoemd zijn. [2]) Hij vergist zich nu zekerlijk daarin, aangezien in eene vroegere oorkonde van 1245 reeds een stedelijk bestuur voorkomt. Het is eene verzegeling beleden voor „aldermans ac universitas in Groninge," waarbij zekere weduwe van Alfgerdis en hare zonen Occo en Gergardus aan het convent Jesse (Essen bij Haren) verkoopen de „bona ebedingonum" of goederen aldaar, die aan de familie Ebeding zullen toebehoord hebben. De aldermans staan hier niet met name uitgedrukt. [3]) Aldus komen zij ook verder voor in eene uitspraak der Zeend of kerkelijke vergadering te Groningen in 1254 gehouden, in tegenwoordigheid o. a. van al de „seniores de Gronynghe," waarmede wel geen andere dan voornoemde aldermans of regering van Groningen kunnen bedoeld zijn. [4]) Het eerst zijn zij ons met name voorgekomen in eene verzegeling van 1257, waarvan echter ook alleen maar een blijkbaar slordig afschrift, met eene oude vertaling daarvan, op het Groninger archief voorhanden is.

---

[1]) Driessen, a. w. III, 636.

[2]) *Rer. Fris. Hist.* X, 155.

[3]) Deze hierom belangrijke oorkonde was vroeger ook wel bekend en berustte in het oorspronkelijke, nog met het stadszegel voorzien, ook het oudst bekende, bij den schrijver van den *Teg. St. Stad en Lande* (II, 102), maar schijnt verloren te zijn gegaan; doch er bevindt zich nog een afschrift daarvan in het Gron. Archief, Vervolg-reg. 1245, nr. 1.

[4]) Driessen, I, 26. Deze plaats is door Driessen en anderen over het hoofd gezien. Had hij ze gekend, dan zou hij misschien in Emmius niet afgekeurd hebben, dat deze de Aldermannen *seniores* noemt.

In deze verzegeling verkoopen heer Egbert en Menetco, de „justiciarii" of „rechters," zooals ze in de oude vertaling heeten, te Groningen, met de aldermannen aan Bernard, zoon van vrouwe Godewer 17 „ammersad" gemeentegrond (de civium communitate), gelegen aan de „tie" vóór het huis van Albert Tetinge tusschen den „kleiweg" en den weg die „strete" geheeten werd. Aan het slot worden eerst opgenoemd vier personen (waaronder Bernard zelve, aan wien de verkoop geschiedt) met de gewone formule of bewoordingen waarmede anders de *rationales* voorkomen (quatuor civitatis existentibus), zoodat men het er voor mag houden, dat dat woord door den afschrijver is uitgelaten; en dan volgen *vijftien* aldermannen. [1]) Als het oorspronkelijke stuk nog bestond met de zegels daaraan, dan zou het uitgemaakt wezen, wie onder die eerstgenoemde „justiciarii" of „rechters" te verstaan zijn. Maar men kan er toch wel geen anderen voor houden, dan de prefecten van Groningen, althans den eerstgenoemden heer Egbert. Er kunnen toen, even als vroeger en later, meer dan een prefect geweest zijn, ten gevolge van de beleening der prefectuur in 1160 aan meer dan een persoon. Egbert wordt vrij uitdrukkelijk genoemd, nog op het jaar 1253; met hem ook wel een Koenraad, maar geen Menetco noch Mencko, zooals hij in de vertaling heet. Ik ken ook geheel geen lid van deze of gene prefec-

[1]) Gron. Arch. Vervolg-reg. 1257, nr. 2. Wegens de belangrijkheid van dit stuk, ook in een ander opzigt, waarop ik later kom, schrijf ik het hier in zijn geheel af: „Dominus Egbertus et Menetco justiciarii in Groningen et Aldermanni vniuersis presencia visuris salutem in domino notum facimus singulis ac vniuersis quod de ciuium communitate decem et septem ammersad super tie ante domum Alberti tetinge inter cleijwech et viam que dicitur strete, domino bernardo filio domine godeweris harum conseruatori et posteris suis vendidimus libere possidendam et quod via nulla iacebit ultra dictam terram eisdem promisimus precauendam. Jgitur ne super hoc aliquis dubius existat ad veritatis euidenciam hanc paginam sigillorum nostrorum appensione ipsis porreximus communitam. Datum anno domini M. cc lvii 1 Kal. Marcii. Quatuor ciuitatis existentibus Alardo swaneco, Ottone sickinge, Brancze filio domini enonis et predicto bernardo Aldermannis vero existentibus Gieldemaro remian, Siccone de porta, Harderico de larell, gerardo schulte, egberto filio domini brundonis, Johanne papinge, Radwardo cordinge, enone iuuene, Ottone de Weron, Johanne winrechinge, ludolfo de buin, Sijgero botere, Rodolfo alinghe, egberto catere ende henrico caluesnock." — In den derden regel zal ook het woord *terram* uitgelaten zijn en in den voorlaatsten staat *ende* voor *et*.

tenfamilie met dezen naam, die buitendien zoo vreemd is, dat hij mij in geen ander stedelijk of gewestelijk stuk is voorgekomen. Ik kan in deze onzekerheid alleen gissen, dat de afschrijver verkeerd gelezen heeft en Menetco zal zijn Menzo of Menzoo. Dit is ook een bekende familienaam der prefecten. Op het jaar 1206 komen zoo een Egbert en Menzo als gebroeders van Groningen voor; [1]) Menzo ter A (ad ammem) op het jaar 1242 na verwant aan den toen bestaanden prefect Egbert. [2]) Wat hiervan zij, ten bewijze, dat „justiciarii" hier de prefecten aanduiden, kan dienen het verbond van 1291 gesloten ter onderlinge bescherming tusschen de „justiciarii et consules ac commune de Groninghe" eenerzijds en den kastelein van Koevorden en het landschap Drenthe anderzijds. [3]) Het bestaat ook maar in afschrift en het oorspronkelijke zou met de zegels ons geheel kunnen vergewissen; maar gelijk de „justiciarii" met den raad en de gemeente van Groningen hier voorkomen tegen over den kastelein van Koevorden en het landschap Drenthe, moeten zij wel de prefecten zijn. Er waren toen ook zekerlijk twee, weder een Egbert en Adolf zijn zoon. Deze komt met genen voor in een brief van 1285 [4]) en in voornoemd jaar 1291 op zich zelf, belijende een overdragt van land te Kropswolde door het klooster te Rottum aan dat te Essen en hier genoemd „domicellus de Groninge," als nog jonker, geen ridder zijnde. [5]) — Ten bewijze nog dat „justiciarius" den prefect aanduidt, kan nog dienen het voorkomen van „Folkerus justiciarius" in zekeren brief van 1330. Deze Folkerus kan toch geen ander zijn dan Folckert, een der zonen van de regtersche Agneta of Augusta, misschien de weduwe van den prefect Adolf, in haren brief van 1332 vermeld. [6]) — Ik kom later terug op het feit dat de justiciariërs met de aldermannen van Groningen in 1257 stads gemeente- of markegrond verkoopen, maar tot opheldering van de ligging van dien grond voeg ik hier nog dit bij. De vermelde landnaat „ammersad" was eene gebruikelijke benaming voor bouw- of eschgrond bij Groningen; [7]) Albert Tetinge's huis doet

[1]) **Driessen**, *Mon. Gron.* **I, 12.**

[2]) *Kronijk van Menko*, **n. u. p. 181. Driessen, a. w. III, 592.**

[3]) **Driessen, a. w. I, 53.**

[4]) **Driessen, a. w. I, 45.**

[5]) **Gron. Arch. Verv. reg. 1391, nr. 2.**

[6]) **Driessen, a. w. IV, 641.**

[7]) **Driessen, a. w. IV, 898.**

denken aan het bisschoppelijke tafelgoed „Tetynge guet gelegen by onser Stat van Gronyngen," volgens een brief van 1440, [1]) of „Tedinge guet, gelegen upten Noertesch" volgens dien van 1462; [2]) en de „tie", vermoedelijk *tije* of *togtsloot*, vóór dat huis aan de „Thye bij den Steentil," of de uitwatering die volgens den inlatingsbrief van het Wester-Stadshamrik in de zijlvestenij der drie Delfzijlen van 1434 aldaar bestond; [3]) de beide wegen, den „kleiweg" en de „strete," waartusschen het land lag, kan ik niet aanwijzen, noch nader dus de ligging van gezegd land. Doch het vorenstaande wijst ons op een deel van den noordesch of noorder bouwgrond.

Wij keeren thans terug tot onze aldermans, om op te merken, dat, behalve de vier rationales, op het jaar 1257 vijftien opgenoemd worden. Er hebben dus in het eerst meer dan 16 in het geheel geweest, denkelijk 20; misschien ontbrak er een; want men zal een effen getal gehad hebben. In het verdrag ten jare 1258 gesloten tusschen de „nobiles homines terre Fivelgonie", dat zijn de edelen of hoofdelingen van Fivelingo, en de „cives de Groninge" of de burgers van Groningen, ter onderlinge bescherming en veiligheid komen de „aldermanni" in 't algemeen voor aan het hoofd der stad tegen de „consules" of redgers in Fivelingo. Er worden daarin strafbepalingen gemaakt tegen doodslag en andere misdaden ten bate van de aldermans en redgers. Alleen bij roof wordt ook van breuk gesproken aan de regters van het district, waarin die plaats had, te betalen. [4]) In dergelijke verbonden tusschen de „cives de Groninge" en de „nobiles homines de Mentene" (het Klei-Oldambt) in 1283, en de „nobiles homines de Menterewolde (het Wold-Oldambt) in 1287 gesloten, worden geen aldermans genoemd, ook geen redgers, maar is ook meer alleen van roof sprake en van de straf deswege aan de regters te voldoen. [5]) In een vroegeren stadsbrief van 1262 staan aan het hoofd „consiliarii in Groninge" en aan het slot vier rationales en nu elf aldermans, geen twaalf, maar er kan een in het afschrift, dat er van dezen brief bestaat, of ook buitendien

---

[1]) Driessen, a. w. II, 316.
[2]) Driessen, a. w. II, 314.
[3]) Driessen, a. w. II, 275.
[4]) Driessen, a. w. I, 34.
[5]) Driessen, a. w. I, 43 en 50.

ontbreken, en alzoo twaalf of zestien in het geheel het gewone getal zijn. Zij verkoopen daarin aan twee medeburgers een stuk gemeentegrond (de communitate civium) binnen de stad gelegen aan de A bij de brug daarover met den dijk aan de overzijde dier rivier. [1]) Men vindt de aldermans nog als compromismannen nevens den prefect Egbert en den schulte van Eelde in eene overeenkomst van 1276 tusschen de zonen van zekeren Thezo en het klooster Essen over tienden te Glimmen [2]), alsmede in eene verzegeling van 1294, betreffende dezelfde tienden, [3]) maar in beide bescheiden niet bij name. In lateren bescheiden doen zich geen aldermans meer voor, maar draagt de magistraat van Groningen den naam van „consules," even als zij reeds in 1262, rationales en aldermans te zamen, „consiliarii," raden, genoemd worden. Vier daarvan bleven nog rationales heeten en de brieven aan het slot met hunne namen onderteekenen, [4]) totdat in hunne plaats burgemeesters, even als meer elders, optreden. Het jongste bescheid, waarin men nog de rationales aantreft, is van 1319 en het oudste, waarin de burgemeesters verschijnen, is van 1322. [5]) — Wat aanleiding hebbe gegeven tot die verwisselingen in getal en titels van den Groninger magistraat, daarvan blijkt, mij althans, niets. Driessen gist wel dat geschillen met den bisschop van Utrecht of eene andere, niet meer bekende omstandigheid, tot de laatstgenoemde verandering hebben geleid, maar, zooals hij zelf genoeg te kennen geeft, is daarvan niets met zekerheid te zeggen. Het mag bloot in navolging van elders wezen dat de magisstraatspersonen te Groningen „consules" of „raden" en de hoofden daarvan „burgemeesters" genoemd zijn. Wat het getal betreft, voeg ik er nog bij, dat laterdat eerst weder tot twintig verhoogd en vervolgens tot zestien teruggebragt is, terwijl er ook een tijdlang zes burgemeesters zijn geweest. Ver-der heb ik de opvolging der besturen te Groningen niet na te gaan, om dezen nu nader, aan de hand van von Maurer, in hun ontstaan en bestaan te beschouwen.

Schoon men nu niet vroeger dan tegen het midden der 13[de] eeuw eene stadsregering in echte bescheiden aan-

---

[1]) Driessen, a. w. I, 38.

[2]) Gron. Arch. Verv. reg. 1276, nr. 3.

[3]) Gron. Arch. Verv. reg. 1294, nr. 2.

[4]) Zie de brieven van 1292, 1300, 1303, 1309, 1319, bij Driessen, a. w. III, 567, 584, 590, 593, 922.

[5]) Driessen, a. w. IV, 900.

treft noch ergens anders, zoo is daaruit wel is waar nog niet met volle zekerheid te besluiten, dat er niet eerder eene heeft bestaan, aangezien de bewijzen daarvoor bij de schaarschte daarvan kunnen ontbreken. Maar als men bedenkt, dat het allereerste ontstaan der stadsraden elders, in Duitschland, in de 10de en 11de eeuw valt en zij eerst meer sedert de 12de en 13de eeuw voor den dag treden, [1]) dan mag men dit in ons land en voor Groningen wel niet vroeger dan in deze laatste eeuw stellen, daar men hier deze en gene instellingen veelal in navolging van andere plaatsen ingevoerd vindt. Von Maurer leidt uit het zoo onmerkbaar optreden der stadsraden alsmede uit hun naam, getal en aard, hun ontstaan af uit de dorps- of markbesturen. In de meeste steden van Duitschland heeft zich zelfs meer of min onmiddellijk uit de oude stadsmarkbesturen een stadsraad gevormd. Beiden hadden oorspronkelijk ook dezelfde stelling. Deze zoowel als gene waren en bleven genootschappelijke besturen en daarom wezentlijk van de openbare overheden onderscheiden. [2]) Voor dat de naam van „consules" of „raden" in gebruik gekomen is, dat ook in Duitschland eerst sedert de 13de eeuw het geval is geweest, had men daar de namen van „jurati," conjurati" (gezworenen), „magistri," magistri civium," en „burmeister," „burgermeister," ook „consiliarii" enz. De naam van „aldermannen" of „seniores" in Groningen eerst in gebruik, treft men, opmerkelijk genoeg, elders geheel niet of zeer schaars aan. Alleen vermeldt von Maurer „seniores" als naam des raads in Burgdorf, [3]) aan het hoofd van den raad in Erfurt en te Berlijn, waar zij ook „olderlude" heetten; [4]) maar hij teekent ook aan, dat vóór de verheffing tot eene stad de gemeentebesturen in sommige plaatsen o. a. dien naam van „seniores" hebben gedragen. [5]). Men weet dat oudtijds in Engeland de eerste magistraatspersonen den titel van „alderman" voerden, gelijk nog die van Londen. In naburig Friesland ontmoet men ook in Leeuwarden een „alderman," die reeds sints 1190 bekend zoude zijn, en in Berlicum. [6]) Men moet van den latijnschen naam, „seniores", der aldermans, dergelijken onderscheiden, dien

---

[1]) Von Maurer, a. w. I, 582.
[2]) Von Maurer, a. w. I, 550, 553.
[3]) Von Maurer, a. w. I, 584.
[4]) Von Maurer, a. w. I, 624, 630.
[5]) Von Maurer, a. w. I, 556.
[6]) Driessen, a. w. III, 634.

men aan den leenheer gaf en waarvan het Fransche „sieur" en „seigneur" afkomstig is. De gilden hadden mede van ouds aan het hoofd „oldermans," zeker eerder in navolging van de stadsregering dan omgekeerd. En dat woord geeft niet juist een „oud persoon" te kennen, maar meer een „voornaam persoon," en het is natuurlijk, dat men dergelijken tot de regering koos. Hare leden worden ook wel anderzins de „rijksten," de „vroedsten" of de „wijsten" geheeten. In de eerste plaats zullen ook hier de oude grondbezitters, de eigenerfden, in aanmerking gekomen zijn en in de plaats van of bij de oude schutheeren en hoornboeren. Als men de oudst bekende opgaven van rationalen en aldermannen nagaat, dan treft men daaronder zelfs verscheiden adellijken aan, die alzoo, behalve eigen goed binnen stadsgebied, ook hier of daar Utrechtsch leengoed zullen bezeten hebben (*Bijdr.* VII, 13). Onder de niet adellijken mogen echter ook reeds leden geweest zijn, uit den handels- en nijveren burgerstand gekozen. Men vindt in het Stadboek (I, 6, 7) eenige bepalingen omtrent de vereischten om tot lid van den raad te kunnen gekozen worden. Men moest vrij zijn en echt geboren en een eigen erf of huis bezitten dat 300 marken waard was; ook geen schout in dienst mogt raadslid zijn. Van deze bepalingen zal de eerste reeds van ouds gegolden hebben, de lateren misschien niet. Wat de laatste aangaat, ontmoet men onder de aldermans van 1257 en de rationales van 1262 een Geert schulte, zonder blijk evenwel, dat hij werkelijk schout was.

Het getal aldermans, dat wij het allereerst, dat zij met name voorkomen, te Groningen vonden, was twintig, vervolgens zestien. Het getal van twaalf bestuursleden is anders het gewone, en van oude dagteekening, al bij de oude marken en dorpen in Duitschland, schoon er overigens ook hierin veel verscheidenheid heerschte. [1]) Men mag bij de verandering van het dorp in eene stad te Groningen veronderstellen, dat de geheele gemeente nu niet meer zoo optrad, maar vertegenwoordigd is geworden door dat nieuwe stadsbestuur. Doch bijzonder is het getal en vooral de naam van de vier rationalen aan het hoofd van dat bestuur. Die naam is zoo eigen aan Groningen, dat ik niet weet, dat hij in ons vaderland en daarbuiten voor stadsregeringsleden meer wordt aangetroffen. Men is het niet eens over de be-

[1]) Von Maurer, a. w. I, 549, 582.

teekenis van dien titel. De een vertolkt het woord door „rekenmeeesters," de ander door „raden" of „raadsmannen." Ik houd mij aan de eerste uitlegging. De naam van „raden" zal even goed op al de aldermans dan de rationalen alleen gepast hebben, en in den brief van 1262 worden beiden zoo of „consiliarii" geheeten, later „consules," even als burgemeesters en raad verder te zamen zoo. De rationalen zullen, behalve met de uitvoerende magt in het algemeen, in het bijzonder belast zijn geweest met de ontvangst en uitgaaf der stadsinkomsten alsmede het beheer der stadsgoederen, even als hunne opvolgers de burgemeesters, en deswege zeer gepast zoo of „rekenmeesters" genoemd zijn. Men zou ze kunnen vergelijken met de vier oude markbestuurders als de schutheeren en hoornboeren te Noordlaren nog zijn.

De naam van „consules" is later in zwang gekomen, in Duitschland niet vóór de 12de eeuw; sedert de 13de werd hij daar eerst algemeen. Daar nu die naam reeds wat vroeger in Italië voorkomt, zoo heeft men wel de stadsraden zelve voor eene aan dat land ontleende instelling gehouden. Maar dit is, volgens von Maurer, niet zoo. Het veelvuldig verkeer met Italië mag tot de verbreiding van dien naam medegewerkt hebben, tot de oprigting en inrigting der stadsraden zelve toch zekerlijk niet. Reeds de omstandigheid dat de „consules" in Italië burgemeesters, in Duitschland daarentegen bloote raadsmannen waren, weêrspreekt dit. Zoo worden zij in sommige oude oorkonden, reeds vóór het woord „consul," aldus of raadgevers, „râtgebo" en „râtkebene" in het oud-Duitsch geheeten. „Consul" zal dus eene latere vertolking daarvan zijn in de oude oorkonden, die in het eerst meestal in het latijn opgesteld werden. Dit levert mede voldoende bewijs op tegen de meening dat de naam „consul" van nog vroegeren romeinschen oorsprong zou zijn. [1]) De formule „Senatus populusque Groninganus," die men trouwens ook eerst in betrekkelijk jongeren tijd aantreft, in plaats van de oudere „Consules et commune" of „Universitas de Groningen," is blijkbaar ook niet dan eene pedante navolging van „ Senatus populusque Romanus."

Wat de keus der stadsregering betreft, deze zal in het eerst, hoezeer onbekend, wel door en uit de geheele burgerij geschied zijn, even als dat oorspronkelijk bij de vrije marken met hare besturen door de markgenooten plaats had.

---

1) Von Maurer, a. w. I, 585.

Zij zal ook jaarlijks geheel of gedeeltelijk afgetreden en vervangen zijn. Het eerste had zoo ver bekend met de rationalen en later de burgemeesters plaats; van de overige raadsleden trad telken jare de helft af. Hoe vrij die keur ook moge geweest zijn, het gevolg kon echter niet uitblijven, dat dezelfde leden vaak herkozen werden en alzoo zekere regeringsfamiliën ontstonden, waardoor de volksregering overging in eene aristocratische en zelfs oligargische. Dit blijkt alreeds uit de eerste opgaven, die er van de rationalen bestaan. Zoo vinden wij als zoodanig bij herhaling den naam van: Remian, Huging, Korenport, Calmar, Paping, Butzel, Sickinghe enz. en niet alleen in het bestuur, maar deze en gene patriciesche familie ook als eene politieke partij, tegen over den prefect gesteld. Men mag zoo de Gelkingers, zooals die meestal alleen, of ook wel verbonden met de Papings voorkomen, voor zulk eene patriciesche of aristocratische partij houden, die zich van de regering zal meester gemaakt hebben en in de weer gesteld tegen den bisschop van Utrecht of zijn stedehouder, den prefect. En dit leidt ons er toe, om nu die regering verder in verband met of in verhouding tot de openbare magt te bespreken.

Allereerst kan hier de vraag gedaan worden, of de stadsregering te Groningen is ingesteld geworden vrij door de burgerij zelve of mede door de openbare magt, den bisschop of zijn prefect, en wat hier regtmatig mag geoordeeld worden. Daar de ook zelfs vrije marken of gemeenten stonden onder het openbaar gezag, zoo was de toestemming daarvan tot de vorming van de stadsraden niet alleen, maar ook tot hunne keus noodwendig, was althans wettelijk. En zoo ziet men dat regt van bevestiging ook in de meeste steden van ons land en elders meer of min gehandhaafd. In vele steden is dat echter al vroeg opgehouden en wordt daarvan geen spoor meer gevonden. [1]) Zoo ook in Groningen niet. Men wordt niet gewaar van eenige bemoeijing van bisschop of prefect met, vóór of tegen, de instelling der stadsregering of hare benoeming. Gaf deze elders aanleiding tot veel strijd met de openbare magt, de herhaalde onderlinge twisten hier betreffen niet, voor zoo verre men die leert kennen, het bestaan van dat bestuur, maar de uitoefening daarvan, zoo als de bemuring der stad. Er is in tegendeel bewijs bij te

---

[1]) Von Maurer, a. w. I, 596.

brengen, dat de bisschop het stedelijk bestuur openlijk heeft erkend. In de kennisgeving van 1250 van den toenmaligen bisschop, dat hij aan het convent van Aduard vergund heeft om in al zijne landen, bijzonderlijk te Groningen, handel te drijven, behoudens de plaatselijke stedelijke gewoonte (consuetudine municipali...non obstante), doet die prelaat zich voor als de oppermagt aldaar bezittende, maar met eerbiediging van het regt der stad in dezen. [1]) De erkenning voorts van de stadsregering door de prefecten volgt genoegzaam uit de bijgebragte brieven, waarin zij te zamen als zoodanig voorkomen.

Wat de uitoefening van het bestuur betreft, als wij Groningen oorspronkelijk als eene vrije marke mogen beschouwen en het stadsbestuur in de plaats getreden van het mark- of dorpsbestuur, dan had de bisschop noch prefect daarin iets te zeggen, zoolang dat bestuur bleef binnen de palen van zijn eigen inwendig plaatselijk beheer. Hierin bezat en behield de stad haar regt van autonomie. Maar bij de verandering, die er noodzakelijk in de politie, het regtswezen en andere omstandigheden moest komen, ten gevolge van de verheffing van Groningen van een dorp tot eene stad, kon het wel niet anders of er moest twijfel en strijd ontstaan over de uitoefening van de wederzijdsche regten. Men zou zeggen, dat in de eerste plaats het beheer der marke alleen bestond en verbleef bij het stadsbestuur. Nogtans zagen wij in den brief van 1257 de regters (die geen andere dan de prefecten kunnen zijn) met de aldermans verkoopen stadsgemeentegrond. Hoe is dit te rijmen en te verklaren? Volgens het stelsel der vrije marken hadden die regters daar niets mede te maken. In den stadsbrief van 1262 verkoopt ook alleen het stedelijk bestuur gemeentegrond. Er is alleen dit onderscheid tusschen, dat de laatste grond gelegen was binnen, de eerste buiten de stad. Maar dit kan toch wel geene reden geweest zijn voor de medebeschikking van de regters daarover. Ik weet dit raadsel niet anders op te lossen, dan door de gissing, dat die grond buiten de stad in 1257 verkocht wel in vruchtgebruik tot de stadsmark of gemeente heeft behoord, maar eigendommelijk tot den hof van den prefect, zoodat de verkoop zoowel door dezen als het stadsbestuur moest geschieden. Verkoop van marke- of gemeentegrond was voorzeker eene zaak van gewigt en zal

---

[1]) Driessen, a. w. I, 23.

oorspronkelijk niet hebben kunnen plaats hebben dan met toestemming van al de markgenooten. Zoo komen dan ook van wege de stad niet alleen de rationalen maar ook al de aldermans met name in die koopbrieven voor, als vertegenwoordigers der gemeente, en zullen wij deze hunne vermelding dus daaraan te danken hebben, terwijl de stadsverzegelingen overigens wel namens den geheelen raad afgegeven, maar alleen onderteekend werden door de rationalen of burgemeesters. Overeenkomstig hiermede staat ook in het Stadboek (I, 22) voorgeschreven, dat burgemeesteren en raad geen stads erf mogten verkoopen noch verhuren dan bij „hencnisse des menen rades."

Opmerkelijk is ook de brief van 1276, waarin de prefect Egbert met den raad van Groningen belijen de overdragt van een huis met hofsteden aldaar tot de stichting van vr. Menolda-convent, met de gewone onderteekening van de vier rationalen van dat jaar. [1]) Treedt in deze beschikking de prefect met den raad op, omdat zij eene meer of min openbare stichting betrof? Hoe dit zij of welke de reden moge wezen van zijn voorkomen hier, het verdient allezins onze aandacht en bewijst, dunkt mij, dat de prefect ook nog in deze en gene stadszaken te zeggen had.

Wanneer de mark te Groningen verdeeld is, en hoe, daarvan is niets bekend. Dat dit reeds geschied was vóór 1332 blijkt uit den brief van dat jaar, waarin de eigenerfde burgers (cives proprietarii) van de landen in de Wester- en Oosterhemmerke met die van het Goregt als „silvestene" voorkomen en eene overeenkomst sluiten over hunne sluizen en dijken. [2]) In zoo ver, als waterschappen, bleven deze stadshamrikken nog op zich zelve staan. Tot de vorming van eene burgerschap, zooals elders, in Deventer, Zutphen enz., waar de markgronden onder het eigen beheer van de daartoe gereregtigde burgers bleven bestaan, was hier dus geene gelegenheid. Hoe dat er evenwel nog tot in 1346 een deel van den markegrond te Groningen bestond, en de stadsraad daarover het beheer had, schijnt te blijken uit de overeenkomst van dat jaar met het convent van Aduard over deszelfs huis in de stad en de regten en verpligtingen deswege. Er wordt daarin ook aan dat convent toegestaan volledige vrijheid van het gebruik van de „gemeene

---

[1]) Driessen, a. w. III, 556.

[2]) Driessen, a. w. I, 110.

marke" (communis marka), even als ieder ander burger bezat. [1]

Maar wij zien Groningen niet alleen werkzaam voor hare inwendige, huishoudelijke aangelegenheden, en hier ongetwijfeld in haar volle regt, maar ook in meer uitwendige, openbare of politieke belangen. Zij of liever hare burgers sloten, zooals wij zagen, in 1258 een verbond met de edelen van Fivelingo tot onderlinge bescherming en veilig verkeer, — het eerste dat wij van dien aard ontmoeten. Er worden daarin straffen, boeten en breuken, gesteld op de inbreuk daarvan. Men heeft deze overeenkomst even als soortgelijke, vervolgens met Mentene (het Klei-Oldambt) in 1283 en met Menterwolde (het Wold-Oldambt) in 1287 aangegaan, voor afdoende bewijzen gehouden van de oppermagt en geheele onafhankelijkheid reeds toemaals der stad. Het is waar die eerste overeenkomst (om mij eerst bij deze te bepalen) schijnt aan de zijde van de stad alleen van haar, van de burgerij zelve uit te gaan, geheel overeenkomstig met den ouden democratischen vorm van bestuur, waarin hoofdzaken, welke de geheele burgerij betroffen, ook door haar werden behandeld; ja het geldt hier de openbare veiligheid en maatregelen deswege, die anders — ik erken dit — niet zonder inmenging van de openbare magt wettiglijk konden genomen worden. Maar is het wel zoo zeker dat de stad hier geheel op zich zelve buiten die openbare magt heeft gehandeld? Ik betwijfel dit. Even zeer als toch onder de burgers van Groningen wel degelijk en in de eerste plaats ook hun bestuur, de aldermans, schoon aan het hoofd noch slot voorkomende, erkend en gekend zullen zijn, te meer daar te midden van de overeenkomst die magistraatspersonen optreden als zoodanige, die bij vredebreuk de daarop gestelde breuk zouden ontvangen en als hoofdgetuigen in dezen, even als de redgers van Fivelingo, zoo mag men dit ook veronderstellen van de eigenlijke regters (judices). Van dezen wordt eveneens gewaagd: zij zouden in bepaalde gevallen mede breuken ontvangen en ook zelve betalen, wanneer zij in gebreke bleven, den beledigde regt te verschaffen. Onder deze regters zijn zekerlijk eenerzijds die van Groningen, alzoo de prefect of zijn schout, en anderzijds die van Fivelingo te verstaan en te onderscheiden, de eersten van de aldermannen te Groningen en de laatsten van de redgers van Fivelingo, als meer de hoofden van bestuur uitmakende. Is dit waar, dan kan men moeijelijk aannemen, dat die over-

---

[1] Driessen, a. w. I, 171.

eenkomst, waarbij alzoo ook de openbare regter, de prefect te Groningen, betrokken was, zonder voorkennis en goedkeuring van dezen zou opgemaakt en gesloten zijn. — Bij de verdragen met Mentene en Monterwolde wordt ook uitdrukkelijk in den aanhef gezegd dat die gemaakt zijn met overleg der „consules" en andere achtbare mannen van weerzijde (de consilio consulum nec non discretorum ex utraque parte). Onder deze „consules" zullen de raad der stad zoowel als de redgers van genoemde landschappen te verstaan zijn, en onder de districtregters (judices), hier eveneens genoemd, als met de justitie belast, die van Groningen zoowel als van Fivelingo. — Dat het verbond van onderlinge verdediging en bescherming tegen alle buiten- en binnenlandsch geweld tusschen de stad Groningen en Drenthe aangegaan en met beider zegels alleen bekrachtigd in 1291 evenwel met raad en goedvinden der hooge overheid is tot stand gekomen, volgt duidelijk genoeg uit den aanhef, waarin de „justiciarii" aan de „consules ac commune de Groninghe" en de „Castellanus de Covordia" aan de „commune terre Threnthie" voorafgaan. Onder die „justiciarii" of regters zullen toch wel geen andere dan de prefecten te verstaan zijn, gelijk reeds aangewezen is.

Volgende verbonden der stad zijn zekerlijk zonder prefect of hooge overheid aangegaan, als daar zijn: in 1317 met de stad Leeuwarden; in 1318 met het Friesche landschap Oostergo en eenige conventen aldaar; nog in het zelfde jaar met de stad Dockum; in 1339 met Drenthe en het Goregt; in 1350 en 1352 weder met Drenthe; in 1361 met al de naburige Friesche landen van het Flie tot over de Eems; in 1366 met Humsterland; in 1378 met Hunzingo. [1]) Wel is waar betreft de inhoud ook meestal de wederzijdsche bescherming en veiligheid, zoo noodig in die veelal onrustige tijden, en het aangaan van zulke verbonden tusschen steden en landschappen was dan ook zeer gewoon, zelfs het Goregt deed dit in 1339 mede, maar of de stad met regt zoo handelde, mag althans twijfelachtig blijven. Dat de bisschop van Utrecht, Frederik van Blankenheim, er zoo over gedacht heeft, mag men daaruit besluiten, dat hij bij den aan Groningen in 1395 gegeven brief o. a. ook bekrachtigde hare met Drenthe geslotene verdragen, [2]) en onder de voorwaar-

---

[1]) Driessen, a. w. I, 88, 89, 93, 150, 193, II, 229, 254, 334.
[2]) Driessen, a. w. III, 476.

den der huldiging van dien bisschop in 1419 ook deze is opgenomen, dat hij den door de stad met de Friezen gemaakte verbonden niet hinderlijk zou zijn. [1]) Hoe dit zij, die verbonden zijn zoo vele onwedersprekelijke bewijzen van de autonomie, die de stad in de 14de eeuw in dit opzigt bezat en uitoefende.

De voormelde bescheiden hadden betrekking tot regtsbepalingen met anderen en betreffen nog niet den inwendigen eigen regtstoestand te Groningen. De vraag is of en in hoe verre in dezen de magistraat ook te zeggen had, en al een eigen regt afgescheiden van het Goregt, de zoogenaamde immuniteit, bezat? Men zou dit uit het voorgaande en om andere redenen al haast vermoeden; doch stellige bewijzen daarvoor ontbreken er nog lang. Het vrije verkeer en de met het zelve verbonden marktvrijheid en marktgeregtigheid leidden noodwendig tot die immuniteit of vrijstelling van het openbare landgeregt en tot de instelling van een eigen stadgeregt. Ook was een en ander meestal daarmede vereenigd. [2]) Een eerste spoor treft men daarvan aan in het berigt omtrent het gebeurde met de heeren van Selwerd in 1283. Dezen hadden een Twenthenaar gevangen genomen en werden daarover aangeklaagd in eene bijeenkomst met de Hunzingoërs te Groningen. Daar het huis van Selwerd gelegen was op den zamenloop van Hunzingo, Groningen en het Goregt en er geschil gerezen, waar zij te regt zouden staan, liet men aan hen-zelven over dit te bepalen. Zij verkozen den prefect, als regter van het Goregt, te meer daar het volgens mondelijke en schriftelijke getuigen zoo vroeger plagt te zijn. Allen namen hiermede genoegen en er werd eene verklaring van opgemaakt, door Hunzingo bezegeld, behelzende, dat zij voortaan van allen regtsdwang van Hunzingo en van Groningen zouden ontslagen zijn en onder voornoemden regter behooren. [3]) Indien Emmius ons in het bovenstaande den inhoud van deze verklaring, welke, wat jammer is, niet meer voorhanden is, juist heeft teruggegeven, dan mag men hieruit, al is het ook zijdelings, opmaken, dat Groningen reeds eene eigen regtbank had, afgescheiden van die van het Goregt. Er wordt in meergenoemd verbond tusschen Groningen en Drenthe van 1291 ten aanzien van Groningen gesproken

---

[1]) Van Idsinga, *Staatsr.* II, 238.
[2]) Von Maurer, a. w. I, 352.
[3]) Emm. *Rer. Fris. hist.* XII, 178.

van een strafregt (justitia) en redelijke gewoonten en vrijheden aldaar tot dus verre vredig door haar bezeten. Dit ook schijnt te doelen op een bijzonder strafregt en andere regten van de stad. Dezen zullen nog wel onbeschreven zijn geweest en alleen als gewoonteregt bestaan hebben, behalve eenige oorkonden van overeenkomsten en besluiten, als voornoemde. Het Stadboek of wetboek van Groningen van 1425 is toen hernieuwd, maar wanneer het eerst is zamengesteld geworden is onbekend, althans onzeker. Volgens eene oude aanteekening zou het stadregt voor het eerst in 1330 zijn ontworpen en in 1400 zoowel als 1425 vernieuwd. [1]) Oude vonnissen van voor dien tijd zijn er niet overig of tot ons gekomen. Van wetten, waarbij het jaar van oorsprong aangeduid wordt in het Stadboek, is de oudste die van 1374 over de gemeenschap van goed tusschen echte lieden. Totdat de stad meester is geworden van haar eigen regtsgebied en een eigen schout mogt aanstellen, schijnt er zoodanig niet bestaan te hebben, maar de schout van den prefect schout van de stad zoowel als van het Goregt geweest te zijn. Dit belette echter niet dat Groningen eene bijzonder regtbank en regtspleging bezat. Gelijk reeds oorspronkelijk de bestuursleden van Groningen, de aldermans, in de eerste plaats geroepen zullen zijn geweest bij de regtspleging van het Goregt in zijn geheel, nog met inbegrip van de mark of het dorp Groningen, zoo zullen zij uitsluitend na de oprigting van eene eigen Groninger regtbank hierbij gediend hebben, als raden, bijzitters of getuigen, keurnooten, zooals men ze nog in het Goregt en Drenthe noemde, van den schout, als het hoofd en uitvoerder van het geregt. Driessen wil deze magt reeds aan de burgemeesters of den voorzittende burgemeester alleen toegekend hebben. Hij meent dit met genoegzame zekerheid te kunnen afleiden uit een paar oorkonden, namelijk van 1386 en 1389. Maar hetgeen hij daarvoor aanvoert rust op misverstand. Hij verstaat, te weten, onder de in die oorkonden gelijk mede in het Stadboek vermelde werkzaamheden of magt van den voorzittenden burgemeester, om op eene aanklagte den beschuldigde een „hoffaart te zetten," de uitoefening van het opperste geregt en haalt tot staving hiervan eene plaats van den hoogleeraar de Rhoer aan. [2]) Doch

[1]) Westend. *Jaarb.* II, 151, 406.

[2]) Driessen, a. w. IV, 744. J. de Rhoer, *Exercit. histor. de locis in urbe Groninga juri dicundo et reiplublicae administr. olim dicatis*, Cap. I, 15, seq. en zijne Aant. op het Stadb. v. Gron. I, 21, bl. 40.

wanneer hij deze naauwkeurig gelezen had, zou hij gezien hebben, dat de Rhoer onder hoffaart zetten niet verstaat het gewijsde of de uitspraak van het opperste geregt, maar slechts den beklaagde eenen regtdag stellen, voor het hof dagvaarden, als het nedergeregt aldaar zat, hetwelk bestond uit den voorzittenden burgemeester en zijne assessoren uit den raad, het hooge geregt daarentegen uit den schout, met den raad, volgens hetzelfde Stadboek. — Men heeft ook uit het 1ste artikel van dit wetboek besloten, dat de stadsregering van oudsher de vrije magt bezeten heeft, om zelve hare wetten en verordeningen te maken en om die te veranderen en af te schaffen, zonder dat zij iemands goedkeuring daarover wijders behoefde te vragen. [1]) Dit artikel luidt aldus: „Ende dat mach de raed tot allen tyden van vryheit ende van older woenheit hoghen ende syden. Dat sal men also verstaen swaren daert hem to licht duncket Ende lichten daert hem te swaer duncket also hit sunderlinghe ne ghenen manne an ne gaet." Maar de zin van dit artikel is duister en dan ook verschillend uitgelegd. Vooral komt hier in aanmerking de eerste zinsnede. Verklaart men de woorden „tot allen tyden van vryheit ende van older woenheit" zoo, dat zij zullen beteekenen, dat de raad altijd die vrijheid bezeten heeft, ja dan zouden zij die stelling bevestigen. Maar de Rhoer, de kundige uitlegger van dit wetboek, denkt dat de in dit artikel bedoelde magt van den raad ziet op de eerst bij pacht verkregene onafhankelijkheid in regten der stadsregering, dus niet op vroegeren tijd. Zoo kan de laatste zinsnede ook beduiden: dat de verzwaring of verligting dier wetten kan geschieden, omdat het niemand in het bijzonder aangaat, maar ook: dat de verzwaring of verligting dier wetten zoo geschiede, dat het niemand in het bijzonder aanga of treffe. — Men ziet dit artikel is te duister en te dubbelzinnig, om daaruit met voldoende zekerheid een besluit te kunnen trekken omtrent vroege vrijheid in wetgeving en regtspleging der stad Groningen. Dit is zeker dat door middel van gezegde verpachting de stad de volle vrijheid heeft verkregen. Zoo als bekend is, had zij wel al in 1392 gepacht van het domkapittel te Utrecht de geregten en heerlijkheden van Groningen, beide van het Goregt zoowel als de stad, maar die weder moetende afstaan aan voormelden bisschop Frederik van Blankenheim, pachtte zij nu van hem

[1]) Ypey en Feith, *Oudhed. van het Gooregt*, bl. 95.

in 1405 het geregt in Groningen. Hierbij werden nog o. a. deze voorwaarden gemaakt: de stad zou een harer burgers tot schout mogen nemen, wien zij wilde, maar deze nog zijn eed doen voor den ambtman van het Goregt, en deze den eed ontvangen van des bisschops wege „in sulcker formen, dat hi malc oordeel ende recht doen ende wedervaren laten sal na ouden hercomen des Gerichts in Groeningen." [1]) Hiernaar, zou men zeggen, bleef de schout en met hem ook de raad der stad nog gebonden aan de toen bestaande constitutiën en costumen en vloeit hier uit nog zelfs niet de volledige autonomie der stad voort. Maar dat zij die evenwel uitgeoefend heeft is niet twijfelachtig, getuigen haar Stadboek en al verdere handelingen.

Het verdient nog opmerking dat het schependom, naar de verordening van Karel den Groote ingesteld en op zoo vele plaatsen in en buiten ons land ingevoerd, hier geen ingang gevonden heeft. Men leest wel in zekere aanschrijving van den proost van het St. Paulus convent te Utrecht, als kerkelijken regter in zekere zaak tusschen Groninger ingezetenen, om het daarover gewezen vonnis ter kennis te brengen van de „schepenen, raden of justiciërs van het wereldlijk regt te Groningen," ten einde hetzelve ten uitvoer te brengen. [2]) Maar men merkt duidelijk op, dat die proost, niet wel wetende hoe de regters te Groningen te noemen, om zeker te zijn, hun die verschillende titels gaf, zoo ook dien van „schepenen," en wel in de eerste plaats, schoon deze wel het minst passende was. Hoe integendeel de wetgeving en regterlijke inrigting te Groningen geheel overeenkomstig was en lang bleef met het regtswezen van gezworenen of de jury, niet van schepenen, is daaruit nog op te maken, dat toen de raad ook reeds de volle regtsmagt bezat, de vonnissen nog eigenlijk of oorspronkelijk werden opgemaakt door de daartoe bevoegde burgers zelven, en zoo ook door de bijzondere raadslieden in deze en gene gevallen. Daartoe was de stad in kluften verdeeld. De gezamenlijke inwoners van elke kluft waren verantwoordelijk voor al het gene strijdig met orde en wet daar gebeurde en moesten deswege getuigenis afleggen, „kluftentuig" gemeenlijk gehee-

---

[1]) Zie den pachtbrief bij Matth. *ad anon. de rebus Ultraject.* p. 55, en van Idsinga, a. w. II, 37.

[2]) Driessen, a. w. III, 587. Die titels luiden in het oorspronkelijke: „scabini, consules seu justiciarii justicie secularis opidi de Groninceghen."

ten, waarop en waarnaar de raad oordeelde en regt sprak. Deze had ook de keus vijf of zeven „gueder stantaftighe zekere mannen" uit de kluft daartoe te kiezen. [1])

Naarmate de raad alzoo zelfstandiger werd en in volkomen bezit kwam van de oppermagt in regterlijke zooowel als burgerlijke zaken, kwam het volk, de gemeente in zekeren zin tegen over hem te staan, meer of min gelijkerwijs hij vroeger stond tegen over de oppermagt van den prefect; en er ontstond nu ook dergelijke strijd tusschen de gemeente en den raad, als vooorheen tusschen deze en gene overheid. Even als deze wel geene verordening althans van belang zal hebben kunnen maken, dan met overleg en goedvinden der gemeente, zoo raadpleegde de raad ook de wijsheid der stad of liever, zooals het heet, men „verdroeg over een," d. i. men kwam overeen over de te makene bepalingen. [2]) Onder de „wijsheid der stad," ook elders „vroedschap" geheeten, zijn te verstaan de kundigste of vroedste, en tevens aanzienlijkste mannen, welke tot het beleid der gemeene zaken, in het bijzonder tot de wetgeving geroepen werden en in dezen als dan het geheele ligchaam der burgerij vertegenwoordigden, zonder evenwel een vast collegie uit te maken, zooals elders met de vroedschappen wel plaats had. Daarbij verkreeg nog meer deel in de regering de „gezworen gemeente," eigenlijk en oorspronkelijk, naar 't schijnt, een kiescollegie voor den raad en waarschijnlijk ingesteld, nadat de keus door de geheele burgerij moeijelijk was geworden; alsmede vervolgens de vereeniging der gilden. In de regtspleging bleef echter de raad alleen de beoordeelende magt. [3]) Maar dit een en ander is door anderen voor mij reeds genoegzaam uiteengezet en ik kan dus volstaan met naar dezen te verwijzen, te meer daar dit

---

[1]) Stadb. van 1425, I, 16. *Aant.* van de Rhoer op V, 19, bl. 212. Zie over de oude verdeeling der stad in kluften Feith, *het Oldermansboek*, Aant. bl. 81.

[2]) Zoo begint het Stadboek van 1425: „doe verdroghen des ouer een de burghermesteren ende die mene raet Ende die wijsheit van der stad van groninghe." Zie verder de verordeningen aldaar: II, 8 van 1374, III, 48 van 1451, IV, 1 van 1426, VII, 21 van 1375, VIII, 44 van 1404 enz.

[3]) Zoo staat daaromtrent vastgesteld, Stadb. I, 11: „Die raed sal alle ordele vinden, mer wanneer si willen so moghen si tot hem beden wise luden van der stad, raed mit hem to nemen ende de ne sullen neghene ordele mede vinden."

tot lateren tijd behoort en buiten mijn bestek ligt. [1]) Het was mij hoofdzakelijk te doen om op het voetspoor van von Maurer Groningen's vermoedelijke opkomst uit een dorp en mark tot eene stad te ontvouwen. Schoon ik dit uit gebrek aan de noodige gegevens niet overal van stap tot stap heb kunnen nagaan en aantoonen, en niet zelden bij gissing en gevolgtrekking heb moeten opmaken, zoo zal men toch met mij erkennen dat daar veel voor en niets tegen pleit. Overigens geldt hierbij ook wat dezelfde schrijver zegt, dat iedere stad hare eigene geschiedenis heeft (I, 187). Zoo hebben ook voorzeker bijzondere vooral plaatselijke omstandigheden van verschillenden aard bijgedragen tot de ontwikkeling van deze en gene plaats tot eene stad. En al is het dan ook waar dat Groningen en vele andere steden in ons land eerst een dorp en mark zijn geweest, het komt hier vooral aan op die omstandigheden, op die bijzondere redenen, waarom juist dit of dat dorp eene stad is geworden, anderen niet, maar meer of min zijn gebleven, wat zij waren. Het zou niettemin van belang zijn te weten, in hoeverre het beginsel of stelsel van von Maurer zulk eene algemeene toepassing ook in ons land toe laat als hij aanneemt van Duitschland. Heb ik gemeend in de stad Groningen eene bevestiging daarvan te zien, maar daarentegen in Appingedam eene uitzondering daarop, de vraag is, welke voorbeelden voor en tegen de andere steden van ons vaderland opleveren. Wij noodigen tot onderzoek daarvan ook anderen uit, welke in hunnen kring daartoe het best in staat en in de gelegenheid zijn.

---

[1]) Zie Mr. H. L. Wichers, *Verklar. v. h. Tractaat van de Red. der stad Gron.* I, 161 en v.v. *Teg. St. van St. en L.* II, 102 en v.v. J. de Rhoer. *Aant.* op het Stadb. v. Gron. bl. 1 en v.v. Feith, de *Gild. Gron.* p. 43 seq. Ik merk nog alleen dit omtrent de oudheid der gezworen gemeente op. Hare oprigting is onbekend, maar men achtte dat zij eerst voorkomt in eene stadsconstitutie van 1412, zijnde eene overeenkomst van burgemeesteren, raad, gezwoorne gemeente en gemeene achte, dat de brieven van den bisschop van Utrecht, die strijden met de stads privilegiën, door niemand zullen worden opgevolgd, in het Gron. Arch. 1412, nr. 14 Vervolgreg. Ik vond nu in de overeenkomst tusschen de stad en het convent van Aduard van 1346 benevens den raad (consules) andere gezworenen (jurati) opgenoemd, die mede te zeggen zouden hebben over de uitbreiding van des convents bezittingen op stadsgrondgebied. Ik kan mij onder deze gezworenen geen anderen denken dan de gezworen gemeente, die, behalve den raad, bijzonderlijk in stadseed stond en daarvan zoo genoemd werd.

AANMERKINGEN

OP DE

BIJDRAGE:

„DE BOND DER FRIESCHE ZEELANDEN." [1])

„Ich muss dabei noch einer Klippe Erwäh-
„nung thun, an der die friesische Geschicht-
„schreibung wohl gescheitert ist; ich meine
„den Enthusiasmus für das Friesenthum, der
„einer unbefangenen Forschung vielfach ge-
„schadet hat."

H. G. Ehrentraut, *Friesisches Archiv*, I, 282.

Het lezen van boven genoemde Bijdrage en het bezichtigen van vroegere Lands- en Gemeente-zegels van het oudere Friesland, mij door de welwillendheid van den heer W. Eekhoff alhier verstrekt, hebben mij tot de volgende aanmerkingen aanleiding gegeven.

Zoo lees ik bl. 170 aldaar: „*Zoo zou dit ook het geval zijn met de in* 1323 *gemaakte Opstalsboomsche wetten en deze alleen betrekking hebben tot het Westerlauwersche Friesland.*"

Dit is het gevoelen van J. H. D. Möhlmann in zijn: „*Kritik der Friesischen Geschichtschreibung überhaupt, und der des Dr. Onno Klopp insbesondere, u. s. w.*" Dit werk ken ik niet en kan alzoo geene beoordeeling daaromtrent geven. Mijn doel is alleen, den heer Stratingh op eenige punten oplettend te maken.

---

[1]) Door Dr. G. Acker Stratingh. Zie *Bijdragen tot de Geschiedenis en Oudheidkunde, inzonderheid van de Provincie Groningen*, VII d. bl. 161. Groningen, 1870.

Wij zullen hier alleen over de ons nog overgeblevene wetten, die op het Friesland tusschen de Lauwers en het Flie betrekking hebben, spreken, omdat daarin, volgens onze zienswijze, het bewijs gevonden wordt, dat de *Upstalboom bij Aurich niet de algemeene Landdagplaats van alle Friezen is geweest*, en dat het verhaal betrekkelijk *de zeven Zeelanden van Friesland*, in den zin dien men daaraan gegeven heeft, eene *sage* is.

Slaan wij nu die wetten op, [1]) dan vinden wij niets anders dan brokstukken van wetgeving die vroeger in *Oostergo* en *Westergo* kracht van wet hebben gehad en missen daar de wetgeving van het graafschap *Slaveren*, dat toen onder de graven van Holland was.

Hieruit ziet men, dat de verschillende Deelen, èn in *Oostergo* èn in *Westergo*, hunne eigene wetten hadden. Wij zullen ons in dezen alleen met die van *Westergo* bezig houden, omdat die tot ons doel moeten dienen.

Zoo beschouwen wij de tien eerste Deelen van het *Jus Municipale Frisonum* bijeen verzameld te zijn voor het Gerecht te *Franeker*, met zijne onderhoorigheden; het elfde Deel, — in de uitgave *Kampen* en *Leeuwarden* het tiende, — als algemeene wetten voor eenige Deelen gezamenlijk. Het eene heeft tot opschrift: *Hyr biginneth da alda Wilkeran toe Opstallisbaem*. Hier beginnen de oude Wilkeuren van *Opstalboom*. Het andere: *Hyr biginnet da Vilkerren dis Landis mitta fyf delen*. Hier beginnen de Wilkeuren van het Land met de vijf Deelen.

In deze wordt gezegd, — nadat eenige misdaden tot § 6. (7) zijn opgesomd —: *Dat scel ma an Fraenekre biriochta*. Dat zal men te Franeker berechten, waarop ten aanzien van het slot dier § (7.8) eene uitzondering is, waar men leest: *Disse ferden scel ma in dae bifangum, al biriochta ende laesta*. Deze daden zal men in de Deelen geheel berechten en voldoen.

Wanneer mij nu de aanteekening van den heer Wierdsma aldaar, op de woorden *Fyf Delen*, inzien, dan zijn het: 1.) *Menaldumadeel*, 2.) *Franekeradeel*, 3.) *Barradeel*, 4.) *Baerderadeel*, 5.) *Hennaarderadeel*. Het waren dus Wilkeuren voor alle die Deelen gezamenlijk.

Brengen wij die nu in verband met de Wilkeuren van Opstalboom, zoo als wij die bij Schotanus aantreffen, dan

---

[1]) *Oude Friesche wetten, uitgegeven door het Friesch Genootschap van geschied-, oudheid- en taalkunde*, II *deelen. Leeuwarden* 1851.

lezen wij daar: *Dit is di Wilker, deer vard eniget* 1323 *des lettera deis efter sinte Lambertus dei ende Wi Elingze mitta* VI. *Zelanden ende dit riucht ti halden.* [1]) Dit is de Wilkeur, die werd overeengekomen in 1323, des daags na sint Lambertus dag. En wij Edelen met de zes Zeelanden dit recht te houden.

Wie zijn nu die zes Zeelanden? Slaan wij nu wederom de O. F. W. II, 224, op, dan vinden wij: *Hyr beginneth tha riuchtha bota in Woldensradeel and fyf Delan.* [2]) Hier beginnen de wettige boeten in Wonseradeel en de vijf Deelen. Wij hebben dus nu zes Deelen, met dat van Wonseradeel.

Bij Schotanus wordt in den tekst van geen *Upstalboom* melding gemaakt, wel in het opschrift. Wij kunnen dus aannemen, dat Deelen en Zeelanden van dezelfde beteekenis zijn.

Zien wij nu den door ons gegeven tekst der Opstalboomsche wetten (*Jurisprudentia Frisica*, III, 18), dan vinden wij de *Grietmannen, Rechters, Geestelijkheid en Prelaten van Westergo met de overige Zeelanden van Friesland*, en slaan wij nu de O. F. W. II, 185, op, dan vinden wij daar de *Weinbrenzera Bota*, de boeten in Wymbritseradeel, die ons doen zien, dat het eene eigene wetgeving had, en voegen wij nu dit Deel bij de overige Deelen (Zeelanden) zoo even gemeld, dan vinden wij hierin de zeven Zeelanden terug, te weten: 1.) *Menaldumadeel*, 2.) *Franekeradeel*, 3.) *Barradeel*, 4.) *Baarderadeel*, 5.) *Hennaarderadeel*, 6.) *Wonseradcel*, en 7.) *Wymbritseradeel.* Opmerking verdient het, dat zij thans nog in die zelfde orde genoemd worden; en dat er, toen ik Lid was der provinciale Staten en als Edelman zitting had in de vergadering dier provinciale Staten, in diezelfde orde plaats genomen werd.

Laat ons nu eens zien, wat de aanhef van die akte zegt. Zij luidt aldus:

Anno nativitatis Domini 1323. *altera die Lamberti. Nos Greetmanni, Judices, Clerus et Prelati terre Westergo, cum ceteris Zelandiis Frisie, Ad concordiam et reformationem Constitutionum Opstallisbaem habitarum et constitutarum, ordinavimus. Diversitates literarum, sub hac forma, singulis articulis reformatis et conscriptis, nunc et perpetuo valituris.*

---

[1]) De zoogenaamde *Anjumerdruk* der O. F. W. heeft: *Elingen.* Het tweede *ende* is eene schrijffout. Schotanus heeft een slecht Handschrift gebruikt. Men vergelijke slechts mijne uitgave der O. F. W.

[2]) Men kan dit vergelijken met het elfde Deel der O. F. W. waar hoofdzakelijk hetzelfde gevonden wordt.

Wij zien dus, dat in het jaar des Heeren 1323, des daags na Lambertus dag, — dat is den 18 September, want Lambertusdag is den 17 September, — de Grietmannen, Rechters, Geestelijkheid en Prelaten van Westergo [1]) tot overeenstemming en hervorming van de bepalingen, bij den Opstalboom gehouden en vastgesteld, gelast hebben, dat de verschillende wetten, nadat de afzonderlijke artikelen herzien en in dezen vorm geschreven waren, nu en voor altijd geldig zullen zijn. Het zijn dus hier de gezagvoerders in alle de Deelen van Westergo, die dit gelasten.

Hieruit kan men niet opmaken, dat zij in de Pinksterweek van het jaar 1323 in den *Opstalboom*, noch minder in dien bij *Aurich* zijn herzien en vastgesteld; ook niet uit het stuk bij Schotanus, dat ook dienzelfden dag en hetzelfde jaar opgeeft. Hij zegt daar *vard eniget*, werd overeengekomen, dus op dien dag. Maar ook zoude het vreemd zijn, die dan eerst *vier maanden later* af te kondigen. Wij vinden dus hier geen oorspronkelijk stuk, maar een Afschift van hetgeen in een Opstalboom is bepaald, zonder juist te weten, wanneer die bepalingen zijn vastgesteld. [2]) Dit stuk bewijst derhalve niet, dat er in de Pinksterweek van het jaar 1323 de *Opstalboom bij Aurich* is gehouden, en eerder, als men het zoo even aangevoerde in overweging neemt, dat die artikelen in den *Opstalboom van Westergo* zijn herzien en vastgesteld. En zoolang er geen ander bewijs wordt aangevoerd, zal men het daarvoor moeten houden.

Omtrent de verhalen van *Emo* meen ik naar mijne verhandeling, bl. 23 en 27, te mogen verwijzen. Ik neem daar niets van terug.

Bij inzage van de drie bij Ehrentraut, B. II, 181, voorkomende akten, wegens den doodslag van eenen *Broder*, zien wij, dat de eerste akte door de *vniuersitas judicum Selandiarum frisie in vpstallesbome*, 1324 *feria tertia penthecostes* is opgemaakt, en dat daaraan maar één zegel hangt; de tweede door de *terrarum judices in Emisgonia, Norda, Herlingia et Astringia ac vniuersitas judicum Selandiarum frisie in vpstallesbome*, 1324 *feria tertia in ebdomada penthecostes*,

---

[1]) Dat het woord *Oostergo* er elders, ten onrechte, is bijgevoegd ziet men terstond, wanneer men de vermeende zeven Zeelanden zal willen optellen; of wel, moeten zij dan toen te zamen één Zeeland hebben uitgemaakt.

[2]) Zie Burmania, *de jure Comitiorum*, p. 45, 47 en vooral 48 en 51. Op de Titelplaat van dat werk komt boven in den linkerhoek eene afbeelding van een *Opstalboom* voor.

en dat daaraan *vier* zegels hangen. — E. zegt, dat het *vijfde* zegel niet meer voorhanden is, en het eerste *zeer verdorben*, en dat dit het *Opstalboomsche* zoude zijn; het tweede van *Emsigo*; het derde van *Norden*, en het vierde van *Harlingerland*. — Deze beide akten zijn, wat den inhoud betreft, letterlijk gelijk. De derde akte is van de *judices et vniuersitas Terre Rustringie* van 1324 *in vigilia beatorum Simonis et Jude apostolorum* (27 October). Ook hieraan hangt slechts één zegel, met het omschrift: *Sigillum vniversitatis terre Rustringie*.

Waarom nu die tweede akte op denzelfden dag opgemaakt en van denzelfden letterlijken inhoud? De eerste was, zooals men voorgeeft, door de *universitas judicum Selandiarum frisie in opstalboom* opgemaakt en bezegeld, en de tweede dus overtollig. Er schuilt hier iets anders achter: wij zullen trachten dit op te helderen.

Bij den doodslag van dezen *Broder*, zoo als men ziet, waren meer *universitates terrarum* (zie de derde akte) betrokken.

Wanneer wij nu eene akte van 28 Maart 1326 (*Charterb. v. V.* I, 174) inzien, waarvan het hollandsche opschrift onjuist is, en dat aan S. aanleiding schijnt gegeven te hebben om een Wit *Oostergo* in het tegenwoordige Friesland te vinden, [1]) dan lezen wij daar: *Grietmanni ceterique judices Albe Oestriginis*, en aan het slot: *sigillum universitatis Zelandie Albe Astriginis*. Vergelijken wij nu die akte bij eene van 10 Februarij 1327 (*Charterb.* I, 176), dan lezen wij daar: *Judices et universitas terre Astringie* Bremensis dyocesis, waarin van geene bezegeling sprake is en waarin zij zeggen: *Verum quia terram Astringie singulari jurisdictione et judicio speciali* gubernamus, en verder: *propter quod* communitas *terre Frisie, in loco* [2]), *qui Opstellebom* dicitur, ordinavit congregationem

---

[1]) Zie hem bl. 180 noot 1. Men kan niet altijd de opschriften in het *Charterboek van Vriesland* vertrouwen. Zoo vinden wij daar, I, 156, de akte van Julij 1317, met het opschrift: Verbond tusschen de Vriezen van *Oostergo* en die van Harderwijk. In de akte staat: universitas terre Astringie (Oostringen) en is gedateerd uit *Jever*. — I, 163, waar in het opschrift *Harlingen* staat, en in de akte *terre Harlingie* (Harlingerland) en gedateerd: *Oslingae*. I, 176: Rechters van *Bremen* in plaats van *Bremensch Rustringen*. I, 187: het huis te Staveren *verkrijgt*; in plaats van *in leen* verkrijgt.

[2]) *In loco*, op de plaats, die Opstalboom genoemd wordt. Zoo vinden wij bij van Halsema in zijne Verh. Gron. Gen. II, 207, een uittreksel uit een brief van 1325, waar wij lezen: *ad locum, qui vulgariter upstall-*

enz. Daaruit zien wij in de eerste plaats, dat er behalve *Bremenscy Oostringen*, nog een ander *Oostringen* bestond, en dat andere zal wel het *Albe Astrigo*, het aan de Elbe gelegene Oostringen, dat onder de Diocees van *Hamburg* zal behoord hebben en in de akte van 1326 vermeld wordt, zijn geweest. Het onderwerp dier beide stukken is hetzelfde.

Zien wij nu de eerste akte bij E. in, dan zal het niet geheel bezijden de waarheid zijn, dat die akte door het *Oostringen aan de Elbe* zal zijn opgemaakt en bezegeld, en de tweede door *Emderland*, *Norderland*, *Harlingerland* en *Bremensch Oostringen*. Dit doet mij dus vermoeden — èn het eenvoudige schrijven van E.: *Das fünfte Siegel ist nicht mehr vorhanden* — dat aan die tweede akte niet *vijf* maar *vier* zegels geweest zijn; en dat het eerste, *sehr verdorben* zegel, dat van *Bremensch Oostringen* is. E. zegt ook niet, dat er sporen zijn, dat er een vijfde moet geweest zijn. In de derde akte handelt *Rustringen*. Het bij Ehrentraut voorkomende zegel, zal dan dat van den *Opstalboom* van *Oostringen* aan de *Elbe* zijn.

In het 23[ste] punt van den frieschen tekst der Opstalboomsche wetten en ook bij van Halsema, bl. 201, worden tot bewijslevering tevens een, twee of drie Opstallingen gevorderd. Men kan dus vooronderstellen, dat dat getal in Friesland nog al aanzienlijk zal moeten geweest zijn, en zouden die dan alle, jaarlijks, in de Pinksterweek naar den Upstalboom bij Aurich zijn gegaan? Ook de ligging in het verre oosten weerspreekt dit, als men er sedert onheugelijke tijden recht zoude gesproken hebben. Friesland strekte zich van *Ostende* tot de *Eider* uit.

Dat de Broekmers toen reeds in een huis hunne Volkswerf (Opstalboom) hielden, kunnen wij uit § 212 hunner wetten (*O. F. W.* I, 191) zien. Daar lezen wij:

Keremen hebbath thit bikeren, and alle liudem was 't liaf. Thet tha redia sette enne mon oppa thene Liudawerf, ther thene haunie mith liszene and mith suepene, sa hi alrabeste muge, and sitte alder oppa to liwes ende. Thet is thiadward Johannes monna. And inna sine huse skelin se achtia buta husherem; and efter sine liwe hebbe tha redia tha wald, hwene hia

---

bam nuncupatur, naar de plaats, die men *gewoonlijk* Opstalboom noemt. Was er bij *Aurich* alleen een Upstalboom geweest, dat had men *ad Upstallbam* en *Opstellebom* geschreven; dan kwam *dicitur* en *vulgariter* niet te pas.

oppa thene werf sette; and hwet redia sa elles te ene otherre huse achtath, sa geie hi mith fiuwer mercum.

Dit luidt vertaald aldus:

De gekorenen hebben dit besloten en aan alle lieden was het lief. Dat de rechters eenen man op de Volkswerf zullen zetten, die dien met spoelen en vegen, zoo hij het best vermag, zal onderhouden en die daarop tot zijnen dood zal wonen. Deze is de Volkswaard Johannes. En in zijn huis zullen zij rechten zonder huishuur (te betalen), en na zijnen dood zullen de rechters de macht hebben, wien dat zij willen op de werf te zetten; en wat rechter, die overigens in een ander huis recht, zoo zal hij met vier mark boeten.

Hunne wetten, zooals die tot ons zijn gekomen, zijn wel niet later dan in de dertiende eeuw opgemaakt.

Op bladz. 194 geeft S. wel eene verklaring van *up* en *stal* in het woord *opstalboom*, maar niet van *boom*. Hiermede schijnt hij verlegen te zijn geweest. Dit *boom* is *bodem*, grond, plaats, *locus (in loco)*. Ik zoude het dus: *Plaats van het oppergerecht* noemen. Hoe vele boomen bij Aurich op eene hoogte gestaan hebben en hoe zij er uitzagen, is mij onverschillig. [1])

Dat verschillende schrijvers den Opstalboom bij Aurich beschreven hebben, doet m. o. hier niets af, en bewijst alleen, dat daar een Opstalboom was. Maar dat daar de *Algemeene vergaderplaats van alle Friezen* zoude geweest zijn, hier voor voert geen hunner bewijzen aan. Was dit zoo geweest, dan had hij als staatsligchaam, zonder twijfel, met andere staatsligchamen meermalen in aanraking geweest en de Geschiedenis zoude dit wel vermeld hebben.

Men ziet altijd de verschillende Districten op zich zelve en ook wel twee of meer gezamenlijk handelen; nimmer het geheele Friesland met eene *Buitenlandsche Macht*. In den vreemde was zoodanige *Opstalboom* onbekend. — Als men van eene *universitas* sprak, dan sprak men van zijn eigen geheel, en niet tevens van andere gedeelten.

Wat de heer S. bl. 180 en 184 omtrent de zegels zegt, zal dan wel vervallen. Juist het aanwezig zijn van verschillende zegels met het *woord Upstalboom* daar op, bewijst, dat er meerdere Opstalboomen zullen geweest zijn.

Wat de zes of zeven Overkeuren betreft, die alleen in

---

[1]) Met de verklaring, door *Burmania*, l.l. pag. 65, gegeven, kan ik mij niet vereenigen.

Hunsingo en Emsigo gevonden worden, zal ik alleen behoeven te zeggen, dat zij in *hunne* Opstalboomen zullen vervaardigd zijn. Bij alle dergelijke overeenkomsten stond altijd onderlinge bescherming en verdediging op den voorgrond; en dat was in die onrustige tijden dan ook wel noodig, zooals men uit de Geschiedenis van dien tijd kan opmaken. Ook de herinnering aan de Noormannen en Saksers kan hiertoe aanleiding gegeven hebben.

Wat de heer S. bl. 171, over de bekrachtiging en vermeerdering der Opstalboomsche wetten zegt, daar meen ik op te mogen antwoorden: Dat het mij voorkomt, dat men die akte niet goed gelezen heeft. Die akte nu toont duidelijk aan, dat daarin geene sprake is van bevestiging der wetten ter plaatse van den *Opstalboom bij Aurich* vervaardigd: want dan ook moest het Opstalboomsche zegel daaraan zijn geweest, of wel daarin gezegd, dat dit op dat oogenblik niet voorhanden was. Groningen heeft nimmer tot Friesland behoord, die overeenkomst, die zes jaar zoude duren, was van staatkundigen aard, en Groningen, anders niet friesch gezind, had er toen belang bij, om zich aan de Friezen aan te sluiten, en ook die akte bewijst, dat er bij al de contracterende partijen een Opstalboom bestond. In die akte en ook in mijne verhandeling bl. 34, noot 2, staat *et*, niet *in*, zoo als S. en E. schrijven; wel heeft de verzamelaar van het Charterboek op dat woord een noot gemaakt en gezegd (bl. 225): *forte in*, doch ik heb mij aan de woorden van den tekst gehouden, en al moest het *in* zijn, dan bleef *Upstalisbama* toch nog altijd meervoud: want *bam* is bodem, plaats, waarvan *bama* het meervoud is. Burmania zegt (t. a. pl.): *boom*.

Leeuwarden 5 Junij 1871.

OVERWEGING

DER VOORGAANDE AANMERKINGEN.

Deze Aanmerkingen werden door den geëerden Schrijver, die zich zoo verdienstelijk heeft gemaakt omtrent de geschiedenis van Oud-Friesland en hiermede toont nog zoo veel belang daarin te stellen, aan de Redactie van dit Tijdschrift ter plaatsing daarin aangeboden en aan mij in het bijzonder ter hand gesteld, om vooraf daarvan kennis te nemen. Mijne mederedacteuren namen met mij volgaarne dat aanbod aan, en ook het mijne, om al dadelijk mijne tegenbedenkingen er bij mede te deelen. Bij het nagaan van zijne Aanmerkingen heb ik den S. niet geheel op den voet gevolgd, maar in die orde, die mij de geleidelijkste toescheen. Ik herinner daarbij nog, dat de heer Hettema den Opstalsboom bij Aurich niet voor de algemeene vergaderplaats der Friezen houdt, maar voor de bijzondere van het land aldaar, even als in elk land van hen zulk eene vergaderplaats van dien naam zou bestaan hebben.

Zoo komt Hettema dan in de eerste plaats terug op zijn beweren, dat de Opstalsboomsche wetten of keuren van 1323 alleen op zoodanige plaats te Westergo in naburig Friesland vastgesteld zijn en alleen voor dit landschap. Hij grondt zich hierbij nu nader op de overeenkomst tusschen de zeven deelen waaruit Westergo was zamengesteld en de zeven Zeelanden, waaruit geheel Friesland gezegd wordt te hebben bestaan. — Het is waar, Westergo bestond uit zeven deelen of districten, maar dezen zijn niet met gene Zeelanden gelijk te stellen; het waren alleen Grietenijen. Als zoodanig bestonden zij elk op zich zelve, maar wat hare regten of wetten betreft, had er nog eene andere verdeeling en verhouding

plaats. Vooreerst had men het land van of met de vijf Deelen, waarvan het oppergeregt te Franeker was. Die Deelen waren: 1) Menaldumadeel, 2) Franekeradeel, 3) Barradeel, 4) Baarderadeel, en 5) Hennaarderadeel. Daarbij kwamen Wonseradeel en Wymbritseradeel. En zoo komen er in oude stukken slechts drie districten voor, als geheel Westergo uitmakende, o. a. in eene oorkonde van den 4 Julij 1310. [1]) Er bestonden dus eigenlijk toen de Opstalboomsche willekeuren van 1323 gemaakt zijn, naar deze drieledige regtsverdeeling, maar drie zulke hoofddistricten in Westergo, die met Zeelanden zouden kunnen vergeleken worden.

De overeenstemming in de opschriften en hoofden van deze en gene willekeuren dier districten en zeelanden is ook slechts schijnbaar. Het opschrift van de willekeuren der vijf Deelen van Westergo luidt: „Hyr beginnet da Vilkerren dis Landis mitta fyf delen;" de aanhef der willekeuren van Opstalsboom, waarop het hier aankomt, in den Frieschen verkorten tekst: Wi Elingze mitta VI Zelanden dit riucht ti halden;" en in den latijnschen en zeker meer oorspronkelijken tekst: „Nos Greetmanni, Judices, Clerus et Prelati terre Westergo, cum ceteris Zelandiis Frisie" etc., of: „Wij Grietmannen, Regters, Geestelijken en Prelaten van het land van Westergo, met de overige Zeelanden van Friesland." Ter eerstgemelde plaats wil het woord *mitta* geheel iets anders zeggen dan in tweede plaats of in de derde latijnsche *cum*. De „Vilkeuren dis landis *mitta* fyf delen" zijn de willekeuren van het land of district dat bestaat uit vijf deelen, terwijl de willekeuren van den Opstalsboom zijn opgemaakt door de edelen van Westergo *met*, d.i. in vereeniging met de zes overige Zeelanden. Hier staat Westergo tegen over de andere Zeelanden. Dit blijkt ten duidelijkst uit de woorden van den latijnschen tekst: „*cum ceteris* Zelandiis Frisie." De regenten van Westergo worden hier gezegd die willekeuren te hebben verordend *met* d. i. *in vereeniging met de overige Zeelanden.* Dezen kunnen dus geene deelen van het eerste zijn. — Ik laat hier voorts daar, of deze willekeuren ook door al die andere Zeelanden werkelijk aangenomen zijn. De bedoeling was toch zoo en in dezen zin is het voorschrevene op te vatten.

---

[1]) „Grietmanni conjudices districtus in Vroenackere, in Wildinghe, in Weenbrugge, omnes et singuli totaque communitas de Westergoo" heet het daar, in het *Charterb. van Vriesland*, I, 149. Ik heb dit reeds opgemerkt in *Aloude staat* enz. *des Vaderl.* II, St. 2, bl. 92.

De Opstalsboom in de Opstalsboomsche willekeuren voorkomende kan voorts geen Opstalsboom zijn van Westergo, zooals Hettema meent. De vergaderplaats der regenten van dat land was te Hartwerd in Wonseradeel. Zij komt in de Opstalsboomsche wetten zelve voor in Art. 33, dus onder de waarschijnlijk later bijgevoegde Artikelen, die alleen Westergo betreffen. Dit is althans met dat Art. 33 het geval. Hier wordt melding gemaakt van de „congregatio coetus Hertwerth," en heet de vergaderplaats dus *coetus*, even als meer van die plaatsen in Friesland. [1]) In het Friesch werden zij, even als de vergaderingen zelve, *warf*, *werf* geheeten. Hettema brengt zelfs daarvan later (bl. 201) een voorbeeld bij in de *Liudawerf* of *Volkswerf* der Broekmers, doch ziet daarin ook een Opstalsboom. Maar geen der genoemde plaatsen noch eenig ander dergelijke in Friesland wordt ergens zoo genoemd, dan alleen de Opstalsboom bij Aurich. Was dit niet de naam van eene enkele bepaalde plaats, maar van al de landdagplaatsen in de verschillende Friesche landen, dan zou noodzakelijk ter onderscheiding daarbij dat land moeten aangeduid worden. Zoo zou ook het opschrift der Opstalsboomsche willekeuren van 1323: „Hyr beginneth da alda Wilkeran toe Opstallisbaem," waren zij bij den Opstalsboom in en alleen voor Westergo gemaakt, de naam van dit land er bijgevoegd zijn. Maar neen, dit heeft hier noch elders plaats. Opstalsboom komt steeds in het algemeen voor, als de eenige landdagplaats in en van gansch Friesland. Hoe zij als zoodanig van de bijzondere landschapslanddagen is te onderscheiden, blijkt vooral uit de bevestigingsbrieven van de regten van Appingedam. Deze plaats was de vergaderplaats van de regenten van Fivelingo (*Bijdr.* VI, 50). Dezen bevestigen

---

[1]) Hettema maakt later melding van van eenige charters in het *Charterboek van Friesland*, waarvan de opschriften verkeerdelijk gesteld zijn door den verzamelaar daarvan (zie zijne Aanmerkingen bl. 200 n. 1). Hij had er ook kunnen bijvoegen het opschrift van een charter van 12 Junij 1323, luidende: „Brieff dat die van Harlingen, en die geene die te Hartwerth plagen gaer te commen, voortaen in Franeker sullen gaer commen." Dit charter behelst wel een besluit van de vergadering te Hertwerth dat de Harlingers onder de regtbank van den Grietman en zijne mederegters in het district Franeker (districtu cetus Fronekere) moesten te regt staan, maar geene verplaatsing van de vergadering te Hartwerth naar Franeker. Hier ook wordt in hetzelfde jaar dat de Opstalsboomsche wetten zijn opgemaakt, de vergaderplaats te Hartwerd en Franeker beide *cetus* geheeten, geen *Opstalsboom*.

eerst die regten, maar vervolgens doen dit ook de regters van geheel Friesland te Opstalsboom bij een afzonderlijk transfix. Die eerste bevestiging had plaats te Appingedam, de laatste te Opstalsboom; zij moeten dus wel verschillende vergaderplaatsen zijn. En even als deze laatste plaats als algemeene vergaderplaats aller Friezen staat tegen over Appingedam als bijzondere vergaderplaats van Fivelingo, zoo staan in den aanhef van de bevestiging door geheel Friesland te Opstalsboom de gezamenlijke Zeelandsche regters hier vergaderd (Judices Selandini tocius Frisie in Upstallesbame congregati) tegen over de in den aanhef van de bevestiging door Fivelingo voorkomende Zeelandsche regters, benevens de redgers, alleen van dit landschap (Judices Selandenses, nec non et Consules terre Fivelgonie). Beduidde de uitdrukking hier en in andere Opstalsboomsche oorkonden van *geheel Friesland (tota Frisia)* eeñ of ander bijzonder Friesch landschap en niet werkelijk de gezamenlijke Friesche landschappen, dan moest hier toch ook de naam van dat landschap er bijstaan, om het te kunnen onderscheiden van anderen.

Den naam van *Zeeland* heb ik beschouwd als bijzonderen bondsnaam der verschillende Friesche landschappen. Gelijk dit voor Westergo volgt uit de uitdrukking in den aanhef van de willekeuren van Opstalsboom: „terre Westergo, cum *ceteris* Zelandiis Frisie," of, „Westergo met de *overige* Zeelanden van Friesland," zoo wordt Oostergo uitdrukkelijk *Zeeland* genoemd in eene oorkonde van 1326. Want ik vermeen nog het landschap waartoe deze oorkonde behoort en hetwelk hier onder den naam van *alba Oestringenis* en *Zelandia albe Astriginis*, [1]) alsmede verder onder dien van *Wit Oostergo* voorkomt, met Driessen voor Oostergo in naburig Friesland te moeten houden en dien naam verklaren daaruit, dat de voorname kloosters in dat landschap tot de Premonstreitsche orde behoord hebben, wier monnikken zich in hunne kleeding door de witte kleur hunner kappen onderscheidden. Hettema wil echter dit Oostergo tot een Oostringen aan de Elbe brengen. Ik ben dus genoodzaakt het eerste nader aan te toonen en het laatste te wederleggen. — *Alba* of *Wit* Oostergo kan geen ander dan Oostergo in gezegd Friesland zijn. Die naam komt meermalen voor. In de oorkonde van 1326

---

[1]) Ik ben de lezing der oorkonde gevolgd zooals die is opgegeven bij van Mieris, *Charterb. v. Holl.* II, 385, waaruit ze ontleend is in het *Charterb. v. Friesl.* I, 174.

worden de overheden daarvan genoemd „Grietmanni ceterique judices." Die naam van *Grietman* is alleen eigen aan Westerlauwersch en een naast aangrenzend gedeelte van Oosterlauwersch Friesland. Zij verontschuldigen zich in die oorkonde bij den graaf van Holland wegens medepligtigheid aan de vijandelijkheden van Westergo jegens dien graaf gepleegd en smeeken de deswege in beslag genomene schepenen met de personen en goederen van Oostergo weder los te laten. Het verband waarin hier dat Oostergo met Westergo voorkomt, duidt op het daaraan zwettend Oostergo. Dit is klaarblijkelijk met *Alba Asterginis* voorkomende in een vredesverdrag van den 9 Aug. 1347 tusschen de stad Hamburg ter eener en het convent Mentena benevens Oldambt ter andere zijde, over de onlusten tusschen hen gerezen. Daarin worden als dedingslieden van wege laatstgemelden genoemd een lekenbroeder van het convent Klaarkamp en een burger in Dockum, daartoe afgevaardigd door de geestelijken en grietmannen en het geheele landschap van „Alba Asterginis" en door partijen goedgekeurd. Beide, het convent Klaarkamp en de stad Dockum, in Westerlauwersch Oostergo gelegen wijzen ten duidelijkste op dit landschap. [1]) In eene overeenkomst van 26 Sept. 1386 tusschen de landschappen aldaar, Stellingwerf, Schoterwerf en Bornvrede met de stad Groningen en de Ommelanden, ter beteugeling der partijschappen in Hunzingo en Fivelingo, komen in deze volgorde voor „Westerghe, *Witoesterge Lande*, Hunseghelande ende dat Westerambt van Fyvelghelande, der Stad van Groninghen ende ons Lande vorscr." „*Witoesterge Lande*," tusschen „Westerghe" en „Hunseghelande" in, kan geen ander dan Westerlauwersch Oostergo zijn. [2]) Zoo ook „*Wit Oestergoe*" nog in twee brieven van den 22 Nov. 1406. [3]) Ik voeg er nog bij, dat in de beschrijving der zeven Zeelanden in de *Gesta Frisonum*, uitgegeven in de Werken van het Prov. Friesch genootschap, II, 122, volgt op „Westergo" „*Aestergo*" met de woorden: „dat is dijo wita *Aestgo*." De uitgever en uitlegger, mr. J. W. de Crane, deze woorden niet verstaande, verklaarde ze door „namelijk," als of er stond: „dat is to wita" en er nog eenig onderscheid was tusschen „Aestergo" en „Aestgo." [4]) Dit zal

[1]) Zie dezen brief bij Driessen, *Mon. Gron.* I, 177.

[2]) Driessen, a. w. II, 398.

[3]) In het *Charterb. v. Vriesl.* I, 355 en 356.

[4]) Ik heb dit reeds aangewezen in *Aloude Staat* enz. II, 1ste St. bl. 97.

voldoende zijn, om overtuigend te bewijzen, dat *Alba Asterginis Wit Oostergo* is en *Oostergo* in naburig Friesland.

Even zeker als dit, zoo min kan het een Oostergo aan de Elbe zijn. Hettema vindt of, liever, neemt daartoe aanleiding in de merkwaardige acten door Ehrentraut naar de oorspronkelijke uitgegeven over den doodslag van een Rustringer, Broder met name, door de Bremers, des jaars 1324. Twee van deze acten zijn van denzelfden inhoud en op denzelfden dag, den derden na Pinksteren, opgemaakt, de eerste door de „vniversitas judicum Selandiarum Frisie in vpstallesbome congregatorum" of de gezamenlijke regters der Zeelanden te Opstalsboom, en is bezegeld met het zegel van *geheel* Friesland; de tweede door de „in Emesgonia Norda Herlingia et Astringia terrarum judices ac vniversitas judicum Selandiarum frisie in Vpstallesbome congregatorum" of door eerstgenoemde regters met die van Eemsgo, Norden, Harlingerland en Oostringen, en met vijf zegels bezegeld, maar waarvan het vijfde zegel niet meer voorhanden en het eerste zeer geschonden is. Dit zou volgens E. het Opstalsboomsche zijn, het tweede van Eemsgo, het derde van Norden, en het vierde van Harlingerland. Er ontbrak dus aan dat van Oostringen. De derde acte is van de „judices et vniuersitas Terre Rustringie" of van de regters van en geheel Rustringen, van den 27 Oct. 1324 en bezegeld door dit land. Ik moet dit wel zoo herhalen ten gemakke van mijne lezers en tot welverstand der zaak. Waarom nu, vraagt H., die tweede acte opgemaakt door de vier Oostfriesche landschappen en de Zeelandsche regters in alles gelijk aan de eerste door laatstgenoemden uitgevaardigd? Als men hieronder de Zeelandsche regters in bijzonderen zin verstaat, was die tweede, zijns bedunkens, overtollig. Hij vermoedt dat er iets anders achter schuilt en tracht dit op de helderen. Hij vergelijkt deze acten met die van den 28 Maart 1326, reeds besproken, van de „Grietmanni ceterique judices Albe Asterginis" en bezegeld met het „sigillum universitatis Zelandie Albe Astriginis", en met eene acte van den 10 Febr. 1327 van de „judices et universitas terre Astringie Bremensis dyocesis," door mij vroeger in het breede behandeld (*Bijdr.* VII, 173), en komt dan tot het besluit: dat er behalve een *Bremensch Oostringen* nog een ander Oostringen bestond, en wel een dat onder den sprengel van Hamburg zal behoord hebben, en dat het in de acte van 1326 vermelde „*Alba Astriginis*" dit Oostergo zal zijn, zoo genoemd wegens de ligging aan de

Elbe, ja dat de eerste acte van 1324 door dit Oostergo zou zijn opgemaakt. — Wat zal ik hierop zeggen? Even als H. hier zoo zeer en zoo verre afdwaalt, zou ik, om dit uitvoerig aan te wijzen, ook zeer moeten uitweiden; want het raakt hier een punt, de bepaling van de grenzen van oud-Friesland, dat niet zoo kort is af te doen. Volgens H. strekte zich Friesland van Ostende tot de Eider uit. Volgens mijn en, ik geloof, het meest gevestigd gevoelen, bepaalde het eigenlijke Friesland zich tusschen het Zwin en de Wezer, die het van Saksen scheidde. Er woonden over de Wezer ook wel Friezen; dit is bekend en zeker genoeg; maar deze waren meer colonisten en zij werden niet tot Friesland, maar tot Saksenland gerekend. Ik moet verder, wat de bewijzen aangaat, verwijzen naar mijn werk: *Aloude Staat* enz. II, 2de St. Van een Oostringen aan de Elbe is buitendien, mij althans, niets bekend. Het Oostfriesche Oostringen wordt gezegd te behooren onder den sprengel van Bremen, ter onderscheiding van het Westfriesche Oostergo onder den sprengel van Utrecht. Tot deze twee sprengels of bisdommen met dat van Munster behoorde immers hoofdzakelijk geheel Friesland. De tegenstelling van den Bremenschen sprengel tegen den Hamburgschen sprengel is even gezocht als ongegrond. De bedenking die H. aanleiding of, liever, een voorwendsel verschafte, om onder de regters van de Zeelanden van Friesland te Opstalsboom in de eerste acte niet werkelijk dezen te verstaan, maar in een ander ver afgelegen land te zoeken, en in de tweede acte diezelfde regters geheel te ontkennen, was de volkomene gelijkluidendheid van beide acten, waardoor de eene de andere, in gewonen zin genomen, overtollig zou maken. Maar dit behoeft geheel niet het geval te zijn. De Bremers zullen niet alleen van de gezamenlijke Zeelandsche regters, maar ook in 't bijzonder van de naast aangrenzende Oostfriesche landen zekerheid verlangd hebben, dat hun wegens den doodslag van een landsman der Rustringers geen vijandschap van hen te wachten stond. De meerderheid der Zeelandsche regters te Opstalsboom kon hun wel die zekerheid beloven, maar het kon ook zijn, dat Rustringen en andere bijzondere landschappen zich daartegen verzetteden, zooals trouwens zoo iets niet zelden gebeurde; en het was dus het veiligst van de voornoemde bijzondere landschappen ook dezelfde vredesbetuiging te erlangen. Het was ook eerst eenigen tijd daarna, dat, volgens de derde acte, Rustringen zich met Bremen verzoende. Zoo beschouwd, schuilt er dus niets vreemds achter deze

handelingen en is eenige andere verklaring daarvan geheel onnoodig. — H. maakt verder van de verklaring van Ehrentraut omtrent een en ander zegel aan de tweede acte gehecht gebruik, om niet te zeggen misbruik, om die te ontkennen of te miskennen. Het eerste zegel was, naar hij zegt, wel zeer geschonden, maar toch nog duidelijk genoeg, om daarin hetzelfde Opstalsboomsche zegel te herkennen, dat aan de eerste acte hangt. Hij noemt nog uitdrukkelijk een woord op (pia), dat hier in het randschrift ontbreekt, maar daar nog te lezen is en dus tot aanvulling van het randschrift kan dienen. En als E. eenvoudig betuigt, dat het vijfde zegel niet meer voorhanden is, zal hij toch hiermede willen te kennen geven, dat er wel zekerlijk zulk een aan geweest is. Naar de volgorde der landen moet het van het Oostfriesche Oostergo geweest zijn. En het eerste geschonden zegel kan dus niet van dit of een ander Oostergo zijn.

Hettema vindt zwarigheid in de aanneming van den Opstalsboom bij Aurich tot algemeene vergaderplaats der Friezen in het groot aantal afgevaardigden dat daar jaarlijks zou hebben moeten heengaan en in de afgelegenheid van dit oord. Omdat er tot zekere bewijslevering volgens Art. 23 der Opstalsboomsche willekeuren van 1323 en in eene andere bijzondere willekeur van Hunzingo en Fivelingo bij van Halsema, tevens een, twee of drie opstallingen werden gevorderd, veronderstelt hij dat het geheele getal daarvan groot zal zijn geweest. — Ik merk daartegen aan, dat in die willekeuren geene sprake is van opstallingen in enkele bijzondere plaatsen, maar van geheele zeelanden of landschappen in 't gemeen. Het getal van zelfs drie opstallingen in dezen kan waarlijk niet groot genoemd worden. Men kan dus uit deze bepalingen wel niet opmaken dat er zulk een groot aantal van Zeelandsche regters of opstallingen zal geweest zijn. Hoeveel er gekozen werden in 't geheel of in elk landschap is overigens niet bekend; maar dit kan zich tot weinigen bepaald hebben. Naar Art. 6 der Opstalsboomsche willekeuren geschiede die teus uit de overige regters van elk landschap. — Het ander bezwaar, de verre ligging in het oosten van den Opstalsboom, weegt, ja, wat zwaar, als men met H. Friesland uitstrekt van Ostende tot de Eider. Maar bij den Frieschen bond de Opstalsboom kan althans geene andere sprake zijn dan van Friesland tusschen het Flie en de Wezer, en dan was die plaats niet zoo verre oostwaarts van het middelpunt gelegen, zoo ver niet als nu omgekeerd de Haag in 't westen van ons

land als vergaderplaats der Algemeene Staten verwijderd is van de provincie Groningen en andere. En de afgevaardigden uit deze en gene provincie hadden in het eerst ook nog niet veel beter reisgelegenheid naar de hofstad, dan die van Westergo vroeger naar den Opstalsboom. Die verre afstand mag intusschen wel eene reden geweest zijn — dit wil ik niet ontkennen — dat de afgevaardigden vooral van dit deel van Friesland niet allen en altijd bij den Opstalsboom zullen opgekomen zijn.

Hettema komt vervolgens ook terug op de beteekenis van het woord zelf *Opstalsboom*. Hij zegt dat ik wel eene verklaring heb gegeven van *op* of *up* en *stal*, maar niet van *boom*, en daarmede schijn verlegen te zijn geweest. Integendeel; *boom*, dacht mij, eischte geene verklaring; het beteekende niets anders dan *boom*; daarover bestond geen twijfel noch twist. Maar nu verklaart H. dit *boom* voor bodem, grond, plaats, locus, zooals dit laatste woord soms er bijgevoegd wordt, gelijk in de brieven van 1325 en 1327: „ad locum, qui vulgariter Upstallbam nuncupatur," „in loco, qui Opstallebom dicitur." Opstalsboom kan dan heeten „plaats van het oppergericht." Van boomen wil H. niets weten noch hooren, schoon het gewone zegel van Opstalsboom, met den geharnasten man onder een boom, daarop reeds zinspeelde. De tijdgenooten zelven verstonden er dus ook wel niets anders onder; en wij zullen toch zonder reden niet wijzer willen zijn. — Ik kan ook niet dat gevolg trekken, als H. doet, uit deze en gene andere bewoordingen in voormelde uitdrukkingen gebezigd. Was er, meent hij, bij Aurich *alleen* een Opstalsboom geweest, dan had men eenvoudig „ad Upstallbam" en „ad Upstellebom" geschreven, dan kwam *nuncupatur* of *dicitur* en *vulgariter* niet te pas. Maar het een en ander wil immers, vooral *vulgariter*, te kennen geven, dat de plaats zoo heette in de volkstaal. En klinkt dit in brieven, die in het latijn geschreven werden, zoo vreemd? — Van meer gewigt zou zijn als het woord Opstalsboom werkelijk in het meervoud voorkomt. Dit zou, namelijk, het geval zijn in de acte van 1361 te Groningen opgemaakt en behelzende de bekrachtiging en vermeerdering der Opstalsboomsche willekeuren van 1323. Ja, het is waar, in den afdruk hiervan in het Charterboek van Vriesland staat *Upstalisbama* met *et*, niet *in*, er voor, schoon de uitgever in de noot vermoedt dat er *in* moet staan. Maar had H. de moeite gedaan den naauwkeurigen afdruk van het oorspronkelijke stuk bij Driessen (a. w. II, 230), dat hem niet onbekend kon zijn,

in te zien, dan had hij kunnen ontwaren, dat er werkelijk staat *„in Upstalligisbame,"* dus in het enkelvoud, even als overal elders, hoe het woord ook gespeld worde, *bome*, *bom*, *bam*, *baem*.

Het verwijt dat H. mij en anderen doet, dat men die acte niet goed gelezen heeft, valt dus op hem terug, ook in andere punten. Er zou volgens hem daarin geene sprake zijn van bevestiging der Opstalsboomsche wetten. Dan moest het Opstalsboomsche zegel daaraan zijn gehecht geweest, of gezegd, dat dit op dat oogenblik niet voorhanden was. Maar voor het ontbreken van dat zegel bestaat die reden, dat niet alle Friesche landen bij die vergadering vertegenwoordigd waren en niet meer door bijzondere afgevaardigden, de Zeelandsche regters, maar door hunne hoofden zelve. Zoo komen zij afzonderlijk in den aanhef voor en bezegelen desgelijks het stuk. Groningen was er nu ook bij, schoon oorspronkelijk niet tot het verbond zoo min als tot Friesland behoorende, maar is blijkbaar daarin opgenomen tot versterking daarvan, al had die stad misschien voor zich nog een ander oogmerk daarbij. — De overeenkomst daar toen gesloten, meent H., was van staatkundigen aard. Ik antwoord hierop dat het doel daarvan, blijkens al de daarin voorkomende bepalingen, geen ander was dan de bond beoogde, de handhaving der orde en vooral der vrijheid, naar de uitdrukkelijke verklaring die vooraf gaat, „pro utilitate Frisonice libertatis." Doch met de verandering die er plaats had in de wijze, plaats en den tijd van bijeenkomst en zijne leden zelve, was het niet meer de oude bond en zijne ontbinding nabij. Die bijeenkomst in 1361 was wel de laatste poging om den ouden band in stand te houden. Maar wij hebben hier te doen met den staat van den bond in zijn welstand.

Hettema heeft nog andere gronden voor zijne bewering, dat er meer dan een Opstalsboom waren, ja ieder landschap den zijne had. Was er maar ééne algemeene vergadering van alle Friezen geweest, dan zou zij, als staatsligchaam, met andere staatsligchamen meermalen in aanraking zijn gekomen en de geschiedenis dit vermeld hebben. Men ziet daarentegen wel de verschillende districten op zich zelve of ook meer of min gezamenlijk handelen, nimmer het geheele Friesland, met eene buitenlandsche magt, en in den vreemde was zoodanige Opstalsboom onbekend. — Van geheel Friesland, zooals H. dit neemt, van Ostende tot de Eider, stem ik dit volgaarne toe, maar niet van Friesland tusschen het Flie en

de Wezer, waartoe de bond zich bepaalde. Of betreffen de voormelde beide eerste acten van 1324, waarin de Opstalsboomsche regters als scheidsregters optreden tusschen Rustringen en Bremen geene handelingen met eene buitenlandsche staatsmagt en eene erkenning door deze van hunne magt? Erkennen in de brieven van 1327 aan den graaf van Holland geschreven ten gunste van Oostringen door het kapittel van Bremen, den graaf van Oldenburg en den kanunnik van Keulen, dezen niet openbaarlijk het bestaan van den Opstalsboomschen bond? De graaf van Holland vooral kende dien bond en doorzag het doel daarvan zeer wel, als bijzonder tegen hem gerigt, schoon de Oostringers en voornoemde vreemden ten hunnen gevalle dien bond bij den graaf lieten doorgaan, als een maatregel, alleen genomen, om inwendige vijanden te beteugelen (*Bijdr.* VIII, 172). Men moet hierbij overigens niet uit het oog verliezen, dat die bond geen bondstaat was, noch wezenlijk een statenbond. Het was vooral een band van vereeniging voor de Friezen zelve, had meer eene inwendige dan uitwendige strekking. Hij werkte niet anders naar buiten, dan ter wering van buitenlandsche vijanden. Hij was dus niet of minder van staatkundigen dan van nationaal-maatschappelijken aard.

De zes of zeven Overkeuren zouden, naar Hettema, alleen in de Opstalsboomen van Hunzingo en Eemsgo vervaardigd zijn, omdat zij alleen in de wetboeken van deze beide landstreken voorkomen. Dit laatste is zeker onjuist. Zij staan ook in die van Fivelingo en bevinden zich in het door H. zelven uitgegeven *Fivelingoër en Oldampster Landregt*, bl. 134, aan het slot der „gemengde bepalingen;" maar hij schijnt ze als zoodanig niet herkend te hebben. Ze zijn dus bekend in de landregten van de Friesche landen van de Lauwers tot over de Eems en hier in Oostfriesland tot zelfs in lateren tijd (*Bijdr.* VII, 172). Het kan zeer wel zijn, dat men ze hier en daar nog behouden, doch elders niet meer opgenomen en beschouwd heeft als vervangen door de latere Opstalboomsche willekeuren van 1323. Hoe dit zij, waren het keuren alleen van deze en gene afzonderlijke landschappen, dan zouden zij voorkomen met den naam dier landschappen, even als hunne andere bijzondere wetten. Maar juist dit haar voorkomen met den algemeenen naam van *Overkeuren*, zonder nadere aanduiding, bewijst, dat het algemeene verordeningen van Friesland waren, evenzeer als de andere oudere 17 Kesten en 24 Landregten. Zoo getuigt ook hare inhoud,

dat zij tot den bond der zeven Zeelanden behoorden. Die naam daarin kan op geen der voornoemde landschappen toepasselijk zijn, even min als op Westergo of eenig ander Friesch landschap.

Eindelijk zou, volgens Hettema, het aanwezig zijn van verschillende Opstalsboomsche zegels bewijzen, dat er meerdere Opstalsboomen zullen geweest zijn. Doch hij weet even zoo goed als ik dat het gebruik van meer dan een zegel geene bijzonderheid was. Hij had zich anders bij de bezigtiging van de verzameling van vroegere Friesche lands- en gemeentezegels met mij, door den heer Eekhoff ook daartoe in de gelegenheid gesteld, daarvan kunnen vergewissen. Waren die Opstalsboomsche zegels geen zegels van geheel Friesland, maar van een en ander onderdeel, dan geldt hier weder hetzelfde, wat ik reeds bij het vorig en een vroeger punt aangevoerd heb. Dan had er moeten bij uitgedrukt zijn de naam van het landschap, waartoe het zegel behoorde. Zij worden daarentegen in het algemeen genoemd, in de brieven en op de zegels zelve, te zijn het zegel van *geheel Friesland* (sigillum totius Frisie) en zoo onderscheiden van die der afzonderlijke landschappen en dezen weder elk door hunne bijzondere namen. De naam van *universitas*, dit geef ik gaaf toe, doet op zich zelve niets af; want die werd ook voor de onderdeelen, zoowel als voor geheel Friesland gebezigd. Elk onderdeel, elk landschap, maakte even goed als dit, op zich zelf een *geheel* uit.

Zoo heb ik dan al de onderscheidene aanmerkingen van den heer Hettema nagegaan en, naar ik meen, voldoende wederlegd. Hij roert nog wel aan de verhalen van Emo, maar zegt er alleen bij, dat hij niets terug neemt van hetgene hij daarover in zijne verhandeling heeft in het midden gebragt. Ik kan dan ook volstaan met hetzelfde te betuigen, omtrent mijne verklaringen daarvan. Ik houd mij eveneens daaraan. En zoo blijft dit punt verder ter beoordeeling over aan anderen. Ik weet niet, hoe dezen hierover en over deze geheele zaak zullen denken; ik weet ook niet, of ik hiermede den heer Hettema zal bekeeren van zijn gevoelen dat de bond der zeven Zeelanden of zoo vele er zullen geweest zijn eene sage en geen historie is. Maar — dit mag ik hopen — vruchteloos zal zeker onze herhaalde poging om hierin tot waarheid te komen niet wezen. En in deze hoop stap ik van dit onderwerp af.

DE MAREN,

BESCHOUWD ALS

OUDE GRENSSCHEIDINGEN DER MARKEN

IN DE OUD-FRIESCHE STREKEN DER PROVINCIE GRONINGEN.

Er bestonden oorspronkelijk in de Friesche landen, en zoo ook in die der provincie Groningen, even goed marken, dat zijn dorpen of buurten met gemeene gronden, als in Drenthe en andere oorden van ons land en daarbuiten. Zij maakten daar eveneens de grondverdeeling uit, waarnaar de overige, burgerlijke en kerkelijke, indeeling zich meer of min. heeft gerigt. Ik heb dit in een elders geplaatst opstel daarover aangetoond [1]) en daarbij gewezen op de *maren* als de grens- of scheidslooten dier marken of hamrikken, dat is, ham- of hemmarken, zooals zij meer in Friesland werden geheeten, en nu nog wel van dorpen. Wat ik daar meer in het algemeen hieromtrent heb voorgedragen wil ik hier meer in bijzonderheden nagaan. Het kàn toch van belang geacht worden om zooveel mogelijk die oude grondverdeeling van deze streken in het licht te stellen. De geheel emaatschappelijke toestand hing hiermede naauw te zamen; zij was, kan men zeggen, de grondslag daarvan. Ik zal tot dat einde die deelen der provincie, welke tot oud-Friesland hebben behoord, doorloopen en zien in hoeverre voormelde stelling er nog aanwijsbaar is. Ik herhaal hier vooraf wat in de oude Friesche wetten nopens die maren of scheidslooten wordt voorgeschreven, als moetende dienen tot bewijs van haar vroeger bestaan en doel.

Het Westerlauwersche landregt bevat de volgende bepalingen, die hier vooral in aanmerking komen. In het 9[de] boek „over het Weergeld" betiteld, maar dat ook politiebepalingen over wegen, zijlen, dijken enz. inhoudt, leest men

---

[1]) Zie *Marken in Friesland* in de *Verslagen en Mededeeling. der kon. Akad. v. wetensch. Afdeel. Letterkunde*, D. IX, 1865.

§ 12: „Het is allezins regt, alwaar een dorp is, hetwelk het hoofd [de hoofdplaats] van een hamrik is, dat daar een weg zal omgaan van XXVI voeten breedte. Dien moeten de schout en de lieden met den ban doen onderhouden. Alle die in 't dorp huiszittende zijn, en eene huisstede hebben, moeten den weg onderhouden, zooverre de hamrik loopt, van de buitenste sloot af; en die [sloot] moet VIII voeten wijd wezen." [1]) Deze sloot nu wordt *maar* genoemd en was eene openbare waterleiding die tot scheiding diende der hamrikken, volgens eene nadere bepaling daaromtrent in § 37, die aldus luidt: „Alwaar een hemmeriks maar is, daar de hemrikken te zamen komen, zoo moet die hetzelve slatten, wie er met zijn land aankomt. Het maar moet acht voeten wijd zijn; dat mag niemand verkoopen of koopen." [2]) Een maar was dus breeder dan eene gewone sloot, die de afzonderlijke landerijen scheidt, maar niet zoo breed, dat zij tot scheepvaart kon dienen. De maren moesten dus blijkbaar bepaaldelijk voor de grensscheidingen der burgerlijke gemeenten dienen. Hunne dienst voor de afwatering zal als bijkomend hier en daar mogen beschouwd worden. Overeenkomstig met het doel van deze maren is ook hun naam. In dien van *maar* toch ligt de beteekenis van *grens*, evenals in het friesche werkwoord *meria*, dat *hinderen* beteekent. [3]) *Maar* is dus eene *scheidsloot.*

---

[1]) Von Richthofen, *Fries. Rechtsq.*, S. 415; *Oude Friesche wetten*, bl. 294. In het oorspronkelijke luidt deze § aldus: „Dat is alle riucht, hweerso een torp is deer een hemmerickhaud is, dat deer een wei om schil gaen XXVI foten breed, dyn aegh di schelta ende da lioed mit ban to halden. Alle deer in da torpe sitten ende dyn heemsteed habbet, da agen dine wei to wirtzen, also fyr so dio himmerik to comt fan da wtera slaet, ende die scil VIII foten wijd wessa."

[2]) Von Richthofen, a. w. S. 419; *Oude Fries. wetten*, bl. 317. „Hweerso een hemmerickmaer is al deer da hemmerika gaer commet, so aegh hine to slatene deer, der mit sine lande to comt. Die maer schil acht foten wyd vessa, dyne aegh nimmen toe sellen ner to capien." — Het woord *hamrik* of *hemrik* komt buitendien voor zondere nadere aanduiding in die wetten, bij von Richthofen: in het Emsiger wetboek, S. 48, in de Fivelingoër boettaxen, S. 308, in het Westerlauwersche marktregt, S. 421, in de Willekeuren van de vijf Deelen, S. 476, in de eedformulieren van Wymbritseradeel, S. 490, in de boettaxen van de Hemmen, S. 499, in het Rustringer wetboek, S. 541.

[3]) V. Richthofen, *Altfries. Wörterb.* S. 916, v. *mar*, en S. 923. v. *meria.* Zoo leest men o. a. in *het Fivelingoër en Oldampster landregt*, van Hettema, bl. 127: „vr *mar* ne vr *merka*," vertaald door „over *grenzen* noch over *marken*."

Hoezeer bovengenoemde bepalingen alleen in de wetten van het Westerlauwersche of tegenwoordige Friesland worden aangetroffen, zoo zullen deze of gene waarschijnlijk ook in andere deelen van oud-Friesland en wel het Oosterlauwersche of Groninger Friesland in zwang geweest zijn, zoo niet naar beschreven regt, dan naar gewoonteregt. Wij vinden hier althans ook die maren. Men moet echter bij hun nader onderzoek het een en ander in het oog houden, opdat hunne aangewezene bestemming niet schijne hier en daar te falen.

Men zal namelijk de maren niet overal als grenzen der dorpen aantreffen, om meer dan eene reden. 1) Waar natuurlijke wateren aanwezig waren en dienstig tot afbakening der grenzen, waren de maren of kunstmatige grensslooten niet noodig. En dat men van de eerste zoowel als laatste vindt, laat zich reeds vooraf veronderstellen en wordt door een blik op de kaart en wel op de zoo talrijke voorkomende diepen, rijten, togtslooten enz. bevestigd. 2) De maren of scheidslooten zijn, ja, bijzonder eigen aan Friesche landen, omdat hunne bodem veelal laag gelegen, uit door de zee en stroomen aangespoelde kleigronden bestaat. Hier kunnen het geschikst en voordeeligst waterleidingen, hetzij natuurlijke, hetzij gegravene, tot scheiding der landen en gemeenten dienen. Maar een deel ook van de Friesche landen, dat verder van de zee en stroomen in het zuiden gelegen is, bestaat uit zand- en veengronden. Hier zijn wateringen, althans kunstmatige of gegravene, minder daartoe geeigend en dus ook zeldzamer. In plaats daarvan wierp men er wallen of dijken op tot scheiding van de landen en landerijen. Zoo vindt men dezen in dergelijke oostelijke streken van ons land, Drenthe, Overijssel enz., en zijn die wallen, waarmede de landen werden afgepaald, nog bekend onder den naam van *weren*, *landweren*, zekerlijk, omdat zij niet bloot tot afscheiding, maar ook tot bescherming of verdediging strekten. Van dien aard treft men ook in eenige oude Friesche zand- en veenstreken van onze provincie aan, zooals straks ook nader zal blijken. 3) Vele maren zoowel als andere wateren, hebben eene verandering ondergaan, zijn vergraven of verlaten, zoodat ze thans als zoodanig niet meer zijn te herkennen, maar toch vroeger kunnen aanwezig geweest zijn. 4) De naam van *maar* is gebleven, nadat het kenmerkende daarvan is verloren gegaan of vergeten; en zoo is die naam ook overgegaan op of gebruikt van andere, ja

allerlei waterleidingen, zoo natuurlijke als gegravene, en niet alleen dienende tot grensscheidingen, maar ook tot scheepvaart en waterlossing. 5) Eindelijk, om niet meer te noemen, is dit kenmerkende ook daardoor op deze en gene plaatsen zoo niet meer te herkennen, omdat de grenzen zelve der oude marken verdwenen of veranderd zijn bij de latere inrigting of verdeeling der dorpen en kerspelen. — Zoo kan het niet anders of er moet zich een tal van uitzonderingen op den regel voordoen; vele plaatsen niet door maren gescheiden voorkomen, ja, omgekeerd vele maren zelve geene grensscheidingen vormen. Bij het bijzonder onderzoek daarnaar, waartoe ik thans overga, zal ik gebruik maken van de door van der Vegt en mij in 1837 zamengestelde kaart der provincie Groningen; zij is wel, vooral na de groote hervormingen in den waterstaat aangebragt, reeds meer of min als verouderd te noemen, maar wij hebben juist te doen met den ouden toestand van ons gewest.

Beginnen wij met het Wester-kwartier, dan ontmoeten wij hier al dadelijk in groote mate aanwezig, wat wij in de eerste en tweede plaats als redenen van uitzondering opgemerkt hebben. Dit kwartier is zoo ruim doorsneden met natuurlijke waterloopen, die de grenzen der onderdeelen en dorpen uitmaken en dus de maren vervangen, dat men er slechts, zoo ver mij bekend is, één meer aantreft. Dit is „het Maar," dat de westergrens uitmaakt van het dorp Dorkwerd en dit afscheidt van Leegkerk. Ten oosten wordt Dorkwerd bepaald door het Reitdiep of de oude A, ten zuiden door den Leegen weg van Hoogkerk. Wegen zullen hier en daar ook tot grenzen gediend hebben. Daar het mij te doen is, niet om algemeen de grenzen der oude marken, dorpen of kerspelen op te sporen, maar meer alleen daar, waar die door de maren aangewezen worden, zoo zou ik hiermede al dadelijk van dit kwartier kunnen overstappen naar het Hunsingokwartier, ware het niet, dat ik voor het boven onder 2) gestelde omtrent het gebruik van wallen of dijken in plaats van maren, een voorbeeld en bewijs uit het Westerkwartier wenschte bij te brengen. Er loopt namelijk zulk een dijk van het westen naar het oosten tusschen de oude landschappen Langewold en Vredewold door, van de Friesche grenzen tot aan de het Aduarder diep. Deels strekt die dijk tot eene waterkeering; zoo het begin daarvan van Friesland af, dat den naam van *Leidijk* draagt; maar verder is die

dijk geene waterkeering meer en heet verschillend: *Oude dijk*, *Westerdijk*, *Munneke dijk;* alleen dit westelijk eind is weder mede eene waterkeering en zal misschien oudtijds den naam van *de Weer* gedragen hebben, dien men nu geeft aan de waterlossing die er langs loopt. Schoon door zand- en veengronden loopende, bestaat die dijk voor een groot deel uit klei. Deze grondsoort schijnt opzettelijk voor de stevigheid van den dijk daartoe aangevoerd te zijn. Men kan daaraan nog den dijk herkennen, ook waar hij weinig of niet meer zigtbaar is. Want met het verval van zijne bestemming is hij van zelf ook grootendeels in verval geraakt. Onder Oldekerk, Niekerk en Faam is hij nog in zijn geheel en wordt hij jaarlijks geschouwd. Het is nu waarschijnlijk die dijk, welke in oude bescheiden van Langewold, zooals de oudst bekende willekeuren van 1207, reeds voorkomt onder den naam van „dijk bij den velde" en zoo onderscheiden wordt van den buiten- of zeedijk. Die velddijk stond niet, gelijk deze buitendijk, onder toezigt van dijkregters, maar van de landsregters en werd ook maar eens in het jaar op „denillig hen missedagh" geschouwd. De breuken, welke daarbij vielen, kwamen in de kerkelijke kas („in den hilligen were"). Deze verklaring van dien dijk, als landweer aannemende, behoeft men dan ook niet meer daarmede zoo verlegen te wezen, als van Halsema en Westendorp zich blijkbaar betoonden. [1])

In de Marne — om met dit deel van Hunzingo te vervolgen — maken ook meest natuurlijke waters de grensscheidingen uit en dragen hier bijzondere namen. Zoo heeft men er de *Vlakke rijt*, die zuid en noord loopt, Niekerk scheidt van Zuurdijk en Ulrum van Leens; het *Zwin* of de *Zwintogt*, die de beide laatste dorpen scheidt van Hornhuizen. Maar men heeft er vervolgens toch het „Hornhuister maar," dat, van den noorder zeedijk af zuidwaarts loopende, Hornhuizen scheidt van Kloosterburen en dan oostwaarts loopende dat dorp scheidt van Leens, alsook onder den naam van „Molenrijgster maar" naar het gehucht de Molenrijge, ten oosten van Kloosterburen, dit dorp scheidt van Wehe, en nog verder onder den naam van „Abtendiep," dat bij Abelstokster til in het diep van Mensingeweer valt, Eenrum van

[1]) Zie de *Willekeuren van Langewold* van 1207 in de Werk. van het gen. P. E. J. P. I, 15, en Westendorp, *Eerste Leerrede in de kerk te Sebaldeburen*, bl. 90.

Wehe en Warfhuizen. — Het Hornhuister maar was oorspronkelijk eene togt en geheeten de „Bakkevoorster togt," die in 1817 uit vrijwillige giften van eenige ingezetenen aldaar bruikbaar is gemaakt voor landschepen, die bij het Uilenest een haven en opslag hebben, en sedert Hornhuister maar is genoemd. Ik breng dit bij als een sprekend voorbeeld, hoe men, niet meer de eigenlijke beteekenis van maar kennende, dezen naam aan eene in eene vaart veranderde togt heeft gegeven. — Kloosterburen en Wierhuizen worden door eene „oude togt" van Pieterburen gescheiden, maar er loopt evenwijdig hiermede, n. en z., ook een maar, het „Broekster en Wierhuister maar" geheeten. Hier heeft men waarschijnlijk ook een voorbeeld van latere benaming, zoo de grens niet veranderd is. Zoo zal het mede gelegen zijn met het „Pieterbuurster maar" ten oosten van Pieterburen ook z. en n. strekkende. Maar het is ook genoeg bekend, dat de landen hieronder buiten den oudsten zeedijk gelegen en van lateren oorsprong zijn. Het „Westernielandster maar," dat vroeger bij de oude Hiddinger zijl door den ouden zeedijk uitwaterde, maakt nog thans de grens uit tusschen Pieterburen en Westernieland ten westen en Eenrum, Saaxumhuizen en den Andel ten oosten. Eenrum wordt ten oosten gescheiden van Baflo, Tinallinge en Mensingeweer door eene hier zoogenaamde „boerensloot," die kennelijk een maar aanduidt en loopt in het „Hoornster maar," waardoor Eenrum verder zuidelijk van Mensingeweer, den Hoorn en Wehe gescheiden wordt. Onder den Andel vind ik de „Andelster togt" ook „maar" geheeten, ja zelfs het Polder kanaal, langs den Middeldijk van den Noordpolder, „Polder maar." Men heeft wijders de „Snaphaanstogt" met hare vervolgen tusschen Eenrum, Baflo, Tinnallinge ten noorden en Mensingeweer, Maarhuizen, Ranum, Obergum, en Onderdendam met Menkeweer ten zuiden. Het „Tinallingster maar," dat van die togt noordelijk loopt naar Tinallinge en zuidelijk naar het Winsummer zijldiep, is een oud scheepvaartskanaal, schoon nu niet meer daartoe dienstig, en dus ook ten onregte zoo geheeten. Maarhuizen is volgens eene oude oorkonde van 1211 toen kerkelijk van Baflo gescheiden en tot een kerkdorp verheven, een rang, dien zij later weder heeft verloren. Merkwaardig is daarom ook deze oorkonde, omdat daarin nog deze plaats voorkomt als eene zelfstandige mark voor dat zij een kerkdorp of kerspel werd. Er wordt daarin de „villa" dat is, de verzameling huizen, buurt, dorp, *loeg* of *loug* in

de volkstaal, onderscheiden van de „hemmerca," dat is, het daaronder behoorende grondgebied of de eigenlijke marke. [1]) Deze plaats zal verder zoo genoemd zijn naar hare ligging nabij een maar, zooals de westelijke waterscheiding kan geweest zijn. Men heeft nog Maarslagt (groot en klein) onder Mensingeweer, nu eene buurt, vroeger een dorp, ook waarschijnlijk naar een „maar" en „slagt" of waterkeering zoo geheeten. — Merkwaardig is het stroomtje „de oude Weer", dat tusschen den Andel, Saaxumhuizen, Baflo en Tinallinge ten westen en Warfum ten oosten van den ouden zeedijk zuidwaarts loopt. De naam doet ook denken aan eene oude verdedigingslienie. Of het nu, behalve als grens, hiertoe mede heeft gediend tusschen de twee ambten, het Halve-ambt en het Oosterambt, is mogelijk. Zoo heeft men nog een oud stroomtje „de Delte," tusschen Warfum en Uskwerd van den ouden zeedijk tot in het diep bij Onderdendam loopende. Tusschen die beide stroomtjes loopt eveneens van den noorder middeldijk ten westen van Warfum tot naar Onderdendam de Warfummer vaart en deze wordt ook „maar" geheeten. Ze maakt van de „togt" af, die van die vaart westwaarts loopt naar den „ouden weg" met die togt de grens tusschen Warfum en Breede gelijk verder voor een deel tusschen Warfum en Tinallinge. — Vervolgens treft men in laatstgenoemd ambt nog onderscheidene maren aan. Zoo scheidt eene togt, die van de Delte naar den ouden zeedijk loopt en ook wel „Uskwerdermer maar" heet, Uskwerd van Rottum en Uithuizen, en verder een „Oude maar" Uithuizen van Rottum. Er is nog een „Helwerder maar" strekkende van het Uskwerder naar het Oude maar en scheidende het gehucht Helwerd van Rottum. Is dit werkelijk een oud maar, dan zou men daaruit kunnen afleiden, dat Helwerd eenmaal eene eigene marke gevormd heeft. Het komt al zeer vroeg voor met Uskwerd en Warfum en den latijnschen naam van „villa," even als gene. [2]) Het „Koksmaar" zal de grens zijn tusschen Rottum eenerzijds en Stitswerd en Kantens anderzijds. Het „Startenhuister maar" schijnt een vervolg van de Menkerweester togt en scheidt met deze weder Stitswerd, Kantens, Rottum, Zandeweer, Eppenhuizen ten noorden van Middelstum ten zuiden. Het „Westerwijtwerder maar" schijnt geen oud grenswater, maar voor de scheepvaart gegraven te zijn, om hierdoor eene gemeenschap te hebben tusschen het Reitdiep en het Damsterdiep. Tusschen

[1]) Zie deze oorkonde bij Driessen, *Mon. Gron.* III, 540.

[2]) Zie R. Westerhoff, *de Polderkwestie*, *Aant.* p. 46.

het Oude maar en het Startenhuister maar liggen nog het „Eppenhuister" en „Bieske maar;" deze schijnen oorspronkelijk ook togtslooten te zijn en dienen tot geene zwetten. Het „Uithuistermeedster maar," een vervolg van het Oude maar, loopt tusschen Uithuizen noorderzijds en Zandeweer en Oldenzijl zuiderzijds door tot naar den ouden dijk. Eene „togtsloot" scheidt Uithuizen van Uithuistermeeden. En dan heeft men nog een „Oud maar," loopende van het Uithuistermeedster maar oostwaarts naar het „Maarvliet" en Oldenzijl scheidende van Zandeweer en Eppenhuizen. Nog is op te merken dat het noordelijk deel van het Maarvliet, dat van het zoo even genoemde Oude maar naar Zijldijk kronkelt en buiten den ouden dijk in de „Groote Tja rijt" zich vervolgt, de „oude Lei" wordt geheeten, een naam, die zal zien op de grensscheiding hier tusschen Hunzingo en Fivelingo, even als verder het Maarvliet die vormt. Het „Karringer maar," dat van het Winsummer diep in dat Maarvliet loopt, vormt eerst de grens tusschen Onderdendam en Westerwijtwerd en vervolgens tusschen dit dorp en Bedum. — In het overige deel van Hunzingo, Innersdijk en Ubbega, treft men minder maren aan. Winsum wordt ten w. door de oude Hunze, ten n. door het Winsummer zijldiep, misschien een vergraven tak der Hunze, ten o. door de „oude A" en ten z. door het „Wetzinger zijlmaar" begrensd. Behalve dit maar mag die oude A ook zoodanig maar oudtijds geweest zijn. Het kleine „Potmaar," van de oude Tammingaborg ten westen van het dorp loopende naar dat zijldiep, zal daarentegen later zoo genoemd zijn. Dan zijn verder de oude Hunze ten westen, en de waterlossing naar de Wetzinger zijl, de oude A, ten oosten, de grenzen van Wetzinge, Sauwerd, Adorp en Harsens; onderling weet ik niet dat zij door maren gescheiden zijn. Wel loopt er een klein „maar" van Sauwerd naar het Wetzinger maar, maar dat ook geen eigenlijk maar kan zijn. Gelijk de oude A de westelijke grens is van Onderdendam, Onderwierum, Bedum, Noord- en Zuidwolde, en het Karringer maar de oostelijke, zoo het „Noorddijkster maar" de zuidelijke grens en deze wel tegen het het Goregt. Tusschen deze plaatsen zelve vindt men zoodanige grensscheiding niet. Deze en gene der genoemde plaatsen mogen ook van latere dagteekening zijn en te zamen eerst ééne marke uitgemaakt hebben; men weet dat Bedum met zijne omstreken voor een ouden polder wordt gehouden.

Nu ons op het grondgebied van Fivelingo begevende, ontmoeten wij hier vooreerst onder Garshuizen, een „Oud maar," dat dit dorp oostelijk van het dorp 't Zand scheidt, terwijl het Maarvliet de westelijke grens is. Van dat Oude maar loopt ook zuidwaarts een „Garshuister maar" naar Enum en heet hier verder „Enummer maar," maar dat zullen wel om de scheepvaart later gegravene kanalen zijn. Zoo ook een „Zandster maar" ten oosten van het dorp 't Zand, van de oude buurt, het Voorwerk, afkomende. Dit dorp wordt gescheiden door een, naar 't schijnt, echt „maar" van Godlinze. Er ligt in de nabijheid eene boerenplaats „het Maarhuis" geheeten, en het staat in verbinding met het „Vierbuurster maar" en „Leege maar." Het eerste maakt voor een deel zuidwaarts de scheiding uit tusschen Krewerd en 't Zand en denkelijk ook verder Leermens, even als tusschen dit dorp en Oosterwijtwerd; noordwaarts tusschen Godlinze en Losdorp eenerzijds en Bierum anderzijds; het „Leege maar" desgelijks tusschen Krewerd eenerzijds en Bierum en Holwierda anderzijds. Dit dorp wordt gescheiden door „de Vliet" van Jukwerd, Marsum en Uitwierde. Het zal zeker een natuurlijk water zijn, even als de meer aanzienlijke „Heekt," die van Bierum naar het Damsterdiep loopt. In hoeverre dit stroomtje ook hier en daar, zooals tusschen Tjamsweer en Solwerd, Jukwerd en Marsum, de grenslijn vormt, is mij onbekend. Uitwierde met Delfzijl wordt van Holwierda, Marsum en Solwerd gescheiden door eene scheidsloot, het „Uitwierder" en Bierummer maar," bij het tolhek in het Damsterdiep vloeijende, terwijl dit diep hier de scheiding tegen Farmsum maakt, even als nog verder tusschen Solwerd en Opwierde. Dit is wel een bewijs dat dit deel van het diep een natuurlijken stroom vormt, zooals de kronkelende loop trouwens ook genoeg te kennen geeft.— Nu weer oostwaarts teruggaande, zien wij van de Vliet af een dergelijk water scheiden Oosterwijtwerd van Jukwerd en Tjamsweer, en het vervolg daarvan dit dorp van Wirdum, even als dit dorp en Loppersum zoo gescheiden zijn van Enum en de Zeerijp. Tusschen Wirdum en Loppersum zelve vind ik zulk eene scheiding niet. Deze dorpen zullen verder van Lellens, Stedum en Westeremden gescheiden zijn geweest door den ouden Fivelstroom, die hier van de Mude of Windeweer aan het Damsterdiep tot tusschen Garshuizen en 't Zand door zijn loop en uitwatering in de Eems had; nu is de „Delle weg" de grens. Stedum, ten noorden hieraan

grenzende en ten westen aan het Maarvliet, had denkelijk tot oostgrens het „Hilsmaar" jegens Lutjewijtwerd, schoon deze buurt nu daaronder behoort en Lellens hiervan gescheiden wordt door eene togtsloot. Het „Stedummer maar" zal verder Lellens en Stedum ten zuid-westen gescheiden hebben van ten Boer, Hemerwolde en St. Annen. Het „Karringer" en „Thezinger maar" zijn nog een vervolg van het Maarvliet en scheiden Hunzingo en het Goregt van Fivelingo en hier ten westen de dorpen Thezinge, Garmerwolde en ten Boer van Noorddijk, Zuidwolde enz. Hoe eerstgenoemde plaatsen, met de oude buurtschappen, Steerwolde, Hemerwolde enz., onderling gescheiden zijn of werden, is mij onbekend. Misschien kan de „Watering" tusschen ten Boer eenerzijds en Thezinge en Garmerwolde anderzijds daartoe gediend hebben. Men heeft onder Garmerwolde en verder een „Oud maar", dat van het Thezinger maar bij de Ridderborg n. o. zich uitstrekt evenwijdig met het Damsterdiep tot Dijkshorn, doch geene grensscheiding schijnt te vormen, maar eene oude afwatering, vóór dat het Damsterdiep doorgegraven is. Het verdeelt alleen Garmerwolde in eén noordelijk en zuidelijk deel. Het Damsterdiep is hier een gegraven kanaal en men schijnt bij deszelfs aanleg minder gelet te hebben op de grenzen der dorpen of kerspelen dan op de gelegenheid van den grond: het loopt toch meer of min langs de grens tusschen den hoogeren klei- en den lageren veen- of dargbodem. Misschien is het nog de oude grens geweest tusschen Garmerwolde en de Heidenschap, dat nu wel eene buurt daarvan is, maar vroeger ook een kerspel schijnt uitgemaakt te hebben. Beide worden gescheiden van de Harkstede en Scharner door de Kleisloot tot aan het Slochterdiep, dat verder voor een deel de grens vormt, die wijders tot Ruischerbrug iets zuidelijker loopt. De Borgsloot is van hier ot het Damsterdiep tot Foxham of het Winschoterdiep de grens tusschen het Goregt en Fivelingo en hier van de Harkstede. Voornoemde Kleisloot scheidt ook Harkstede en Woltersum met haar vervolg de „smeerige Ae" tot aan het Woltersummer maar. Te Woltersum heeft men twee maren, het „Lustige maar" en het „Woltersummer maar." Beiden vereenigen zich bij het dorp en loopen, eerstgenoemde onder den naam van Waterlozing, zooals het dien ook van ouds draagt, bij Dijkshorn in het Damsterdiep, laatsgenoemde in dit diep bij ten Post. Het zijn oude, waarschijnlijk deels natuurlijke, deels kunstmatige waterleidingen, geene grens-

scheidingen. Het Woltersummer maar is het vervolg van de beide op de hoogte van het Schapenhok aan het Slochterdiep vereenigde riviertjes, de Scharmer en Slochter Ae, die op de grenzen van het Goregt ontspringen en de bronnen van de Fivel hebben gevormd. Alleen in zoo verre nu dat maar als oude Fivel is aan te merken, alsmede dat deel van het Damsterdiep dat van ten Post naar Windeweer loopt, mogen beiden de grens uitgemaakt hebben tusschen Woltersum en Wittewierum. Van Windeweer loopt eene scheidsloot tusschen Wittewierum en Garrelsweer tot den Graauwen dijk, die verder de zuidergrens van genoemde dorpen alsmede Wirdum vormt tegen de dorpen van de woudstreek, Schildwolde, Hellum, Siddeburen, ook ten opzigte van den waterstaat, als behoorende genen tot de zijlvestenij der drie Delfzijlen, dezen tot de Woldzijlvestenij.— Langs en door het grondgebied van Garrelsweer loopt nog het „Vishummer maar." Het is eene oude waterlozing, die, uit het zuiden komende, bij Garrelsweer in het Damsterdiep zich uitstort, even als de evenwijdig loopende „oude Wijmers." Het zal toch hetzelfde zijn als reeds op het jaar 1252 vermeld wordt door Menko, bij gelegenheid dat hij verhaalt, hoe de sluis in „Fiskmare" toen door een zeevloed is uitgebroken en niet dan met groote moeite door de kloosterlingen en ingezetenen van Wittewierum weder is gedigt geworden. [1]) Het maar maakt nu maar voor een deel de grens uit tusschen Garrelsweer en Wittewierum, maar de loop kan voormaals ook anders, langs de overige grenssloot in het Damsterdiep bij Windeweer geweest zijn en dan volledig den naam van maar verdiend hebben. Den naam van „Wijmers" draagt ook de vaart, die van Loppersum komt en in het Damsterdiep uitloopt tegen over de „oude Wijmers." „Bovenwijmers" heet ook verder de oude Wijmers van het Hoeksmeer naar het Schildmeer. Wat „Wijmers" beteekent, is onbekend; men kan gissen, dat het eene verbastering is van „wijde maar?" Het schijnen nog zijtakken te zijn van van de oude Fivel en wel van dien arm, die naar Delfzijl in de Eems liep, zoo dit deel van het Damsterdiep niet liever voor een afzonderlijk kuststroomtje is te houden, dat van daar tot Garrelsweer zich uitstrekte en hier later met de oude Fivel is vereenigd geworden. — Wirdum en Garrelsweer scheiden zich van Tjamsweer ten n. en z. van het Damsterdiep door

---

[1]) *Kronijk van Menko*, n. u. p. 217.

eene scheidsloot tot aan den Graauwen dijk. Er loopt door de buurt Garreweer van dit laatste dorp het „Garreweerster maar" van het Schildmeer tot het Damsterdiep. Dit maar vormt maar voor een klein deel eene grensscheiding tegen Siddeburen en is overigens een uitwateringskanaal van dit meer in het Damsterdiep. Zoo is het ook met het tegenover gelegen „Oosterwijtwerder maar," dat noordwaarts in verband staat met het „Vierbuurster" en „Enummer maar" en zuidwaarts met hetzelfde diep bij het tolhek. — Colham wordt gescheiden ten westen van Scharmer door de Scharmer Ae of haar vervolg tot aan het Winschoterdiep, en ten oosten van Slochteren door de Slochter Ae, terwijl het Winschoterdiep en het oude of Abramsdiepje met de Siepsloot, als een vervolg van het „Lutje maar" enz. een tak van het Termunterzijldiep of de oude Termunter A, de zuidelijke grens vormt tegen het Goregt. Slochteren wordt door voorzeide Siepsloot ten zuiden gescheiden van Noord- en Zuidbroek en door de Molensloot, die van den Woldweg door deze plaatsen naar het „Schildmaar" loopt, voor een deel van Schildwolde. Dat „Schildmaar" is eene natuurlijke waterlossing in het Schildmeer en dus geen eigenlijk maar. Schildwolde en Hellum zijn van een gescheiden door eene scheidsloot, die geheel regt van het Schildmeer tot de Siepsloot strekt, en voorts loopt de grens ten westen langs het Schildmeer en door de oude Wijmers. Tusschen Hellum en Siddeburen zal de Schipsloot, van het Schildmeer naar den Woldweg loopende, de scheiding zijn, en die dan verder langs het Schildmeer gaan tot Lasquerd. Van hier loopt de grens deels langs slooten, deels langs het Woldmeer, het Meedhuister meer en het Proostmeer tot het Lutje maar. Alleen een deel daarvan ten noorden van het Meedhuistermeer heet het „Hoolmaar." Hierdoor is Siddeburen ten noorden gescheiden van Opwierde en ten oosten van Meedhuizen en andere dorpen onder de oude heerlijkheid van Farmsum, die verder ten zuiden van het Oldambt worden afgezonderd door een water, loopende van het Proostmeer langs den Zomerdijk en verder noordwaarts naar de Eems. De noordelijkste scheidsloot van af den Zomerdijk en het naast Oterdum van Woldendorp scheidende, wordt geheeten het „Oude maar," in tegenstelling van een „Nieuwe maar," binnen het grondgebied van laatstgenoemd dorp noordwaarts bij de Wartummer klap in het Termunter zijldiep vallende, dus, zooals de naam aangeeft, van latere dagteekening en tot afwatering dienende. — De Groeve, blijkbaar een stroomend water uit het Schildmeer in het Dam-

sterdiep, zal de westelijke scheiding uitgemaakt hebben van Opwierde tusschen Appingedam en Tjamsweer of nader Garreweer. Want dit schijnt ook op zich zelf gestaan en een afzonderlijk kerkdorp uitgemaakt te hebben. [1]) En dan kan het Damsterdiep hier ook de scheiding gemaakt hebben tusschen Tjamsweer en Garreweer. Maar dit blijft twijfelachtig, even als de onderstelling, dat zij dan beide afzonderlijke marken zullen geweest zijn. — Onder Opwierde is nog het „Eelwerder maar”, loopende van de zuidergrens evenwijdig met de oostergrens tegen Farmsum noordwaarts, naar het Damsterdiep door een zijltje. Het is ongetwijfeld alleen eene uitwatering. Met dit Eelwerder maar staat ook in verband het „Tjuchummer maar”, van Tjuchum komende. — De voormalige heerlijkheid Farmsum omvatte behalve het hoofddorp Farmsum nog vier anderen: Meedhuizen, Weiwerd, Heveskes en Oterdum. Misschien maakten die oorspronkelijk ééne marke uit. Dit laat zich veronderstellen uit het feit, dat de voorzaten van de heeren of hoofdelingen van Farmsum bekend staan als de stichters van de kerken in die onderdorpen, ten blijke dus, dat dezen van lateren oorsprong zijn en met het hoofddorp een geheel vormden; en voorts uit den aard van den bodem. Behalve den zoom aan de Eems, bestaat er de grond binnenwaarts uit een lagen ontvruchtbaren kleigrond, die eerst in lateren tijd door kleigraving uit den ondergrond en andere kunstmiddelen zeer is verbeterd. De landerijen aldaar zullen voormaals niet anders hebben kunnen dienen dan tot algemeene weiden. Zij leveren ook die bijzonderheid op, dat men er een aantal zoogenaamde „lanen” aantreft, die allen van de kust binnenwaarts strekken en waarvan vele stomp uitloopen, zonder met andere wegen in gemeenschap te staan. Zij zullen alzoo bijzonderlijk tot toegangen tot die gemeene weiden gediend hebben. De maren die men er vindt zijn blijkbaar ook geene scheidslooten, maar alleen waterleidingen. Het „Farmsummer” en „Oterdummer diep” of „maar” zijn als zoodanig bekend. In het eerste loopen ook nog uit het „Weiwerder maar”, van Weiwerd, en het „Wagenborgster” of „Stinkvaartster maar”, van Wagenborgen komende en door het Kleine meer loopende, om van geen andere kleinere maren meer te gewagen.

---

[1]) Zie mijn *Aloude staat* enz. II, 2de St. bl. 131.

Wanneer wij ons nu wenden naar het Oldambt, dan valt hier vooraf op te merken, dat dit district door inbraak en wederaanwas van den Dollard voor een groot deel zulk eene omkeering heeft ondergaan, dat wij hier ons onderzoek niet behoeven te vervolgen; alleen in het oude land kan dit met eenig vrucht geschieden. Wij kunnen dan ook slechts veronderstellen dat de oude Termunter A de grens zal zijn geweest tusschen de aan dezelve gelegene dorpen; zoo van Borgsweer en Woldendorp ten westen, Termunten ten oosten. Het „Nieuwe maar" ten westen van Woldendorp is reeds genoemd. Eene togt of sloot zonder naam, scheidt thans Woldendorp ten zuiden van Nieuwolda. Slooten, met name, zooals de „Kromme Sloot" en „Molensloot," alsmede het „Hondshalster maar," maar dit slechts voor een klein deel, scheiden Nieuwolda van Wagenborgen. Ik heb het „Lutje maar" met de Siepsloot reeds genoemd als grens tusschen de wouddorpen van Fivelingo en die van het Oldambt, Noord- en Zuidbroek. Deze beide dorpen worden van een gescheiden door een sloot, weder zonder naam, althans op de kaart; maar die kan, om de regte rigting, een wezenlijk maar zijn. De Leest is daarentegen eene natuurlijke waterscheiding en waterlozing naar het Termunter zijldiep tusschen Zuidbroek eenerzijds en Muntendam en de Meeden anderzijds. De Siepsloot en oude Ae zijn dergelijke waters tusschen Meeden en Zuidbroek eenerzijds en Scheemda en Eexta anderzijds. Tusschen deze beide plaatsen en Noordbroek zal de oude grens verloren zijn gegaan; want de Dijker weg en oude Watering, die nu die grens vormen, zullen van lateren tijd zijn. Zoo ook de veenslooten, waardoor Meeden en Westerlee gescheiden worden van de Oude Pekel-A, dit dorp van de Nieuwe Pekel-A en dit van de Wildervank. Hier verder in de Veenkoloniën is alles ook zoo nieuw, dat wij er niet dieper in behoeven door te dringen. — Alleen blijft dan nog over een stuk van het oude Reiderland. En hier ontmoet men de oude Tjamme nog als grens van ouds tusschen dit land en Oldambt of, wat de naaste dorpen aangaat, tusschen Scheemda, Midwolde, Oostwolde en Finsterwolde ter eenerzijde en Winschoten en Beerta ter andere zijde. Winschoten is weder gescheiden van Westerlee door eene Munneke veensloot, alsmede door zulk eene sloot van Oude Pekel-A. Het diep van dezen naam, een voormalige tak van de oude Reider A, scheidt weder Winschoten van Blijham en de nieuwe Aa dit dorp van Bellingwolde. De Veendijk is

nu de scheiding tusschen voormeld laatste dorp van Reiderland en Westerwolde, dat buiten het Friesche terrein en dus buiten ons bestek ligt.

In dit land en overige deelen van onze provincie welke niet tot oud-Friesland behoorden, treft men geene maren aan, dan alleen op de grenzen. Even als het woord „hamrik" overgegaan schijnt te zijn uit Friesland tot deze en gene naast aangrenzende streken van het Goregt, zooals te Noorddijk en Groningen zelf, in de „Stadshamrikken" (*Bijdr.* V, 18), zoo treft men daar ook enkele maren aan, zonder dit eigenlijk te zijn. Onder Noorddijk bestaan twee waterleidingen met dien naam, een „Bovenmaar" en een „Benedenmaar." Beide loopen op eenigen afstand van elkander door het noord-westelijk deel van dat dorp. [1]) Van meer belang is het „Maar," dat door de lage landen onder Haren en Groningen tusschen den straatweg en het Horensche diep tot uitwatering dier landen verstrekt en in dat diep bij deze stad zich ontlast.

Zoo dan aan het eind gekomen van ons voorgenomen onderzoek, meen ik allezins geregtigd te zijn tot het besluit, dat de maren werkelijk, zoo ver noodig, tot grensscheidingen hebben gediend tusschen de voormalige marken in de oud-Friesche streken van dit gewest. Wij vonden stellige bewijzen genoeg daarvoor en de schijnbaar ontkennende van dien aard, dat zij, wèl beschouwd, niet geacht kunnen worden, daarmede te strijden.

Het zou niet minder van belang zijn dergelijk onderzoek te vervolgen, uit te breiden tot het naburig Friesland vooral, daar, waar wij juist oude wettelijke bepalingen omtrent de maren vonden voorgeschreven en men dus met grond mag veronderstellen dat onderzoek ook met vrucht te zullen kunnen doen. Ik zou ook zelf wel die taak op mij hebben willen nemen, maar aangezien het mij daarvoor aan de noodige plaatselijke kennis ontbreekt, moet ik hiervan afzien en dit aan deskundigen aldaar overlaten.

---

[1]) Zie *Het tweehonderd vijftigjarig bestaan der herv. gem. te Noorddijk door* P. Boeles Jun. bl. 50.

BRIEVEN EN ANDERE STUKKEN

BETREFFENDE

DEN TOESTAND VAN GRONINGEN,

IN HET BIJZONDER MET BETREKKING TOT

SPANJE.

1580—1594.

(*Vervolg van dl.* VIII, *bl.* 79.)

84.

Erentfeste, Erb. ende Hoechgeleerde, V erb. l. brief van datum den XXVII ende XXVIII negst vorgangen maent martij, hebben wij bij Daems den XIII huius entfangen, ende daer wth verstaen het vertreck na Valencheen, sampt de victorie bij dijxmuijden ende d'ankompst van capitein Verdugo, mit andere ghoede vestroestinge, daer wij v. l. als mede voer den continuelen vlijth ende aerbeit freundtlick sijn bedanckende. Ende woe wal wij den IX lopender maendt aprilis, oeck den X, daerna tselue duplicerende, den elendigen standt, verdarff, verwuestinge ende onderganck van lande en luijde alhijr (de welcke vermidts gebreck van geldt, sampt munition ende andere krijghs nootdrufft ende princepalick doer faulte van authoriteit, scharpe discipline, goede regeringe, obedientie ende gehoer sich ogenschijnlick is veroersakende) oeck in andere onse voergaende breue sulcks clagelick ende mit waerheit (leijder) meermaels hebben genoech ontdeckt en nootwendich tho erkennen gheuen, ende volgendts vmb daetlijcke vertroestinge van remedie, assistentie, reddinge, hulp ende bijstandt, onderdanighst versocht ende gebeden, Ende derwegen

wal verhoept ende mit nicht getwijfuelt, ofte sodane grondtlijcken verdarff ende verwuestinge soll (mit ernste behartigt) voer langs al hebben remedieert ende voergekomen zijn gewest, derwijlen oeuerst tot onsen groten achterdeel, hijnder ende schaden ijae in anxt ende gefaer van lijff ende gueth verlies, neet allene geen beterschafft, dan van dage tot dage meer ende meer verdarff, ijammer ende elende voerhandts vermidts mede soe moetwillich tegens den ghoeden huijsluijden (ondersaten van Con. Mat. ende stadts mengesluijden [1]) an personen, huijsen, houen en ghoeder, sunder onderscheidt oft opholdent, so wal (oftmeer) vanden vrunden als durch den viant, onmenschlijcker, laet staen christlijcker wijse geweltlich gehandlet, daetlick perpetreert, ende impune angerecht ende bedreuen wordt. Sijn wij ditmael alnoch benoedight onsen vorderen vpliggenden nooth ende gestalt alhijr er. l. to verstendigen, wente na dat de vanden gelderschen regimenten sich tom laesten ouer 't Reitdeep laten setten (daer, godt dwoltz, Gouthum mit den sijnen voerganger van gewest) hebben se stracks neet adwerderzijll, woe verordnet, dan adwerder cloester ingenomen, de dorper buijren omme heer geplundert, van alles beroefft, se geplaeght, verijaecht, oeck enigen ommebracht, in eenen huse tot VIII, X, XII koijen neet allene om tvleijsch dan etlicke om den huijdt geslachtet ende den suijdelers verkofft, oft sunst onnuttelick verteert ende ombracht, peerden ende anders ontnomen, sodat de luijden naeckt ende bloet sijn ontlopen, dorpen ende huijsen woest ende leech staen laten, wort neet gekeset, gekarnt noch d'acker begaen oft beseijt, so dat ons een arme, benouwde, bedroeffde ende periculoese tijdt will ontstaen, soe godt ende de coninck neet naemkundich mit gratie ende genade werden anders daerinne versehen, midts dat de viant tijdtlick van hijr wt het landt verijacht ende verdreuen mach worden, 't welck midt godts hulp, twelck ongetwijuelt al gescheet weere en haddet doer de quatwillicheit ende inobedientie van onse egen soldaten neet verhindert ende verachtert worden, de wt de vreterie ende vrije plonderie van adwert neet vp na den vors. zijl gewilt, voer ende all eer se van ons samptlick (bouen de voerige X^c daler) idtz noch mit XII^c daleren an gereden gelde versekert ende genoechsam verwisselt weeren, middels welcken tijdt de viant deselue plaets diermaten besett, be-

---

[1]) *Mengesluijden*, lieden met wien men handel drijft, *mangheren*, permutare.

schant let ende mitten solten water belopen laten, dat onse goede gesellen nu daer omtrent komende, weder sint, re infecta, mit spot ende schande in adwert getogen, voert alles inden grondt te verdelgen ende te verdarnen, woe se dan oeck druwen mit schelden ende eherrnenende woerden den van 42 ende 76 aldaer willen te doen, des ons waerlick seer swaer ende lastich om alsoe thoen van den ghenen den wij mit alle eher ende nootdrufft tijdlick versehen en versorgen. De hoptman Gouthum mit de sijnen sampt III bende ruter ende duternen (?) carabinen hebben den Nienorth ende Vredewolt in, vangen, rouen, barnen, als vianden tostaet, neet tegenstaende enige vroeme ende onschuldige ondersaten, sich tot allen gehoersaem ende subiectie erbieden. Soe dat to besorgen, de naber landen ende steden, de sunst doer matige regieringe wol van selffs tot obedientie komen solden, vermidts de wrede exempelen van tracteren ende mishandelen verschrekt, lestlick verhardt ende tot desperatie gekomen zijnde, sich ten wtersten sullen weheren, ende alle wederstandt willen doen, dess hem ijmmer moegelick zijn sall, tot onser totalen ruijne ende onderganck van groten ondenst ende nahdeel van Con. Mat. ende desselffs getruwe ende goethartige onderdanen. Taxis volck liggen noch in stilheit to middelstum mit ongeueerlick XII onder XIII vendel tegens II vendel van omtrent IIc starck, die sich to dornewert in een kleen kercktijen beschantzet, de men nu neet en vermoedet dan mit slangen ende cartouwen van daer te verkrijgen, ende ten ersten mit eenen bloten antocht wal hadden verstubbet ende nedergelecht koenen worden, tot welcken ende men hem ghijsteriges dages twe groue metalen veltstucken, mit oeck een grote cartouwe moeten volgen laten, de se nochthans inden natten kleij quellick sullen reppen oft gebuijcken koenen, geswijgen de grote onnutte kosten daer an to gescheende, bouen tperijckel van weder harwerts to krijgen, bijsunders alst water mitten oesten wint ende anders sal geuallen ende verlopen zijn (twelck ende meer jnconuenienten hem genoechsam bij ons remonstreert ende vermaent sijnde hefft alles neet moegen helpen noch baten dan moeten onsen ende des gantsen to 110 wththeringe, verwuestinge ende onderganck (daer de zeedijcke inden olden ampt ende andere wegen sampt slusen ende zijlen to slagen ende te broecken liggen) dit alles ongeacht moeten wij mit goeden oegen, woe wall bedroefflick, ansehen, ende den capiteijnen ende soldaten midler wijle eene weeckleninge (tot ongeuerlick in XIIm car. gl. ter weecke bedragende) promptlick ende daet-

lick verschaffen, bier broet ende ander ontallijcke nootdrufft dagelix versorgen ende bestellen, twelck wij V er. l. ende allen vorstendigen woellen to bedencken gheuen, oft sulcks lang duyren kan, ende wij neet bald (sunder anderen ernst ende bijstandt) sullen moeten to bodem gaen, gants ende gaer verdruckt ende lestlick den viant (daer godt voer sij) tot een roeff gelaten ende ouergegeuen worden, derwijlen bijsunders de vrunden wesende krijghsluijden meestdeels (alst schijnt) voele eer ende meer eenen gemackelijcken ende profijtlicken krijch in hoeren budel, dan der mat. ende stadt ende lande proffyt, nuth ende walfaert bevorderen ende smeekende sint, waer doer wij lestlick solden geheel wthgeteert, arm ende tot slauen gemaeckt worden, te meer want de ruter ende knechten sich dagelicks groot ende cleen allenthaluen hoeren ende vernhemen laten, se hoeren achterstal van besoldinge ende anders vp 42, 76 ende 110 dencken te verhalen, woe dan mit anholdinge van enige koppel vetten henxste (onder tdexel dat de mat., tot sijner betalinge, daer met must gedinet sijn) durch die ruijter, ende onlanxcs to couerden, durch den drost aldaer, gewaltlick mit oeck anholdinge van LXX vaten botter, den onsen wederfaren ende bejegnet, de he dennoch lestlick vp tsoeuentich daler willen rantsoenen ende passeren laten, bouen dat oeck etlijcke daler den diener edder geleijdtsman (nae voel druwen ende slagen durch des drosten affgesante soldaten) affhandich gemaket sint geworden, bouen dat deselue botter wittlick en wal binnen onser stadt vertollet ende vercijset west, ende de oeck eensdeels onsent haluen an 71 sol geleuert west sijn, soe dat wij, leijder, durch onse gestadige truwicheit thans solden geschapen sijn ydermennichlick tot eenen roeff ende prijsquet geachtet ende voergestelt te wesene, als wij ons dennoch daer en tegen tot godt ende onsen alder gen. con. sampt sijne ex. willen vertruwen, de worden ons ende alle sijne goede ondersaten mit nicht verlaten, dan mit aller macht genadichlick voer gewalt ende ouerlast beschutten ende bescharmen, midts bestellinge van geldt, munition, beter regeringe ende discipline, dan besheer, tot onsen grooten nahdeel ende schaden hijr geboert ende onderholden is gewest, daer V er. l. het beste ongetwijuelt wal in werden na vterste vermoegen, doen ende voerwenden, de wij hijr mit den almechtigen beuelen. Scr. onder onsen E. den 18 aprilis 1581. [1])

[1]) Zonder op en onderschrift maar van de sted. regering gerigt aan Dr. Joh. de Gouda Sijndicus.

86.

Alsoe den walgeboorn Graue van Rennenborch vrij ende Bannerheere vann Ville, etc. als van weegen Con. Mat. Stadtholder van Vriesslandt, Ouerijssell, Groeninghen ende Lijnge, sampt Borghermesteren ende Raedt oldt ende nije Taelmans, Swoorne Meente ende bouwmesteren vanden Ghylldenn deeser stadt Groeninghen omme marckelijke rheedenen, voer goet angesien, dat wij ondergheschreuen borgheren ende jnghesetenen van dien, ons wth deser stadt ende onderhoerighe jurisdictien van dien, sampt den Omlanden van Groeninghen, sullen vertrecken ende voorts in twintich mijlen jnde nhaheijt derseluer stadt neet en sullen ontholden, soe beloouen ende sweeren wij, dat wij zijn Gen. noch oeck een Erb. Raedt, Geswooren ende Bouwmesteren voers. offte yemandt anders vande borgheren ende jnghesetenen deser stadt, tsij vrouwes offte mans persoonen, geestelijck edder wartelijck ofte oeck mede hoeren ghoedere waer ende tot wat plaetzen deselue binnen offte buijten slants gelegen edder beuonden sullen moegen wordenn, noch oeck mede yemantt van sijn Gen. deneren edder hofgesind, eenich verdreett, hinder, letzell offte schaede zullen andoen, met woerden ofte met warcken, noch durch anderenn andoen laeten, vmb dese bescheene anholdungh, bejegnungh ende vertreck, offt andere zaecken. Dan sullen ende willenn vns jn aller stillicheit erholdenn, sunder eenige correspondentie offte hemelyck verstantt met Kon. Mat. ende deser stadts vijanden, durch breuen mundelinge besendinghe offte anderssins jn wat manieren dattet zolde moeghen weesen, to holden. Oeck datt wij deselue neet willenn thotrecken noch oeck mitt raedt offte daett assisteren, heemelyck offte openbaer, allentt bij verboerte van lijff ende guedt, Dat vns godt zo helpe. Tho oerkhunde vnss nhaemen mit Eegender handenn hijr onder geteeckendt. Actum den Junij anno XVc Eenende tachtentich.

(Er is geen lijst bij deze verklaring van de gebannen personen; wel vindt men de volgende lijst van ontslagen gevangenen in 1582, welke misschien daaronder zullen behoord hebben.)

ACTE VAN ANNO 1582.

Vmb erheefflicke rheden ende oersaken is deser tijdt

voer nutt ende raedtsamb jngesehen ende bij den samptlicken heeren ende geswoernen entsloten, dat enige genante personen sich wth deser stadt ende vmlanden, sampt het Goerecht ende beijde olde ampten ergheuen ende sich daer buten entholden zullen, bes tott sraedts ende der geswoernen wederseggen, sunder nochtans kumpstichlick hoerer borgerschaft ghilde ofte hoer eher hijr mit verlustich edder verkrencket tzijnde, bij soe veer se sich midler wijle werden dragen ende holden als guede eherleuende luijde, des eger ende behoert tdoende, offte bij gebreecke van dien, nae den stadtboecke ende der saecken gelegentheit, wijders gestraffett te worden. Actum den VI Februarij ende oeck den XVI Martij 1582.

NOT: DAT DE X GEFANGEN GETAXEERT.

			Eerst		na	vp
Soluit.	Borg: Derck Schaffer	vp	VIII^c	car. gl.	VI^c	car. gl.
	B. Reijnt Alberda	„	VIII^c	dal.	X^c	car. gl.
	B. Willem Vbbena	„	VIII^c	dal.	X^c	car. gl.
	Alb. Hoernkens	„	II^c	car. gl.	II^c	car. gl.
	Luirt Huijnge	„	V^c	car. gl.	III^c	car. gl.
	Joest van Cleue	„	V^c	car. gl.	IIII^c	car. gl.
	Lul. Roeleffs	„	VII^c	car. gl.	VI^c	car. gl.
Soluit.	Hinr. Buttel	„	III^c	car. gl.	Soluit.	
	Assuerus Musterus	„	III^c	car. gl.	III^c	car. gl.
	Willem Dreuwes	„	VII^c	car. gl.	VII^c	car. gl.

87.

Hoochgeleerde vnd Erb. Wth hoochdringenden nooth vnd onsen anstaenden verdarff veroersaecket hebbenn 't dubbell vanden XIIII^{en} onsers schrijuents nochmaels daerwerts willenn ouersenden, weten oeck sunst neet meer tho schrijuen, dan dat de ruijter vnnd soldaten hyr allnoch vm der stadt vnd voer der poorten ligghen, alles neemen vnd verdaruen wes se jnder nhaheyt kryghenn koennen, weyghеren bes jn Selwertt toe trecken, als wy vann sie begheerdtt, vpdat vns van buyten de noottrufft mucht jncoomen, ende die quartieren daer voer hoer bescharmpt ende den vyandt muchten

benomen wordenn. Willenn nerghendts tho verstaen dan roepen eenhellich om geldt, geldt, neetteghenstaende se hoer leheninge vnd anders soe ryckelyck wth den quartieren ende alle lyffs ende krychs nootdrufft wth deeser Stadt entfanghen. Derwylen oeuerst sie nu denn vyandtt (die sich jn aedwertt mit aller macht beschantset) tganse landt jngheuen, de stadt vnd poorten vmmeheer besetten, jst jets daerheer gherhaedenn, dat noch gheldt noch prouiande hyr meer voerhants, ende wy veroersaecket ende benoedight, de poerten tott denst van zijne Mat. ende erholdungh dusser stadt tho sluyten, den moetwilligen verdaruers, nichts meer wth tho ghestaedenn, het koome daernae wes der allmechtich godt mit vns versehen, soe wy doch alst schijntt, vanden menschen, genoech ouergheuen vnnd verlaeten, wy koennens langher mitt vnser machtt neet kheerenn noch weederstaen, etc. Schreuen onder vnssen Signete den XVII Julij 1581.

Borghemesteren ende Raedt der Stadt Groenninghen.

An den Syndico.

88.

Edele Erentfeste, hoochgeleerde, wyse, discrete ende seer voirsienighe ende naer ghelegentheit des tyts besonders gonstighe ghoede vrienden, wij en konnen v. luiden gonstichlyck nyett bargen, hoe dat wy v. luiden nu twee Reysen gheschreueen ende daerbeneffens die copie vann zijner Excellentie brieuen aen v. luiden gheschreuen, tho geschickt hebben, weesende beyde die onse van ghelycken teneur, opdat wanneer by auontuere de eene faillerende, die ander te rechte bestelt werden mochte. Waerop, oft v. luiden deselue brieuen ontfangen hebben ofte niet, offt dat ghijluiden veel lieuer obstinaet willen blyuen, wy gantschelijck geen bescheet noch andtwoordt met allen en connen verneemen, derhaluen wy nyet en hebben onderlaeten connen, willen noch sullen, dese ten derde reijse aen v. luiden mits de copie van ons voerighe schryuen jncluys te zeynden, Ons seer verwonderende myn heeren, dat ghijlieden euen seer blyfft opiniatreren ende then appetytt ende welbehaegen van sommige, tsy geespangnioliseerde geestenn, ofte seditieuse ende heur eygen nut soeckende persoonen, dewelcke des geheelen lants onder-

ganck jntt generaell ende v. lieden totale verderfnis jntt particulier ghewisselyck geswoeren hebben, ende zunder deseluighe nummermeer niet prospereren noch tot heure pretense offte meyninghe geenssins gheraecken, offte oick met derseluige v. luiden noch niet beschermen vermoegen, v. vander gantscher generaliteyt, dat js van uwen naebueren ende medebroederen alsoe laett separeren ende dien volgents vwe goederen, jae vwe ende vwes wyfs ende kynderen weluaeren alsoe moetwillens tot een profyt van uwes (van·uwes) vaderlants vyanden goet stellen ende abandonneren, soe lange gyluiden geenen beteren raedt volgen noch gehoer willt gheuen. Naedemael gyluden wth dese jnlantsche oerloege, de ghy eens tsy doer quaett beraett offt misuerstand, aengenoemen hebt, anders ther wereltt niet to verwachten en hebt dan eene jammerlycke verwoestinghe ende verderuinge van uwen eygen landen ende luden ende vterlycke destructie ende armoede van vwer stadt ende goede burgerenn, waer van alle die voerige beleydinge ende handelingen van vwen bequamen raedtplegers, van sich zelfs ogenschijnlick ende suffisant getuichnis geuen ende met sich brengen, welcke v. luiden tot ghenoechsame waerschouwinge behoorden te denen, *cum alioqui in mora periculum sit.* Ghelyck wy v luden derhaluen dan oeck nochmaels ter oueruloett well vriendtlyck willen vermaent ende gebeden hebben, datt ghylieden, om v zelffs eygen ende der generaliteyt bestes ende conseruatie willen, v. luden mett een ander daerop willet beraeden, ende die ghelegentheydt wat naeder ouerweegen ende jnsien, v. lieden ten hoochsten versekerende, dat jndyen ghyluiden tot eenige vriendelijck ende naebuerlijck accord ende vereeninge eenichsstens verstaen wildt, wy v lueden daertoe sulcke endelycke ende acceptable conditien ende middelen voerslaen willen datt ghyluiden van dies te tergiuerseren nyett lichtelyck billicke oersaecke hebbenn zuldt. Gonstich begerenden ons daervan vluider jntentie eerstes daechs te willen aduerteren om ons daernae te weten te reguleren, sonder vns langher met nietighe ende friuole opholdinge ende dilayeringe te willen laeten ophouden, daerdoer wy mochten verhyndertt worden, met onse voordeell ende beste ghelegentheyt voerts te vaerenn. Ende tghene jnder goedicheit ende vriendelicheit niet gescheden en kan, met vwer hoochster schaeden, v tot redelyckheyt te doen verstaen ende moegen brengen, dwelck wy lieuer by goedt tydt verhuet ende voerghecomen zaegen. Hyermede.

Edele ende Erentfeste, hoochgeleerde, wyse, discrete ende zeer voersienighe, blyfft den almechtigen beuolen. Datum Zelwert jn onsen leger voer Groeningen dessen XX Julij 1581. (Onderst.)

Johan vry Baenerheerer van Noyrijs Coronnell ende veldtheer generaell jn vrieslant van wegen zijn Ex. etc

(Onderteeckent.)

J. Nourys.

Van de brieuen van Zijne Exc. aen v luiden geschreuen, daer van dese mentioneert, hebben wy v luden onlanx twe copien gesonden so datter geen dubbell meer van gehouden en is.

D' opschriftt.

Den Edelen Erentf. hoochgel. wysen discreten ende zeer voersienigen vande geswoeren gemeente, Taelmans ende Boumesteren vande gilden der stadt Groeningen, mynen gonstigen heren ende goeden vrinden.

89.

Alexander Printz zu Parma vnnd Placentz Kun. Mat. zu Hispanien etc. Gubernator generaal vnd Obrister Veltthauptman der Niderlanden etc.

Erentueste, Ersam, weisz, liebe besondere, Wir haben am 11 jetzigen ablauffendenn monats Augusti, euch aufferlegtt vnd beuholen, den ghefangenen Hauptman Stuper kainswegs noch gegen entphahungh ainiger Ranzonn ledigh zu geben, sonder jnnen gefencklich zu halttenn, vnd den Procesz auf vberschickte klagen bitz zu endt richtich zu machen, volgens den vns zu zuschicken die gepuer vnd was recht js darander zu verschaffen etc. Dergleichen ist die zeitt euch dem van

Taxis auferlegt wordenn, jhmfals jr den Stuper ledigh hettet gebenn, denselben wider jn zu stellenn vnd zu handen zu pringen, damit man recht gegen jnnen vernehmen mochtt.

Weill dan noch taglich viel straffliche klagen gegen jnnen Stuper vns zukommenn, so ist vnser genediger vnnd ernstlicher beuelch an euch samptt vnd sonders, vnd wem das gepurt oder sunderlich berueren magh, obgem. hauptman Stuper gefencklich vnd woll versorgt (damitt er nitt entgehen mocht) vnuerzucklich vns zu pringen lassen. Herahn erzaigt jr vnseren willen vnnd ernstliche mainungh vnd pleiben euch sonst mitt genaden woll zugethan. Geben jn kuniglichen velttleger bey Cambraij am XIX Augusti Anno etc. 81.
(Onderstundt) Alexandre
vndt bet needer, Pe. Dronckman.

Die vpschriftt was als volget:

Den Erentuesten, Ersamen, weysen vnsern liebenn besondern Vr. Burgermaisteren vnd Râth der statt Groningen, auch Johan Baptista de Taxis, dergleichen Johannen Streuff Obristen Leuttenanten, samptt vnd sunders.

BLADVULLING.

Jn octobri lestleden sinnen etlicke heren verordent gewest, tho reijsen nha Slochteren, daer to gekoft van Allert knokenhouwer een verendell schapenvlees voer X st. Ende van Johan Fransenn een eckel schincke van VI ℔, dat punt 4 st., betaelt 54 st. mit dat gaermaken en in een pasteijge tsetten. Ende also dese reijse nhagebleuen is, heb ik tselue jnn S. Geertruijtz Gasthues gegeuen. [1])

[1]) Stadsrekening, 1586 bl. 581.

VERVOLGING

DER

HERVORMDEN TE GRONINGEN.

1566—1570.

In het najaar van 1566 drongen de hervormden bij de regering van Groningen aan op de vergunning tot het uitoefenen hunner godsdienst in een der kerken. De regering gaf aan dien aanhoudenden wensch gehoor, zij liet de kerk der minderbroederen ontruimen van de daarin aanwezige beelden en altaren en vergunde den hervormden in die kerk hunne godsdienstige bijeenkomsten te houden. Deze vergunning en wegruiming der beelden en altaren werden al spoedig door de spaansche regering zeer afgekeurd; zij gaven aanleiding, in 1568 en later, tot intrekking der vergunning en zelfs tot strenge vervolging. Alhoewel men dit een en ander in het kort opgeteekend vindt bij onze gewestelijke geschiedschrijvers, [1]) zoo geven de daartoe betrekkelijke stukken in het archief, laatstelijk vermeerderd door de daaraan geschonken afschriften van eenige in het archief te Brussel aanwezige brieven [2]), meerder licht over dezen niet onbelangrijken tijd. Ik acht het althans van belang den inhoud dier stukken hier mede te deelen.

Zij, die, zooals de luitenant der hoofdmannenkamer, Johan

---

[1]) *Tegenw. st. van st. en l.* dl. 1, bl. 374, 385, 548. — E. Phobens, bl. 18.

[2]) Deze afschriften zijn vervaardigd door Mr. N. D. P. W. de Fremerij, wiens erfgenamen ze welwillend aan het Archief van Groningen afstonden.

de Mepsche, aan den stadhouder Joh. v. Arenberg den 1 sept. van 1565 mededeelde, den voorgaanden zondag te Helpen de prediking hadden bijgewoond, verzochten den raad van Groningen hun een kerk in de stad voor het houden der predikingen open te stellen. De raad besloot dit verzoek in overweging te nemen tot aan den volgenden dingsdag. In dezen brief maakt de luitenant tevens melding, dat de beide broeders Starkenborgh in de Ommelanden de beelden uit de kerk te Oosternieland weggenomen en ze in die kerk bij een gezet hadden, „et les mis en vng troupeau en la dicte eglise:" dat hetzelfde door de weduwe van Leul Aijkema te Grijpskerk was verrigt, terwijl ook dit voorbeeld door Haike van Peuwsum met eenige Mulard's van Overijssel en de Ripperda's te Winsum in de kerk te dezer plaats was gedaan. De aandrang tot het houden van predikingen en het uitoefenen der godsdienst naar der hervormden wijze werd van dag tot dag sterker, zoodat de Mepsche, niettegenstaande hij gedurig den raad van Groningen aanspoorde, zich toch te houden bij de oude godsdienst, „en l'ancienne religion," en daarin geene verandering toe te laten, reeds den 16 september 1566 in zijnen brief aan den hertog van Arenberg te kennen gaf, dat hij weinig hoop koesterde op een goed gevolg zijner vermaningen. Hij vermeldt in dien brief, dat de raad had aangenomen den volgenden dag een bepaald antwoord op de herhaalde aanvragen te zullen geven, doch dat er bij den raad vrees bestond, dat, indien het antwoord afwijzend zal zijn, het volk al de kerken zal binnen stormen, terwijl, indien een der kerken voor de belijders der nieuwe godsdienst werd opengesteld, het volk zich daarmede zal te vreden stellen, en dat er zich op den vorigen dag voor en na het middageten bij de preek te Helpen omtrent zes à zeven duizend personen, ja sommigen begrooten dat aantal op wel achtduizend, hadden bevonden. De Mepsche had ook den raad voorgesteld in plaats van het verzochte antwoord te verleenen, het volk te overtuigen nog een maand te willen wachten, en intusschen van den stadhouder te verzoeken de verzekering te willen geven, dat deze poging in niets hun zoude te kort doen, want dat men, door zich bij de oude godsdienst te houden, zoude blijven genieten al datgeen, 't welk door zijne majesteit was toegestaan aan de steden, die reeds de veranderde godsdienst hadden aangenomen, en dat zijne hoogheid dit binnen eene maand zoude bevestigen. Maar, aldus vervolgt hij, ik twijfel zeer of men dit uitstel zal

geven, en zoo ja, dat het niet dan met veel moeite zal worden verkregen. Hij geeft evenwel den stadhouder in overweging onmiddellijk iemand af te zenden en wel zoo spoedig, dat hij dingsdag des morgens voor den eten te Groningen is, vermits de raad over deze zaak dan vergadert, en met gesloten brieven aan „burgemesteren, rath olt vnd nije, boumesteren van den gilden vnd der geschwornen meente, dat E. G. berichtet sin van der groote nersticheijet, soe sie als geschwornen to der stadt erber vnd profit gedaen vnd angewendet hebben vmb bij der olden waren religion to verbliuen, welches E. G. bij der kon maj. gedencke romlich to vermelden, mit vermanunge vnd beuelch, dat sie daer van nit wiken, oder etwas vngewonlick vnderstaen in te fueren, vnd dat sie durch jre bestendicheijt, grote gnade beij Jr maj. werden erlangen sich vnd Jren nachkomelingen vil guets vnd nuttes schaffen. Da sie aber an dem seumich wurden als E. G. sich dessen zu Jnen kheins wegs versehe, dat die dardurch Jrer maj. vngnad vp sich laden vnd sich daertoe jn vterst verderben stellen werden, mit vertrostung soe sie gene neuwerunge tolaten, dat jnen dannoch vergunt vnd to gelaten sol worden alles dat Jr maj. mit anderen so die verenderung gedaen vornemen vnd gestaden werden. „Je escripts comme desirant que tout allast bien, s'il aduient aultrement jauraij tousiours fait mon extreme."

Het schijnt, dat deze brief niet dat gevolg heeft kunnen hebben, 't welk de Mepsche zich daarvan had voorgesteld, immers dingsdag den 17 september werd door den raad besloten tot het afstaan van de minderbroederkerk aan de hervormden. Dien zelfden dag schreef dan ook de Mepsche aan den hertog van Arenberg, dat niettegenstaande zijne vermaningen aan den raad, ook nog op dezen zelfden morgen gedaan, om weerstand te bieden aan den aandrang der verzoekers tot het houden van predikingen, „pourchasseurs des presches en ceste ville," de raad zich had gedrongen gezien te vergunnen een kerk voor hen open te stellen, opdat zij, „par maniere de tollerance peuuent prescher au cloistre des freres mineurs, auec defence sur peine de la vie et confiscation des biens, que nij au dict cloistre, nij aulcunes aultres eglises de ceste ville et celles des soubz leur distriction, soit changee ou ostee la moindre chose soit des jmaiges ou autres aornemens ecclesiasticques, et que nulluij sauance de blasmer personnes ou affaires quelz concquees et que saulf le susdict toutes autres eglises auec leurs ceremonies demeureront totalement

en son entier, comme le docteur Westendorp, qui a este present en la dicte publication, a vostre seigneurie declairera plus amplement." Ten opzigte van den toestand der invoering van de hervorming in de Ommelanden deelde de schrijver in dien brief mede, dat men daar voortging met het plunderen der kerken en dat de kloosters in gevaar verkeerden, zoo dat de geestelijken hunne kleinodien en kostbaarheden hier en daar ter bewaring wegvoerden. Hij raadt den hertog aan, ten einde den geestelijken, die zeer bevreesd waren, raad en bijstand te verleenen, zelf te Aduard of in een ander klooster, of wel te Groningen te komen, maar dat hij dan vooraf den prelaten zoude aanschrijven om zich daar ook te bevinden. In het advijs over het verzoek tot de openstelling der kerken, 't welk hier bijlage 1 wordt bijgevoegd, vindt men het voor en tegen de vergunning van dat verzoek ernstig overwogen. Blijkens aanteekeningen van den syndicus Hessel Aijsma, had deze raadsman der stad voorgesteld, „dewijle der broederen macht wijdt ende verre geextendeert is ende elx onder anderen staet," dat het „beter solde sijn S. Walborgen kercken inne te geuen, omdat het een parochie kercke waer ende seer weijnich gebruijckt worde, als staende aen S. Martens kercke . . ., dwelcke bij de wijsheit anders ingesien geweest, vermits vreese dat eenige oproer solde connen geschien om de naeheit der luijden van verscheijden meninge in de kercke, die bij de eene of andere partije overlast solde connen worden." Op het aan de minderbroeders door gecommitteerden van den raad gedane voorstel om het gebruik van hunne kerk een tijdlang tot het houden der predicatien af te staan, waren de broeders, „eerst wat toernich geworden ende daer nae weder tot hoer selffs gecoemen en geconsenteert hebben." In de nog in het archief aanwezige aanteekeningen van het verhandelde in den raad op den 17 september, leest men de maatregelen welke er zijn genomen om tot het gebruik dier kerk en de wegneming der beelden te geraken. Zij luiden aldus:

„Den 17 Septembris 1566 de predicatie geconsenteert der minnebroederenkercke daertoe ingelaeten vermoege de publication.

Den 18 bij de Raedt verordent Hijlbrandts Schatter ende die Sijndikus om in d'voorss. kercke aff toe nemen tgeene geschoffeert conde worden, die de minnebroeders sulcx voorgeholden hebben, die 't seluige affgeslaegen hebben om toe doen, waer ouer de verordenten weder om gegaen sich daer inne oeck beswaerende.

Den 19 hebben de verordenten sulcx weder bij den Raedt gebracht ende is de Gardiaen mit ettelike anderen bij den Raedt verbootschaepet ende den seluen voer geholden om aff toe nemen dat gebroecken ende geschoffeert conde worden, die sich daer inne beswaeret bevonden ouermijts sijne ouersten sulcx niet solden gedulden, verclaerende toe moegen lijden dat sulx bij de Raedt gedaen worde. Waerop, nae verlaetenge der verordenten, die hoer beuel begeerden ontslaegen toe sijn, van nijens verordent, dat de suppli-anten der predicatien selffs solden aff nemen, 't geene hoer solde in de wege staen, ende dat ter presentie van twie verordenten des Raedes, die daer bij solden sijn, dat sulx ordentelicken solde geschien, ende dat zij daer toe des stadts Boumester ende des stadts arbeijderen solden moegen ge-bruicken, wie ock strax des naemiddaeges geschiet is."

Ook schreef de hertog van Arenberg uit Leeuwarden den 21 september aan de hertogin van Parma, dat hem door den luitenant de Mepsche was berigt, dat donderdag des avonds te 7 uur eenigen waren gekomen in het minder-broederklooster, „serrer et barrer de tous costelx les portes diceluij, et aprés oster les jmaiges, rompre autelz, et vser des meismes jnsolences que lon a fait ailleurs." Verder geeft hij te kennen, dat hij, ten einde voor te komen de ver-nieling van kerken en kloosters op het platte land, „plat paijs," den luitenant had opgedragen zich te vervoegen bij de staten van het gewest met eene bepaalde instructie. Hij twijfelt of de luitenant met die instructie wel vele vruchten zal verkrijgen, vermits die instructie „ma semble ne de-buoir estre autrement rigoureuse en consideration que en ceste saison lon gaigne guaires ou riens par telle voije, et aussi que lesdictz des Estatz nont jamais vouler receuoir nij faire publier les placcartz de la religion par ou laigreur pourroit porter plus de dommaige que daduancement lequel aussi sera de tant moindre que la pluspart de la noblesse au dict paijs est fort jnfectée de sectes, qui jnduijsent les autres non encoires entachez ou enclins à leur opinion, pour se renger a jcelle, nommement quatre freres de Starckenborch, la vefue de feu Lulle Aijkema, et quatre freres de Ripperda demeurans à Wijnssum auec Haijko van peussum, qui peu-uent estré cogneuz a mons. le president Viglius, dont aucuns ont fait desia destruire au dict paijs quelzques eglises a lex-emple des facons de faire dailleurs, et les autres menace les curez, que en cas jlz ne retirent de bonne heure les ijmaiges et

ostent les autres choses de leurs eglises, jlz ij mettront meismes les mains. Et certes, madame, la publication d'anvers sur la liberté de leurs presches et religion, comme aij escript a votre Alteze par mes precedentes datées à Zwoll, a fait beaucoup de mal, et fera encoires, et aussi celle de Tournaij laquelle es desia jci semée par tout, surquoij ceulz des magistratz sexcusent fort, et que à loccasion dicelles jl n'est possible de contenir le peuple quil ne sen veule aussi resentir." Eindelijk verzoekt de stadhouder uit naam van de Mepsche, dat aan dezen tot zijne beveiliging en bescherming mogen worden gegeven 2 of zes mannen, „non en forme d' hallebardiers." Deze kennisgeving van hetgeen te Groningen was voorgevallen deed de regentes besluiten eenen brief aan de regering van Groningen te schrijven, waarin zij hare afkeuring over het gebeurde te kennen gaf en tevens de regering aanschreef wederom de nieuwigheden af te schaffen en het oude in zijn geheel te herstellen. De luitenant de Mepsche heeft dezen brief, gelijk hij meldt in een schrijven aan den hertog van Arenberg van den laatsten september, zelf in eene vergadering van burgemeesteren, raad en gezworene meente den 30 september overhandigd, en daarbij tevens toen sterk aangedrongen, dat men toch het bevel van de regentes zoude opvolgen. De vergadering gaf, na eenigen tijd te hebben beraadslaagd, door haren syndicus en secretaris te kennen, dat zij zelve aan de regentes een antwoord zoude geven. De Mepsche was van gevoelen, dat aan het bevel wel gehoor zoude worden gegeven. „Certes," aldus schrijft hij, „monseigneur, leur proposant ce qe dessus, aij eu des auditeurs bien attendans et escoutans, car leur disant de l'jndignation de sa Majesté, et recomptant les jnconueniens que eulx meismes se procurent, sestonnoient quasi a la matiere, et sera tout sans faulte bien tot diuulgué, mais ne soucie guers deulx sachant quil ij ait plusieurs jci qui sont tous du contraire et de meilleure opinion, et que lhonneur de dieu et seruice de mon Roij gist en cecij." In dezen brief worden nog de volgende bijzonderheden vermeld. Op den vorigen dag hadden Feiko uit Westfriesland en een ander voor en na den eten in tegenwoordigheid van eene groote menigte, in het bijzonder van vrouwen en jonge dochters, „femmes et damoiselles", gepredikt. Bij het einde van de eerste preek waren er drie kinderen gedoopt. Er was een gerucht, dat er een aantal predikers uit Westfriesland was gekomen, zoodat, „ce mal et saccagement des nos

eglises vient premier de la dicte Westfrize." Men zong voor en na de preek een of twee psalmen in de moedertaal. Ten opzigte van hetgeen op het platte land voorviel berigt hij, dat twee zonen van Edzard Rengers de kerken te Woltersum en Garrelsweer hadden geplunderd, dat te Appingedam de pest sterk heerschte, dat eenige gilden daar eenige beelden hadden weg geborgen ter voorkoming van schade, zooals men zeide. Of er onder dit voorwendsel een ander reden schuilde, wist hij niet te zeggen, maar velen waren er ook die zulk een „saccaigement" niet wilden toestaan en besloten waren zich met kracht daartegen te verzetten. Eindelijk meldt hij nog, dat een der priesters van Leeuwarden, die beleden hadden valsch te hebben gepredikt, den vorigen dag na den eten bij de minderbroederen had gepredikt.

Intusschen hielden de vervolgingen van de predikheeren te Winsum door de Ripperda's aan. Blijkens eenen brief van Joh. de Mepsche van 16 nov. 1566, hadden de Ripperda's eene tweede plundering in de kerk en het klooster gedaan. Eicko Onsta, die met de familie Tamminga beweerde tot de stichters van genoemd klooster te behooren, had, even als de hoofdpriester (supprieur) van de predikheeren, van hem hulp tegen deze aanvallen verzocht. De Mepsche verzoekt vergunning een twaalftal soldaten, die de kapitein Jacob Husinge hem wel zou kunnen leveren, te werven ten einde daarmede de arme broeders te beschermen. Van de hoofdmannen waren twee het oude katholijke geloof toegedaan, de beide anderen waren van het nieuwe geloof, zoodat te voorzien was het antwoord 't welk zoowel het platte land als de stad zou geven op de nadere bevelen van den stadhouder. In de beide hierop volgende brieven, in Nov. 1566 geschreven, komt Johan de Mepsche gedurig terug op de godslasteringen en leugens, door de nieuwe predikers in hunne preken verkondigd. Zoo had o. a. een uit Bentheim gekomen prediker gezegd, dat de plegtigheden bij den doop in acht genomen niet door den Heer waren voorgeschreven, zij waren alzoo tegen zijnen goddelijken wil en mitsdien bijgeloof. Hij vermeldt verder, dat zij, die de kerk der minderbroederen te Groningen hadden geplunderd, zoowel als eenige andere werklieden en zelfs eenigen van het platte land zich laatstleden zondag hadden verzameld ten huize van Derrick Conders te Helpen en zich daar hadden vereenigd en verbonden hunne ondernemingen voort te zetten. Hij prijst zeer den cureet Eltz, die al zijne krachten inspant om de Zwin-

glianen tegen te gaan en het volk te behouden in het oude geloof, „sans luij ne scaij comme le tout iroit jcij vue que les nouueaulx prescheurs saugmenteut de jour a autre, et ne font fin de dire mensonges et blasphemes contre lordonnance et lordre ecclesiasticque." [1]) De Zwinglianen hadden te Groningen een huis gehuurd om er hunne predikers in te kunnen huisvesten, voor wie zij een flinken os hadden geslacht en andere benoodigdheden er heen gezonden, om ze goed te kunnen onthalen. De priester Horst was der kerk ontvallen en had zich gevoegd bij de Zwinglianen. In den brief van den laatsten november herhaalt de Mepsche zijne klagte over den voortgang der Zwinglianen in de stad en op het platte land. Ten einde alles zooveel mogelijk naar hunne secte te trekken volgden de Zwinglianen de wijze van kerkhouden der parochiekerken en kloosters. Zij hielden des daags twee preken, doch op de feestdagen predikten zij driemaal, te weten, des smorgens te 6 uur voor de dienstboden, te acht uur voor hunne meesters, en na den eten voor het algemeen, „la commune." De brieven van den 4 en 5 december bevatten de mededeeling van Johan de Mepsche betreffende zijne reis naar Winsum, waar hij de plunderingen had onderzocht en aan de Ripperda's, Peter en Asinga, die hij met de „commune" in de parochiekerk aantrof, op het kerkhof zijn last van den stadhouder had medegedeeld. De beide Ripperda's hadden daarop te kennen geven, dat zij niet besloten waren aan dien last te gehoorzamen, noch dien op te volgen, althans niet, zoolang de anderen zulks niet deden, en dat zij niet hadden medegewerkt aan de tweede plundering van het klooster. Ook meldt hij in dien brief, dat de Zwinglianen onder de leden van den raad verspreid hadden, dat de brief van den stadhouder, laatstleden zondag hun overgeleverd, was een werk van den cureet Eltz en van hem, „der selve brieff sij anders nicht dan papenwerk." Eltz was bevreesd, dat de bedreiging van hem uit zijn ambt te ontzetten zou worden ten uitvoer gelegd,

---

[1]) Dr. Johan Eltz was in het begin der hervorming zeer toegedaan, met zijne bewilliging werden de predikingen te Helpen gehouden, doch later, gelijk ook uit dezen brief en andere brieven blijkt, verliet hij wederom die beginselen en werd hij een ijverig catholiek. Dr. Westendorp, *bijz. uit de Gesch. der hervorming in de Prov. Groningen* bl. 17 en 18. In de Suppl. te Spier in 1570 vindt men deze mededeeling van Westendorp uit de kronijk van Abel Eppens, bevestigd.

waarop hij hem had aangeraden zijne predikingen op denzelfden voet voort te zetten en overigens goeden moed te houden. Ook hemzelven waren bedreigingen gedaan, wegens zijne handelingen onlangs te Winsum verrigt, en hoewel hij voor zich zelf nu wel niet bevreesd was, zoo was de stoutmoedigheid dier lieden groot, weshalve het hem ter uitvoering van de bevelen van den stadhouder en den koning allernoodzakelijkst toe scheen, „que ieusse une douzaine des gens bien equipez qui me gardassent de leur insolence."

In een berigt van 10 december geeft de luitenant de Mepsche aan den hertog van Arenberg te kennen, dat hij zoowel als zijne beëedigde dienaren op den laatsten zondag in het land de kerken hadden bezocht om de gemeenten te bewegen tot de oude godsdienst terug te keeren, dat zij geen ander antwoord hadden mogen erlangen, dan dat men daartoe bereid was, zoodra men zag, dat ook anderen zulks deden. In de eene plaats trof men de gemeente aan „bon et catholique," doch de priesters met eenige oproerlingen Zwingliaansch, terwijl daarentegen in eene andere gemeente de priesters met eenigen catholiek waren maar de gemeente Zwingliaansch. Bovendien was hem medegedeeld, dat men op het land dikwijls des nachts een vijftigtal gewapende personen ontmoette, die de nachtelijke predikingen en bijeenkomsten van de secte der anabaptisten of mennoniten volgden. In de stad Groningen was men nog niet gereed met het antwoord op den brief aan den stadhouder; de Zwinglianen gingen voort met dikwijls te prediken en hun godsdienst te verspreiden; men zag op vele plaatsen de wapenrustingen in gereedheid brengen, 't welk een gevaarlijk teeken was. Eindelijk was er een gegrond vermoeden, dat het gemeen der regering zoude tegenstand bieden, wanneer het bekend werd, dat de regering had verklaard niet te willen weerstaan den koning of zijne bevelen, „estimant, comme il est vraij aussi, que leur vie et proufict gist en ce." Uit den brief van 11 dec. verneemt men, dat de raad den brief van den stadhouder had gesteld in handen van de meesters der St. Maartenschool, ten einde op te lossen de daarin vervatte bezwaren, en zulks omdat zij uit naam der Zwinglianen het verzoekschrift om vergunning tot het houden der nieuwe predikingen in deze stad in der tijd hadden aangeboden. De Zwinglianen zouden eenige gilden hebben uitgenoodigd zich aan hen toe te voegen onder belofte, dat zij hunne armen door hunne aalmoezen zouden onderhouden. Den volgenden dag zouden de Zwinglianen eenen „bedeldach"

houden voor den koning, opdat hij mogt komen tot de ware kennis. Wat den cureet Eltz betreft, zoo had deze verklaard te willen blijven bij de catholieke godsdienst en al zijn vlijt te willen aanwenden om de catholieken bij het oude geloof te behouden en van de nieuwe secte terug te brengen allen, die naar hem wilden hooren. Eene herhaling van klagten over de Zwinglianen wordt door den luitenant de Mepsche vervolgd in zijnen brief van 13 december. Zij hadden den vorigen dag twee maal gepredikt; zij hielden hunne bededagen, waarin zij aanspoorden tot aan den avond te vasten; zij baden openlijk, dat God den cureet Eltz mogt bewegen tot hunne overtuiging over te gaan; zij doen al hun best om de catholieke kerk uit te roeijen, leerende, dat al hetgeen niet is overeenkomtig hunne belijdenis, eene dwaling en alzoo tegen God is. Men verhaalde, dat zij nog een kerkgebouw wilden hebben, omdat de tegenwoordige voor de de menigte, die steeds grooter werd, te klein was. De meesters der school (St. Maartenschool) zijn tegen hunnen rector, die catholiek is en zich zeer beklaagt over hunnen opstand, „et quilz escriuent iournellement libels fameuses contre luij, et na nulle assistence du senat." Men ging voort zich te wapenen en wel voor een gedeelte in een kelder gelegen tegenover het huis van den luitenant. In eenen brief van 15 december deelt de luitenant mede, dat de vicaris van St. Maarten, heer Johan Horst, van wien men reeds eenigen tijd had verhaald, dat hij der catholieke kerk zoude willen afvallen, op dien dag des morgens te acht uur in de minderbroederenkerk had gepredikt en daarbij had verklaard Zwingliaansch te zijn, dat hij tot aan dat uur het zuiver evangelie niet had durven te prediken, dat men hem dit zoowel als zijn slecht leven mogt vergeven, belovende voortaan duidelijk den wil van God te zullen verkondigen en zijn slecht leven te zullen verbeteren. Verder deelt hij mede, dat het niet is uit te drukken hoe de klerken van de school, opgezet door hunne meesters en de Zwinglianen, hunnen rector beleedigen en belasteren, „faisantz contre luij des Rimes iniurieulx plains de Zwinglianisme la ou le dict Recteur reduiroit voulentiers ses subiectz en lobseruation de leglise catholicque et na nulle assistence, ainsi plus tost resistence du senat." [1]) Op dien-

[1]) Dr. Nic. Sasschers was sedert 1562 rector der St. Maartenschool. Volgens Brucherus, *Gesch. van de opkompst en vestiging der kerkhervorming*, bl. 122, is hij „ook waarschijnlijk een belijder van het zuiver

zelfden morgen had de cureet Eltz in zijne tegenwoordigheid een zeer goede preek gehouden en zich niet ontzien daarin de dwalingen der Zwinglianen te berispen, openlijk zeggende dat de raad hen niet moest dulden. „Certes" aldus luidt de daarin voorkomende loftuiging over den cureet, „certes monseigneur sans luij on auroit icij bien peu de reste des sermons et de leglise catholicque, auquel effect necesse de lenhorter et continuer ung si bon oeuure pour la conseruation et entretenement catholicque." De overgang van heer Johan Horst verwekte bij den luitenant veel onrust, van daar dat hij zich verpligt achtte reeds weder den volgenden dag, den 16 december, aan den hertog als zijn vermoeden te kennen te geven, dat men onder de voormelde toelating van Horst tot de predikdienst in de minderbroederenkerk zoude willen bewerken de openstelling van de St. Maartenskerk voor de Zwinglianen, ten einde daardoor tevens te sluiten zoowel den mond als de predikingen van den cureet Eltz en eenige andere catholieken. Deze Horst toch was langen tijd geweest vicaris en kapelaan predikende in die kerk, en nu zouden de Zwinglianen alle moeite doen, dat hij zijne predikingen zou kunnen vervolgen, hetwelk hun zeker gemakkelijk zou vallen, vermits een groot gedeelte van den raad het met de Zwinglianen hield en de weinigen, die daarmede niet instemden, geen woord durfden zeggen noch zouden worden gehoord.

Op de mededeeling van den hertog, dat Valencienes zich aan de goedertierenheid van den koning had overgegeven, schreef de Mepsche den 1 april 1567 aan den stadhouder, dat hij die tijding dadelijk had verspreid, ten einde de catholieken aan te sporen in hunne prijzenswaardige standvastigheid te blijven en burgemeesteren en Zwinglianen zouden worden terug gebragt van hunne verblinde hardnekkigheid. In de afgeloopene heilige week voor paschen hadden de Zwinglianen, die voortgingen met hunne zoo dikwijls verbodene predikingen, zooveel verzameld als zij maar door giften, gebeden en heimelijke vermaningen bij een konden krijgen. Hoe langer men draalde met daartegen te han-

Evangelie geweest, vermits hij met zijne ambtgenooten wegens de woede der Spanjaarden, sedert het jaar 1567, van hier naar Oostvriesland is gevlugt." Hij komt ook voor onder de bannelingen, die in 1569 werden opgeroepen. De mededeelingen door ons uit de brieven van de Mepsche gegeven, schijnen hiermede in strijd te zijn, daar deze schrijver telkens hem „roemt een ijverig Catholiek, die het niet eens is met de meesters, die de Zwingliaansche leer omhelsden."

delen, des te grooter zoude het gevaar worden, dat de Zwinglianen zouden bederven de eenvoudigen daar, waar de catholieken in grooter getal waren dan de Zwinglianen, die, vermits als het ware al de „heerschappen” en de rijkste burgers tot hunne secte behoorden, meer schenen dan de catholieken. Op paschen hadden in de St. Maartenskerk en de St. Walburgkerk 1050 minder en in onze Vrouwenkerk ter 'A tweehonderd meer gecommuniceerd dan in het vorige jaar. Het bestuur der school was door de burgemeesters aan den catholieken rector ontnomen en overgegeven aan eenen Zwingliaan, genaamd Nicolaas Schuhmaker, en aan meesters van hetzelfde geloof, die binnen kort al de koorknapen aan de kerk zullen onttrekken, zoodat er geen twee meer zullen zijn, die in de kerk zingen. De kerk liep hoe langer hoe meer gevaar, indien de koning geen hulp zond. Groote lof wordt in dezen brief op nieuw aan de standvastigheid van den cureet Eltz toegebragt. De Zwinglianen werden zoo stout, dat zij in de groote vergaderingen den mond stopten aan allen, die den raad geven, dat men in alles moet gehoorzamen aan de brieven en bevelen van z. hoogheid. Men was hier in grooten twijfel; de ossenkoopers hadden hem menigmaal gevraagd, of zij de ossen zonder gevaar konden laten weiden, waarop hij had geantwoord, dat zulks van henzelven zoude afhangen, maar dat in ieder geval het te hopen is, dat zijne maj., door zijne aangeborene goedertierenheid geleid, medelijden moge hebben met de goeden, die zoo gehecht waren gebleven aan God en zijne majesteit. Zijne vaste overtuiging is het, dat indien de hertog tegenwoordig was of indien er voldoende hulp kwam, de gilden en het gemeen, van wege den koning aangemaand, de poorten zouden openen en de predikers verjagen, doch dat indien die hulp niet opdaagde, de zaak van uur tot uur zoude verergeren. Het antwoord op de vroeger aan de stadsregering gerigte aanschrijvingen was geen ander, dan dat men de sleutels der kerk aan de kloosterbroederen „cordeliers” zoude ter hand stellen, dat zulks ook was geschied, doch dat nog niets was besloten voor de herstelling der kerk noch tegen de vrijheid der predikingen van de Zwinglianen, „et par ainsi, monseigneur, les Cordeliers naijant riens dont ilz peuuent restaurer leur eglise totalement saccagee par dedans exceptez certains Chierges, ne peuuent encores recommencer les diuins offices en la dicte eglise ainsi les continuent dedans leur sacristie et a aultre part de leur couuent.”

Van de in het archief aanwezige stukken betreffende dezen voor het bestuur der stad zoo moeijelijken tijd, waarin van de eene zijde door hen, die vrijheid van godsdienstoefeningen wenschten, sterk tot meerdere vrijheid werd aangezocht, en van de andere zijde door de spaansche regering tot behoud van de bestaande werd gedrongen, deelen wij hier onder de bijlagen eenigen mede. Uit de bijlagen 2 tot en met 14, ziet men de pogingen door de regering der stad in 't werk gesteld om zooveel mogelijk beide partijen te voldoen, de dwangmiddelen, die door luitenant de Mepsche, gesteund door Arenberg en de gouvernante Magaretha van Parma, werden aangewend om de catholieke godsdienst te behouden, en den zwaren strijd dien hier de regering en ingezetenen hadden. Uit eene aanteekening blijkt, dat de regering besloot, om „de gemeente tot eendragt weder te brengen," dat men van „denen huse tot den ander sal gaen ende voerdraegen in alsulker voegen. Alsoe dat soe wel handthaven wil borgemesteren ende raedt mit de gesuoren deser stadt, soedat se moegen raden na older gewoente dat dese Con. Mat. stadt mit eendracht hoere vrijheijt, privilegien ende goede olde gewoenten moegen verdedingen, mit alle behoorlicke middelen de daertoe moegen denen sonder prejudicie Con. Mat. ende soe wes ten besten alsoe noch gevonden worden, daer inne Borgemesteren ende raedt mit de gesuoren ende de mede behoeren toeraden, hanthaven willen ende gelijkeliken wtdragen, alsoe dat alle saken mits hulpe goedes almachtich tot goeden ende moegen geraken." De volgende korte aanteekening, liggende bij deze stukken, zal men wel mogen houden te bevatten het gevoelen van die gilden, welke over deze vraag der regering zijn gehoord:

Knookenhouwers goedt.
Kistemaeckers goedt.
Timmerlieden en metselers, goedt.
Pelsers halff ende halff.
Cuijpers quaedt, O.
Schutemakers, quaedt, O.
Schuteschuuers, quaedt, O.
Cremers meerdeel goedt.
Hoemaeckers, halff ende halff.
Saelmaeckers, goedt.

Ook de syndicus der stad, Hessel Aijsma, bleef niet bevrijd van vervolging en onaangenaamheden. Als reden van

zijne vervolging geeft hij in een zijner memoriën op, dat het een algemeen verspreid gerucht is, „dat een groet heer hem suppl. in de herfst heeft gevraagd off hij oeck in het consistorio quaem ende supplicatien voer de predicatien maeckte, daer bij voegende, dat hij hem suppl. sulcken pap toe hoeue beslaen wilde, dat hem des gedencken solde, die welcke (soe het geruchte gaet) nu selffs met alle neersticheit arbeijdet om hem suppl. wt dese stad toe doen vertrecken ende in sijn platzie toe succederen, laetende luijden dat sijn Gen. den suppl. ende noch een offte twee van Vwe E .W. de mutatie der religion alleen oplecht." In eene uitvoerige memorie wederlegt de syndicus de bezwaren tegen hem ingebragt, hij geeft daarbij een, naar het schijnt, volledig verslag van zijn gedrag in deze zaak. [1]) De syndicus Hesselus Aijsma komt mede voor op de lijst der gebannenen, die den 26 april 1569 tegen den 17 mei werden gedagvaard. Bij de vermelding van hem en Johan te Lellens op die lijst was bijgevoegd: „nietteghenstaande dat se in den eedt waren van onser voorschreuen stadt ende dien nauolghende verbonden ende verobligeert te beletten, so veel in hun was, alsulcke beroerten mishagende Godt ende ons, wel claerlicken merckende, dat tselue alle tendeerde totter verderffenisse ende vernielinghe vande oude republijcke onser voorschreuen Stadt." [2]) Vele ingezetenen werden destijds beschuldigd deel te hebben gehad aan strafwaardige daden, zooals die van kerkbreking enz. Vandaar dat burgemeesteren en raad zich achtten verpligt te zijn aan den hertog van Arenberg te schrijven: „ende oft oeck verscheijden deser stadt borgeren ende ingesetenen doer sinistre ende onwaerachtige delatien oft anders, van onbehoerelieke kerckebreekinge oft andere punible daeden bij vwe E. berijchtiget ende beschuldiget mochten sijn oft alnoch berightiget ende beschuldiget solden moegen worden, die sich daerinne rechtelicken weten ende begeren toe verdedigen, is onse dienstelicke ende onderdaenel. begeren vwe E. ons willen toe scriuen oft uwe E. mach lijden wij die selue in recht ontfangen ende hoere purge ende ontschuldinge verstaen oft andersins toe scriuen hoe uwe E. meninge daer inne mach sijn, ten einde wij niemants bouen recht en beswaeren."

De regterlijke vervolging tegen hen, die deel hadden gehad aan de wegruiming der beelden uit de minderbroe-

[1]) Bijlage 15.

[2]) Suppl. te Spiers bl. 38.

derenkerk, bleef niet uit, hoewel, zooals de onder de bijlagen voorkomende stukken duidelijk aantoonen, de regering zelve tot die wegruiming last had gegeven. Bovendien was zij geschied in overleg met de minderbroederen en met den luitenant de Mepsche, en wel tot voorkoming van oproer en geweldige wegbreking en beeldstorming. Eenige uitgewekenen te Emden, die den 22 junij 1569 waren gedagvaard om binnen drie weken in persoon voor den hertog van Alva of zijne gecommitteerden te verschijnen, verzochten in eenen brief van 4 julij burgemeesteren en raad van Groningen te willen bewerken, dat zij hunne verdedigingen „per procuratoren" mogten doen. [1] De schrijver van den *Tegenw. staat van stad en lande* vermeldt, dl. I bl. 394, de strenge vervolgingen der arbeiders door den gelastigde van den hertog van Alva, den ridder en raadsheer in den hove Karel Quarré. In de bovenmedegedeelde verzameling van afschriften uit het Brusselsche archief worden ook eenige aangetroffen, die betrekking hebben op deze vervolging. Zoo schreef Karel Quarré den 21 Junij 1569 aan den hertog, dat van de acht wegens beeldverbreking, „*briseurs*", gevangenen vijf waren geexecuteerd, waaronder ook Jan Haeck, [2] over wien de hertog hem een onderzoek had opgedragen, dat deze veroordeelden geene goederen bezaten, maar arm waren, dat er niets bij hen was gevonden dan hunne woningen gevuld met kinderen, „sijnon maisons plain d'enffans qui jront pour dieu." Onder de genoemde gevangenen bevond zich er een die gepijnigd was en wel zoo hevig, dat men bevreesd was geweest dat hij er onder zou zijn bezweken, doch dat hij niets had bekend. [3]

[1] Bijlage 16.

[2] Hertog Alva schreef 3 januarij 1568 aan B. en R. van Groningen, dat de gevangene Johan Haeck was geweest vaandeldrager bij de laatste verovering van Grave en daarenboven deel had genomen aan de daar plaats gehad hebbende „troubles, desordres et rebellions," dat B. en R. mitsdien werden gelast zijne zaak te onderzoeken en den uitslag daarvan met hun advijs bij hem in te zenden. Den 28 april 1569 deelden B. en R. aan den hertog mede, dat Johan Haeck vrijwillig had gezegd en beleden, 't geen uit de bij dezen brief gevoegde „confession" was te zien, dat hij onder de jurisdictie van Coevorden is gevangen genomen en aldaar bij gevolg zal dienen teregt te staan. Ter zijde van het afschrift van dezen brief in het copijboek (Archief H. S. in folio, nr. 105 *b*), leest men deze aanteekening „nota, dat deser nahmaels durch den h. commissarijs Quarré neffens het wijnhues vp een schauot laten affhouwen en't licham ter eerden bestedet. Actum junij 1569."

[3] „Und ist deren ein dermassen gepeinigd worden, das ime die eingeweidt des leibs auff die erde gefallen." Suppl. bl. 13.

Deze gevangen, genaamd Jan Hermans alias juffer Jan, was door slechts eenen getuige beschuldigd van te hebben gebroken in de minderbroederkerk, maar uit het onderzoek was gebleken, dat hij verschrikkelijke bedreigingen had gedaan, „quil a tenu terribles propoz." Die man werd volgens algemeen gerucht voor eenen zeer gevaarlijken en slechten ketter gehouden, vandaar dat hij hem had gehouden en zeer streng liet bewaken. De beide andere gevangenen waren ontslagen, de eene, afkomstig van het land, onder borgstelling van tweeduizend guldens, de andere een zoon van eenen burger, onder borgstelling van zes duizend guldens. Men had evenwel niet bevonden, dat zij inderdaad schuldig waren aan de beeldenverbreking, zijne excellentie zou hun proces nu kunnen onderzoeken. Er was ook een onderzoek door hem ingesteld naar een zeker Henrij Solsberch, doch niemand wist van hem iets te zeggen. In het geheim had hij getracht iemand te vinden, die zou kunnen verklaren, dat de rentmeester der stad, Christoffer van Diest, niet schuldig was aan datgeen, waarvan een ontsnapte gevangen Egbert Harthouwer hem had beschuldigd. Maar iedereen, zelfs de priesters, hield hem voor een goed en braaf catholiek, „fort homme de bien et tres bon catholique." Hij had ook in het geheim onderzocht de bewijzen van betaling afgegeven door den bouwmeester Barenda aan de werklieden gebruikt tot de wegneming der beelden, maar uit deze billetten kon men niet zien, voor welk werk de betaling was geschied, vermits die was vermeld onder de algemeene uitdrukking voor verrigt werk. [1]) Ten blijke dat Christ. van Diest onschuldig was, deelt de schrijver nog mede, dat hij in bezit is van een billet, in het jaar 1566 gevonden bij het huis van den rentmeester, waarin deze ambtenaar wegens zijn tegenstand tegen de „sectaires," wordt bedreigd, zoodat ook daaruit kon worden afgeleid, dat de gevangene hem valschelijk had beschuldigd. Verder geeft hij te kennen, dat hij aan de hem door den hertog gegeven last om onderzoek te doen naar Johan van Hessoren, die nu afwezig was naar Brussel, geen gevolg kon geven.

Ten opzigte van de vervolging tegen Jan Hermans werd nog door den luitenant de Mepsche den 8 dec. 1569 aan

[1]) In het daarbij gevoegde afschrift van zulk een billet, gedagteekend 22 sept. 1566, leest men: „unde wijders in aller ander staten warck" Men vergelijke hierbij Hofstede de Groot, *Gesch. der broederenkerk.* bl. 30.

den hertog van Alva berigt, dat na onderzoek door hem met twee burgemeesteren ingesteld zoo van de stukken van het proces als van de getuigenissen van Jan Hermans, „der ergemelte Johan Harmens mit der beldenstormung ende kerckenbrekung onrechtliken angeclaget ende beschuldiget zij, ock zijn Alibi veeluoldich daer gedaen: daertoe die andere articulen der Anclage niet genoechzam bewezen alzoe datmen totter condemnation der gescheener anclachte niet zal hoeuen komen, daer he dan noch dorch die pininge ende lange geuenckenisse an zijn licham ende gezontheyt vast gebrecklich geworden, je doch mucht anderen tot eijn exempel niet ondienstich zijn dat hem bouen dit alles ein publica poenitentia vp erlacht worden zoe veerre V. F. D. datselue alzoe beuinden the hoeren."

Onder degenen, die mede eene vervolging moesten verduren, treft men in deze stukken nog aan *Tiaert Heddema alias Vriese gevangene.* Deze gevangen verklaarde, volgens het procesverbaal van zijn verhoor, dat hij niet is geweest in de broerkerk op den eersten en tweeden dag toen de beelden werden gebroken, doch dat hij uit nieuwsgierigheid daar wel is geweest, nadat zij waren gebroken. Hij weet niet welk volk er in de kerk was, toen hij er binnen trad, ook niet wie van de consistorie er zijn geweest, maar bekent wel „gezien te hebben de predicanten vuijt ende jnne gaen jnt huijs van Berent Coenders gestaen alhier an de merct, zonder te weten oft zij daer binnen logeerden, seggende met henlieden egeene zunderlinge kennisse gehadt te hebben. Seeght voirts te hebben sien ommegaen als aelmoeseniers Jan de Mepsche de Jonge, bertelt Wijcheringe ende oic thomass Vruelich, nijet wetende wije de vuijtdeelders zijn geweest." Bleek reeds uit deze verklaring, dat hem geene daden ten laste konden worden gelegd, die grond tot vervolging konden geven, zoo werd zulks volgens eenen brief van den luitenant de Mepsche bevestigd door den pastoor van de plaats, waar zijne ouders woonden, die eene zeer goede getuigenis van hem gaf. Zijne ouders hadden als goede catholieken steeds veel zorg gehad om hem in dat geloof op te voeden, zij hadden hem daarom gezonden in dienst van een godgeleerde in Holland genaamd Mr. Mertin Duncanus en ofschoon zij nu wel niet veel verkeer met hunnen zoon hadden gehad, zoo was hun toch door vertrouwbare lieden medegedeeld, dat Tiaert zich niet had bemoeid met de verbreking der beelden. Eindelijk berigt de luitenant de Mepsche, dat het door den

bloedraad bevolen verhoor van Tiaert in bijwezen van getuigen, uithoofde de afwezigheid van dezen naar Portugal ter bevordering van zijne handel, niet konde plaats hebben. In eenen brief van 14 maart 1570 gewaagt de Mepsche, dat Frans Schreur, die blijkens de mededeeling in de supplicatie van Spier [1]) een predikant te Loppersum had geherbergd, doch op voorspraak was losgelaten, volgens getuigenis van twee welgezetene goede catholieken onschuldig was bevonden aan het verbreken der hoofden van de beelden, die hij langen tijd had verborgen doch later weder had teruggebragt.

Het is bekend, dat de vervolgingen der hervormdgezinden zoo al niet een oorzaak mede was, zeer zeker ten gevolge had, dat hunne goederen verbeurd werden verklaard. In eenen brief van 21 junij 1569 gaf Charles Quarré aan Alva te kennen, dat het kohier der goederen van de vlugtelingen en het register der inventarissen in het net werden geschreven en binnen kort door hem zouden worden gezonden. Aan het slot van deze onze bijdrage meen ik alzoo nog te moeten wijzen op eene die verbeurd verklaarde goederen betrekkelijke opgave van eenige aanzienlijken te Groningen, die hier als bijlage nr. 17 wordt bijgevoegd. Die opgave heeft zeer vermoedelijk betrekking op de zamenstelling van bedoeld kohier, zij zal zeker hebben moeten dienen tot inlichting over de gegoedheid der verbannenen en vlugtelingen.

---

[1]) Bl. 34.

BIJLAGEN.

BIJLAGE 1.

Den XIIII Septembris 1566 is op den Raedthuijse binnen Groeningen te raeden wat antwoordt gegeuen sal worden den borgeren der voors. stadt, die welcke bij supplicatie versocht hebben, dat alle kercken van de beelden glediget ende tot predicatie van het claere euangelium gebruijckt moegen worden.

Tot dese raetslaege sullen coemen Borgemesteren ende Raedt oldt ende nije Taelmans swoorne meente ende Boumesters van de gilden met ittelicke van de beste borgeren der stadt.

Om op dese saecke wel te letten, is noodich te besien wat goedt ende quaedt ten beijden sijden sal connen volgen, als de kercken ende tgebruijck van dien blijft off verandert wort.

De tegenwoordige staet der kercken brenckt het naevolgende goedt mede, te weten dat de Coeninck faueur draegen sal tot de stadt Groeningen, ende dat sulx hoer profijtel. sal connen sijn in vorderinge van hoere saecken ende differenten, die zij in recht hebben hangende. Waer tegens nochtans gesecht sal connen worden, dat alleen recht ende iusticie ende geen faueur in recht te soecken is; voor replice dat nochtans faueur ende quaede gunst seer vorderen tgoedt off quaede recht; voer duplice dat sulx ex malo is ende daerom wt te sluijten.

Ende con mede brengen het naevolgende quaedt, als dat dese stadt sal dienen tot een roode ende geesel van andere nabuijrsteden ende landen, als partijen tot grootere bitterheit verweckt moegen worden, tot eewige haet ende viantschaep

van de voors. landen ende steden. Waer tegens nochtans gesecht con worden, dat bij Con. Mat. sulcx vercregen con worden, waer bij selue voergecoemen mach worden. Voor replice dat het hoff sulcke gelofte doende, die sal connen achterstellen als sulx hoer dienende is. Voor duplice dat Con. Mat. sulcke verseeckeringe sal connen doen, dat des niet te vresen sol sijn.

Is noch een ander quaedt te bevresen, als dat ittel. hetzij van buijten off van binnen tot distructie der kercken sullen opstaen, ende alles ruineren datter in de kercken is, gelick ouer vele platzen geschiet is, waer inne grote swaricheit sol sijn om te straffen, sulx gebeden sijnde, ende wil tselue quaeder sijn beijde in tstraffen ende comineren, als twterster ende grootere indignatie bij Con. Mat. maecken in comineren, ende sal sulx niet meer hier voorgecoemen connen worden dan in andere platzen daer scherpere recht wordt ontsecht ende grootere poene toestaet.

De vernielinge der kercken can die naevolgende quaedt inbrengen, als dit Con. Mat. afgunst sal nemen over dese stadt ende in de saecken in recht hangende de stadt schadel. sijn, de priuilegien vercurten ende nemen, om de inobedientie, oeck de stadt anders straffen biswiele sie tselue deliberato consilio senatus fiat.

Ende can tnaevolgende goedt inbrengen, als dat de stadt tot geene roode ende geesel andere naebuijren sal dienen, ende dat grootere inconuenienten doer anderen te vresen wech genoemen sijn, die in ittel. steden gebort sijn.

Vermijts voors. swaericheden weet niet te seggen, wat beste geraeden sal sijn, ende best beslaen sal, dan behoert gedaen te worden dat voer Godt alm. aller behaegelixt is, ende dat alsoe getempareert is dat in een ende ander voge het toecomende quaedt voorgecoemen sol worden, dat welcke met rijpe deliberatie geschien moet.

Ende is tselue sulx dat de faueur bij Con. Mat. voorges. onderholden sol worden in tconsent van de predicatien, sonder consent dan bij tollerantie om tquaedt te vermijden, ter tijt anders goedt sol sijn, mijts dat de suppl. ende hun adherenten sullen volgen tgene in volgende tijden dien aengaende tot imitatie van Con. Mat. in andere steden gewildt sal worden, gelouende wederomme hijrin bij forme van tollerantie in de voors. predicatien bij geestl. ende wartel. rijcke ende armen gedaen sol worden, tselue bij Con. Mat ende ellers te willen helpen verdedigen ende wtvoeren met gelicke hant ende macht.

Des sullen oeck de clenodien ende beelden een tijd lanck wt de kercken genoemen worden, om de breeckinge voor te coemen, ende andere inconuenienten te obuieren, ende die naemaels nae de vors. ordinantien daer op te maecken weder te brengen oft wt te holden, des sullen oeck gelouen niet te willen distrueren ende de distrueerders tegens te staen.

BIJLAGE 2.

Den XXVII Decembris anno LXVI bij Borgemesters ende Raedt oldt ende nije Taelmans Swoerne meente en Bouwmesters van de gilden eendrachtelicken geslooten ende verdraegen, de missiue van de hartoginne toe Parma Guuernante generaele in dier voegen toe beantwoorden, dat de predicanten ende predicatien sullen bliuen, nae inholden den verdragh van den 17 Septembris verleden om de gewichtige reden, die doen die heren beweget hebben, om de predicatien toegestaende ende der minnebroederen kercke in toe ruijmen.

Ende ten seluen daege bij de gemene oldermans ende houelingen van de gilden ende voorts bij alle beste borgers der stadt eendrachtelicken geslooten ende verdraegen, dat men in voorss. voege dgemelte missiue van de hartoginne solde beantwoorden, die welcke mondelicken verclaert hebben toe bliuen bij 'tgeene op den 17 Septembris geslooten is geweest, daer bij voegende dat zij tsaemen ende elx besonder in persoen met lijff ende goedt wolden helpen voorstaen tgeene bij Borgemesters ende Raedt neffens de predicatien, predicanten ende der minnebroederen kercken geslooten ende verdraegen waer, oock geschiet was, al noch geschiede, ende voorts aen geschien solde, holdende tselue gelick oft zij dat elx in persoen gedaen hadden, ende sijn daermede affgegaen.

BIJLAGE 3.

Borgemesterers ende Raedt oldt ende nije Taelmans swoorne meente ende Bouwmesters van de gilden der stadt

Groeningen bekennen ende betugen toe hebben gegeuen ende al noch bij desen toe geuen de gesanten aen den edelen walgeboeren heren heren Johan van Ligne Graue toe Arenberch Con. Mat. stadholder ende capiteijn generael ouer Vrieslandt, Ouerijssel Groeningen ende Lingen bij ons offgeveerdiget dese naevolgende instruction.

Sullen die gesanten dese stadt ons ende de borgers ende inwoeners derseluer stadt aen sijn G. mitt alle oetmoedicheit recommanderen ende onse gehoersaeme eerbiedinge aen sijn G. doen.

Sullen oeck de selue gesanten alle quaede aenbrengen, soe aen sijn G. tegens dese stadt gedaen mach sijn, dilueren, ende sijn G. verthoenen sulx van quaede luijden seer onwaerachtel. aengedraegen toe sijn.

Sullen die gesanten sijn G. ondecken de gewichtige reden ende oersaecken, waer doer de tollerantie de predicatie ende de inlatinge der kercke alhier gestaedet zij geworden ende sullen die selue reden ordentel. nae den anderen verhaelen als dat de stadt stedes meer vrijheit in de religioen gehadt, wie eenige andere Con. Mat. steden ende landen, dat oeck nijenwarlde de vigeur van de placaten alhier toe warcke gestelt zij geweest, dat oeck in andere Con. Mat. landen toe sommer verleden de predicatien in genere toegelaeten sijn niettegenstaende dat eene restriction in taccordt van de platzie, daer die ten seluen tijde waeren, gestelt zij.

Sullen tot beweringe van dien de gesanten moegen seggen dat de Graue van Mansfelt en de Graue van Hoorn toe sommer verleden binnen Brussel voer de poerte de borgers hebben aengesocht, die toe voerens geene predicatien hadden, dat men binnen corte daegen hoer de vrije predicatie solde doen hebben ende dat sulx sijn voortganck gehadt solde hebben, ten waere geweest, dat de borgers ende de natien bij stemmen sulx affgestemmet hadden.

Dat oeck Amstelredam, Wtrecht, Delft ende de Haege ende meer andre steden, de predicatien daerdoer genieten, dat daerom die van Groeningen met beter recht die sullen behoeren toe hebben ende genieten, besonders soe verre de stemmen voer den meestendeel sulx begeren, ende dat die van Groeningen die toe voeren bouen andere steden vrij gewest hebben, nu geensins in meerder eijgendom dan die behoeren toe sijn.

Dat oeck die van Groeningen langer hebben tegens geholden dan eenige andere Con. Mat. steden, daer verande-

ringe geschiet is, dat oeck bij hoer matelicker ende met mindere schaede gehandelt ende alleen op tollerantie, om meerder quaedt toe vermijden.

Dat oeck die minnebroederen kercke den borgers van olts behoerende daertoe zij ingelaeten, dat oeck effen wel alle diensten aldaer gedaen worden, dat daerdoer voele en groete inconuenienten oeck oogenschinelike quaedt voergecoemen zij, dat op andre platzien iammerelijck is gesien. Dat oeck sulx alles bij hoer F. D. vanden eersten beginne in dier voegen met genaeden zij ingesien, die ontboeden heft dat de eerste breue geenen antwoordt bedarffde ende dat die vande stadt hoere missiue solden naecoemen.

Dat de affdoeninge der tollerantie voel quaedts solde moegen inbrengen oeck merckel. veele inconuenienten veroorsaecken, waerdoer beijde de authoers, naedringers ende de affdoeners meer quaedts dan goedts solden moegen inbrengen.

Dat de affdoeninge der gemelte tollerantie edder eenige rumoer edder eenige bitterheit onder de borgers sol moegen maecken, waerdoer alle tgeene bij de gemelte tollerantie is voergecoemen, sol coenen worden omme gekeert, sulx dat de affdoeners ende authoers vermijts dien bij Con. Mat. ende hoere F. D. ende vwe G. quaede gratie sullen moegen begaen.

Dat oeck daerdoer hemel. conuenticulen sullen comen edder veroersaecken, die veel quaedes sullen conen inbrengen. Sullen oeck bearbeijden dat sijn G. genaedel. sal willen considereren de gelegentheit deser stadt ende derseluer borgeren, ende soe eenige waeren edder befonden mochten worden, die eene particuliere spiculatie edder voernemen mochten hebben, als vaecke behoert, dat sijn G. wil insien off sulx niet wt eenige affectie, priue profijt ende voorts dat om sulcke luijden wille de stadt in geene oproer ende tumult gestelt worde, waer wt groote quaedt can spruijten ende heercoemen ende besonder dat sijn G. dengeenen de anders moghten raeden dan wij, ter niet veel gelooffs wil geuen. Dat sijn G. daerom genaedel. gelieue de saecke, die de saecke niet geheel doer en doer gesien hebben, alsoe in te sien gelick wij alhier altoes gedaen hebben, ende al noch voor Gods aensien doen, ten einde in dese gevaerl. tijden vermijts discordie Con. Mat. frontieren alhier niet geswacket ende sijne Mat. vianden met discordie alhier verblijdet worden.

Sullen voerts sulcke erbiedinge doen, dat wij ons stedes

als getrouwe ondersaeten willen draegen ende altoes nae gelegentheit des tijds ende andere omstandigheden alsoe holden, dat Con. Mat., hoere F. D. ende sijn G. des eene genedige gevallen sullen hebben, dat oorconde wij mit vnss. stadt vpgedruckten Signete ghegeuen den XXIII Januarij anno XV^{c} soeuen ende tsestich.

BIJLAGE 4.

Margarita van godts genade hertoghinne van Parma, Placente, Regentc ende Gouuernante.

Ersaeme lieue besundere, Alsoe wij den XXIIII dach Septembris vnd volgens den XXV Nouembris lest vergangen soe wijt aen v hebben doen schryuen, woe onbehoerlick dat die toelatinge der predicatien deser nijer lerongh aldaer to Groeninge geschiede, met soe genedigen gesinnen dieselve aff to schaffen, om allerleij onlust, onraedt ende verderuen der stadt, soe anderssins daer nae wil ervolgen, voer to kommen, hedden wael verhoopt, ghij solt die dingen beter ten hartten gaen laeten, ende der stadt ende uwe eijgen welfaert, beter betracht ende waer genomen hebben dan wy vuijt uwen junghsten scrijuen, des datum staet op den XVI dach des verleden maents Januarij, vernemen, jn wellichen ghij die redenen voerwendet, waeromme ghij noch ter tijt die voerss. predicatien nijet en kondt relaxeren, wellicke dan gheen andere redenen en sijn dan die ghene die ghij jn anderen uwen brieuen soe ghij ons geschreuen, angetogen, daerop bij onsen voergaenden briefuen, v dan sullicke wederreden voergelacht, dat ghij v wael to erjnneren woe onbillick desse nijeuwicheijden voergenomen ende toegelaeten wordden, dat ghij ouer aentreckt noch nijet geraeden to beuinden sullicx aff to doen, regard nemende op de dingen, die aldaer noch daegelicx vuijt alle landen verhoert wordden, wij sollen verhopen, jndem die dingen to recht aengedraegen wordden, dat ghij v daernae oijck solt stellen ende richten, want jn veele steden ende plaetzen deser landen, die predicatien cesseren, die luijden die waepenen affgelecht ende sich tot stillicheijt ende schuldige gehoersaemheijt schic-

ken, woe ghij oeck wael kont hebben vernomen den van Leeuwaerden vnd uwe naeburen gedaen to hebben, Ende dat die van Swol ende Ouerijssel die nijeuwicheijden affgestalt ende nijet to sullen gestaeden, voergenomen ende entsloten hebben. Die der oerzaecken nu jn goede stillicheijt, vrede ende weluaert sitten, ende dan meest meercken sullen woe wael sij nu daer aen gedaen sullen hebben, wanneer sij to Co. Mat. aenkompste sien sullen, wat tegen den ghenen voergenomen sol wordden, die alle goede vermaeninge met doouen ooren aenghehoort ende jn dese nijeuwicheijden, onbillicheijt ende ongehoersaemheijt behart sullen hebben. Ende en konnen die supplianten der predicatien aldaer nijet met der waerheijt seggen gehoersaeme ondersaeten (woe sij sich uwen schrijuen nae aenmeten) to wesen, die wijle sij deselue predicatien tegen sijner Co. Mat. wil ende meijninge aldaer jngeuuert ende bouen onsen van wegen derseluer sijnen Mat. schrijuen ende vermaenen tot noch toe geholden hebben, ende noch holden. Ende des verwondert ons oeck bouen maeten dat wijders angetogen wordt datmen bouen andere landen ende steden eenige vrijheijden jn den Religion ghehadt sol hebben sdeels omdat men jn het aennemen van stadt ende landen bij Keij. Mat. alzoe gevonden, die wijle gantz claer dat oeck bij tijden dat der hertoch van Gelre de stadt ende landen voerss. jnne gehat, de nije leerongen ende sunst alle andere nijeuwichijden der Religion, bij mandaet oder placcaet verboden geweest, wij zwijgen dat men die jn een kercke binnen die stadt gepredikt sol hebben, vp wellick oldt placcaet men aldaer to Groeningen altijt voergenomen sich to ontschuldigen der anneminge ende publicatien anderer placaten soe men der Religion haluen aldaer geschicket ende to publiceren geboden heeft gehadt, dat ghij auer begheert dat wij uwe Redenen (die wij gantz ongegrundt bevinden) Kon. Mat. soe sollen willen voerdragen, dat sijne Mat. deren een genedich gevallen sol connen hebben, neempt ons des nijet weijniger wonder, soe v nijet onbewust js derseluer sijner Mat. wil ende meijninge gants anders to wesen, Jae sullicke (des ghij seker moegt sijn) dat sijne Mat. sullicke predicatien, off andere dergelijke freuentlich jngedrongene ende jngeuende nijeuwicheijden gheensweges en denckt to gestaeden, dan deselue (daer hij to sijnen aenkompste die sol vinden) met aller macht aff to schaffen ende vuijt te roeden, hebbende alrede den hertogen van Alua voeraffgeverdight om sijn kriegsheer te versamelen ende verdich to maecken, ten eijnde dat

sijne Mat. to geringer macht ouerkommen, twellick wij vuijt genediger affection, soe wij to der stadt sijn dragende, v wel hebben willen doen verstendigen, ende ten derden mael vermaenen alle gelegenheijt ende gestaltenisse der dingen beter to behartzigen ende te ouerdencken wat jammer ende ellende der stadt staet to verwachten, jndijen die saecken aldaer alzoe blijuen staen, ende dat sij Con. Mat. (to derseluer aencompste) veroersaeckt sijn gewalt aldaer te moeten to werck stellen vnd gebruijcken om die dingen jn oere behoerlicke wesen ende standt te brengen ende stellen, ende dat die gehoersaemheijt (soe men sijnen natuerlicken heeren vnd landtfursten schuldich ende plichtich js) sijne Mat. der geboer nae, geleijstet worden, derhaluen jn naem ende van wegens sijner Mat. v met gantzen ernst nu ten derden ende voer de leste mael beuelende, de nije predicanten der minnebroederen kerk te doen ruijmen, den seluen predicanten wegh to schicken ende alle dingen der Religion haluen wederomme te stellen als sij van olts aldaer geweest ende ghij wetet Co. Mat. wil ende meijninge te zijn, Ende den ghenen die soe zeer dese nijeuwicheijden begherich ende toe gedaen sijn, daerhin to berichten, dat sij geduldelijck verwachten die ordinantie, die sijne Mat. (hierto lande sijnde) der Religion haluen oprichten ende maecken sol, allet op die gehoersaemheijt die ghij sijne Mat. bij eede geloeft hebt. Des willen, in stat derseluer, wij ons eijntlijck alzoe tot v versehen. Dat. Bruessel den eersten dach Februarij XV^{c} LXVI nae schrijuen des hoffs, dat. 67 stil. communi.

BIJLAGE 5.

Onsen onderdaenigsten hoochvlijtichsten ende ganswilligen dienst altoes toe vooren. Doorluchtige Hoochgeboerene Furstinne genedige frouwe, wij hebben wt vwe F. missiue van date den 1 februarij des iegenwoordigen iaers niet sonder merckel. droeffenisse verstaen, woe vwe F. D. ons ten darden ende ten laesten eernstelicken vermaenen ende wel scherpelick bevelen der minnebroederen kercke toe restitueren, de predicatien aff toe doen, de predicanten toe verseinden, ende onse borgers ende ingesetenen daer hen toe berichten, dat zij geduldelicken sullen willen verwachten tgeene bij Con.

Mat. onsen aldergen. here hier toe lande sijnde in de religion geordineert sol worden nae brederen vermoegen derseluer missiue, ende hebben mede wt der heren Lieutenants mondelick voergeuen verstaen, dat wij hem een ijlich ende haestich antwoort sullen geuen wes wij doen edder laeten willen, met bijvoegenge soe wij sulx niet en doen, dat ons binnen twe edder drie daegen eenen grooter quaedt, inminerende van een invoeringe van ruijteren ende knechten, solde ouercoemen etc. Voegen daerop vwe F. D. in alle onderdaenicheit toe verstaen, dat wij voor tontfangen vande voerss. vwe F. missiue alle moegel. ende behoerel. vlijt aengewendet hebben, ende al noch alle moegel. ende behoerel. vlijt aenwenden, om onse borgers ende inwoenders mêt goede ende bequaeme middelen daer hen toe bewegen dat zij hoer ende dese stadt in geene gevaer perickel ende last en vooren, ende dat zij hoer in de saecken van de religion der maeten willen draegen holden ende reguleren, dat zij daerdoer tegens eed, Con. Mat. ende dese stadt sich niet en verloopen, ende staen in goede hoepe om onse voors. borgers ende inwoeners met goede middelen ende wegen toe bewegen, dat zij tot onsen begeren wel sullen doen tgeene in billicheit ende redelicheit sol staen, soe verre ende indien wij hoer dese twee naevolgende stucken sonder ongenaede van Con. Mat. ende vwe F. D. sullen moegen voerholden ende vergunnen: Ten eersten dat zij nu tegenwoordel. en oeck in toecoemende tijden vrij ende onbespijrt sullen moegen genieten alsulcke exercicie vande religie ende predicatien, wie nu alrede bij Con. Mat., bij vwe F. D., bij eenige sijne mat. stadtholderen van eenige sijne mat. prouincien ende bij eenige ouerheijden, eenige Con. Mat. stadt, steden, landt edder luijden toegestaen ende vergunt sijn ende noch in volgende tijden toegestaen ende vergunt sullen moegen worden, want dat wij onse borgeren ende ingesetenen alhier, die tot noch toe met de rigoer der placaten niet belast sijn geweest, bouen andere Con. Mat. ondersaeten beswaeren ende belasten solden, en staet in geene reden edder billicheit, ende besondere solde ons sulx niet alleen bij Con. Mat. selffs, bij vwe F. D. ende sijne Mat. heren raeden ende officieren, dan mede bij voele andere heren, steden ende stenden quaelicken affgenoemen worden, soe verre wij daer doer dese stadt ende derseluer borgeren ende inwoeners in eenige gevaer, perickel ende last solden stellen. Ten anderen dat sulx gedaen sijnde wij hoer sullen moegen verseeckeren oeck vast ende onver-

broecken toe seggen, dat daer nae de stadt, derseluer iurisdictien ende omlanden met invoeringe van ruijteren ende knechten geensins beswaert sullen worden, want soe verre al effen wel hier toe lande ruijteren ende knechten ingevoert solden worden, wie op ettel. oorden ende platzen gesien ende gespoort wort, solden wij grooten ondanck bij onse borgers ende inwoeners begaen, ende in volgende tijden in gelicke saecken weijnich connen wtrichten, Begeren daeromme seer demoedel. vwe F. D. gelieue ons op dvoerss. twee stucken eenen genedigen antwoordt toe laeten weten, om daer nae alhier met onse borgeren entelick alsoe toe handelen, dat de vrede, eenicheit ende ruste derseluer daerdoer gevordert sal connen worden. Belangende voerts tmondel. voergeuent des heren Lieutenants, daer bij hij een haestel. antwoordt heeft gevordert met drijinge van eenen grooten iammers deser stadt etc. Daerop wil vwe F. D. genedel. verstaen, dat wij daer op sijn bevel ende commissie begeert hebben toe sien, die hij geweijgert heeft, ende want dan ons bij vwe F. D. toegescreuen is, onse borgers daer hen toe bewegen ende niet haestel. te dringen geen regard op de gemene vrede, eenicheit ende ruste nemende, soe hebben wij lieuer vwe F. D. screuen om alle perickel van commotie te euiteren nae toe coemen ende de borgers met reden te induceren dan des heren Lieutenants bloete seggen te volgen ende met een haestel. dringen ende driuen alles in gevaer van commotie te brengen, besonders soe wij niet versien met speciael last de schult solden moeten draegen. Willen daer omme vwe F. D. demoedel. gebeden hebben, dat vwe F. D. genedel. wil insien, dat wij in tdoen ende naecoemen van vwe F. D. begeren, de secureste ende wijste wech kiesen ende geensins, die vol perickels ende gevaers is. Dewijle wij daer bij de vrede, hier bij onvrede sullen connen invoeren. Des ende alle andere genedige woldaeden ons bij vwen F. D. tot meermaelen bewesen, willen wij met alle gehoersaeme onderdanicheit altoes tegen vwe F. D. verdienen etc.

BIJLAGE 6.

Onsen onderdaenigen ganswilligen ende hoochvlijtigen

dienst toe voeren. Doorluchtige hoochgeboerenene Furstinne genedige frouwe, wij hebben Uwe Furstel. missiue van den eersten februarij in alle reuerencie ontfangen, waer inne Uwe F. D. tot onser ende onser borgeren groote droefenisse met starcke bittere ende harde woorden ons toescriuen der minnebroederen kercke toe restitueren, de predicatien oft toe doen ende de predicanten toe versenden, soe verre wij tot Con. Mat. aencompst eenen genedigen here gedencken toe hebben, ons vermaenende op ander steden toe letten, die de waepenen offgelecht, de predicatien offgedaen ende de predicanten versonden hebben, ende vermijts dien in goede eenicheit ende stillicheit leuen, daer bij voegende dat wij geene meer vrijheit in de religion solden hebben als ander Con. Mat. steden ende landen nae wijderen inholt der selue misiue, ende veroorsaecket al noch bij ons grootere droeffenisse het mondel. inbrengen ende voerdraegen van wegen vwe F. D. geschiet, dat wij ende onse borgers vwe Furstel. scriuen sonder eenich vertoch sullen naecoemen, oft dat men alhier crigh ende oorloch solde moeten verwachten etc. Geeven Vwe F. D. daer op in aller onderdaenicheit toe verstaen, dat wij met groote arbeijt ende vlijt oeck met alle dienstige ende bequaeme wegen, die wij eenichsins hebben connen vinden onse borgers ende ingesetenen daerheen beweget ende gereduceert hebben, dat zij op den vierden deses loependes maents de gemelte der minnebroederen kercke in onse handen gestelt, die wij volgents op den achtienden derseluer maent de minnebroederen weder hebben mee gegeuen, om die, wie toe voeren, met alle clenodien ende chirage hier bevoerens daer wtgenoemen ende in handen der broeders gestelt, toe verchijren ende nae hoer gevallen toe gebruijcken. Ende doen voorts vwe F. D. in alle gehoersaemige onderdaenicheit toe verstaen, dat sulcke vwe Furstel. dreigementen eerst scriftel. in de missiue aengetoegen ende voorts mondel. innegebracht, hier ter plaetze groote onvrede ende oneenicheit maecken, de borgers tegens melcanderen verweckende, sulx dat wij vwe F. D. demoedel. gebeden willen hebben, dat voorts meer alhier sulcke bittere ende harde scriften niet gesonden, ende sulcke wreede mondel. inbrengen niet gedaen moegen worden, die geensins vrede dan alle onvrede alhier erwecken, dewijle toe vooren goede vreede ende eenicheit ende daerdoer groote oneenicheit ende onvrede veroorsaecket, diewijle leijder ouer alle christenheit meer als toe voel onvrede is. Ende begeren voorts seer demoedel. dat vwe F. D. des vertrouwens

ende toe versiens van ons genedel. willen hebben, dat wij ende onse borgers ons dermaeten altoes willen ende begeren toe draegen dat wij Con. Mat. onser alderg. heren, vwe F. D. ende onsen genedigen heren stadtholders genedigen wille sullen moegen hebben, ende alles nae gelegentheit der tijden ende omstandicheiden alsoe modereren dat Con. Mat. ende vwe F. D. ende sijne G. des eene genedige gevallen sullen hebben, Ende oft schoon sich begeuen mach hebben dat om grootere inconuenienten toe vermijden als gedaen mach sijn, des vwe F. D. geene gevallen en hebben, soe en con doch op het honderste sulx met anderen niet vergelicket worden, ende oft het daer mede al eenichsins vergelicket conde worden, des neen, soe was sulx alhier in eene vrije stadt bij tractaet an Con. Mat. gecoemen ende recht hebbende om selffs ordonantien, wetten ende statuten toe maecken lychter ende draegel. toe nemen dan in andere steden, dien sulcke vrijheit newarlde competeert heeft. Bidden ende begeren daeromme ootmoedel. vwe F. D. met dese onse aengevoerde vlijt ende neersticheit genedel. toe vreden willen sijn, ende ons van sulcke bittere scriften ende inbrengen ontlasten ende onse gedaene presentatie in genaede opnemen ende ons sampt deser stadt borgeren in genedige recommendation ende aensien hebben. Des in allen genaeden ons bij vwe F. D. bewesen willen wij met de hulpe van God almachtich met alle moogel. dienst tegens vwe F. D. altoes geerne verdienen.

BIJLAGE 7.

Onsen onderdaenigen ganswilligen ende vlijtigen dienst altoes toe vooren. Edele wolgeboeren genedige Here, volgende onse scriuen vanden XV februarij ende vwe E. begeren daer op gedaen, voegen wij vwe E. in aller onderdaenicheit toe verstaen, woe wij met voele ende verscheijden middelen onse borgers ende ingesetenen daer hen beweget, geinduceert ende gepersuadeert hebben, dat zij, woewal niet sonder merckel. swaericheit, der minnebroederen kercke verlaeten ende in onse handen gestelt hebben. Belangende de affschaffinge der predicatien ende de versendinge der predicanten, connen wij al noch niet effectueren, vermijts wij onse borgers ende

ingesetenen niet connen oft behoeven toe dringen bouen de toelaetinge ende permissie van haere F. D. ende der heren vander oorden, neffens de vrije predicatien in augusto ionxt vergangen met bewillinge van Con. Mat. geschiet ende wtgegaen ende voorts bouen de staedenge der predicatien in ettel. andere Con. Mat. nederlanden bij derseluer Regenten ende guuerneurs volgende de generale permissie geboert. Besonders hier bij gevoecht dat wij bevunden in de proscriptie der stadt Valenchien, dat haere F. D. geensins van meeninge is geweest, wt seeckere copien alhier sijnde, vermyts de predicatien hoer eenige leedt aen te doen, ende mede om dat wij bevinden, dat vwe G. op den gegeven art. der landen van Westvrieslandt eerste ouergegenen antwoert in forme van requeste vwe G. op den XXX Januarij overgeleuert, meldende van tgeneten tgene alrede in de predicatien gegunt is ende noch gegunt sol worden geappostilleert heeft deselue art. voer goedt in toe sien, dat welcke bij die van de lantschaep geaccepteert is, hoe wel dselue naemaels anders gestelt ende gelimiteert is, ende alsoe dese stadt ende derseluer borgeren, die tot desen iaere toe meerdere vrijheit der religion gehadt hebben, bij onsen toelaeten wel behoeren toe geneten tgeene hoere F. D. ende de heeren vander oorden met consent van Con. Mat. anderen alreede gegunt is, soe en behoeren noch ende connen wij onse borgers niet wijders beswaeren. Bidden ende begeren daer omme seer ootmoedel. vwe E. wil gelieuen ons ende deser stadt ende derselver borgeren ende inwoenders niet wijders toe beswaeren ende voorts onsen thaluen genedel. scriuen an haere F. D., dat wij sonder eenige indignatie ende ongunst van Con. Mat. onsen alderg. heren ende haere F. D. onser borgeren sullen moegen laeten geneten, tgeene anderen bij consent als voeren gegunt ende toegestaen is, Des in allder genaeden versien wij ons tot vwe E. met onderdaenige erbiedinge om sulx tot allen tijden dienstel. ende onderdeenel. toe verdienen, vwe E. hiermede den almoegenden God bevolen etc.

BIJLAGE 8.

Onsen hoochvlijtigen ganswilligen ende onderdaenichsten

dienst altoes toe vooren. Doorluchtige Hoochgeboorene Furstinne genedige Frouwe, wij hebben Con. Mat. onsen alderg. heren crijgesvolck hier binnen genoemen, om ons toe verthoenen sijne Mat. getrouwe ende gehoersaeme onderdaenen, diere vertroostinge wie vwe Furstel. missiue van date den darden Junij mede brengt, dat die geensins tot eenige beswaeringe, dan alleen om de nijerunghe van eenigen tot oproer geneijget voer toe nemen dermaeten toe obuieren, dat die geensins weder aengerichtet sullen worden, ende dat wij daer van des toe eer weder ontledigt solden worden, nae dat alle dingen op sijnen olde voet gestellet solden sijn, ende voorts orde gegeuen dat alle daedtlicheit voorgecoemen sal wesen. Waer op oeck de walgeboren heer de Graue van Arenberghe seeckere scriftel. instruction alhier gelaeten, met bevel wij daer nae alle dingen in goede ende gewoenel. olde orde solden stellen, waervan hier copie is ingelecht. Welcke instruction bij ons naegecoemen, hebbende bij onse verordenten ende de pastoren geapprobeerde persoenen in der schoelmesteren platze andere nae hoer vertrecken gesurrogeert, wtgenoemen dat wij tot noch toe geene bequaeme Rectoer gevonden en hebben, die oock voor als noch soe noodich niet en is, dewijle de grootste ende geleerste iöngen van hier voor het meerendeel vertoegen sijn, hebbende mede bij oepene placaete gepubliceert dat alle kerckenbreeckers sich wter stadt en stadt iurisdictie versien ende alle conuenticulen hemel. edder oepenbaere opholden, ende geene nije tijdingen de gemeene ruste contrarierende op geboerel. poene verspreijet sullen worden, nae wijderen inholt der copie hier bij gevoecht, hebbende mede der minnebroederen kercke ende alle andere dingen in hoeren olde staet toe brengen geordonneert ende eene slootel tot de heerepoorte den heren Lieutenant gegeuen, ende willen voorts ons nae dvoorss. instruction alsoe holden ende draegen dat vwe Furstel. D. ende Con. Mat. onsen allergen. here des eene genedige gevallen sullen draegen. Nae deme dan dvoorss. instruction naegecoemen ende de dingen weder omme in hoere olde wesen toe coemen geordoniert sijn, soe is onse oetmoedige bidden ende begeren vwe Furstel. D. genedelicken willen aenmercken, dat wij hier eenen arme gemeente hebben, die nauwelix van het eene tot het andere vermijts de slapheit der neringhe connen coemen, die welcke nu groetelicken met de voorss. crijgsluijden beswaert ende tot de wterste armoede ende elende gebracht worden ende in aensien van diene ons van de voorss.

besettunge ontslaen, mijts dien ontfangende alsulcke verseeckeringe tegen alle toecoemende ende bevreesde verneuwerunge als wij onsen genedigen heren den Grauen van Arenberghe gepresenteert ende aengeboeden hebben. Des willen wij alle gehoersaemheit tegen vwe Furstel. D. stedes vwe getrouwe ondersaeten toe behoert verdienen.

BIJLAGE 9.

Artickeln bij dem Walgebornnen Hern Johan von Ligne Grauen zu Arenberg Freih. zu Barbanson Siebenbergen Kn. Mat. Statholteren etc. Burgemeister vnd Raeth der stadt Gruningen vorgedraegen vmb dieselben jn gemelten stadt vnd sonst jnss allen jren stucken biss auf hoichstg. Kn. Mat. oder jrer F. D. weitere verordnung zu achterfolgen vnd nachzugehn.

In dem ersten das die gemelte Burgermeister vnd Raeth solden thuin gepieten vnd scherpelich vnderhalten, das niemandts, was standes der sei, jn der stadt oder derselben gepieth, sich sol verfurderen zuhalten einige scholen oder lehrunge von einigen newer religien oder secten, vm vns das dasselb dester besser vnderhaltten mach werden vnd allem missprauch vorkommen, so sollen nu vortan die Rectorn oder meistern der scholen oder sonst andere kleine scholen haltende, erst vnd vor alles bei den Pastoren vnd etlich gedeputeerden des Raets geexaminert werden, ehr vnd zuuor sie zu bedhieninge der scholen sollen angenomen vnd zugelassen werden, vnd das die von der stadt obgemelt allen fleis ahnwenden sollen das vor allem vnd allein fromme geschickte vnd gelerte catholische Priesteren, eins gueten vnbesprechlich lebens, den kirch jn derselben stadt vnd Jurisdiction zu Pastorn, vicarien vnd predicanten stellen vnd verordnen.

Zum anderen das niemantz halte einige conuenticulen heimblich oder offenbair, noch auch thuin halten einige vermahnungen, predicatien, lehrungen oder einige exercitien, wie die auch seien von einigen anderen Religion noch sich dar zu finden lassen oder anderen dart zu pringen, dan allein

die alte catholische Religion so von alts vnd stedesheer gewesen, vnd darin sie ahn jre Mat. kommen semdt nachfolgende, darauf sie auch jrer Mat. eidt vnd pflicht gethan.

Zum dritten das alles was jn oder vor den kirchen vnd kloistern gebrochen oder darauss vntwendet mach sein, sonder einige verhinderunge sol werden gemacht, restituirt vnd jn seinen vorigen standt gestellet, auch des dhienst gottes dar zu vortan zuthuin vnd zu achterfolgen, alss solichs von altess her loblich jst gepraucht gewesen.

Zum vierten das Burgemeistere Raeth vnd gemeine der stadt Gruningen die schlussel gehuerich zu einer derselben stadt pforten, gnant die heer pforte, zu behuef Jrer Kn. Mat. vnd derselben garnisons jn hande vnd bewahr des Ehrnuesten vnd hoichgelerten hern Johan de Mepsche, der rechten doctors vnd Lieutenant zu Gruningen, liebern sollen.

Vertrawende den Burgermeisteren vnd Raeth obg. stadt Gruningen, diss alles wie vorg. ernstlich durch sich selbst, jre Burgere, Jnwohnere vnd andere vnderthanen, zu achterfolgen vnd zuthuin nachkomen, biss zu jren Kn. Mat. oder F. D. weiterer ordnung, domit jrer Kn. Mat. kein vrsachen geben werden, darin anders zuuersehen etc. Geben Gruningen vnder wolgem. Grauen zu arenburg statholters etc. handtzeichen vnd pitschir am 9 monatz Junij anno etc. 67. (Onderstundt) Jan van Ligne.

Ende weer oeck mit een vpgedruckt pitzeer van roeden wasse beuestiget.

BIJLAGE 10.

Borgermesteren ende Raedt laten weten ende gebieden woe naebescreuen volget.

Jnden eersten dat alle de ghene, soe binnen dusser stadt ende derseluer jurisdictie woenachtich, offte van buten jnghekomen ende inder karcken gebroecken, sich tusschen dit ende naestkomenden sondage van hijr wth der stadt ende derseluer gebiede versehen ende vertrecken sollen, sich oeck daer in neet weder sehen offte vinden laten ter tijdt ende so lange se daer van behoerlijcken geremitteert sijn moegen, ende dat bij straffe anden lijue offte anders tot discretie eens erb. Rhades.

Tom anderen dat nemant, bij verlues der stadt, holde enige conuenticulen hemelick oder openbaer, noch oeck doe holden enige vermaningen, predicatien, leheringen offte enige exercitien, wie de oeck sijn, van enigen anderen Religion, noch sich daer in vinden lathe, oder anderen tho brenge, dan allene de olde Catholische Religion soe van aldes ende stedes heer gewest.

Tom darden dat nemant, bij arbitrale pena offte correctie, enige nieuwe Meeren offte tijdinge, soe Kon Mat. offte dusser stadt en tegen, noch oeck sodane woerden, waer wth moijterie, onlust edder vproer errijsen ende ontstaen muchte, wtgheue offte verspreijde noch wtgheuen offte verspreijden laten sall.

Alsus beleuet ende besloten vptoslaen bij een erb. Raedt nij ende olt sampt taelmans S. meente ende bowmesteren van de ghylden. actum woensdach den XVIII Junij 1567.

BIJLAGE 11.

Onsen vlijtigen ganswilligen ende onderdaenigen dienst altoes toe voeren, Doerluchtige Hoochgeboorne genedige Heer, wij hebben onse borgers begerich en nierich sijnde tot de predicatien des evangeliums, soe voer lange iaeren bij onse naebuijren van Oestvrieslandt ingelaeten siin, bij tollerantie toegestaen dvoerss. predicatien ende der minnebroederen kercke alhier ter tijt toe ende soe lange daerinne anders versien sol wesen, mijts dien op groote pene verbiedende dat nemants den anderen met woorden edder marcken om de verscheijdenheit der religion sol iniurieren, waerdoer wij voel quaedts voergecoemen hebben, dewijle wij der goeden luijden conscientie ende iuer voldaen ende den quaeden alle oorsaecke van spolieren genoemen hebben. Waerop de doorluchtige Hoochgeboorne Furstinne van Parma ende Plaisance Con. Mat. guuernante generaele alhier nu den darden mael aen ons gescreuen heeft, beuelende de voerss. kercke toe restitueren, de predicatien aff toe doen ende de predicanten toe verseinden ende volgents onse gemeente daer hen toe berichen, dat zij geduldel. sullen willen verwachten tgeene Con.

Mat. hier toe lande sijnde in de religion sol ordineren, hier en bouen heeft de Lieutenant des walgeboren Graues van Arenberghe Con. Mat. stadtholder alhijr volgende sijn instruction, soe hij seijde, die hij nochtans ons weijgert te thoenen, mondel. voergedraegen, dat wij haere F. D. bevel sonder vertreck ende wtstal terstont sullen naecoemen, off dat men ons binnen twee off drie daegen iets swaers sal opleggen, minerende van eene invoeringe van ruijteren ende knechten. Ende alsoe wij schuldich siin vrede, eenicheit ende ruste onder Con. Mat. onderdaenen alhier toe soecken, ende sulcke subite ende haestel. offdoeninge tot commotie ende tumulte solde connen gedijen, soe hebben wij om onze voersz borgers ende inwoenders te voldoen, ende alle onlust met bequaeme wegen voer te coemen, twee versoecken aen haere F. D. gedaen, het eerste dat wij onse borgers sonder ongenaede van haere F. D. sullen moegen vergeuen ende vergunnen, dat zij nu ende in volgende tijden sullen moegen genieten, tgeene bij haere F. D. ende bij eenige Con. Mat. stadtholders, oeck bij eenige ouerheijden, den onderdaenen ende subiecten in de religion ende predicatien alrede is toegestaen ende in volgende tijden al noch sal worden toegestaen, het anderde dat wij voerts van ruijters ende knechten ontslaegen ende gevrijt sullen moegen siin, wie vwe excellentie wt de ingelechte copie naeder sal connen bevinden, alsoe dan wij onses wetens niet gedaen edder gecommiteert hebben ende alnoch niet en doen edder committeren, dan tgeene tot verder eenicheit ende ruste van onse borgers ende volgents tot Con. Mat. dienste strecket, ende dien niettegenstaende seer gedreijget worden met ruijters ende knechten belaeden toe worden, soe is ons van nooden geweest vwe excellencie als Con. Mat. onsen aldergen. heren mede raedt van de staeten deselue demoedel. voor te draegen ende daer tegens uwe excellentie hulp ende bijstandt te versoecken, bidden ende begeren daer omme seer demoedel. vwe excellencie dese onse saecke met genaede willen insien ende ons als Con. Mat. getrouwe onderdaenen bij haer F. D. alle moegel. hulp ende assistentie doen, het zij mondel. off scriftel. off andersins met eenige bequaeme wegen, die vwe excellencie daer toe sol weten toe gebruijcken, ten einde wij alhier in affwesen van Con. Mat. onsen alderg. here onverhoert der saecken niet verdamschert en worden. Dese ende alle vwe excellencie genedige weldaeden willen wij met aller gehoersaeme dienst toe allen tijden ganswillichel. verdienen. Vwe F. D. hier

mede den alm. God ende sijne goddel. schutt ende scherme beuelende ende hier op soe veel doenel. is eene troestel. antwoordt verwachtende.

BIJLAGE 12.

Onsen onderdaenigen ganswilligen ende hoochvlijtigen dienst stedes toe vooren. Doorluchtige Hoochgeboorene Furstinne, genedige Frouwe, wij voegen vwe F. D. in alle gehoersaemheit toe verstaen, woe vwe F. D. scriften ende des walgeboeren Heren ende Grauen toe Aarrenberghe mondel. geloeften ende des heren secretaris van Hal bij vwe F. D. belastet om de crijgesluijden alhier toe brengen, claerel. mede brengen, dat wij de voorss. crijgesluijden, de haester ontslaegen ende gevrijet sulden worden, soe verre wij die gewillichlicken inne solden nemen, wie in ettel. steden alrede gesien, die alleen veertien daegen met de crijgesluijden belaeden geweest, hoewel dan de borgers ende inwoenders deser Con. Mat. stadt seer weijnich neeringe ende handel hebben ende vermijts dien voor tmeerdere deel arme schamele luijden sijn, soe heeft men nochtans naecoemende vwe F. D. guedwijllen tot dienst van Con. Mat. onsen aldergen. here de voorss. crijgesluijden gewillichlicken inne genoemen op voorss. vertroostinge, dat wij daer van haeste weder gevrijt ende ontslaegen solden worden, besonder soe andere steden, die bouen dese stadt sich verre vergrepen hadden, daervan ouer lange al gevrijt waeren, alsoe men dan de voerss. crijgesluiden nu in de seste weecke tot groote costen ende belastinge der borgeren hier binnen gehadt ende middeler tijt de instruction belangende de restitution der catholischer religion bij den walgeboeren Grauen van Aarenberghe ons seluen naegegaen ende volgens de meester in de schoele verandert, de priesters sich niet ongeboerel. draegen, de conventiculen verboden, de olde catholische religion onderhalden, der minnebroederen kercke eensdeels gerestitueert is ende anderdeels noch gerestitueert wort, ende de sloetel tot de heerpoerte den heren lieutenant behandet, soe wil sich grootel. betaemen dat men dese Con. Mat. stadt van gemelte crijgesluijden vrij ende ledich maecke. Bouen desen wil vwe F. D. gelieuen toe verstaen,

dat wij ouer alle memorie van menschen tot desen daege toe gecontinueert hebben onse doechdel. possessie der indicatuur van de ouertrederen, die sich binnen dese stadt misgrijpen ende misgaen solden moegen, waer bij wij oeck nae alle reden ende rechten behoeren toe bliuen oeck nae inholden vwe Furstel. missiue onlancx aen ons gesonden, ende des walgeboren Grauen toe Arenberghe toeseggen, ende tgeene hier eerst bij des ouersten Lieuten. ende hopluijden gedaen is geweest, des niettegenstaende hebben de gemelte lieuten. ende hopluijden voergenoomen in de persoen van den eerentveste Eijlcke ontsta ende sijn dienern, die op de wacht coemende om wt toe rijden bij hoer geapprehendeert ende in hoer hechten gestelt sijn geweest, die zij oeck ons ouer toe geuen geweijgert hebben, daer bij voegende dat, zij gedachten alle persoenen buijten de stadt woenende en hoer misgrijpen aen hoere crijgesluijden tot hoere gerichtel. kennisse toe holden ende ons geensins ouerleueren, waer doer geschaepen solde sijn groote inconuenienten binnen de stadt tusschen ons onse borgers ende de gemelte Lieuten., Hopmans ende crijgsluijden toe veroorsaecken. Dewijl zij ons daetel. wt onse possession der iudicature solden willen stellen tegens alle forme van recht ende alle voorss. geloften ende toesaegen, daeromme van noeden is geweest bij ons vwe F. D. voer toe draegen, om daer inne toe remedieren, Bidden ende begeren daeromme seer demoedel. vwe F. D. wil gelieuen in aensien der voorss. aengetoegen reden ende oorsaecken ons genedel. van de voerss. crijgesluijden toe ontslaen ende vrijen, ende voerts den Lieuten. vnde Ouerste met de hopluijden eernstel. toe beuelen ons te laeten bliuen bij de possession van de voerss. iudicatuur de borgeren, inwoenderen, oeck inlandschen ende wtlandeschen persoenen ende luijden, die sich vermijts hoere ouertredinge tegens eenige persoenen soe wel crijgsluijden als andere misgrijpen, hoer geene iudicatuur wijders aennemende dan alleen ouer hoere crijgsluijden, des willen wij geerne ongespaerich lijues ende goedes tegen vwe F. D. met alle gehoersaeme plicht ende dienst tot alle tijden verdienen.

BIJLAGE 13.

Onsen onderdaenichsten willichsten ende vlijtichsten dienst

stedes toe vooren. Doerluchtige, Hoochgeboerene Furstinne genedige frouwe, V. F. G. wil gelieuen genedel. toe verstaen woe ons beijde mundel. bij den walgeboren heren ende Grauen van Arenberghe Con. Mat. stadtholder alhier ende door V. F. G. missiue van date den 3 Junij is voergedraegen dat Con. Mat. onser alderg. heer eene besettinge van crijgsluijden hier binnen deser stadt begeerde toe leggen tot starckinge des magistraets, erholdunge Con. Mat. schuldiger ende plichtiger gehoersaemheit, conseruation der catholischer religion ende om in ende wtwendigen rumoer ende oploop voor toe coemen, tot verseeckerunge der goede ende vroeme borgeren ende geensins tot eenige beswaeringe, Ende dat v F. G. geensins gemeint hadden tegens den opgerichten tractaet toe doen, dan alleen voor toe coemen, dat de verledene nijerunge niet weder aengevangen solde worden, die sonder besattunge der voors. crijgesluijden tot meerderen onraedt solde connen gedijen, ons vermaenende Con. Mat. genedige wille nae toe coemen, streckende tot oorbaar ende welvaert deser stadt, ende woe sulx de vroegere ende eer geschiede, dat des oock de vroegere de ontheffinge solde connen geschien, besondere soe wij vlijt ende neersticheit solden doen om de onordentlicheit ende verstoeringe aller dingen sampt oploop ende dactlicheit voor toe coemen etc. Waer op wij v F. G. in aller gehoersaeme onderdaenicheit geuen toe erkennen, soe veel ieerste punt belangende is, dat alle borgers ende inwoeners deser stadt sich goedwillichel. verclaert hebben ons alle gehoersaeme onderdaenicheit stedes toe willen bewijsen, ende angaende tandere stuck dat wij sampt alle borgers ende inwoeners deser stadt sich verclaert hebben ende als noch verclaeren bij Con. Mat. onsen alderg. heren stedes lijff ende goedt, wie goede getrouwe onderdaenen toe behoert toe doen, op te willen setten, ende neffens het darde punt de olde catholische religion alhier nae older gewoente toe willen onderholden, oeck alle geestel. ende warelicke persoenen in hoere vrede ruste ende goederen toe beschutten. Hebben oeck neffens tweede punt met alle behoerel. middelen alle borgeren ende inwoeners deser stadt van alle twijst, oneenicheit ende bitterheit wederomme tot vruntschaep ende eenicheit gekeert ende gewendet ende hebben alle gelijk eendrachtel. verdraegen ende aengenoemen alle verledene woorden ende reden voer doot ende voer niete toe achten met willige poene soe eemans daer tegens met woorden off wercken iets wes anrichtede. Ende is voerts alhier geene

wtwendige oerval, sijnde tlaeste punt, toe bevresen, dewijle geene vianden voorhanden sijn, die Con. Mat. off eenige van sijne Mat. ondersaeten solden connen beschaedigen ende besondere dese sijne Mat. stadt van naturen wal gelegen ende redelicker wijse wel gefestet, besondere soe wij ende alle onse saementel. borgers ende inwoeners lijff ende goedt voer sijne Mat. willichel. begeren op toe setten in twaeren ende defenderen deser sijne Mat. stadt. Alsoe dan de gedachte crijgesluijden gewilliger ende met mindere moijte binnen dese stadt sijn ingelaeten, dan in eenige andere steden nae ofte voer gedaen is geweest, ende bouen dien bij ons groote merckel. vlijt bouen andere steden ende landen gedaen is, om alle dingen tot goede ordentlicheit toe brengen, ende sulx alles eene goede voortganck gewonnen heeft. Soe willen wij v F. G. D. demoedel. bidden ons ende deser stadt borgers ende inwoenders van de gedachte crijgesluijden toe ontlasten, besondere om dat noedwendel. de geheele stadt sampt alle borgers ende inwoenders in de gront bedoruen moeten worden ten zij saecke de gedachte knechten ende besattunge wech genoemen worde. Biddende ende begerende seer demoedel. V F. D. des alles genedel. willen betrachten ende ons van de gemelte knechten ontlasten, ten einde wij in platze van geconserueert toe worden niet geheel in de gront bedoruen en worden. Des willen wij stedes met alle gehoorsaemheit verdienen.

BIJLAGE 14.

Borgemesters ende Raedt der stadt Groeningen hebben verstanden beijde wt de toegesante missiuen van de Furstinne van Parma ende Plaisance Con. Mat. Guuernante generaele in date des darden Junij ende des darden Julij des tegenwoordigen iaers van seuen ende sestich, ende wt het mondelicke voorgeuen des wolgeboren Grauens van Arenberge Con. Mat. stadtholder de oorsaecken der ingelechte knechten, vijff toe sijn. De eerste om den magistraet ende ouerheit der stadt tegens de ongehoersaemen toe starcken. De andere om de borgeren ende inwoenderen alhier tot Con. Mat. onser aldergen. heren schuldige ende plichtige dienst ende gehoer-

saemheit toe brengen. De darde om de catholische religion te doen onderholden. De vierde om allen in ende wtwendigen rumoer, oploop ende aenval voor te coemen tot verseeckeringe der goeden ende geensins tot beswaeringe der seluer. De laeste om voor te coemen, dat de vorledene nijerungen niet weder aengefangen sullen worden. Ende alsoe de stadt ende der seluer borgers ende inwoenders geensins van de ingelechte knechten ontlastet connen worden, ten zij saecke dvoorg. oorsaecken eerst ende voor al wech genoemen ende affgedaen sullen zijn, soe sijn gedachte heren Borgemesters ende Raedt genoodiget geweest hoere wterste neersticheit toe doen.

BIJLAGE 15.

Aen de erenveste erbare wijse ende versienige heren Borgemesteren ende Raedt sampt Taelmans Swoorne meente ende Boumesteren van de gilden in Groeningen et.

Geeft in aller gehoersaemheit toe kennen Hessel Aijsma Sijndicus deser stadt Groeningen bij vwe E. W. saementelijken eerst in anno 60 ende daer nae in anno 65 den vijften aprilis aengenoemen nae inholt der beijder commissien daer van sijnde, hoe hij suppl. geduijrende den voors. tijt van iaeren des voors. stadts saecken alsoe bedient, bewaert ende voergestaen heeft, als hij voor God ende sijn consciencie heeft connen verdedigen, gelick oock hij suppl. voor alle rechtgeleerden ende recht ervaerene mannen in eenige houen ende uniuersiteiten woenende willich is toe verdedigen, gelick hij sulx tot meermaelen gepresenteert heeft ende al noch om toe doen ouerboedich staet.

Ende dat voerts in het iaere van 66 verleden de erentveste Borgemesteren Johan Wijfferinge ende Egbert Schatter ende Albert Jarges Raedtsverwant met hem suppl. toe houe affgeveerdicht sijn geweest, ende dat binnen den seluen tijt sich begeuen heeft, dat eerst de predicatien in voele platzen ende daer nae eene groote verwoestinge van voele kercken ende cloosteren geschiet is geweest, sulx dat alle off ten gerinxten voele steden ende landen daer ouer bevreest sijn

geweest, dat hoer tselue oeck solde ouercoemen. Binnen welcke tijt oeck geboert is, dat (in affwesen van de voers. verordenten ende suppl.) seeckere predicatien buijten de stadt geholden sijn geweest ende ettelicke borgers bij oetmoedige supplicatie aen vwe E. W. versocht hebben, de vrije predicatie binnen de stadt in alle de kercken toe genieten nae wijderen inholt der seluer supplicatie, waer op bij vwe E. W. mennichvuldigen wtstal gedaen is geweest, ter tijt toe ende soe lange de voorss. verordenten ende hij suppl. doen toe hoeue sijnde weder omme thuijs gecoemen solde sijn. Binnen welcken tijde toe Leeuwarden, toe Deuenter ende op verscheijden platzen in de omlanden de predicatien ingelaeten ende de kercken daer toe vergunnet sijn geworden.

Als nu de gemelte verordenten ende hij suppl. wederomme van den hoeue gecoemen ende hoere rapport ende wedervaeren bij vwe E. W. gebracht hadden, is der voorss. borgeren supplicatie op eene gelegene daege voergenoemen om toe lesen, ende daer op toe delibereren ende toe beraedtslaen hoe aller best in de saecke gedaen solde worden. Ten welcken tijde hij suppl. aldaer mede geroepen ende bij sijn ede gedaeget is geweest, alwaer versceijden woorden sijn gevallen, ettelicke tenderende tot inlaetinge der predicatien ende kercken, ettelicke streckende tot wederstandt ende weijgeringe der seluer predicatien ende kerken, alwaer oeck onder anderen gesecht is geweest, dat de erentveste hoochgeleerde heer Doctor Johan de Mepsche Con. Mat. Lieutenant met de saecke seer becommert waer, ende nae gelegenheit der tijden ende andere omstendicheden niet solde doruen affraeden om alle inconuenienten toe obuieren, de predicatien in toe laeten. Ende dat oeck de minnebroeders in groote vrese waeren om in hoere clooster spoliatie toe lijden, gebeden hadden, dat Borgemesteren ende Raedt met bequaeme middelen doer inlaetinge der predicatien oft anders daer inne wilden remedieren, sich ende hoere clooster Borgemesteren ende Raedt ten beste gebiedende ende daer omme tselue clooster bij vwe E. W. eene geheele nacht bewaeckt ende bewaert waer.

Op alle welcke bij hem suppl. geheel niet gesecht, dan stille geswegen is geweest, om sich de saecke niet toe laeden ende daer van in eenre oft in andere wege niet toe seggen, daer hij naemaels inne behaelt ende begrepen solde connen worden. Dan heeft de Borgemester inder tijt hem suppl. ten laesten gevraecht wes hem geraeden dacht, waer op hij suppl. gesecht heeft, dat hij in de stadt geene goe-

deren en hadde ende dat daer omme hem meermaels opgesecht solde connen worden, dat hij niet geraeden hadde oft hij iets toe verlesen hadde, biddende een, twie, drie, vier iae vijff maelen men hem wilde laeten berusten ende sijn aduijs in sulcken saecke niet eijschen, waer op de gemelte Borgemester den voors. suppl. geboeden ende bevoelen heeft toe seggen, tgeene hem geraeden solde duncken. Die welcke alsoe noodsaeckelicken geholden is geweest toe seggen tgeene hem in de saecke geraeden solde duncken, waer op hij suppl. verclaert heeft, dat hij geensins solde connen raeden de predicatien vrij toe toelaten, vermijts sulx als een quaedt daede off als een delict bij Con. Mat. in naecoemende tijden geholden ende geachtet solde connen worden, dat welcke deliberato consilio vande stadt gedaen solde sijn, ende dat alsoe de stadt van hoere vrijheden ende gerechticheden geprivueert ende ontsettet solde connen worden, waer op weder omme gesecht is geweest, off dan eene generaele verwoestinge geschiede, gelijk op voele platzen geschiet waer, off sulx dan wel voor de stadt geraeden solde sijn, dewijle alle kercken, cloosters ende de geheele geestelicheit in perickel solde connen coemen. Daer op hij suppl. gesecht heeft, dat sulx de stadt seer naedelich solde willen sijn. Als nu gesecht worde dat vwe E. W. gesecht hadden, doen de predicatien toe Leeuwarden waeren ingelaeten, dat de stadt Groeningen met behoerde toe sien wes bij die van Leeuwarden dan wes bij die van Ouerijssel gedaen worden ende de predicatien toe Deuenter al toegelaeten waeren, ende door dien de meeste stemmen tot inlaetinge der predicatien vielen, soe heeft hij suppl. gesecht soe verre vwe E. W. der meninge waeren, dat zij de predicatien in laeten wilden, dat zij sulx onder tollerantie alleen solden gestaeden ter tijt toe daer inne anders versien solde worden, ende onder een concept van inlaetinge alle kercken, cloosteren ende andere geestel. huijsen van de bevreesde bewoestinge op groote straffe vrijen.

Nae lange raedtslaen van vier, vijff, ses, seuen ende langere daegen is ten laesten bij vwe E. W. op tstuck van de inlaetinge der predicatien geslooten nae inholden het concept der publicatie.

Als nu bij vwe E. W. in sijn suppl. bijwesen van de kercke ouer ende weder ouer gesproecken waer, ende op der minnebroeders kercke geslooten worde, heeft hij suppl. (naedat hij gevraecht was) gesecht beter toe sijn de minnebroeders hoere kerke toelaeten, dewijle zij eene groote aenhanck

ende macht hadden, ende beter voor de stadt toe sijn Sente Walborghen kercke tot dvoorss. predicatien in toe laeten, doch is op der minnebroederen kercke eintelijcken bij vwe E. W. geslooten.

Nae dat nu hij suppl. met die heeren verordenten wt den erbaren Raet verordent waer, om in de gemelte kercke aff toe nemen tgeene aldaer geschoffeert solde connen worden, ende hij verstonde, dat de minnebroeders selffs sulx niet wilden doen, heeft hij suppl., gelick de heeren verordenten oeck, den erbaren Raedt sulx toe kennen gegeuen, begerende de erbare Raedt sijn persoen, die een stadtdiener waer ende vaecke toe hoeue moste reijsen, tselue wilde verlaeten, dwelcke oeck alsoe geschiet is geweest.

Ende als de heeren in die kercke waeren om toe sien dat dsupplianten selffs in de kercke ordentlick aff solden nemen tgeene hoer in de wech solde moegen staen, is hij suppl. binnen sijn huijs gebleuen ende nae een off twie daegen nae Westvrieslant gereijst, eensdeels om dat hij aldaer toe doen hadde, anderdeels om alle quaede suspicie toe schouwen ende voor toe coemen, dewijle hij als eenen vremde lichtelicken solde connen breecken, ende is in tien off twaeleff daegen niet weder gecoemen, sulx dat hij oeck buuten de stadt met is geweest, als de predicatien eerst begosten toe geschien.

Doen nu hij suppl. weder thuijs gecoemen waer, heeft hij in de predicatien gesien niet alleen de treffelixste van de stadt, dan oeck de minnebroeders selffs tot ses off seuen in tgetal, ende is alsoe nae alle die de voorss. predicatien coemen hoeren.

Nae dat nu de eerste missiue van de Furstinne van Parma beantwordet solde worden, is bij vwe E. W. geslooten, dat tselue op de meninge beantwordet solde worden, gelick stadt ende landen toe voorens hoere gemeene beantwoordinge gedaen hadden.

Doen het anderde brieue van haere Hoocheit quaeme, heeft hij suppl. daer inne geene concept van voorslach willen maecken, dan begeert vwe E. W. hem een voet wilden geuen, die hem ende den heren secretaris beuel gegeuen hebben, om een concept op de olde voet van de eerste missiue toe ontwerpen Ende als hij suppl. dat gedaen hadde, ende een der heren Borgemesteren niet in memorie hadde, dat hem suppl. sulcken beuel gedaen waer, heeft hij supl. sijn concept nae hem genoemen, ende sonder tselue toe laeten

lesen, toe schoert, ende daer van niet geoepenbaert eer en voor vwe E. W. verclaert hadden sijn persoen ende den secretaris sulcken beuel gegeuen toe hebben.

Doch is bij vwe E. W. daer nae bearbeijdet om bij goede middelen de predicatien toe doen cesseren ende bevreest sijnde dat binnen corte daegen Con. Mat. crijgsvolk voor de poorte solde coemen, hebben vwe E. W. voor raedtsaem ingesien de predicatien metter ijle ende hastelicken aff toe schaffen, waertegens hij suppl. niet gesecht heeft eer ende voor hij bij vwe E. W. gevraecht is geweest, dan nae dat sijn suppl. aduis bij sijne gedaene ede gevraecht waer, heeft hij gesecht, dat vwe E. W. wilde verstaen dat hij geensins tegens de affdoeninge der predicatien wilde spreecken, dan dat in de affdoeninge van diere geraeden solde sijn de gemeente de predicatien toegedaen met goede middelen toe induceren om die selue predicatien aff toe doen, volgende de breuen van hoere Hoecheit, om alle tumult voor toe coemen, waer inne hij suppl. hem geensins vergrepen con hebben, vermijts de voorss. breuen van hoer hoocheit sulx mede brachten ende naemaels in taffdoen derseluer predicatien die selue middel bequaemer bevonden is geweest dan die op eenige andere platzen toe warcke gelecht sijn geweest. In dese verscheijdenheit van affdoen is wel eenige onuerstandt tusschen ettelicke van vwe E. W. ende hem suppl. geweest, dewijle hij seer hart gedrongen worde om toe aduiseren op de haestige affdoeninge ende hij volgende dvoorss. breuen van hoere Hoocheit op de inductie staende is gebleuen, die daer inne nochtans niet anders ingesien heeft, dan dat alle quaedt ende oploep voergecoemen solde moegen worden nae inholden haere Hoocheits meninge ende scriuen.

Is voorts eene gemene geruchte, dat een goedt heer groete solicitatie doet om hem suppl. toe doen van hier vertrecken ende in sijne platze toe succederen, daer toe verscheijden middelen gebruijckende, die onder anderen hem suppl. naegeuraecht heeft off hij oeck in het consistorio quaeme ende off hij oeck supplicatien maeckte tot profijt der predicatien, daer bij voegende, dat hij hem suppl. toe hoeue sulcken pap beslaen wilde daer hem aen gedencken solde. Waerdoer, soe het sich aensien laet, de saecke soe verre gecoemen is, dat de erbare Borgemester Schatter op vrijdaege verleden den suppl. aengesecht heeft, dat eene erbaere Raedt sijn E. belastet hadde hem suppl. aen toe seggen, dat de heer Lieutenant den erbaren Borgemester Harmen Clant aen-

gesecht hadde, dat hij suppl. hem een tijt lanck wt de stadt solde vertrecken, waer op hij suppl. begeert heeft sijn antwoort bij vwe E. W. saementlicken inne toe brengen. Die welcke op saterdaege daer nae sulx bij vwe E. W. gebracht heeft, begerende tselue scriftelicken bij den heren Lieutenant off bij den erbaren Raedt hem gegeuen toe worden, om daer op wel rijpelicken toe letten ende sich niet toe vergrijpen in lichtveerdelicken toe blijuen off toe vertrecken. Doch soe verre sijn bliuen de stadt schaedelicken ende sijn vertrecken de stadt profijtelicken solde connen sijn, dat vwe E. W. als dan ettel. deputeerden wt den Raedt, Swoorne meente ende Boumesters van de gilden wilden ordineren, om met den suppl. toe tracteren, dat hij onuercort sijn ere, buijten sijne schaede, ende buijten groote naedeel der stadt solde moegen verreijsen, dewijle voele van des stadts saecken hem alleen bewust ende condich ende oeck onder hem alleen berustende waeren, begerende vwe E. W. hem daer op een goedich antwoordt wilden laeten wedervaeren.

Waer op vwe E. W. gesecht hebben met den heren Lieutenant daer van toe willen spreecken.

Waer nae dsuppl. verhaelt heeft, dat de walgeboeren Heer de Graue van Aarenberghe sijn suppl. genedigen heer plach toe sijn ende hem suppl. alle genaede ende gunst toe bewijsen, ende hij sijn G. doer vwe E. W. beuel bij instructie gestelt verthoernt heeft, dat welcke oeck bij naegesondene missiue van vwe E. W. geapprobeert is, ende dat de heer Lieutenant ingelicken sijn suppl. goede heer ende vrunt plach toe sijn, ende dat hij doer vwe E. W. bevel den seluen alsoe verthoernt heeft gehadt, dat sijn E. verclaert heeft sulx hem suppl. toe willen gedencken ende in plaetzie dat hij daer voor eene recompense behoerde toe genieten, volgende sijne vrijbrieuen, off ten gerinxten behoerelicke versoeninge, solde nu geschaepen sijn dat hij suppl. in recht onuerhoert ter poorten wt verdreuen solde worden, doch soe verre hij suppl. met scriuen, spreecken, handelen off doen, binnen off buijten de stadt, sich vergrepen hadde, des hij niet wuste, conde lijden dat vwe E. W. de saecke in recht verstonden ende hem suppl. deden als nae recht solde behoeren, dewijle alhier gevanckenissen ende dieners van iusticie tot straffe der boosen bevonden worden, mijts dien verclaerende tselue geensins eemants van vwe E. W. toe imputeren, die hij suppl. weet sijne goede ende gunstige heer toe sijn.

Ende alsoe vwe E. W. hem suppl. op den XXV Junij

verleden doer den erbaren Borgemester Harmen Clandt hebben laeten inseggen, dat hij sijn saecke mondelicken voorgedraegen bij gescrifte solde ouergeuen soe ist dat hij tselue bij desen gedaen heeft.

Waer wt geblickt, dat hij suppl. met de heren verordenten toe Brussel is geweest, doen de predicatien eerst buijten de poorten geschieden, ende doen die selue bij supplicatie versocht sijn geweest met het gebruijck der kercken ende dat hij suppl. thuijs gecoemen niet op den huijse is gecoemen dan daer op bij sijn ede geroepen ende gedaeget, dat hij suppl. op alle woorden, soe bij vwe E. W. gevallen sijn geweest, stille heeft geswegen, dat hij bij de Borgemester in dier tijt geboeden tot spreecken tot meermaelen gebeden heeft sijn aduis in sulcken saecke niet toe eijschen, omdat sulx in volgende tijden hem suppl. ten archste gedudet solde connen worden, dat oeck hij suppl. geboeden sijnde sijn aduis toe seggen, geraeden heeft de predicatien vrij inne toe laeten, geensins voor de stadt toe willen sijn, soe Con. Mat. dat anders solde willen verstaen, dat hij daer omme sulx niet solde doruen raeden, dat oeck hij suppl., nae dat de saecke daer hen liep ende de stemmen alsoe vielen dat de predicatien ingeruijmet solden worden, gesecht heeft soe vwe E. W. sulx solde willen doen, dat het geraeden wilde sijn dat tselue onder tollerantie, ter tijt daer anders in versien solde sijn, toegelaten solde worden, dat hij oeck geraeden heeft beter voor de stadt toe sijn eene andere kercke dan der minnebroederen kercke tot de predicatien toe vergunnen, ende dat hij suppl. bij den erbaren Raedt geordineert om in de gemelte kercke, tgeene geschoffeert conde worden, aff toe nemen, sich daer inne beswaert bevonden heeft, begerende de erbaere Raedt hem suppl. wilde verlaeten, dat oeck eene erbaere Raedt gedaen heeft, dat hij suppl. oeck ten tijde de kercke affgenoemen is geworden, daer bij nonwarlde is geweest, ende ouer een dach edder twee van huijs reijsende aldaer gebleuen is tot X, XII off XIIII dagen, ende vermijts, doen „als de predicatien begosten, hier binnen niet is geweest, ende dat hij in de predicatien niet is gecoemen eer hij aldaer onderen anderen ses, seuen off acht minnebroeders gesien heeft, dat hij suppl. geen concept van eenige breuen heeft ontworpen dan door expresse beuel van vwe E. W. ende dat hij suppl. neunwarlde eenichsins van meninge edder aduis is geweest de toegesondene breuen van hoere F. D. tegen toestaen, dan die selue in taffdoen der predicatien toe

volgen om alle tumult ende onraedt voor toe coemen, welcke middel naemaels bij experiencie die beste beuonden is geweest.

Bidt ende begeert dsuppl. daeromme oetmoedelicken vwe E. W. wil gelieuen sijn persoen bij den heren Lieutenant ende den welgeboren heren ende Grauen van Aarenberghe holden voor geexcuseert, off anders als noch excuseren ende ontschuldigen, ende volgents hem suppl. bouen recht niet beswaeren dan in vwe E. W. schut ende schermenge, wie andere borgers ingesetenen ende dieners, aennemen, dewijle hij met alle trouwe de stadt ende vwe E. W. gedient heeft, off soe verre vwe E. W. bevinden con sijn bliuen de stadt Groeningen schaedel. ende sijn vertrecken profijtel. toe sijn, dat vwe E. W. seeckere deputeerden wil ordineren, wie geschiet is als hij suppl. aengenoemen worde, om met hem toe handelen dat hij beholden sijn ere, buijten sijne schaede ende sonder groote naedeel der stadt ende der selue saecken sol moegen vertrecken, ende bouen dien dat vwe E. W. gelieue hem suppl. toe vergunnen dese geheele saecke aen ettel. heren van den houe bij den heren stadtholder, de hartoginne van Parma ende Con. Mat. in dienst sijnde ouer toe scriuen, ende besondere aen mijn heer president Viglius, mijn heer Hopperus ende ettel. anderen om sijn persoen van alle false ende quaede delatien toe ontschuldigen. Dewijle hij suppl. sulx niet doen mach ouermijts tpunct van sijne commissie, dat hij des stadts hemel. saecken noch in noch buijten den ede sijnde niemants sonder consent des Raedes sol moegen melden, ende dat voorts tegens alle diffamatie door tvoerss. aenseggen van toe vertrecken ouer stadt ende landen ende voorts ouer westvrieslant, oestvrieslandt ende ander landen verbreijdet hem suppl. genoechsaeme breuen van purge ende ontschult gegunt moegen worden, des wil hij suppl. tot alle tijden tegens vwe E. W. met alle moegel. dienst ende onderdaenicheit geerne verdienen, kenne God almachtich, die vwe E. W. lange wil spaeren, 1567 den 27 Junij.

Uwe E. W. gehoersaeme dienr.
Hessel Aijsma Sijndicus.

BIJLAGE 19.

Erbare wijse vnd vorsichtige Herren nae erbiedung vnses denst vnd plicht konnen wij E. E. W. niet ongemeldet laten,

woe tot vnse kennisse gekoemen, dat men vns vp den twe vnd twijntichsten Junij ionxt vergangen heeft affgeroepen, vmb binnen die drie naeste weecken edder achte dagen in persoene voor dem Herren Duc Dalua edder sijne F. D. gecommitteerden tho erschijnen, nae wijdere meldung derseluer citation. Daer vp wij E. E. W. tho kennen geuen, dat E. E. W. wol bewust, dat die predicatien bij consent van alle die geswoerne, oock alle die vornemste borger, sampt die gilden mit Raedt vnd vorweten des Herren Lieutenants, der minnebroeder pastooren vnd meer andere geestelijcken, sijn ingelaten. Vnd dat bij die van den Raedt voor raedtsaem angesien, dat de supplianten aff solden nemen, dat hoer in de wege mochte staen, waer toe beuoren verordenten bij die selue gestelt, oeck die minnebroeders vmb solchs tho doen angelanget, der stadt Boumeister vnd arbeiders angeboden waren, vnd am laesten die supplianten der predicatien daer toe verordent geweest, denen bij voegende twe Raedtsverwanten, vnd die voerss. Boumeister vnd stadt arbeiders, den welcken oock dorch bevel dessulues der Renthemeister gelouet vnd betalet heeft. Solchs dat daer ouer wij geene schade behooren tho dragen. Die E. E. W. niet gemein sol sijn, vnd bij E. E. W. daer vmb vorgecoemen vnd verdegenet behoort tho worden. Willen daeromme E. E. W. gebeden hebben, dat E. E. W. vnse saecke met allen vlijt willen aennemen, mit die aen Coenel. Mat. versoeckende dat die diffensie vnser sake voor E. E. W. per procuratorem sal mogen geschien vnd bij gebreecke van den, dat E. E. W. vns niet in vngunst willen affnemen dat wij die saecke voer ons vp het aller vuegelixt verdedigen, vnd tho rechte brengen, het sij bij wat middelen, dat am besten geschien kan. Hier op E. E. W. antwoordt vp het spoedichst verwachtende, off holden andersins E. E. W. met stille swijgen vns alle middelen van defensie consenteeren. Hier mit willen wij E. E. W. den Almogenden beuolen hebben. Den IIII Julij anno 1569.

Voor ons vnd allen anderen soo opten twee vnd twintichsten Junij binnen Gronningen affgeropen vnde al hier present sijn onderteijkent.

(get.) Johan Thedema Schatter.
Berenth ten Camp.

Den Erbaren wijsen vnd voorsichtigen Her- Borgemeisteren vnd

Raedt der stadt Groonningen.	Johan Barnda. Eijlardt Alma.

(buiten op staat vermeld:
Joh. Thedema Schatter cum suis
wth Embden ad Senat.
R. den V Julij 1569.)

BIJLAGE 17.

Cathenss. Huijingh. Marrissinghe. Ter brugghe. Clingh. Sickinghe.	Dusse gheslachten sijnnth vann olden toe older reghenten gewesenn bijnnen Gronnijnghen.
Lijewenn. Hubbeldinghe Hansouwe. Clantenn. de Mepschen.	Dusse geslachten wther Drenthe gebortich eerlicke luijdenn vnnde sijnnt in gronnijngen gehilicket, sijnnt regenten gewesen bijnnen gronnijngen.

De olde Johann theem vann ripperdae poell in noertwolde karspell, gebortich vann eerlicken guijdenn rijckenn luijdenn vnnde ijs gewesenn een halff broder van roeleff mepsche vann eenre moeder de wther Drenthe was boertich.

Hoernekens geslachte in gronnijngen gebortich eerlicke doegenachtige guijde luijden meede regenthen in gronnijngen gewesenn neewerlde rijck anders dan se behijlicket hebbenn.

Johan Rengers Scaffer. Wijert Schaffer. Derck Schaffer.	Drije gebroderen der drije vader eenn rijck mann vann gelde gehetenn eenn scaffer meijster gehilicket ann denn eerlicken houelinck Johann Fockenns.

Egbert Rennghers vann denn posthe oer bastert suster meede reghentenn geweesenn jn gronnijnghen.

Jarghess geslachte vann Stauerenn gekomenn mijt groeter rijckdoem vann gelde, daermede gehilicket ann Marrissinge gheslachte meede regenten gewesen in gronnijngen.

Koenijnghess geslachte eerlicke rijcke luijdenn gewesen

vann Koenijngess hoff vpt Vene gebortich mede regenten gewesenn in gronnijngen.

Olde Johan Koenderss, Hendrick Koennderss. Twee gebroderenn, eerlicke guijde rijke mannen vann dockum ghecomen inn gronnijngen gehilicket ann de bestenn vnnde meede int eetspill gecoemenn in Gronnijngen.

Garmet Alma, Meene Alma. Twee gebroderen vann Sawert vann eerlicke guijde rijcke huijsluijden geboertich. Beijde broederss gehilicket inn gronnijngen ann twee gesusterenn vann ther brugghenn gheslachte vnnde meede int eetspill gewesenn.

Eppe Alma eenn neue dusser twee gebroderen voorss. toe beijum geboerenn vann guijde rijcke huijsluijdenn inn gronnijngen, gehilicket ann de bestenn meede int eedtspijll gewesen in gronnijngen.

Johann Potter eenn borgermester geweesenn in gronnijngen eenn erber guijdt rijk borger eenn smijdt gewesenn.

Harmen Potter sijnn soene eenn erbaer guijdt mann borgemeister gewesenn in gronnijngen.

Goesenn van Dulck, Hindrick Barolduss. Jnkoemelingenn eerlicke guijde rijke mannenn. Dusse twee sijnnt burgemeisteren gewesen in gronnijngen mannijch jaer.

EENIGE BLADZIJDEN BETREKKELIJK

DE GESCHIEDENIS VAN

SCHIERMONNIKKEN-OOG

EN VAN DE

LAUWERS.

Van de aloude gesteldheid onzer kust is ons uit de geschiedenis zeer weinig bekend. Alleen weten wij uit Plinius, dat de eilanden in het Romeinsch tijdperk reeds bestonden, en uit andere oude schrijvers, dat de wadden ook toen reeds aanwezig waren. (Verg. onze *bijdrage tot de oude Geographie der provincie Groningen*, in deze *Bijdragen*, zesde deel, bl. 81 en v.v.)

Van de gesteldheid, grootte, bevolking en het getal dier eilanden, en wat dies meer zij, is ons niets bekend.

Van het naburige eiland Borkum, dat door Plinius en anderen reeds onder den naam van Burchana genoemd wordt, en bij de Wierumer kronijkschrijvers Borkena geheeten is, (zie de uitgave dier kronijken door het Historisch Genootschap gevestigd te Utrecht, Nieuwe Serie, no. 4. Utrecht 1866, p. 116), weten wij, dat het toen nog aanzienlijk bevolkt moet zijn geweest, aangezien het door de Romeinen, met een vrij sterke magt, stormenderhand werd ingenomen. Wij mogen daaruit besluiten, dat de eilanden, langs de Nederlandsche kust gelegen, ook meer of minder in dien tijd bevolkt zullen zijn geweest, te meer omdat het schijnt, dat er bij den mensch een inwendige trek, een aangeboren zucht bestaat, om in de nabijheid van de zee, die hem anders dikwijls zoo vijandig is, verblijf te houden of te wonen; [1]) doch

---

[1]) Van daar dan ook welligt de bijzondere gehechtheid der eilanders

geschiedkundige berigten hebben wij daaromtrent niet, en zelfs wordt er in die oude tijden geen enkele onzer eilanden met name genoemd; want 't geen Reichard (*German. unter d. Römern*, S. 180) daaromtrent leert, mist allen grond en kan hier alzoo niet in aanmerking komen. Het is een blinde greep, dien hij doet, waarvoor hoegenaamd geen de minste grond bestaat.

Wanneer wij Texel (*Texla*) en Ameland (onder den naam van *Ambla* voorkomende) uitzonderen, dan wordt er van geen onzer eilanden voor het laatst der 14de eeuw of het begin der 15de met zekerheid gewag gmaakt. [1])

---

aan hunne woonplaats. Het is toch inderdaad opmerkelijk, dat de eilanders over het algemeen zoo bijzonder gehecht zijn aan den grond waarop zij geboren worden en opgroeiden. Ik heb menig treffend voorbeeld daarvan gezien. Noode verlaten zij hun eiland, en wanneer zij daartoe gedrongen worden, dan worden velen hunner door het heimwee aangetast en trachten naar hun eiland terug te keeren, al is het ook dat gebrek en armoede hen daar wacht. Onder een weemoedig gevoel herdenk ik soms nog de gesprekken, die ik daaromtrent met de ongelukkigen gevoerd heb. Wij kunnen hier dus met den dichter Feith zeggen:

„Ook schoon zijn voet een Eden drukt,
Zal hij, aan 't vaderland ontrukt,
Zich balling uit Gods schepping keuren."

[1]) Wij denken hierbij natuurlijk niet aan de eilanden Wieringen, Urk, enz, daar dit geene kust- maar binneneilanden zijn, en bovendien nog onuitgewasschen brokstukken van het oud diluviaal terrein.

Wel is waar zijn de overige kusteilanden ook hun oorsprong aan het diluvium verschuldigd, en zelfs zijn er onder, zoo als Texel, die voor een deel nog uit zuiver diluvium bestaan. Het grootste deel dezer eilanden bestaat echter over het geheel uit alluvium, hoewel zij nog duidelijk, vooral door hunne Flora, hunne diluviale herkomst verraden, hetgeen wij onder anderen duidelijk zien uit de Flora van het eiland Borkum, die door Hermann Meier is opgegeven. Zie *die Nordsee-Insel Borkum*, von Hermann Meier, Leipzig, 1863. Ook bestaat er een Flora van Borkum in M. S. van wijlen den Borkummer Ambtsvoogd Bleij, berustende, naar ik meen, in het Archief van het Groninger Genootschap ter bevordering der Natuurkundige Wetenschappen.

De Flora van de Nederlandsche eilanden is onlangs behandeld door den heer Franciscus Holkema, die helaas te vroeg aan de wetenschap en aan zijne familie en vrienden door den dood is ontrukt. Zie de *Plantengroei der Nederlandsche Noordzee-Eilanden*, *Texel*, *Vlieland*, *Terschelling*, *Ameland*, *Schiermonnikoog en Rottum*. *Eene bijdrage tot de Flora van Nederland*, door Franciscus Holkema, in leven doctorandus in de Natuur- en Wiskundige wetenschappen. Met eene voorrede van H. C. van Hall, hoogleeraar te Groningen. Amsterdam, Scheltema en Holkema 1870.

Ook de Fauna dezer eilanden verraadt hunne diluviale herkomst.

Het eerste (Texel) wordt vermeld in de bekende lijst van de goederen der Utrechtsche kerk, een stuk uit het laatst der 10[de] eeuw, onder den naam van *Texla*, het andere (Ameland) in de Traditiones Fuldenses, een stuk, naar het met vrij veel zekerheid schijnt, uit de 8[ste] eeuw, onder den naam van *Ambla*.

Elke bijdrage omtrent de geschiedenis onzer eilanden, hoe gering ook, moet ons daarom welkom zijn, en mag door den geschiedvorscher niet versmaad worden.

Elke bijdrage toch, die, hoe weinig ook, bestaande leemten aanvult, brengt ons daardoor tot eene meer volledige geschiedenis. Wij willen daarom hier eene kleine bijdrage leveren betrekkelijk Schiermonnikken-oog, en al is het ook, dat sommigen zich met den inhoud onzer bijdrage al niet zullen kunnen vereenigen — iets dat alligt het geval zal kunnen worden — dan nog zullen wij er nut door kunnen stichten, want het geschrevene zal tot nadenken, overweging en nader onderzoek aanleiding geven, en daardoor aan het licht brengen, wat in dezen dwaling of waarheid zij.

In de vergadering van het Friesch Genootschap voor geschied- oudheid- en taalkunde van October 1867 schonk de heer mr W. W. Buma een afschrift van een charter van den 6 November 1465, waaruit zou blijken, dat reeds destijds, sedert menschen geheugen, Schiermonnikken-oog tot Friesland, en wel tot het klooster Klaarkamp behoorde. (Zie *Verslag der Hand. van het Friesch Genootschap van geschied- oudheid- en taalkunde*, te Leeuwarden, over het jaar 1667—1868, bl. 169). Dit berigt schijnt niet juist te zijn, indien men althans den heer Winkler Prins, die dit stuk bij zijn uitmuntend en onderhoudend geschrevene geschiedenis en beschrijving van het eiland Schiermonnikken-oog gebruikt heeft, en die het noemt het hem oudste bekende document van Schiermonnikken-oog, gelooven mag. Uit 't geen hij uit dit merkwaardig stuk, meestal met de eigen woorden van hetzelve, in dat geschrift op bl. 18 en volgende mededeelt, blijkt wel, dat het eiland sedert onheugelijke tijden aan het klooster Klaarkamp te Rinsumageest behoord heeft, [1])

[1]) Zie ook *Praktisch Volksboek*, *Museum voor Natuur*, *Kunst en Wetenschap* enz. Xde jaargang, 7de afl. 1870, bl. 217: *Een togtje naar het eiland Schiermonnikoog*, een stukje dat blijkbaar geschreven is door dezelfde hand, die het zoo even aangehaalde fraaije boekske over *Schiermonnikken-oog* ons geleverd heeft.

Volgens Schotanus en ook volgens Emo zoude dit klooster Klaar-

niet zoo als in het verslag van het Friesch Genootschap staat aangeteekend, dat het sedert onheugelijke tijden tot *Friesland* behoord heeft, iets dat ook niet wel te rijmen zou zijn geweest met de oude grensbepaling van de tegenwoordige provincie Groningen, die oudtijds dat deel van Friesland heeft uitgemaakt, hetwelk gelegen was tusschen de Eems en tusschen de Lauwers en langen tijd den naam van Klein-

---

kamp in het jaar 1165 gesticht zijn geworden, doch anderen stellen de stichting er van in het begin de r13de eeuw. Zie van der Aa, *Aardrijksk. woordenb. der Nederlanden*, op het w. *Klaarkamp*. Indien wij hierbij op het oog houden dat Emo nagenoeg een tijdgenoot was (hij overleed in 1237), dan zal wel het jaar 1165 gehouden mogen worden voor dat waarin Klaarkamp gesticht is geworden. In allen gevalle kan men aannemen dat Emo beter dan latere schrijvers met den eersten opbouw van dat klooster bekend moet zijn geweest. Zijne betrekking als abt van Wittewierum stelde hem daartoe in staat.

De schrijver van de *Oudheden en Gestichten van Groningen* schrijft op bl. 616, dat Schiermonnikken-oog oudtijds behoord zoude hebben aan het Marnster of Oldeklooster in de provincie Groningen, en dat het eiland den naam van deze monniken, die van de Premonstreit orde waren en in het wit gekleed gingen, verkregen zou hebben, omdat, zooals hij schrijft, *schier* wit beteekent. In van der Aa's *Aardr. Woordenboek der Nederlanden*, art. *Schiermonnikoog*, wordt hetzelfde gevoelen omhelsd, met dit onderscheid, dat daar geleerd wordt, dat het bijvoegsel *Schiermonnik* voort zou komen van de schiere of graauwe kleederen welke de kloosterlingen droegen. — Beide lezingen van den schrijver der Oudheden en Gestichten van Groningen zijn, zoo als veel dat hij over de eilanden geschreven heeft, onjuist, daar wij nergens hebben kunnen vinden, dat Schiermonnikken-oog ooit een eigendom geweest is van het Oldenklooster in de Marne, maar het steeds behoord heeft aan dat van Rinsumageest, en *schier* in onze taal nooit wit heeft beteekend, maar wel netjes, knapjes, waaruit volgt, dat wij nog minder kunnen deelen het hierboven aangehaalde gevoelen van van der Aa, dat *schier* gelijk zou staan met *graauw* of dit zou beteekenen. Wel weten wij dat men in Friesland in enkele gevallen *schier* voor *grijs* neemt, zoo als in *schiere kraai*, voor *grijze kraai* enz. Doch wij zullen straks op de beteekenis van schier met eenige woorden nader terug komen, en merken hier op, dat Schiermonnikken-oog, naar het ons toeschijnt, den naam verkregen heeft, doordien de kloosterlingen, aan wien het toebehoorde, tot de partij der Schieringers behoorden.

Wij moeten ook nog ter loops aan stippen, dat van der Aa op het woord *Schiermonnikoog* bl. 216 zegt: „dat het niet met volle zekerheid te bepalen is, of het aan eenig klooster in Friesland gelegen behoord hebbe," doch hiermede niet wel is te rijmen hetgeen hij een weinig verder nopens den naamsoorsprong van Schiermonnikken-oog heeft medegedeeld, aangezien hij daar den naam wil afgeleid hebben van de kleeding, welke de *kloosterlingen* droegen. Wij zullen straks nader

Friesland gedragen heeft. Het klooster Klaarkamp kon zeer wel eigendommen bezitten, gelegen buiten de grenzen van het gewest, waarin het gevestigd was, maar daaruit volgt niet, dat die eigendommen daarom tot Friesland territoriaal of geographisch behoorden; daardoor toch werd het geen integrerend deel van Friesland. Het was niets dan een privaat-regtelijk bezit.

---

zien, dat Schiermonnikken-oog, zoo al niet geheel, dan toch voor een gedeelte, wel degelijk aan een Friesch klooster en wel aan het klooster Klaarkamp te Rinsumageest behoord heeft. — Nog zegt de schrijver der zoo even genoemde *Oudheden* op bl. 616, dat het eiland door de schippers ook Scholbach genoemd werd. Ook dit is eene dwaling, daar wel het zoogenaamde Friesche Gat of de oude Lauwers, die ten westen van Schiermonnikken-oog naar zee loopt, Scholbalg (bij Waghenaer in zijn *Spieghel der Zeevaerdt* Scholballich) genoemd wordt, maar niet het eiland zelf. Vermoedelijk zal dit Scholbalg daarvan afkomstig zijn, dat er vroeger veel schol door die van Schiermonnikken-oog gevangen, en welligt langs dit water aangevoerd, en op die plaats gelost werd. Schoock in zijn *Belg. Foederat.* Edit. Alt. Amst. 1665, zegt, dat de schol van Schiermonnikken-oog, die daar op de duinen gedroogd werd, zeer overvloedig in den handel werd gebragt en beroemd was. Bij van der Aa, *Aardr. Woordenb. der Ned.* art. *Schiermonnikoog*, wordt mede gesproken van de belangrijkheid der vischvangst op dit eiland en van de beroemdheid der schol, die van daar in den handel werd gebragt.

Wij willen nu nog met een paar woorden op de beteekenis van het woord *schier* terugkomen, om daardoor onze uitspraak tegen de leer van den schrijver der *Oudheden en Gestichten van Groningen* te regtvaardigen.

Kiliaan, *Etymolog.* in *Schier*, heeft dit woord niet in de door ons opgegevene beteekenis, maar schrijft dat het beteekent: „Properè, properanter, citò, mox, statim, propediem, brevi, nuper, modo: Penè, propè, modò, ferè, fermè. germ. Schier." Met deze beteekenis hebben wij hier dus niet te doen. Zooals wij gezegd hebben, beteekent schier, waarover wij hier handelen, in deze streken, netjes, knapjes, in enkele gevallen, doch die komen zelden voor, ook zuiver, schoon, rein. Lang reeds is dat woord in deze streken in die beteekenis gebruikt en wordt zulks nog hedendaags. Anderen elders geven er een andere verklaring van en wel van *zuiver*, rein, schoon, enz., dus omgekeerd van hetgeen hier plaats vindt, daar deze beteekenis, zooals wij zeiden, als uitzondering voorkomt. Zoo zegt b. v. Dr. Karel Freih. von Richthofen in zijn *Altfr. Wörterb.* in v. *skire*, dat het beteekent: „*clarus, pûrus, perspicuus*; angelsaksisch *scir*; ijslandch *skir*; noordfriesch *sker, skier*; oudsaksisch *sciri, scir*." In deze streken hebben wij het woord in die beteekenis alleen bij uitzondering en in enkele gevallen hooren gebruiken. Voor *schoon, rein, zuiver*, bezigt men hier meer algemeen het woord *hemmel*. Zoo zegt men hier b. v. van een arm gezin, dat in weerwil van die ar-

Vele kloosters hadden eigendommen liggen buiten het gewest, waarin zij gevestigd waren; ook was dit soms wel het geval, evenals nu, met gewesten en particuliere personen; zoo was b. v. *Visvliet* vroeger een eigendom van Friesland, en *Rottumeroog*, eerst in 1659 een eigendom van vier ingezetenen dezer provincie, later van vier ingezetenen van Friesland (zie *Nat. Hist. der prov. Gron.* door dr. R. Westerhoff

---

moede zich steeds *netjes* en *rein* vertoont, dat de leden er van steeds *schier* en *hemmel* voor den dag komen. Bijv.: „nou zie meugen zoo arm zien as ze willen, zie komen toch altied schier en hemmel veur den dag." *Schier* beteekent hier dus wat anders als *hemmel*. Hemmel wordt hier steeds gebruikt voor *schoon*, *rein*, *zuiver*, en komt dikwijls voor als *aanhemmelen*, *ophemmelen* en *afhemmelen*. Men heeft ook *schier* voor zuiver, onvermengd, ordelijk. Zoo spreekt men van *schiere*, *kloare* zijde, jenever etc. *Alles op schier hebben*, de geheele boel, huishouding in orde hebben, *schierland* = land zonder onkruid of met weinig onkruid, *schier zaad*, dat is zaad dat niet met andere, zooals onkruidzaden, vermengd is, *schier* voor den dag komen, *hemmel en schier wezen* = hoewel armoedig, toch rein en zindelijk gekleed zijn.

Schieren = in orde brengen, beredderen: *'k Zel dat wat schieren* = ik zal dat varken wel borstelen. Voorts *schierschoonen* d.i. schoonmaken van geslacht vee, vooral van de ingewanden van geslachte beesten.

Overijss. *Schier* in de kleeren = netjes, knapjes. *Schier* nog in de oude beteekenis van schoon, rein, zuiver. Oudtijds ook in die van klaar, zuiver. Zoo zegt men in Overijssel voor het onderzoeken van eijeren, b. v. van kievitseijeren of die reeds bebroed zijn, *eijerschieren*. Ook is in Overijssel het woord *schierei* voor een windei, dat is een ei zonder dop, niet onbekend, doch dit is meer de beteekenis van schier door Kiliaan hier boven opgegeven, want schierei wil zooveel zeggen als bijna een ei.

Drentsch. *Schier* = effen, knap in orde.

Holsteinsch en Nedersaksisch. *Schier* = klaar, helder, doorzigtig, 't welk de eerste en oudste beteekenis schijnt te zijn,

AS. Scir. IJsl. skyr, bij Otfried skioro. Oudsaks. Oud N. Zw. skir. Eng. sheer. O.H.D. skiri, Goth. skeirs, Deensch skär, skjär, heeft de oorspronkelijke beteekenis van rein, klaar, helder. Het Noordfr. sker, skier, = zuiver, klaar. Het Oostfr. schier = onvermengd, ook glad, zuiver, hupsch, ordelijk, klaar, helder rein. Daar, even als in deze provincie: niet in lompen, maar rein en met ongescheurde kleederen.

Het Oostfr. schieren = onderzoeken of iets rein en in orde is. Het Oudfr. skiria, skeria, = louteren, zich reinigen. IJsl. skira = afwasschen. Overijss. schieren = zien, bespieden, beloeren (denk hierbij wat wij boven, over het onderzoek of de eijeren al of niet bebroed zijn gezegd hebben). — Dit zij genoeg over de beteekenis van *schier*. Wij zien dat het nergens in de beteekenis van *wit*, *grijs* of *graauw* voorkomt, en herinneren hierbij nog aan het dorp *Wittewierum*, 't welk daaraan zijn

en dr. G. Acker Stratingh, deel I, stuk I, Gron. 1829 bl. 208 en 209); en daarom kon het toch niet gerekend worden, geographisch of publiek-regtelijk tot Friesland te behooren.

Hoewel Schiermonnikken-oog thans en reeds sedert lang[1]) territoriaal of staats-regtelijk tot Friesland behoort, moet dit vroeger niet het geval zijn geweest, iets dat men in Friesland blijkens het aangehaald Verslag van het Friesch Genootschap ook schijnt te gelooven, daar men, ofschoon dan ook verkeerd, zoo als wij hebben aangetoond, uit het oude genoemde charter heeft willen aantoonen, dat het eiland sedert onheugelijke tijden reeds onder Friesland behoord zou hebben. Daaruit blijkt toch, dat men daar ook gelooft, dat er een tijd zal zijn geweest, dat het niet onder Friesland behoorde. Het schijnt, althans sommigen gelooven dit, dat eerst later

---

naam te danken heeft, dat de monnikken aldaar voormaals *witte* kappen droegen. Zie *Oudh. en Gest. van Gron.* bl. 394.

[1]) De schrijver van de *Oudheden en Gestichten van Groningen* meende dat Schiermonnikken-oog in zijn tijd, nog staatsregtelijk tot de provincie Groningen behoorde, daar wij op bl. 615 bij hem lezen: „Tegen het strand der *Omlanden*, tusschen de Lawers en de Eems, leggen eenige eylanden, van dewelken in de Pausselijke Bullen ook gewag word gemaakt. 't Eerste is *Schiermonnik oog*, 't welk naast Ameland, aan de Oostzijde, gelegen is"; doch dit is gewis eene dwaling, daar, zoo wij ons niet bedriegen, Schiermonnikken-oog toen reeds lang publiekregtelijk tot Friesland gerekend werd.

Hoe en wanneer het staatsregtelijk onder Friesland gekomen is, daarvan weten wij niets. Men heeft ons wel eens op eenen brief van Burgemeesteren en Raad van Groningen gewezen, van het jaar 1493, waarbij zijn broeder Onno, Hofmeester op Schiermonnikken-oog, *gelasten* aan jonge Gerrit te overhandigen den brief tot invordering van tollen, van het tonnen-geld, welke nu aan hem was opgedragen, en ook op een brief der stad Campen aan Groningen over schipper Matthijs Lutteke en den „hoeffmeyster op Schijrmonnikoghe", van het jaar 1496, als zoude daaruit blijken, dat het toen nog publiekregtelijk tot dit Gewest behoorde; doch onzes erachtens is dit eene dwaling en het bewijst in dezen niet het geringste. Dat Burgemeesteren en Raad van Groningen broeder Onno hofmeester op Schiermonnikken-oog in genoemde zaak konden *gelasten*, zal alleen daarin te zoeken zijn, dat de Lauwers of het Friesche Gat, hetzij geheel, hetzij gedeeltelijk, door Groningen, als daarbij voor deszelfs scheepvaart het meeste belanghebbende, afgebakend en betond is geworden, tengevolge waarvan het heffen en innen van ton- en bakengelden dan ook van wege Groningen, en wel door boven genoemden broeder Onno, als daartoe gemagtigd, zal hebben plaats gevonden. Groningen had er toch groot belang bij dat de Lauwers, als toegang naar die stad, veilig bevaren kon worden.

de nieuwere en nu verzande tak van de Lauwers als grensscheiding tusschen Friesland en Groningen is aangenomen, iets waarvoor wij evenwel geen bewijs hebben kunnen vinden. Zoo leert van der Aa in zijn *Aardr. Woordenb. der Ned.* art. *Schiermonnikoog* bl. 216 o. a.: dat het eiland ten oosten door de Lauwerzee en ten westen door het Groninger diep of den uitloop der Hunse begrensd wordt; inderdaad een vreemde leer, want dan zou de Hunse dwars door de Lauwers heen naar zee moeten loopen, of, omgekeerd, de Lauwers dwars door de Hunse, een verschijnsel waarvan ons geen tweede voorbeeld bekend is. Ook rijmt met zijne oostelijke begrenzing niet wel, hetgeen wij bij hem iets vroeger op bl. 216 lezen: „dat tusschen Groningen en het eiland, niets anders zijn dan wadden, welke met bestendig weder, telkens bij laag water bijna geheel droog liggen, zoodat men somtijds den doortogt te voet kan doen, waarvan echter, om den verren afstand, benevens de losheid en slijkerigheid van den grond op eenige plaatsen, geen gebruik wordt gemaakt." Hoe wil hij het hier dan wel maken met zijne oostelijke grens, de Lauwers? Zou men die rivier maar zoo kunnen doorwaden?

Bij Driessen, *Mon. Gron.* stuk IV, bl. 839 en v.v., komt een merkwaardig stuk voor getiteld: „Verdragen, Opdrachtbrieven enz. rakende de tegenwoordige provincie Groningen en Friesland, benevens het landschap Oostfriesland, gemaakt ten tijde van de Hertogen Albrecht en Jan van Beijeren in 1398 en volgende jaren." In dat merkwaardig stuk vindt men onder opgaven van landen, plaatsen, regten enz. tot Friesland enz. behoorende, door hertog Albrecht geschonken, of ter leen gegeven, ook het volgende op bl. 848: „Herman Hoppenbe gegeven een eylandt geheten Moencke Langenoe-ende ende Bercmere, gelegen tusschen de Lauwers en den Westereems in hoogen ende laegen, ten rechten leen, anno XIIII" (1414).

Dr. Verwijs heeft teregt opgemerkt dat Driessen verkeerd „Bercmere" gelezen heeft, en dat dit zijn moet „Bercmeroe" (zie *de oorlogen van Hertog Albrecht van Beijeren met de Friezen in de laatste jaren der* XIV^de^ *eeuw*, door Dr. Eelco Verwijs, in de Werken van het Historisch Genootschap te Utrecht, Nieuwe Reeks no. 8, Utrecht, 1869 bl. 614); want wij hebben gelegenheid gehad het fraaije op perkament geschreven handschrift op 's Rijks Archief te 's Gravenhage in

te zien, en ons te overtuigen, dat er zeer duidelijk „Bercmeroe" te lezen staat. [1])

Wat moet hier nu onder „Moencke Langenoe-ende ende Bercmeroe" verstaan worden? Reeds meer dan 30 jaren geleden schreven wij gezamenlijk met dr. Acker Stratingh (zie onze *Nat. Hist.* bl. 198) nopens dit „Moencke Langenoe-ende ende Bercmere" het volgende: „dat men toch onder dit eiland Moencke Langenoe-ende ende Bercmere, Schiermonnikoog mag verstaan, doet niet alleen deszelfs naam, hoe vreemd ook, vermoeden, komende dit eiland, in oude stukken meestal onder den naam van Monicoga voor, maar kan men ook daaruit opmaken, dat er geen ander gewag van dit eiland in het register gemaakt wordt, hoewel al de overige eilanden van Friesland daarin worden genoemd. Misschien moet men Moencke Langenoe-ende meer bepaaldelijk voor het eiland Schiermonnik-Oog houden, en Bercmere voor een ander, evenwel tot Schiermonnik-Oog behoorend eilandje, hoedanig nog op de oude kaarten van ons Gewest, zoo als op die vóór het werkje van Emmius, *de Agro Fris.* 8vo, 1646 op de kaart van Bartholdus Wigheringe, van Coenders, enz. ten oosten van Schiermonnik-Oog, of ter plaatse, waar naderhand de Kapersplaat [2]) op de kaart van Beckeringh is gelegen,

---

[1]) Het H.S. verschilt ook in andere opzigten van de lezing bij Driessen. Zoo lezen wij b.v. in plaats van „Hoppenbe," „Howenpe"; in plaats van „Moencke Langenoe-ende," „*Moenkelangenoe*," terwijl wij bovendien nog bij Driessen lezen: „tusschen de Lauwers en den Westereems," waarvoor in het H. S. gelezen wordt: „tusschen der Lauwers ende der Wester Eem." Verg. Dr. Verwijs, a. w. bl. 547.

[2]) De *Kapersplaat* schijnt bij ons Departement van Binnenlandsche zaken niet bekend en ook de kaarten-kennis bij het personeel van dat Departement niet groot te zijn. Immers, toen bij het onderzoek der Staatsbegrooting voor het dienstjaar 1867 in de afdeelingen der Tweede kamer, de aangevraagde concessie tot het verbinden van Ameland met het vaste land, gepaard met indijking van een gedeelte der Wadden, ter sprake kwam en één lid bij het bespreken van dit punt er op aandrong, dat de hooge platen die op de Wadden voorkomen, onder anderen de *Kapersplaat*, van de zijde van den Waterstaat met helm mogten worden beplant, aangezien daardoor spoedig weder een eiland zou ontstaan, waardoor onze kusten beter tegen de werking van het zeewater zouden worden gedekt en beschermd (zie het Voorloopig Verslag der Kamer op het Vde Hoofdstuk bl. 14), werd hierop door den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken, den heer Heemskerk Az., onder anderen ook dit geantwoord: „Door een lid is de wensch geuit, dat de hooge platen die op de Wadden voorkomen, onder anderen de *Kapersplaat*, met

voorkomt en er welligt meer zullen bestaan hebben, daar het zeer waarschijnlijk is, dat even als Bosch, waarvan het bekend is, ook nog sommige andere Platen, vooral de Kapersplaat en Koeplaat, zooals straks uit derzelver beschrijving nader zal blijken, voormaals zelfs bewoonde eilanden zullen geweest zijn."

Meermalen heeft men ons, nadat wij dit schreven, de opmerking gemaakt, dat wij hier gedwaald hebben, aangezien er duidelijk gezegd wordt, dat het eiland aan Howenpe gegeven, gelegen was *tusschen de Lauwers en de Eems*, en Schiermonnikken-oog aan de westzijde der Lauwers gelegen is, doch deze opmerking berust op eene dwaling, en verraadt onkunde betrekkelijk de hydrographie dezer streken, daar wij zien zullen, dat Schiermonnikken-oog wel degelijk gelegen was, en dit nog is, tusschen Lauwers en Eems. Daarom zijn wij ook nu nog dit gevoelen toegedaan, en bestaat bij ons de overtuiging, dat men hier Schiermonnikken-oog bedoeld zal hebben. Ter loops moeten wij hier evenwel aanmerken, dat wij toen gedwaald hebben, door onder den opgegeven naam *twee* eilanden te verstaan. Uitdrukkelijk wordt er in het boven aangehaalde stuk gesproken van *een „eylandt geheten"* enz., en dus kan hier niet aan *twee* eilanden gedacht worden, iets dat ook bij dr. Verwijs het geval schijnt geweest te zijn (zie zijn a. w. bl. 617), daar hij aanneemt, of liever veronderstelt, dat men onder Bercmeroe het eiland Borkum te verstaan zal hebben. Dit blijkt evenwel duidelijk onjuist te zijn, aangezien Bor-

helm zouden worden beplant, waardoor spoedig een eiland zou ontstaan, ten gevolge waarvan de kust beter zou worden gedekt. In de eerste plaats zij opgemerkt, *dat er geene kaart bekend is, waarop de naam Kapersplaat voorkomt*" enz. (Zie Memorie van Beantwoording bl. 15 en 16). Wij willen het antwoord van den Minister op den hier boven medegedeelden zedigen wensch van één lid hier niet aan eene kritiek onderwerpen, ofschoon het daartoe ruimschoots de gelegenheid aanbiedt; die zaak behoort hier niet tot ons onderwerp, alléén willen wij aanstippen, dat, indien de Minister den eersten den besten schipper, die gewoon is onze Wadden te bevaren, gevraagd had: „bestaat er in onze Wadden ook een zandplaat, welke den naam draagt van *Kapersplaat?*" hij dan onmiddelijk geantwoord zou hebben: „ja gewis, dat is van algemeene bekendheid"; en verder, dat, indien de Minister zijn oog onder anderen had willen slaan op de algemeen bekende groote kaart van Beckeringh of op die van Gross, hij gezien zou hebben, dat er wel degelijk kaarten — en wel zeer goede kaarten — bestaan en bekend zijn, op welke de naam van *Kapersplaat* voorkomt.

kum aan de overzijde der Eems gelegen is, en nimmer tusschen Eems en Lauwers gelegen zal hebben, eene daadzaak, waaraan de geleerde schrijver niet schijnt gedacht te hebben. Naar het ons bij nadere overweging voorkomt, zal men hier te lezen hebben: „een eylandt geheten Moencke Langenoe ende *ook* Bercmeroe," dat wil zeggen, dat het eiland, hier bedoeld, ook wel den naam droeg van Bercmeroe, eene meening waartoe wij geleid zijn geworden door een oud stuk van het jaar 1440, waarop wij later zullen terugkomen. [1])

Wij moeten bij de beoordeeling der zaak, die ons thans bezig houdt, niet uit het oog verliezen, dat in het boven aangehaalde stuk: „Verdragen, Opdrachtbrieven enz.", uitdrukkelijk gezegd wordt, dat het eiland, daar genoemd, gelegen was tusschen de Lauwers en de Eems, en dat de oude Lauwers, nu het Friesche Gat, of ook wel Scholbalg geheeten, ten westen langs Schiermonnikken-oog stroomt, iets hetwelk ook door anderen teregt wordt aangenomen. Zoo zegt — om hier eenigen te noemen — Arends (*Nat. Gesch. van de Noordzeekusten*, deel 2, bl. 863), dat Schiermonnikken-oog gelegen is, tegen over de *oostzijde* van den *mond* der Lauwers; dus neemt ook hij aan, dat Schiermonnikkenoog ten oosten van de Lauwers gelegen is, terwijl de jongste schrijver over Schiermonnikken-oog, de heer Winkler Prins, in zijn reeds aangehaald werkje: „Geschiedenis en beschrijving van het eiland Schiermonnikkenoog, Amsterdam 1868 bl. 32," dit mede leert, en zulks ongetwijfeld den schrijver van de *Oudheden en Gestichten van Groningen* aanleiding gegeven zal hebben, om Schiermonnikken-oog tot de provincie Groningen te rekenen, waartoe het dan inderdaad geographisch ook altijd behoord moet hebben, in weerwil dat het thans tot de provincie Friesland ook staats-regtelijk gerekend wordt te behooren. Ook laat Dr. Acker Stratingh de Lauwers vereenigd met de Hunse ten westen langs Schiermonnikken-oog in zee uitloopen (zie zijn *aloude Staat en Gesch. des Vader-*

[1]) Eene dubbele benaming voor eene plaats komt meermalen voor. Zoo droeg — om hier geen voorbeelden meer te noemen — het dorp onzer inwoning vroeger en reeds ten tijde van Ludger den naam van *Werphum* of *Warfum*, welken naam het evenwel verloor, toen in de XIVde eeuw de commanderij der Joanniter orde hier gesticht werd. Deze nam toen den naam van *Werfum* of *Werphum* over en het dorp verkreeg den naam van *Warfum bueren*, welken het langen tijd, ook nog na de vernietiging der commanderij, behouden heeft. Eindelijk kreeg het dorp zijn ouden naam terug. Men zou dus hier ook kunnen zeggen het dorp genaamd *Warfum* en *Warfumbueren*.

lands, I deel, II stuk, bl. 289), ofschoon het schijnt, dat hij dezen uitloop niet als den ouden of oorspronkelijken aanziet, daar hij — zooals wij aanstonds zullen zien — evenals van der Aa, aanneemt, dat de geul, die het oostelijk strand, van Schiermonnikkenoog schuurt, de oude nu verzande Lauwers zal zijn, iets waarvan, zoo ver ons bekend is, de geschiedenis geen melding maakt.

Van der Aa, *Aardr. Woordenb. van het koningrijk der Ned.* op het art. *Lauwers*, schijnt niet aan te nemen, dat het tegenwoordige Friesche Gat de Lauwers zal zijn, daar wij bij hem lezen: „dat men *wil* dat de Lauwers tot aan de 15de eeuw, bewesten het eiland Schiermonnikoog geloopen heeft, alwaar men thans het Friesche Gat vindt;" doch het blijkt duidelijk, dat hij met de zaak, die hij in het gebrekkig artikel *de Lauwers* behandeld heeft, niet genoegzaam bekend is geweest. Hij spreekt een weinig vroeger van *„de oude Lauwers*, een digt geslijkt en verstopt zeegat, ten oosten Schiermonnikoog en ten westen Limenszand" (dat Simonszand moet zijn), dus hebben wij hier volgens hem een tweede Lauwers, die verdwenen is. Hij heeft nog een derde Lauwers, en die zal hij met anderen misschien voor de grensscheiding tusschen Groningen en Friesland aanzien; deze noemt hij *„de Buiten Lauwers*, een zeegat op de Groninger wadden, tusschen de Kaperssloot (dat Kapersplaat moet zijn) ten oosten en het Limenszand (dat weer Simonszand moet zijn) ten westen." Men ziet dat de man hier geheel in de war is. De zaak waarover wij thans handelen is voor den niet bevooroordeelde duidelijk, en eenvoudig deze. De eigenlijke Lauwers, die, zoo als wij reeds opgemerkt hebben, van de vroegstste tijden af de grensscheiding tusschen Groningen en het tegenwoordige Friesland heeft uitgemaakt, stroomt — ofschoon veel van haar oude grootheid en vroeger aanzien verloren hebbende — nog langs haar oude bed ten westen van Schiermonnikken-oog in zee uit, nadat zij verschillende grootere en kleinere stroompjes van Friesland en Groningen heeft opgenomen, en daarmede in de zoogenaamde Lauwerzee [1]) valt, al is het ook, dat men later aan dat water den

[1]) De benaming Lauwerzee is ongepast, onjuist en eigenlijk hydrographische onzin. De rivieren hebben toch geen eigen zee. Men zou zoo ook kunnen zeggen van den Dollard: *Eemszee*, want daar is hetzelfde voorgevallen, als waar men nu de zoogenaamde Lauwerzee aantreft. Op beide plaatsen toch heeft de zee land weggenomen. De benaming Lauwerzee hebben wij in oude stukken, voor zoover wij ons herinneren,

nooit aangetroffen, en het schijnt wel dat een pseudohydrograaph die benaming heeft uitgevonden, en daarin door anderen gevolgd is geworden. Bernh. Alting (*Historische Lof-Rede ter eere van Groningen*. Gron. 1710) zegt, in *Bij-voeghsel* (bb) op bl. 92 van de Lauwers sprekende: „Hy die eertyds groote schepen verre landtwaerts in konde dragen, is bykans toegeslykt, maer het water van syne reliquien, van 't Groninger-diep, ende van enige andere, lopen te samen door een gemeen Zee-gat, dat ter *eere* ende gedachtenisse van den ouden Lauwers naer dese name genoemt wort." Het schijnt dus dat hij aanneemt, dat de Lauwers in de Lauwerzee geen bed meer houdt, doch dit is eene dwaling, daar zij haar bed tot buiten Schiermonnikken-oog blijft behouden. — Wij zeiden zoo even dat de zee daar land had weggenomen en wad heeft gevormd, door hetwelk de Lauwers, met andere stroompjes vereenigd, naar zee loopt. Dit blijkt uit verschillende omstandigheden, zonder dat wij daarom gelooven, dat zich op den weggespoelden grond ook een dorp heeft bevonden, zoo als door Westendorp wordt opgegeven, naar aanleiding van hetgeen op de kaart van van Starkenborg voorkomt. (Zie dr. N. Westendorp, *beknopte aardr. en geschiedk. beschrijving der prov. Gron.* 1839, bl. 274). In de eerste plaats wordt dit aangeduid door de overlevering, waarvan Westendorp melding maakt, die evenwel niet in eene letterlijke beteekenis moet worden opgevat. Soortgelijke overleveringen treft men ook elders en vooral in Oostfriesland aan. Zij hebben meestal een geschiedkundig feit tot grondslag en moeten niet in beperkten zin worden opgevat. Zoo ook hier. Uit die sage volgt dat het watergebied tusschen dat deel onzer provincie en Friesland oudtijds niet zoo groot of breed is geweest als thans, maar dat de Lauwers met de haar voedende stroompjes een beperkter bed heeft gehad, en meer door vastland heeft geloopen. In de tweede plaats blijkt het landverlies aldaar ook uit de buitenwaartsche ligging van het dorp Vierhuizen aan wiens kerk nog veel tufsteen gevonden wordt, hetwelk alzoo eene hooge oudheid aanduidt. In de derde plaats, en dit is zeker niet het minst afdoende bewijs, toonen de daar liggende wierden *Oosthalm* en *Midhalm* duidelijk aan, dat daar vroeger meer land ten westen moet gelegen hebben, dan nu. Zij liggen immers aan en in den kapitalen dijk, en het is niet wel aan te nemen, dat die wierden daar opgebouwd zijn in de onmiddelijke nabijheid van het water, dat men nu de Lauwerzee noemt. Meer bewijzen hier aan te voeren, achten wij overbodig. — Sommigen houden het er voor, dat de zoogenaamde Lauwerzee de oude Portus Manarmanis zoude zijn, doch naar ons oordeel is dat niet waarschijnlijk, daar wij meenen dat die op eene andere plaats gezocht moet worden, eene zaak waarover wij hier niet kunnen uitweiden.

De zoogenaamde Lauwerzee is niets anders dan eene landwaartsche voortzetting van het wad, en dus oud verdronken land, wel niet van het oudste, maar toch van alluviaal land, dat in vroegeren tijd daar gevormd was geworden; eene hervorming welke op meer plaatsen aan onze wadden voor en na heeft plaats gevonden. De Groninger Hoogleeraar M. Schoock (*Belg. Federatum* etc. Amst. 1665, pag. 344) schijnt ook te-

naam van het Friesche Gat [1]) of Scholbalg gegeven heeft, en deze stroom in zijnen vrijen loop, door het stichten van verschillende zijlen, zooals te Visvliet, Munnekezijl enz., belemmerd is geworden. Alting, dien men in dezen wel vertrouwen kan, laat de Lauwers teregt langs de westzijde van Schiermonnikken-oog in zee uitloopen. [2]) Ook is dit het geval op het kaartje van Ubbo Emmius voor zijn werk: *De Agro Fris.* Wij zullen hier geene schrijvers of oude kaarten meer over de baan halen, daar wij dit onnoodig achten, doch zijn er misschien, die Alting — den ijsbreker in onze oude geographie en hydrographie — in dezen niet vertrouwen, dan willen wij hier nog wijzen op de kaart en het werk van een Friesch geleerde, die beroemd was als geschiedschrijver en tevens als aardrijkskundige, vooral van Friesland; wij bedoelen hier: Berh. Schotanus à Sterringa. Deze heeft op de eerste kaart van zijn werk: *Beschr. van Frieslandt*, der Lauwers ten westen van Schiermonnikken-oog teregt eene plaats aangewezen, en men leest bij hem op het noordwesten van Schiermonnikken-oog, alwaar hij die rivier in zee laat uitloopen: „*Laubaci ostium.*" Wanneer wij hierop

---

regt begrepen te hebben, dat wij hier niet met *zee* maar met *wad* te doen hebben, aangezien hij, van dè Dokkumer Ee sprekende, deze rivier niet in de Lauwer*zee* maar in de *Wadden* of het *Wad* der Lauwers (*aestuarium* Lavicae) laat uitstroomen. Zóó worden de Wadden ten westen van de Eems (bekend onder den naam van Uithuizer wad) door onze Marine ook te regt *de Wadden der Eems* genoemd. Zie o. a. het Hoofdstuk *Marine* van onze jaarlijksche Staatsbegrooting. Kempius (*De origine, situ, qualitat. et quant. Fris.* L. II cap. V) schijnt de Lauwers of het Friesche Gat, ten westen langs Schiermonnikken-oog in zee uitstroomende, 't welk hij daar *Scholbaich* noemt, voor de Dokkumer Ee gehouden en als eene voortzetting van dit stroompje, dat later door eene zijl of sluis in zijnen vrijen loop beperkt is geworden, aangezien en het *Friesche Gat* niet meer als *Lauwers* gekend te hebben.

[1]) Wanneer men begonnen is de Lauwers „het *Friesche Gat*" te noemen, weten wij evenmin als den tijd, waarop men de oude of Wester Eems met den naam van „*het Hommegat*" gedoopt heeft. Misschien zal men begonnen zijn de Lauwers „*het Friesche Gat*" te noemen, toen Schiermonnikken-oog van onze provincie afgescheurd en bij Friesland ingelijfd is geworden. Doch dit is niets meer dan eene gissing; afdoende geschiedkundige gronden kunnen wij daarvoor niet opgeven.

[2]) Zie verschillende kaarten in zijn bekend werk: *Not. Germ. Inf.* o. a. „Descript. Fris. lib. inter Kinnem. et Amis. sub Francor. reditum usque ad eluv. secul. XIII" en „Pars II et III Fris. lib. a Flevo in Lavicam, quae Ostfresia, atque hinc in Amisiam, quae Gron., cum Transvecht. Dicione Episcopatus Traject. Post eluv. Sec. XIII."

letten en tevens het oog gevestigd houden op den titel van zijn werk, welke aldus luidt: „Beschrijvinge van de Heerlyckheidt van Frieslandt tusschen *'t Flie end de Lauwers*," dan volgt daaruit duidelijk, dat hij Schiermonnikken-oog geographisch of territoriaal niet tot Friesland gerekend heeft.

Wat aanbelangt den anderen tak der Lauwers, die ten oosten van Schiermonnikken-oog door het Groninger Wad naar zee geloopen heeft, en die door Keuchenius „een verloopen en onbevaarbaar zeegat" genoemd wordt (zie *Hydrograph. Kaart van de Monden der Eems met de Uithuizer en Groninger Wadden tot Hornhuizen* enz. door S. J. Keuchenius), die tak was een jongere en voor een groot gedeelte reeds verzand ten tijde van Kempius. Deze schrijver toch, die in Dongeradeel geboren was, dáár zijn eerste opleiding genoot en later in Groningen gewoond heeft, zegt duidelijk (a. w. p. 21), dat de mond der rivier toen reeds verzand was, daar wij bij hem lezen: „— — quorum os (namelijk de oostelijke tak, want van den westelijken tak kon geen sprake van verzanding zijn, daar de geschiedenis ons niets omtrent de verzanding van dat stroombed leert) nunc per tempestuosum maris aestum mole arenarum praeclusum, atque jam incognitum." [1]) De schrijver van de *Oudheden en Gestichten van Groningen* leert mede, dat de oostelijke tak de jongste was, daar wij bij hem op bl. 354 lezen, dat „de Lawers t'hans twee monden heeft; zijnde de jongste door den Oceaan zelf gemaakt, beoosten het eyland." Het eiland was dus tusschen die twee rivierarmen gelegen, en hetzelfde heeft met de Lauwers plaats gevonden, wat vroeger met de Eems gebeurd is. Ook deze rivier immers heeft een tak afgegeven, die ten oosten langs het eiland Borkum naar zee stroomt, zoodat ook dat eiland tusschen twee rivierarmen gelegen is, zonder dat het eiland daarom gerekend is geworden tot ons land te behooren; de hoofdstroom bleef toch aanwezig, en dat is de oude oorspronkelijke grensscheiding, even als het Friesche Gat, vroeger Lauwers genaamd,

---

[1]) Wij gelooven evenwel, dat Kempius de verzanding van den mond van dezen tak der Lauwers wat al te breed heeft uitgemeten, aangezien een zijner tijdgenooten, de ervaren piloot van Enkhuizen Waghenaer, die zeker wel met de zaak bekend is geweest, in zijn werk nog opgeeft, waarop men bij het bezeilen der Lauwers te letten hebbe. Dat hij dezen jongeren tak der Lauwers, waarover wij thans handelen, bedoeld heeft, blijkt duidelijk uit zijn werk, en tevens blijkt er duidelijk uit, dat hij de oude Lauwers ten westen van Schiermonnikken-oog onder dien naam niet meer gekend heeft, maar wel onder dien van Scholbalg.

dit was tusschen Groningen en Friesland. [1]) Wij hebben het zeegat, dat, onder den naam van Lauwers, door het Groninger wad loopt, een tak der Lauwers genoemd, en zullen dat ook blijven doen, doch gelooven, dat zulks niet juist is, daar het nimmer door de Lauwers zelve zal zijn afgegeven. Wij hebben den toestand onzer wadden bij deze gelegenheid op nieuw overwogen en bestudeerd en het komt ons zeer waarschijnlijk voor, dat het water, 't welk de Kapersplaat van Simonszandscheidt en de Lauwers genoemd wordt, oorspronkelijk de uitloop door het Groninger wad naar zee zal zijn geweest van dat water, hetwelk, oudtijds veel aanzienlijker dan thans, tusschen de Marne en het Halve Ambt gestroomd en de grensscheiding uitgemaakt heeft, en welligt een voortzetting van de Hunse zal zijn geweest. Zie hierbij onze *Kwelderkwestie* bl. 12 der tekst en bl. 20 der Aanteekeningen, alsmede ons werk: *Twee Hoofdstukken uit de Geschied. van ons Dijkwezen* enz. bl. 382, 383). De uitmonding van het water zal door inbraken der zee verwijd zijn geworden en bij verloop van tijd in den loop er van die verandering zijn gebragt, dat het wad óók in eene zuidwestelijke rigting doorgescheurd is geworden tot *in* het bed van de oude Lauwers, waardoor men het als een tak of sprank van deze rivier zal hebben aangezien, iets dat het evenwel nimmer geweest zal zijn, zooals ook door de gesteldheid van het wad aldaar zoo wel als door de gesteldheid van het kustland in het westelijk en noordwestelijk deel der Marne schijnt bevestigd te worden.

Er zijn er welke aannemen en gelooven, dat deze jongere tak van de Lauwers, die door het Groninger wad liep, de grensscheiding tusschen Groningen en Friesland zou hebben uitgemaakt [2]) en nog als zoodanig beschouwd moet worden,

---

[1]) Vergel. hierbij omtrent de Lauwers o.a. onze *Nat. Hist.* bl. 197 en v., als mede onze *Kwelderkwestie* bl. 153 der Aant. en ons werk: *Twee hoofdstukken uit de Geschiedenis van ons dijkwezen*, Gron. 1865, bl. 383.

[2]) Zóó onder anderen onze geleerde dr. N. Westendorp, daar hij schrijft: „Tusschen dit eiland (Rottumeroog) en Schiermonnikken-oog liep weleer de oude Lauwers door, die de scheidstroom was tusschen Vriesland en Groningen." Zie *Bekn. beschr. der prov. Gron.* enz. 2de druk, Gron. 1839, bl. 306. Uit welke bron deze geleerde het berigt geput heeft dat die oostelijke of jongere tak der Lauwers de scheiding heeft uitgemaakt tusschen Groningen en Friesland, geeft hij niet op, en kunnen wij niet raden. Ons is nimmer een stuk voorgekomen, waarin die tak der Lauwers als grensscheiding werd aangenomen. Indien de heer Westendorp bij het schrijven van de zoo even medegedeelde woorden zich de hier boven medegedeelde plaats van den schrijver van de *Oudh. en Gest. van Groningen*

doch dat is eene dwaling, daar deze riviertak, die ook nu nog grootendeels verzand is, en niet door schepen, die eenigen diepgang hebben, bevaren kan worden, nimmer de grens tusschen die twee provinciën heeft uitgemaakt, en dit ook nog niet doet. Dit blijkt onder anderen duidelijk daaruit, dat Simonzand, dat ten westen van dezen riviertak gelegen is en tot aan den balg onder het strand van Schiermonnikken-oog westwaarts voortloopt, steeds tot deze provincie behoord heeft, en er nog toebehoort, en meermalen met Rottumer-oog als daartoe behoorende verkocht is geworden. Zoo onder anderen werd het met Rottumer-oog in het jaar 1659, nadat het als kloostergoed in beslag was genomen en vervolgens eenige jaren verpacht was geworden, door de Staten van dit gewest verkocht (zie het Reg. der Geregtigheden, Eilanden, enz. in den jare 1659 door de Heeren Staten dezer Provincie verkocht, bl. 46); en toen Rottumer-oog later weer in handen kwam van de Staten van dit gewest, hebben die het eiland met de annexe zanden en daaronder ook *Symenszand*, ten name en als eigendom dezer Provincie laten inschrijven in het register van de Geregtigheden en Heerlijkheden in het Hunsingo-kwartier, zoo, ingevolge het 19[de] art. van het Regl. van Zijne Doorl. Hoogheid den Heere Prins Erf-Stadhouder, den 27 November 1749 aan de Hooge Justitie Kamer zijn opgegeven. (Zie over dit alles onze reeds aangehaalde *Nat. Hist. der prov. Gron.* bl. 196 en v. en vooral ook de daar aangehaalde dissertatie van den heer Feith, *De jure litoris*, Gron. 1830). Na deze inschrijving in voornoemd register heeft er geen verkoop noch van Rottumer-oog noch van Simonszand plaats gevonden, zoodat het nog heden ten dage een eigendom van dit gewest is. De grens tusschen Schiermonnikken-oog en het Groninger territoir is thans, en heeft zulks reeds lang geweest, de zoogenaamde eilander balg, eene geul van weinig beteekenis,

---

voor den geest had gehaald, namelijk, dat deze jongste mond der Lauwers beoosten het eiland (Schiermonnikken-oog) „*door den Oceaan zelf gemaakt* is, dan zou hij deze Lauwerssprank welligt niet voor de grensscheiding tusschen Groningen en Friesland verklaard hebben. De zee toch *maakt* geene rivieren, wel inbraken in het land of in het wad, zooals dit onderanderen ook met het *Schild* bij Rottummer-oog (een reeds lang bestaan hebbende diepe geul) en met het *Rif-gat* bij Borkum het geval is geweest; docht soortgelijke grootere of kleinere geulen of inbraken der zee heeft men, noch vroeger noch later, ooit als grensscheiding aangenomen: daarvoor heeft men altijd grootere of kleinere rivieren genomen.

die langs het oostelijk strand van Schiermonnikken-oog vloeit, en bij afwisseling nu eens grooter, dan weer door verzanding geringer van omvang en diepte is, en welligt de oude geheel verzande Lauwers van van der Aa zal uitmaken, waarvan echter in de geschiedenis niets bekend is. Het is daarom vreemd dat, naar men mij verzekerd heeft, de strandvoogd van Schiermonnikken-oog zich nu en dan zijn regtsgebied ook tracht uit de strekken, bij strandingen, die aan het Simonszand voorvallen. Nog onlangs, naar ik meen uit een goede bron vernomen te hebben, heeft hij een schipper volmagt verstrekt, om goederen te bergen en naar Schiermonnikken-oog over te brengen, uit een Oostenrijksch met lijnzaad geladen schip, 't welk in de buitengronden der Lauwers, op de zoogenaamde *Krenteplaat*, die in de oostelijke helft der Lauwersmonding en dus — ook al neemt men dat water als grensscheiding tusschen Groningen en Friesland aan — op ons gebied was vastgeraakt. Tegen dergelijke wederregtelijke handelingen dient wel gewaakt te worden, aangezien daardoor anders oneenigheden voor den strandvoogd van Rottumer-oog voortvloeijen, daar het natuurlijk is, dat deze door soortgelijke, eigendunkelijke en ongeoorloofde inmenging het hem toekomend regt niet kan handhaven, en het annexeeren bovendien nog verder zal worden voortgezet, en alzoo grooter proportie zal erlangen. [1])

Hoe en wanneer Schiermonnikken-oog staatsregtelijk onder Friesland gekomen zal zijn, zullen wij hier niet onderzoeken, daar dit, een niet gemakkelijk te ontcijferen raadsel zijnde, tot uitvoerige beschouwingen en welligt gissingen zou moeten leiden, en daartoe bronnen noodig zijn, die welligt nog in Friesland gevonden zullen worden, maar waarover wij niet kunnen beschikken. Genoeg is het, dat wij mogen aannemen, dat de Lauwers van de vroegste tijden — reeds inde Oude Friesche wetten — de grensscheiding tusschen Groningen en Friesland heeft uitgemaakt, [2]) en die stroom ten westen van Schiermon-

---

[1]) De bewoners van Schiermonnikken-oog beweren wel, dat het *Simonszand* en *Boschwad* steeds *beschouwd is geworden* tot hun eiland te behooren en dat het bij strandingen steeds door hunne Vrijheeren bekeerd is geworden en verder dat die Vrijheeren in oude tijden gewoon waren te zeggen: „Boschwad en Simonszand behoort aan mijn land.” Doch wat beteekenen dergelijke praatjes tegenover de brieven en verzegelingen die men dezerzijds daartegen over in de schaal kan leggen! Door geen enkelen brief kunnen zij hun eigendomsregt aantoonen of bewijzen!

[2]) Ik ben over dit onderwerp, reeds vele jaren geleden, met den

nikken-oog naar zee loopt, waaruit volgt, dat Schiermonnikken-oog geographisch tot de provincie Groningen behoorde, een gevoelen dat blijkens het boven aangehaald Verslag van het Friesch Genootschap, althans door sommigen, in Friesland gedeeld wordt.

Bij het zoeken naar het eiland geheeten „Moenckelangenoe ende Bercmeroe," hebben wij ons dus te beperken tot het terrein gelegen tusschen de Lauwers en de Eems, en dat doende, vinden wij op dat gebied geen ander eiland, dat daarvoor gehouden kan en ook met eenigen redelijken grond gehouden mag worden, dan Schiermonnikken-oog. Geen der eilanden, die daar voormaals gevonden werden, droeg eenen naam, welke daartoe zoozeer uitlokt, als Schiermonnikken-oog. Zoo ver wij in de geschiedenis kunnen terug gaan, vinden wij geene andere eilanden op dat gebied vermeld, waarvan de naam eenigzins met Moenckelangenoe overeenstemt. Wij kennen er toch geen andere dan Rottumer-oog, Bosch, Heffezand en Korenzand, welke laatste volgens Waghenaer, in zijn *Thresoor der Zeevaerdt*, hetzelfde als Bosch zou zijn, dat evenwel onjuist is, [1]) en het is wel niet aan te nemen, dat er sedert het

heer W. Eekhoff, Archivaris der stad Leeuwarden, in briefwisseling geweest, en bij brief van 15 Febr. 1857 schrijft deze geleerde, die even zeer door werkzaamheid als door dienstvaardigheid uitblinkt, dat hij nimmer gehoord heeft, dat de Lauwers ooit als grensbepaling ten aanzien van Schiermonnikken-oog heeft gegolden, evenmin, dat het ooit tot Groningerland is gerekend geworden. Wij gelooven gaarne, dat dit inderdaad het geval zal zijn, maar moeten toch opmerken, dat, wanneer eene rivier de grensscheiding tusschen twee gewesten genoemd wordt, zij dat karakter niet eerder verliest, dan nadat haar bed verloren is gegaan, en daarmede het bestaan der rivier zelve, die toch gezegd moet worden, daar op te houden, waar het kenmerk eener rivier verdwijnt of verloren gaat, waaruit volgt, dat Schiermonnikken-oog, ten oosten van de Lauwers liggende, noodwendig gerekend moet worden, tot de provincie Groningen te behooren en een deel van dit gewest uit te maken. In Friesland schijnt men ook te gelooven, dat er een tijd is geweest dat Schiermonnikken-oog niet tot dat gewest behoord heeft. Vrij duidelijk schemert dat door in het hier boven aangehaald verslag van het Friesch Genootschap.

[1]) Immers in een giftbrief van het jaar 1535 waarbij de abdij van Aduard het eiland Cornasand voor de helft aan Gerardus of Ghert Lewe schonk, wordt wel uitdrukkelijk van het eiland Bosch, als een van Cornasand verschillend eiland, gesproken. Zie Feith, *Dissert. de jure litoris praecipue patrio*, Gron. 1830, p. 118, en behalve meer andere, nog eene Verzegeling van den 7 Junij 1695, waarbij Reint Lewe, heer tot Middelstum, overdraagt zijn aandeel in het eiland *Busch*, Siemenzant en *Cornasant*

einde der 15[de] eeuw een eiland op dat gebied verdwenen is, dat zulk een naam gedragen heeft. Neen, alleen is Schiermonnikken-oog hier het aangewezen eiland. „Moenckelangenoe," of, zooals wij thans het zouden noemen, „Monnikken-langeoog,". of wel het lange eiland der monnikken, wijst door dezen zijnen naam het eiland Schiermonnikken-oog daarvoor met vrij veel zekerheid aan; *oe* is toch gelijk aan oog, en oog beteekent eiland. Ook Dr. Acker Stratingh heeft in lateren tijd — nadat wij het hier boven aangehaalde daaromtrent gezamenlijk hadden geschreven — hetzelfde geleerd in zijn *Aloude Staat en Gesch. van ons Vaderland*, deel I, stuk II, bl. 289. Het behoorde toch, zooals wij gezienhebben, sedert onheugelijke tijden aan de monnikken van Klaarkamp te Rinsumageest; daarbij had het bij eene geringe breedte, eene aanzienlijke lengte zooals gezien kan worden uit de voorstelling daarvan bij Waghenaer, in de 2[de] helft der 16[de] eeuw, in zijn *Thresoor der zeevaerdt.* Bovendien weten wij uit de geschiedenis, dat het eiland veel grond verloren heeft en aanzienlijk is ingekort; in weerwil daarvan is het thans, bij eene breedte van omstreeks 1¾ uur gaans, nog ongeveer 2½ uur gaans lang. (Van der Aa, *Aardr. Woordenb.* Art. Schiermonnikken-oog bl. 216). Thans nog heeft het oostelijk strand, te rekenen van den voet der duinen tot aan den balg, eene lengte van 2½ uren gaans, waaruit mede mag worden afgeleid, dat het eiland vroeger veel langer is geweest.

Dat men het dus „Moenckelangenoe" of het lange Monnikken eiland noemde, behoeft ons niet te verwonderen. Dat de naam der eilanden soms ontleend werd aan hunne gedaante, daarvan hebben wij ook een voorbeeld in het thans onder Pruissen behoorende Langeroog. Later schijnt het meer Schiermonnikken-oog genoemd te zijn, daar het in het boven genoemd charter van den 6 November 1465 reeds den naam van „Sciramoncken each" draagt, zooals wij boven reeds hebben aangemerkt, welligt doordien de kloosterlingen van Klaarkamp van de partij der Schieringers waren.

Is deze onze opvatting juist, — waaraan wij niet twijfelen — dan is het stuk van 1465, zooals de heer Winkler Prins wil, niet het oudste document, waarin van Schier-

alsmede eene Verzegeling van den 22 Aug. 1707, waarbij vrouwe Christina Trip, weduwe van Louis Trip, verkoopt aan Donnogh Comte de Clancartij du Royaume d'Irlant, het eiland Rottumer-oog c. a. en een aandeel in het eiland *Busch*, *Corn-* en Symens Sant, te zamen voor 3000 car. guld., beide op het Groninger Archief berustende.

monnikken-oog gewag wordt gemaakt, maar dat waarover wij thans handelen. Zoo dit al eens niet mogt worden aangenomen, ook dan nog is er een ouder stuk dan dat van 1465, waarin ontwijfelbaar zeker van het eiland Schiermonnikken-oog gesproken wordt, en waarin zijne ligging en begrenzing naauwkeurig worden opgegeven; wij bedoelen hier een charter van 24 Oct. 1440, waarbij Schiermonnikken-oog door hertog Philips in bescherming wordt genomen. Wij lezen daarin toch van: „een eijlant genoemt *Werneroogke* anders geheten *Schiermonnichoge*, gelegen den naesten lande geheten *Paidza* (Paesens?) in Oostergo landen up die oostzyde van Amelant, toebehoerende eerwairdigen in Gode heren *dominico*, abt van Clarencamp," door hertog *Philips* in zijne protectie en bescherming genomen, zoolang de abt leefde, al.waar het ook dat de bestaande vrede ophield en hij met Oostergo en Westergo in veede of oorlog kwam.

Uit dit oud stuk van 1440 blijkt duidelijk, dat Schiermonnikken-oog toen reeds een eigendom was van het klooster Klaarkamp, maar ook blijkt er uit, dat de eigenlijke naam van Schiermonnikken-oog *Werner-oog* was, en het dien naam waarschijnlijk zal gevoerd hebben, vóór dat het eene bezitting was van de kloosterlingen te Rinsumageest; een verschijnsel, dat ons doet vermoeden, ja vast gelooven, dat Rottumer-oog, vóór dat de abdij van Rottum er het grootste aandeel van bekwam, ook een anderen eigennaam gevoerd zal hebben, doch die geheel verloren is gegaan. De dubbele benaming van Schiermonnikken-oog en Werner-oog heeft ons er toegeleid, om de benaming van het eiland „Moenckelangenoe ende Bercmeroe" in gelijken zin op te vatten, zoo als wij hier boven reeds hebben opgegeven. De lezing *Bercmeroe*, in het stuk van 1414, en die van *Werneroogke*, in dat van 1440, beide zeer duidelijke HH. SS., heeft bij ons het vermoeden doen oprijzen, of hier welligt aan een schrijffout in een der beide HH. SS. gedacht moet worden, daar toch de naamsverandering in een tijdsbestek van slechts 26 jaren ons niet waarschijnlijk voorkomt. Beide hier bedoelde HH. SS. zijn namelijk geene origineelen, maar slechts afschriften, en hoe ligt kon het gebeuren, dat een der afschrijvers in zijn werk eene fout beging. Heden ten dage nog komen zulke fouten bij plaatsnamen niet zelden voor. *Werneroe* en *Bercmeroe* kon door een der afschrijvers zeer wel verwisseld worden, en het komt ons voor, dat dan Werneroe voor Bercmeroe zal moeten gelezen worden, en die

benaming te kennen zal geven, dat het eiland, voor dat het in handen der kloosterlingen van Rinsumageest kwam, een eigendom zal zijn geweest van zekeren Werner. [1]) Te meer gelooven wij dat, omdat in het fraaije HS. afkomstig van den heer de Riemer ook *Werneroog* gelezen wordt. Misschien zullen de monnikken van Klaarkamp het eiland van Werner of van een zijner opvolgers en regtverkrijgenden gekocht hebben (evenals in het jaar 1235 het eiland Merckenhove, tegenover Monnikkendam gelegen, van den ridder Nicolaus Persijn aangekocht is geworden door den abt van Mariëngaarde), en zal toen de naam van *Werner-oog* voor dien van *Schiermonnikken-oog* hebben plaats gemaakt.

Na dat dit reeds geschreven en voor de pers gereed was, maakte een schrander man, die bij uitnemendheid met de aloude gesteldheid van ons land bekend en bovenal zeer bedreven is in het opgeven der herkomst en afleiding van plaatsnamen, mij de opmerking — en die opmerking heb ik gemeend hier nog tusschen te moeten voegen — dat hij er aan twijfelde, of de naam van *Werner-oog* wel van een persoons- of familienaam (Werner) moest worden afgeleid. De meeste eilanden, zeide hij, worden of zijn genoemd naar eene plaats aan de vaste kust, zoo ze geen eigen naam hebben; naar een persoon weet ik niet. Hij gaf mij verder in overweging, of het niet zou kunnen zijn, dat *Werner-oog* eene verbastering is van *Merner-oog* of *Marner-oog*? Wat het eerste betreft — het is zoo — ook ik weet geen eiland aan onze of de naburige Oostfriesche kust aan te wijzen, waarvan men met genoegzame zekerheid kan zeggen, dat zijn naam van een persoons- of familienaam moet worden afgeleid, en ook zijn er eilanden, bijv. *Norderney*, aan de Oostfriesche kusten gelegen, welke hunnen naam te danken

[1]) De familienaam van Werner is in ons land geen onbekende naam en ook als eigennaam is Werner en Warner, dat wel hetzelfde is, hier niet onbekend. Voor vele jaren hebben wij een gepensioneerd officier gekend, welke dien familienaam droeg, en, naar wij meenen, vindt men dien familienaam ook nog heden ten dage in Overijssel. Bedriegt ons geheugen ons niet, dan hebben wij bij het Pruissische leger, dat Frankrijk eenige maanden geleden is binnengetrokken, ook een officier met name Werner vermeld gevonden. Zoo zond ook hertog Karel van Gelre in 1514 vierduizend knechten, onder geleide van Willem van Oijen en *Werner* of *Warner* Spiegel naar Groningen, welligt een van de familie die aan Schiermonnikken-oog den naam van Werner-oog gegeven zal hebben.

hebben aan eene plaats aan den naburigen vasten wal gelegen. Maar als dat alles zoo is, zooals wij gaarne willen toestemmen, mag men daarom geen enkele uitzondering op dezen regel toelaten? Schiermonnikken-oog was eene vrije heerlijkheid en werd, na in 1580 als kloostereigendom in beslag te zijn genomen, als zoodanig, in het jaar 1638, door de Staten van Friesland verkocht en in vollen eigendom overgedragen met de landen, zeeregten, impositiën, civiele en crimineele justitie, onder voorbehoud van het regt van souvereiniteit en hommage te erkennen en te praesteeren bij solemneelen eede van getrouwheid aan hunne provincie in het bijzonder en, in gevolge van dien, aan de geheele Unie. (*Charterb. van Friesl.* Dl. V, bl. 450). Zou men het nu zoo geheel onnatuurlijk hebben kunnen noemen, indien de naam van Schiermonnikken-oog bij dien overgang plaats had gemaakt voor den naam van den nieuwen eigenaar? Toen het eiland eigendom werd van het klooster van Rinsumageest heeft immers hetzelfde plaats gevonden. Het moet voor dien tijd toch een naam en wel een anderen naam gedragen hebben, en indien men aanneemt dat de vroegere eigenaar van die vrije heerlijkheid een *Werner* is geweest, is het dan zoo onnatuurlijk te veronderstellen — en meer heb ik niet gedaan — dat het eiland naar hem genoemd zal zijn geweest? Zoo verkreeg Rottumer-oog ook eerst dien naam, toen het, voor het grootste deel, een eigendom werd van de abdij te Rottum. Wij zijn er geen voorstander van om plaatsnamen van tijd tot tijd te veranderen — dat geeft toch tot verwarring en tot geschiedkundige dwaling aanleiding — anders zouden wij wel willen zien en zouden dat zelfs zeer natuurlijk vinden, dat de naam van Schiermonnikken-oog plaats maakte voor dien van *Bancks-oog* naar den naam van den tegenwoordigen eigenaar van dat eiland mr. J. E. Banck, woonachtig te 's Gravenhage. Doch hoe dit alles ook zij, wij hebben slechts gegist naar de herkomst van den naam Werner-oog, niets meer. — Wat de tweede opmerking van mijn geleerden vriend betreft, namelijk of men niet zou mogen aannemen, dat *Werner-oog* een verbastering zal zijn van *Marner-* of *Merner-oog*? wij vinden dat eene gelukkige gedachte, welke eene nadere overweging overwaardig mag geacht worden te zijn. Schiermonnikken-oog toch, aan de oostzijde van de oude grensrivier de Lauwers gelegen, moet vroeger tot het oude graafschap of ambt de Marne — in oude stukken ook wel

Merme en *Merne* gespeld — behoord hebben, en dan zou *Merner-oog* of *Marner-oog* eene zeer eigenaardige benaming voor dat eiland geweest zijn en te kennen hebben gegeven, dat het een eiland was onder de Marne behoorende. Bij het afschrijven van oude stukken kon de *M* zeer gemakkelijk in *W* verwisseld worden. Welligt komen er later nog wel stukken aan het licht waardoor deze zaak kan worden opgehelderd. Er bestaat eene oude, thans bijna verstorven overlevering, die aan dit gevoelen eenigen steun geeft, namelijk deze, dat de naam van het dorp Vierhuizen oudtijds *Veer*huizen zou geweest zijn, omdat daar een *veer* gevonden werd op Schiermonnikken-oog. Wij zullen ons hier, voor het oogenblik, niet verder over die verouderde sage uitlaten, doch hebben gemeend haar toch met een woord te moeten aanstippen, aangezien daaruit toch zou blijken, dat er tusschen de *Marne* en Schiermonnikken-oog vroeger meer en naauwer gemeenschap bestaan heeft dan nu het geval is.

Voor zoo ver ons bekend is dit stuk van 1440 het eenige charter, waarin het onderwerpelijke eiland *Werner-oog* en het oudste waarin het voor het eerst *Schier*monnikken-oog genoemd wordt. Wij achten het deswege niet ondienstig dit stuk in zijn geheel hier mede te deelen, te eerder, omdat het, voor zoo ver ons bekend is, nergens gedrukt voorkomt. Dat stuk „Roerende van eene protectie van enen eijlande toebehoerende den abt van Clarencamp," hetwelk wij op het Rijks Archief te 's Gravenhage gezien hebben, en dat geboekt is in het vijfde Memoriaal van mr. Jan Rosa, griffier van den hove van Hollandt, folio 126, luidt als volgt:

„Phillips etc. Doe cond allen luyden want die van Oostergo ende van Westergo landen op dese tijt ons ende onsen landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant in vreden staen ende alwairt dattet tot eniger tiit buijten vreden ghinge, ende die voirs: landen van Oostergo ende van Westergo tegen ons ende onsen voirs: landen van Hollant, Zeelant ende Vrieslant in veeden ende in orloge quamen, des God verhoede, so ist dat wij om beden wille van sonderlingen onsen heijmelicken vrunden, genomen hebben ende nemen mit desen brieve in onser protectie ende beschermenissen een eijlant genoemt Wernerooghe, anders geheten Schiermonnichoge gelegen den naesten lande geheten Paidza in Oostergo landen up die oestzyde van Amelant toebehoerende eerwairdigen in Gode heren dominico, abt van Clarencamp, ende willen dat die voirs: abt ende syne ondersaten nu ende alsdan van den onsen ende allen denghenen,

die om onse wille doen ende laten willen ongehindert ende ombescadight wesen ende blyven sullen, ombieden hierom ende bevelen allen onsen capiteynen, hooftmanne, luyde van wapenen, wtleggeren ende anders allen onsen officieren, boden, dieneren, ondersaten ende goeden luijden, die om onsen wille doen ende laten willen, die nu sijn of in der tyt wesen zullen, dat sy den voirs: abt, sijn convent ende ondersaten in den voirs: eylande geseten, rustelic, vredelic, ongehindert ende onbescadigt wesen ende blyven laten, sonder hun tot eniger tijt hinder, scade, letsel of moeynisse te doen an lyve off an goede in enigerwijs, want wair yement die den voirs. abt sijn convent ende ondersaten in den voirs: eijlande geseten hieren boven letsel, moeynisse, hinder of scade dede, dat wouden wy an dien houden ende verhalen an lyve ende an goede als aan dengenen die ons van onser heerlicheijt vermindert hadde, ende also an hun doen corrigieren datter andere van gelijken exempel an nemen ende hun des mogelic wachten souden; dit sal gedueren des voirn: abts leven lanck. In oirconde etc. Datum den XXIII^sten^ dach in October anno XL°" (1440).

Of deze bescherming door hertog Philips verdiend is geweest, mogen wij naar ons toeschijnt betwijfelen, althans indien de toestand van het eiland destijds niet beter was dan in de daar op volgende eeuw. Toen toch was het, volgens Kempius (a. w. bl. 117), een nest van zeeroovers, die aan de binnenzijde der duinen op den loer lagen, of er ook schepen bijlangs het eiland voeren, en deze dan besprongen en plunderden, het welk vooral met de visschers het geval moet zijn geweest, die op dat eiland te huis behoorden. Uit het verhaal van Kempius zou men moeten opmaken, dat de piraten vreemdelingen zijn geweest, niet op het eiland te huis behoorende, doch dit is bezwaarlijk aan te nemen, aangezien de bevolking van het eiland, versterkt door de monnikken van den Uithof of het Voorwerk, dat het klooster Klaarkamp op dat eiland had, wel bij magte zal zijn geweest, om de roovers van het eiland te verdrijven. Welligt hebben zelfs die monnikken aan die zeerooverij deel genomen, indien het althans waar is, hetgeen Worp van Thabor, die Prior van Klaarkamp was en dus de monnikken wel kende, van hen schrijft: „Dat de duivel altijd zijne wooning in den kop der monnikken gehad heeft." Hoe dit ook zij, dit is zeker dat de zeerooverijen destijds in die streeksterk gedreven werden, zoo als ook kan blijken uit een brief van 22 Mei 1573 van het *Hof* van Friesland aan

Luitenant en Hoofdmannen, om door schepen ter zee de *piraterijen* te beletten, toen laatstelijk te Oostmahorn bedreven. Of de toegezegde bescherming door hertog Philips voorSchiermonnikken-oog heilrijke gevolgen heeft opgeleverd, daaromtrent hebben wij niets kunnen vinden. Hij nam den schijn aan ook Jacoba van Beijeren te zullen beschermen, doch indien Schiermonnikken-oog van zijne bescherming niet meer voordeel heeft getrokken dan de zoo even genoemde gravin, dan heeft dat bedroefd weinig te beteekenen gehad.

Hiermede zullen wij onze kleine bijdrage betrekkelijk Schiermonnikken-oog eindigen, in de hoop dat het aan anderen gegeven zal worden meer te leveren, opdat de geschiedenis van dit eiland vollediger worde, en de nevel, welke die geschiedenis omgeeft, langzamerhand verdwijne. Ongetwijfeld zullen er nog oude stukken betrekkelijk dit eiland gevonden worden, waaruit eenig licht te putten zal zijn, en wel vooral hoe het een integrerend deel van de provincie Friesland geworden is. Mogelijk zullen er onder onze lezers zijn, die met het door ons geschrevene niet altijd zullen instemmen; wij hebben onze overtuiging in deze zaak, waarin men geene wiskundige zekerheid kan verkrijgen, vrijmoedig en, naar ik meen, onbevooroordeeld uitgesproken; dat die anderen ons opstel dan verbeteren en aantoonen dat wij, èn ten opzigte van het eiland door hertog Albrecht van Beijeren aan Herman Howenpe geschonken en daar „Moencke langenoe ende Bercmeroe" genaamd, èn ten aanzien van den loop der Lauwers gedwaald hebben. Wij geven gaarne de verzekering, dat zoodanige op gronden steunende teregtwijzigingen ons hoogst welkom zullen zijn en met dankbaarheid zullen worden ontvangen, want het is ons ook hier, even als altijd, om waarheid te doen.

Warfum den 28 November 1870.

OVER BOONEN, VLAS EN HAVER

UIT ONZE

TERPEN OF WIERDEN;

EENE EERSTE KLEINE BIJDRAGE TOT DE FLORA

DEZER MERKWAARDIGE HEUVELEN.

Slechts weinige jaren waren verloopen nadat men bij een buitengewoon lagen waterstand der meren in Zwitserland de eerste meer- of paalwoningen ontdekte, toen Dr. Oswald Heer ons eene Flora of overzigt gaf van de planten-overblijfselen, die men in deze overoude woonplaatsen van een tot nog toe onbekend volk aantrof (zie *Die Pflanzen der Pfahlbauten* von Dr. Oswald Heer, Zürich 1865); terwijl Dr. L. Rütimeyer, vroeger reeds, eene Fauna of overzigt schreef van de dierlijke overblijfselen, welke zij opleverden. (Zie *Untersuchung der Thierreste aus den Phahlbauten der Schweiz*, durch Dr. L. Rütimeyer, Zürich 1860). Van onze Wierden of Terpen, die men reeds meer dan twee duizend jaren kent en die, te midden van ons, aan de oppervlakte van den grond liggen, en misschien even oud, zoo niet ouder dan die meer- of paalwoningen zijn, weten wij in dit opzigt bijna nog niets. Alles wat wij van de Flora en Fauna dezer merkwaardige overblijfselen van een ondergegaan voorgeslacht kennen is fragmentarisch, onzeker, onbestemd en beteekent alzoo weinig. De natuur- en oudheidkundigen onder ons schijnen het niet der moeite waard te achten zich met een onderzoek daarvan onledig te houden, en toch zou zoodanig onderzoek, wij zijn daarvan overtuigd, hoogst belangrijk zijn, en welligt niet onvruchtbaarder in de uitkomst, dan dat der meer- of paalwoningen.

Wij zullen door het volgende daartoe eene eerste geringe bijdrage leveren en zoo de groote gapingen, die er in dezen nog bestaan, helpen aanvullen, in de hoop, dat daardoor anderen zullen worden aangespoord, om ook hunne aandacht op deze gedenkstukken der oudheid, die in den afval der bewoning de eenige geschiedenis van een ondergegaan volk bevatten, te vestigen. Het licht dat wij hierdoor langs het donkere pad der geschiedenis trachten te ontsteken is wel is waar een gebrekkig en flaauw licht, dat niet in allen deele bevredigt, maar veel in het duistere laat; doch in de duisternis is ook het licht van een olielampje den wandelaar op den hem onbekenden en onzekeren weg hoogst welkom, behoedt hem voor afdwalen en struikelen en brengt hem welligt op de plaats, die hij zoekt en die hij zonder dat gebrekkig hulpmiddel zeker niet bereiken zal.

Zóó — dit hopen wij — zal ook het door ons hierbij ontstoken nachtlampje dienstbaar kunnen zijn, om, eenigermate althans, een volk te leeren kennen, dat hier vroeger geleefd en gewoond heeft in een tijd, dien wij zelfs op eeuwen na niet kunnen gissen, en welks geschiedenis door een tastbaar duister omhuld is.

Wij zouden wel in staat zijn in dezen meer te geven en ook op het gebied der Fauna bijdragen kunnen leveren, doch zullen hier met de drie aan het hoofd dezes genoemde plantenoverblijfselen, die geene onzekerheid overlaten en uit de Wadwerder Wierde, onder Uskwerd, afkomstig zijn, voor het tegenwoordige een begin maken. Zoo voortgaande en door anderen geholpen, zullen wij eenig denkbeeld kunnen krijgen van het maatschappelijk leven en de ontwikkeling van een overoud volk, wiens geschiedenis alleen gezocht en opgemaakt kan worden uit de overblijfselen, welke deze Wierden of Terpen, als afval hunner huishouding, bevatten.

PAARDE- OF DUIVEBOONEN.

Meerder exemplaren van paarde- of liever duiveboonen, want in grootte kwamen zij met deze laatste verscheidenheid geheel overeen, [1]) hebben wij in de mestbeddingen der Wierden aangetroffen. Vroeger hadden wij in de mestbeddingen

[1]) Beckman zegt, dat, naar alle waarschijnlijkheid, de boon der Ouden de kleinste en rondste verscheidenheid van onze paarde- en voederboonen geweest zal zijn. Zie *Physikal. ekonom. Biblioth.* XVI, S. 213, en *Beyträge zur Gesch. der Erfindungen*, Leipzig, 1799, B. IV, S. 28.

der Warfumer Wierde twee gelijksoortige exemplaren gevonden, gelijk vermeld is geworden op bl. 217 van het II[de] Dl. 1ste Stuk van de *Aloude Staat en Geschied. des Vaderlands* van Dr. Acker Stratingh. De kleinheid van alle door ons gevondene exemplaren heeft de vraag bij ons doen oprijzen, of wij hier welligt ook te doen zouden hebben met de Keltische akkerboon (*Faba vulgaris celtica m.* von Montelier), die ook in de rudera der Zwitsersche meerwoningen gevonden is. Wij geven dit alleen in overweging en durven hier niet beslissen. Doch hoe dit zij, deze nuttige veldvrucht, aan welke Plinius (*Hist. Natur.* Lib. XVIII cap. XII) den eersten rang onder de peulvruchten toekent, en die wij in de grijste oudheid reeds bij verschillende volkeren aantreffen, schijnt hier dus ook reeds in de vroegste tijden verbouwd te zijn geworden, en wij deelen niet in het gevoelen van Dr. Acker Stratingh, die het betwijfelt, of de boonenteelt wel reeds bij de Germanen in zwang zal zijn geweest (zie a. w. bl. 241); integendeel, wij gelooven met Klemm [1]), Anton (*Gesch. der Teutschen Nation*, Leipzig 1793, S. 57, alsmede *Geschichte der Teutschen Landwirthschaft von den ältesten Zeiten bis zu Ende des funfzehnten Jahrhunderts*, Görliz 1799, B. I, S. 6) en anderen — en meenen in het vinden van boonen in de mestbeddingen der Wierden daarin bevestiging, ja het bewijs te vinden — dat de teelt van dit gewas bij onze voorouderen, de oude Germanen, geenszins onbekend is geweest, maar zich ook hier geheel in de grijze oudheid verliest, en het is daarom dat wij aan deze door ons gevondene boonen eene hoogere oudheid toekennen dan aan die verkoolde boonen, welke men bij de opdelvingen van Pompeji gevonden heeft. [2]) „Die erste Frucht" zegt Anton „welche die Menschen genossen, und die sich am bequemsten darbot, war die *Bohne*,

[1]) Zie Dr. G. Klemm, *Handb. der German. Alterthumskunde*, Dresden 1836, S. 76. Dr. Acker Stratingh zegt t. a. p., dat Klemm op deze plaats de boonen onder de voedselgewassen der Germanen opneemt op grond van het zeggen van Plinius, doch dat is niet juist, daar Klemm op deze plaats met geen enkel woord over Plinius, veel minder over zijn verhaal nopens de groeiplaats der boonen spreekt. Welligt zal de geleerde schrijver hier ook aan eene andere plaats bij Klemm (S. 138), of wel aan Barth gedacht hebben, die, in *Teutschlands Urgeschichte*, Bair. u. Hof 1820, IIter Th. S. 246, op het gezag van Plinius (*Hist. Nat.* XVIII 30, IV 27) onze noordelijke eilanden als de plaats aanwijst, alwaar de boonen (*ViciaFaba*) inheemsch zouden zijn.

[2]) Zie van der Hoeven, *Reis naar Stockholm*, 1845, bl. 130.

welches die weitverbreitete Name anzeigt der, ob er gleich jezt zu zwei verschiedenen Wurzelwörtern zu gehören scheint, diese Abweichung doch wohl von der weiten Zerstreuung der Stämme erhielt" (*Geschichte d. Teutsch. Landw.* B. I, S. 6); en elders: „Aber die Bohne ward von ihnen (de oude Germanen) gebaut; denn die Natur bestimmte sie durch ihre nahrhafte Substanz zum frühen Genüsse, und das erste Alter der Sprache nennet ihren Namen urè urr" (*Gesch. d. T. Nation*, S. 56). Men noemt het boongewas in het Grieksch *κυανος*, in het Persisch *bakla*, in het Armenisch *baklah*, in het Latijn *fába*, in het Poolsch, Boheemsch, Russisch en Serbisch *bob*, in het Hongaarsch *bab*, in het IJslandsch *baun*, in het Angelsaksisch en Engelsch *bean*, in het Zweedsch *böna* en in het Deensch *bonne*. (Anton, *Gesch. d. Teutsch. Landw.* a. pl. noot). „Wie alt der Bohnenbau sei, siehet man auch daraus „schrijft Anton, *Gesch.d. T. Nation*, a. p. noot g", dass er in Samenlande in der Schweiz, wo man sich aller neuen Kultur widersetzet, allgemein eingeführt ist. K. P. von Bonstetten, *Schrift.* S. 146." Keferstein zegt, dat na de grondige onderzoekingen van prof. Leo niemand het meer zal betwijfelen, dat *boon* een woord van zuiver Keltischen oorsprong is. Zie *Ansichten über die Keltischen Alterthümer* u. s. w. Band II, Abth. II, S. 201, Halle 1849. Plinius (*Hist. Nat.* LXVIII c. 12) verzekert, dat de boonen op verschillende plaatsen en ook wel bepaaldelijk op onze noordelijke eilanden in het wild groeijende zouden voorkomen, en voegt er bij, dat daarom die eilanden door de Romeinen boonen-eilanden (*Fabaria*) genoemd zouden zijn geworden. Dit is ongetwijfeld eene vergissing, daar er nopens het vaderland der boonen niets met zekerheid bekend is [1]), en dit ook duidelijk uit hetgeen vroeger, in strijd hiermede, door hem (Lib. IV c. 13) nopens het eiland Borkum geboekt is geworden, zoowel als uit het bekende verschijnsel, dat de boonen in ons klimaat in den regel niet kunnen overwinteren, maar onder de zomergewassen behooren gerangschikt te worden, kan geblijken. De hoogleeraar Bergsma te Utrecht zegt wel is waar in zijn *Handboek voor de Vaderlandsche Landhuishoudkunde*, in 1841 uitgegeven: „dat men de boonen soms als *wintervrucht* ver-

[1]) Zie over het vaderland der *boonen* Link, *De Voor-Wereld en de Oudheid* enz. Amsterdam 1821, Dl. I bl. 247 e. v., en vooral zijne meer uitvoerige verhandeling over de geschiedenis der graansoorten enz. in de *Verhandelingen der Kon. Pruissische Akademie der Wetenschappen*, Jaargang 1816—1817 en 1818—1819.

bouwt, door dezelve *in den herfst* te zaaijen" (zie stuk I, bl. 193, § 532), doch zoodanige boonen zijn mij in onze *Vaderlandsche* landhuishouding ten eenenmale onbekend, en ik geloof, dat, indien er een landbouwer onder ons gevonden werd, die de boonen, als wintervrucht, in den herfst uitzaaide, hij niet alleen door al zijne medelandbouwers, maar door geheel de wereld voor krankzinnig verklaard zoude worden. Wij weten wel, dat de heer Cottin v. Chateauvieux in zijne door Hirzel vertaalde *Brieven over Italië* melding maakt van eene soort van verscheidenheid van boonen die als wintervrucht verbouwd worden en zelfs een hoogen graad van koude kunnen verduren, doch wat daarvan ook zij, van de zoodanige kan hier geen sprake zijn, aangezien dezulken in onze *vaderlandsche* landhuishouding ten eenemale onbekend zijn. [1]) De boonen zijn zelfs tegen den geringsten vorst niet

---

[1]) Omtrent deze verscheidenheid van winterboonen vinden wij het volgende aangeteekend: „Die *Winterackerbohne* (nach dem Samenkorn zu der Unterart „Pferdebohne" gehörig) ist aus Roville nach Hohenheim gekommen. Dieselbe wird in mehreren Theilen des mittleren Frankreichs, wo man sie als der Winterkälte eben so widerstehend, wie Winterkohl und Wintergerste, betrachtet, schon lange, eben so seit neuester Zeit auch in einigen Gegenden Englands, im Groszen cultivirt. Man hat zwei Abarten derselben, mit schwarzen und weissen Körnern. Das Korn ist kleiner und daher auch der Körnerertrag nach deutschen Erfahrungen kleiner als bei der Sommerbohne; nach den Angaben französischer Schriftsteller aber soll die Winterbohne in dieser Hinsicht bei weitem den Vorzug besitzen. Hinsichtlich der Dungkraft und Zubereitung des Bodens macht diese Pflanze dieselben Ansprüche, wie die Frühjars-Abart; was dagegen die Bodenmischung betrifft, so nimmt sie eher mit einem etwas weniger gebundenen Boden vorlieb. Die Saatbestellung geschieht, wie bei der Sommerbohne; die Reihensaat gewährt wie bei dieser, entschiedene Vortheile. Die Pflege während des Wachsthums bestand auf dem Geisberg bei der Reihencultur darin, dass die Winterbohne im Herbst erst mit dem dreischarigen Schaufelpfluge stark (zu kräftigerem Schutze gegen die Kälte) angehäuft wurde, beide Arbeiten werden im Frühjahre in der Regel wiederholt. Die Ernte geschieht am besten mit der Sichel. Die Reife erfolgt um 14—18 Tage früher, als bei der Sommerbohne, auch hat men Rost und Blattläuse bis jetzt an derselben noch nicht bemerkt. Diese beiden Vorzüge sind es, welche den Anbau der Winterbohne besonders empfehlenswerth erscheinen lassen. In Frankreich wird das Mehl dieser Frucht häufig unter das Weizenmehl zum Behuf der Brodbereitung gemischt. Zu Winter-Mengfutter ist die Winterbohne vielfach empfohlen und auch zu Hohenheim angewendet worden; ich gab zu Hof Geisberg der Mischung von Wintererbsen, Winterwicken und Winterroggen der Vorzug." Zie *Ueber die Winter-Hülsenfrüchte*, von

bestand, en het is daarom hoogst waarschijnlijk, dat wij haar oorspronkelijk vaderland in Egypte te zoeken hebben. (Zie de aangehaalde werken van Link, alsmede J. C. Loudon, *Encyclopaedie der Landwirthschaft* u. s. w. Weimar 1828, B. II 4te Liefer. S. 191). Over de elkander tegensprekende plaatsen van Plinius zal ik hier niet spreken, aangezien wij daarover elders gehandeld hebben (zie R. Westerhoff en G. Acker Stratingh, *Nat. Hist. der Prov. Groningen*, 1839, Dl. I, St. I, bl. 38 noot 32), en de laatste ook dit punt nog breedvoerig behandeld heeft in zijn *Aloude Staat en Gesch. des Vaderl.* Dl. II, St. I, bl. 240, 241; alleen wil ik dit nog aanmerken, dat, ofschoon Plinius met zich zelven in tegenspraak is en zich ten aanzien der natuurlijke groeiplaats der boonen klaarblijkelijk vergist moge hebben, het toch hoogst waarschijnlijk is, dat hij, in deze streken zijnde, wel boonen, en welligt in overvloed zal hebben zien verbouwen, en zich dit later, bij het schrijven van zijn werk, minder of meer duidelijk voor den geest halende, bij vergissing zal geschreven hebben, dat zij hier en wel op de eilanden in het wild groeijden. Ik meen, betrekkelijk de aangehaalde plaatsen van Plinius en de boonen-eilanden, ergens gelezen te hebben, doch waar herinner ik mij niet meer, dat ten tijde der Romeinsche heerschappijvoering hier te lande, de boonenteelt op het eiland Borkum, waarvoor de uitgestrekte kleibodem, die dat eiland vroeger schijnt bezeten te hebben, zoo bij uitnemendheid geschikt was, sterk gedreven zoude zijn geworden, dat de kost der Romeinsche krijgslieden daar hoofdzakelijk in boonen zoude hebben bestaan en zij daarom den naam van boonen-eiland aan hetzelve zouden gegeven hebben. Wiarda, van 't eiland Borkum sprekende, schrijft: „Die Römer nannten sie die Bohnen-Insel; *vielleicht weil sie im Sommer dorten landeten, und viele Bohnen auf dem Lande fanden.*" Zie zijn *Ostfries. Geschichte*, Aurich 1791, B. I, S. 9, noot (7). Volgens Verrutius zoude er nog ten zijnen tijde op Borkum een toren of gebouw gestaan hebben, hetwelk, in de wandeling, het *Boonhuis* heette. Zie Cluverius, *Germ. Antig.* Lugd. Bat. 1616, Lib. III p. 99, en ook Mr. L.Ph. C. van den Bergh, *Handb. der Middel-Nederl. Geographie*, Leid. 1852, bl. 22 in de noot, die mede van dit

---

Prof. Dr. Medicus, te vinden in *Algem. Zeitung für die deutschen Land- und Forstwirthe*, von Dr. phil. Theodoor Kerndt und Heinrich Wilhelm Bruns, 1854, Jahrg. XXXI, No. 12, S. 93. Vervolgens handelt Prof. Medicus ook nog over wintererwten, winterwikken, winterlinzen, enz.

Boonhuis gewag maakt en schijnt aan te nemen dat er werkelijk op Borkum in het wilde wassende boonen gevonden zullen zijn geworden. In het *Algem. Lexicon*, Th. II, S. 451 a, op het woord *Frisii*, wordt gezegd, dat de Romeinen Borkum spottenderwijze *Boonland* genoemd zullen hebben wegens deszelfs kleinheid en gelijkvormigheid met een boon, doch Freese heeft dit vreemde gevoelen teregt tegengesproken en wederlegd. Zie J. C. Freese, *Oostfr. und Harlingerland* u. s. w. Aurich 1796, B. I, S. 243 in de noot. Ernesti dacht er weer geheel anders over, op welken grond echter blijkt niet, daar hij meent, dat men hier aan eene in 't wild wassende graaansoort te denken hebbe. Immers hij schrijft: Die Römer gaben dieser Insel (Borkum) auch den Namen Fabaria, von *einer wildwachsende Getreideart*, die sie Faba nannten, die aber von unsren Bohnen zu unterschieden ist." Zie J. H. M. Ernesti, *Versuch einer geografisch-historischen Wörterbuches*, Nürnb. 1792, op het w. *Burchana*.

VLAS- OF LIJNZAADKNOPPEN.

In dezelfde mestbedding, waarin de duiveboonen gevonden werden, ontdekte men ook eenige nog duidelijk kenbare zaadknoppen van lijnzaad (*Linum usitatissimum*). Lijnzaad zelve werd hier niet gevonden, wel werd dit vroeger door ons bij eene groote sleufgraving in de Kloosterwierde te Uskwerd gevonden, en wel ter hoeveelheid van omstreeks tien kop, op een hoop liggende, naar het vrij duidelijk scheen, in den hoek eener oude, van palen en rijswerk vervaardigde hut of oude woning. Dat het echter alleen de doppen of de bekleedselen waren en de pit of het meel verteerd was, zal ik wel naauwelijks behoeven te herinneren. Van dit lijnzaad door Dr. Acker Stratingh reeds vermeld (zie zijn *Aloude Staat en Gesch. des Vaderlands*, Dl. II, St. 1, bl. 217), hebben wij in der tijd iets medegedeeld aan den Hoogleeraar H. C. van Hall, die, indien ons geheugen ons niet bedriegt, er melding van heeft gemaakt in de werken van het nu opgeheven Kon. Nederlandsch Instituut. Dat het vlas, 't welk Perzië tot vaderland heeft, doch reeds sedert de vroegste tijden in verschillende deelen van Europa verbouwd is geworden, bij de oude Germanen een hoofdvoortbrengsel van hun landbouw was, en de linnenbereiding eene hoofdbezigheid hunner vrouwen uitmaakte, is van algemeene bekendheid (zie onder anderen Tacitus, *de Morib. German.*

c. 17. Plinius, *Hist. Nat.* XIX, 1), en zeer waarschijnlijk is het, dat zij deze nuttige plant niet alleen om het lint verbouwd zullen hebben, maar hare zaden ook reeds tot veevoeder en tot andere einden wisten te gebruiken, eene veronderstelling die eenigermate bevestigd schijnt te worden door het vinden van de boven vermelde hoop geschoond lijnzaad; ten zij men liever mogt willen aannemen, dat dit tot zaaizaad bestemd zij geweest of wel om er olie uit te persen, waartoe ook reeds zeer vroeg het kool- of raapzaad (*Brassica campestris, napus*), dat een inlandsch gewas is, door de terpbewoners verbouwd schijnt te zijn, zooals wij later in een volgend stukje zullen trachten aan te toonen. De bewerking van het vlas tot linnen vond in onderaardsche woningen of kelders plaats. Plinius toch getuigt daarvan: „In Germania autem defosse atque sub terra id opus agunt." Deze kunst behoort zeker onder diegene, welke reeds in de grijze oudheid beoefend werd, zoo als teregt door Anton (*Gesch. d. T. Landw.* B. I, S. 9) wordt aangemerkt. Hij houdt het er echter voor, dat men den hennep vroeger dan het vlas verbouwd en daaruit lijnwaad vervaardigd zal hebben. Op de aangehaalde plaats toch schrijft hij: „Und wenn auch der Name *Lein* — in vielen verwandten Sprachen der nämliche Laut nicht beweist, dasz jede Nation, die jetzt diesen Namen noch kennt, schon in frühesten Zeiten Flachsbau trieb, und selbst Leinwand zufertigen verstand, so zeigt er doch vielleicht, dasz, ehe man der Völker Begebenheiten beschrieb, diese schon langst Kleidungstücke von Leinwand trugen oder kannten. *Der Hanf ward warscheinlich früher gebaut als der Flachs, und aus ihm die Leinwand verfertigt;*" en in zijne *Gesch. d. T. Nation*, S. 171: „Die bekleidung des Leibes nannte man *Hemd*, nachdem durch den Hanfbau die kunst Leinwand zu wirken entdekt worden war," terwijl hij hierop in eene noot laat volgen: „Dieses Hembd war Bedeckung des ganzen Körpers, und hat seinen Namen gewiss nicht von *hema*, in Schwed. bedecken, sondern von der Materie, aus der es gefertigt ward, von den *Hanf*, der ursprünglich wie fast in allen Germanischen Sprachen nach, *hemp* hiess. Unser Hembd ist eine neuere Erfindung; daher wird es auch von den Germanischen Völkern so verschieden benennet." Wij willen ons niet in eene beoordeeling dezer zaak verdiepen, doch gelooven toch, dat de vlasbouw en linnenbereiding bij onze voorouders zich geheel in het duistere van den voortijd verliezen, en wij zijn daarom van meening, dat

het hoogst moeijelijk zal zijn te bepalen, of men den hennep dan wel het vlas het eerst verbouwd zal hebben. De hooge oudheid van het linnengebruik kan ook daaruit nog geblijken, dat men deze stof in de *oudste* Heidensche begraafplaatsen heeft aangetroffen. Dit toch verzekert ons Dr. Acker Stratingh, op bl. 251 van zijn *Aloude Saat* enz. De bron, waaruit hij dit geput heeft, voert hij echter niet aan. Zoo ver wij ons kunnen herinneren, hebben wij vroeger hieromtrent niets gevonden, wel van wollen en zijden stoffen. Zie Kruse *Necrolivonica*, Taf. 22. *Deutsch. Alterthümer, oder Archiv*, u. s. w. B. II, H. 6, S. 97. Klemm, *Handb.* S. 56, 58. Keferstein a. w. B. I, S. 35 u. 430.

Hoe dit alles ook zij, de door ons gevondene vlasknoppen en het lijnzaad zijn ongetwijfeld afkomstig van een volk dat vóór de Germanen hier gewoond heeft, daar het op eene aanzienlijke diepte in de mestbeddingen der Terpen gevonden is, en die mestbeddingen volgens onze berekening daar gebragt zullen zijn lang voor de doorbraak der duinenketen, en door een volk, dat den Germanen vooraf is gegaan. Volkomen zekerheid kunnen wij wel is waar in dezen niet geven, doch indien onze beschouwing over de oudheid der Terpen en vooral over de oudheid der daarin voorkomende mestbeddingen juist zijn, dan worden wij er toe gebragt, om deze stelling aan te nemen.

HAVER.

Een weinig dieper, maar altijd nog in dezelfde mestbedding, vond men eenige haverkorrels *(Avena sativa)* of liever de bolsters er van, daar ook hier de pit of het meel geheel verteerd en opgelost was. Ook het vinden van haverkorrels in onze oude Wierden behoeft voorzeker geene verwondering te baren en niet met de leer, dat de Terpen of Wierden voor het grootste en diepere deel eene overhooge oudheid bereiken, te strijden, aangezien ook dit gewas van de vroegste tijden en wel vooral bij de oude Germanen geteeld is geworden en naar 't schijnt in hunnen landbouw niet alleen een hoofdproduct (zie T. G. Voigtel, *Deutsche Gesch. von den ältesten bis auf die neuesten Zeiten*, Halle 1815, S. 26, § 15), maar ook een voornaam deel van hun dagelijksch voedsel en welligt ook van sommige hunner huisdieren heeft uitgemaakt. „Das früheste germanische Getraide" zegt Klemm *(Handb. d. Germ. Alterth.* S. 137) „war der *Hafer*, den die Germanen

als *Brei* assen." [1]) Zie ook S. 76, alwaar hij zegt, dat *haver-*

[1]) Wij hebben meermalen kogelvormige gebakken aarden potten uit de Wierden te voorschijn zien komen, die klaarblijkelijk tot het koken van spijzen gebruikt zijn geworden, aan welker binnenste wanden nog eene aangebrande of verdroogde massa kleefde van eene stof, die oorspronkelijk brijachtig of minder of meer vloeibaar was geweest, welligt een overblijfsel van zoodanige haverbrij. In allen gevalle heeft men in de grijste oudheid in deze streken reeds van lepelkost gebruik gemaakt, daar wij, behalve de bovengenoemde aarden kookpotten, ook gebakken aarden lepels uit de Wierden aan het licht hebben zien komen, waarvan wij een nog volkomen gaaf exemplaar in onze verzameling van oudheden bewaren, en wel als eene merkwaardigheid, voor zoo ver wij weten, eenig in haar soort, indien men namelijk een gelijksoortigen gebakken aarden lepel, die bij Klemm op Taf. XIV onder fig. 5 in zijn *Handb.* S. 184 afgebeeld voorkomt en welke in de omstreken van Schlieben gevonden werd, uitzondert. Alleen de steel van dezen lepel schijnt van den steel van onzen lepel te verschillen, doordien hij spits uitloopt en niet hol schijnt te zijn; ook is de onze wat grooter. Deze onze lepel, die uit grove, ongemalen leem of klei, met grofkorrelig zand vermengd, gebakken en ruw bewerkt is, heeft in maaksel veel overeenkomst met onze moderne soeplepels, met deze uitzondering, dat de steel van onzen steenen lepel veel korter en hol is, welligt om er een stok in te kunnen steken, wanneer de pot, waarin de spijs gekookt werd, over een sterk vlammend vuur stond, en zich alzoo bij het scheppen der spijs voor branden te beveiligen. Dat hij toch voor een eetlepel gediend zal hebben kan ik niet wel aannemen, aangezien hij mij daarvoor wel wat al te groot voorkomt, en de ruwheid der stof, waaruit hij vervaardigd is, mij bovendien niet geeigend schijnt, om met de lippen in aanraking te komen. Fluweelzachte lipjes althans, waarvan wij onze hedendaagsche dichters wel eens hooren zingen, zouden het, bij het gebruik van zoodanigen lepel, niet lang kunnen uithouden en eindelijk alle zachtheid en ook de rozekleur verliezen, om voor eene eeltaardige lipbekleeding plaats te maken. Wij veronderstellen daarom, dat onze lepel tot scheplepel gediend zal hebben.

Ik sprak hierboven van den kogelvorm der kookpotten. Daardoor worden of zijn zij ten eenenmale ongeschikt om zonder stut of steunsel nedergezet te worden, ten zij dat dit plaats vindt in een in den grond gegraven kuiltje. Meermalen heb ik er over nagedacht, hoe onze voorouders deze onhebbelijkheid bij het gebruik van zoodanige potten te boven wisten te komen, daar men toch niet wel kan aannemen, dat zij altijd op den grond in kuiltjes gestaan zullen hebben. Dat raadsel is thans voor mij opgelost, doordien ik in gezelschap van zoodanige potten een onderzetsel gevonden heb, eveneens als de potten uit ruw leem of klei gebakken, geschikt om den kogelvormigen pot, zonder om te vallen, daar op te plaatsen. Dit onderzetsel is uitgehold en daardoor bekwaam om een gedeelte van den kogelbuik der pot — al zijn de potten ook van verschillende grootte — op te nemen, is van twee ooren voorzien, om daarbij aangevat en verplaatst te kunnen worden, en heeft van onderen eene vrij groote en platte opper-

brij nog in de achtste eeuw het voornaamste voedsel der monnikken van St. Gallen uitmaakte. (Ekkehardus *de casibus monasterii St. Galli bei* Goldast. *rer. Germ.* I, 161). Plinius toch verzekert dit, daar hij schrijft: „Germaniae populi serunt avenam neque alia pulte vivunt." (*Hist. Natur.* L. XVIII c. 44). Zij moeten dus ook reeds de kunst verstaan hebben, om de korrels van de harde bolsters te ontdoen of althans om de korrels te malen en het meel aftescheiden, aangezien zonder dat de haver als voedsel onbruikbaar geacht moet worden. Klemm (*Handb. d. G. Alterth.* S. 76) brengt hiermede in verband de steenen handmolens, die men hier en daar op oude offerplaatsen en in oude graven gevonden heeft en waarvan hij op bl. 49 spreekt.[1]) Zeer waarschijnlijk ook is het dat zij, zoo al niet uitsluitend, dan toch voor een deel, hun zoo geliefkoosden volksdrank, het bier, uit deze graansoort bereid zullen hebben, en opmerking voorzeker verdient het hierbij, dat *cerevisia*, 't welk men voor een Keltisch woord houdt, in klank zoo zeer overeenkomt met het Oud-brittannische *Keirch*, dat, volgens

vlakte, waardoor het niet kan kantelen of omvallen.Dit zeldzame stuk wordt, even als de lepel, door mij als eene merkwaardigheid bewaard en getuigt, dat onze voorouders niet van vernuft ontbloot waren. De last van zoodanigen met spijs gevulden pot werd door het gebruik maken van zulk een onderzetsel regelmatig verdeeld, iets dat noodzakelijk was, aangezien die potten veelal in den buik en vooral van onderen zeer dun zijn, en dus, gevuld zijnde, onvermijdelijk zouden breken, indien de zwaartelast op één enkel punt nederkwam. Uit het maaksel en het uitwendig aanzien van dit onderzetsel kan men opmaken, dat het ook met den daarop geplaatsten pot te vuur werd gebragt. Ik heb gemeend, dit een en ander hier te mogen aanstippen, bij gelegenheid dat er van *haverbrij* sprake is, ofschoon het dan ook niet regtstreeks tot ons onderwerp behoort, aangezien daardoor eenig licht verspreid wordt over de kookkunst en het spijsgebruik der oude Germanen en de gereedschappen daarbij gebruikelijk.

[1]) Wij gelooven niet dat de steenen handmolens, die men volgens Klemm op oude offerplaatsen en in oude graven vindt, juist tot het malen van *haver* gebezigd zijn geworden. Ook tot het malen van andere graansoorten, waarover wij later zullen handelen, die men benevens de haver verbouwde en ook tot voedsel gebruikte, zal men ze gebezigd hebben. Zij komen ook niet zelden in onze Terpen op verschillende diepte voor, en deze zijn, voor zoo veel aangaat die welke door ons gevonden zijn geworden, uit tras- of tufsteen vervaardigd en veelal ruw bewerkt. Ten tijde van Karel den Groote en ook nog veel later maakte men bij het malen van granen vrij algemeen van dusdanige handmolens gebruik, die later door rosmolens en vervolgens vervangen zijn geworden door molens, welke door water, wind of stoom in beweging worden gebragt.

Cambden, *haver* beteekent. (Zie Barth, *Urgesch. Teutschl.* B. II, S. 258, noot 4). Link wil zelfs dat de haverteelt voorheen alleen bij de Germaansche en Keltische volken in zwang geweest en van dezen tot de Romeinen overgegaan zal zijn en voegt er bij, dat wij haren geboortegrond volstrekt niet kennen, ja dat hem daaromtrent zelfs geene gissingen bekend zijn. Zie Link, *De Voor-wereld en de Oudheid*, Dl. I, bl. 239, en vooral zijne meer uitvoerige verh. in de *Abhandl. der Köningl. Akad. der Wissenschaften in Berlin*, 1816—1817 *und* 1818—1819. Vergelijk hier ook nopens het vaderland van de haver de *Nasporingen en Bijdragen, betreffende den Oorsprong, de Geschiedenis, het Vaderland, de Geographische en Physische verspreiding, de Vruchtbaarheid, en de Soorten van eenige in Noord-Nederland gekweekte Granen*, door J. J. Bruinsma, in het VIde Dl. Iste St. van het *Tijdschrift ter Bev. v. Nijverheid*, uitgegeven door de *Nederl. Maatsch. t. Bev. v. Nijverheid te Haarlem*, 1840.

Hoe dit ook zij, dit is zeker dat de haver van de vroegste tijden bij de oude Germanen geteeld is geworden en haar naam, die volgens den Hoogleeraar Leo echt Keltisch is, wijst onzes erachtens duidelijk genoeg op hare hooge oudheid in deze streken. Zie Keferstein, a. w. B. II, Abth. II, S. 201. Anton (*Gesch. d. Teuts. Landw.* B. I S. 67) noemt de geschiedenis der haverteelt teregt duister, doch meent, dat men met vrij veel zekerheid kan aannemen, dat de haver de eerste graansoort zal geweest zijn, die onder de noordsche volkeren verbouwd is geworden, en gelooft het bewijs daarvoor in haren naam te vinden. „Wenn auch die Bemühungen der Naturforscher" schrijft hij „das Stammland unsrer bessern Getreide-Sorten zu entdecken, bisher vergeblich war, und — ob sie gleich an irgend-einem Ort der Erde, welche Europens Wiege sein würde, einmal wild wachsen musten, ehe irgend ein Mann ihren Anbau unternahm — ewig vergeblich sein wird, so kann man doch ziemlich gewisz den *Haber* als das erste getreide annehmen, das unter den Nordischen Völkern gebaut ward. Den Beweis finde ich in seinen Namen, der bei den Nationen nur scheinbar verändert, im Grunde der nämliche ist, und gleichsam vorzugsweise die *Narung andeutet. Avena* L. *Haber* oder *Hafer* T. *havre* D. *hafre* S. *owezj* R. *owies* P. *owes* B. *wowss* S. Die Wurzel ist *af*, jede Frucht die Narung giebt. Im Hebr. אֵב Sprosse, junge Frucht und אָבִדב Halm, grüne Aehre."

Met het oog op het aangestipte, nopens de oudheid van de teelt der haver in de streken, vroeger door de oude Germanen bewoond, zal het wel niemand verwonderen, dat wij haverkorrels gevonden hebben in mestbeddingen, die ongetwijfeld reeds lang vóór Plinius leeftijd daar gelegen zullen hebben, en die misschien afkomstig zijn van het vee dat door een volk gefokt en gehoed is geworden, 't welk den Germanen is voorafgegaan en zich in den nacht der eeuwen geheel verliest. De Germanen toch zullen wel de eerste bewoners dezer streken niet geweest zijn, en men mag, om verschillende redenen, die wij hier niet kunnen ontwikkelen, aannemen, dat het grootste gedeelte onzer Wierden-massa het overblijfsel is van de bewoning van een nog ouder volk (Kelten misschien), welks woonplaatsen door hen zijn ingenomen en waarop zij hebben voortgebouwd. Eenige eeuwen minder of meer doen hier niets ter zake; daardoor moeten wij ons niet laten misleiden, daaraan moeten wij niet te veel hechten. Spreken wij dus van *Germaansche oudheden* uit onze Wierden, dan willen wij daardoor juist niet te kennen geven, dat zij afkomstig zijn van Germanen, maar wij doen dat, omdat wij geen ouder volk in deze streken met zekerheid weten te noemen en geen kenmerkend *verschil* weten aan te geven tusschen de oudheden van de Germanen en die welke van een vroeger volk afkomstig zijn.

Met deze beschouwingen zullen wij onze bijdragen over deze drie landbouwproducten, in de mestbeddingen onzer Wierden gevonden, besluiten. Welligt komen wij later, indien onze gezondheidstoestand zulks veroorlooft. op andere in de mestbeddingen der Wierden gevonden plantenoverblijfselen, zoo wel van wild wassende als van gecultiveerde, terug; en ook die zullen met de behandelde bij ons de overtuiging vestigen, dat er in de grijze oudheid in deze streken een heemvast volk heeft geleefd, dat den akkerbouw reeds vlijtig beoefende, iets, dat ons ook door de togten van den beroemden aardrijks- en zeevaartkundige, Pytheas van Marseille, die omstreeks 350 jaren voor onze Ch. jaartelling leefde en een tijdgenoot van Ptolemaeus Philadelphus was, of liever door de overgeblevene fragmenten van de werken, die hij geschreven heeft, reeds bekend is.

Warfum d. 4 Aug. 1871.

SPOORWEG

TUSSCHEN

EMMEN EN ROSWINKEL.

Op een tijd dat er over het oude Drenthe een spoorweg in exploitatie is gebragt is het niet onaardig te vernemen, dat er reeds in 't begin der vorige eeuw en veel vroeger een spoorweg is geweest op een punt van Drenthe, waar men dien het minst zou verwachten, op een bodem daarvoor het minst vatbaar, tusschen Emmen en Roswinkel, welk traject de podagristen in hun geestig reisverhaal, naar hetwelk ik verwijs, [1]) en palanquin op een wan zeggen te hebben gemaakt.

Maar deze spoorweg was niet van ijzer maar van ijs.

Het veen tusschen Emmen en Roswinkel was vooral in vroegere tijden niet te passeeren; om nu echter leem uit het Weerdinger holt naar Roswinkel te brengen en ook om andere voorwerpen te kunnen aanvoeren, werden er twee ondiepe greppels evenwijdig aan elkander gemaakt op den afstand van wagensporen in het veen en werden die greppels zoo veel mogelijk met water gevuld.

Wanneer in den winter die greppels genoegzaam vast bevroren waren, vormden beide ijsbanen aldus een' spoorweg van Emmen naar Roswinkel, waarover men zeer geschikt met den wagen kon rijden.

In de boerkist of boerschrien van Roswinkel, zijnde de bewaarplaats van de stukken en papieren der markte of

---

[1]) *Drenthe in vlugtige en losse omtrekken geschetst door drie podagristen*, Koeverden 1844, II, bl. 26.

marke, [1]) vond ik twee stukken van 1711 en van 1736 betrekkelijk dien spoorweg, waaruit blijkt, dat er nog al belang in gesteld werd.

Als eene curiositeit deel ik die hier mede.

Twee volmaghten van Roswinkel, als Jan Haasken en Jan Alberts, hebben ons Scholts en buuren, die waeren de E. Wolter Warners en Mr. Hendrick Gerrits versogt om haerent wege of uijt naam van het gantze Carspel van Roswinkel te besightigen haar spoorweg gaande van Roswinkel op Weerdinge, waarover sij des winters gewoon zijn haar Liem uit Weerdinger holt te halen en hebben wij bevonden, dat dezelve van Weerdinge off en so oostwaerts of veenwaarts in nae Roswinkel en bijnae een quartier uur gaants met veen gruppen waer doorgegraven, kunnende echter nogh onderscheijdentlijck gezien worden, waer dat deselve heene gaet, gelijck sulks ook bij die van Weerdinge, aldaer voor het grootste gedeelte praesent zijnde, werde angewezen, en hebben wij alsdoen ook bevonden, dat de spoorwegh gemelt ten Oosten van het boeckweijten land waer door gegraeven met eene Hooffsloot lopende uijt het suiden dwars door de spoorwegh noort waers in, bij al hetwelke die van Roswinckel oordeelden zeer benaedeelt te zijn, dewijl haer spoorwegh, die sij voor ondenckelijke jaeren vry hadden gebruickt daardoor werde onbruickbaar gemaekt, gelijk sulx bij de Eygenaeren van Weerdinge daer praesent zijnde en genaemt Willem Jolinge, Gerrit Jolinge, Geert Elckinge, Jan Roelofs Elckinge, Hendrik Elckinge beneffens eenige meijeren niet is ontkent, maar zijn hijr over in voegen onderschreven ten overstaan van ons scholtes en buuren geaccordeert, dat die van Weerdinge in het toecoemende somer 1711 de gruppen, gaande door den spoorwegh so verre sullen inslighten, dat in den spoorweg twee wagens malkanderen obvieërende ten volle konden passeeren. Edogh sal de boven geroerde Hoofdsloot mogen verblijven, mits dat die van Weerdinge daar over tot ge-

[1]) In de oudste tijden was er ook eene landschapskist, waarin de papieren der landschap bewaard werden, zooals bepaald was in een „ordel van 58 (1458) toe pinxteren tho Rolde," van welke kist ieder dingspil een sleutel had, „welke een yegelick sol medebrengen toe S. Magnus tho Anloe omme darmede tho doen dat den Lande noet is." Verder werd toen bepaald, dat ieder dingspil zijn sleutel op ieder lotting zou medebrengen, terwijl de Etten van het dingsspil XX Rinsgulden boete beliepen als de sleutel niet gebragt werd.

bruick en commoditeit van die van Roswinkel een syl of dam moeten leggen en vnderholden, hebbende ook die van Weerdinge beloofft dat zij voor het comende de spoorwegh niet weder zullen doorgraeven maar tijdelijks in het graeven van boekweijten groepen of anders een tree acht a tyn wedersyts daar off blijven: dat dit alles aldus in onse bywesen is gepasseerd sulks blijkt uyt onser naemen verteijckeningen gedaan op den 20 February 1711.

(get.) Hugo Emmen.
(get.) Wolter......
......Gerrits Schoolmr.
tot Emmen.

Ter instantie van de marktgenooten van Roswinkel heb ik ondergeschreven Scholtus, neffens twee getuigen, geërfdens in de markte van Emmen, die waren de E. E. Harmen Stratensmits en Roelof Hendriks Cremer het wester-ende van den spoorweg bezien, en bevonden, dat er een stukswegs bovens de bovenste watersloot an weerskante van den spoorwegh het veene los gehouwen en so verre in den spoorwegh dat dezelve op vele plaetsen boven een tree niet breedt is.

Dat er eene stuks weegs hoger na het veen in twee groepen, schuins tot an den spoorweg gegraven zijn, waar langs het water uit den spoorweg kan en moet afloopen, loopende hierboven nog eene derde groepe tot omtrent aan den spoorweg en vervolgens eene ende weegs der bij langs. Voorts dat de olden spoorweg door de marktgenooten van Weerdinge hierbij praesent zijnde ons aangewezen ten eene maal onpassabel is, zijnde daar turfkuilen door gegraeven op het wester-ende na an het veld; vervolgens hebben de boeren van Weerdinge ter praesentie van mij Schultus en voren genoemde getuigen an de Ette Willem Haasken ende Jan Alberts als gevolmagtigden van de Roswinkelsen belooft de Roswinkelsen aanstaande somer, so verre 't sy gehouwen of gegraven, een sligte weg te zullen maken en een goede stoepe over de bovenste watersloot: dus gedaan, versochte acte daarvan afgegeven op den 10 Januarij 1736.

(get.) C. W. Emmen.
Scholtes.
Harmen Stratensmits.
R. Hendriks Cremers.

Assen, Aug. 1871.

BRIEF

VAN JR. MR. M. DE HAAN HETTEMA AAN DR. G. A. STRATINGH,

OVER DEN BOND DER FRIESCHE ZEELANDEN.

Den WelEdelen Gestrengen Heer,
den Heer Dr. G. A. Stratingh, *Groningen.*

WelEdele Gestrenge Heer!

Ik heb de eer uw bij dezen mijnen dank te betuigen voor de toezending van een afdruk „Overweging der voorgaande Aanmerkingen" d.i. van mijne aanmerkingen op de Bijdrage: „De Bond der Friesche Zeelanden." Uit die „Overweging" heb ik de overtuiging gekregen, dat ik mij omtrent de uitdrukking *Albe Astriginis* vergist heb en dat uwe verklaring de *juiste* is.

Vroeger, voor zoo verre ik mij kan herinneren, heb ik *ons Oostergo*, nimmer als *Wit Oostergo* aangetroffen, althans heeft het nimmer mijne aandacht getroffen.

Daar ik een Bremensch Oostringen kende en de woorden *Albe Astriginis* in de akte van 28 Maart 1326 (*Charterb.* I, 174) vond, waar die woorden *alleen* door *Oostergo* vertaald waren, en er de plaats, waar gegeven, *niet* bijstond, zoo heb ik dit aan de Elbe meenen te vinden en hierdoor ben ik van het spoor geraakt; — ook de vertaling van de woorden *„dit is dyo Wita"* door mr. J. W. de Crane met „dit wil zeggen" heeft daaraan geen goed gedaan. *Aestgo* aldaar komt mij voor een schrijffout in het

HS. te zijn en zal *Aestergo* moeten wezen. Deze vermelding diende zeker om het van het in het zesde Zeeland voorkomende *Aesterghalande* te onderscheiden.

Mijne beschouwingen en conclusie omtrent de drie akten van E. zijn dus niet juist.

De *zeven zonen van Friso* kan ik niet wel van de *zeven Zeelanden* scheiden en de verschillende beschrijvingen daaromtrent doen mij dit punt noch duister zijn. Daarbij komt nog het getal *zeven*.

Ik hoop evenals gij, dat deze onze herhaalde poging om hier tot de waarheid te komen niet vruchteloos zal zijn.

Mag ik bij deze gelegenheid wel de vrijheid nemen u te verzoeken, om de Redactie van het Tijdschrift mijnen oprechten dank te betuigen voor de bereidwilligheid in het opnemen mijner *Aanmerkingen* enz. in haar belangrijk Tijdschrift en voor het toezenden van eenige afdrukken daarvan.

Hoogachtend heb ik de eer mij te noemen,

WelEdele Gestrenge Heer,

UWE. Gestr. Dw. Dienaar,
de Haan Hettema.

Leeuwarden 18 Aug. 1871.

Zoo uw het noodig mogt oordeelen deze in het Tijdschrift op te nemen, dan heb ik daar volstrekt niet tegen. Wanneer ik overtuigd ben gedwaald te hebben, dan kom ik daar gaarne voor uit: *Errare humanum est.* [1]

---

[1]) De redactie heeft dan ook gemeend van deze vergunning gebruik te mogen maken.

BISSCHOPS- OF KREUPELSTRAAT, TE GRONINGEN.

Ter aanvulling van hetgeen dr. Stratingh *Bijdr.* dl. 6, bl. 35 en volgende omtrent de ligging van de „Bisschopsstraat" heeft medegedeeld en tevens tot inlichting over den vroegeren toestand van de westzijde van Martinikerkhof strekke de volgende omschrijving van een huis o. a. daar gelegen, bij verzegeling van 25 Maart 1710 overgedragen, en later verbouwd en tot onlangs nog gebruikt voor stal- en koetshuis. Men leest daar: „der eerste comparanten behuijsinge an de westzijde van Martini kerkhof, met het hof en tuijnhuijs daer achter, benevens de stalle of schuijre ten noorden de behuijsinge, invoegen het verkochte met annexen door Mevrou verkopersche selfs wordt bewoont en volgens zegul en brieven, soo aan de koperen zullen werden overgelangt, verdedigt heeft konnen worden, zijnde vrij eijgen grondt hebbende tot naesten swetten ten noorden Dr. Hubertus Brucherus en de grondt daer aleer een gasthuijs heeft geweest, de straete bij Martinikerkhoff ten oosten, ten zuiden d' hr. Commandeur Emmen, de wisselbanck en de herberge in kreupelstraete, daer 't wapen van Sneeck uithangt, de kreupel of bisschopsstraete ten westen, met een vrije uitgangh in de selve straete, ..." [1])

---

[1]) Archief van Groningen. Het gasthuis, in deze verzegeling vermeld, zal *Enens gasthuis* zijn, 't welk in 1661 is vereenigd met het Armenhuis-zittend convent, (Lorgion *Gesch. beschrijv. v. Gron.* I, 236), terwijl de mede daarbij genoemde woning van Dr. Brucherus vermoedelijk te houden is voor het huis met den inham, dat aldaar nog staat en vroeger de weem of pastorij van St. Maartens kerk was.